

ALL RIGHTS RESERVED.

విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథ మాల. 15.

సంపాదకుడు,

కే. వి. లక్ష్మణరావు, ఎం. ఏ.

స్వీయ చరిత్రము.

—•••••—

11/32

ప్రథమ భాగము.

ఇది

రావుబహదూరు కందుకూరి - వీరేశలింగముగారిచే

రచియింపబడినది.

డాక్టర్ కంపెనివారి “ ప్రియర్ లెస్ ”

ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రితంబయ్యె.

చెన్నపురి.

1911.

[ప్రీటరు రిజిస్టరు]

[వెల రు. 1-8-0.]

రాజ పోషకులు.

(శ్రీ) ఆనరబిల్ బొబ్బిలి మహారాజాగారు కె. సి. ఐ. - ఇ.

(శ్రీ) పి తా పు ర ము రా జా గా రు.

(శ్రీ) ము న గా ల రా జా గా రు.

పా. ౨.

నేను చేసిన సమస్తసత్ప్రయత్నములలోను
జ్ఞానువేద నాపాదముండి నన్ను

ప్రొత్సాహ పఱిచుచు,
ధర్మమార్గాను సరణియు నందునాపాదముగాఁ
సకలకష్టములను సంహారము పూర్వకముగా
సహించుచు,

సత్సమై న సహధర్మచారిణియై,
తన్ని జిడ్డుకు వేడి నవ్యాజ్ఞానురాగముతాద
సహస్రహస్రములతోడ నాకు
సంరక్షణము చేయుచు,

విలబది సంవత్సరములకాలము
నాప్రణామము నకు ప్రణామములు యుండిన.

నాజ్ఞురార్థములట్టి మైనరాజ్యలక్ష్మికి
వీనిని నే నంకితము చేయు చున్నాఁడను.

సంపాదకీయ సూచన.

ఈ స్వీయ చరిత్రము రెండు భాగములుగాఁ బ్రకటింపఁబడును ; అందు నిది ప్రథమభాగము.

జగత్ప ౧ సిద్ధిఁగాంచిన రావుబహదూరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారే దీని గ్రంథకర్తలయి యుండఁగా నీ గ్రంథరచననుగూర్చి మేము వేఱుగ వ్రాయనక్కఱలేదు.

శ్రీ పంతులవారు తమ స్వీయచరిత్రమును ఈగ్రంథమాలలోఁ బ్రకటింప నంగీకరించి మామండలివారిని గౌరవించి నందులకు మేము వారికెంతయు కృతజ్ఞులము.

ఇట్లు,

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక.

పనిచేసి చూపవలయునన్న చింతయేకాని నన్నుఁగూర్చి నేను చెప్పుకోవలయునన్న యభిలాషయు మొదటినుండియు నాకంతగా లేకుండెను. 1888-వ సంవత్సరమున వేసవికాలపు సెలవులకు ముందు నాప్రాణమిత్రులయి యుండిన బసవరాజు గవరాజుగా రొకనాఁడు నాయొద్దకువచ్చి యింగ్లీషుభాషలో నాజీవితమును తాను వ్రాయ నుద్దేశించుకొన్నట్టు చెప్పి దానికిఁ గావలసిన సాధన సముదాయమును తన కియ్యవలసిన దని నన్నడిగిరి. నేనాయన యుద్యమమును బ్రోత్సహపఱు పక శ్వాసకాసాది రోగవీడలచే దుర్బల శరీరుఁడయి యున్న నేను చిరకాలము జీవింపననియు, దృఢగాత్రులయి యున్న మీరు చిరకాలము జీవించుదురు గనుక నా మరణానంతరమున నాజీవితచరిత్రమువ్రాయఁదగినదిగా తోచినపక్షమున నప్పుడు వ్రాయవచ్చుననియు, చెప్పి, నామిత్రుని నప్పటి ప్రయత్నమునుండి మరలించితిని. ఈశ్వరచిత్త మెవ్వరికిని దురవ్య గాహమైనది. ఏమి మాయయోకాని వ్యాధి బాధితమగు చున్న దుర్బలకాయముగల నేనిప్పటికి నీప్రకారముగానే యుండఁగా, దృఢకాయముగల యాతఁడే యల్పకాలములో నాక స్థికముగా నకాలమరణము పాలగుటచే నాతనిజీవచరిత్రమును నేనే వ్రాయవలసిన యవస్థ నాలుగుమాసముల లోపలనే తటస్థమయ్యెను. తరువాత కొన్ని సంవత్సరములకు

మాముద్రాశాలలో కార్యనిర్వాహకుడుగానుండిన తోలేటి
 వేంకటసుబ్బారావుగారు నాకు తెలుపకయే నాచరిత్రము
 నొకదానినివాసి వేసవికాలపు సెలవులలో నేను చెన్నపురికిఁ
 బోయి యుండినప్పుడు 1894-వ సంవత్సరమునందు మాముద్రా
 శాలలోనే దానిని ముద్రింపించెను. అటుతరువాత కొన్ని
 సంవత్సరములకు నేను చెన్నపురినివాసముగా నేర్పఱచుకొని
 యచ్చటనున్న కాలములో నామిత్రు లనేకులు స్వీయచరిత్ర
 మును వ్రాయవలసినదని నన్ను నిర్బంధపఱుపఁ జొచ్చిరి.
 వారి నిర్బంధమును మానుపుకోఁజాలక నాకంతగా నిష్టములేక
 పోయినను 1903-వ సంవత్సరమునందు స్వీయచరిత్రమును
 వ్రాయ నారంభించి వ్రాసినదాని నెప్పటికప్పుడే 112 పుటలు
 మాచింతామణి ముద్రా యంత్రములోనే ముద్రింపించితిని
 ఇంతలో నన్ను ప్రోత్సహపఱుచుచు నిర్బంధపఱుచుచువచ్చిన
 వారిలో ముఖ్యులయిన నామిత్రులు సీ. వై. చింతామణిశాస్త్రి
 గారు చెన్నపురిని విడుచుట తటస్థించినందున వారిపోకతోనే
 నేనును నాపూనిన పనినప్పటికి విడిచితిని. అయినను ముద్రిత
 మయిన పుస్తకభాగమును నామిత్రులనేకులు చూచుట తట
 స్థించెను. వారు గ్రంథమును ముగింపవలసినదని పలుమాఱు
 నన్ను కోరుచువచ్చిరికాని యప్పటికాలాగుననేయని వారితో
 చెప్పి తప్పించికొనుచు వచ్చినను పనికిమాత్రము పూనక
 స్వాభావిక మ్హంద్యముచేత నశ్రద్ధచేయుచు వచ్చితిని. ఇట్లుం

డఁగా నా స్వీయచరిత్ర భాగమును చదివినమిత్రులలో నొక్క
 రగు కే. వి. లక్ష్మణరావుగారు నా స్వీయచరిత్రమును తమ
 విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలలో ప్రచురముచేసికొనుట కనుజ్ఞ
 యియ్యవలసినదని నన్నడిగిరి. ఆలాగుననే చేసికొనవచ్చు
 నని నేను నాసమ్మతిని దెలిపితిని. అంతట వారు వెంటనే తాము
 ప్రచురింపఁబోయెడు పుస్తకముల పట్టికలో నీపుస్తకమునుగూడ
 చేర్చి ప్రకటించిరి. అదిచూచి యిట్లెల త్వరపడి ప్రకటించితి
 రని నేను వారినడుగఁగా నిట్లుచేసి తొందర పెట్టినంగాని
 మీరు పుస్తకమును వ్రాయఁబూనరని యట్లు ప్రకటించితిమని
 వారు సమాధానముచెప్పిరి. అందుచేత నిప్పుడు ప్రకటింపఁ
 బడినదానిలో విశేష భాగమును కడచినవేసవికాలములో నేను
 బెంగుళూరిలో వ్రాయవలసినవాఁడనైతిని. కొంతవఱకువ్రాసి
 విడిచిన పుస్తకమును నాచేత మరల వ్రాయించుటకు కారకు
 లయినందున వారియెడల నేనెంతయు కృతజ్ఞత గలవాఁడనయి
 యున్నాను. ఈగ్రంథమును నేను ప్రత్యేకముగా నాగ్రంథ
 సంపుటములలో నొకదానినిగా ప్రకటింపఁదలఁచియున్నవాఁడ
 నగుటచేత దీన్ని పునర్ముద్రణము గావించుకొను స్వాతంత్ర్య
 మును విజ్ఞానచంద్రికా మండలివారి కియ్యక నాకే యుంచు
 కొన్నాఁడను. అందుచేత నీసారి తమ చంఛాదారుల కియ్య
 వలసిన పుస్తకముల నచ్చొత్తించుకొనెడి యీకూర్పునకుఁ
 దక్కవారికి వేఱుస్వాతంత్ర్యమేదియులేదు. అయినను పూర్వ

నాగరికుల కంతగా రుచింపని నా స్వీయచరిత్రమును రెండవ సారి ముద్రింపవలసిన యావశ్యకముండునోలేదో చదువరుల యాదరణమునుబట్టి ముందు చూడవలసియున్నది.

తెలుఁగుభాషలో స్వీయచరిత్రమును వ్రాయఁబూనుకొను టకిదియే ప్రథమ ప్రయత్నము. ఇట్టి స్వచరిత్రమును వ్రాయు టలో నితరగ్రంథరచనములోనున్న వానికంటె నెక్కువకష్టములు కానవచ్చుచున్నవి. తన్నుఁగూర్చి తాను వ్రాసికొను నప్పుడీశ్వర ముఖమునుజూచి సత్యమునే చెప్పఁబూనినను సమ కాలపువారది యా తత్తుతి గానో షరనింద గానో చేకొని యన్యథా భావింపవచ్చును. ఒకానొకప్పుడు పరులనుగూర్చి యప్రియములగు సత్యములను బయలుపఱుపవలసివచ్చినప్పుడు వారికిని వారిమిత్రులకును బంధువులకును మనస్తాపము కలుగ వచ్చును. అయినను సాధ్యమైనంత వఱకన్యుల మనస్సులకు నొప్పి కలిగించెడు విషయముల ననావశ్యకముగా నిందుఁ జొప్పింపమానితిని గాని కొందఱినిగూర్చి మనస్సున కింపుగాని విషయములనని వార్యముగా వ్రాయవలసివచ్చినందున కెంతయు చింతిల్లుచున్నాఁడను. సహృదయులు నాయెడల సదయ హృదయులయి యిందుపొడకట్టు భ్రమప్రమాదజనిత దోషములనుసుహృద్భావములో నుపేక్షించి నన్ను మన్నింతురుగాక !

రాజమహేంద్రవరము.

15-వ డిసెంబరు 1910.

కందుకూరి-వీరేశలింగము.

విషయసూచిక.

పుట.

1. ఈశ్వర ప్రార్థనము ... .. 1.
2. మొదటిప్రకరణము—బాల్యదశ ... .. 2.

(క్రీస్తుశకము 1848 మొదలు 1860 వఱకు.)

3. రెండవప్రకరణము—విద్యార్థిదశ ... .. 21.

(1860 మొదలు 1870 వఱకు.)

4. మూడవప్రకరణము—ఉపాధ్యాయత్వపత్రికా
విలేఖికత్వ ప్రథమదశ. } 60.

(1870 మొదలు 1880 వఱకు)

5. నాలుగవప్రకరణము—స్త్రీపునర్వివాహ సం
స్కార ప్రయాసదశ. } 127.

(1880 మొదలు 1890 వఱకు.)

శ్రీపరబ్రహ్మణేనమః.

ఈ శ్వ ర ప్రార్థ న ము.

ఓ పరమేశ్వరా! ఓ దయాసత్యధర్మస్వరూప! ఓ సుజనహృదయప్రమోద
సంధాయకా! నీకు నమస్కారము. మిత్రు లనేకుల ప్రోత్సాహముచేత
నే నిప్పు డొక్కదుష్కరకార్యమును బైని వేసికొని, ఏతత్కార్యసమంజస
నిర్వహణశక్తికొఱకు నిన్ను హృదయమునందు నిలుపుకొని వినయపూర్వక
ముగా నొక్కప్రార్థనమును జేయుచున్నాను. దీనుడ నైననాయెడలఁ గరు
ణించి నాయభీష్టసిద్ధిని గావింపుము. లోకములో నెవ్వని దైన నొకచరిత్ర
మును వ్రాయఁబూనుకొనుటయే యెంతోకష్టము. ఆ వ్రాయఁబూనుకొన్న
దన్యులది గాక స్వీయచరిత్ర మయినచో నప్పటికష్ట మింతెంత యనిచెప్పటకు
శక్యముకాదు. మొట్టమొదట నెవ్వఁడైనఁ దనచరిత్రమును జెప్పకొనుట కుపక్ర
మింపఁగానే లోకు లాతనిని గర్వియనియు నాత్మజ్ఞాఘాప్రియుఁడనియుఁ
బ్రభ్రాతికాముఁడనియు నానావిధముల భావింతురు. ఈ చరిత్రమును వ్రాయఁ
బూనుకొనుటలో నాయంతరంగమునం దిట్టి నీచోద్దేశము లేవియుఁ జొర
కుండునుగాక! ఓ భక్తవరదా! ఆత్మజ్ఞాఘాపరత్వమును నామనస్సునుండి
దూరము చేయుము. నాహృదయమునందు సదా సత్యమును వినయమును నెల
కొలుపుము. భవత్ప్రిత్యర్థమ యిపరమార్థచింతతోఁ దప్పఁ బ్రసిద్ధికయి పే
నేపనిని జేయకుండునట్లు నా చిత్తమును శాసింపుము. దేహవిద్యాబుద్ధులయం
దత్యంతదుర్బలుఁడ నైన నాజీవనచరిత్రము బహుజనాదర పాత్రమయి విశే
షోపయుక్తమగునది, కాకపోయినను, ఘనుల మహాకార్యప్రకటనమువలెనే
సామాన్యుల యల్పకార్యప్రకాశనము కూడ నభివృద్ధికి సహకారియగు నన్న
యార్యోక్తి! నిజమయ్యేనేని యాయవిశ్రుతచరిత్రము సహితము కొందఱికిఁ
గొంత ప్రయోజనకర మగును గాక!

స్వీయ చరిత్రము

మొదటి ప్రకరణము—బాల్యదశ.

క్రీస్తుశకము 1848 మొదలుకొని 1860-వ సంవత్సరమువఱకు.

భరతఖండమునందలి పురాతనము లయినపట్టణములలో నొక్కటియయి, రాజరాజనరేంద్రాదిచాళుక్యచక్రవర్తులకు రాజధాని యయి, ఆంధ్రకవితా కల్పలత కాలవాలమయి, నన్నయభట్టారకాది కవిగ్రామణులకు వాసభూమి యయి, గోదావరీతీరమునందు నర్వవిధములఁ బ్రసిద్ధికెక్కియున్న రాజమహేంద్రవరమునందలి యస్తత్పితామహోజ్జితమైన స్వగృహమునందు కీలకనామ సంవత్సర చైత్రశుద్ధత్రయోదశీ భానువారమునాడు (అనఁగా క్రీస్తుశకము 1848-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 16-వ తేదిని) సూర్యోదయానంతరమున మూడుగడియలకు నేను జననమొందితిని. మాయిల్లు రాజమహేంద్రవరములో నున్న పెద్దయిండ్లలో నొకటి. దానితో సమాన మయిన యిండ్లాపట్టణములో రెంటిమూటికంటె నధికముగా లేకుండెను. నా పెదతండ్రిగారును నేనును సమభాగములుగాఁ బంచుకొన్నను, నాపాలికి వచ్చిన యర్థభాగమే రాజమహేంద్రవరములోని బహుగృహములకంటె మిక్కిలి పెద్దదిగానున్నది. నేను జన్మించినగది నాపాలికి వచ్చిన మేడయింటిలోనే యుండి నాయధీనము లోనే యున్నది. ఆగదికిని మాగృహములోని యొకచావడికిని నడుమఁ గల గోడను దీసివేసి యొకముగా నొక విశాల భోజనశాలనుగా మార్చి మే మిప్పుడు దానిని భోజనగృహముగా వాడుకొనుచున్నాము. నాతాజశేఖరచరిత్రము నందలి రాజశేఖరుఁడుగారి గృహవర్ణన మించుమించుగా మాగృహవర్ణనమే. పూర్వార్జితమైన యంత విశాలభవనమును గలిగియుండుటయే కొంతవఱకు మాపూర్వు లున్న తస్థితిలో నున్నవారని తెలుప వచ్చును. ఆ గృహరాజమును గట్టించినమాతాతగారు మహాసుప్రసిద్ధులయి కొంతకాలము సంస్థానాధిపతుల

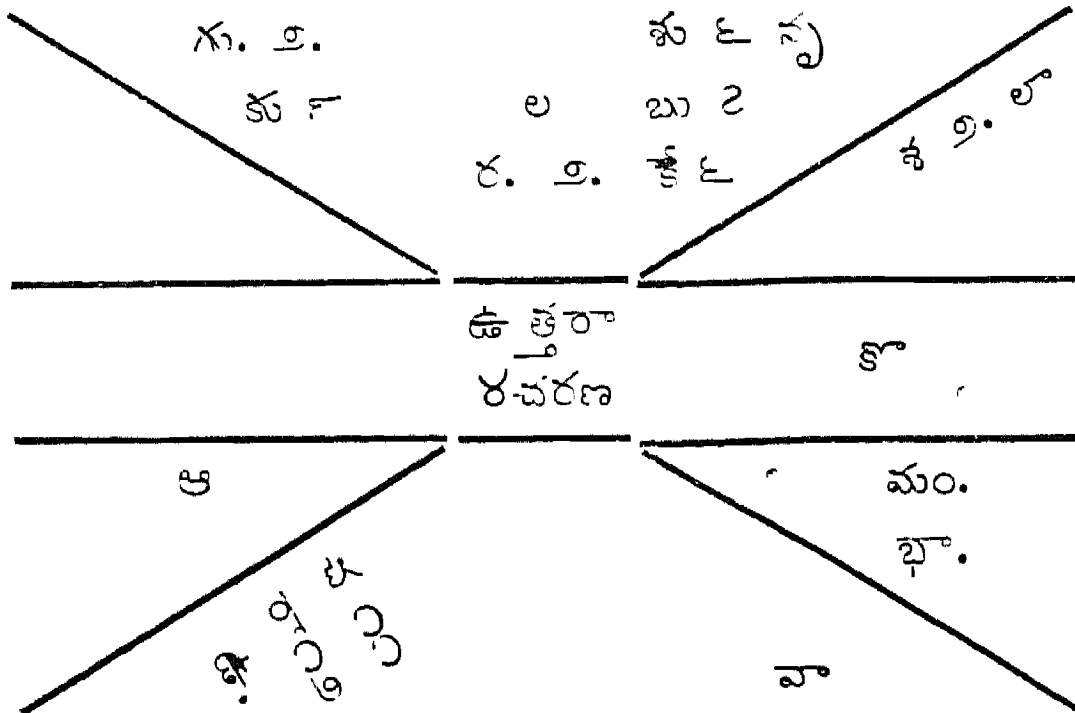
యొద్ద దివానుగా నుండిరి. మాపూర్వులు సహితము సంస్థానాధిపతులును “దేశపాండ్యా” లును నయి నెక్కుకావ్యములను ముఖ్యముగా వైవగ్రంథము ములను గ్రంథుల నందినవారయి యుండిరి. స్వయోగ్యత లేకయే పూర్వుల గొప్పతనమును బట్టి తమకు గౌరవము కలుగ వలయునని భావించెడు మనీషికోటిలోనివాడను గాకపోవుటచేత వారియుత్కృష్టతను వర్ణించుటకు నే నిందుఁ బ్రయత్నింపను. మాతాతగా రగు నీరేశలింగముగారు మిగుల ధర్మాత్ములనియు, భూదానాదులు చేసి కిర్తివడసినవారనియు, చెప్పట మాత్ర మిప్పటి కథాంశమునకుఁ జాలియుండును. అయినను నాబుగ్గిచాపల మేమోకాని మాతాతగారి ఖ్యాతినిగూర్చి స్వానుభవమువలన నే నెఱిగిన యొకచిన్న యంశము నిచ్చట సంతకపరూపమున నైనను జెప్ప మానఁజాల కున్నాను. ఇరువదియైదుసంవత్సరములప్రాయమప్పుడు నేను ధవళేశ్వరములో నాంగ్లోదేశభాషాపాఠశాలకుఁ బ్రధానోపాధ్యాయుఁడనుగా నుండి మండు వేసవికాలములో నాసహపాఠియు బాల్యసఖుఁడును నగు నొక మిత్రునిఁ జూచుటకయి కాకినాడకుఁ బోయి యచ్చటినుండి పడవలో నెక్కి మగల వచ్చుచుంటిని. అప్పుడు కాకినాడకాలువలోఁ దగినంతనీరులేదు. పడవవాండ్రింతో ప్రయాసపడి మోకాలిలోఁను నీటిలో పడవ నీడ్చుచుండిరి. ఇట్లు పడవ మెల్లఁగా నొక గ్రామసమీపమునకు వచ్చునప్పటికి మిట్టమధ్యాహ్న మయ్యెను; దుస్సహమయిన యెండవేడిమిచేత నిప్పులు చెరుగుచు పడగా డులు వెచ్చగా నొకచెవినుండి యొకచెవికిఁ గొట్టుచుండెను; తీక్షణతపతా పముచేతఁ బడవలోనున్నవారికి తడియాటి నోళ్ళెందుచుండెను; ఆకలికిఁ దాళఁజాలక మలమలమాడుచు శిశువులు విలపింపఁజొచ్చిరి; సాయంకాల మగునప్పటికిఁగాని పడవ ధవళేశ్వరము చేరునట్టు కనఁబడలేదు. ఇట్టిస్థితిలోఁ బడవవాండ్రను బతిమాలుకోఁగా వాండ్రు గ్రామములోనికిఁ బోయి భోజనము చేసి వచ్చువఱకును పడవ నక్కడ కట్టిపెట్టి యుండుట కొప్పుకొనిరి. మా వారు నన్ను గారాబముతోఁ బెంచి మొదటినుండియు పని చేయనీయకుండుటచే వ్యర్థుడనైనవాడ నగుటచేత వంట చేసికొనుట యైనను నాకుఁ జేత

కాకుండెను. భోజనము పెట్టినచోఁ దాను వంట చేసిపెట్టెద నని పడవలోని బ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు నాతోఁ జెప్పెను. నే నాబ్రాహ్మణుని వెంటఁబెట్టుకొని నిప్పులు గురియుచున్న యాయెండలో పావుక్రోసుదూరములోనున్న యాయూరికి నడచి కరణముయొక్క యిల్లుచేరితిని. ఆయూరిపే రిప్పుడు నాకు జ్ఞప్తికి రాలేదు. ఆయూర నొక్కకరణముయొక్క యిల్లుదక్క వేటు బ్రాహ్మణగృహము లేదట. ఆ యెండలో నెట్లో యాగృహమునకు దేహములు చేరవైచి, రామాయణపాఠాయణము చేయుచున్న గృహపతిని జూచి భోజనార్థమై వచ్చితిమని చెప్పితిమి. వారియింట నింకను భోజనములు కాక పోయినను తాము డబ్బు పుచ్చుకొని యన్నముపెట్టువారము కామనియు, ఊరక పెట్టుటకు వలనుపడ దనియు, ధనముగైకొని భోజనముపెట్టు పూట కూటియిల్లు తమగ్రామమున లేదనియు, చెప్పి శీఘ్రముగా నింకొకయూరికిఁ బొందని మాకాయన హితోపదేశము చేసెను. కోమటియింటికిఁ బోయి బియ్యము మొదలయినవి కొనితెచ్చుకొనెద మనియు, కొంచెము తావుచూపి పాకముచేసికొనుటకు పాత్రసామగ్రియైన నియ్యవలసినదనియు, మేమాగృహస్థుని వేఁడుకొంటిమి. అతఁడు వలసినచో మృద్దయపాత్రములను దెచ్చుకొని యొకపంచను వంట చేసికొనవచ్చునని యనుజ్ఞ యిచ్చెను. అప్పుడేమి చేయుటకును తోచక యాలోచించుచున్న నన్నుఁ జూచి, కుండలములు వేసికొని యొకపీటమీఁదఁ గూరుచుండి వాల్చీకిరామాయణమున కర్థము చెప్పుచున్న యొకవృద్ధబ్రాహ్మణుఁడు “మీయింటిపేరేమి?” అని యడిగెను. “కందుకూరివాడు” అని నేను బదులు చెప్పితిని. “మీపేరెవరు?” అని యాయన మరల ప్రశ్న వేసెను. నాపేరు చెప్పితిని. అప్పుడాయన మాతాత గారిపేరు చెప్పి “మీకాయన బంధువులా?” అని యడిగెను. “ఆయన మా తాతగారే” యని చుట్టటికమును దెలిపితిని. ఆమాట వినఁగానే యాయన పీటమీఁదనుండి లేచి నాకు పీట వేసి, యంతవఱకును నిలువఁబడియున్న నన్నుఁ గూర్చుండ వేడికొని, గౌరవముచూపి, మాతాతగారిని బహువిధముల

శ్లాఘించి తనకాయన మాన్య మిచ్చి సత్కరించినవార్తను కరణముగారితోఁ జెప్పెను. ఆయన తాను పారాయణముచేయుచుండిన రామాయణమును పీటపైఁ బెట్టి తత్క్షణమే లోపలికిఁబోయి యేమేమోయేర్పాటుచేసి యయిదాఱు నిమిషములలో మరలవచ్చి, నాయెడల నతిమాత్రాదరమును జూపుచుఁ దా నెఱుఁగక చేసిన యవజ్ఞను తుమింపుమని నన్ను వేడుకొనెను. ఈ సంభాషణమునకు ఫలముగా మాకు గంటలోపలనే కమ్మని యావునేతితోను గట్టి పెరుగుతోను రెండుకూరలతోను పిండివంటతోను సుఖభోజనము లభించెను. భోజనానంతరమున నే నాగృహపతికిని ముసలిబ్రాహ్మణునకును నమస్కారములుచేసి నాకృతజ్ఞతను దెలిపి సెలవు వైకొనిపోయి పడవ యెక్కి సాయంకాలమునకు ధవళేశ్వరముచేరి గృహము ప్రవేశించితిని. నేను పుట్టుట కొక్క సంవత్సరము పూర్వమే లోకాంతరగతులగుటచేత నాతాతగారిని నే నెఱుఁగకపోయినను, అటువంటి పితామహునకుఁ బాత్రుఁడ నన్నగర్వ మీవృత్తాంతము స్మరణకు వచ్చినప్పు డెల్ల నిప్పటికిని నామనస్సులోఁ గలుగుచుండును.

నావివాహము మొదలైన శుభకార్యములకుముం దెల్లను నాపెదతండ్రి గారు నాజన్మపత్రమును జ్యోతిష్కుల కెల్లఁ జూపుచు సుముహూర్తములు పెట్టించుచు వచ్చినను, జ్యోతిష్కాస్త్రములోని ముహూర్తజాతకభాగముల యందలి నమ్మకము నాకు చిరకాలము క్రిందటనే చెడినందున నేను స్వతంత్రుఁడ నయినతరువాత నాజన్మపత్రమును జూచుటకయినను నేనెన్నఁడును బ్రయత్నము చేసియుండలేదు. నాజన్మపత్రిక నాయొద్దనున్నదనికూడ నే నెఱుఁగకుంటిని. కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట నొకపనికయి మాయింటనున్న ప్రాతేకాగితములను వెదకుచుండఁగా నాపెదతండ్రిగారి మామగారయిన బుద్ధిరాజు కనకరాజుగారిచేత వ్రాయఁబడిన నాజన్మపత్రిక యొకటి యాకస్తికముగా నాకంటఁ బడెను. దానిఫలవిషయమయి నాకెంతమాత్రమును విశ్వాసము లేకపోయినను సత్యాన్వేషుల విమర్శకయి యుపయోగపడవచ్చునని నా జాతకచక్రము నిందుఁ బొందుపఱుచుచున్నాను—

నే నాగంధదళలో జ్యోతిశ్శాస్త్రమునం దత్యంతవిశ్వాసము కలవాడనై యొనను, జన్మపత్రికలలో దీక్షాయుష్మంతులగుదురని చెప్పబడినవారనేకు

లల్పాయుష్కులగు చుండుటయు, మహాధనాభ్యు లగుదురని చెప్పబడిన వారనేకులు దరిద్రులగుచుండుటయు, సంతానవంతు లగుదురన్న వారనేకులు సంతానహీను లగుచుండుటయు, చిరకాలసువాసిన లగుదురన్న కాంతలు పలు వురు బాలవితంతువు లగుచుండుటయు, సుముహూర్తములు పెట్టుకొని జేసిన కార్యములు నెక్కులు భగ్నము లగుచుండుటయు, చూచుచు వచ్చిన కొలదిని నా కీజ్యోతిషవిషయమయి యంతకంతకు నమ్మకము తగ్గి లోకాను భవ మధికమయినతరువాత పూర్ణముగా నశించెను. నా నమ్మకము చెడటకుఁ గల కారణములను వివరించుట కిది సమయము కాదు. స్థూలముగా నొక్క యంశమును విచారింపుఁడు. మనదేశములో వివాహములకు మంచి ముహూర్తములు పెట్టుకొనని వారెవ్వరుందురు? వధూవరులజాతకములను బరీక్షించి చూచుకొనక లగ్ననిశ్చయము చేయవారెవ్వరుందురు? సుముహూర్తము లను బెట్టుకొని జన్మపత్రములనుబట్టి దీక్షాయుష్మంతులయినవరుల నేర్పఱుచు

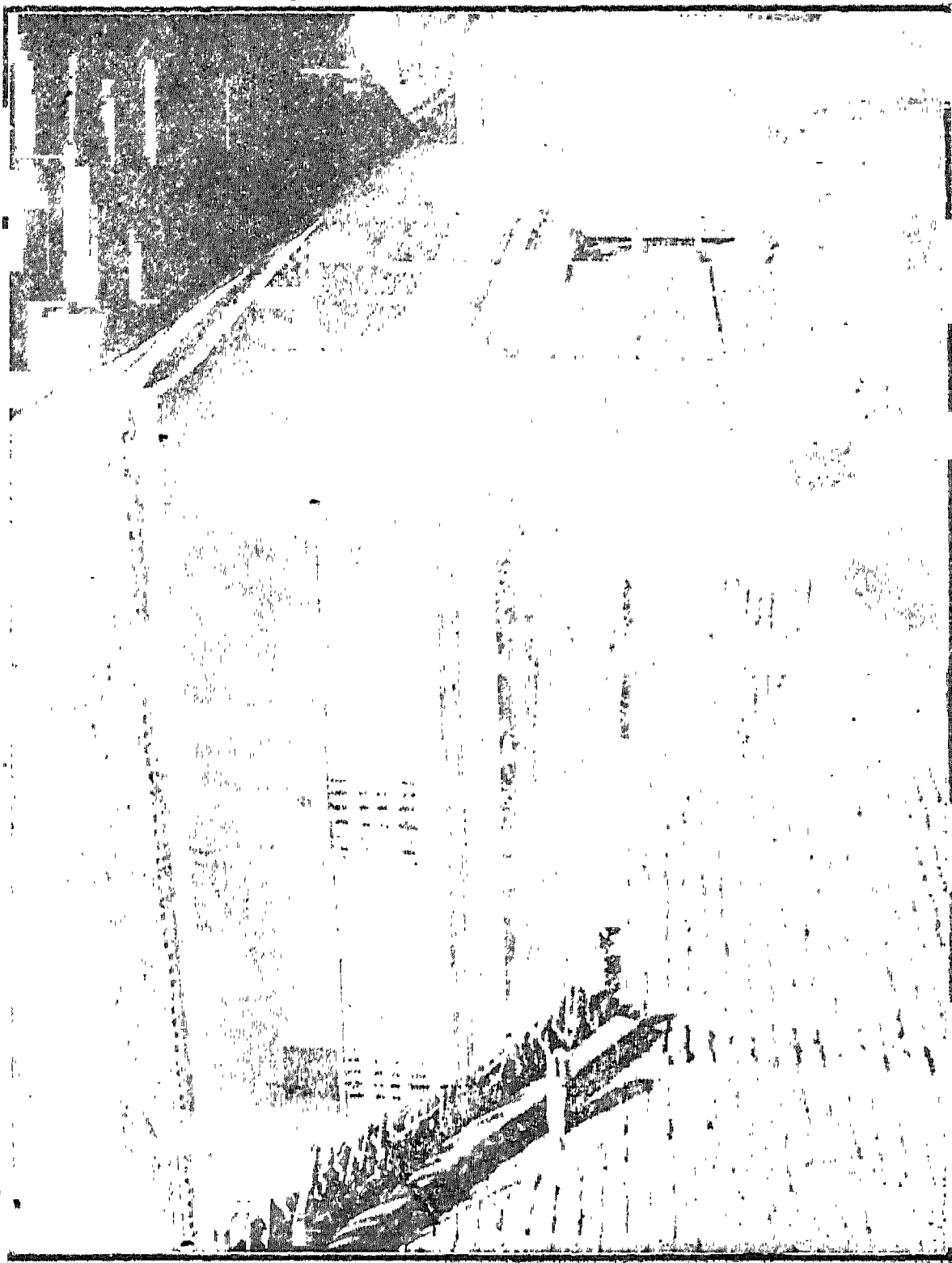
కొని వివాహకార్యములు నడపునప్పుడు వివాహితలలో లక్షలకొలది బాలవి
తంతువులేల కావలెను? అట్టివోట్ల నెల్ల జాతకబల మేమగును? ముహూర్త
బల మేమగును? జ్యోతిషాస్త్రవిశ్వాసము లేని పశ్చిమఖండ వాసులలోని
వివాహములకంటె జ్యోతిషాస్త్రమర్యాద నతిక్రమింపక చేయఁబడు మన
లోని వివాహము లేవిషయమున నధికసుఖప్రదములుగా నున్నవి? జన్మపత్ర
ములలో వ్రాయఁబడిన ఫలములలోఁ గొన్ని కాకతాళీయములుగాఁ గలుగుట
తటస్థించినను, గొన్నియైనను దప్పిపోవుచుండుటచేత నట్టిశాస్త్రము విశ్వాస
యోగ్యమైనది కాదని నాదృశనిశ్చయము.

పూర్వోదాహృతమయిన మత్స్యతామహుని నామధేయమునుబట్టియు నా
పేరునుబట్టియు మాపూర్వులు శైవులైన ట్టూహింపఁ దగియున్నదిగదా?
అస్తత్ప్రపితామహునివఱకును మాపూర్వులందఱు లింగధారులయి వీరశైవు
లయియే యుండిరి. కేవలవీరశైవులగుటయేకాక మాపూర్వులలోనిశైవమతో
న్నాదు లయినవారు కొందఱు అధికారప్రాబల్యమునుబట్టి స్మార్తుల కనేకులకు
బలవంతముగా లింగములు గట్టి వారిని శైవమతప్రవిష్టులనుజేసిరి. మాపూర్వులు
శైవబ్రాహ్మణులలోని యాఱువేల నియోగిశాఖలోఁ జేరినవారు. అందుచేత
వారు స్మార్తు లయిననియోగులతో సంబంధబాంధవ్యములను జేసికొనుచుం
డిరి. నాముత్తాతగారయిన చంద్రమాళిగాకికి స్మార్తులలోని శ్రీహర్షధారుల
(నిలువుబొట్టువారి) కన్య నిచ్చుట తటస్థమైనది. ఆదంపతుల కుదయించిన
మత్స్యతామహులగు వీరేశలింగముగారు వైష్ణవమతాభిమాను లైన మేనమామల
ప్రోత్సహముచేతనూ మఱి యేహేతువుచేతనో తాము లింగధారులమును
మానిజేసి సంస్కారమునకు మొదట దారి తీసిరి. పితామహగత మగుటచేతఁ
గాఁబోలును వారిపేరింటివాడ నగు నాకును బాల్యమునుండియుఁ దత్సం
స్కారవాసన యించుక సోకినది. మాతాతగారి జన్మభూమి యేలూరు.
అక్కడనే వారికిఁ బూర్వార్జితము లయినభూములును గృహములును నుండెను.
మాయంటిపేరునుబట్టి మాపూర్వు లాదియందు నెల్లూరుమండలములోని కం

దుకూరుపుగనివాసులయి యుండినట్టును, అటుతరువాత మహమ్మదీయుల కాలములో నుద్యోగధర్తమునుబట్టి యేలూరునకు వచ్చినట్టును, దెలియవచ్చుచున్నది. మహమ్మదీయప్రభుత్వముయొక్క ఊణదశతోనే మాపూర్వులయధికారప్రాబల్యము సహితము ఊణించినది. తరువాతఁ బ్రభుత్వమునకు వచ్చిన యింగ్లీషుదొరతనమువారు మహమ్మదీయుల కాలములో సంపాదించి మా పూర్వులనుభవించుచుండిన చిన్న జాగీరులను గైకొనివారికిఁ గొన్ని తరములవఱకును నుపకారవేతనముల నిచ్చుచు వచ్చిరి. ఇట్లుపకారవేతనము లనుభవించిన వారిలోని కడపటియతఁడు నేను పెద్దవాఁడ నయినతరువాతనే కాలధర్తము నొందెను. మావారిలోఁ గొందఱిప్పటికిని గొన్ని గ్రామములను గలవారయి యున్నారుగాని యప్పులపాలయి యుండుటచేత వారి ప్రస్తుతస్థితి యంత బాగుండలేదు. మా సన్నిహితజ్ఞాతు లింకొకరు గంజాముమండలములో సంస్థానాధిపతులుగ నున్నారుగాని యా సంస్థానము వంశపరంపరాగత మయినది గాక యిటీవల సంపాదింపఁబడిన దని వినుచున్నాను.

ఆకాలమునందు కాలువలయాధారము లేనందున మాన్యక్షేత్రములు వానలనుకూలముగా కురిసినసంవత్సరము పండవలసినవిగాను, కురియని సంవత్సరమెండవలసినవిగాను, ఉండెను. ఆకాలమునందు భూములనైని దొరతనము హోరికిఁ గట్టవలసిన పన్నులు చెల్లుటయే దుర్ఘటముగా నుండుచు వచ్చెను. అందుచేత భూములయాదాయమును నమ్మకొని స్వస్థలమునందే యుండుట కవకాశము లేక మాతాతగారు రాజాశ్రయమును జొంది స్వగ్రామమును విడిచి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి కొంతకాలమున కక్కడ మిక్కిలి ప్రబలులయి విశేషధన్యానము చేసి రాజభవన మనందగినంత మహాసౌధమును గట్టి యచ్చటనే స్థిరనివాస మేర్పఱుచుకొనిరి. ఆయిల్లు వ్యాపించినంత మేరలో దాని కెదుటి శ్రేణిలో నుత్తరదిక్కున నాటిండ్లును దూర్పువై పున నైదిండ్లును గలిగియుండుట తన్మహవై శాల్యాధిక్యమును దెలుపును. ఆయిల్లేబండ్రు సుఖ

వీరేశలింగముగారు జన్మించిన గ్రామము.

వాసము చేయుటకయినను జాలినదైనను మాతాతగా రత్యుచ్చదశలో నున్న
 ప్పడది చాలక యింకను వృద్ధిచేయవలెనని కలపఁ దెప్పించి నిలువఁ జేసిరట!
 బెల్లమున్నచోట నీగలు ముసురునట్లు తమవఱ డొకఁడు మంచిదశలో
 నున్నప్పు డెక్కడెక్కడివో తరములనాటి బంధుత్వములు తెలుపుకొనుచు
 వచ్చి బంధువులాతని నాశ్రయింతురు. అట్టి చుట్టములతో మాతాతగారియిల్లు
 సదా నిండియుండెడిదట! ఇట్లు మహోన్నతదశలో నున్న కాలమునం దాయన
 పూర్వాస్థితము లయినభూములను జ్ఞాతులకుఁ గొన్నిటిని విడిచిపెట్టి తక్కిన
 వానిని విద్వాంసులకు దానము చేసెను. ఎల్లకాలమును దినము లేకరీతిగా
 నుండవు. వెన్నెలదినము లయినతరువాత చీకటిదినములు రాకుండునా?
 ఆకాలమునందు రాజకీయనియోగులలోఁ బరోత్కర్షాసహిష్ణుత సర్వసా
 మాన్య మయియుండెను. చూచువారికన్నులు కుట్టునట్లుగా నంత గొప్పయిల్లు
 కట్టుట చూచి యోర్వలేక యసూయాపరులగు తోడినియుక్తులు కొందఱు
 కుతంత్రములు పన్ని కొండెములు చెప్పి తమ కపటప్రయోగనై పుణిచేత మా
 తాతగారిని పనినుండి తొలగించునట్లు చేసిరట! ఆప్పుడాయన యాశ్రిత
 భరణమును స్వకుటుంబభరణమును పూర్వాస్థితవిత్తముతోనే చేయవలసివచ్చెను.
 ఆయన తా నార్జించినధనమును విశేషముగా నిలువచేసికొనలేదు. బంధుపోష
 ణము నిమిత్తమును దానధర్మములనిమిత్తమును సంపాదించిన విత్తములో విశే
 షభాగము నెప్పటిదప్పుడే యాయన వెచ్చ పెట్టుచుండెను. అంతేకాక తన
 పెద్దకొమారుని ప్రథమవివాహమును మహావై భవముతో నడపి యన్నప్రదాన
 మును భూరిదానములు మొదలయినవానికయి ధనవ్యయ మత్యధికము గాఁ
 జేసెను. రొక్క మధికముగాఁ జేర్పఁ గలుగుట కాయన మొదటినుండియు
 పెద్దపనులనే చేసినవాఁడు కాఁడు. చిన్న పనితోనే యారంభించి స్వసామర్థ్యము
 చేతఁ గ్రమక్రమముగా వృద్ధి నొంది కడపట గొప్పపనికి వచ్చెను. ఆకాలము
 నందలి యల్పసంస్థానాధిపతులయొద్ద నున్న గొప్ప యధికారులకు నూఱు
 రూపాయల జీత మిచ్చుట యిప్పుడు పదివే లిచ్చుట కంటెను గొప్ప. అది

యట్లుండఁగా వారుధనకాములు గాక కీర్తికాములయి పండితుల నాదరించియు దానధర్మములు చేసియు విశేషయశోధనమును సంపాదించినవారు. ఆయన యొద్దఁ బురాణము చెప్పెడు శాస్త్రులయొద్దనే నేను గాళిదాసత్రయమును జదివినాఁడను. ఆయన యాంధ్రభాషాభిమానము గలవారయి యింట భోజనము పెట్టి జీతము లిచ్చి సమర్థు లయినవారిని నిలిపి వారిచేత భారతభాగవత రామాయణములను గొన్ని పురాణములను గొన్ని ప్రబంధములను వ్రాయించిరి. ఆతాటాకులపుస్తకములు గొన్ని నాకాలములోనే శిథిలములయినవి; అచ్చు పడినతరువాతఁ గొన్నిటిని నేనే యితరులకు దానము చేసితిని. ఆపదలు రావారంభించినప్పు డొక్కదానితోఁ బరిసమాప్తి కాదు. ఆయన పని పోయి యార్జనము లేక యున్న కాలములోనే పూర్వ మంతవైభవముతో వివాహము చేసిన ప్రథమకుమారునికి కళత్రవియోగము తటస్థించెను. కుమారునకు మరల వివాహము చేయవలె నన్నప్రయత్నములో నుండఁగానే యొకనాఁటిరాత్రి భోజనము చేసి శయనించినతరువాత గుండెలలో నొప్పి వచ్చి తెల్లవారు నప్పటికి మాతాతగా రాక స్థికముగా స్వగర్భు లయిరి. మరణకాలమునం దాయనకు జననియైన యక్కమ్మగారును, భార్యయైన కామమ్మగారును, జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు వేంకటరత్నముగారును, ద్వితీయపుత్రుఁడు సుబ్బారాయఁడు గారును, ఉండిరి. నేను ద్వితీయపుత్రునిపుత్రుఁడను. నా పెదతండ్రి గారికి వీయస్సప్పడిరువదియైదేండ్లు; తమ్ముడన్న గారికంటె మూడునాలుగు సంవత్సరములు చిన్నవాఁడు. సిరి చచ్చినను చిన్నెలు చావవన్న లోకోక్తి యున్నదేకదా! విత్త మంతగా లేక పోయినను సాధారణముగా గొప్పయింటఁ బుట్టినవారి కుండెడుగర్వమును మేము పనినిమిత్త మితరుల నాశ్రయింతుమాయన్న దురభిమానమును మాత్రము మాతండ్రులను విడిచినవికావు. మా పెద తండ్రిగారి ద్వితీయవివాహముతో మున్నున్న విత్తము కొంతయు నంతరించినది. తరువాత గృహవ్యయములనిమిత్తమయి మాతండ్రులు మొట్టమొదట మాతాతగా రిల్లు పెంపు చేయుటకొఱకు నిలువయుంచిన కలపను విక్రయించి

వేసిరి; పిమ్మట దొడ్డిలో పడమటివైపుది కొంతభాగ మమ్మివేసిరి; అటువైపు వెండిబంగారపువస్తువులను విక్రయముచేయసాగిరి. ధనదేవత పలాయనమయిన తరువాత దానిని విడిచి గర్వ మొంటిగా చిరకాలము నిలిచియుండనేగదు. గర్వము తమ్ము విడిచి తొలగఁగానే తాము దురభిమానమును విడిచి మాతండు లుద్యోగములనిమిత్తము కృషిచేయ నారంభించిరి. అన్నదమ్ము లిరువురును సంస్కృతమునఁ బంచకావ్యములను ముగించిరి; తెలుఁగునందు మంచి సాహిత్యము కలవారయి యొకవిషయమునుగూర్చి చక్కఁగా వ్రాయుటకును చిక్కువ్రాత నైన ననర్థశముగాఁ జదువుటకును సమర్థులయి యుండిరి; ఇంగ్లీషుభాషయందును గొంతజ్ఞానము కలవారయి చదువుటకును వ్రాయుటకును మాటాడుటకును నేర్చియుండిరి. వారుభయాలలో మా పెదతండ్రి గారు కోపస్వభావము గలవారు; మా తండ్రిగారు శాంతస్వభావము గలవారు. మొట్టమొదట మాతండ్రిగారికి కాకినాడలోని మండలకర్తగాహికార్యస్థానము నందు పితాపురసంస్థానసంబంధమున స్థిరమైన లేఖకోద్యోగము దొరకినది. మా పెదతండ్రిగారి కప్పడప్పడు పత్రికావహన కార్యస్థానమునందును యంత్ర కారశాఖయందును నల్పకాలికము లయినపను లగుచుండెను.

చిన్నతనములోనే మాతండ్రిగారికి మేనత్తకొమారిత నిచ్చి వివాహము చేసిరి. మాతాతగారిచెల్లెలు స్త్రీ శిశువును గని కాలము చేసినందున, పున్నమ్మ యనెడి యాచిన్న దానిని ముత్తవ యగు నక్కమ్మగారును మేనమామ యగు మాతాతగారును నెంచి పెద్దదానినిఁ జేసిరి. ఈడు తగ దనియు నెదురు మేనటికము కూడదనియు కొందఱు కొన్ని యాక్షేపణలు చేసినను పాటింపక పెంచిసప్రేమచేత విడిచి యుండలేకయు జననియొక్క యజ్ఞను ద్రోసివేయ లేకయు వయస్సునం దొక్కయేఁడుమాత్రమే చిన్నదయినను మాతాతగారాచిన్న దానిని తమద్వితీయపుత్రుఁ డయిన మాతండ్రిగారికే యిచ్చి పెండ్లి చేసిరి.

ఈదంపతులే నాకు జననీజనకులు. ఆకాలమునం దెల్లవారికిని దయ్యముల
యందలివిశ్వాస మత్యధికము. స్త్రీలలో నొకప్పుడును దయ్యముపట్టనివారెక్క
డనోకాని లేకయుండిరి. ఎవ్వరికేవ్యాధి వచ్చిననువైద్యునియింటికిమాటుగా
ముందుగా భూతవైద్యుని యింటికో సోడెచెప్పవాని యింటికో పరుగెత్తు
చుండిరి. ఏయింట నేపురుషుఁడు మరణము నొందినను, ఏతరుణి మరణము
నొందినను, దయ్యమయి తిరుగుచుండు నని స్త్రీపురుషసామాన్యముగా నెల్ల
వారును నమ్ముచుండిరి. అందులోను మాతల్లి కిట్టిపిచ్చినమ్మక మమితమయినం
దనుఁ దఱచుగా నామె తన్నేదో దయ్య మావహించి పీడించుచున్నదని
భ్రాంతి నొంది నిద్రాహారములు సరిగాలేక శుష్కించి బాధపడుచుండెనట!
మాతాతగా రెండఁటందఱనో భూతవైద్యులను మంత్రశాస్త్రజేతలను రప్పించి
చికిత్స లెన్ని చేయించినను మారణహోమము లెన్ని చేయించినను ప్రాత
భూతము విడువఁగానే క్రొత్తభూత మొకటి యావేశించుచు వచ్చుటచేత
నామె కృశించుచునే యుండెను గాని భూతము లామె నెప్పుడును బూర్ణ
ముగా విడిచిపోలేదట! ఇటువంటి దుర్బలయువతిగర్భమున జనించినవాడ
నగుటచేత శిశుదశలోసహితము నేను దుర్బలుఁడనుగానె యుంటినట! అట్టి
నాస్వాభావికదేహదౌర్బల్యమునకుఁ దోడు పురిటిలోనే దగ్గొకటి పట్టుకొని
యప్పటినుండి యిప్పటివఱకును నన్ను విడువక బాధించుచున్నది. పురిటి
దీనములలోఁ దాను జేసిన యపధ్యదోషము నాదగ్గనకుఁ గారణమని నాతల్లి
నాతో నెన్నియోసారులు చెప్పి నేను కాసబాధచేత్రమపడుచున్నప్పుడు
నన్నుఁగూర్చి పరితపించుచుండెను. ఈ దగ్గిట్లుండఁగా నాటునెలలప్రాయ
మప్పుడు నాకు స్ఫోటకము వచ్చినది. ఏబదిసంవత్సరములకు మునుపు వచ్చిన
పోటకపుమచ్చలు కొన్ని యిప్పటికిని స్పష్టముగా నాముఖముమీఁదఁ గనఁ
బడుచున్నవి. అప్పు డాపాటెంత యుగ్రమయినదిగా నుండెనో చెప్ప
నక్కఱలేకయే దీనినిబట్టి యెల్లవారికిని విశదము కావచ్చును. అప్పు డెల్ల
వారును నాజీవితముదెస నిరాశ చేసికొనిరట! కన్నులు మూతపడఁగా నొక

దినమెల్ల నేను కాలుచేయిసహిత మాడింపక నిర్జీవప్రతిమవలె నుంటినట! చచ్చితి ననుకొన్న నే నెట్లు మరల బ్రతుకఁ గలిగితి నో తనకే యాశ్చర్యము. కలిగించెనని పలుకుచు నాజనని తా నప్పుడు నానిమిత్తమయి పడినమనోవేదనయు మ్రొక్కుకొన్న మ్రొక్కులును మనూరిరోగము వచ్చినవారిని గూర్చిన ప్రసంగము వచ్చినప్పుడు తోడివారితోఁ జెప్పి నన్ను వారికిఁ జూపుచు వచ్చెను. ఇటువంటి పనికిమాలిన దుర్బలమానవునిచేతఁ గూడ గొంతపని చేయింపవచ్చునని చూపుటకుఁ గాఁబోలును బరమకృపాశుఁడైన పరమేశ్వరుఁ డామెప్రార్థనల నాలకించి నన్ను భూమిమీఁద నిలుప ననుగ్రహించెను. నాలుగైదు సంవత్సరములప్రాయము వచ్చువఱకును నన్ను గూర్చి చెప్పకొ వలసిన దేదియు నాకు స్ఫురణకు రాలేదు. అన్న మెంతయెక్కువగాఁ దిన్న నంతబలియుదురన్న నమ్మకము కలదయి యజ్ఞానముచేత నాప్రియమాత నన్ను శీఘ్రముగా బలిపింపవలెనన్న యుత్కంఠతోను సచ్చింతతోను నాకన్న మెక్కువగాఁ బెట్టి నోటిలోనిముద్దను మ్రింగకున్నప్పుడు మిరెపుకాయలగుండ నానాలుకకు రాచుచుండుటయు నోటిలోనిముద్ద మ్రింగి కారముచే నే నేడ్చి నప్పుడు నెత్తిమీఁద మొట్టుచుండుటయు నెందుచేతనోకాని నేఁడు జరిగి నట్లుగా నామనస్సున దృఢముగా నాటుకొని యిప్పటికిని మఱపునకు రా కున్నది. బిడ్డలయందలి యతిప్రేమచేతఁ దల్లు లెప్పుడు నిట్టియవివేకకార్యములను జేయకుండుదురు గాక!

నాకు నాలుగేండ్లప్రాయమప్పుడు మాతండ్రిగా రపాయస్థలమునందు కురుపువేసి కాకినాడలో పరమపదించుట సంభవించినది. అప్పుడు నాకు మరణ మనఁగా నేమో తెలియదు. మాతండ్రిగారి శవమునుగాని శవమును. ప్రేతభూమికిఁ గొనిపోవుటగాని నన్ను చూడనియ్యక స్తశానవాటికనుండి. మాపెదతండ్రిగారు మఱల వచ్చువఱకును మావారు నన్ను మఱియొకరియింటికిఁ బంపివేసిరి. నే నింటికి వచ్చినప్పుడు నన్నుజూచి మాయంట నున్నవా.

రేడ్వదొడగంట చూచి మొగము చిన్న చేసికొని వారితో నేనును నేడ్చితినే కాని వా రేల యేడ్చెదరో నే నేల యేడ్వవలయునో నే నప్పడేమియు నెఱుంగను. ఏడుపు చాలించినతరువాత నేల యేడ్చితి రని మావారి నడిగి వారిని మరల నేడిపించుటయేకాని వారివలన నాప్రశ్నమున కుత్తరమును గానక యీవలకు వచ్చి మావారేల యేడ్చెదరని యచ్చట నున్నవారి నడిగి తిని. మీనాన్నగారు పోయినారని యొకరు చెప్పగా “ ఎక్కడకుఁబోయినారు? మరల నెప్పుడువత్తురు?” అని నే నెఱుంగనిప్రశ్నలు నేయఁ దొడగితిని. మాతండ్రిగారిని “ నాన్న ” యనియు, పెదతండ్రిగారిని “ బాబాయి ” యనియు పిలుచుట నాకు వాడుక. నాకు నాతండ్రిగారికంటె పెదతండ్రిగారివద్దనే చన వెక్కువ. అందుచేత నాకప్పుడు పితృపియోగ దుఃఖము మనసున నాటలేదు. నా పెదతండ్రిగారు న న్నేప్పుడును క్రింద దింపక యెత్తుకొని తా నెక్కడకుఁ బోయినను వెంటఁ గొనిపోవుచు, అంగళ్ళవాడకుఁ గొనిపోయి నాకు చిటుతిండి కొనిపెట్టుచుండెడివారు. ఆయన యొక్క దినము కంటఁ బడకపోయినపక్షమున నేను బెంగపెట్టుకొని యాయననిమిత్త మేడ్చుచుండెడివాడను. మాతండ్రిగారి యుత్తరక్రియ లయినతరువాత మే మందఱుమును కాకినాడ విడిచి వచ్చి రాజమహేంద్రవరము చేరితిమి.

ఆకాలమునందు గోదావరికాలువలు క్రొత్తగా త్రవ్వచుండెరి. అప్పుడు కాలువలపనిపై నధికారము వహించియుండిన యొకదొరవద్ద నా పెదతండ్రిగారికి లేఖకోద్యోగము దొరకినది. ఆయన మొట్టమొదట నొంటిగాఁ బోయి కొన్ని మాసము లున్న మీఁదట కుటుంబమును దనయొద్దకు రప్పించుకొనుట కయి మనుష్యులను బంపెను. మాతాతగారితల్లి నట్టింటఁ బడి కాలు విఱుంగఁ గొట్టుకొన్నందున, ఆమెయుపచారార్థముగా కోడల మెవద్ద నుండవలసినదయ్యెను. అందుచేత మాతాతతల్లిని మాతండ్రితల్లిని గృహమున నట్టెయుంచి, మానిమిత్తము వచ్చిన మనుష్యులవెంట బైలుదేటి యయిదేండ్లవాడ నయిన నేనును నాతల్లియు పెదతల్లియు నొకపల్లకిలోఁ గూరుచుండి పోవుచుంటిమి.

మాతల్లులు తమయిరువురి నడుమను నన్నుఁ బరుండఁబెట్టుకొనిరి. ఇట్లు కొంత దూరము ప్రయాణము సాగినతరువాత మాగ్గమధ్యమునం దొకకాలువ దాట వలసి వచ్చెను. అప్పు డాకాలువలో తొమ్మిదివలసిన నీరు బాటుచుండెను. లోపలివారికి నీరు సోకకుండునట్లుగా బోయలు పల్లకిని చేతులపై నెత్తుకొని నీటిలో దిగి నడచుచుండిరి. ఆసమయమునం దెట్లో నేను నాతల్లిపైనుండి దాటి కాలువలోఁబడి ప్రవాహ వేగమునఁ గొట్టుకొనిపోవుచుంటిని. పల్లకిలో నున్నవారు నేను నీటిలోఁ బడుట కనిపెట్టినే లేదు. పల్లకిని మోయుచున్న బోయవాఁ డొకఁడు చూచి పల్లకిని విడిచి పరుగెత్తి, యొక్కమునుక వేసి కొంచెము నీరు త్రాగియున్న నన్నుఁ బట్టుకొని పైకిఁదీసి పల్లకిలోని నా తల్లులకొప్పగించెను. మృత్యుముఖమునఁ బడి వెలువడినది యీజలగండముతో నిది మూడవసారి. ఇట్టిన్ని సార్లు పరమేశ్వరుఁడు తననిచ్చేతుక జాయమాన కటాక్షముచేత నన్న కాలమృత్యువునుండి రక్షింప ననుగ్రహించుటను నేను బొత్తిగా వ్యర్థము చేయలేదని దీనిం జదువువారు భావింపఁగలిగెడుపక్షమున నన్ను నేను ధన్యతమునిగాఁ బరిగణించుకొనెదను.

కొంతకాలము నా పెదతండ్రిగారగు వేంకటేశమ్మగారు రాజమహేంద్ర వరములోనే పనిలోనుండిరి. అక్షరాభ్యాసమైన తరువాత నేను మొట్ట మొదట మాయింటికిన్నాటగజముల దూరములోనున్న గోపాలస్వామి యాలయములో నుండిన యొక చదువులబడికిఁ బంపఁబడితిని. అబడిపంతులయిన పులిపాక అమ్మిరాజుగారు తొట్టిసోటివాఁ డగుటచేత నాతఁడు ముక్కుతో మాటాడెడివాఁడు. ఆయనయొద్ద నేమి నేర్చుకొంటినో నే నిప్పుడు చెప్ప లేనుగాని గురుఁడెట్టివాఁడో శిష్యుఁ డెట్టివాఁ డగునన్న న్యాయముచేత గురువుగారి ముక్కుమాటలు నేర్చుకొన్నాననిమాత్రము నేను నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను. ఆయనమాటలను జూచి వెక్కిరించుచు వచ్చుటచేత నా కట్టి

దురభ్యాసము పట్టుపడియుండును. ముక్కుతో మాటాడుట మానివేయవలసినదని తరువాత నా పెదతండ్రిగా రనేకపర్యాయములు నాముక్కు నలుపుచు వచ్చుట నాకెప్పటికిని మఱపునకు రాదు. చిన్ననాటి యాముక్కు మాటలు నాకు మఱికొన్ని సంవత్సరములకుఁగాని పూర్ణముగాఁ బోలేదు. ఏ దురభ్యాస మయినను మొదట వచ్చుట సులభముగాని తరువాతఁ బోవుట యంత సులభము కాదు. ఆలోచన లేని బాల్యదశయందు దురభ్యాసము లనలీలగా నలవడును. కాబట్టి బాలురు తామేదురభ్యాసములను జేసికొనక మిగుల జాగరూకులయి యుండవలెను. ఆరంభదశలో నత్యల్పమయిన దనుకొన్న దురభ్యాసమే కాలక్రమమున బలపడి కొంతకాలమునకు స్వభావమయి కడపట మార్చుకొనుట కెంతో కష్టసాధ్య మగును. బాలురు తోడివా రేమి చేయుదురో దానిని దామును జేయఁ జూతురు. పొడుమును పొగచుట్టయు నలవాటుగుట యీవిధముగానే. ఈయనబడిలో నే నక్షరములును, గుణితమును, ఎక్కములును నేర్చుకొని పుస్తకము పట్టియుండును. అల్పకాలములోనే యీయయ్యవా రిహలోకయాత్రను విడిచినందున, తదనంతరము మాయింటికిసమీపమున తిరుమెళ్లవారిలోపల నున్న సోమరాజుగారి బడికి మావారు నన్నుఁ బంపిరి. గూనివాఁ డగుటచేత నీయనను గూని సోమరాజుగారని సాధారణముగాఁ బిలిచెడివారు. ఈయన మొదటిపంతులవలెఁ గాక తెలుఁగు శిష్యుఁడగు గొంత పాండిత్యము గలవాఁడయి పిల్లలచేత పెద్దపుస్తకము (పురాణము) నుగూడఁ జదివించి యర్థము చెప్పించు వచ్చెను. నాచేతఁ బ్రథమమున నగ్రసహితముగా బాలరామాయణమును నమరనిఘంటువును చదివించిరిగాని యాసంస్కృతగ్రంథపఠనమువలన నా కష్టంబులంతగా లాభము కలుగ లేదు. అటుతరువాత వాచకమును వ్రాతయుఁ గాక రుక్మిణీకల్యాణమును, సుమతి శతకమును, కృష్ణశతకమును, ఆంధ్రనామసంగ్రహమును, నాచేత రోకటి పాటగా వల్లవేయించిరి. నేను వీధిబడులలో నేర్చుకొన్నదంతయు నింతే. ఇంతటితోఁ దెలుఁగుచదువు పూర్తియైనదని మావారు నన్ను బడి మానిపించి

రాజకీయోద్యోగమునకుఁ గావలసిన పనిని నేర్చుకొనుటకయి తాలూకా కచేరీలో గుమాస్తాగా నున్న మాబంధువులగు పోతరాజు రఘురామయ్యగారి యొద్దనన్నొప్పగించిరి. నేను ప్రతిదినమును మధ్యాహ్నమున మావీధి చివరనే యున్న తాలూకా కచేరికిఁ బోయి యాయన చెప్పినపని చేయుచుంటిని. ఈ ప్రకారముగా సంవత్సరమో రెండుసంవత్సరములో వ్యర్థము లయినవి. ఈకాలములో దూరి సోమయాజులుగారు ప్రాతఃకాలమునందు మాయింటికి వచ్చి నాకు రఘువంశమును జెప్పచుండిరి; సాయంకాలమునందు మాపెద తండ్రిగారే నాకింగ్లీషుక్షరములను, గుణితమును, మాటలను నేర్పుచుండిరి. ఆకాలమునందుఁ బరీక్షలు లేనందున, దొరతనమువారికొలువు నపేక్షించు వారు రాజకీయకార్యస్థానములకుఁ బోయి పని నేర్చుకొనుచు నధికారుల ననుసరించి తిరుగుచుండెడువారు. ఇంతలోహిందూదేశరాజ్యనిర్వహణభారమును తూర్పిండియా సంఘమువారినుండి తప్పించి శ్రీమహారాజ్ఞిగారే స్వయముగా వహించినతరువాత దేశభాషలలోను నింగ్లీషుభాషలోను సామాన్య పరీక్షలును విశేషపరీక్షలును గొన్ని యేర్పఱుపఁబడినవి. అటుతరువాత నల్ప కాలములో నే 1860-వ సంవత్సరమున మావారు నన్ను దొరతనమువారి మండల పాఠశాల కింగ్లీషు నేర్చుకొనుటకయి పంపిరి.

నే నింగ్లీషుపాఠశాలలోఁ బ్రవేశించునప్పటి కయినను దేహము దృఢపడి కండపుష్టిఁగలవాఁడనై యుండక పెద్దగాలివేసిన నెగిరిపోవునట్లు నన్నముగా పూచికిపుడకవలె నుండెడివాఁడను. ఇట్లుండుటకుఁ గొంతవఱకు మావారికి నాపయఁగల యతిప్రేమయే కారణమని చెప్పవచ్చును. అతిదయచేతనే నాతల్లియుఁ బెదతండ్రియు నాకన్నమును చిటుతిండియు నధికముగాఁ బెట్టి నాజీర్ణాశయమును గొంతవఱకు దుర్బలపఱచినారు; అతిదయచేతనే నాపితామహియు ప్రపితామహియు నన్ను గడప హింటనీయక చదువు విషయమున నాతల్లి యొకతిట్టు తిట్టినను నాపెదతండ్రి యొక దెబ్బకొట్టినను జగడమాడి యెత్తుకొని మోచి నాశరీరమును దుర్బలపఱచినారు. అందుచేత

నాకప్పు డజీగ వ్యాధిచిహ్నములు పొడచూపుటయేకాక పీనసరోగ మొకటి క్రొత్తగా న న్నాశ్రయించినది. పడిసెముచేత దినమునకు వేయితుమ్ములు తుమ్ముచుండెడివాడను. ఈపీనసపిశాచి ప్రియతముడనైన నన్నీ వార్ధకదశ యందును విడిచి పోజాలకున్నది. మొత్తముమీఁద మావారందఱును స్వభావ దుర్బలమగు నాశరీర మెండ సోకినఁ గందిపోవు ననియు, ఆటలాడిన నలసి పోవుననియు, పనిచేసిన బడలిచిక్కి పోవుననియుఁ దలఁచి, దేహపరిశ్రమమున కవకాశమియ్యక యాటలకయినను విడువక సదా యిల్లు కదలనీయక యేదో వ్రాయుమనియో చదువుమనియో పనిచెప్పి యొకచోట నన్ను గూరుచుండఁ బెట్టుచు వచ్చిరి. నిర్బంధించి చేయించుపనియం దెప్పుడును శ్రద్ధానురాగము లుండవు గనుకను, విరామము లేక సదా యొక్కపనినే చేయుచుండుట విసుఁగును బుట్టించును గనుకను, నాకు నియమింపబడిన పనియందు నేను శ్రద్ధాశువునుగాక యుపేక్షాపరుడనై యుత్సాహశూన్యుడనై సర్వదా పని చేయుచున్నట్లే నటించుచు నెట్లో ముగించెడివాడను. చదువ నియమించిన పాఠము రెండుమూఁడుసారులు చదువునప్పటికే వచ్చినను, వ్రాయ నియమించినకాగితములు గంటలోనే ముగింపఁ గలిగినను, దినమంతయు చదువు చున్నట్టును వ్రాయుచున్నట్టును నటించుచు, చేతిలో పుస్తకమునో తొడమీద కాగితములనో పెట్టుకొని మాటల కారంభించెడివాడను. నాతో మాటాడువా యెవ్వ రందురేమో వినుఁడు. యథేచ్ఛముగా మాటాడుకొనుటకు బాలురకు బాలురేకావలసియుండురుకదా? మాయింట నితరబాలురులేరు. అందుచేతఁ బ్రథమ బాల్యావస్థలో నున్న నేను వార్ధక్య మనెడు ద్వితీయబాల్యావస్థలో నున్న నాప్రపితామహి పరుండుగదిగుమ్మమువద్దఁ జేరి మెల్లఁగా నామెతో నేవో మాటలు వేయుచుండెడివాడను. కాలువిడిచి సదా మంచముమీఁదనే పరుండి యుండెడి యామెయు కాలము జరగక నాతో నేదో పుక్కిటి పురాణము వేసి ప్రొద్దు పుచ్చుకొను చుండెడిది. ఈప్రసంగమధ్యమున మాయమ్మ యక్కడకు వచ్చి మేము కథలు చెప్పుకొనుచుండఁగాఁ జూచిన

పక్షమున, పాతము ను పేక్షించుచున్నందునకు నన్నుఁ దిట్టి మాటలు వెట్టి నందునకు ముత్తవమీఁద కోపపడి, పోవుచుండును. ఆమె దాఁటిపోఁగానే మరల మేము మాలోకాభిరామాయణమును మొదలుపెట్టెడివారము. నే నింగ్లీషు నారంభించుటకు ముందే సంభవించిన యామె కైలాసప్రాప్తితో మా బాలవృద్ధకథాకాలక్షేపములు పరిసమాప్తి నొందినవి. బ్రాహ్మణాచారాను సారముగా గర్భాష్టమునం దనఁగా నేడవయేటనే నాకుపనయనము జరగినది. నేను బ్రహ్మోపదేశమును బొందినది మొదలుకొని త్రికాలములయందును యుక్తసమయము నందు సంధ్యావందనము చేయుచు గాయత్రి నెంతో శ్రద్ధతో శతవారములు ప్రతిదినమును జపించుచుంటిని. సహస్రగాయత్రి చేసినదినములును గొన్ని కలవు. అప్పుడప్పుడు సాయంకాలముల గోదావరికిఁ బోయి యస్తమించుచున్న సమయములో సూర్యున కర్ఘ్యప్రదానము చేసి సంధ్యవార్చి ప్రదోషకాలమున మా ర్కండేయస్వామి యాలయమునకును వెనుక వేణుగోపాలస్వామియాలయమునకును బోయి వచ్చుచుండును. త్రిరేఖలుదీర్చి దట్టముగా ముఖముమీఁదను తొమ్ముమీఁదను భుజములమీఁదను విభూతిపెండెకట్లు సవరించి, శుద్ధశ్రోత్రియునివలె బిళ్ళగోచి వెట్టి బట్ట గట్టుచుండును. ఒక్కప్రాద్దులును నుపవాసములును నుండలేకపోయినను, ఏకాదశినాఁటిరాత్రి ప్రాద్దుపోయినదాక మేలుకొనుటయేకాక యొక సంవత్సరము శివరాత్రినాఁడు జాగారముసహితము చేసితిని. ఏవానకాలపు చదువో యింట రఘువంశములో నైదుసర్గములు చదివియుండుటచేతను గూని సోమరాజుగారి బడ్డిలో నాంధ్రనామసంగ్రహమును జదివి పురాణముల యర్థమును వినుచువచ్చుటచేతను గొంచె మర్థజ్ఞానము కలవాడయి, మాయింట నున్న ప్రాంతతాటాకుల పుస్తకములను దీసి చదువ నారంభించితిని. ఆకాలమునందు యుద్ధములను గూర్చియు తపస్సులను గూర్చియు చదువుట నాకెక్కువ యిష్టముగా నుండెను. ఋషులయొక్క మహిమలనుగూర్చి చదువు నప్పుడు వారివలెఁ దపస్సు చేసి మహిమలు సంపాదింపవలెనని పలుమాలు

నాకు బుద్ధి పుట్టుచుండును. భారతములో నాకత్యంతప్రియము లగు భాగములు విరాటపర్వములోని యుత్తరగోగ్రహణమును భీష్మద్రోణకర్ణ శల్య పర్వములును. శ్రీమద్భాగవతములోని సప్తమస్కంధమును దశమస్కంధమును నాకుఁ బ్రియతమము లయినవి. మాపెదతండ్రిగారికి మునసబుకోర్టులో స్థిరమయినపనియయి యాయన గ్రామాంతరములయం దుండుచు వచ్చుటచేత నింట నొంటిగా నున్న నా కీగ్రంథపతనాదుల కవకాశము కలిగినది. కాఁబట్టి నే నింగ్లీషారంభించుటకుముందే నాకు ఛాందసవృత్తి బలియ నారంభించినది. నేను భక్తుడ నగుచున్నాఁడనని సంతోషించి నాతల్లి మొదలయినవారు నన్ను నిష్ఠాపరత్వమునుండి మరల్పఁ జూడక ప్రోత్సహపఱుచుచు వచ్చిరి. ఎవ్వనికైన నొకవిషయమున నొకన్యూనత యున్న పక్షమున నింకొకవిషయమున నాధిక్యమును గలిగించి యీశ్వరుఁ డాలోపమును పూరించునని విద్వాంసులు చెప్పుదురు. ఈసత్యమును నాదృష్టాంతముచేఁ గొంతవఱకు స్థాపింపవచ్చును. ఆకాలమునందు నాకు దేహబల మెంత తక్కువగా నుండెనో బుద్ధిబల మంత యెక్కువగా నుండెనని చెప్పవచ్చును. నా కాపిన్న వయస్సునఁ గల గ్రహణ ధారణశక్తులసాధారణము లయినవి. అయినను నాకు వానివలన విశేషలాభము కలుగుటకు చూఱుగాఁ గొంతవఱకు నష్టియే కలిగినదని చెప్పవచ్చును.

రెండవ ప్రకరణము—విద్యార్థిదశ.

క్రీస్తుశకము 1860 మొదలుకొని 1870 వ సంవత్సరమువఱకు.

వేసవికాలపు సెలవు లయినతరువాత రెండవ యర్థసంవత్సరమునందే పాఠశాలలో నేను బ్రవేశించినను సంవత్సరాంతమునఁ బరీక్ష జరగనప్పటికి తోడి బాలుర నందఱిని మించి చక్కఁగాఁ బరీక్షయందుఁ దేటి మాతరగతిలో మొదటిబహుమానమును బొందితిని. ఆసంవత్సర మాక స్థికముగా మాపాఠశాలామందిరము పరశురామప్రీతి యయిపోయినందున నాయగ్రబహుమాన పుస్తకముసహిత మగ్నిహోత్రునకే యర్పిత మయిపోయినది. అప్పటినుండి కడవఱకును పాఠశాలలో నేను బహుమతి పొందనితరగతి లేదు. పాఠశాల కాలిపోయినతరువాత నూతనభవనము నిర్మింపఁబడువఱకును గొంతకాలము పాఠశాల చిత్రవస్తుప్రదర్శనశాలలోఁ బెట్టఁబడినది. అక్కడ నేను రెండవ తరగతిలోఁ జదువఁ జొచ్చితిని. అప్పటికే నాకుఁ దెలుఁగుపుస్తకములయం దభిలాషము హెచ్చినది. అందుచేతఁ బాఠశాలకుఁ బోయియుండిన కాలము నందుఁ దప్ప మిగిలిన కాలమునం దంతటను మాయింటఁ గల తాతాకుపుస్తకము లనే చదువుచుండసాగితిని. ఇట్లు తాతాకులపుస్తకములను మరఁగి యింగ్లీషు పుస్తకముల నుపేక్షించుచుండటమచి పెక్కుతడవలు నాతల్లియు ముత్తవతల్లియు నన్ను నయమున భయమున మందలించి కార్యముగానక మాయింటికి సమీపమునందే వాసము చేయుచుండిన కానుకొలను రామచంద్రుఁడుగారను పేరుగల మాయుషాధ్యాయునియొద్దకుఁ బోయి నే నింట నింగ్లీషుపుస్తకము లను ముట్టుచుండటయే లేదనియు నన్ను శిక్షింపవలసినదనియు నొకనాఁడా యనను వేఁడుకొనిరి. నే నింగ్లీషుపాఠ మొప్పుగింపనిదిన మొక్కటియు లేదనియు, నేను నాతరగతిలోఁ బ్రతిపాఠమునందును మొదటివాఁడనుగానో రెండవవాఁడనుగానో యుందు ననియు, చక్కఁగాఁ జదువుచు నల్లరి

యెట్టిదో యెఱుంగనివాని నెట్లుదండింతు ననియు, అయినను మీవాని మీఁద నికముం దొకకన్న వేసి చూచుచుండెదననియు చెప్పి యాయన వారిని బంపివేసెను. ఆయన చెప్పినట్లు నే నల్లరిచేయక, అయోగ్యముగాఁ బ్రవర్తింపక, పాతశాలలో నుపాధ్యాయులకెల్లఁ బరమవిధేయుఁడ నయి యే యుండెడివాఁడను. అది పోనిండు. పయియ ట్లుభయులలో నెవ్వరు చెప్పి నదియు నసత్యము కాదు. నే నింటికడ నింగ్లీషుపాఠములను జదువ కుండుటయు సత్యమే; పాతశాలలోఁ బాఠములఁ జక్కఁగా నొప్పగించు చుండుటయు సత్యమే; ఏకసంధాద్విసంధాగ్రాహుల కుండుబుద్ధివి శేషము కొంత కలవాఁడ నగుటచేత నే నింటినుండి పాతశాలకుఁబోవుచు నొకసారియో రెండుసారులొ దారిలోఁ బాఠమును జూచినంతమాత్రముననే నా కది ముఖస్థమయి యప్పటికి తప్పులులేక యప్పగింప శక్తుఁడ నగు చుంటిని. ఇట్లు నా ప్రతిభావిశేషమే నా కశ్రద్ధను సోమరితనమును నేర్పి, యీవఱకు సూచించినట్లు కొంతవఱకు నన్నుఁ జెఱిచినది. నే నప్పడు చదివిన పాఠము నప్పటి కప్పగింపశక్తుఁడ నగు చుండినను, చదివినచదువు దృఢముగా మనసునఁ బట్టుక కొన్ని దినము లగునప్పటికిఁ జదువనట్టే యుండి మరల మొదటికి వచ్చుచుండెడివాఁడను. ఏకరీతిని స్థిరముగాఁ బాటుపడక సోమరిగానుండు నూత్నబుద్ధికంటె నిరంతరము నేకరీతిని పాటుపడుచు, అనలసుఁడుగా నుండు మందబుద్ధియే లోకమునకును దనకును నెక్కువమేలును జేయఁగలవాఁడగును. లోకమునకు మహోపకర్తలయి ప్రసిద్ధికెక్కినమహా పురుషులందఱును నిరంతరకర్తవ్యము లయిన సామాన్యధీశాలులుగాని కేవల ప్రతిభామాత్రమాన్యు లయినవారుగారు. బుద్ధినూత్నత కుద్యోగశీలత తోడు పడినపక్షమున సత్యధికప్రయోజనకరము కావచ్చును. నేను గొన్ని సమయములయందు దారి నడచునప్పడు పాఠములు చదువలేకపోయినను, నా వంతు మొట్టమొదటనే రాక యొకరిద్ద అొప్పగించినతరువాత వచ్చినపక్షమునఁ బాఠమును నిర్దుష్టముగా నొప్పగింపఁ గలిగెడివాఁడను. చదువనినాఁ

దెప్పుడైన నుపాధ్యాయుఁడు మొదటనే నన్నప్పగింపు మనినయెడల నేను వెంటనే పుస్తకము చేతఁబుచ్చుకొని దిగువకుఁ బోయి చదివి యెదునిమి షములలోపలఁ దప్పులులేక యొప్పగింపఁ గలిగెడివాఁడను.

ఈకాలములో నాకుఁ బురాణములు చదువుపెచ్చి యంతఃకంతకు ముదురఁ జొచ్చినది. విశ్వామిత్రుఁడు బ్రహ్మసృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టి చేసినట్లును, అగస్త్యుఁడు సముద్ర మాపాశనము గొన్నట్లును, కపిలుఁడు దృష్టిమాత్రన సగరపుత్రుల నఱుదివేపుర భస్మరాసులఁ జేసినట్లును, తపోమహత్త్వములనుగూర్చి చదువు చున్నప్పుడెల్లను. నాకుఁ జిక్కోద్రేకము గలిగి నే నెప్పుడు తపస్సునకుఁ బూనుదునా యెప్పు డామహిమలను మించినమహిమలను బొందుదునా యని తహతహపడుచుందును. చెట్టు లేని దేశములో నాముదపుచెట్టే మహా వృక్షమనఁ బరఁగినట్లు మూఢులయిన నా యీడుబాలురలో నేనేమో తెలిసినవాఁడ నయినట్లు పరిగణింపఁబడుచుంటిని. అందుచేత నావెట్టియూహలఁ గొన్నిటి నితరబాలురతలలకుసహిత మెక్కింపఁ గలిగితిని. పిన్నలలోను పెద్దలలోనుగూడ నేవెట్టికిఁ దగిన యావెట్టివా రేకాలమునందును నుండక మానరు. ఈతపోవర్ణన లన్నియు దివాస్వప్నము లనుకోక సత్యములని నమ్మి నేను భ్రమపడి యితరులను నాభ్రమలోఁ బడవేయఁ దొడఁగితిని. నాభ్రమలో ననాయాసముగాఁ బడినవారు నాసహపాతులయిన రాచర్ల వెంకటరామయ్య గారును కనపర్తి లక్ష్మయ్యగారును హోతా వీరభద్రయ్యగారును. వాఁ యుగ్గురును వయస్సుచేత నాకంటెఁ బెద్దవారు. తపోమహిమయొక్క ప్రాశస్త్యమును తారికి బోధించి, హిమవత్పర్వతముమీఁదఁ దపస్సు చేయునట్లు పథక మేర్పఱిచి, వారిని ముగ్గురిని బ్రయాణము చేసితిని. వీరిలోఁ గడపటి యతఁడు హిమగిరియందలి సంజీవనౌషధములను సువర్ణకరణమూలికలను సహితము సంపాదించవలయునని యుపదేశించెను. మాససత్తేత్రములయందు నేను నాటిన భ్రాతృబీజము లంకురించి తీగలు సాగి యల్లుకొని తలకెక్కి వెట్టులను జేయఁగా, పాఠర్థకాలములోనే యుత్సాహమునందు నన్ను మించినవారయి

యచిరతపోమహిమాఘ్యులు కాఁ గోరి, ప్రయాణ మెప్పుడెప్పు డని కాఁ విలంబాసహిష్ణులయి నన్నే త్వరపెట్ట మొదలుపెట్టిరి. దేహదౌర్బల్యమునుబట్టి దూరదేశయాత్రకు సాహసము చేయలేక హృదయ మిట్టట్టు లూఁగ నే నిదిగో వదిగో యని జాగు చేయసాగితిని. ఒకనాఁటి సాయంకాలము వారిలో నిరువురు నాయొద్దకు వచ్చి రేపే ప్రయాణమని చెప్పిరి. నేను వారివెంట రాఁజాలనంటిని. అంతట వారు నాతో మరల మాటాడక, యింటివద్దఁ బాక కాలకుఁ బోయెదమని చెప్పి భోజనములు చేసి పుస్తకములు పట్టుకొని పాక కాలదారి నే తపోగమన ప్రారంభులయి, యుత్తరాభిముఖముగా వెడలిరి. సాయంకాలము వేళకు వారిండ్లకు రాకపోఁగా బంధువులు వెదక నారంభించి మూడవయతనిని పితాపురమువద్దనే పట్టుకొని యింటికిఁ గొనివచ్చిరి. నిజయ నగరము వఱకును బోయినతరువాత రెండవయతఁడు మొదటియాతనితోఁ దగవులాడి మురుగులమ్ముకొని వెనుకమరలెను. మొదటియతఁడు కొంతదృఢ మనస్కుఁడయి ముందుకుసాగి దారిబయ్యెమునకయి వెండి మొలత్రాడమ్ముకొని జగన్నాథమువఱకును బోయి యాత్రచేసికొని పోయినదారి నే మరలి వచ్చెను. ఈ ప్రకారముగా నామానసికయాత్రతోను మిత్రులదేహయాత్రతోను మాత పోయాత్రావ్రత ముద్యాపన మయినది. అంతటితోనాకుఁ దపశ్శక్తియందలి విశ్వాసము చెడలేదుగాని తపోవనగమనోత్సాహము మాత్రము భగ్నమయినది.

నాకావఱకే వివాహమునకుఁ గన్యనిచ్చెదమని వచ్చి సలుపురు గృహస్థులు తిరిగిపోవ నారంభించిరి. అనేకకన్యలను జూచి తుదకు నాతల్లియు పెద తండ్రిగారును గలిసి యాలోచించి మాపట్టణమునకు రెండు మైళ్ళదూరములో నున్న కాతే రను గ్రామమునందున్న యద్దంకివారి పడిచును నాకు వివాహము చేయుటకయి యేర్పాటుచేసిరి. వరుఁడు వధువును వధువు వరునిఁ జూచి తమయిష్టము వచ్చినవారి నేర్పఱచుకొనక తమయావజ్జీవసుఖదుఃఖములతో సంబంధించినపెండ్లియేర్పాటును పూర్ణముగా నితరుల కేల విడవ వలయునని పిందూదేశ బ్రాహ్మణాచారప్రభావ మెఱుంగనివారికి సందేహము తోఁచ

వచ్చును. ఏమీ! స్వయంవరణభాగ్యమా! అట్టి మహాభాగ్యము హిందూదేశము లోని బ్రాహ్మణులకు స్వస్నావస్థయందును లేదు. ఒకవేళ ముం దెన్న డైనఁ గలుగవచ్చు నేమోకాని యిప్పటికి లేదు. మాలాలోని విద్యావిభూషితులగు మహానుభావులు వివేకదీపమువంక నైనఁ జూడ నొల్లక కన్నులు మూసికొని పూర్వచారమహాధూతమునకే సేవ చేయుచు వచ్చుచున్నంతవఱకు మనదేశ మున కట్టిపుణ్యము ముందును గలుగదు. పండితపామరభేదము లేక మావా రెల్ల రును నాచారమునకు వాసులు. ఆచారపిశాచ మావేకించినచో వారికి దయయు ధర్మమును సత్యమును సత్కర్మమును సర్వమును పరిత్యాజ్యములు. పూర్వు లాదియందు బాల్యవివాహ మన్న పేరే యెఱిఁగియుండరు. వేదములయం దతి బాల్యవివాహమన్న మాటయే మృగ్యము. అస్వాభావికమైన యీ యతిబాల్య వివాహపీడ యాచారపిశాచావేశబలముచేత వచ్చినదేకాని విధివిహితమయినది కాదు. మావారు వివాహనిశ్చయము చేయునప్పటికిఁ బండ్రించేండ్లవాడైన నాకు వివాహోద్దేశ మేతిన్నఁగాఁదెలియదు. నాకంటెను నాలుగేండ్లు చిన్న దయిన నా భార్యకు మొదలే తెలిసియుండదని వేటుగఁ జెప్పవలయునా? నాకుఁ బదుమూడవయేటను నాసహధర్మచారిణికిఁ దొమ్మిదవయేటను బొమ్మల పెండ్లివలె మావివాహమహోత్సవము నడచినది. పిండివంటలు తినుటయు వాద్యములు వినుటయు వేశ్యలనృత్యమును గనుటయు మాకప్పు డాహ్లాదకరములు గానే యుండియుండును. సర్వాన్యమూలకమయిన బాల్యవివాహమువలన మాకుమాత్ర మన్యము లంతగాఁ గలుగక యీశ్వరానుగ్రహమువలన మాదాం పత్యము సంకోషదాయకమే యయినది. వివాహ మయిన సంవత్సరము లోపలనే నాభార్యకు స్ఫోటకము వచ్చెనుగాని యాచెడురోగమువలన నంగవైకల్యముగాని తిరుగంటి కులి యాడించినట్లు మొగమునిండ గుంటలు పడుటగాని కలుగలేదు ; వివాహమయిన రెండుసంవత్సరములకే నాకును బ్రాణము గ్రోవలసినంతవ్యాధి వచ్చెనుగాని ప్రాణాపాయము కలుగలేదు. మాయిరువు కు నిట్టియాపదలు తప్పట భగవత్కృతాక్షమువలనఁగాని బాల్య

వివాహాఖ్యమహాశక్తియొక్క శుభవీక్షణముచేతఁ గాదు. నా పెండ్లిలో మావా
 రేవ్యయములను తగ్గించినను బోగము మేళమున కగు వ్యర్థవ్యయమును మాత్ర
 ము చేయక మానినవారు కారు. వేశ్యలు లేకున్న వివాహమునకు శోభదే
 లేదట! గృహస్థులగౌరవమునకు భంగము కలుగునట! నలుగురిలో తల
 వంపులట! మౌఖ్యజన్యములయిన యిట్టివిపరీతాభిప్రాయములకు మేరయొక్క
 డిది? విత్తమిచ్చి వేడుకకయి వేశ్యలను గొనివచ్చి పవిత్రములయిన యిట్టిశుభ
 కార్యములను కులటాసాంగత్యముచే నపవిత్రము చేసెడి యిదురాచారము
 రూపుమాసెడు భాగ్యము భరతఖండమున కెప్పుడు కలుగునో! సంతతసత్ఫల
 దాయకమయిన పాతివ్రత్యకల్పతరుప్రవృత్తికి మూలమయిన వివాహబంధ
 మెక్కడ? పాతివ్రత్యదివ్యపాదపమూలచ్ఛేదమునకు వేరుపురుగు లనదగిన
 వేశ్యాంగనలసంబంధ మెక్కడ? నా పెండ్లి కొక్కటికాదు మావా కొకటి
 యు మాయ తవాకొకటియు రెండు బోగము మేళములను బెట్టిరి. నాభార్య
 యద్దంకి పట్టాభిరామయ్యగారి కొనూరిత. తల్లి చిన్నతనములో నే కాలముచే
 సినందున మేనమామయు కా తేరికరణమునగు వెన్నేటి వేంకటరత్నము
 గారే యాచిన్నదానిని బెంచినాకిచ్చివివాహము చేసిరి. సంతానము లేనివార
 యినందునఁ దమ మేనకోడలియం దాయనయు భార్యయుఁ దమ కడుపునఁ
 బుట్టినసంతానమునం దుండుదానికంటెను నెక్కువప్రేమ గలవారయి పెంచిన
 మాహముచేత పెట్టుపోతలయం దేహోపమును గలుగనీయక దయ చూపు
 చుండిరి. ఆచిన్నది పల్లెలలోనే పుట్టి పెరిగినదయినను మేనమామగారు
 బడికిఁ బంపుచుండుటచేతఁ బెండ్లినాటికే తెలుఁగు కొంత చదివినది. వివాహ
 దినములలో వేడుకకయి మాయిరువుర నొక్కచోటఁ గూరుచుండఁబెట్టి
 మాచేత రుక్తిణీకళ్యాణములోని పద్యములను జదివించుట నాకిప్పటికిని
 స్మరణకు వచ్చుచున్నది. వివాహమునిమిత్తమయి క్రొత్తనగలుకొన్ని చేయించి
 నను నాతల్లి నాలుగైదువందల రూపాయలు వెలగల తన నగలను కొడలికిఁ
 బెట్టినది. నాభార్యకు జననీజనకులు పెట్టినపేరు బాపమ్మ యయినను వివాహము

యినతరువాత మాతల్లి యాపేరుమార్చి రాజ్యలక్ష్మియని తనతల్లిపేరు నెట్టినది. ఈ ప్రకారముగా ద్వాదశవర్షపూర్తి యయినతరువాత నేను బ్రహ్మచర్యాశ్రమమును విడిచి 1861 వ సంవత్సరమునందు గృహస్థాశ్రమమునందుఁ బ్రవేశించితిని.

నా పెండ్లి యయినతరువాత నా పెదతండ్రి గారి భార్యకును నాతల్లికిని తగవులాట లాకంభమయినవి. ఇరువురకును మనస్తాపము లావఱకే యుండినను నావివాహానంతరమునఁగాని యవిరగలుకొని ప్రజ్వరిల్లి ప్రకాశము కాలేదు. ఒకయింట నూఱు జుట్టిముడునుగాని రెండుకొప్పు లిముడవన్న సామెత యందఱు నెఱిగినదే కదా. ఇద్దఱాడువా రొక్కచోటఁ జేరినచోఁ బనిలేని పాటగా నేదోయొకవిషయమున శుష్కకలహములు పొడమాపక మానవు. ఇప్పటి మనదేశపు స్త్రీలలోఁ గానఁబడుచున్న యీకలహప్రియత్వమునకుఁ బ్రధానకారణము స్వప్రయోజనపరత్వముచేత దూరాలోచన మట్టుపడినవారు తమతరుణీమణులను విద్యాగంధనిహీనురాండ్రునఁగాఁ జేయుటవలన వారి నాశ్రయించియున్న మౌఢ్యభూతా వేశదోషమేకాని సహజకోమలమైన స్త్రీస్వభావము కాదు. స్త్రీలహృదయము లజ్ఞానాంధకారబంధురములయి మౌఢ్య మహారాక్షసదుష్పరిపాలనమునకు లోబడి యున్నంతవఱకు నానావగుణపిశాచము లచ్చటనుండి తొలగిపోవు. గృహము మహారణ్యసదృశముగాక భూతలస్వర్గమువలె నుండఁగోరినయెడల పురుషులు గృహిణులను విద్యావతులనుగాఁజేసి జ్ఞానదీపప్రభావముచేత నజ్ఞానతిమిరముతొలగించి దుర్గుణదురాచార సర్పశార్దూలా సంచారములకు వారిహృదయకుహరములయందుఁ జోటులేకుండఁ జేయవలెను.

ఈగృహచ్ఛిద్రములకు మూలకారణ మెవ్వరని యడిగినచో వీరేయని నిర్ధారణము చేయుట సుసాధ్యము కాకపోయినను మొత్తముమీఁద నాతల్లిదేయెక్కువ తప్పిదమని చెప్పవచ్చును. గడనలేనివారిని వారిబిడ్డలను తమభర్తల పోషించుచున్నప్పుడు వారియెడల భర్తలెంత యనురాగము గలవారయినను భార్యగారింత యనురాగముగలవారయి యట్టి యనుపోష్యులయెడ ననాదరము

చూపుటయు వారినిజూచి విసుగుకొనుటయు నెంత మంచివారిలోనైన నగుంత
వఱకు సహజముగా నుండును. నా పెద్దతల్లి యిట్టియసహనచిహ్నముల నేమ
త్రము కనబఱచినను నాతల్లి యొర్చుకొని యూరకుండునది కాకుండెను.
తనకుమారుడు పెద్దవాడయి విద్యాబుద్ధులఁ బడసి సంపాదించి పెట్ట శక్తు
డగువఱకును కష్టముల కోర్చుకొని యడఁగి యుండి నెమ్మదిగా కాలము గడ
పుకోవలె నన్నదూరాలోచనయు శాంతస్వభావమును లేనిదయి మత్సరపే
ప్రధానముగాఁగైకొని నాతల్లి యితరులు తన్నొక్కమాట యన్నతోడనే
తా నితరులను పదిమాటలని కలహమును బెంచుచు స్వతంత్రప్రకృతిని జూపు
నదిగా నుండెను. నాతల్లి కోపస్వభావమును స్వతంత్రబుద్ధియు వాక్పారుష్య
మును గలదయినను, దయార్ద్రహృదయమును పరోపకారచింతయు సత్య
లతయు ధైర్యశాలిత్వమును పూనిన కార్యమునందలి స్థిరప్రవృత్తియి నామె
కలంకారములుగా నుండెను. అందుచేత నామె దీర్ఘక్రోధము కలదిగాక యొక
వేళ నెవ్వరిమీఁద నైనను దురాగ్రహపడి తిట్టినను, అచిరకాలములో నే య
కోపమును మఱచి వారిని పలుకరించి వారితో మరల మంచిమాట లాడుచుం
డును ; తనకు విరోధులు గా నుండినవారికైనను కష్టము వచ్చిన యెడల పిలువ
కయే పోయి తోడుపడుచుండెను ; తనకడుపు కట్టుకొనియైనను తనకున్న దాని
లోనే యన్నా తురులయి వచ్చిన బీదలకుఁ బెట్టుచుండెను. తల్లిగుణముల బిడ్డ
లకు వచ్చునని పెద్దలు చెప్పినమాట యసత్యము కాదుగదా. ఆమె గుణము
లలోఁ గొన్ని నాకును బట్టుపడినవి. ప్రకృతిచేత నేనును కోపస్వభావము గల
వాడనే ; సాధారణముగా నేనెంత శాంతచిత్తుడనుగాఁ గానబడినను నాకు
కోప మతిశీఘ్రముగా వచ్చును ; ఒరులు చెడుపని చేసినప్పుడు నాకు కోప
మాగదు ; నే నప్పుడు పరుషభాషణములు సహితము పలుకుదును. నే నెన్ని
యో సారులు పశ్చాత్తాపపడి యాదుర్గుణమును మాన్పుమని యీశ్వరుని ప్రార్థిం
చినను మానవలెనని ప్రయత్నించినను నన్నీ యవగుణము పోటికిని విడిచిపెట్ట
కున్నది. వయస్సెంత వచ్చినను బుద్ధి యెంత హెచ్చినను స్వభావము మాఱదు

కాబోలును! కాబట్టియే బాహ్యశత్రువులను వేపురనైనను నిరాయాసముగా జయింపవచ్చును గాని యొక్కయంతశ్శత్రువును నిర్జించుట యతిప్రయాసము మీదఁగాని శక్యము కాదని బుద్ధిమంతు లనేకులు చెప్పియున్నారు.

నీవు కార్యార్థినివిగాన మాటకు మాటుమాటాడక మానము వహించి కలహమును జంపి వేయవలసినదని యెవ్వ రెన్ని విధముల హితము చెప్పినను నాజనని హితులమాటలు చెవిని బెట్టక తన పట్టినపట్టును విడువక “కుటుంబద్రవ్యములో సర్వభాగమునకు కర్తయయిన కొమారుఁడు నాకుండఁగా నొరులచేత రోతమాటలు పడుచు వారికి దోసిలియొగ్గి దైన్యము వహించి యస్వతంత్రజీవనము చేయవలసినగతి నాకేమిపట్టినది?” అని వీరాలాపములు పలుకుచు ఖడ్గవాదిని యయి పోరాటమునకు వెనుకంజ వేయకుండెను. ఆహా! మూఢతాపిశాచావేశ పరవశలయి యుండువారికి వివేకముండదుగదా? ఇట్లు కొంతకాలమువఱకు నాపెదతండ్రిగారు తమయుద్యోగకార్య నిర్వహణానంతరము సాయంకాల మింటికి రాఁగానే యాయన చెవిని బడునవి తఱచుగా మన స్తాపకరములైన గృహ కలహవార్తలు తప్ప మఱి యేవియు లేకుండెను. ఆయన కారణములేని యీశుష్కకలహములను వారించుటకయి నయమున భయమున సర్వవిధములఁ బ్రయత్నముచేసి చూచెనుగాని దేనివలనను కార్యము లేకపోయెను. భార్య నైని కోపపడిన భార్యకు కోపము; మఱదలిపైని కోపపడిన మఱదలికి కోపము. ఈయుభయకోపములకు నడుమ నాయనకు మనస్తాపము. ఇటువంటి విషమసంధిలో కార్యనిర్వాకులైన గృహయజమానులకుఁ గలుగు మనోవైకల్య మింతయంతయని చ్ఛెప్ప శక్యము కాదు. తగవులాడెడి యిరువురును తమదే న్యాయపక్షమనియు తప్పిదమంతయు నెదుటివారిదే యనియు భావించురు. అందుచేత వారెవ్వ రెంతచెప్పినను వినక పురుషుఁ డింట నున్నంతవఱకును లోలోపల రాజుచున్న క్రోధాగ్నిని పైకి వెడలనీయక మ్రీంగి పునః కలహకరణోపాయము నాలోచించుచు నిశ్శబ్దముగా నున్నను, పురుషుఁడిట్లు వెడలఁగానే వెడలఁ గ్కుక్కి యేదో కారణాభాసమును కల్పించుకొని వెనుకటి కల

హకథలనెల్ల మరలఁ ద్రవ్వకొని ద్విగుణముగా వాక్కలహమునకు డీక్షానోరు నొప్పియెత్తువఱకును పోరాడి యలసి రాత్రి గృహ యజమానునకు నిజే దింపవలసిన క్రమమును యోచించుచు నప్పటి కూరకుందురు. ఇట్టి గృహచ్ఛిద్రములు నిత్యకృత్యములయి గృహమరణ్యాసదృశమయినప్పుడు గృహపతికి మనశ్శాంతి యెక్కడిది? గాఢనిద్ర యెక్కడిది? సుఖ మెక్కడిది? నానెదతండ్రిగారికి నాయందుఁ గల ప్రేమమునకు పరిమితిలేదు. అందుచేత నన్ను వేఱు వెట్టి యసహాయస్థితిలో నుంచుటకాయన కణమూత్రము నిష్క్రమింపజేసెను. ఆయన నన్నుఁజూచి యెన్నియోసారులు కన్నుల నీరువెట్టుకొని దుఃఖింపఁజొచ్చెను. ఎంత దుఃఖించిన నేమికార్యము? భీటుంబకలహమును మాన్పి నెమ్మదిని గలిగించుటకు చరస్థిరరూప మైన ద్రవ్యమును విభజించి యిచ్చి నన్ను వేఱువెట్టుటకంటె నుపాయాంతర మేదియు నాయన మనస్సునకు గోచరము కాలేదు. నాజననియు సోత్తు పంచియిచ్చి తమ్ము వేఱు వెట్టవలసినదనియే కోరుచుండెను. అదియే యప్పటి కాయనకును యుక్తమని తోచెను. నానెదతండ్రిగా రొకసారి భాగములు పంచుటకు వస్త్రపులపట్టికను వ్రాయవలెనని కూరుచుండి, చేతులాడక కంట తడివెట్టుకొనుచు కాగితమును కలమును క్రిందఁ బడవైచి గదిలోనికిఁ బోయి మంచముమీదఁ బరుండి దుఃఖింపఁ దొడఁగెను. ఈదుఃఖపాటంతయు నాయనకు నామీదఁ గలయవ్యాజానుభాగముచేత నేకాని స్వాధీనమయి యున్న సోత్తు పంచియియ్యవలసి వచ్చునన్న విచారముచేత లేశమును గాదు. సోత్తు పంచియియ్యక కలహము లడఁగుజాడ కనఁబడలేదు. అందుచేత మరలఁ గొన్ని దినముల కాయన 1862-వ సంవత్సరము ఆగష్టు నెలలో నొకనాఁడు నాభార్య మేనమామను మిత్రములకు బంధువును మాత్రము పిలిపించి వారి నొద్ద నుంచుకొని భాగములపట్టికను వ్రాసి నాసగ పాలు నాకిచ్చి వేసెను. నావంతుకు మేడగల సెద్దయిల్లొకటియు, మున్నూలు రూపాయల వెలగలపాత్రసామగ్రియు, నాలుగైదువందల రూపాయల వెండి బంగారపుసగలును, ఏబదియైదు రూపాయల ఋణమును వచ్చెను. అటుతరు

వాత నాపాలికి వచ్చిన గృహములోనే నాజనని నాకు వేటుగ వంట చేసివెట్టి నారంభించెను. ఇట్లు పృథగ్భాండాశనము చేయుచున్నను, నానెదతండ్రుగారు మాకు సర్వవిధముల సాయము చేయుచునే యుండిరి. ఎట్లు చేయకుండఁ గలుగుదురు? కన్నప్రేమకంటె పెంచినప్రేమ యెక్కువగదా! మేము వేటుపడినట్లు సహిత మితరులకు తెలియకుండవలెననియే యాయన యభిమతము. గృహ కలహములచేత తల్లిని బిడ్డను గొంతకాలము వేటుగ నుంచవలసి వచ్చినదని యాయన యడిగినవారితోఁ జెప్పుచువచ్చెను. ఒక కాగితముమీఁద వస్తువులపట్టి కనువ్రాసినంతకములు చేయించుటయే కాని దానిని ముద్రకాగితముమీఁద వ్రాయ నేలేదు. దాయవిభాగమునొకవశ్యక మైన విభాగపత్రమును వ్రాయలేదు. ఆపట్టి కను నానెదతండ్రుగారు తనయొద్దనే యుంచుకొనిరి. ఈవిభాగము లయినతరువాత కొలదికాలములోనే నానెదతండ్రుగారు తమయువ్యోగధర్మమునుబట్టి గ్రామాంతరమునకుఁ బోవలసినవారయిరి. అంతటితో తొంటికుటుంబకలహము లన్నియు నంతరించినవి; కుటుంబయజమానునకును తదితరకుటుంబస్థులకును గూడ మనశ్శాంతియు నైసర్గికప్రేమానుబంధద్వైత్యమును మరల దినదినక్రమమున వర్ధిల్లఁజొచ్చినవి. అవిభక్తుకుటుంబములలో నంతఃకలహము బుద్ధవిల్లి యైకమత్యము చెడి సుఖభంగము గలిగినప్పుడు కుటుంబస్నేహమును మరల నెలకొల్పుటకు వేటుపడుటయే యుత్తమసాధనము. వేటువేటుగా దూరమున నుండుటచేత నొండొరులతోడ తగవులాడుట కవకాశముండదు. తగవులాట లేప్పుడుండవో యప్పుడే యావఱకు శోషిల్లి ప్రాణావశిష్టమయి యుండిన స్వాభావికస్నేహలత నిర్మూలముగాక పునరుజ్జీవనమునొంది యల్పకాలము లోనే తలయెత్తి కాలక్రమమున కొనలుసాగి వర్ధిల్లి ఫలప్రదమగును. కలిసి యుండినప్పు డైకమత్యమును బరస్పరానురాగమును లేనివార నేకులు విభక్తులయినతరువాత బహుకుటుంబములలో మరల నన్యోన్యమైతిని బడసినవారయి పరస్పరసహాయులయి సుఖించుచున్నారు. నాభాగమునకు వచ్చినయిల్లు చెన్న పురివంటి స్థలములో నుండెనేని నెలకు నాలువది యేబది రూపాయలయదై.

రాదగిన దైనను, రాజమహేంద్రవరములో సహిత మిప్పు డాయంటిమీద! మాసమునకు పదునేనురూపాయలు వచ్చుచున్నను, ఆకాలమందు నాలుగు రూపాయలుమాత్రమే వచ్చుచుండెను. అప్పుడు నాలుగురూపాయలతోనే బీదకుటుంబములు సుఖజీవనము చేయవచ్చును. ఆకాలమునందు భోజనపదార్థము లన్నియు మిక్కిలి చౌక ; ఒక్కరూపాయ యిచ్చిన నిప్పుడు వచ్చువాని కంటె నాలుగురెట్లెక్కువగా వచ్చుచుండెను. నాపాలికివచ్చిన యక్కఱకు మాలిన వస్తువు లేవేవో యమ్మివేసి నాతల్లి మాయప్పల నప్పుడే తీర్చివేసెను. ఆమె యటుతరువాత సహితము పదిరూపాయలైనను ఋణ మెప్పుడును జేయ లేదు. ఆమె గృహకృత్యనిర్వహణమునందు మిక్కిలి సమర్థురాలు ; ఒక్క రాగి కాపైనను వ్యర్థముగా నెప్పుడును వ్యయపెట్టలేదు ; సమస్త విషయము లలోను సుఖలోపము కలుగకుండ మితవ్యయము చేయుచుండెను. తన కడుపు కట్టుకొనియైనను నాకేలోపమును గలుగకుండ నన్నవస్త్రాదులకు జరపుచుండెను. నాతల్లిమిక్కిలి యభిమాన వంతురాలగుటచేత సాయము చేయుడని యెప్పుడు నెవ్వరినడుగ నొల్లకుండెను. మాయం దత్యంతప్రేమము గలిగి మేన మామకుమారుడైన తనబావగారిని సహితము తోడుపడుమని యామె యడుగ లేదు. అయినను మా పెదతండ్రిగారు తమ వంతుగృహముమీద వచ్చిన యద్దె ను గూడ పుస్తకములనిమిత్తమును పిద్యనిమిత్తమును నాకే యిచ్చుచుండిరి ; ఇది గాక యప్పుడప్పుడు మాకు కొంత ధనసాహాయ్యమును సహితము చేయ చువచ్చిరి.

ఈకాలమునందు నేను జేసినయకార్య మొకటికలదు. అది నామనసు నెంతోకాలము బాధించుచుండెను ; నాతల్లిని మోసపుచ్చి నేనుజేసిన న చిన్నప్పటి మోసకార్యమునకై నేను పలుమా అనుతాపపడితిని. దీనిని జదు బాలురు నాదు శ్చేష్టవలన బుద్ధితెచ్చుకొని తా మట్టివంచనము నెప్పుడు జేయక జాగరూకులయి యుండ నేర్చుకొనుట కనుకూలపడు నన్నతలంపుతో దాని నిక్కడ వ్రాయుచున్నాను. నాకాంధ్రభాషాకావ్యపఠనమునం దత్య

సక్తి కలిగియుండెనని యీవఱకే చెప్పియున్నాను. బ్రహ్మశ్రీ - ఓగిరాల-జగ
న్నాధముగా రప్పడు నూతనముగా రచించినసుమనోమనోరంజన ప్రబంధము
నంతను మూడవతరగతిలోఁ జదువుకొనుచుండినప్పుడే కాగితములమీఁద వ్రాసి
కొంటినని నాచదువరులు విన్నప్పుడు నాకుఁ దెలుఁగునందుఁ గల యభిలాషా
ధిక్యమును వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయే తెలిసికొఁగలరు. ఆంధ్రకావ్యము
లలో నెల్లను వసుచరిత్ర ముత్తమ మైనదని పలువురు చెప్పుచు వచ్చిరి. అందు
చేత దాని నేలాగున నైనఁ జదువవలెనని నామనస్సువ్యభిఞ్ఞానం జొచ్చెను.
మాయంటఁ గల తాటాకుల పుస్తకములనెల్లను విప్పిచూచితినిగాని వసుచరిత్ర
మందుఁ గానరాలేదు. అప్పుడేమి చేయుటకును తోచనివాడనయి, నాతల్లి
నడుగుదునా మానుదునా యన్న సందేహముచే దోలాంబోళనమానసుడనయి
కొన్నిదినములు నాలో నేను తలపోసి, తుదకు సాహసముచేసి యొకనాఁడు
మెల్లగా నామెను డాయఁబోయి వసుచరిత్రమును కొనిపెట్టుమని దీనముగా
వేడితిని. అని నాపాతపుస్తకము కాదని యెఱింగినదయి యామె నాకోరికను
చెల్లింపక నిరాకరించెను. ఇట్లాశాభంగము నొందినవాడనైనను, అంతటితో
నిరాశచెంది యూరకుండక యేలాగుననైనను వసుచరిత్రమును గొని చదువ
వలెనని నిశ్చయించుకొంటిని. ఎట్లు కొనఁగలుగుదును? అప్పుడాపుస్తకము
మెల నాలుగురూపాయల యెనిమిదణాలు; నాచేత నెనిమిదణాలకంటె నెక్కు
వగాలేవు; నాతల్లి నడిగిన నేమియు నిచ్చుజాడ కనబడలేదు; న్యాయ
మార్గమున సంతవిత్రము నార్జించుటకును నాకప్పు డాధారము కనబడలేదు.
అందుచేత నాయొద్ద నున్న యెనిమిదణాలును తోడనే పుస్తకవిక్రేతచేతిలోఁ
బెట్టి, తరువాత నెల కెనిమిదేసి యణాలచొప్పున ప్రతిమాసము నిచ్చుచుండు
పద్ధతిమీఁద పుస్తకమునుకొని చదువవలెనని, నాకప్పు డొక్కదురాలోచన
తోచినది. నెలనెలకు నెనిమిదేసి యణాలచొప్పున నిచ్చుచుండుటకు సహి
తము నా కప్పుడు శక్తిలేదు. కాబట్టి ప్రతిదినమును వేళకు భోజనముచేసి
పాతశాలకుఁ బోవుచున్నట్లు నటించుచు నెక్కడనో కూరుచుండి సాయం

కాల మింటికి వచ్చుచుండుటకును, పాతశాలజీతమునిమిత్తమిచ్చెడి యెనిమిదణాలును పుస్తకము నిమిత్తము వ్యయపెట్టుచుండుటకును, నిశ్చయించితిని. ఇటు చేయుట పాపకార్యమని నాయంతరాత్మ నన్ను దూషింపఁ జొచ్చెను. గాని పుస్తకపతనాశామహాభూత మింతలో నడ్డపడి నాకు సహాయమయి యుండేకించి, తనసమ్మోహనశక్తిచేత నప్పటికి దాని నోరడఁచి నిద్రపుచ్చి నా దుర్బుద్ధిని ప్రోత్సహపఱచినది. పుస్తకపతనాభిలాషము నన్ను వివేకిని జేయఁగా నేను వెంటనే పుస్తకవిక్రేతయగు పందిరి మహాదేవుడను వైశ్యునికడకుఁ బోయి, నావాంఛను దెలిపితిని. నాయతిలాలసత్వమును జూచి కనికరించి, పుస్తకము వెల పూర్ణముగా తీలువఱకును తన పుస్తకవిక్రయశాలలోనే నేను కూరుచుండి దానిని చదువుకొనుచుండునట్లు సమయ మేర్పఱచి, ఆయా పణికుఁడు నాప్రార్థన మంగీకరించెను. ఆవఱకు నాయొద్దనున్న యెనిమిదణాలును నాకప్పుడు నెలజీతముకొఱకిచ్చిన యెనిమిదణాలును జేర్చి యొకరూపాయ పుస్తకవిక్రయమున కిచ్చి యాతనియంగడిలోనే కూరుచుండి యతికుతూహలముతో పుస్తకమును జదువ నారంభించితిని. నేను పాతశాలకుఁ బోకుండుట రెండవ నెలలోనే నాసహపానులవలన నాతల్లికిఁ దెలిసినది. వంచనము బయలఁబడక చిరకాల మెప్పుడును దాఁగియుండ నేరదు. అప్పుడామె నన్ను మందలించి, అడిగినతోడనే సత్యము చెప్పినందునకును జీతమును గొనిపోయి మధురాహారములకయి వెచ్చపెట్టక పుస్తకక్రయమునకు వ్యయపెట్టి నందునకును గొంత సంతోషించి, మిగత సొమ్మిచ్చి నా కాపుస్తకమును గొనిపెట్టి, నన్ను మరలఁ బాతశాలకుఁ బంపెను. దుర్బుద్ధి పొడమినప్పుడు, వేగిరపడి యిటువంటి దురాచరణములయందుఁ బ్రవేశింపకుండ వారించుటకయి బాలుర కిది యొక మహోపదేశ మగునుగాక! ఈ యపరాధమునకయి నాప్రియజనని పుత్రవ్యాఖ్యముచేత నన్ను మన్నించి యూరకున్నను, కొంతకాలము నిద్రించియుండి మరల మేలుకొన్న నాయంతరాత్మమాత్ర మట్లు చేయక విద్వయమయి నన్ను నిందింపఁ జొచ్చెను.

నాయంతరాత్మవలనిబాధచేతనే యని చెప్పలేనుగాని యేహేతువుచేతనో యీపని జరిగిన శీఘ్రకాలములోనే చేసిన నేరమునకు దండనమో యనునట్లు నాకు వ్యాధి యారంభ మయినది. ఒక్కసారి భగవన్నామ స్మరణము చేసిన మాత్రముననే యీజన్మమునఁ జేసినవేగాక బహుజన్మసంచితములయిన సమస్త పాపములును నిర్మూలములగునన్న యప్పటి నావిశ్వాసమువలన నిత్యమును దేవ తాసందర్శన సంస్మరణములు చేయుచుండెడి నా కాయల్పదుష్కృతవోష మప్పుడే పోయెననియే నమ్మకము కలిగెను. అందుచేత నంతరాత్మ నన్ను బాధించుట మానివేసినది. అయినను నా వ్యాధిమాత్రము తగ్గక యంతకంతకు వృద్ధి నొంద సాగినది. నాకు శైశవమునుండియు నుండిన దగ్గునకు తోడుగా నజీర్ణాతిసారరోగములుకూడ నన్నాశ్రయించినవి. ఇంగ్లీషువైద్యులును తెలుఁ గువైద్యులునుకూడ బహుమాసములు నా కనేకాషధము లిచ్చిరిగాని యెవరి మందువలనను రోగ మించుకయు నివారణముకాలేదు. శరీరములోని రక్త మాంసములుహరించిపోయి శల్యావశిష్టఁడనై నేను పూచికిపుడకవలె నయితిని. వ్యాధి యసాధ్యమైనదని భావించి, నాజీవితాశలేనివారయి తామే మాట దక్కించుకొనుట కిష్టములేక చికిత్సమానుకొని యొకరితరువాత నొకరుగా వైద్యులందఱు నన్ను చేయివిడిచిరి. నాబంధువులు మొదలగు నెల్లవారును నాబ్రతుకునందు నిస్పృహులయి యింక మనుష్య ప్రయత్నమువలనఁ గార్యము లేదని దైవపరులయి యుండిరి. ఈప్రకారముగా 1863-వ సంవత్సరాంతము నుండి 1864-వ సంవత్సరాంతమువఱకును నేను మరణజీవితములమధ్య నుఁగు లాడుచుఁబడితిని. ప్రతినిమిషమును మృత్యుదేవత నన్ను నోరవేసికొని పోవఁ జూచుచుండియు నే నొక్కొక బళమునకయినను జాలనని యేమో విడిచి పెట్టుచుండెను. నే నప్పడు మృత్యుముఖమునుండి వెలువడి మరల భూమిపై నడుగుపెట్టఁ గలుగుట నిర్దేశ్యత కజాయమానమైన యీశ్వరానుగ్రహవిశేషము వలననే కాని యకాషధప్రభావముచేతఁ గాదని చెప్పవచ్చును. ఘనవైద్యులు నన్ను విడిచిపెట్టినతరువాత మాయింటి సమీపముననే వాసము చేయుచుండి

నట్టియు మొదటినుండియు నాకు మందు లిచ్చుచుండినట్టియు గండ్రాపు వెం
కన్న గారనెడు వైద్యశిఖామణి నాకు కూరగాయవైద్యము చేయుచువచ్చెను.
ఏదైననేమి? వ్యాధిని కుదిర్చినదే దివ్యాషధము. తుద కాయన వైద్యము
వలననే దేహస్వాస్థ్యము కలిగినది. నే నప్పుడు జీవించుట యలిమానుష
మైన పరమాద్భుతకర్త మని యాయన యే పలుమాటు నాతో ననుచు
వచ్చెను. 1865-వ సంవత్సరారంభమున నాకు వ్యాధి నిమ్మళించినను, తరు
వాతఁ గొన్ని నెలలకుఁ గాని జవనత్వములు గలిగి పాతశాలకుఁ బోవ శక్తుఁ
డను గాకుంటిని. ఆసంవత్సరము వేసవికాలపు నెలవు లయినతరువాత దొరత
నము వారిమండలపాతశాలయం దావటకు విడిచి నెట్టిన మూడవతరగతిలోనే
నేను మరలఁ బ్రవేశించితిని. నా కప్పుడు గల మేధావి శేషమునుగూర్చి యీ
వఱకే నూచన చేసియున్నాను. నే నాటుమాసములే యాతరగతిలోఁ జదివి
నను సంవత్సరాంతమునందు జరగినపరీక్షలో నేనే మొదటివాడ నైతిని.
సంవత్సరపరీక్షలో నాకు వచ్చినసంఖ్య నాతరువాతివానికి వచ్చినదానికంటె
నూఱు హెచ్చుగా నుండెను. ఇందులకుఁ గారణము పాతపుస్తకమును నే
నొక్కసారి చదువఁగానే యందలివిషయము లన్నియు నాకు ముఖ్యములయి
తత్కాలమునకు స్ఫురణకు వచ్చుచుండుటయే. సంవత్సరపరీక్షయందాతరగతి
శేర్షముపఱచిన పరమసంఖ్య 360. ఈసంఖ్యలో మూడవవంతుకు తక్కువ
కానిసంఖ్యను దెచ్చుకొన్న విద్యార్థుల నందఱిని పరీక్షాసిద్ధులనుగా పరిగణించి
మైతరగతికిఁ బంపి, బాలురు తెచ్చుకోవలసినదానిలో నల్పిష్టసంఖ్యయైన
మూడవవంతును (120) తెచ్చుకోనివారి నందఱిని మరలఁ బూర్వపు తరగతి
లోనే యుంచుచుండెడివారు. ప్రతిబాలునకును తనతరగతిలో సంవత్సరము
పాడుగునను వచ్చెడిసంఖ్య నంతను మొత్తముచేసి, అందఱిలో నధికసంఖ్యను
దెచ్చుకొన్న బాలుని సంఖ్యను సంవత్సరపరీక్షాపరమసంఖ్యతో (360) సమాన
ముగాఁ జేసి, తక్కినవారిసంఖ్యలను యథాభాగములుగా తగ్గించుచుందురు.
ఇట్లు చేసినప్పుడు నావి యాటునెలల సంఖ్యలే యగుటచేతను తక్కినవారివి

సంవత్సరసంఖ్య లగుటచేతను నేను నాతరగతిలో తొమ్మిదవవాడ నైతిని. ఈసంవత్సరార్జితసంఖ్యయు సంవత్సరాంతపరీక్షాసంఖ్యయు నొకటిగాఁ జేర్చి యొక్క-వసంఖ్య వచ్చిన మొదటి ముగ్గురికిని బహుమానము లిచ్చుచుండిరి. ఇట్లు చేర్చినసంఖ్యనుబట్టి యాసంవత్సరము నాతరగతిలో నేనే ప్రథముడనైతిని. అందుచేత నాకోరికప్రకారముగా పయిసంవత్సర మంతయు నాకు జీతము లేకుండ విద్య చెప్పన శ్లేర్పాటు చేసిరి. పుస్తకరూపబహుమానము కావలెనో విద్యావేతనరాహిత్యరూప బహుమానము కావలెనో కోరుకొనెడి స్వాతంత్ర్యము ప్రథముడుగాఁ గృతార్థుఁ డయినవాని కుండెను. ఆసంవత్సరము మొదలుకొని పాఠశాలలోఁ జదువుకొన్నంతకాలమును నేను చదువునిమిత్తము జీత మియ్యవలసిన యావశ్యకమే లేకపోయెను.

నాలవతరగతిలోఁ జదువుకొనుచున్న కాలములో నన్ను గూర్చి నేను విశేషముగాఁ జెప్పకొనవలసినదేదియు లేదు. తెలివిగలవాడననియు, పాప భీతియు దైవభక్తియుఁ గలవాడననియు, ఆడినమాట తప్పనివాడననియు, సాధువర్తముగలవాడననియు, సత్యము పలుకువాడననియు, భావించి పాఠశాలయందలి బాలురందఱు నాయందతిమాత్రగౌరవము కలవారయి యుండిరి. తోడిబాలురకు నాయెడలఁగల యవ్యాజసౌహృద్దమునకు నిదర్శనముగా నొక వృత్తాంతము నిందుఁ బొందుపఱుచు చున్నాను. ఒకనాఁడు మధ్యాహ్న కాలమున మామండలన్యాయాధిపతియైన హెన్రీ మారీసుదొరగారు పాఠశాలను జూచుటకయి యాకస్మికముగా వచ్చిరి. ప్రధానోపాధ్యాయుఁ డాయనను వెంటఁ బట్టుకొనిపోయి యన్ని తరగతులనుజూపి వచ్చినతరువాత దొరగారు పాఠశాలలోని బాలురలో నెల్ల సత్ప్రవర్తనముగలవా రెవ్వరో వారిపేరు వ్రాయవలసినదని విద్యార్థుల కందఱికిని కాగితపుముక్కల నిప్పించిరి. ఎవ్వరి పేరు వ్రాయుదమని యితరులతో నాలోచించుటకు వారి కప్పు డవకాశము లేదు. అందుచేత బాలురందఱును నెవరికిఁ గోఁచినపేరును వారు వ్రాసి యియ్యగా, ఆకాగితపుముక్కల నన్నిటిని పోగుచేసి యందువ్రాయఁబడిన నామ

ధేయములను జదివినప్పుడధిక సంఖ్యగల బాలురు నాపేరు వ్రాసిన ప్లేర్పడెను. ఎవ్వరి పేరైనను వ్రాయుమని కోరినప్పుడు బాలురు సాధారణముగా నున్నత వర్గములోని వారిపే రొకటి వ్రాయట స్వాభావికము. అట్టి స్థితిలో మైతర గతిలోని వారి నందఱిచి విడిచిపెట్టి విద్యార్థులు దిగువ తరగతిలోనున్న నన్ను పేర్కొనుట వారికి నాయెడలగల సదభిప్రాయమును సూచించుచున్నది. సద్వర్తనముకొఱకై యొక బహుమానము నియ్యఁ దలఁచుకొని దొరగా రిట్లు పేరులు వ్రాయించిరి. ఆ బహుమానము నాకేవచ్చినదని చెప్పనక్కఱయుండదు. అప్రయత్నముగా వచ్చిన దగుటచేతను సత్ప్రవర్తనమును గూర్చినదగుట చేతను నా కా బహుమాన మిప్పటికిని నధిక ప్రీతికరమై యున్నది. ఆదొర గారు పదిరూపాయల విలువగల పుస్తకములు నన్నుఁ గోరుకొమ్మన్నప్పుడు మైతరగతికిఁ గావలసిన పుస్తకములను నిఘంటువు నొకదానిని నేను గోరుకొంటిని. అనిఘంటువునై దొరగారు స్వహస్తముతో వ్రాసిన వ్రాతను జూచుకొన్నప్పుడెల్లను నాకు సంతోషము కలుగుచుండును. అందుచేతనే నాకు బహుమానములుగా వచ్చిన యితర పుస్తకముల నన్నిటిని బోగొట్టుకొన్నను సద్వర్తనము నిమిత్తమయి బహుమానముగా నియ్యఁబడిన యా నిఘంటువునుమాత్ర మిప్పటికిని పదిలముగా భద్రపఱచియున్నాను. ఈ దొరగా రింగ్లండుదేశ చరిత్రమును హిందూదేశ చరిత్రమును రచియించి, ఉపకారవేతనమునొంది యింగ్లండునకుఁ బోయినతరువాత హిందూదేశమునందుండిన ఘనులవృత్తాంతములు మొదలైనవి వ్రాసి యిప్పటికిని సజీవులయియున్న ప్రసిద్ధపురుషులు. ఈ దొర గారు మా గోదావరీమండలములో న్యాయాధిపతులుగా నుండినంతకాలమును సద్వర్తనమునకై ప్రతిసంవత్సరమును విద్యార్థులకు బహుమానము లిచ్చుచు వచ్చిరి. కాని తరువాతతరువాత ధనికులుగాను ప్రబలులుగాను నుండిన యవస్థులు సహితము విద్యార్థులను ప్రార్థించియు పీడించియు తమపేరులు వ్రాయించుకొనుచు వచ్చుటచేత నట్టి బహుమానములయందలి గౌరవ మంతకంతకు తగ్గిపోవుచువచ్చినది. విద్యార్థులు నాయం దిట్లు సదభిప్రాయముగలవారై యుండినను

ఆకాలమునందు నే నసత్యము నెన్నఁడును బలుక లేదని చెప్పఁజాలను. అప్పుడు నే నాడిన యొక యసత్యమునుగూర్చి యిందు వ్రాయక విడుచుట న్యాయము కాదు. ఆకాలమునం దిరువదిరూపాయలకు మించిన దొరతనమువారి యుద్యోగముల కర్హులనుగాఁ జేసెడిది సామాన్యపరీక్ష యని యొకటియుండెను. అది యింగ్లీషును, తెలుఁగును, రెండు వేటువేటుశాఖలు కలదిగానుండెను. విద్యార్థు లింగ్లీషులోఁగాని, దేశభాషలోఁగాని, ఉభయభాషలలోనుగాని పరీక్షకుఁ బోవచ్చును. ఈ పరీక్షయందుఁగాని సర్వకలాశాలాప్రవేశపరీక్షయందుఁగాని కృతార్థు లైనఁగాని యెవ్వరును విశేషపరీక్షలకు పోఁగూడదు. సామాన్య పరీక్షాప్రశ్న పత్రములను జూచినప్పుడు నా కపి సులభములుగా కనఁబడినందున నాకాపరీక్షకుఁ బోవలెనని యత్యంతకుతూహలము కలిగెను. అయినను నా యుద్యమమున కొక్క ప్రతిబంధ మప్పు డనివార్యమై యడ్డుపడెను. పదునెని మిది సంవత్సరములు దాటినవారుగాని యాపరీక్షకు పోఁ గూడదు. నా కప్పటికి పదునెనిమిది సంవత్సరములు నిండలేదు. అప్పుడు నాకు నాజన్మసం వత్సర మేదో తెలియకపోయినను, నాజన్మపత్రమును నే నెన్నఁడును జూచి యుండకపోయినను, నాకు పదునెనిమిదేండ్లు దాటలేదనిమాత్రము నే నెఱుఁ గనివాడను గాను. అయినను శీఘ్రముగాఁ బరీక్షాసిద్ధుడను గావలెనన్న బాల్య చాపలముచేత నేను పరీక్షకు పోవుట మానక నావయస్సు పందొమ్మిది సంవత్సరములని కాఁబోలును ప్రార్థనాపత్రమునందు వ్రాసి పంపితిని. ఇంగ్లీషువై యుఁడు సహితము నేను స్ఫోటకపడితి ననియు నావయస్సు పందొమ్మిది సంవత్సరము లనియు నిర్ణయపత్ర మిచ్చెనుగాని యంతమాత్రముచేత నేను దోషిని గాకపోను. ఆసంవత్సరమే నే నుభయభాషలలోను పరీక్షాసిద్ధుడనై, ఉత్తర సర్కారులలో కృతార్థులైనవాఁలలో రెండవవాడనై నిలిచితిని. ఇట్లు పరీక్ష యందు చరితార్థత నొందుటగాని వైద్యపట్టము నందిన రాజకీయోద్యోగి పరీక్షించి పందొమ్మిది సంవత్సరములని నిర్ణయించుటగాని నన్న నృతదోషము నుండి రక్షింప సేర్పడు. ఆకాలమునందు బుద్ధిపూర్వకముగా నాడిన యసత్య

మిదియొక్కటియేయని నానమ్మకము. ఈయసత్య దోషమునకై నే నిటీవల వెక్కుతడవలు పశ్చాత్తాపపడితిని. ఇప్పటివలె గాక కొన్ని విషయములలో నబద్ధమాడ వచ్చుననియు, అన్యతదురితము గాయత్రీమంత్రజపాదులవలనఁ బోవుననియు, బహువారపురాణపఠనదూషితమై యుండిన నాహృదయమున కప్పుడు సిద్ధాంతమైయుండెను. ఇట్టి దురాచరణములు పెద్దలవే యయినను పిన్న వారు వానిని ఆశ్చానందవినాశకములైన మహావిషములనువలెఁ బరిత్యజించి యసత్యము నెప్పుడును జిహ్వాగ్రమునకు రానీయక, సత్యమునే ప్రాణాధికముగా గ్రహించి, సదా సత్యాదరముగలవారై మెలఁగవలయును. “నా నృతా త్నాతకంపర”మని పెద్దలు ఘోషించియున్నారుగదా!

నాయందు మంచియభిప్రాయము గలవారు నాసహపాకులైన విద్యార్థులుమాత్రమేకారు ; ఉపాధ్యాయులకును నాయం దట్టిసదభిప్రాయమే ఉపాధ్యాయులలోఁ గొందఱు నాయం దతిదయయు పక్షపాతమును గలవారై యుండిరి. మామండలపాఠశాలలోని యప్పటి తెలుఁగు పండితులైన పులిపాక గురుమూర్తిశాస్త్రిగారు రాంధ్రమునం దంతపాండిత్యము గలిగినవారొకారు. ఆయనకంటె నాతే తెలుఁగునం దెక్కువజ్ఞానము కలదని యప్పటిబాలుర యభిప్రాయము. ఆరాంధ్రోపాధ్యాయుఁడు మా తండ్రిగారిలోని బాలురకు పాఠములు నాచేతనే చెప్పించి యెప్పుడునున న్నగ్రస్థానమునందుఁ గూర్చుండఁజేసెడివాఁడు. ఎప్పుడేని బడికి పోక మానినప్పు డామఱునాఁడు నే నధమస్థానమునందుఁ గూర్చుండవలసినవాఁడ నైనను, ఏగోప్రశ్న వేసి యాయుపాధ్యాయుఁ డొక్కసారిగా నన్ను కడనుండి మొదటికిఁ బంపుచుండెడివాఁడు ; ఒక నేక నడుమనుండిన బాలురలో నెవ్వఁడైన సరియైన యుత్తరము చెప్పినను వినిపించుకొక యతఁ డట్లేచేసెడివాఁడు ; అటువంటిసమయములలో నేను లేచి యాబాలుఁడు సరియైన యుత్తరము చెప్పి యుండుటచే నాస్థానమున కతఁడే యర్హుఁడని చెప్పినను మా శాస్త్రిగారియొద్దఁ గార్యము లేకుండెను. మా పాఠశాలాప్రధానో పాధ్యాయులకును నానడతను బట్టియు తెలివినబట్టి

యు నాయం దపరిమితాదరము కలిగియుండెను. మాకుఁ గొంతకాలము వైయా
పురి మొదల్యారిగారు ప్రధానోపాధ్యాయులుగానుండిరి; ఆయనకు గణితశాస్త్ర
పరిజ్ఞానము విశేషముగా నుండినను భాషాజ్ఞానముమాత్ర మల్పమై యుండెను.
ఇంగ్లీషుపద్యకావ్యములయం దాయన కర్థముకాని భాగములకుఁ గొన్ని సమయ
ములయందు నేను సరిమైన యర్థము చేయుచుండఁ గలుగుట చూచి యింగ్లీషు
నందు నేను గట్టివాడనని యాయన యెల్లరతోను జెప్పచుండెడివాఁడు.
ఆయన తరువాత మాకు శ్రీ చెంగల్వ కుప్పస్వామిశాస్త్రిలవారు ప్రధానోపా
ధ్యాయులుగా వచ్చిరి; వారి కింగ్లీషునందు మంచిపాండిత్య మున్నను గణిత
శాస్త్రపాండిత్య మల్పమైయుండెను; ఆయన చేయ లేని లెక్కలను నేను
జేయఁ గలుగుచుండుట చూచి గణితశాస్త్రమునందు నేను గట్టివాడనని యా
యన యెల్లరతోను జెప్పి నన్ను మెచ్చుకొనుచుండెడివారు. నిజముచేత నేను
తెలుఁగునందుఁగాని యింగ్లీషునందుగాని లెక్కలయందుగాని భూగోళశా
స్త్రదేశచరిత్రాదులయందుఁగాని దేనియందును న్యూనత లేనివాడనయి యుం
డిని. దేశపటములను వ్రాయుటయందు తక్కిన బాలుకంకలె నా కెక్కువ
నైపుణి కలిగియుండెను. నా కప్పుడు గ్రహణ ధారణ శస్త్రమును బుద్ధిమాత్స్య
తయు నసాధారణములుగా నుండినను. వానివలన ఫలము లేకుండఁ జేయుట
యలసభావమును నిరంతరకృషి గాహిత్యమును గూడ నన్నాశ్రయించి నేడించు
చుండెను. అప్పటి నాధారణాశక్తి కొక్కదృష్టాంతమును వినుఁడు. నేను
రెండవతరగతిలో నోమూడవతరగతిలోనో చదువుకొనుచుండినకాలములో నా
పెదతండ్రిగారును ములుగుట్ల గంగన్నగారును గలిసి మా యింట గాత్రులు
ప్రాడ్వివాక (డిప్టీ)ప్రముననలు) పరీక్షకుఁ జదువుకొనుచుండెడివారు. నేను
పరుండెను మంచము వారు చదువుకొనెడు స్థలమునకు సమీపముననే వేయఁ
బడియుండెను. అందుచేత వారు చదివెడిది నేను పరుండి వినుచుండెడివాఁ
డను. వారు నులునాఁడు చదువుట కారంభించునప్పుడు పుస్తకమును క్రిందఁ
బెట్టి ముందుగా గతదినము చదివినదాని చింతనము చేయుచుండెడివారు. అటు

చేయునప్పుడు రాజశాసనప్రకరణభాగములలో నేదియైనను వారికి స్మరణకు రాకపోయేనేని నే నందుకొని మంచముమీఁదనుండి చెప్పచుండెడివాఁడను. నా ధారణాశక్తికి వా రాశ్చర్యపడుచుండెడివారు. ఆ సంవత్సరముననే వారిరువురును తత్పరీక్షాసిద్ధులైరి. ఈపరీక్షలో ధన్యతఁ బడసినతరువాత నా పెద తండ్రిగారికి ప్రాడ్వివాక సభలో ప్రధానవిలేఖకోన్యోగ మైనది. అందుచేత రాజమహేంద్రవరమును విడిచి కొంతకాల మాయన పెద్దాపురములోను, అమలాపురములోను, ఏలూరిలోను, ఉండుచు వచ్చిరి. ఆకాలమునందు నేనును న్నాతల్లియు వేసవికాలపు నెలవులలోను శీతకాలపు శెలవులలోను బోయి వారి యొద్దనే యుండుచుండెడివారము. అప్పుడు నా పెదతల్లియు తల్లియు నొండురులతో మాటాడుచు లోపల మనస్సన్న్య యొకవేళ నడఁగియున్నను పైకి మైత్రి కలిగియే యుండెడివారు. అందుచేత మే మవిభక్తకుటుంబమువలెనే యుండెడివారముగాని విభక్తకుటుంబమువలె నుండుచుండలేదు. నాలవతరగతిలోను సంవత్సరాంతపరీక్షలో నేనే మొదటివాఁడనైతిని. పరీక్షాప్రశ్నముల కేర్పటుపఁబడిన పరమసంఖ్య 480లో నాకు వచ్చినసంఖ్య 420. అప్పటి పాఠశాలాపరీక్షకు లైన బవర్సుదొరగారు నా తెలివి కద్భుతపడి నన్ను ప్రత్యేకముగా తమగదిలోనికిఁ బిలిపించి చేరువను గూర్చుండఁబెట్టుకొని, ఆదరముతో నా పీఠమీఁద తట్టి, యిచ్చటఁ బ్రవేశపరీక్షుం దేసినతరువాత చెన్న పురికిఁ బోయి పట్టపరీక్షవఱకును తప్పక చదువవలసినదని హితబోధచేసిరి. పరీక్షయందు వరుసగా రెండుసంవత్సరములు ప్రథముఁడుగాఁ, దేసినవానికి పుస్తక బహుమాన మిచ్చుటయే కాక సంవత్సరకాలము జీతము లేకుండ చదువుకొన నిచ్చుచుండిరి. ఆసంవత్సర బహుమానసమయమునందు సద్వర్తనము నిమిత్తమయి యిచ్చిన పుస్తకములును పరీక్షయందగ్రపదమును బడసినందున కిచ్చిన పుస్తకములునుగలిపి నేను మోయలే నన్ని యాయెను. ప్రవేశపరీక్షతరగతిలోఁ జదువునప్పుడు నేను పాఠశాలలో జీత మియ్యవలసిన భుని లేకపోయెను.

1867-వ సంవత్సరమునందు నే నయిదవతరగతిలో ననగా ప్రవేశపరీక్షతరగతియందు చదువుచుండినను నా కాసంవత్సరము చదువు సాగనేలేదు. మాపెదతండ్రిగారు రోగపడి యేలూరినుండి యకాషధనేవనిమిత్తమయి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి కొన్ని మాసములు వ్యాధిబాధితులయి యుండి లోకాంతరగతు లయిరి. ఆయన రోగపీడితులయి యున్న కాలములో మందుల కొఱకును వైద్యులకొఱకును తిరుగుచుండుటచేతను, ఆయనవ్యాధివలన నాకుఁ గలిగిన మనోవ్యాధిచేతను, నేను పాఠశాలకు సరిగా పోవుచుంటయు పాఠములు చదువుటయు తటస్థింపలేదు. నాపితృవ్య మరణానంతరమున పాఠశాలను విడిచి పనిలోఁ బ్రవేశింపుమని మాబంధువు లనేకులు నన్ను ప్రేరేపించిరి ; వా రావిధముగా నాతల్లితోఁజెప్పి యామెచేతను నాకుఁ జెప్పించిరి. నాకు చదువు మానుటయం దెంతమాత్రము నిష్ఠము లేకపోయినను నాతల్లియొక్కయు బంధువులయొక్కయు ప్రేరణమువలన నాపూనికను విడిచి పనిలోఁబ్రవేశించుట కొడఁబడి, నాకు బహుమాన మిచ్చి నాయం దాదరము చూపుచుండిన మండలన్యాయాధిపతి యగు మారీసుదొరగారిని పనినిమిత్తమయి పోయి చూచి తిని. నేను సామాన్యపరీక్షయందుఁ దేటియున్న వాడ నగుటచేత రాజకీయోద్యోగమునకు యోగ్యుడ నయియే యుంటిని. ఆకాలమునం దాపరీక్షయందుఁ గృతార్థు లయినవారు దొరకుటయు దుర్లభముగానే యుండెను. మారీసుదొరగారు నాకు బహుమాన మిచ్చినప్పటినుండియు నప్పడప్పడుపోయి యాయనను జూచుచుండెడివాడను. ఆయనయు నావిద్యాక్షేమములనుగూర్చి యడిగి నన్నాదరించు చుండెడివాడు. మాపెదతండ్రిగారు లోకాంతరగతులయినతరువాత నేను బోయి దర్శనము చేసినప్పడు దొరగా రాయనమృతికి విచారించి మంచిమాటలతో నన్ను అడించి, ఆయేర్పాటులో కడపటిదానిని నా కిచ్చెదనని వాగ్దానము చేసిరి. అప్పడు మండలన్యాయసభలో సిరస్తాదారుగా నుండిన నెప్పలై లక్ష్మీనారాయనప్పగారు మాశాఖవాడును మాకుటుంబమునకు పరమాశ్రుడునునయి యుండెను. ఆయన యాపని తప్పక నాకే యి

ప్పించెదనని చెప్పెను. ఇట్లుండఁగా రెండుమూడుదినముల కాపని పరీక్షాని
 ధుఁడు కాని మఱియొకని కియ్యబడినట్టు నాకుఁ దెలిసినది. ఇది యెట్లయ్యెనా
 యని విచారింపఁగా సిరస్తాదారుగారు నూలు రూపాయలు పారిటోషికముగా
 స్వీకరించి యాపని యాతనికి వేయించినట్టు తెలియవచ్చినది. రూపాయలగాలి
 సోఁకినప్పుడు వానిముందఱ బంధుత్వమును మిత్రత్వమును సమస్తమును తృణ
 కణములవలె నెగిరిపోవలసినవే గదా! నేను మరలఁ బోయి దొరగారిని జూచి
 నప్పుడు నీకింత చిన్న తనములోఁ బని యేల యనియు, చదివి గొప్పపరీక్ష లిచ్చి
 నతరువాతఁ దామే గొప్పపని నిచ్చెద మనియు, చెప్పి నన్నుఁ బంపివేసిరి. ఆ
 పనియే నా కప్పుడయియుండినయెడల నెలకు పదిరూపాయలచొప్పున సద్యః
 ఫలము లభించియుండును. ఆపని నాకుఁ గాకుండుట యీశ్వరుఁడు వామంచి
 కొఱకే చేసెననవచ్చును. ఆపనిలో నే యుండుట తటస్థించెనేని, శ్లేష్మములోఁ
 బడిన యీగవలె రేయింబగళ్ళు బండపనిలో మునిగి కొట్టుకొనుచు నిరంతర
 శరీరశ్లేషపడితుండనై పరోపకార చింత లేక నే నెట్టిదురవస్థలో నుండియుం
 డునో! ఈశ్వరు డీలోకములో సర్వమును మనమేలుకొఱకే చేయును.
 అట్లాశాభంగము కలుగుట కలుక పొడమినవాడ నయి, ముం దెప్పుడును
 న్యాయసభలో లేఖకొన్యోగమునందుఁ బ్రవేశింపకుండునట్లు శపథముచేసికొని,
 మరలఁ బాతశాలకుఁ బోవ నారంభించితిని. ఇది యిట్లుండఁగా నడుమ మఱి
 యొక విచిత్రకథ సంభవించి నావిద్యకు వేఱువిన్నము నాపాదించెను. అప్పు
 డున్న ప్రధానాపాధ్యాయుడైన వైయాపురిమొదల్యారిగా రింగ్లీషుభాష
 యందు విశేష సాహిత్యము లేనివారగుటచేత, పరీక్షకు నిర్ణీతమైన యింగ్లీ
 షు పద్యకావ్యమును చక్కఁగా బోధించుటకు సమర్థులుగాక యుండిరి.
 అట్టియసమర్థుఁ డాయున్నతె పదమునందుండుట క్రమము కాదని వాటహోఁ
 చెను. ఎక్కడ నేయక్రమము కనబడినను నాది సహించి యూగకుండెడి
 స్వభావము కాదు; ఆయక్రమమునకుఁ బ్రతిక్రియను జూచువఱకును నామన
 స్సున కూటట కలుగదు. అంచేత విద్యార్థులలాభము నిమిత్తమాయన నెక్కడ

నుండి పంపివేసి సమర్థుడైన మఱియొకరి నాయనస్థానమునకు రప్పించుట కర్తవ్యమని నాకు నిశ్చితాభిప్రాయము కలిగినది. నాసహపాతులైన యితర బాబురతో నాలోచింపఁగా వాడును నాయభిప్రాయముతో నేకీభవించిరి. వాకొక యభిప్రాయము పుట్టుటకును దానిని నెఱవేర్ప బూనుటకును నడుమ తడవు విశేషముగా నుండదు. అందుచేత తోడనే విద్యా విచారణాధికారి గారికిఁ బంపు నిమిత్త మింగ్లీషున నొక సంఘ విజ్ఞాపనము వ్రాసి దానిపైని మాతరగతిలోనివారిచేత వ్రాళ్లుచేయించి, తక్కిన తరగతిలోని బాబురచేత వ్రాళ్లు చేయించుటకై నాబాల్య సఖుఁడును మాక్రింది తరగతిలో చదువుకొను చున్నవాఁడును హీనువత్సర్యతముమీఁది తపశ్చరణమునకై వెడలిన మువ్వ రిలో నొకఁడునునైన కనపర్తి లక్ష్మయ్యగారిచేతికిచ్చి యొక భానువారము నాఁడా విజ్ఞాపనపత్రమును బంపితిని. ఈలోపల నేలాగుననో యీ విజ్ఞాపన పత్రవార్త మాప్రధానోపాధ్యాయునికిఁ దెలిసి, ఏదో మిషచేత దానినితెచ్చి తన కిమ్మని మాతరగతిలో నే చదువుకొనుచుండిన మొండ్రేటి రామచంద్రుఁడును నాతనిని బ్రేరేచి యొడఁబఱిచెను. అతఁడు తా నందు వ్రాలుచేసి తెచ్చునట్లు నటించి, నామిత్రునిచేతిలోనుండి విజ్ఞాపనపత్రమును గైకొని తనయింటిలోనికిఁ దీసికొనిపోయి, దొడ్డిదారిని తిన్నఁగా నడిచి దానిని మాప్రధానోపాధ్యాయునకిచ్చెను. ఇట్లు మోసపోయి నామిత్రుఁడు దీని వదనముతో మాయుంటి కివచ్చి జరిగిన కథను నాకు దెలిపెను. నే నంతటితో నిరుత్సాహుఁడనుగాక, నామిత్రుని నేమియు ననక, నాయొద్దనున్న మాతృకనుజూచి మఱియొక ప్రతిని వ్రాసి స్థితకములు చేయించి పంపవచ్చునని చెప్పి యాతని నింటికిఁ బంపివేసితిని. ఆమఱునాఁడు యథా ప్రకారముగా పాఠశాలకు పోయినప్పుడు మాప్రధానోపాధ్యాయుఁడు చేత బెత్తము పట్టుకొని నా లవ తరగతిలోనికిఁ బోయి నామిత్రుని గొడ్డును బాఁచినట్లు బాఁడెను. అది చూచినప్పుడు నామనస్సునకు సహించరాని నిర్వేదము కలిగెను. నా కెంత బాధ కలిగినను నే నోర్చుకొనియుండఁ గలుగుదునుగాని యితరులకు నిష్కార

తాముగా బాధ కలిగినప్పుడు సహించియుండఁజాలను. అందులోను నానిమిత్త మొరులకు బాధ కలిగినప్పుడు నామనస్సెట్లు పరితపించునో వివరించుటకు భాష చాలదు. స్వవిషయమున నే నెట్లు బాధ కోర్చుకొనఁ గలుగుదునో తెలుపుటకై నాచిన్న నాఁడు నడచిన యొకసంగతి నిచట సంక్షేపముగాఁ జెప్పెదను.

పది పండ్లెండ్రప్రాయమునం దొకప్రాతఃకాలమున మాదొడ్డిలోని పాదు
నచిక్కుడుకాయలు కనబడఁగా వానిని గోయఁ జూచితినిగాని క్రిందినుండి
నా కవియందలేదు. కాబట్టి నేను కాయలకయి పందిరిగుంజపయి కెక్కి
తిని. ప్రాతదగుటచేత నడిమికి విఱిగిపోయి యాగుంజ నేలవ్రాలఁగా దాని
తో పయినుండి నేనును నేలఁ గూలితిని. అప్పు డాగుంజయొక్క విఱిగిన
వాడియయినభాగము నాయఱకాలిలో గ్రుచ్చుకొని లోతుగా దిగి కాలి
నుండి నెత్తురుప్రవాహము కట్ట నారంభించినది. నేను వెంటనే లేచి కూర్చు
చుండి యేడువక యెవ్వరిని బిలువక ధైర్యమవలంబించి నాపై బట్టతీసి గట్టిగా
కాలికి చుట్టఁబెట్టి, మెల్లగా మామేడమీదికిఁబోయి తలుపులోపల వేసికొని
కట్టువిప్పి, గాయములో విఱిగియున్న కట్టముక్కలను దీసివేసి, మరల కట్టు
కట్టుకొని తలుపుతీసి యొక గదిలో మూలఁ బరుంటిని. నేను వేశకు భోజన
మునకు రాకపోవుటచేత మావాండ్రు నన్ను వెదకి యెక్కడను గానక కడ
పట మేడమీదికివచ్చి నేను కట్టు విప్పినచోటను కాఱియున్న రక్తమును
జూచి భయపడి, నన్ను పిలిచియు బదులుగానక నేనున్న గదిలోనికి వచ్చి
యొకమూల నొదిగిపరుండియున్న నన్నుఁజూచి, కారణమును దెలిసి చికిత్స
చేయించిరి. అప్పటి గాయపుమచ్చ యిప్పటికిని నా యెడమపాదమున నంగు
ళము వెడల్పునఁ గనబడుచున్నది.

ప్రధానోపాధ్యాయుఁడట్లు నామిత్రుని గొట్టినప్పుడు దీనికిఁ బ్రతివిధాన మేమిచేయవలెనా యని యాలోచించుచు నేను పరధ్యానముతో నుండఁగా అతఁడు మాతరగతిలోనికి వచ్చి కోపమాపుకొనలేక నన్ను “బుద్ధిహీనుఁడా”

యని తిట్టెను. ఆమాటయనఁగానే చివాలున లేచి నేను తరగతిని విడిచి
యావళికిఁబోయితిని. నా వెంటడినే నాతరగతిలోని బాలురందఱును తమస్థల
మునువిడిచి వెలుపలికివచ్చి నాతోఁ గలిసి యిండ్లకుఁబోయిరి. ఆప్రధానో
పాధ్యాయుఁ డాదినమువఱకును నన్నెప్పుడును చిన్న మెత్తుమాట యనక
యెంతో గౌరవముతోఁ జూచుచుండెడివాఁడు. తెలివి గలవాఁడనని మాత్ర
మేకాక శాంతచిత్తుఁడ ననియు వినయపరుఁడ ననియు సాధువర్తనుఁడనని
యుఁగూడ నాయం దాయనకు విశేషప్రేమము. ఆసంఘవిజ్ఞాపనములో నా
వ్రాలు మొట్టమొదటఁ జూచువఱకును తనప్రియశిష్యుఁడనైన నే నింతపని
చేయుదునని యాతఁడు స్వప్నావస్థయందును దలఁచియుండలేదు. నేను స్వా
ధారణముగా శాంతస్వభావము గలవాఁడనే యయినను, న్యాయవిషయమున
నాగ్రహకారణము కలిగినప్పుడు నాయుద్రేకమునకును పట్టుదలకును పరిమితి
యుండదు. అప్పుడు నేను గురువనియు బంధు వనియు స్నేహితుఁ డనియు
బలయుతుఁ డనియుఁ జూడక పూనినకార్యమునందు దీక్షవహించి కడవఱకును
పని చేయుదును. సంతకము లయిన విజ్ఞాపనపత్రము పోవుట, మిత్రునకు దండ
నము కలుగుట, నాకు నాతరగతిలోని హరిముందఱ నవమానము కలుగుట
మొదలైనవిప్పు ము లనేకములు ప్రధమప్రయత్న ములోనే కలిగినను నేను లేశ
మాత్రమును జంకక, ఆప్రధానోపాధ్యాయుని నక్కడనుండి పంపి వేయువఱ
కును నిశ్శంకముగా పని చేయవలయునని నిశ్చయించుకొంటిని. నామాటలను
వినునపుడు నాసహపాఠులకును సఖులకునుగూడ వీరావేశము కలుగుచుండును.
ఈ విషయమున మాపాఠశాలలోని సహాయోపాధ్యాయులుకూడఁ గొందఱు
మమ్ము ప్రోత్సహింపఁజేసిరి. మేము కట్టుకట్టి మఱునాటినుండి పాఠశాలకుఁ
బోవ మానితిమి. మఱుసఱినాఁడు ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు పాఠశాలకుఁ
బోవునప్పటికి వట్టిబల్ల లేకాని పిల్లలు లేకుండిరి. అతఁ డ్కది చూచి లోపల
భయపడినను పయికి లేనిగాంభీర్యము పూని వెంటనే పాఠశాలకు రానియెడల
పేరులు తీసివేసెద ననియు, రెండుదినములలోపల రానివారి నందఱిని కొట్టెద

ననియు, మొదట బెదరించి చూచెను ; తరువాత మంచిమాటలాడుచు తోడనే వచ్చినవారిని తుమించి బహుమానము లిచ్చెదనని వర్తమానము పంపెను ; అటుపిమ్మట బాలురను వేడుకొనియు వారిని మందలించి పంపుడని సంరక్షకులకు వ్రాసియు మరల బాలురను పాఠశాలకు రప్పించుటకయి బహుప్రయత్నములు చేసెను. ఎంత చేసినను చేసినప్రయత్నము లన్నియు భగ్నములయి భస్మములొని యాహుతు లయ్యెను. అంతట నతఁడు విఫలమనోరథుఁడయి తొందరపడి చేసినపనికి సావకాశముగా పరితాపపడుచుండెను. మేము మఱునాఁడే సంఘవిజ్ఞాపనపత్రములను మరల సిద్ధముచేసి వానిమీఁద ప్రధానోపాధ్యాయునకును సంరక్షకులకును భయపడి కొందఱు వ్రాళ్ళు చేయకపోయినను, అధికసంఖ్యాకులచేత వ్రాళ్ళు చేయించి యొకప్రతిని విద్యావిచారణకర్తకు చెన్న పురికిని, ఇంకొకప్రతిని పాఠశాలాపరీక్షకునకు విశాఖపట్టణమునకును, బంపితిమి. అంతేకాక యాదినముననే విద్యావిచారణకర్తయగు కర్నూలు మద్దానబ్బదొరగారికిని, పాఠశాలాపరీక్షకులగు గ్రీన్హదొరగారికిని, తంత్రివార్తలనుగూడఁ బంపితిమి. వెంటనే రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయి విచారణ చేయవలసినదని విద్యావిచారణకర్తగారు పాఠశాలాపరీక్షకునకు వ్రాసి, మా విజ్ఞాపనపత్రమును వారికిఁ బనిపిరి. గ్రీన్హదొరగారు కొన్ని దినములలో రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి మమ్మందఱిని పిలిపించి విచారణ చేసి, వైయాపురి మొదల్యారిగారిని వేఱొకచోటికిఁ బంపివేయవలసినదని పయికి వ్రాసిరి. అందుచేత విద్యావిచారణాధికారిగారు వైయాపురి మొదల్యారిగారిని సగసాపురమునకుఁ బంపి, అక్కడనుండి చెంగల్వ కుప్పస్వామి శాస్త్రిలవారిని రాజమహేంద్రవరమండల పాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయునిగాఁ బంపిరి. అటు తరువాత మే మందఱమును మరల పాఠశాలకుఁ బోయి చేరితిమి. మొదటి విజ్ఞాపనపత్రము నెత్తుకొని పోయి ప్రధానోపాధ్యాయుని కిచ్చినవిద్యార్థియితరవిద్యార్థులధాటికి తాళలేక రాజమహేంద్రవరములో నుండి చదువుట యసాధ్యమయినందున మాపాఠశాలను విడిచి విశాఖపట్టణమునకుఁ బోయి యచ్చటి ప్రభుత్వము వారిబోధనాభ్యసన పాఠశాలలోఁ జేర్చెను.

1868-వ సంవత్సరములో నేను మరలఁ బాఠశాలలోఁ జేరినను, నాకా సంవత్సరమునను చదువు జరగలేదు. మా పెత్తండ్రిగారి మరణానంతరమున చరరూపమైన సొత్తంతయు పట్టుకొని యాయనభార్య తనపుట్టినింటికిఁ బోయెను. అప్పు డామెకు సంతానములేదు. మరణకాలమునకు మా పెదతండ్రిగారికి ఋణము లేమియు లేకపోవుటయేకాక కొంత రొక్కముకూడ నుండెను. మా పెదతండ్రిగారివంతునకు వచ్చినగృహభాగము మిక్కిలి విశాలమయి పట్టణమధ్యమునం దుండెను. అందుచేత దాని నెట్లైన నపహరింపవలెనని ప్రముఖుల సేకులు దానిమీఁద కన్ను వేసియుండిరి. ఆయిల్లు మా పెత్తల్లియనంతరమున నాకు రావలసినదిగా నుండెను. ఆయింటి నపహరింపవలె నని కన్ను వేసియున్న వారిలో నొక రిద్దఱు విక్రయింపుమని నా పెదతల్లిని ప్రోత్సహపఱిచిరి. ఆమె దానిని విక్రయించి చేరిన రొక్కమును దీసికొనిపోవలెనని ప్రయత్నించెను గాని వితంతువిక్రయమగుటచేతను, దాని కనంతరకర్తనైన నేను జీవించి యుండుటచేతను, క్రయము చెల్ల నేరదని శంకించి యెవ్వరును తగినవెలయిచ్చి కొనసాహసింపకుండిరి. అందుచేత నామె యెంతతక్కువ మొత్తమునకైనను విక్రయించి రొక్కము చేసికోవలెనని చూచుచుండఁగా, పాపభీతిలేని యొక గొప్పగృహస్థుఁ డాయిల్లామెవద్ద నతిహీనక్రయమునకు వ్రాయించుకొని, ఆయల్పధనమునైన నప్పు డామె కియ్యక భర్తయొక్క యుత్తరక్రియలనిమిత్తము ఋణములు చేసినట్టుగా నెవ్వరికిని దెలియ కుండ నిష్టులైనవారిపేర దొంగప్రతములు వ్రాయించి, వారిచేత నామె పుట్టినింటివారి గ్రామమునకు చేరువనుండిన న్యాయస్థానములో వ్యాజ్యములు వేయించి తీర్పులను బడసెను. ఈసంగతి నాతల్లికిఁ దెలిసి నన్నుదీసికొని వృద్ధుఁడును బంధుఁడునైన యొక న్యాయవాదికడకుఁ బోయి, తదనంతరస్వామ్యమునిమిత్తము వ్యాజ్యము తెచ్చి గృహవిక్రయము నాపింప వలసినదని యాయనను వేఁడెను. మా గృహరహస్యములను బూర్ణముగాఁ దెలిసినవాడైన యాన్యాయవాది కొంచెమునే పాలోచించి, యావఱ్ఱు జరగినవిభాగము క్రమమయినది కాదనియు, విభాగప్రత

ము పుట్టకపోవుటచేత నది చెల్లదగినదిగాక ధర్మశాస్త్రప్రకారము జరగనట్లే భావింపబడ వలసినదనియు, ఎమేమో హేతువులు చెప్పి అభియోగపత్రమును వ్రాసి దానిపైని నాచేత వ్రాలు చేయించి, అనుగతన్యాయసభలో వ్యాజ్యము వేసెను. అప్పుడు నాకు వ్యవహార మేమో ధర్మశాస్త్ర మేమో తెలియనే తెలియదు. మాయింటితీర్పంతయు నా తల్లియే చక్క పెట్టుచుండెను. న్యాయాధిపతి విచారణచేసి యావఱకు జరగినది క్రమమయినవిభాగమేయనియు, అభియోగము తేవలసినక్రమ మదికాదనియు, ప్రతివాది యనంతరమున గృహస్వామ్యమునిమిత్తము వ్యాజ్యము తెచ్చుకోవలసిన దనియు, అక్రమముగా నామె తనపైని చేయించుకొన్న తీర్పులను రద్దు పఱచుటకయి వేఱుగ వ్యాజ్యములు తెచ్చుకోవలసినదనియు, వ్రాసి మావ్యాజ్యమును కొట్టి వేసెను. అంతటితోనైన నూరకుండక యాన్యాయవాదియే మండలన్యాయసభలో దానిపై నుపర్యభియోగము చేయించెను. మండలన్యాయాధిపతి దానిని సహితము కొట్టివేసి రెండు న్యాయసభలలోను ప్రతివాదికైన కర్చు లిచ్చుకోవలసినదని తీర్పుచెప్పెను. ప్రతివాది కిచ్చుకోవలసిన కర్చులక్రిందను న్యాయవాది కిచ్చినవియు ముద్రకాగితములకైనవియు నై నవ్యయములక్రిందను నాభార్యకుండిన నాలుగైదువందల రూపాయల నగలను విక్రయింపవలసి వచ్చినది. తదనంతరకర్తృత్వము నిమిత్తమును, అన్యాయముగా పొందిన తీర్పులను రద్దు పఱచుకొను నిమిత్తమును, వ్యాజ్యములు తెమ్మని న్యాయవాదులుమాత్రమే కాక యితరులును నన్ను ప్రేరణచేసిరి. అప్పటికి నేను స్వతంత్రుడైనను సంపాదించ నారంభించి యుండుటచేతను, వ్యవహారములకెక్కి వ్యర్థముగా ధనవ్యయము చేయుట నా కిష్టము లేకపోవుటచేతను, నాపక్షమే తీర్పు పుట్టినను నాజీవితకాలములో నా కాసొత్తువచ్చుట సందేహమగుట చేతను, నేను మరల వ్యాజ్యములలో దిగలేదు. స్థిరద్రవ్యము విషయమయి యక్రమముగా పొందిన తీర్పులను రద్దుచేసికొనుట కప్పటి న్యాయశాసనమునుబట్టి పండ్రెండేండ్లు గడువుండినందున, ఈలోపల నే నెప్పుడు వ్యాజ్యము లేవు

నోయను భీతిచేత నిల్లు తనపేర వ్రాయించుకొన్న తఁడు దానితోఁ జేరినస్థలము లో 'నిండ్లు కట్టింపకయే మృతుఁడయ్యెను. పండ్రెండేండ్లు గడచినతరువాత నాతనిభార్య యందులో గృహములు కట్టించి యిప్పు డద్దెల కిచ్చినది. నా పెదతండ్రుగారిభార్య యిప్పటికిని సజీవురాలయి నాకంటె నెక్కువదార్ఢ్యము కలదయి యున్నది.

ఈకాలమునకే నేను తెలుఁగున కవిత్వము చెప్పట కారంభించితిని. మత మునకు నీతిప్రధానమనియు, నీతిమాలినవాఁడు నిజమైనభగవద్భక్తుఁడు కాఁ జాలఁడనియు, చిత్తశుద్ధిగలిగి యీశ్వరానుగ్రహమును బడయుటకు నీతిఘరఁ దైయుండుట యావశ్యకమనియు, నేను మొదటినుండియు నన్నియుండిన వాఁడనైనను, నే నేకేశ్వరోపాసకుఁడను గాక యిప్పటివఱకు విగ్రహారాధ కుఁడనైయే యుంటిని. అప్పుడు నాకుపవాసములును వ్రతములును భగవ త్ప్రీతికరములనియే నమ్మకముండెను. ప్రత్యేకాదశినాఁడును గోపాలస్వామి యాలయములోనిభజనకుఁ బోయి రాత్రులు ప్రొద్దు పోయినదాఁక మేలుకొని యుండి యింటికి వచ్చుచుండెడివాఁడను ; శివరాత్రినాఁడు ప్రాతఃకాలమున కోటిలింగక్షేత్రమునకుఁబోయి స్నానముచేసివచ్చి నిరాహారుఁడనై ప్రదోష సమయము మొదలుకొని రాత్రి యెంతో ప్రొద్దుపోయినదాఁక మార్కండేయ స్వామి యాలయములో కాలక్షేపముచేసి వచ్చెడివాఁడను ; ఒక శివరాత్రి నాఁడు జాగారము సహితము చేసితిని. కవిత్వము చెప్పట కారంభింపఁగానే మొట్టమొదట గోపాలస్వామిమీఁద నొకటియు, మార్కండేయస్వామిమీఁద నొకటియు, రెండు కందపద్యశతకములను జెప్పితిని. ఆరెండుశతకములును చిరకాలము క్రిందట నే యెట్లో నశించినవి. అవి యిప్పుడున్నను ప్రశస్తముగా నుండియుండవు గాని చిన్నప్పటికవిత్వ మెట్లుండెనో తెలిసికొనుటకుమాత్ర మాధారములైయుండును. వీనిలో మొదటిది మార్కండేయశతకము ; దా నిలోఁ బ్రతిపద్యాంతమునందును “మార్కండేయా” యని యుండును. రెండ వది గోపాలశతకము ; దానిలోఁ బ్రతిపద్యాంతపాదమును “శ్రీరాజమహేంద్ర

వరపురీ గోపాలా” యనియుండును. ఈకడపటిశతకములోని యీక్రింది పద్యమొకటి మాత్ర మభాగ్యోపాఖ్యానములో మొదట వేయుటచేత నిప్పు టికి నిలిచియున్నది.—

క. శ్రీరమణీహృగ్లోలా, కారుణ్యలతాలవాల కాంచనచేలా

ఘోరాహవజయశీలా, శ్రీరాజమహేంద్రవరపురీగోపాలా.

ఈశతకములు బాగుగ లేవనియు, ఛందోవ్యాకరణదోష భూయిష్టములనియు, నే నుపేక్షించి యొకమూలఁ బాఠవేయుటచేతనే నశించిపోయినవి. నే నడ్వైతము వైవైష్ణవ మతములలో దేనియందును విశేషపక్షపాతము లేనివాఁ డనై, శివకేశవులు సమానులన్న విశ్వాసముతో నుభయుల నారాధించుచు, వేదాంతమునం దెక్కువ యభిరుచిగలవాఁడనై యుండెడివాఁడను. మంత్ర ప్రభావమునందును బరమవిశ్వాసముగలవాఁడనై వేలకొలది గాయత్రీజపము చేయుచు నుండుటయేకాక యాంజనేయమంత్రమును రామమంత్రమును ఉప దేశమునొంది బహువారములు పునశ్చరణముచేసితిని. మంత్రమహిమవలన దయ్యములు వదలిపోవునని నమ్మి, వానిని బ్రత్యక్షముగాఁ జూడవలెనన్న యభిలాషముతో దయ్యములు పట్టినవన్న వారియిండ్ల కెల్లనుబోవుచు భూత వైద్యులు చేయు మంత్రతంత్రములనెల్లఁ జూచుచు మంత్రవేత్తల నాశ్రయించుచుండెడివాఁడను. భూతవైద్యుల నెందఱిసో యనుసరించి యొక్క భూతమునైనను జూపుడని యెన్ని విధముల వేడినను నా కొక్కరును జూపినవారుకారు. ఒక భూతవైద్యుఁడుమాత్రము నాకు దయ్యమును జూపెద ననిచెప్పి, ఒకనాటిరాత్రి నన్ను దూరముగా నూరివేయఁపలి కొకమట్టిచెట్టు వద్దకుఁ గొనిపోయి, చూపక “చూపినచో నీవు జడిసికొందువు” అని చెప్పి తప్పించుకొనఁజూచెను. నేనెంతమాత్రము జంకక “నేను జడిసికొను. నా యందనుగ్రహించి తప్పక చూపుము” అని వేడి ధైర్యముతో నిలువఁబడితిని. అంతట నతఁడు “నీవు భయపడక పోయినను ప్రభుత్వమువారివలన నాకు చిక్కు వచ్చును. నేను చూపను” అని చెప్పి నాకాశ్చర్యము కలిగించి

వెడలిపోయెను. దయ్యములు స్వశాసనవాటికలయం దగ్గరాత్రసమయమున సం
చారము చేయుచుండునని యెల్లవారును జెప్పచుండుటచేత వానిని జూడవలె
నన్న యుత్కంఠతో ననేకపర్యాయములు నిశాసమయమున పడకనుండి లేచి
యెవ్వరితోను జెప్పక మాపట్టణములో 'నెట్టిరాళ్ళ' సమీపముననున్న స్వశాస
భూమి కొంటిగాఁ బోయితిని. పాముకలుచునో, తేలుకుట్టునో, దొంగలు
కొట్టుదురో, అనుభయము తక్కు పిశాచభయమెంతమాత్రమును లేక వివుల
మనోరథుడనై తిరిగి వచ్చుచుండెడివాడను. ఈ సంగతి యితరులతోఁ
జెప్పఁగా వారు పిశాచగణములలోఁ బుట్టినవారికిఁగాని దయ్యములు కనబడ
వని నాకు సమాధానము చెప్పెడివారు. ఇప్పటివలె గాక నాచిన్నతనము
నందు దయ్యములయందలి విశ్వాస మెల్లవారికి నత్యధికముగా నుండెను.
అప్పుడు దయ్యములేనియిల్లు లేనే లేదని చెప్పవచ్చును. ఎవ్వరు క్రొత్తగా
చచ్చినను వారు దయ్యములయి తిరుగుచుండిరని యెల్లవారును జెప్పకొను
చుండిరి. దయ్యములను పాఱఁద్రోలుమంత్రగాండ్ర సంఖ్యయు నిప్పటికంటె
నప్పుడు శతగుణాధికముగా నుండెను. ఏదిమైన వింతసంగతిని విన్నచో
శోధించి దానినిజమును గనుఁగొనవలె ననియు, విన్నదాని నెల్ల విశ్వసింపఁ
గూడదనియు, విశ్వసించినదాని ననుసరించి ప్రవర్తింపవలెననియు, నాకు
మొదటనుండియు నైసర్గికాభిరతియై యుండెనుగాని యాలోచన లేక యొ
రులు చెప్పన ట్లేను నడుచు స్వభావ మెప్పుడును లేదు. అందుచేత నేను
గొన్ని సమయములయం దహంభావమును స్వచ్ఛందచారిత్రమును గలవాడ
నయి యితరులయభిప్రాయములయందు గౌరవముంచ కుండెడివాడను. నా
కాకాలమునందు విద్యార్థులుమాత్రమేకాక కొందఱు పాఠ్యాయులును మిత్రు
లుగా నుండిరి. ఒకనాఁడు సాయంకాలము నేనును షామిత్రులగు కొంద
ఱుపాఠ్యాయులును విద్యార్థులును గలిసి యూరిబైటికి సంచారార్థము పోయి
తిమి. అట్లు క్రోశమూరముపోయి సూర్యాస్తమయసమయమున వెనుక మరలి
మేము నడచెడురథ్య రెండుశాఖ లయినచోటికి వచ్చి నిలిచితిమి. అం దొక

దారి యంగళ్లవాడనుండి పట్టణమునకుఁ బోవును ; ఇంకొకదారి గోదావరి యొడ్డునుండి పట్టణమునకుఁ బోవును. ఇం దేదారిని బోవుదమని మాలోమాకు ప్రశ్న వచ్చినది. నే నొక్కఁడను నదీతీరవీధినుండి పోవుదమంటిని ; తక్కిన వారందఱును విపణివీధినుండి పోవుదమనిరి. అప్పుడు నాతోడివారు విపణి మార్గమునుబట్టి, నేను వెంటవత్తు నేమోయని తిరిగితిరిగి చూచుచు మెల్లఁగా నడవసాగిరి ; నేను వారిమార్గము ననుసరింపక తిన్నఁగా గోదావరియొడ్డునుండి పోయి యిల్లుచేరితిని. వాడుకప్రకారము మఱునాఁడును మే మావైపునకే సంచారార్థము పోయి మరలి వచ్చునప్పు డేశాఖామార్గమున పట్టణమునకుఁ బోవునని మే మాస్థలముననే మగుడ శంకించుకొంటిమి. గతదినమునందు వలెనే నాఁడును మా కభిప్రాయ భేదము కలుగఁగా నే నొక్కఁడను గోదావరిదారిని నడవఁ దొడఁగితిని. నామిత్రు లంతట తమపట్టు విడిచి నాకు లోఁ బడినవారయి, నే నితరులు చెప్పినట్టు విననివాడనని పలుకుచు నామార్గము ననుసరించిరి. ఇట్టి పట్టుదలను ధర్తాచరణముతో సంబంధించిన ముఖ్యాంశము లలోఁ జూపుట యావశ్యకమును కర్తవ్యము నే నైనను, ధర్తభంగములేని యిటువంటి యల్పాంశములలోఁ జూపుట యనాదరణీయమును మూఢత్వమును నగును. నీతికిని సత్యమునకును ధర్తమునకును భంగము కలుగని విషయములలో నెల్లను బహుజనవాక్యమును మాననీయముగా భావించి తదనుసారముగా పెద్దలకు లోబడి నడచుట కర్తవ్యమని తెలుపుటకే దీని నిందుఁ జెప్పితినిగాని నేను జేసినపని మంచిదని చెప్పటకయికాదు. దీనివలన సాధారణముగా బాల్యమునుండియు నాది పట్టినపట్టు విడుచ్చుస్వభావము కాదని తేటపడును. ఈకాలమునందే నాకు నాపూర్వవిశ్వాసములు కొన్ని మాటుట కారంభించుటయు సంభవించెను. నామిత్రులగు చల్లపల్లి రంగయ్య పంతుల వారియొద్దనుండియో మఱియొక్కరియొద్దనుండియో కేశవచంద్రసేనులవారి యుపన్యాసములు కొన్ని పుచ్చుకొని చదివితిని. ఆయుపన్యాసములు చదువుట వలన నే నావఱకు సత్యములని నమ్ముచుండిన కొన్ని విషయములనుగూర్చి సం

దేహము కలిగెను. ఆసమయమునం దాత్మారి లక్ష్మీనరసింహముగారు బందరు నుండి 'మామండలపాతశాలకు ద్వితీయోపాధ్యాయులుగా వచ్చిరి. వారు బ్రహ్మసమాజమతమునం దప్ప దభినివేశము గలవారు. అందుచేత వా రామత సిద్ధాంతములను విద్యార్థుల కప్పడప్పుడు బోధించుచుండెడివారు. ఆయన ప్రోత్సాహమువలన నూలో మే ముపయ్యుక్తము లయిన విషయములనుగూర్చి వారమునకొకసారి కూడి చర్చించుటకయి విద్యార్థులలో నొక సమాజము నేర్పఱచుకొంటిమి. నేనుగాక నామిత్రులగు కనపర్తి లక్ష్మయ్యగారును మఱి యిద్దఱు ముగ్గురునుమాత్ర మాసమాజమునకు వచ్చుచుండిరి. మే మయిదాఱు గురమును లక్ష్మీనరసింహముగారి యింటివద్దఁగాని మాయింటివద్దఁగాని సమావేశ మగుచుంటిమి. ఆకాలమునందు నలుగు రొకచోటఁ గూడి సభ చేయుటయే గొప్ప తప్పిదము గా నుండెను. మేము వీధిలోనుండి పోవునప్పుడు మమ్ము వ్రేలితోఁ జూపి “మీటింగువాళ్ళు వీళ్లేనగ్రో” యని మూఱులు తమలోఁ దాము చెప్పుకొనుచు వచ్చిరి. అందుచేత మేము మాలోపల తలుపులు వేసి కొని కూరుచుండియే సభ చేసికొనెడివారము. ఆయేడును సంవత్సరాంత పరీక్షలో నారు పుస్తక బహుమానము వచ్చెను. నే నాసంవత్సరము సర్వ కలాశాలాప్రవేశపరీక్షకుఁ బోయితినిగాని కృతార్థుఁడను గాలేదు.

1869-వ సంవత్సరమునందు నన్ను మరల రోగ మాశ్రయింప దగ్గును దౌర్బల్యమును హెచ్చయ్యెను. అందుచేత నేను చదువుటకుఁగాని పని చేయుటకుఁగాని యశక్తుఁడ నయి యుంటిని. నే నప్పుడు మంచ మెక్కలేదుగాని కొన్ని దినములు రోగస్థిడితుఁడనయి యింటనే యుండుచు దేహము కొంచెము స్వస్థపడినప్పుడు పద్యములు చెప్పుచు నుంటిని. చిన్నప్పటినుండియు నాయూహ లెప్పుడును శక్యశక్య విచారము లేక యున్నతపదమునకయి పాఱుచుండెడిది. పురాణములను జదువునప్పుడం దభివర్ణింపఁబడిన మహర్షులవలె ఘోరతపస్సు చేసి తపోమహిమను బడయవలెనని వాంఛించుచుంటిని. కావ్యములను జదువునప్పుడు మహాకవినయి యుత్తమకావ్యములను రచియింపవలె

నని కోరుచుంటిని. ఐనను నామనస్సైశ్వర్యాధికారములనిమిత్త మెప్పుడును ప్రాతులాడుచుండెడిది కాదు. అచ్చతెనుఁగుకావ్యముల నొకరిద్దఁజేత రచియించిరని యెఱిఁగి యుంటిని; నిరోష్ఠ్యకావ్యము నొక్కకవియే రచియించె ననివినియుంటిని; నిర్వచన కావ్యము నొక్కకవియే రచియించియుండెను తెలిసికొనియుంటిని. అందుచేత సామాన్య కవులు పోయిన మాన్యమునఁ బోషక యీమాడు లక్షణములు నొక్కకావ్యమునందే కూర్చి యసాధ్య మైన క్రొత్త త్రోవను త్రొక్కవలెనని నాకప్పుడు సంకల్పము జనియించెను. సాధారణ ముగా నాకు సంకల్ప ముదయించుటకును తదనుసారముగా కార్యారంభమున మధ్యమించుటకును చిరకాల మంతర ముండదు. ఇట్లు సంకల్పోదయము కాఁ గానే లోకానుభవశూన్యుడను పాండిత్యవిరహితుడను నగునే నెక్కడ లోకానుభవశాలులైన విద్వాంసులకును దుస్సాధ్యమగు మహాకావ్యరచన యెక్కడనని శంకింపక, బాల్యచాపలముచే సాహసము చేసి “శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్య నిర్వచననైషధ” మను పేర నలచరిత్రమును జేయఁబూనితిని. ఇది ప్రాథకావ్యము కాకపోయినను నాపూనినప్రతిజ్ఞ నెట్లొ నిర్వహించి కృత కృత్యుడను కాఁగలిగితిని. ఈకాలమునందే “రసిక జనమనోరంజన” మను పేరు వొక మిశ్రప్రబంధమునుగూడఁజేయ నారంభించితిని.

ఆకాలమున చిత్రపు కామరాజుగారు మండలన్యాయసభలో దొరతన మువారి న్యాయవాదిగా నుండిరి. ఇతరవిషయములందు సమర్థులైనను, ఆయన యింగ్లీషు రానివారగుటచేత మండలకరగ్రాహితోను తదితరహూణాధికారులతోను ఇంగ్లీషున నుత్తర ప్రత్యుత్తరములను జరపుటకు సమర్థుడైన యొక లేఖకుఁ డాయనకుఁ గావలసి యుండెను. నెల కిరువదిరూపాయల జీత మిచ్చెదననియు, ప్రాతఃకాలమునమాత్రము మూడు గంటలసేపు తనయింటివద్ద పని చేయవలసిన దనియు, ఆయన నన్ను కోరెను. నేనంగీకరించి యాపనిలోఁ బ్రవేశించితిని. ఆయన వేశ్యల నుంచుకొనుట గౌరవావహమని భావించెడల పూర్వ నాగరికకోటిలోనివాఁడు; నేను క్రొత్తకొత్తగా మ్మాలుచు వేశ్యావిను

యమున భిన్నా భిప్రాయము చెందిన నవనాగరిక బృందములోనివాడను. అదిగాక ఛాందసుడనుగా నున్న కాలములో సహితము దుర్మతిపయి నాకు సహజ జ్యేషఠము; అప్పుడు సహితము దుర్మతిపరులను చూచినప్పుడు నాతల కంట గించుచుండెను. నే నాయనయింటివద్ద పని చూచుచున్న కాలములో సహితము కొన్ని సమయములయం దాయన యుంచుకొన్న వేశ్య నిశ్శంకముగా వచ్చి సరసను గూర్చుండి యాయనతో సరససల్లాపము లాడుచువచ్చెను. అది సరిపడక నామనస్సు నన్ను బాధించుచు వచ్చెను. అందుచేత మొదటి నెల జీతము పుచ్చుకొఁగానే నే నాపని మానివేసితిని. వేశ్యాసంగమదోషము మాట యెట్లున్నను, కామరాజుగారు నావిషయమున సర్వవిధముల దయతోను గౌరవముతోను మెలఁగుచు వచ్చిరనియు నా కెప్పుడును కోపకారణము నణుమాత్రమును గలిగింపలేదనియు నే నిచ్చటఁ జెప్పవలసియున్నది. అటు తరువాత రాజమహేంద్రవరమండల పాఠశాలకు ప్రధానోపాధ్యాయులైన బారోదొరగారివద్దను, కారాగృహములపై నధికారియైన కెప్టెన్ హాల్లెట్టు దొరగారివద్దను, తెలుఁగుచెప్పటకయి పని కుదిరితిని. వా రిరువురివలనను నాకు నెలకు ముప్పది మైదురూపాయలు వచ్చెడివి. 1869-వ సంవత్సరమున నేను పరీక్షకుపోలేదు. 1870-వ సంవత్సరమునందు బారోదొరవారు ప్రకటించుచుండిన 'గోదావరీ విద్యాప్రబోధిని' (Godavery Educationist) అను మాసపత్రికకు నేను తెనుఁగున వ్రాయుచుంటిని. నాశుద్ధాంధ్ర నిరోధ్యనిర్వచననైషధ మాపత్రికయందే మొదట కొంచెముభాగము ప్రకటింపఁబడినది. నేను పాఠశాలలో చదువకయే 1870-వ సంవత్సరమున సర్వకలాశాలాప్రవేశ పరీక్షకుఁ బోయి కృతార్థుడ నయితిని.

ఈప్రకరణమును ముగింపకముందు దీనిం జదివెడు యువజనులకు మిత్ర సంగ్రహమునుగూర్చి కొంచెము హెచ్చరిక చేయవలసియున్నది. పదునాఱు సంవత్సరములు మొదలుకొని యిరువదినంవత్సరములవఱకును మనకు సుగుణములుగాని దుర్గుణములుగాని పట్టుపడ నారంభించి తరువాత నవి స్థిరపడిపో

వును. స్థిరపడినతరువాత వానిని మార్చుకొనుట బహుతర ప్రయాససాధ్యముగాని సుసాధ్యము కాదు. సామాన్యముగా సుగుణదుర్గుణములు మనసహవాసులైన మిత్రులనుబట్టి యలవడును. కాబట్టి యాకాలమునందు మిగుల జాగరూకులమయి శక్యమయినంతవఱకు సన్నిత్రసంపాదనమునకయి ప్రయత్నింపవలయును. ఈవిషయమయి స్వానుభవము నొక్కింత చెప్పెదను. మా బంధువులే యొకరు మాయంట కాపుర ముండెడివారు. ఆకుటుంబ యజమానున కించుమించుగా నాయీదే గల యొకకుమారుడుండెను. ఇరువురమును పదునెనిమిదేండ్ల ప్రాయము గలవార మగుటచేతను, ఏకగృహముననే సర్వదాయుండెడివార మగుటచేతను, బంధుత్వసంబంధము గలవార మగుటచేతను, మే మొండొరులతో మైత్రి గల వారమయి యుంటిమి. వినోదమునకయి యప్పుడప్పుడు మే మిరువురమును చీల్చిడుచుండెడివారము. శైశవమునుండియు నేను దుర్బలశరీరుడ నగుటచేత దేహాయాస కరములయిన యాటలపోతల బోవక, చీట్లు, దశావతారి, చదరంగము, మొదలయిన కాయకష్ట మక్కఱలేని యాటలతో విరామముగల యప్పుడు ప్రొద్దు పుచ్చుచుండెడివాడను. ఆయాటలయం దప్పుడు నేను గొంత నేర్పరి నయియు నుంటిని. నామిత్రుడును నేనును మొట్టమొదట పందెము లేకయే చీల్చిడుచుండినను, తరువాత ప్రప్రథమమున చింతగింజలును తదనంతరమున గవ్వలును బెట్టి యాడఁ జొచ్చితిమి. అప్పుడు పదునాఱుగవ్వలవెల యొకదమ్మిడీకి సమానముగా నుండెను ; గవ్వ లిచ్చి యప్పు డంగడిలో నేవస్తువునైనను గొనవచ్చును. ఏదుర్వృత్తియైన నారంభము కాకయే యుండవలెనుగాని కొంచె మారంభ మైనతరువాత ముందుకు సాగక యారంభించిన చోటనే నిలువదు. నామిత్రుని ప్రోత్సహముచేత గవ్వలు దమ్మిడిలయినవి; దమ్మిడిలు డబ్బులయినవి. నేను సాధాగణముగా నోడిపోయెడివాడను గాకపోయినను, వేడుక కొఱకే యారంభమయిన మాచీట్లాట కడపట జూదముక్రింద పరిణమించినది. ఈయాటలవలన నేను రెండుమూడురూపాయలను గెలిచితిని. ఈయాటకయ్యయతఁ డొకసారి

నన్ను నూయింటినుండి తనమిత్రుని యింటికిఁ గొనిపోయెను. ఆతనిమిత్రు లాతనివలెనే విద్యాగంధము లేని దుర్వ్యాపారులు. ఈసోమరిబృందముతోఁగలిసి నేను పెక్కుమాటులు డబ్బు పెట్టి జూద మాడితిని. నామిత్రుఁడును మిత్రుని మిత్రులును గలిసి చీట్లాటకు మంచిస్థలము చూపెదము రమ్మని యొకబోగము వానియింటికి నన్నుఁ దీసికొనిపోయిరి. ఆదినమున నొకముసలిజూదరిమాత్రమే మాతోఁచీట్లాడెనుగాని మఱుసటిదినమునందు వాఁడు తనకూతురయిన పడపు పడఁతినిగూడఁ గొని వచ్చి యాటకుఁ గూర్చుండఁబెట్టెను. ఇంకను గొంత కాల మీదారి నేయనుసరించి యుండినయెడల నేను నీతిమాలిన నిర్భాగ్యుఁడనయి పెడియుందునుగాని యీశ్వరానుగ్రహమువలన నింతలోఁ దెలివి శ్లేచ్ఛుకొని, కడచినదాని కనుతాపపడి వెంటనే నాదుర్వ్యాపారమునుండి మరలుకొని, నామిత్రునితోడి సాంగత్యమును విడిచిపెట్టితిని. పయిదానివలన సత్ప్రవర్తనమునకు సజ్జనసాంగత్య మావశ్యకమని ఫలితార్థము తేలుచున్నది. స్వభావముచేత నెంతమంచివాఁడయినను దుష్టనసాంగత్యములోఁ బడిపోయి దుర్వ్యసనములలోఁ దగులుకొన్న పక్షమునఁ దనవివేకమును గోలుపోయి తాను పూనిన వ్యాపారమే మంచి దనుకొనునంతటి దుస్థితిలోనికి వచ్చి మానహీనుడయిన దుష్టుఁడగును. ఇది మనస్సునం దుంచి బాగుపడఁ గోరువారు దుస్సంగమూరు లగుటకు సర్వవిధములఁ బాటు పడవలయును.

మూడవ ప్రకరణము.

ఉపాధ్యాయత్వ పత్రికావిలేఖకత్వప్రథమదశ.

క్రీస్తుశకము 1870 మొదలుకొని 1880 వ సంవత్సరమువఱకు.

బారోదొరగారు రోగపడి 1870వ సంవత్సరాంతమున రాజమహేంద్రవరమునుండి తమ ప్రధానోపాధ్యాయత్వమును కల్లికోటయందలి రాజకీయ పాఠశాలకు మార్చుకొని వెడలిపోయిరి. 1871వ సంవత్సరారంభమున ప్రథమ శాస్త్రపరీక్షతరగతి పెట్టబడినందున నేనందుఁ జేరి నాలుగైదుదినము లుంటినిగాని యింతలో బారోదొరగారికి బదులుగా కల్లికోటనుండి వచ్చుచుండిన దొరగారు దారిలో స్వగృహము లగుటచేత రాజమహేంద్రవరమునఁ బ్రథమ శాస్త్రపరీక్షతరగతి యెత్తివేయబడెను. ప్రవేశపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడనైన కొన్ని నెలలలోనే 1871వ సంవత్సరము చైత్రమాసములో కాబోలును నేను రాజమహేంద్రవరమునందలి దొరతనమువారి మండలపాఠశాలలో నప్పటి ప్రధానోపాధ్యాయులయిన కుప్పస్వామి శాస్త్రిలవారి సాయమువలన నెలకిరువదియైదురూపాయల జీతముమీఁద సహాయోపాధ్యాయుఁడనుగా నియమింపబడితిని. అల్పకాలికమైన యాపని సంవత్సరకాల ముండి నిలిచిపోయినది. పనిలో నున్న కాలములో నేను కొన్ని తరగతుల కింగ్లీషును లెక్కలును హిందూదేశ చరిత్రమును చెప్పుచుండెడివాఁడను. ఆకాలమునందు సహితము నాయెడల విద్యార్థులకు భయభక్తులును సహోపాధ్యాయులకు గౌరవము నుండెను. నేను బాలురను నీతివర్తనమునందు ప్రోత్సహింపఱుచుచు, ఎవ్వరి విషయమునను పక్షపాతము చూపక, సమబుద్ధితో వర్తించుచుండెడివాఁడను. ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు, దురిసేటి శేషగిరిరావు పంతులుగారు, వేపాక్షమ్మూర్తి పంతులుగారు మొదలయినవా రప్పడు నాలవతరగతిలో నా వద్ద చదువుకొనుచుండెడివారు. ఇందలి కడపటివారి యన్న గారయిన వేపా రామమూర్తి పంతులుగా రాకాలములో మాపాఠశాలలో ద్వితీయోపాధ్యాయు

యులుగా నుండిరి. అందుచేత తక్కినయుపాధ్యాయు లాయనతమ్ముఁ డొక వేళ తమతరగతిలో నల్లరి చేసినను చూచి చూడనట్లు పేక్షించి యూర కుం డెడివారు. ఒకనాఁడు కృష్ణమూర్తిపంతులుగారు నాలవతరగతి నాయొద్ద నున్నప్పు డేదో కొంచెమవిధేయతను గనబఱుపఁగా, నేనించుకయు సందే హింపక తత్తుణమే యాయనను బల్లపై నెక్కించి నిలువఁబెట్టితిని. నాలుగైదు నిమిషములైనతరువాత నాతోడి యుపాధ్యాయుఁ డొకఁడు నావద్దకు వచ్చి, రహస్యమని చెప్పి నన్నావలికిఁ గొనిపోయి “యాచిన్నవాఁడు రామమూర్తి పంతులుగారి తమ్ముఁ”డని చెప్పెను. “అవును. నేనెఱుఁగుదును” అని చెప్పి యచట నిలువక నాతరగతిలోనికి వచ్చితిని. నామిత్రుఁ డూహించినట్లుగా రామమూర్తిపంతులుగారు నాపైని కోపపడక, సాయంకాల మైదుగంటలకు పాఠశాల విడిచిపెట్టఁగానే నాయొద్దకువచ్చి, తమతమ్ముఁడని మోమోటపడక స్వకృత్యమును నిర్వహించినందులకు నన్నభినందించి తమకృతజ్ఞతను దెలిపిరి. శిక్షితులైన కృష్ణమూర్తిపంతులుగారు సహితము నాపైని గినుకఘానక యాచరమునే కలిగియుండిరనుటకు 1876వ సంవత్సరమునందు చెన్న పురి రాజకీయ శాస్త్రపాఠశాల(ప్రెసిడెన్సీకాలేజి)లో ప్రథమశాస్త్రపరీక్షతరగతిలో చదువు కొనుచు చిరకాలమునకు తమంత నాపేరవ్రాసిన లేఖలో “భగవత్కృపచేత మీ రస్థిభారము వేసిన యల్పజ్ఞానమువలననే నే నీసంవత్సరము ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షలోఁ దేటవచ్చును. నాజీవితకాలములో మిమ్మైప్పుడును గౌరవింపకుండఁ జాలను”* అనునర్థము వచ్చునట్లు వ్రాయుటయే సాక్ష్యముగానున్నది. ఈ వటకుఁ జెప్పినట్లు న్యాయసభలలో కొలువు కుదురఁగూడదని నేను శపథము చేసికొన్నతరువాత, సేవకవృత్తిలేక స్వతంత్రుఁడనుగా నుండవచ్చునన్న యా

* “I am doing well in the College and may, by God's grace, expect to pass F.A. this year with the little bit of knowledge I have, of which the foundation stone was laid by you whom I cannot but honour ever in my life.”— Letter dated 23rd June 1876, Madras.

శతో నాకు న్యాయవాదియై పనిచేయవలెనని కోరికయుండెడిది. అందుచేత నేను దానికిఁ గావలసిన పరీక్షలకుఁ జదువ యత్నించితిని. మండలపాఠశాలలో నాతో సహాపాధ్యాయుఁడును బాల్యములో నాసహాధ్యాయుఁడూ బంధువును నగు చల్లపల్లి బాపయ్యపంతులుగారు నాకు సరమమిత్రుఁడుగా నుండెను. పాఠశాలలో నుపాధ్యాయులుగానున్న కాలములో మే మిరువురమును గలిసి విశేషపరీక్షలకుఁ జదువ నారంభించితిమి. 1871వ సంవత్సరము శ్రావణమాసములో జరిగిన దండశాసనోన్నతపదపరీక్ష (Criminal, Higher Grade) కు మే మిరువురమును బోయితిమి. మేమాపరీక్షలో లబ్ధ విజయాలమైనట్లు మఱుసటి సంవత్సరమునం దనఁగా 1872వ సంవత్సరమున రాజకీయ వ్యవహారపత్రికయందుఁ బ్రకటింపఁబడినది.

ఈకాలమునాటికి నాపూర్వవిశ్వాసములు కొన్ని మార్పు చెందుచుండినట్లు చెప్పియుంటినిగదా. దయ్యములు పట్టినవన్న వారియిండ్లకుఁ దఱుచు గాఁబోయి వారిచేష్టలను నటనలను లక్షణములను పరీక్షించుచుండుటచేతను మంత్రవేత్తల మనువారు చేయుకుతంత్రములను మాయలను శోధించుచుండుటచేతను భూతావేశమునందు నాకు నమ్మకముపోయినది. ఈకాలమునందు శోధితీశాస్త్రము లోని ముహూర్తజాతకభాగములయందును, శకునములు మొదలైనవానియందునుగూడ నాకు విశ్వాసము పూర్ణముగా చెడినది. నమ్మకములేనివానిని పామరుల సంతృప్తికై నమ్మినట్లు నటించి యాచరించుచుండుట సాధారణముగా నాస్వభావమునకు సరిపడదు. విశ్వాసములేని దానియందు విశ్వాసములేనట్లు చెప్పటయు, ఆవిశ్వాసరాహిత్యమును మాటలచేత సేగాక చేష్టలయందును జూపుటయు, నాకు స్వాభావికము. నాయవిశ్వాసమును లోకమునకుఁ జూపుటకును నాకవకాశము శీఘ్రముగానే కలిగినది. మాదొడ్డిలోనున్న యరటి చెట్టాకటి యేహేతువుచేతనో కొననుండివేయక నడుమనుండి చీల్చుకొని పువ్వుపైకివచ్చి గెలవేసినది. ఇట్లు చెట్టుమధ్యనుండి గెలవేయుట యరిష్టనూచకమనియు, వెంటనే చెట్టు కొట్టివేయవలసినదనియు, ఇరుగుపొరుగులవారును

దైవజ్ఞులును బంధువులునుగూడ నాతో బహువిధములఁ జెప్పిరి. ఎవ్వ రెన్ని విధములఁ జెప్పినను వారిమాటలు చెవినిబెట్టక యేమిజరగనో చూతమని యాచె ట్టట్టే యుంచితిని. ఆరంభదశలోఁ గొంతకాలము గుంపులుగుంపులుగావచ్చి జను లాపింతనుజూచి పోవుచువచ్చిరి. కొన్ని నెలలకు కాయ లెదిగి కూరకక్కఱకువచ్చినతరువాత కాయలు కోసికొని దూటనిమిత్తము చెట్టు కొట్టివేయించితిని. ఆసమయమునందే మాయింటిమాలముయొక్క కొన నున్న తొట్టలో తేనె పట్టుపట్టెను. ఇంట తేనెపట్టుపట్టఁగూడదనియు, అట్లు పట్టుట యశుభసూచకమనియు, దానిని తీసివేయించి దోషపరిహారార్థముగా బ్రాహ్మణులచేత శాంతికర్త చేయింపవలసినదనియు, ఎల్లవారును వై యిట్లే చెప్పిరి. వై యట్లే మొండొడ్డి యెల్లవాఁహితబోధలను నిరాకరించి చలింపక చట్టువలె నిలిచితిని. నాతల్లియు ముత్తవయుఁగూడ నాతోఁ జెప్పిచూచిరి గాని యీబండవానితోఁ జెప్పినకార్యము లేదని తుదకు విసిగియురకుండిరి. మండలపాతశాలలోని పని నిలిచిపోయినతరువాత నాకు 1872వ సంవత్సరము జ్యేష్ఠమాసములో కోరంగియను గ్రామమునందుఁ గల యింగ్లీషుపాతశాలలో నెలకు ముప్పదిరూపాయల జీతముగల ప్రధానోపాధ్యాయత్వము లభించినది. ఆపనికిఁ బోవునప్పుడు మంచిదినముచూచి మంచి ముహూర్తము పెట్టుకొని పొమ్మని యితరులును మావారునుగూడ నన్ను బలాత్కారము చేసిరి. వార్షి నిర్బంధమును లక్ష్యము చేయక యమావాస్యనాఁడు బైలుదేటిపోయి పనిలోఁ బ్రవేశించితిని. ఆపాతశాలకుఁ గార్యనిర్వాహకులుగానున్న యిరువురిలో నొకరు మాతాతగారియొద్దఁ కొలువులోనుండిన యాతనికుమారుఁడును చుట్టమును సముద్రశుల్కపర్యవేక్షకుఁడును (Sea Custom Superintendent) అగు బలిజేపల్లి నారాయణమూర్తిగారు. పోఁగానే నేను వారియింటనే దిగితిని. అమావాస్యనాఁ డేల బైలుదేటితివని నన్నాయన యడిగెను. ఈశ్వరుఁడు చేసిన దినములన్నియు సమానముగానే మంచివయినప్ప డేదినమున బైలుదేటిన నేమని నేను అడులుచెప్పితిని. అందువైని బ్యోతిశ్శాస్త్రవిషయమున మా

యిరువురకును వాదమయ్యెను. ఇట్లావిషయమునఁ గొన్ని దినములు వితర్కము జరగునప్పటి కాయన యేఁబదియేండ్లు దాఁటిన వృద్ధుఁడే యైనను, ఆయనకు సుముహూర్తాదులయందలి నమ్మకము ముక్కాలుమువ్వీసము పోయినది.

1870వ సంవత్సరమునందే “గోదావరీవిద్యాప్రబోధిని” కి నేను వ్రాయుచుంటినిని తెలిపియున్నాను. కోరంగికిఁ బోకపూర్వము నేను రాజమహేంద్రవరములో నుండినప్పుడే మచిలీ బందరునందలి పురుషార్థప్రదాయినికి గ్రంథములు వ్రాసి పంపనారంభించితిని. నాపద్యకావ్యముల ననేకులు జ్ఞాపించి యాకాలమునందలి వార్తాపత్రికలలో వ్రాసియున్నారు. నే నప్పటికి శుద్ధాంధ్రనీరోశ్యనిర్వచననైషధమును, రసికజనమనోరంజనమును, ముగించి శుద్ధాంధ్రోత్తరరామాయణమును జేయ నారంభించియుంటిని. నా గ్రంథరచనను గూర్చి యింకొక ప్రకరణమునందు వ్రాయఁదలఁచుకొంటినిగాన దాని నిందు విడిచిపెట్టెదను. కోరంగికిఁ బోయినతరువాతఁగూడఁ బురుషార్థప్రదాయినికి వ్రాయుచునే యుంటిని. నేను రచియింప మొదలుపెట్టిన యచ్చ తెలుఁగు సభాపర్వములోని కొంతభాగము బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్న ముపంతుల వారిచేఁ జెన్న పట్టణములోఁ బ్రకటింపఁబడుచుండిన యాంధ్రభాషాసంజీవనిలోఁ బ్రచురింపఁబడినది. నేనక్కడనున్న కాలములో విశేషపరీక్షలలో నొకటియగు రెండవతరగతి భాషాంతరీకరణపరీక్ష (Translation, Lower Grade) కు 1872వ సంవత్సరము ఆశ్వయుజమాసములో ఇంగ్లీషు తెలుఁగు భాషలయందుఁ బోయి కృతార్థుఁడనైతిని. మొదటితరగతి భాషాంతరీకరణ పరీక్షకుఁ బోవువారు రెండుదేశభాషలను నేర్చియుండవలెను. ఒక్కయల్పాంశము తక్కు నే నచ్చటనున్న కాలములో విశేషముగాఁ జెప్పవలసినదేదియని లేదు. నాతల్లికి పిళ్ళాచభ్రమ యుండుచువచ్చెనని మొదటిప్రకరణముననే చెప్పితిని. ఆమె కాభ్రమము పూర్ణముగాఁ బోవక మరణకాలమువఱకు నప్పుడప్పుడు కలుగుచునే యుండెడిది. కాని నేను దయ్యములవిషయమునఁ దఱచుగా సంభాషించుచువచ్చుటచేత 1876వ సంవత్సరమునకుఁ బురుషార్థమాత్రము

కలుగలేదు. అట్టిభ్రమకలిగినప్పుడు తన్ని వారణాశ్రమై భూతవైద్యుడనువాని నెవ్వనినో పిలిపించి తత్కాలమున కేదో తంత్రము చేయించుచు వచ్చినంగాని కార్యము లేకుండెను. కోరంగిలోనున్న కాలములో సహితము నా మాత కట్టిభ్రమము కలుగుచు నేవచ్చెను. అక్కడివారు గొప్పభూతవైద్యుడని నాయొద్ద కొకయోగిని గొనివచ్చిరి. ఆ బ్రాహ్మణయోగి మిక్కిలి కండ పుష్టి గలవాఁడు; పూటకు సేరుబియ్యపు అన్నమునకు తక్కువ కాకుండ తినెడువాఁడు; గడ్డమును గోళ్ళును బెంచినవాఁడు; కాలికి కఱ్ఱపావలు తొడిగి, చేత బెత్తమునుబట్టి, కాషాయవస్త్రములనుగట్టి, నొసట గొప్పకుంకుము బొట్టుపెట్టి, చూచుటకు మహాభయంకరముగా నుండెడివాఁడు; గంజాయీ త్రాగెడువాఁడు; ముప్పదికిని నలువదికిని నడిమిప్రాయముగల యాపురుషుని నావద్దకుఁ గొనివచ్చినప్పుడు నాకు మంత్రములయందుఁగాని దయ్యములయందుఁగాని నమ్మకము లేకపోయినను, నే నాతని మాయింట నుంచుకొని భోజనము పెట్టెదననియు, నాతల్లిదేహము స్వస్థపడినతరువాత మంచి బహుమానము చేసెదననియు, చెప్పితిని. ఆతఁడందున కొప్పుకొని మాయింటఁ బ్రవేశించెను. ప్రవేశించినది మొదలుకొని యతఁడు 'మే' మని స్వవిషయమున బహువచనప్రయోగము చేసికొనుచు, 'నీ' వని యితరులవిషయమున నేకవచనప్రయోగము చేయుచు, గర్వము చూపఁ దొడఁగెను. నేను దాని కోర్పుకొని యాతఁడడిగినదాని నెల్ల స్వల్పముగుటచేత నిచ్చుచువచ్చితిని. అందువైని నేను దనకు లోఁబడితి ననుకొని యంతకంత కత్యాశాపరుడయి యతఁడు పెక్కు మిషల మీఁద నావద్దనుండి ధనము లాగఁజూచెను. నాతల్లిశరీరము స్వస్థపడినపిమ్మటఁగాని నేనేమియు నియ్యనని నిరాకరించితిని. అప్పుడతఁడు కన్ను లెఱ్ఱచేసి నావంక క్రూరదృష్టితోఁ జూచెను. నేను భయపడక యాతనియవివేకమును తలఁచినప్పుడు నవ్వు రాఁగా పకపకనవ్వితిని. అందుమీఁద నతఁడు మఱింత గోషము వచ్చినవాడయి కాలులు ప్రేల నారంభించెను. అప్పుడు నేనును పట్టరాని కోపము గలవాడనయి చేరువనున్న మాపాతశాలభటునిచేత మెడ

పట్టించి యాయోగీశ్వరుని వీధిలోనికి గెంటించితిని. అతఁడు దండతాడితభుజం
గమువలె రోజుచు, నన్ను శపించుచు, ఏమి చేసెదనో రేపి వేళకు చూడు
మని బెదరించుచు, వేటొకచోటికిఁ బోయెను. అట్లు పోయి యతఁ డొక
యింట నొకగది పుచ్చుకొని యలికి మ్రుగ్గుపెట్టి యం దేదోయంత్రము వేసి,
బ్రయోగముచేసి నన్ను చంపెదనని పలుకుచు, స్నానముచేసి తలవిరియఁబోసి
కొనివచ్చి యుపవాసముతోఁ గూర్చుండి నిష్ఠాపరుడై యేదోమంత్రజపము
చేయనారంభించెను. అది చూచి నామిత్రులు భయపడి నాయొద్దకు వచ్చి,
అట్టియభిచారవేత్తతో తగవులాడుట క్షేమకరము కాదనియు, తమమాట విని
యీతనిపాదములమీఁదఁ బడి వేడికొని చేసిన యపచారమునకై తుమార్ప
ణము చేయవలసినదనియు, నాకు హితము చెప్పిరి. నా రెన్ని విధములఁ జెప్పి
నను వారిమాటలు వినక, ఆయాధుఁడు నన్నేమి చేయఁగలఁడో చూతమని
చెప్పి, వచ్చినవారిని వచ్చినట్టే పంపి వేసితిని. ఆయోగి రాత్రివఱకును భోజ
నములేక కొబ్బరికాయలనీళ్లు త్రాగి యట్టే యుండి యొంటిగా చీకటిలో
“హ్రీం” “హ్రీం” అని కేకలు వేయుచుండెను. అతఁ డర్థరాత్రముదాక నట్లే
యుండి యాహారము లేకపోవుటచేతనో నారికేళజలము పైత్యము చేయుట
చేతనో నిద్రమత్తుచేతనో గంజాయి మైకముచేతనో మఱి యేహేతువుచేతనో
తూలి క్రిందఁ బడిపోయి, తన్నెవ్వరో త్రోచిపడ వేసినట్లు భ్రమించి జడిసి
కొనెను; భీతిచేత నాతనికి వెంటనే భయజ్వరము వచ్చెను. ఒకరిని జడిపింపఁ
బోయి తానే జడిసికొన్నట్లు మఱునాటి ప్రాతఃకాలమునఁ దన్నుఁ జూడ
వచ్చినవారితో నెల్లను నేను శరభసాశ్వమును దనమీఁదఁ బ్రయోగము చేసితి
ననియు, ఆదేవత వచ్చి తాను బంపుచుండిన దేవతనెత్తి యడఁచి తన్నుఁ
క్రిందఁ బడవేసి ననియు, ఆదేవత తన్ను శీఘ్రముగానే చంపు ననియు, ఆ
యోగి చెప్పసాగెను. నాకు మంత్రమహిమయందలి విశ్వాసము పోయినతరు
వాతనే నాతల్లియొక్కభ్రమను నివారించునిమిత్తమయి నేను శరభసాశ్వ
మంత్రము నుపదేశ మయితిని. ఆసంగతి సంతకుఁ బూర్వమే యాయోగి విని

యొండి యిట్లు బ్రమసియుండును. నేను రెండుదినము లుపేక్షించి యూర కుంటినిగొని యతఁ డంతకంతకు బలహీనుఁడయి సందిలో నన్నే పలవరించు చుండినట్లు విని జాలినొంది, ఆతనిభ్రమ పోగొట్టుటకయి యాతనియొద్దకుఁ బోయి నే నేమియుఁ జేయలేదని నమ్మఁ బలికి ధైర్యము చెప్పి, ఆతనిని మాయొంటికిఁ గొనివచ్చితిని. ఈ నాలుగుదినములలోనే యేనుఁగువంటి వాఁడు పేనుఁగువంటివాఁ డయి యా దయ్యాలపోతుబ్రాహ్మణుఁడు మాయొంటికి వచ్చిననాఁ డరసోలేడుబియ్యపు అన్నమునైనను తినలేకపోయెను. క్రమక్రమ ముగా నన్నహితము కలిగి యతఁడు యథాస్థితికి వచ్చుటకు నెలదినములు పట్టి వది. తమమంత్రములయందు పటిమ లేదని యెఱింగి ధవార్జనమునకయి మాయా వేషములు వేసి పరులను మోసపుచ్చుచుండువారు సహిత మితరులమంత్రముల యందు పాటవము కలదని నమ్ముచుందురు. అతఁడు పూర్ణముగా స్వస్థపడిన తరువాత నాతని కొక క్రొత్తబట్ట కట్టఁబెట్టి యొకరూపాయ రొక్కమిచ్చి పంపి వేసితిని. శరభసాశ్వమంత్రము నెఱుఁగ నపేక్షించువారు నారాజశేఖర చరిత్రమునందుఁ జూడవచ్చును.

1874-వ సంవత్సరమునం దాషాఢమాసమున నేను కోరంగిలోని పనిని విడిచి, నాస్వస్థలమగు రాజమహేంద్రవరమునకు నాలుగుమైళ్లదూరములో నున్న ధవళేశ్వరమునందలి యాంగ్లోదేశభాషాపాఠశాలలో నెలకు రు 44-0-0 ల జీతము గల ప్రధానోపాధ్యాయత్వమునందుఁ బ్రవేశించితిని. ఇక్కడ నున్న కాలములో సహితము బ్రహ్మశ్రీ-కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతుల వారును వారిపక్షమువారును స్త్రీవిద్యానిషేధవాదులయి, స్త్రీల విద్యకుఁ బ్రతికూలముగా నాంధ్రభాషాసంజీవనిలో వ్రాయుచుండఁగా, నేను వారికిఁ బ్రతిపక్షమును బూని స్త్రీవిద్యావిధాయకనాది నయి వారివాదమును ఖండించుచు స్త్రీలవిద్య కనుకూలముగాఁ బురుషార్థప్రదాయినికి వ్రాయుచుంటిని. ఈ వాదప్రతివాదములలో నాయుత్తరములను గొన్నిటిని పద్యరూపమునసహితము వ్రాసితిని. అప్పటి నాపద్యము లెట్లుండునో తెలియటకయి యొక లేఖ నుండి కొన్ని పద్యముల నిం దుదాహరించుచున్నాను.—

శా. శ్రీమార్తాండమరీచిరోచి యనఁ గాఁ జెన్నెదివాంధావళిం
బ్రామణ్ గ్రాల్పురుషార్థదాయనిపతీ ! పద్యాళి సంజీవనిన్
శ్యామాలోకము కెల్ల విద్య వలదం చష్టావధాన్యాహ్వాయుల్
తా మీమాసము వెల్లడించుటలు మోదం బొప్ప వీక్షించితే?

* * * *

చ. మునుపటివారు చెప్పినది మొక్కలపున్నది పూని సర్వముం
గొనఁ జనదంచు నామతముకూడఁ లవంబును గాదు, కాని యెం
దును మనబుద్ధికూడఁ గడుఁ దూరిచి యారయుచుంట ముఖ్యమై
చనును హితాహితంబులపసల్ గని దుష్కృత ముజ్జగింపఁగన్.

* * * *

మ. అయినన్ ముద్దియవిద్దియంగుఱిచి యెందై నం దగం దొంటియా
నయవేదుల్ తగదంచు వాదములు పూనం గంటిమే మీవలెన్ ?
దయ మీఱంగను జెప్పఁ డయ్య యలసిద్ధాంతంబు లెందై న మీ
నయనానందము చేసెనేమొ వినఁగన్ గౌతూహలం బయ్యెడున్.

* * * *

ఉ. వింతగ వాద మేల యవివేకులపోలిక ? శ్రీలవిద్య సి
ద్ధాంతమే చేసినారు మనతద్జ్ఞులు పూర్వులు; వేద మొక్కటే
యింతులు చూడఁ గూడ దని రింతె; పురాణచయంబు శ్రీలక్ష్మి
యెంతయుఁ జేయుటల్ స్మృతులు నెల్లపురాణము లొత్తి చెప్పవే.
మనవారు సాధారణము గా యుక్తియుక్తముగాను సుప్రమాణముగాను వాద
ప్రతివాదములుచేయుట మాని నడుమ వక్తవ్యాంశమును విడిచి యన్యోన్యదూ
షణమునకు దిగుదురు. శ్రీవిద్యానిషేధవాదులు స్వవాద దౌర్బల్యమునుబట్టి
కాఁబోలును ముందుగాఁ బ్రతివాదిదూషణమున కాశంభించిరి. అప్పుడు నేను
ను సైరణ వహింపక స్వాభావికాగ్రహమునుబట్టియు యశావనాహంకార
మునుబట్టియు విజిగీషాదురతిశయమునుబట్టియు ద్విగుణముగా దూషణమునకుఁ

బ్రతిదూషణముచేయఁ గడఁగితిని. పంతులవారు ప్రయోగించిన వ్రాక్ప్రహరణము మృదుత్వము కలదిగాక మోటయి పైని బండదెబ్బకొట్టునదిగా నుండేడిది; నాది కొంతమార్దవము కలదగుటచేత వాఁడియయి లోఁతుగాఁ దూఱి మనస్సున కెక్కుచ నొప్పి కలిగించునదిగా నుండేడిది. ఆయన కృతివిమర్శనీ సమాజమని పేరుపెట్టి తామే మద్విరచితగ్రంథదోషాణ్వేషణమునకు దిగఁగా, నేను గుణాగుణప్రదర్శనీసమాజ మని పేరుపెట్టి తద్విరచితగ్రంథదోషాణ్వేషణములకుఁ గడఁగితిని. అప్పుడు క్రొత్తగా మిత్రులు గా నేర్పడిన బయలు నేడి వేంకటశోగయ్యగారు మొదలయినవారు కొందఱు నా కీవాదము నందు సహాయు లయియుండిరి. ఈవాగ్యుద్ధమునందు సహితము నేనే జయ మొందితినిని యప్పటివారనేకు లభిప్రాయపడినను, అప్పటి నా వ్రాతలు చూచిన నిప్పుడు నాకే సిగ్గుగుచున్నది. నన్నెంద తెన్నిదూషణములు చేసినను, ఎన్ని పరిహాసములుచేసినను, ఈ కాలమునం దట్టివ్రాతలు వ్రాసియుండను. ఇరువురు తగవులాడుచుండఁగాఁ జూచుట పయివానికి వేడుకగానుండు మగాన, శుష్కకలహమును జంపివేయఁ జూడక యేదో పక్షముచేరి వివాదము పెంచుటకే పలువురు ప్రయత్నించుచువచ్చిరి. ఇట్లు పత్రికాముఖమున ఘోరవాక్కులహము నడచుచున్నను, పంతులవారును నేనును మనస్సులలో పల ద్వేషము లేనివార మయి పరస్పరసుహృద్భావముతో నుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరుపుకొనుచు నే యుండేడివారము.

1875-వ సంవత్సరమునందు నేను సంక్షేపలేఖన (Precis writing) పరీక్షయం దింగ్లీషునఁ గృతార్థుఁడ నైతిని. ఈపరీక్షనిమిత్తము నేను రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయి యుండెనప్పుడే నా కచ్చటిరాజకీయ శాస్త్ర పాఠశాలాధ్యక్షులగు మెట్కాపుదొరగారితోడి ప్రథమపర్లచయము కలిగినది. ఆకాలమునం దాయన తెలుఁ గభ్యసించుచుండిరి. అప్పుడు వారి కేదో వాక్యాశ్లవిషయమున సందేహము కలుగఁగా, ఎవ్వరి నడిగినను తృప్తికరముగా తీర్పలేకపోయిరట. నేనే నాసందేహమును తీర్పఁగలనని యావఱకు కుప్పస్వామి

కాస్ట్యూలవారు చెప్పియుండుటచేత, పాఠశాలాభవనములో నేను పరీక్షాప్రశ్నముల కుత్తరములు వ్రాయుచుండఁగా వారిరువురును గలిసి నాయొద్దకు వచ్చిరి. దొరగారు తమసందేహమును దెలిపినప్పుడు నాకు తోచినసమాధానము చెప్పఁగా, వారత్యంతసంతుష్టులయి వెడలిపోయిరి. వారి కప్పుడే నాయందు మంచియభిప్రాయము కలిగెను. సంక్షేపలేఖనపరీక్షయందుఁ గృతార్థుడ నగుటచేత నే ననుగతదండధాయి (Sub-Magistrate) పదమున కర్హుడనైతిని. రైవిన్యాసోన్నత పదపరీక్ష (Revenue, Higher Grade) కుఁ బోయి జయమొందినయెడల సహాయకరగ్రాహి (Deputy Collector) పదమున కర్హుడనయి యుందును. ఆపరీక్షకప్పుడు రెండేళ్లు స్తకములై నను నే నాశాఖయందుఁ బ్రవేశింపఁదలఁచుకొనందున, ఆపరీక్షకుఁ బోలేదు. వ్యావహారికోన్నతపదపరీక్ష (Civil, Higher Grade) యందుఁ గృతార్థుడ నైనయెడల, మొదటితరగతి న్యాయవాదిత్వమునకును అనుగతన్యాయాధిపతి (Sub-Judge) పదమునకునుగూడ నర్హుడనయి యుందును. న్యాయవాదిని గావలెనని తలంపు గొనియున్నప్పు డాపరీక్ష కొకసారి పోయినను, తరువాత నామిత్రులైన న్యాయవాదులు కొందఱు తమపనిలోను నిజమైన స్వతంత్రత లేదనియు, అందు న్యాయముగాఁ బ్రవర్తించి ధనార్జనము చేయుట యసాధ్యమనియు, తాము స్వయముగా సాక్షుల కసత్యము బోధింపకపోయినను సత్యము కానట్లు తెలిసియు సత్యమయినట్లు వాదింపవలసి యుండుననియు, చెప్పినందున న్యాయవాదిపదమునందును కోఁత పుట్టి రెండవసారి యాపరీక్షకుఁ బోవమానుకొంటిని. ఏపనియు లేక స్వతంత్రజీవనము నైనను చేయవలెను, లేదా పాపకార్యముల కంతగా నవకాశము లేని యుపాధ్యాయత్వమునం దైనను ఉండవలెను, అని నే నప్పుడు నిశ్చయము చేసికొంటిని.

మొట్టమొదట శ్రీవిద్యామండనవాదము నన్యపత్రికాముఖముననే జరపుచు వచ్చినను, నాయూహలను లోకమునకు వెల్లడించుటకయి స్వకీయమైన వృత్తాంతపత్రికయొకటి యుండుట యుక్తమని భావించి, 1874-వ సం

వత్సరము ఆశ్వయుజమాసము నుండి “వివేకవర్ధని” అను నామముతో నాలుగు పెద్దపుటలు గలయొకచిన్నమాసపత్రికను తెలుఁగునఁ బ్రకటింప నారంభించితిని. ఆకాలమునందు మా గోదావరి మండలములో దొరతనమువారిది తక్కువేలు ముద్రాయంత్రము లేకపోవుటచేత నాపత్రిక నప్పుడు చెన్నపురిలో బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారి సంజీవనీముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపింప నారంభించి, అక్కడ యుక్తకాలమునందు పత్రిక వెలువడకపోవుటచేత మూడుమాసము లై నతరువాత శ్రీధరముద్రాక్షరశాలకు మార్చి పత్రికను ద్వీగుణముచేసి 17 పుటలు గలపుస్తకరూపమునఁ బ్రకటింప మొదలుపెట్టితిని. మాపత్రికాముఖమునకు తిలకముగాను పత్రికానిర్వహణమునరెదుమాకు మార్గప్రదశ్శకముగాను ఉండుటకయి,

క. ఒరు లేయవి యొనరించిన, నరవర యప్రియము తనమనంబునకగుఁ దా
నొరులకు నవి సేయకునికి, పరాయణము పరమధర్మపదముల కెల్లన్.

అను భారతనీతివాక్యరత్నమును మేము మాకు మూలనూత్రమునుగాఁ గైకొంటిమి. మాపత్రికయొక్క నామధేయమువలనను మేము గైకొన్న పురస్కృత వాక్యమువలనను మా పత్రికోద్దేశ మెల్లరకుఁ దెల్లము కాదగి యున్నను, చతుర్థమాస పత్రికాదియందు నన్నుఁ గూర్చియు నాపత్రికనుగూర్చియుఁ బ్రకటించుకొన్న పద్యమువలన మఱింత స్పష్టమగునని దాని నిందు క్రిందఁ బొందుపఱచుచున్నాను.

సీ. బ్రాహ్మణుండను హూణభాష నేరిచి యందు

నేఁ బ్రవేశపరీక్ష నిచ్చినాడె ।

నాంధ్రమున నొకింత యభిరుచిగలవాడె

దేశాభివృద్ధికై లేశ మైనఁ ।

బ్రాలుమాలక పాటుపడ నిచ్చఁగలవాడె

గవితాపటిమఁ గొంత గలుగువాడె ।

నోపిక సర్వజనోపయుక్తములైన

విషయములును నీతివిషయములును ।

సులభశైలి నందఱకును దెలియునట్లు

కఠినసంఘటన లోనుగాఁగలవి విడిచి ।

వ్రాయుదు నొకప్పు డస్యదేశీయములును

లోనుగాఁగలవానినిఁ బూనికూర్తు

ఈప్రతికాప్రకటనమునందు నాయుద్దేశములు భాషాభివృద్ధియు దేశాభివృద్ధియు ముఖ్యముగా రెండు. నే నేర్పఱచుకొన్న భాషాభివృద్ధి మార్గము తేలుఁగుభాషలో మృదువైన సులభశైలిని సలక్షణమైన వచనరచన చేయుట; దేశాభివృద్ధిమార్గము జనులలోఁగల దురాచారదుర్వర్తనములఁ బాపియు వృద్ధిపద్ధతులను జూపియు వారినధిక నీతిమంతులనుగాఁజేసి దేశము నున్నతస్థితికిఁ దెచ్చుటకయి శక్తివంచన లేక పాటుపడుట. దేశాభివృద్ధి కలుగుటకయి విద్యావిషయమునను, వ్యవహారవిషయమునను, కులాచార విషయమునను, నీతి విషయమునను, మతవిషయమునను నానాముఖములఁగృషిచేయవలయుననియేకాని యొక్క రాజ్యాంగవిషయములయందే పనిచేయుట నాయుద్దేశము కాదు. మానవదేహములోని కరచరణాదిసమస్తావయవములును యథాప్రమాణముగా పెరుగుటయే వృద్ధికాని యొక్కతలయో కాలో యత్యధికముగా పెరుగుట వృద్ధికాక రోగమయినట్లే దేశవిషయములోఁగూడ జనులు నీతిమతకులాచారాదులైన సమస్తాంగములయందును సమానముగా నభ్యున్నతి నొందుటయే వృద్ధిగాని యితరాంగములకు భంగము కలుగునట్లుగా నొక్కరాజ్యాంగములయందేగాని యొక్క బుద్ధిప్రచారమునందేగాని యుత్కర్షణము నొందుట తేమకరమైన దేశాభివృద్ధికాదని నాయభిప్రాయము రాజ్యాంగవిషయమున నెక్కడనో దూరమున నున్న పరిపాలకులను వారిశాసనములను దూషించుటకంటె సమీపముననుండి రాజశాసనములను నడుపువారి దోషములను వెల్లడిచేయుట యధికప్రయోజనకరమని నానమ్మకము. దొరతనమువారికిఁ జెల్లింపవలసిన నేల

పన్నుల మొత్తమునకంటె నీరిచ్చెడు రాజపురుషుల కియ్యవలసిన లంచముల మొత్త మెక్కువయినప్పుడు నేలపన్ను కొంచెము తగ్గింపబడిన మాత్రమున నే కాపుల కేమి మేలిమి కలుగఁబోవును? వ్యాజ్యపు మొత్తమునకంటె న్యా యాధిపతికి సమర్పింపవలసిన యుపాయనమే యధికమయినప్పుడు వాది యభి యోగపత్రమునకుఁ బెట్టవలసిన ముద్రకాగితముల మూల్యపరిమితి తగ్గింపబడిన మాత్రముననే గెలుపొందియు నతఁడేమి లాభ మనుభవింపఁ గలుగును? చేసిన యపరాధమునకయి శిక్ష స్పృశినిబట్టి కట్టవలసిన ధనదండనమునకంటె దోషిని దండింపక విడుచుటకును నిగ్దోషిని దండించుటకును దండవిధాయి స్వీకరిం చెడు ముడుపే యెక్కువయినప్పుడు దండశాసనములయందు మంచిమార్పులు కలిగింపబడిన మాత్రముననే సూనప్రాణరక్షణము కలవారయి ప్రజలెట్లు సుఖ మనుభవింపఁ గలుగుదురు? ఆకాలమునందు రాజకీయోద్యోగులలో లంచ ములు పుచ్చుకొనుట సర్వసాధారణము; పుచ్చుకొను కుండుట మృగ్యము లంచము తప్పగాక యుద్యోగధర్తమనియె యెల్లవారినమ్మకము. కాఁబట్టి రాజకీయోద్యోగులలోని యీ యక్రమమును మాన్పఁ బూనుట మా పత్రికొ ద్దేశములలో నొకటి. లంచము లిచ్చెడు ప్రజలలోను పుచ్చుకొనెడి యధికా రులలోను నీతిగౌరవము వర్ధిల్లక లంచము లడఁగవు. కాఁబట్టి జనులలో నీతి మానమును వృద్ధిచేయుట యింకొక యుద్దేశము. వేశ్యాగమవాదులు దురా చారము లని కులములో భావింపబడకుండునంతవఱకు నీతి యెట్లు తలయెత్తి వర్ధిల్లఁ గలుగును? కాఁబట్టి కులాచారములను చక్కఁబఱుపఁ బూనుట మఱి యొకయుద్దేశము. తులసీ రుద్రాక్షమాలాది బాహ్య చిహ్న ధారణమునకంటె సత్ప్రవర్తనము మతమున కధికావశ్యకమని జనులలో విశ్వాసము కుదురువఱ కును మతము పరిశుద్ధమయి దురాచారనివారకము కానేరదు. కాఁబట్టి పరి శుద్ధమత సిద్ధాంతములను బోధించుట వేఱొకయుద్దేశము. ఇట్టిసదుద్దేశము లతో మావివేకవర్ధని మొదట వెలువడినది. ఆస్తిక్యము, వివేకము, సత్యము, ఆహింస, మొదలైనవియే మొదటిప్రతికలయందు వెలువడిన యుపన్యాసములు.

నే నప్పటికే బహుదేవతారాధనమును విడిచి యేకేశ్వరోపాసనమును భూనిన
వాడనై యుంటిని. వివేకవర్ధని మొదటి మూడు పత్రికలనుండియు వరుసగా
వొక్కొక్కటిచొప్పునఁ గైకొనఁబడిన యీక్రిందిపద్యములవలన నాపరిశుద్ధా
స్తికభావము తేటపడవచ్చును—

సీ. అత్యౌదిబాహ్యేంద్రియాగోచరుండయి

యాత్మస్వరూపుఁడై యలరువాఁడు ।

నచరాచరంబైన సర్వసృష్టికి నాది

కారణుండయి చాలఁ గ్రాలువాఁడు ।

దుష్టశిక్షణమును శిష్టరక్షణమును

నాత్మకృత్యములుగ నమరువాఁడు ।

సర్వజ్ఞుడయియుండి జనులెందుఁ గావించు

సుకృతదుష్కృతములఁ జూచువాఁడు ।

నిత్యుఁ డీశ్వరుఁ డభవుండు నిర్గుండు

నాదుపత్రికారత్నంబు నాదరమునఁ ।

బ్రబలఁగాఁ జేసి యెల్లెడ వాసి కెక్క

నించు కింతదయ ననుగ్రహించుఁ గాత !॥

సీ. ఎవ్వనియిచ్చమై నెల్లజగములుఁ

గలుగుచు నెలయుచుఁ బాలియుచుండు ॥

నెవ్వనికట్టడి నేప్రాద్దు విడువక

విన్నున టిక్కలు వ్రేలుచుండు ।

నెవ్వనిగొనముల నెంతవలంతులుఁ

గడముట్టఁ దెలియంగఁ గానకుండు ।

నెవ్వనియానతి నించుకైనను మేర

మీఱక సంద్రముల్ మించి ఖిలుచు ।

నెవ్వఁ డాకసంబున నేల నెల్లనీళ్ల
మెలఁగు పులుఁగుల మెగముల మీలగములఁ ।
దగినయోఁదెంబుఁ గలిగించి నెగడఁ జేయు
నట్టిదేవర మమ్ముఁ జేపట్టుఁ గాత ! ॥

సీ. తనకృపారసవృష్టి దాసుల తాపంబు

లఱఁగించి నెగడించుఘనుఁ డెవఁడు ।

తనదివ్య తేజంబునను భక్తజనతమో

ని చయంబు మాయించునినుఁ డెవఁడు ।

తనశీతలాలోకమునఁ గువలయమును

వెలయించుచల్లని వేలు పెవఁడు ।

తనజగద్వ్యాపకత్వంబుమై లోకాళిఁ

బాలించునలజగత్ప్రాణుఁ డెవఁడు ।

అట్టిపరమేశ్వరుండు దయాసముద్రుఁ

డాదరాయ త్తచిత్తుఁడై హృద్ మెసఁగ ।

మాదు విన్న ప మాలించి మఱచిపోక

మమ్ము ననిశమ్మును భృశమ్ము మనుచుఁ గాత ! ।

లంచములు తగవన్న, రాజకీయోద్యోగులకుఁ గోపము ; వేశ్యాంగనా సంగము నీతి గాదన్న, శృంగారనాయకులకుఁ గోపము ; పూర్వాచారమును మార్చుకోవలెనన్న, పామరజనులకుఁ గోపము ; నీతిమాలిన బాహ్యవేషములు మతవిరుద్ధములన్న, ఆచార్యపురుషులకుఁ గోపము. మాపత్రికోద్దేశమును నిశ్శంకముగా నిర్వహింపవలసినచో నిన్ని కోపములను సరకు చేయకుండవలెను. తన మీఁదఁ బడినయీభారమును మావివేకవర్ధని కొంతవఱ కయినను నిర్వహింపఁ గలిగినదో లేదో ముందుముందు చెప్పఁబోయెడు దానినిబట్టి మాచదువరులే తమకుఁ దోచినయభిప్రాయముల నేర్పఱుచుకొందురు గాక !

స్త్రీవిద్యనుగూర్చి యాంధ్రభాషాసంజీవనిలోను పురుషార్థప్రదాయిని లోను వాదప్రతివాదములు నడచుచుండినట్లు ముందే చెప్పఁబడెనుగదా. స్త్రీ

విద్యా విషయక ఖండనవాద మాంధ్రభాషాసంజీవనిని విడిచిపెట్టక యందే నెగడుచున్న ను మండనవాదము మాత్రము పురుషార్థప్రదాయనినుండి తరలివచ్చి వివేకవర్ధనిని జేరినది. పత్రికాముఖమున నిట్లు మాటలపోరాటము జరగుచుండఁగా దానివాసన ధవళేశ్వరమునందలి మహాజనులనుగూడ సోఁకి శీఘ్రముగానే యావాదమును ఫలోన్ముఖమునకుఁ దెచ్చినది. నేను ధవళేశ్వరమునందు సభలు చేసి బాలికావిద్యాభ్యాసమువలని లాభములనుగూర్చి పలుమాలు ప్రసంగించుచు గాఁగా, మొదట వృద్ధఘటములలోఁ గొంత ప్రాతికూల్యము పొడచూపినను క్రమక్రమముగా నడుగంటిపోయి కడకక్కడిప్రముఖుల కనేకులకు బాలికలకు విద్య యావశ్యక మన్న నిశ్చయము కలిగెను. కర్తవ్యతావిషయమున దృఢనిశ్చయము కలిగినతరువాత కార్యారంభమునకు తడవుపట్టదుగదా. అందుచేత నక్కడిప్రముఖు లందఱును తమలోఁ దాము చందాలు వేసికొని, 1874-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో నొక బాలికాపాఠశాలను స్థాపించి దానికి బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది అచ్చన్న శాస్త్రులవారిని ప్రధానోపాధ్యాయులనుగా నేర్పఱిచిరి. మ-రా-శ్రీ దాసరి రామన్న నాయఁడుగారు నెలకు నాలుగు రూపాయలచొప్పునను, ద్రోణమురాజుకృష్ణయ్య గారు రెండురూపాయలచొప్పునను, గాదిరాజు ప్రకాశరావుగారు మొదలయినవారు రూపాయలచొప్పునను చందాలువేసిరి. అప్పడట్లు చందాలతో స్థాపింపఁబడిన యాబాలికా పాఠశాల తరువాత స్థానిక సంఘమువారి సంరక్షణమునకుఁ బాత్రమయి యిప్పటికిని నవిచ్చిన్నముగా జరగుచున్నది. పురుషులలో సహితము విద్య యత్యల్పముగా నుండిన యాకాలములో నొకచిన్న గ్రామములోనివారు చందాలు వేసికొని పాఠశాలను స్థాపించిగనుట కొంత వింతగానే తోచవచ్చును గాని సత్కృత్య ప్రభావమును దలఁచినప్పు డసాధ్య మేదియు లేదు.

స్త్రీవిద్యయొక్క యావశ్యకమును గూర్చియు బాలికాపాఠశాలాస్థాపనమును గూర్చియు మొదట సమకూర్పఁబడిన యాసభలే తరువాత మతవిషయములును నీతివిషయములును దేశక్షేమాభివృద్ధులకు వలయు నితరవిషయములు.

లును మాటాడుచుండుటకై యొకస్థిరమయిన సమాజముగా నేర్పడి నే నక్కడ నున్నంతకాలమును ప్రతిభానువారమునాడును సభలు జరగుచు వచ్చినవి.

నే నప్పుడు పద్యములను వచనమువలెనే యాశుధారగాఁ జెప్పఁగలిగెడివాఁడను. అందుచేత ధవళేశ్వరములోని నామిత్రులు కొందఱు నన్నష్టావధానము చేయవలసినదని కోరిరి. వారికోరిక నంగీకరించి నేను కాపురమున్న పీఠమువారిలోపల నొకదినమున కతిపయమిత్రబృందసమక్షమున అష్టావధానము చేసితిని. నా కది ప్రథమప్రయత్న మే యైనను, చూచినమిత్రుల నద్భుత ప్రమోదములపాలు చేసినది. అష్టావధానవార్త నాఁడే గ్రామమునం దంతట వ్యాపింపఁగా, ఆయూరనున్న యుద్యోగస్థులు మొదలయినవా రందఱును తమకుఁ దెలియనందునఁ దా మాదినమునఁ జూడఁ దటస్థింప లేదనియు నింకొకసారి యష్టావధానమును బహిరంగస్థలములోఁ జేసి చూపవలసినదనియు, నన్నుఁ బ్రార్థించిరి. వారిమాట తీసివేయలేక పయివారమున మాపాఠశాలా మందిరమునఁ జేసెదనని చెప్పితిని. ఆసంగతి యెట్లో రాజమహేంద్రవరమువఱకును వ్యాపించి యప్పుడు (1874-వ సంవత్సరమున) నామిత్రులగు బ్రహ్మశ్రీ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారిచేత నిట్లు త్తరము వ్రాయించినది.—

“గీ. రాజమాన్యులు మఱి రాజపూజితగుణు | లాంధ్రగీర్వాణకవితావిహార
కందు | కూరి వీరేశలింగముగారి కడకు | లీల ధవళేశ్వరంబున స్థూలులోన.

క. అష్టావధాన మేమో | తుష్టిని మీ రందుఁ జేయుదురటంచును నా
యిష్టసఖునిచే వింటిని | స్పష్టము గాఁ దెలియఁజేయవలయుం జుండీ.”

నేను సంస్కృతమునందుఁగూడ ననుష్టుప్ శ్లోకములు చేయ నారంభించితిని గాని నా కాభాషయందలి పాండిత్య మత్యల్పమయిన దని భావించి తరువాత మానివేసితిని. మొదట మాయిరువురకును పద్యరూపముననే యుత్తత ప్రత్యుత్తరములు నడచెడికాలములో నే నాయనకు వ్రాసిన యొక యుత్తరమునందు రెండుసంస్కృతశ్లోకములు చేసి వేసినందున పయిపద్యములోని భ్రమ యాయనకుఁ గలిగినది. నేను జేసిన సంస్కృతశ్లోకములు కొన్ని మద్వి

రచితబ్రాహ్మవివాహమునం దున్నవి. చేసిన వాద్దానప్రకారముగా నిర్ణయించఁ బడినదినమున మాపాతశాలామందిరమునం దష్టావధానమును మొదటిసారి కంటఁ గొంచెము హెచ్చుగాఁ జేసితిని. అప్పుడు చేసిన యవధానములివి—

1. కవిత్వము, 2. వ్యస్తాక్షరి, 3. నిషేధాక్షరి, 4. సమస్యాపూరణము, 5. చతురంగవినోదము, 6. చీట్లాట, 7. సంభాషణము, 8. పుష్పపరిగణనము.

కవిత్వము పదిమందికి వారువారు కోరినపద్యములలో కోరినవిషయమునుగూర్చి యొక్కొక్కయక్షరము చొప్పున విడిచినయక్షరమును మరల నడుగకుండఁ జెప్పితిని. ఆంధ్రగీర్వాణభాషలలో ముప్పదిరెండేసి యక్షరములకు మించని పద్యభాగమును శ్లోకమును విడికాగితములమీఁద వ్రాయించి, అక్షరములపైని వరుసయంకెలు వేయించి, కత్తరించిన ముక్కలను కలిపి వేసి కవిత్వము చెప్పా నప్పుడు నడుమనడుమ నేదో యొకముక్క నిచ్చుచు రాగా కడపట నన్ని టిని జేర్చి మనసులో వరుసగా కూర్చుకొని వా రిచ్చినవాక్యములను జదివి రెండు భాషలలో వ్యస్తాక్షరి చెప్పితిని. చరణమొకటికి రెండేసితావులలో వారు నిషేధించిన యక్షరములు విడుచుచు వచ్చి యొక్కొక్కయక్షరము చొప్పునఁ జెప్పి పద్యమును పూరించితిని. వారు సమస్యగా నిచ్చిన పద్య పాదమున కనుగుణముగా నర్థము వచ్చునట్లొలోచించి యష్టావధానమధ్యమున నొక్కొక్కచరణము చొప్పునఁ బద్యము చేసి సమాస్యాపూరణము గావించి తిని. ఈనడుమనే యింకొకమిత్రునితో చతురంగ మాడు చుంటిని; నడుమ నడుమ బంటునో మంత్రినో గుఱ్ఱమునో యేనుఁగునో రాజునో శకటమునో త్రోయుచు నేదో యెత్తువేయుచుండుటతప్ప చతురంగక్రీడయందు నా కేది యు కష్ట మగపడలేదు. చీట్లాటయు నిట్టిదేగాని వచ్చినపట్లలోనిసంఖ్య లెక్కపెట్టుటలో నించుక కష్టమున్నది. నే నొక్కయాటలోను లెక్క తప్పఁబెట్ట లేదుగాని సాయెదుటిపక్షమువారు వినోదము చూచుసందడిలో లెక్క మఱచిపోవుచువచ్చిరి. మధ్యమధ్య జరిగిన సంభాషణములలో నెదు టివా రడిగినప్రశ్నలకు నేను నదుత్తరము లిచ్చుచు వచ్చితిని. ఈపను లన్ని

యూఁ జేయుచుండిన కాలములోనే నావెనుక నొకరు కూరుచుండి నావీపు మీఁద, నప్పుడప్పు డొకపువ్వు వేయుచురాఁగా, ఆపుష్పములసంఖ్యయు సరిగానే చెప్పితిని. ఈపనియంతయు ముగియుటకు రెండుగంటల కాలము పట్టి నది. అష్టావధానము చేయఁగలుగుట ధారణాశక్తిచేత ననుకోక సామాన్యజనులు మంత్రశక్తియని భ్రమించి, కాదని నామిత్రులు చెప్పినను నమ్మక, నాకుచ్చిష్టగణపతి యుపాసన యున్నదని నేను గోచి పెట్టుకొంటి నో లేదోయని నావెనుకకువచ్చి కొందఱు చూడసాగిరి. ఇది జరిగినతరువాత రాజమహేంద్రవరములోని మిత్రులక్కడఁగూడఁ జేయవలసినదని నన్నడిగిరి. అందుచేత నే నొకభానువారమునాఁడు రాజమహేంద్రవరమున విశాలమయిన మాయంటిచావడిలోనే యష్టావధానము చేసితిని. నే నష్టావధానము చేయుదునన్న వృత్తాంతము పట్టణములోఁ దెలిసి జనులు గుంపుగుంపులుగా వచ్చి మూఁగఁ జొచ్చిరి. అప్పుడు తావు చాలక మావీధితులుపులు మూసివేయవలసివచ్చినది. అష్టావధానము ముగిసినతరువాత తలనొప్పి వచ్చి యారాత్రి నే నెంతో బాధపడితిని. ఊరక పామరుల వేడుకకొఱకుఁ దక్క దీనివలన లోకమునకుఁ గాని నాకుఁగాని నిజమైనప్రయోజనము లేదని భావించి, తరువాత నెందఁ టెన్నివిధములఁ బ్రార్థించినను మేదస్సునకు వేదనాకరమైన యష్టావధానమును జేయ మానితిని.

మావివేకవర్ధని తన కాటుమాసములు వచ్చినదిమొదలు గొప్పవారిలోని, దుర్నీతిని మాన్పుటకయి ప్రయత్నింప నారంభించినది. అప్పుడు మామండులన్యాయసభలో న్యాయవాదిగా నుండినవా రొక రొక వేశ్యకు కన్నెటికము చేయఁగా, వివేకవర్ధని దానిని ప్రకాశపఱచి యాఘనుని సిగ్గుపడునట్లు చేసినది. ఆరసికపురుషుఁ డప్పటి కేమియుఁ జేయలేకపోయినను తన్నవమానపఱచినందునకు మనస్సులో ద్వేషము వహించి పగ తీర్చుకొనుటకయి సమయముకొఱకు వేచియుండెను. అట్లు ప్రతీక్షించుచుండిన సమయము సహిత మాపయినెలలోనే తటస్థించెను. యోగినిగాను భక్తురాలుగాను నుండి యొక

సంపన్న గృహస్థునిచేత పూజింపఁబడుచుండిన యొకయామె తా నొక యేకాదశినాఁడు బొందెతో స్వర్గమునకుఁ బోయెదనని చెప్పి యానాటిరాత్రొ యెవ్వరును జూడకుండఁ బోయి గోదావరిలోఁ బడఁబోయెను. మహానుభావులని పేరు పడయుటకయి కొందఱ తాత్కాలికముగా సాహసించురుగదా. గోదావరియొడ్డున పడవమీఁదఁ గూర్చున్న యతఁ డొకఁడు చూచి యామెను బట్టుకొని లోఁతునీటిలోనుండి దరి కీడ్చుకొని వచ్చి యింటికడఁ జేర్చెను. ఈసంగతి నుపవిలేఖకుఁ డొకఁడు వివేకవర్ధనికి వ్రాసెను. ఆలేఖ ప్రకటింపఁబడఁగానే కన్నెటికముచేఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన మాన్యాయవాదిగా రాయోగినియందు భక్తితాత్పర్యములుగల పూర్వోక్తసంపన్న గృహస్థునిపక్షమున తమకాయుపవిలేఖకునిపేరు వెంటనే తెలుపవలసిన దనియు లేనియెడల మాననస్థమునకయి యభియోగము తేఁబడుననియు నాపేర వ్రాసిరి. ఉపవిలేఖకుని పేరు తెలుపుటకు వలనుపడదని బదులు వ్రాసి, అభియోగము తెచ్చెడుపక్షమున స్వసంరక్షణార్థమయి యావ్యవహారమును ఋజువు పఱుచుటకు వలయుసాక్ష్యమును సమకూర్చితిని. వ్యవహారమునకు దిగినయెడల సత్యము బయలఁబడునని భయపడి ప్రతిపక్షులభియోగము తేక యూరికుండిరిగాని తన్మూలమున ధవళేశ్వరములో నున్న యాసంపన్న గృహస్థునిమిత్రులకును నాకును వైమనస్యము సంభవించెను.

నేను ధవళేశ్వరములో నున్న కాలమునం దనఁగా 1875వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో బసవరాజు గవర్రాజుగారు రాజమహేంద్రవరమునుండి నాయొద్దకు వచ్చి తాము నూతనము గా స్థాపింపఁబోవుచున్న “రాజమహేంద్రవర దేశాపాఠశాలాసమాజ” (Rajahmundry Provincial School Club) ప్రారంభదినమున నన్నక్కడకు రమ్మని యాహ్వానముచేసిరి. ఆయన రాజమహేంద్రవరములో మావీధినే నివసించువా రయినను, మాయీరువుర పెద్దలకును మైత్రియు బాంధవమును గలిగియున్నను, వీధిలో నొండొరులను జూచుచుండుటయేకాని మా కంతగా పరిచితిలేదు. ఆప్రథమసందర్శనదినము

బసవరాజు గవర్రాజుగారు.

మొదలుకొని మాయిరువురకును మైత్రి యారంభ మై దినదినాభివృద్ధి నొందుచు రాగా, ఆయన యావజ్జీవనమును నాతోడిబద్ధసఖ్యము గలవారయి నేను బూనిన సమస్తకార్యములయందును నాకు సహాయులయు నాకుడిభుజమువలె నుండెడివారు. ఆయన యప్పటికి ప్రథమశాస్త్రపరీక్షయందుఁ గృతార్థులయి యానూతనసమాజమునకు కార్యదర్శిత్యము వహించిరి. ఆసామాజికులయొక్క ముఖ్యోద్దేశములు నీతివిషయములనుగూర్చి ప్రసంగించుటయు నుపన్యసించు టయు తా మాప్రకారముగా నడుచుకొనుటయు నితరుల నారీతిని నడిపించు టయు నయి యున్నవి. నే నాసమాజములో నొక సామాజికుడనుగాఁ జేరి, 1875-వ సంవత్సరము ఆగష్టునెల 15-వ తేదీని “ఐకమత్యము” నుగూర్చి యుపన్యసించితిని. నాఁడు మొదలుకొని, తప్పక ప్రతిభానువారమునాఁడును మధ్యాహ్నము మూడుగంటలకు ధవళేశ్వరమునుండి నాలుగు మైళ్లు రాజమహేంద్రవరమునకు నడచిపోయి సాయంకాల మాఱుగంటలకు సభ ముగిసినతరువాత మరల నొంటిగా ధవళేశ్వరమునకు నడచిపోవుచుండెడివాడను. జనోపయుక్తములైన సభలన్న నాకప్పుడంత యుత్సాహజనకములుగా నుండెడివి.

తాత్కాలికకారధూర్వహులయి యున్న వారిదుష్ప్రవర్తనములను వెల్లడి చేయుచు వచ్చుటచేత నాకు విరోధు లంతకంత కెక్కువ కాఁజొచ్చిరి. ఆకాలమునందు వేశ్యాప్రియులసంఖ్య మేగ మీటి యుండెను. ఆవిషయమయి నేను పత్రికలో మొట్టమొదట పరుషము కాకుండ వ్రాసినదానిలోనికొన్ని పంక్తుల నిట నుదాహరించెదను జూడుడు—“ఈకాలముననో జారిణీసంభోగమే సత్కృత్యమని కొనియాడబడుచున్నది ; కట్టుకొన్న యాలిని దుఃఖపెట్టి, పరాంగనలఁ గవియువారు గర్హణీయులుగా నెన్నబడుచున్నారు; మఱి లంజెలు లేనివారు పెద్దమనుష్యులే కాకని గణింపఁ బడుచున్నారు ; మీఁదు మిక్కిలి యేకభార్యావ్రతస్థులు పురుషులే కారనియు, నపుంసకులనియుఁ బరిహసింపబడుచున్నారు. ఎల్లరచే గొప్పవారని గౌరవింపబడుచున్న ధనికులయిన యధికారసులే వేశ్యలకింటిబంటు లయి, వారికి వశవర్తు లయి, యా

బోగముచానల నాశ్రయించినవారినే గారవిందుచుండుటచేత నాధనికుల యను
గ్రహము నపేక్షించి వారివలన బాగుపడఁ దలచి యాశ్రయించుచున్న వా
రందఱును ఆచెడుపడఁతుకలయడుగులకు మడుగు లొత్త వలసినవారు గా
నున్నారు—ఈవ్రాత యిప్పుడు కొందఱి కతిశయోక్తిగా తోచవచ్చు
నేమోకాని యిప్పు డది మారాజమహేంద్రవర విషయమున స్వభావోక్తి య
నుట కణుమాత్రమును సందేహము లేదు. అప్పటి వేశ్యవలంబులగు మహాపు
రుషుల నిచ్చటఁ జేర్కొనుట యనావశ్యకము. అప్పుడు న్యాయాధిపత్యము
మొదలగు మహోన్నతపదములయం దున్న మనవా రందఱు నించుమించుగా
వేశ్యాదర పరాయణులయి యుండిరని చెప్పటయే మనప్రస్తుతాంశమునకుఁ
జాలియుండును. లౌక్యాధికారధురీణులయి యున్నవారితో పనిలేనివా రెవ్వ
రోకాని యుండరు. ఆయధికారులయిండ్లకు స్వకార్యాగ్రము పోయినప్పుడు
వేశ్యల నుంచుకొన్నవారి కెక్కువ గౌరవము ; ఉంచుకోనివారికి తక్కువ
గౌరవము. న్యాయసభలలో సహితము వారకాంతావల్లభులైన న్యాయవా
దులవాదమునం దాదరము ; కేవలకులకాంతావల్లభులైన న్యాయవాదుల వాద
మునం దనాదరము. అందుచేత ప్రభుసమ్మానముచే ధనార్జనముచేయ నపేక్షిం
చిన న్యాయవాదు లనేకులు వేశ్యలను జేరఁ దీయవలసినవారయిరి. కొన్ని
సమయములయం దీయధికారులే క్లాఘనపూర్వకముగా నొక్కొక్క వేశ్య
నొక్కొక్కన్యాయవాది కనుగ్రహించుచు వచ్చిరి. అందుచేత మారాజమ
హేంద్రవరములోనున్న వేశ్యలు చాలకపోఁగా, పడపుపడఁతులకయి ప్రసిద్ధి
పడసిన రామచంద్రపురము మొదలైన గ్రామములనుండి క్రొత్తవేశ్యలు రప్పింపఁ
బడిరి. ఆకాలమునందు రాజమహేంద్రవరములో పాతశాల యనఁగా వేశ్యల
చదువుకూట మనియే యర్థము. వేశ్యలనృత్తగీతాదులకై పెట్టింపఁబడిన
పాతశాల లప్పు డాపురవరమునం దెన్నియోయుండెను. వేదపాతశాలలకును
శాస్త్రపాతశాలలకును చిల్లిగవ్వ యియ్య నొల్లని శుద్ధశ్రోత్రియులు సహిత
మధికారుల మెప్పునకయి యీవేశ్యలపాతశాలలకు నెల కయిదులు పదులు

రూపాయలు చందా లిచ్చుచుండిరి. ఈ బోగముమేళములు తమతమ పేరులతో వ్యవహరింపబడక—నాయఁడుగారిమేళము,—పంతులుగారిమేళము,—శాస్త్రిగారిమేళము, అని పిలువబడుచుండెను. ఎవ్వరి యింటనైన శుభకార్యము వచ్చినపక్షమున, ఈప్రముఖులు తమతమమేళములను బెట్టవలసినదని సందేశములను బంపుచుండిరి. పత్రికావిలేఖత్వము పైని బడినందున, ఇట్టిబలవంతుల కప్రియముగా నీదుర్వ్యాపారమునుగూర్చి పలుమాఱు వ్రాయవలసివచ్చినది. కొన్ని సమయములయం దాప్రముఖులు దుర్మార్గహావేశపరవశులయి పత్రికను గొనవలదని చందాదారులతోఁ జెప్పియు, దూషణోక్తులు పలికియు, నన్నేమో చేసెదమనియు చేయించెదమనియు బెదరించియు, నానావిధముల నన్ను నాపూనికనుండి మరలింపఁ జూచిరి గాని యీశ్వరానుగ్రహమువలన చారికోరికలు సఫలములయినవికావు. ఒక్కటితక్క వేశ్యలపాతశాలలన్నియు శిల్పకాలములోనే తీసివేయఁబడినవి. దురభిమానముచేత నిలుపఁబడిన యాయొక్కపాతశాలయు వేశ్యలమూలమునఁ దదభిమానికి సంభవించిన యాపదవలన నశించినది. పొరుగుగూళ్ళనుండి వచ్చినవేశ్యలు తమప్రవాసశ్లోకమును విడిచి మరల స్వగ్రామములకుఁ బోయి సుఖింపవలసినవారయిరి. ఇట్లు దుర్బలునిచే నవలంబింపఁబడినదయ్యు ధర్మమే కడపట జయమునొందినను, వేశ్యవలంబులకు నాపయినిగలిగిన కోపముమాత్ర మంతశీఘ్రముగా పోలేదు. అప్పుడు నా కెవ్వరి కోపమును గణనచేయ నక్కఱలేని స్వతంత్రస్థితియం దుండవలె నన్నచింత దృఢముగాఁ గలిగెను. ఉపాధ్యాయత్వము సాధారణముగా స్వతంత్రత కలదేయయినను, స్వదేశస్థులు పాతశాలాకార్యనిర్వాహకులై యున్నప్పుడదియు, బరతంత్రమైనదనియే నాకభిప్రాయము కలిగెను. అందుచేత నుపాధ్యాయత్వమును సహితము విడిచి, పత్రికను నిర్వహించుచు గ్రంథకర్తనయి స్వతంత్రుడను గావలెనన్నబుద్ధి నాకప్పు డుదయించెను.

పత్రికాధిపత్యమువలన స్వతంత్రజీవనము చేయఁదగినంత ధనాగమము కలుగునని నా కెప్పుడును నమ్మకములేదు. నాగ్రంథములను పత్రికావిలేఖలు

మొదలైనవారు శ్లాఘించుచు వచ్చుటచేతను, నేను రచించినపుస్తకములను బహుపాఠశాలలలో పాఠపుస్తకములనుగాఁ బెట్టుటచేతను, గ్రంథకర్తృత్వము వలన స్వతంత్రజీవనోపాయము కలుగు నన్నక్షాత్యము కలీగినది. నావ్యాకరణమువలన రెండుమూడుమాసములలో నిన్నూఱు రూపాయలు వచ్చినవి; నా నీతిచంద్రికవిగ్రహతంత్రమువలన వేయిరూపాయలు వచ్చినవి. అయినను పత్రికను విడువ వలెనన్నబుద్ధి నా కెప్పుడును పుట్టలేదు. పత్రికాప్రకటనమునకును గ్రంథముద్రణమునకును వలయు ముద్రాయంత్రమును నెలకొల్పవలయు నన్న యభిలాషయు నాకు విశేషముగానుండెను. నామిత్రులైన చల్లపల్లి బాపయ్యపంతులుగారును నేనును గలిసి నూతనరూపాయలచొప్పున భాగము లేర్పఱచి ముద్రాయంత్రమును దెప్పింపవలెనని ప్రయత్నించి ప్రకటన పత్రికలను ముద్రింపించి ప్రచురించితిమికాని భాగస్థులు తగినంతమంది చేరలేదు. ధవళేశ్వరములో నుండఁగా మున్నూటయేబడేసి రూపాయలచొప్పున నాఱుభాగములు వేసికొని ముద్రాయంత్రమును రాజమహేంద్రవరమునఁ బ్రతిష్ఠింపవలెనని మరలఁ బ్రయత్నించితిమి. ఈప్రయత్నము నామిత్రులైన చల్లపల్లి రంగయ్యపంతులవారి ప్రోత్సాహమువలన నెఱవేఱినది. అందులో నేనొక భాగస్థుడనయి నాసహపాతియు మిత్రుఁడును లక్కవరపు సంస్థానాధిపతియు నైన శ్రీరాజామంత్రిప్రగడ దుగ్గామల్లికార్జున ప్రసాదరావుబహదరుగారి నొకభాగస్థునిగాఁ జేర్చితిని. రంగయ్యపంతులుగారు తమయన్నగారైన రామబ్రహ్మముగారిని, సరిపల్లె గోపాలకృష్ణమ్మగారిని, నాళము కామరాజుగారిని, పందిరి మహాదేవుఁడుగారిని, భాగస్థులనుగాఁ జేర్చిరి. ఇట్లు భాగస్థులేర్పడినతరువాత వేసవికాలపు నెలనల్లలో నేనొకసారి చెన్నపట్టణమునకుఁ బోయితిని. నేను నీతిచంద్రిక విగ్రహతంత్రమును రచించుటచేత మిక్కిలి సంతోషులైన శ్రీమాజీ బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు మొదలైన పండితులు నన్ను మిక్కిలి యాదరించి, నాకయిన వ్యయముల నన్నిటిని చామే భరించి, ఒకనాఁడు సభచేసి నాఛాయాప్రతివను దీయించి నా కొక

వెండిపాత్రమును బహుమానము చేసిరి. నే నిప్పుడు మంచినీరు త్రాగుటకు పయోగించునది యప్పుడు వారిచ్చిన రజతపాత్రమే. నేను చెన్న పురిలోనున్న కాలములో వారు నాయుపచారము నిమిత్తమయి బ్రహ్మశ్రీ మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారిని నాకప్పగించిరి. అప్పటినుండి నాకాయనతోడిమైత్రి కలిగి నానాట వర్ధిల్లినది. పచ్చప్పగారి శాస్త్రపాఠశాలలో తెలుగుపండితులుగా నున్న మ-రా-శ్రీ, కార్మంచి సుబ్బరాయలు నాయుడుగారు నాకుఁ జెన్న పురిలోఁ గావలసినవన్నియుఁ గొనిపంపుచుండుటకు వాగ్దానము చేసిరి. నేను మరల ధవళేశ్వరమునకు వచ్చినతరువాత ముద్రాయంత్రమును ముద్రాక్షరములను గొనుటలోను పనివాండ్రును కుదిర్చి పంపుటలోను నా కాయనే సర్వ విధములఁ దోడుపడెను. స్వతంత్రుడనుగా నుండవలెనన్న యభిలాషముచేతను, పాఠశాలాకార్యనిర్వాహకసభ్యులలో నొకరికిని నాకును వైమనస్యము కలుగుటచేతను, మఱి కొన్ని కారణములచేతను, నేను ధవళేశ్వరములోని యా పాఠ్యాయత్వమును మానుకొని 1876-వ సంవత్సరారంభమున స్వస్థలమగు రాజమహేంద్రవరమునఁ బ్రవేశించితిని.

నేను రాజమహేంద్రవరమునకు రాకమునుపే ముద్రాయంత్రము వచ్చియున్నను, అక్షరములు మొదలగునవి నేను వచ్చిన కొలఁదికాలమునకుఁగాని రాలేదు. అక్షరములు రాఁగానే యేప్రిల్ నెల మధ్యనుండి పని మొదలుపెట్టి, మాయింటనే నెలకొల్పఁబడిన స్వీయముద్రాయంత్రమునందే వివేకవర్ధనిని ముద్రింపింప నారంభించితిమి. మాభాగస్వాము లొక్కొక్కరిచ్చిన మున్నూటయేఁబడేసి రూపాయలును చాలకపోయినందున, ముద్రాయంత్రపరికరములు కొనుటకయి నే నియ్యవలసినదానికంటె నూఱు రూపాయలను మొదటనే హెచ్చుగానిచ్చితిని. ముద్రాయంత్రకార్యనిర్వాహకత్వమును నేను వహించి పనిచేయుటకును, నేను పడిన శ్రమనిమిత్తమయి వచ్చిన యాయములో నెనిమిదవపాలు నేనుపుచ్చుకొనుటకును, వచ్చెడు చందాధనము వివేకవర్ధనీ పత్రికావ్యయములకు శ్శాలకపోయెడుపక్షమున శేషమును ముద్రాయంత్రదాయ

మునుండి పెట్టుటకును, పనివాండ్రజీతములు మొదలైనవ్యయములు పోగా మిగిలినలాభమును భాగస్థులఱుగురును సమముగా పంచుకొనుటకును, మొట్టమొదట మాలో మే మేర్పాటు చేసికొంటిమి. అయినను మే మనుకొన్నట్లుగా ముద్రాయంత్రమువలన లాభము రాలేదు. వచ్చిన యాయమును వివేకవర్ధనికి వచ్చినచందాలమొత్తమును గలిపినను పనివాండ్రజీతములతో చాలిచాలక యుండెను. ఒక్కొక్కనెలలో మాచేతిసొమ్ము సహిత మిచ్చుకోవలసి వచ్చుచుండెను. అప్పుడు స్థలనిధిసంఘముల వారియొక్కయు పురపాలిశుద్ధ్యవిచారణసంఘముల వారియొక్కయు అచ్చుపనులన్నియు దొరతనమువారి ముద్రాయంత్రములోనే జరగవలసియుండుటచేత మాకాపని యేదియురాలేదు. ఇతరులును వివాహోదయందు శుభలేఖలు వేయించుకొనుటతప్ప మాకు నేమి పని యేదియు నియ్యలేదు. అయినను వివేకవర్ధనిని ముద్రించుకొనుట కానకూల్య మధికముగాఁ గలిగినందున నాకదియే లాభముగానుండెను. ఆరంభదశలో భాగస్థులందఱునుగూడి రెండుసారులు లెక్కలు చూచుకొనిరిగాని లాభము లేక చేతిసొమ్మే తగులుచున్నట్లు కనబడినందునఁ దామేమైన మరల నిచ్చుకోవలసివచ్చునని తరువాత వారుపేక్షించి యారకుండుచు వచ్చిరి. నేను వివేకవర్ధనిని బ్రకటింపఁ జొచ్చినపిమ్మట నరసాపురములో నా మిత్రులగు మీర్ షుజాయత్లీ ఖాన్ సాహేబుగారు 'విద్వన్మనోహరిణి' యను తెలుఁగు మాసపత్రికను బ్రకటింప నారంభించిరి. మాయిరువురకు 1874-వ సంవత్సరారంభమునుండి మైత్రియారంభమై యంతకంతకు వృద్ధి నొందెను. శ్రీ వివేకవర్ధని చొకసంవత్సరము నడపినతరువాత విద్వన్మనోహరిణిని దానితోఁ గలిపి వేసి వివేకవర్ధనిలో నింగ్లీషుకూడఁజేర్చి యింగ్లీషుభాగ మాయన వ్రాయుచుండుటకును తెలుఁగుభాగము నేను వ్రాయుచుండుటకును ఏర్పాటు చేసికొంటిమి.

1876-వ సంవత్సరమధ్యము (జూలయినెల)నుండి వివేకవర్ధనిని పత్తుపత్రికనుజేసి నడపఁజొచ్చితిని. ఆనెలలోనే “హాస్యసంజీవని” యను పేర హాస్య రసప్రధానమైన యొకమాసపత్రికనుగూడ వివేకవర్ధని కన్యబంధముగాఁ బ్రచు

రింప న్నారంభించితిని. బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారికిని నాకును వాగ్వివాదము ముదిరి యన్యోన్యదూషణముక్రింద దిగెనని యీవఱకే చెప్పితినిగదా. ఆయన పూర్వనాగరికుఁడును, నేను నవనాగరికుఁడను, అగుట తప్ప మాయురువురకును వివాదకారణము వేరేదియులేదు. వివేకవర్ధని యంత కంతకు వృద్ధియై దేశాభివృద్ధికి భంగకరములైన పూర్వాచారములను పూర్వ పక్షము చేయుచు, దేశాభివృద్ధికరములైన నూతనాచారములను సిద్ధాంతము చేయఁ గడఁగినది. ఆపని పూర్వాచార పరాయణులైన వారి కెవ్వరికిని దుస్సహముగా నుండకపోదు. అట్లయినప్పుడు పూర్వాచారస్థాపన దీక్షాదక్షులల్లో వెల్లనగ్రగణ్యులై యపూర్వపత్రికానిశితాసిపుత్రికను చేత ధరించియున్న పంతులవారికి నాపత్రికను రూపుమాపఁ దలంపు గలుగుట వింత కాదు. మా పట్టణములోని ప్రముఖులు ప్రయత్నించి విడిచిపెట్టిన యాపనిని పంతులవారు దూరమునుండి నిర్వహింపఁ బూని వివేకవర్ధనిని పరిహసించి తలకొట్లు కలిగించుటకై ‘హాస్యవర్ధని’ యను నామధేయముతో నొక మాసపత్రికను సంజీవని కనుబంధముగా 1875-వ సంవత్సరాంతమున వెలువఱిచి పంపిరి. ఆపత్రికాముఖపత్రముపైని దంతిముఖుడై విఘ్నేశ్వరుఁ డిరుపార్శ్వములయందును మా మకములు తన్ను సేవింప నిలుచుండి తాండవమాడుచుండెను. మా వివేకవర్ధని వారిసంజీవనికంటె నయస్సున చిన్నదగుటచేత బాల్యచాపల్యమును బూని సాహసముచేసి చలింపక తానును పౌరుషముమాప నుపక్రమించెను. అందుచేత ‘హాస్యవర్ధని’ తోఁ బ్రతిఘటించి పోరాడుటకొఱకయి యాంధ్రభాషాసంజీవనికి విరోధముగా నప్పుడుదయించిన పత్రికాపుత్రికయే యీహాస్యసంజీవని. హాస్యసంజీవనిలో “కోదుభాషా సంజీవని” యను భాగమొకటికూడ నుండెను. కోదులనఁగా కొండలయందు వసించెడు భిల్లులవంటి యనాగరికులైన యొక జాతి కొండవాండ్రు. ఈపత్రికాముఖపత్రముపైని సింహముఖుడై విఘ్నేశ్వరేశ్వరుఁ డిరుపార్శ్వములయందును మాగ్జాలములు తన్ను సేవింప నిలుచుండి తాండవమాడుచుండెను. ఆవిగ్రహముక్రిందఁ గూర్చబడినస్లోక మిది.—

“శ్లో. సింహవక్త్రం మహాకాయం, విఘ్నేశ్వరవరాధిపమ్
పశ్య సంజీవనీనాథం, మార్జాలయుగశాశితమ్.”

నాబ్రాహ్మవివాహ మీపత్రికయందే ప్రథమమున వెలువడ నారంభించెను. అట్టి వ్రాతకదియే తెలుఁగుభాషయందు మొదలగుటచేత నాదినములయం దెక్కడఁ జూచినను మూఁకలు గట్టి జనులు హాస్యసంజీవనిని ముఖ్యముగా నందులో బ్రాహ్మవివాహమును జదివి యానందించుచు వచ్చిరి. రెండేండ్లకుఁ దరువాత నే నొకసారి బందరుపురమునకుఁ బోయినప్పు డొకబ్రాహ్మణ బాలిక బ్రాహ్మవివాహమును మొదటినుండి తుదవఱకును నప్పగించి నాకాశ్చర్యము కలిగించినది. తనరెండవయేట హాస్యవర్ధని యదృశ్యముకాఁగా మా హాస్యసంజీవనియు పుస్తకరూపమున నదృశ్యమై వివేకవర్ధనిలో నంతరభాగముగాఁ బ్రవేశించి దురాచారదుర్నీతిభంజనమునం దెంతో పనిచేసినది. ఈయుపకారమునకు హేతుభూతులు శ్రీ పంతులవారేయైనందున నేను వారికిఁ గృతజ్ఞతా పూర్వకములైన యభివందనశతము లర్పించుచున్నాను. ఆంధ్రభాషాసంజీవనిలోని పూర్వాచార పోషకవ్యాసముల హేతుదౌర్బల్యమును ప్రకాశముచేయుట కనఁగా “స్త్రీలకు విద్యకూడదు” అను నిట్టివ్యాసము లాపత్రికయందు పొడచూపఁగానే తోడనే తత్ఫలముగా నందలియుక్తులనే గైకొని “పురుషులకు విద్యకూడదు” అను నిట్టివ్యాసములను వ్రాసి మొదటిదాని యందలిహేత్వాభాసములను లోకమునకుఁ బ్రకాశముచేయుట కోరుభాషా సంజీవనియొక్కపనిగా నుండెను. స్త్రీలకు విద్యకూడదన్న దానికి ప్రతిగాఁ బ్రకటింపఁబడిన యొక చిన్న వ్యాసమును చూడుఁడు.—

“పురుషులకు విద్యకూడదు—ఈపూర్వు లెప్పుడున్నా విద్య చదువు కోలేదు. కాబట్టి విద్యాభ్యాసము పూర్వాచారవిరుద్ధము. పూర్వాచారవిరుద్ధమైన పని యెన్నటికిన్ని చెయ్యరాదు. యుక్తిచేత చూచినా, విద్య నేర్చుకొవడంవల్ల చాలానష్టాలు కనబడుతూవున్నవి. ఇప్పుడు కోర్టులలోపుట్టే తప్పుదస్తావేజులున్నా దొంగపత్రములున్నా చదువు మూలంగానేకదా పుట్టుతూ

పున్నవి. ఎవరూ చదువుకోని పక్షమున తప్పదస్తావేజు లేలాగుపుట్టునో బుద్ధిమంతుల కందఱకూ తెలుసును. కాబట్టి మేము యీవిషయములో విస్తరించి వ్రాయవలసినపనిలేదు. ఈవక్కదృష్టాంతమే పురుషులకు విద్య కూడ దనుటకు చాలినంతప్రబలము క్తిగానున్నది. విద్య చదువుకోవడంవల్ల ప్రయోజనమేమి? పూర్వకాలపువారందఱూ విద్యచదువుకోక పోయినందుచేత చచ్చిపోయినారా? చదువుకోకపోతే జీవనంజరగదా? కాలిమీద కాలువేసుకొని కలిగిన మాత్రంతో సుఖంగా కాలక్షేపం చెయ్యలేక, తీరికూర్చుండి విద్యపేరు పెట్టుకుని వృధాగా శ్రమపడడం యెందుకు? దొరతనంవారు మనగ్రామాలలో బళ్ళు పెట్టించి పిల్లవాళ్ళను పాడుచేస్తూవుండగా దేశాభిమానంగల వారందఱూ చూస్తూ పూరుకోవడం న్యాయమా? దొరతనంవారికి అందరూచేరి మాకు విద్యవద్దని మహజరు అర్జీలను పంపించుకోరాదా? పెద్దలందఱూ సభచేరి, మనశిష్టాచారానికి విరోధంగా చదువుకొనేవారిని వెలివేస్తామని గట్టిగా కట్టుదిట్టములు యేర్పఱచి విద్యమాన్వరాదా? ఇంగ్లీషువారు చదువుకొని బాగుపడలేదా అంటారేమో, వారు తెల్లనివారు; మనము నల్లనివాళ్ళము. మనకు విద్యయెందుకు? హిందువులందరూ చదువుకోవడంలేదా అంటే, వారికి మనకూ చాలా భేదంవున్నది. వారు గ్రామాలలో వుండేవారు; మనము కొండలలో వుండేవాళ్ళము. కాబట్టి మనకు చదువుపనికిరాదు. పూర్వపువాళ్ళు, యీమాత్రం యెరగకనే విద్యమానివేసినారా? వారికంటె యిప్పటివాళ్ళు, మహాబుద్ధిమంతులా? ఇటువంటివిపరీతబుద్ధులు పుట్టుచున్నవిగనుకనే యీ కాలపువాళ్ళందరూ అల్పాయుష్మంతులుగా వుంటూవున్నారు.”

నేను భవశేష్యరమును విడిచి వచ్చినతరువాత మరలఁ బనిలోఁ బ్రవేశింపవలెనన్న యుద్దేశము లేకపోయినను, 1876-వ సంవత్సరము నవంబరు నెల మొదటితేదిని రాజమహేంద్రవరమునందలి రాజకీయశాస్త్రపాఠశాలలో నెలకిరువదియైదు రూపాయల జీతముగల యాంధ్ర ద్వితీయోపాధ్యాయపదము నందుఁ గుదురవలెననివాడ నైతిని. మొట్టమొదట నా కీపనిని దయచేసెద

మని మెట్కాపుదొరగారు మ-రా-శ్రీ, ఫాతసీ శ్రీనివాసరావు పంతులుగారి చేత వర్తమానము పంపినప్పుడు నాకక్కట లేదని నిరాకరించితిని. ఈసంగతి తెలిసి నాబంధువులును మిత్రులును నన్ను చీవాట్లు పెట్టి, స్వస్థలములోనున్న యాపని కొప్పకొమ్మని బలవంత పెట్టిరి. తరువాత వారిహితబోధ యుక్త మయినదని భావించి, పని యిచ్చెదమన్నప్పుడు వలదని నిరాకరించిననేనే మరలఁబోయి యాపనిని నా కీయవలసినదని ప్రార్థించితిని. నాప్రార్థన యంగీకరింపఁబడినది. అప్పు డాపాతశాలలో ప్రథమశాస్త్రపరీక్షతరగతి మాత్రమే యుండెను. నేను పనిలోఁ బ్రవేశించినతరువాత రెండుమాసములకు 1877-వ సంవత్సరారంభమునందు మాపాతశాలలో పట్టపరీక్షతరగతికూడ పెట్టఁబడెను. నాయుపాధ్యాయత్వమునుగూర్చి నేను జెప్పకొనవలసిన దేదియులేదు. నాకప్పుడు పలువురు క్రొత్తమిత్రు లయిరి. ఈవఱకున్న వారు గాక పత్రికా నిర్వహణాదికమునందు నాకు నూతనముగా మిత్రులైన బుర్రా రాజలింగము శాస్త్రిగారును తోడుపడఁ దొడఁగిరి. నాబాల్యసఖులైన చల్లపల్లి బాపయ్య పంతులుగారును, ధవళేశ్వరములో నున్న కాలములో మిత్రులైన బసవరాజు గవరాజుగారును ధవళేశ్వరములోనున్నప్పుడు నాయొద్దకుఁ దఱచుగా వచ్చుచు నాతో మైత్రివాటించిన యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును, నాకాపుల్లను పత్రికానిర్వహణమునందు సహాయులు నగుచుండిరి. విశాఖపట్టణమండలమునుండి క్రొత్తగావచ్చి మామండలన్యాయసభలో న్యాయవాదు లైన చిర్రావూరి యజ్ఞన్న శాస్త్రిగారును నాకు మిత్రులయి పత్రిక కెప్పుడైన వ్రాయుచుచుండెడివారు. నాకు మిత్రు లనేకులున్నను, ఒక్క పాతశాలలో నుండుటచేత నేనును బసవరాజు గవరాజుగారును బుర్రారాజలింగము శాస్త్రిగారును ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును సదా కలసిమెలసియుండి యత్యంత మైత్రిగలవారమయి పత్రికలో వ్రాయు విషయములను గూర్చియు మాస్పవలసిన దురాచారములనుగూర్చియు నాలోచించుకొనుచుండెడివారము. ఈనలుగురిలోను నేను నాయకుఁడను. వారిలో నిరువురు కొంతకాల ముపాధ్యాయ

యులుగా నుండినను, అప్పుడు తక్కిన మువ్వరును విద్యార్థులుగాను సే
నొక్కడనే యుపాధ్యాయుడనుగాను ఉంటిమి. పత్రికలో మేము వ్రాసిన
దానివలన మనసు నొచ్చిననా రందఱును మమ్ము దుష్టచతుష్టయమని పిలు
చుచువచ్చిరి. ఆకాలమునందు మావివేకవర్ధని చేసినపనుల నన్నిటిని వివరింపఁ
బూనినచో, బుస్తకములు నిండవలసియుండును. కాబట్టి వానినన్నిటిని విడిచి
పెట్టి వానిలోని రెండుమూడు ముఖ్యాంశములను మాత్ర మిం దుదాహ
రించెదను.

వనూళ్లు వేయుట యనఁగా వివాహాదిశుభకార్యములయం దాహ్లాతు
లయి చూడవచ్చిన పెద్దమనుష్యులందఱును బోగముమేళమునకు రూపాయకు
తక్కువకాకుండ నొసఁగు లొసఁగెడియాచార మాకాలమునందు మాప్రాంత
ములలో సర్వసాధారణమైయుండెను. ఎవ్వరైనను తాంబూలములకు వచ్చిన
వారు వేశ్యల కొసఁగులు వేయకుండుట యెంతో యవమానకరముగా నుండు
చుండెను. కాబట్టి పెద్దకుటుంబమును భరింపవలసినవాడయి రిక్తుఁడుగా
నున్నవాఁడు సహిత మెంత తక్కువ జీతములోనున్నను చెంబో ముంతో
తాకట్టుపెట్టి యప్పుచేసి తెచ్చిమైనను రూపాయకు తక్కువకాకుండ బోగ
ముమేళమునకు తప్పక ముడుపు చెల్లించి రావలెను. కొందఱొకానొకప్పుడు
వేశ్యలకొసఁగులు సమర్పింపశక్తులుగాక యేవో సాకులుపెట్టి మిత్రబంధుబృంద
ముల మందిరములకు శుభకార్యములకుఁ బోవక తప్పించుకోఁగలిగినను, అట్టి
వారు సహితము తప్పించుకో శక్తులుగాక యధికారపిశాచావేశమత్తు లయిన
వారియిండ్లకు తప్పకపోయి వేశ్యలకు కట్నములను సమర్పించి రావలసినవారు
గానుండిరి. పిలిచినప్పు డధికారులయిండ్లకుఁ బోనిపక్షమున నన్న గాండ్ర కాబల
వంతులముందఱ గ్రామములో కాపురముచేయుటయే దుర్లభముగా నుండెను.
అది యెట్లందురేమో వినుఁడు. ఆకాలమునందు మాపట్టణమునందే యొకదండ
విధాయి యుండెను. అతఁడే వేవోమిషలు కల్పించి నెలకు రెండుసార్లులైనను
తనయింట బోగముమేళములు పెట్టి గానవినోదము ననుభవించుటకై యూర.

నున్న వారి నందఱి నాహ్వనము చేయకుండెడివాఁడు కాఁడు. ఆసభల కెవ్వరై నను పోకయుండిరా, మఱునాఁడు వారియింటిముందట పెంటయున్నదనియో ముఱికినీరు వీధిలోనికి వచ్చినదనియో యామందభాగ్యు లేదో యభియోగము పైని సభలకీడ్వఁబడి కొన్నాళ్లు పనిచెడి తిరిగినమీఁదట వేశ్యల కియ్యవలసిన యొక్క రూపాయకు బదులుగా నాలుగురూపాయలు ధనదండన మిచ్చుకో వలసినవారగుచుండిరి. ఇటువంటి యధికారులు కొందఱు తమయింట వచ్చెడు వసూళ్లలో సగముమాత్రమే వేశ్యల కిచ్చుటకును తక్కిన సగమును తామే గైకొనుటకును వేశ్యలతో నేర్పాటుచేసికొని యీవిధముగా నెల కిన్నాటో మున్నాటో గడించుచుండిరి. పదిరూపాయలపనిలో నున్నవారు కొన్నిసమ యములయందొక్కనెలలో నాలుగోమైదో రూపాయ లధికారులయిండ్లలో వేశ్యలనిమిత్తమపాత్రనిర్బంధదానములుచేసి యానెలలోభార్యాపుత్రాదులతో నింట సర్థభోజనముతోఁ దృప్తిపొందవలసినవారగుచుండిరి. ఈదుచారమును నివారించుటకయి సభలు చేయించి మావివేకవర్ధని యెంతో పనిచేసినది. ఆసభ లలో కడపటిదానినిగూర్చి 1878-వ సంవత్సరము జనవరిపత్రికలోఁ బ్రకటింపఁ బడినపర్యవసానము నిందుఁ బొందుపఱుప ననుజ్ఞ వేఁడుచున్నాను—

“కడపట నిక ముందు వివాహోదులయందుఁ దాంబూలములకు వచ్చు వారు వసూళ్లు వేయుదురాచారమును మాన్పించుట ముఖ్యకార్యమని నిశ్చ యింపఁబడినది. అప్పు డాసభకు వచ్చిన పెద్దమనుష్యు లందఱును తా మిక ముం దెక్కడకు తాంబూలములకు వెళ్లినను వసూళ్లు వేయమనియు, తమ యిండ్లలో శుభకార్యములు జరగినయెడల నితరులు వసూళ్లు వేయకుండు ప్రయత్నముం జేయుదుమనియు, వాగ్దానము చేయుటయేకాక యీసమాజ ములోఁ జేరినవారెవ్వరును వసూళ్లు వేయఁగూడదనియు, ఎవ్వరైనను వేసిన యెడల వారిని తమయిండ్లకు తాంబూలములకుఁ బిలువఁగూడదనియు వారి యిండ్లకు తాము తాంబూలములకు వెళ్లఁగూడదనియు, ఎవ్వరైనను వెళ్లిన పక్షమునను పిలిచిన పక్షమునను ఆ వెళ్లిన పిలిచినవారివిషయములోఁగూడ నా

ప్రకారమే జరిగించవలసినదనియు, అట్టివారిలో నెవ్వరైనఁ బశ్చాత్తప్తులయి మరల సేసమాజములోఁ జేర నిచ్చించినయెడల సామాజికులలోఁ బదిమందికి తక్కువ కాకుండఁ జేరినసభలో తుమార్పణము చెప్పకొనుదురేని మొదటి పర్యాయము సమాజములో మరలఁ జేర్చుకోఁబడవచ్చుననియు నిబంధనలను వ్రాసికొని దానిక్రిందఁ దమచేవ్రాల్లను జేసి, ఈపద్ధతులను గ్రమముగా నడిపించువిషయమైన శ్రద్ధను పుచ్చుకొనుటకును ఆయాసమయములయందు విశేష సభలు కూడవలసినయెడల సభికులకుయు క్తకాలమునఁ దెలిపి వారిని రప్పించుటకును, ఈ పత్రికాధిపతి నే కార్యదర్శిగా నియమించిరి.”

మవవారిలో ననేకులు వాగ్దానము నెంతశీఘ్రముగాఁ జేయుదురో యంతశీఘ్రముగానే దాని నతిక్రమింతురు. వసూళ్లవిషయమున మే మొడంబడిక చేసికొన్న కొన్ని దినములలోనే మాయూర నొక గొప్పగృహస్థుని యింట నుపనయనమహోత్సవము నడచినది. మాసమాఖ్యలో సంతకము చేసిన వారే యొక రాయుత్సవమునకుఁ బోయి యచ్చట బోగము మేళమునకు వసూలు చదివించి వచ్చిరి. నా కాసంగతి మాసాతశాలలోని విద్యార్థులవలనఁ దెలిసినది. నేను సాయంకాల మైదుగంటల కింటికి రాఁగానే యాగృహస్థునకు నేను విన్న వార్తను దెలుపుచు, నేను విన్న దే నిజమైనయెడల మనయొడంబడికలోని దండననిబంధనలను ప్రవృత్తికిఁ దీసికొని రావలసియుండునని వ్రాసి పంపి సాయంతనవిహారమునకుఁ బోయితిని. మాకట్టుపాటును మీఠినయతఁడు దైవికముగా నగరపారిశుధ్యవిచారణసంఘసభ్యులలో నొకరగు బెజగము సోమయ్యగారను నెద్దకోమటి యగుట తటస్థించినందున, నాప్రకటనపత్రిక వలనఁ గలుగవలసినసత్ఫలము తోడనే కలిగినది. నాపత్రికను జూడఁగానే యతఁడు భయపడి, నేను రాత్రి యేడుగంటల కింటికి మరల వచ్చునప్పటికి మావీధియరుగుమీదఁ గూరుచుండియుండెను. నన్ను జూడఁగానే యతఁడరుఁగు దిగి నిలుచుండి దండము పెట్టి, తా నొడంబడికను బుద్ధిపూర్వకముగా నతిక్రమింపలేదనియు, అందలి నిబంధన లెప్పటినుండి వ్యవహారములోనికి

రావలయునో కాలనిర్ణయ మేర్పఱుపఁబడి యుండక పోవుటచేత నట్టి యేర్పాటు జరిగినదినమునుండి వసువులొసఁగుట మానవలెననుకొంటిననియు, సమాధానముచెప్పి తుమింప వేఁడుకొనెను. ఆరంభదశలో నెక్కువ తీవ్రతను గనఁబఱచినయెడల నున్న బెట్టుకూడఁ జెడునని మనస్సులో నెంచుకొని, అతఁడుచెప్పిన సమాధానమును తుమార్పణమును కాగితముమీఁద వ్రాయించి పుచ్చుకొని, జరిగిన వృత్తాంతమంతయుఁ దరువాత సమావేశమైనసభలో సభ వానికి నివేదించితిని. మీఁతినయెడలఁ దమవిషయమునఁగూడ నిట్లే జరగునన్న భయముచేత మాయొడంబడికలో వ్రాలు చేసినవారెవ్వరును తరువాత నొసఁగు లియ్య లేదు. మాప్రతిపక్షులైన వేశ్యాప్రియులు వసూళ్లుండ వలసిన యా వశ్యకమునుగూర్చి మాసభలలో ప్రసంగించుటయేకాక యందు విఫలమనోరథులైనతరువాతఁ దమలోఁ దాము వేఱుగ సభచేసి, మేముచెప్పిన యుక్తుల నాక్షేపించుచు నొకప్రతికను వ్రాసి, వసూళ్లు వేయుట కర్హమని సిగ్ధాంతము చేసి, దానియందు సంతకములు చేయుటకయి తగుమనుష్యులకుఁ బంపిరి. ఈపనిలో మావివేకవర్ధనికి హాస్యసంజీవని నోడయి ప్రతివాదుల యుక్త్యాభాసములను బరిహసించి, మాప్రతిపక్షులైన వేశ్యాజనాభిమాన మాననీయులను సిగ్ధపడునట్లు చేసెను. పలువురు వసూళ్ళు మాని ధనలాభము నొందుచున్నప్పుడు కొందఱుమాత్రము వసూళ్ళు వేయుట గౌరవముగాఁ గాక కేవలవ్యర్థవ్యయముగాఁ గనఁబడినందున, క్రమక్రమముగా మొదట మాలోఁ జేరనివారు సహితము సభలలో వేశ్యలకు వసువు లొసంగుట మాని వేసిరి. ప్రతిపక్షుల యుక్తిరత్నములును మాహాస్యసంజీవని ప్రత్యుక్తులును గొందఱకుఁ గొంతవినోదకరముగా నుండ వచ్చునని మామండలన్యాయసభలోని యొక మొదటితరగతి న్యాయవాదిగారు చేసిన్నప్రకటనలోని కొంతభాగము గల హాస్యసంజీవనీ వ్యాసము నొకదాని నిందుఁ జూపుచున్నాను.—

సదాచారప్రతిష్ఠాపనము.

ఈమధ్య వసూళ్ళు వేయుపద్ధతి పోయినందున వేశ్యలకు కలిగిననష్టమునుబట్టి జగత్ప్రళయము సంభవించుననిభయపడి, లోకోపకారార్థము దయాద్య

హృదయులయిన వేశ్యాభిమానులగు పూజ్యులు కొందఱు పూర్వాచారమును మరలఁ నుద్ధరించి శాశ్వతకీర్తిని సంపాదించవలెనని, స్వవాదోపబలాధముగా నేడుపుటలగ్రంథమును వ్రాసి దానిక్రింద తమపక్షమువారిచేత సంతకములు చేయించుచున్నారు. ప్రశ్నోత్తర రూపముగా వారు వ్రాసిన గ్రంథము మహా సముద్రముంబోలె నున్నందున హాస్యసంజీవని సమగ్రముగా దాని నెల్లరకును జూపలేకపోయినను, దానియందలి హేతురత్నములఁ గొన్నిటి నేరి వారలంకరించిన మృదువచోభూషణములతోనే యెల్లవారల చూడ్కులను మిఱుమిట్లు గొలుప నెంచినది. ధీరులారా ! జడిసికొనకుడు.—

పంచరత్నములు.

“బ్రాహ్మణుడికి గాని పండితులకు గాని యిస్తేఫలంగాని బోగం వాళ్ళకు యివ్వడం పుణ్యమా పురుషార్థమా అగత్యం వుంటే రహస్యంగా యివ్వకూడదా”

“యీ ప్రకారం కొన్ని గ్రామాదులలో యట్లారద్దుఅయ్యింది”

“బోగంవాళ్ళు లేకపోతే కార్యములుకావా”

“బ్రాహ్మణులు వగయిరాలకు శుభాశుభకార్యములకు యేదయినా ఫలం దొర్కుతుంది. యీభోగం వాళ్ళకు శుభకార్యంకుమాత్రమే దొర్కుతుంది. యితర వర్ణములు వార్కిసహా ధర్మం చేస్తూ యిచ్చేవాన్నికూడా బోగంవాళ్ళకు వద్దు అనడం న్యాయంకాదు. గొప్ప ఘరానాగల మనిష్యిరహస్యంగా యివ్వడం యట్లా తటస్తమవుతుంది? కాదు”

“యేగ్రామం పద్ధతి ఆగ్రామంకు జర్గవలసింది. వకరు జబ్బుపనిచేస్తే రెండోవారుకూడా జబ్బుపని శాయవలసిందా. యిదిగ్గా వారు యేహేతువచ్చానయినా రద్దు పర్చినయెడల అందుకు తగిన ప్రతిఫలం కనపర్చేవుందురు.”

“భజింత్రీలు లేకపోయినా అవుతవి. బోగంవాళ్ళు లేకపోతే సంసార్లు చెడిపోతారు. గుడిశేటివాళ్ళు విస్తరిస్తారు. రేపుకెజులు యడల్ ట్రీకెజు విస్తరించుతవి.”

“ బోగంవాళ్ల యందు
యింత అభిమానం
యెందు వుండవల
శ్చిది. వక బ్రాహ్మడి
యందువుండకూడదా.
వీళ్లకులవృత్తివల్ల విశే
షంగా సంపాదించడ
వు అవకాశం కల్గివుం
డగా వస్తులు యండ్లు
యివ్వవలశ్చిది. ”

“ బోగంవాళ్ళు లేక
పోతే యేమి నష్టం. ”

“ వీళ్ళకులవృత్తివల్ల వీళ్ళకు జీవనం జగ్గదు. మనలో
సహా వక గ్రహస్తుకు యీ నాంలున్న నవుఖరిన్ని వ్య
వహారమున్న వున్నప్పటికి సాలు ౧కి రు 3.౪ చొ
యిటువంటి వస్తులు యివ్వడముకే యిబ్బంది అని ఆ
లోచిస్తూ వున్నాము. యిటువంటిసంగతిలో బోగం
వాళ్ళకు ఎసోవృత్తి అనగా యీవస్తులవల్ల జరిగే
ఆధారంపోతే యట్లా వాళ్లు జీవిస్తారు. వాళ్ళకుటుం
బాలు యట్లా వృద్ధి అవుతవి. ఇదిగాక వాళ్ళకులవృ
త్తివల్ల వచ్చే ఖాయలాలకె అటువంటిసొంమ్ము చాల
దు. పూర్వపుమామూల్కు వ్యతిరేకంవస్తుండేమో అని
గాని వాళ్ళయందు భక్తివుండేకాదు. యిదిగ్గా వు
త్సవములు పడిపోకుండా వుండడమ్మున్న కారణం ”

“ అనేక ఖర్చులు చేశే వక గొప్పగ్రహస్తు సాలు ౧కి
వస్తులకింద రు 3.౪ ఖర్చు చేస్తే యేమి నష్టం. అట్లా
నష్టంలేదు సరేకదా బంధువుల్కు విరోధములు వుం
డవు. ట్రేడూపణలు వుండవు. బోగంవాళ్ళ విద్యలు
వృద్ధిచేసినవారము అవుతాము. యిదిగ్గా గుడిశేటి
వాళ్ళు విస్తరించరు. గమ్ము బోగంవాళ్ళు వృద్ధి
కాకపోతే యిదేనష్టం. ”

ఈపయిని తీసికొన్న హేతువులే మంచివని మేమిందు గ్రహింపలేదు.
వారు వ్రాసిన యిరువదినాలుగు హేతువులను ఒకదాని నొకటి మించియే
యున్నవి. కాబట్టి వానిలో నేవి క్షైకొనవలెనో తోచక, అన్నిటిని క్షైకొన
వలయుచాలక ఈయయిదింటినిమాత్ర మిందు పొందుపరచి నాము. — సాస్యసం
జీవని 1878-వ సం॥ మార్చి.

వాతేన్దొరగారు మా కప్పుడు మండలన్యాయాధిపతిగా నుండిరి.
ఆరంభదశలో నొకరిద్దఱు ప్రాడ్వీవాకులు తత్కూత్రయించియున్న వారికిఁ గొం

దీనికి న్యాయవాది పట్టాలనిమ్మనివ్రాసిరికాని పరీక్షాసిద్ధులుకారన్న కారణముచేత మామండలన్యాయాధిపతిగారు వారికిపట్టాలనియ్యలేదు. అయినను మామండలన్యాయాధిపతిగా రటుతరువాత పరీక్షాసిద్ధులు కానివారికి కొండటికి పట్టాల ననుగ్రహించిరిగాని యొకప్రాడ్వివాకుడు వ్రాసినమీదట నిచ్చిన పట్టాలను మరల లాగుకొనిరి. అంతట నొక క్రొత్త సిరస్తాదారు వచ్చెను. ఈయనమంత్రిత్వకాలములో న్యాయవాదిపట్టా తెల్లవారికిని కొల్లలుగా నీయఁబడఁ జొచ్చెను. మొట్టమొదట న్యాయవాదులయొద్ది లేఖకులకు మాత్రమే పట్టా లియ్యఁబడెను; తరువాత న్యాయవాదులయొద్దినుండి యోగ్యతాపత్రికలను దెచ్చుకొన్నవారి కందఱికిని పట్టా లియ్యఁబడెను. ఇట్లు కొన్ని మాసములలో దాదాపుగా నెనుబదిమందికి పట్టాలను బడయుభాగ్యము లభించెను. పేరిలో నొక్కరును పరీక్ష నిచ్చినపాపమునఁబోయినవారు లేరు; నెక్కండ్ర కింగ్లీషు భాషావాసన యైనను లేదు. ఇట్లు పదిమందికి మండల న్యాయసభలోను, డెబ్బదిమందికి ప్రాడ్వివాకన్యాయసభలోను పట్టాలు లభించినవి. ఎక్కడనో యెవ్వరోకాని లోకములో సాధారణముగా లాభములేనిపనిలోఁ బ్రవేశించువా రుండరు. అందుచేత మామండలన్యాయసభలోని న్యాయవాదులు కొందఱు తా మావఱ కంతగా ధనార్జనము చేయఁగలిగినవారు కాక పోయినను యోగ్యతాపత్రికాప్రదానమూలమున ధనసంపాదనము చేయఁగల వారైరి. దేవుడు వర మిచ్చినను పూజారి వర మియ్యఁడన్న సామెత సుప్రసిద్ధమే కదా! పైయట్లు చొకగా యోగ్యతాపత్రికలను సంపాదించుకొనిన వారికిసహితము కొందఱకు పట్టాలు రాకుండెను. వాఱివిన్న పములు దొరగారిని జేరుటకయి మధ్య నింకొకముడుపు చెల్లింపవలసి యుండెను. ఈరెండవ ముడుపును చెల్లింపనివారిపేరులు మండలన్యాయాధిపతి గారి నమక్షమునకుఁ బోసే పోవు. ఈయక్రమమును సహింపక మావివేకవర్ధని పరీక్షాసిద్ధులు కాని వారికి పట్టాల నిచ్చుట యన్యాయమని ఘోషింప నారంభించెను. దాని మొట్టను విని 1878 వ సంవత్సరాం తమున నున్న తన్యాయసభవా రట్లు పట్టా

లేల యియ్యబడినవో తెలుపవలసినదని మామండలన్యాయాధిపతిగారి నడి
 గిరి. న్యాయవాదిపట్టాలవిషయమునఁ గొన్ని ముఖ్యాంశములను దెలుపుటకయి
 1879 వ సంవత్సరము జనవరి నెల 23 వ తేది మధ్యాహ్నము మూడుగంటలకు
 తమన్యాయసభకు రావలసినదని మామండలన్యాయాధిపతిగారు గతదినము
 మధ్యాహ్నమున నా కాజ్ఞాపత్రమును బంపిరి. పట్టాలవిషయమున నేమో
 చెప్పవలసియుండునని నా కాయాజ్ఞాపత్రికవలన బోధపడినను, ఉన్నతన్యాయ
 సభవా రావిషయమున మండలన్యాయాధిపతిగారి నడిగినవార్తగాని నేను
 జెప్పవలసినవిషయ మేమో యదిగాని నాకుఁ దెలియలేదు. అందుచేత నే నే
 మీచెప్పవలెనో యేమి చేయవలెనో నాకేమియుతోఁచలేదు. ఇంగ్లీషుభాగ
 మునకు ముఖ్యముగా వ్రాయుచు నాకుఁ బ్రాణమిత్రులుగా నుండిన గవరాజు
 గారైనను నాకాలోచనచెప్పట కప్పుడు పట్టణములో లేక పట్టపరీక్ష నిచ్చు
 నిమిత్తమయి చెన్న పట్టణమునకుఁ బోయి యుండిరి. గవరాజుగారు గాక
 ఇంగ్లీషుభాగమున కేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును, అప్పడప్పడు చిర్రా
 వూరి యజ్ఞన్న శాస్త్రిలుగారును వ్రాయుచుండిరి. నాకాజ్ఞాపత్రిక వచ్చినసం
 గతి యూరనంతటను ప్రకటనముకాఁగా నన్నుఁజూచుటకయి నా మిత్రు
 లైన కన్న మురెడ్డి పాథసారథినాయఁడుగారును ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగా
 రును మాయింటికి వచ్చిరి. మేము ముగ్గురమును గలసి యప్పుడు చిర్రావూరి
 యజ్ఞన్న శాస్త్రిగారి యింటికిఁబోయితిము. ఆజ్ఞాపత్రికను జూచి యాయన
 యు విస్మయపడెనే కాని నా కేమియు తగిన యాలోచన చెప్పలేకపోయెను.
 అప్పటికి సాయంకాలమైనది. పోతగట్టుమీఁద గోదావరియొడ్డున నడవవలె
 నని మేము నలుగురమును బైలుదేటితిమి. తాత్కాలికముగా మండలన్యాయ
 సభలో సిరస్తాదారుగా నుండినకాజ రామ్మకృష్ణారావుగారు దారిలో
 మా కెదురుపడిరి. ఆవఱ కాయన నాకు పరమమిత్రుఁడుగానుండినందున,
 ఆయనవలన సర్వమును దెలియునన్న నమ్మకముతో నే నాయనను బలుకరించి
 తిని. ఆయన నామాట వినిపించుకొక యజ్ఞన్న శాస్త్రిగారివంకఁజూచి “నే

నిప్పుడు మంత్రిస్థానమునందున్న యధికారినగుటచేత వీండ్రకడ నేమియఁబ్రచురీము చేయఁగూడదు. ఇప్పుడు సర్వమును అగ్ని హోత్రముఖమునఁబడి మండుచున్నది. వీండిప్పుడు మీయాలోచనను గోరవలసినదే” అని పలుకుచు నిలువక గర్వముతో నడచిపోయెను. ఆమధ్యాహ్నమున నాకుఁ బంపఁబడిన యాజ్ఞాపత్రికవ్రాత యీయనదే. నాఁడు సూర్యగ్రహణమగుటచే న్యాయ సభకు సెలవు. అందుచేత నీయనయే యాజ్ఞా పత్రికను దొరగారియింటివద్ద స్వయముగావ్రాసి సంతకము చేయించి నాకుఁ బంచివచ్చి యిట్లు సాయం కాలసంచారార్థము వెడలెను. ఈయన నాటిప్రాతఃకాలమువఱకు ప్రతిదినమును తప్పక మాయింటికి వచ్చుచు, నాకుఁ బరమాత్తునివలె నటించి యన్ని సంగతులను నావలనఁ దెలిసికొనుచు, నాతోఁ గలసిమెలసి తిరుగుచుండెను. నేనే పత్రికాధిపతినని చెప్పి దొరగారికి కోపము తెప్పించి యాజ్ఞాపత్రికను వ్రాయించి పంచిన మహానుభావుఁ డితఁడే. వివేకవృద్ధికి భయపడి నైకి మిత్రులవలె నటించుచు లోపల ద్వేషించుచు సమయము వచ్చినప్పుడు నాకు చెఱుపు చేయఁగోరుచుండెడు కపటనాటకు లీయనవలెనే యనేకులుండెడివారు. నేనందఱిని నిజమయినమిత్రులనియే నన్నైడివాడను. దండవిధాయులు న్యాయాధిపతులు మొదలయినవారిమీఁద వ్రాసిన నూరక పోవునా, ఎప్పుడో యొకప్పుడు చిక్కు రాకుండునా, అని తమలోఁ దామనుకొనుచు నాకోడో యాపద వచ్చినట్లు భావించుచు నూర నెల్లవారును నాఁడును మఱునాఁడును ఈ విషయమునే సంభాషించుచుండిరి. సమస్తమునకును న్యాయాధిపతులకెల్లను న్యాయాధిపతియైన యాశ్వరునియందే భారమువైచి నే నారాత్రి నిర్విచారముగా నిద్రపోయి, మఱునాఁడు భోజనముచేసి యథాపూర్వముగాఁ బాథకాలకుఁబోయిపనిచేసి, రెండుగంటలయినతరువాత సెలవు పుచ్చుకొని యక్కడి నుండియే తిన్నగా మండలన్యాయసభకు నడచిపోయితిని. సరిగా మూడు గంటలకు దొరగారును సభకువచ్చిరి. పత్రికాధిపతి వచ్చెనని సిరస్తాదారుగారు దొరగారితో మనవిచేయఁగా, ఆయన నాకు కుర్చీయిచ్చి కూర్చుండఁజెట్టి

తమ పెట్టెలోనుండి వివేకవర్ధనీపత్రికను దీసి నాచేతి కిచ్చి, న్యాయవాది పట్టాలనుగూర్చిన వ్యాసముచు జూపి, “ ఇది మీరే వ్రాసితిరా? ” అని యడిగెను. ఉన్నతన్యాయసభవారిముద్రతో నున్న యాపత్రికను జూడగానే యందలితత్త్వమంతయు నా కవగత మయ్యెను. న్యాయసభాభవనమంతయు వేడుక చూడవచ్చిన పారులతోను క్రొత్తపట్టాల నొందిన న్యాయవాదులతోను నిండియుండెను. వెంటనే కర్తవ్యము నాలోచించి లేచి నేను “ మీ ప్రశ్న కుత్తరము చెప్పటకు ముందు నా కీయాజ్ఞాపత్రిక యేరాజశాసనానుసారముగాఁ బంపబడినదో యెఱుఁగ వేఁడెదను ” అని బదులు చెప్పితిని. న్యాయాధిపతి యేమియు తోచనివానివలె నించుక యాలోచించి తా నడిగినప్రశ్నమును నే నిచ్చినయుత్తరమును కాగితముమీఁద వ్రాసి, “ ఈపత్రికను మీరే ప్రకటించెదరా? ” అని మఱియొకప్రశ్న వేసెను. “ నేనడిగినదాని కుత్తరము చెప్పరైతిరి. మీప్రశ్నల కుత్తరములు చెప్పటకుఁ బూర్వము నేను బదులు చెప్పటకు బద్ధుఁడనో కానో తెలియఁగోరెదను. ” అని నేను మరలఁ బలికితిని. “ మే మడిగినదాని కుత్తరము చెప్పట మీకిష్టములేదు కాఁబోలును ” అని దొరవారు నవ్వుచుఁ బలికిరి. “ నేను త్తరము చెప్పటకు బద్ధుఁడనైనపక్షమునఁ జెప్పట కిష్టమున్నది. ” అని నేనంటిని. “ ఈదశలో మీరు బద్ధులైయున్నారని మేము చెప్పఁజాలము. మీకిష్టమున్నచోఁ జెప్పవచ్చును. ” అని న్యాయాధిపతిగా రనిరి. “ నేను బద్ధుఁడను గానిపక్షమున బదులు చెప్పటకు నాకిష్టము లేదు. ” అని నేను తెలియఁబలికితిని. ఈప్రశ్నోత్తరముల నన్నిటిని వ్రాసికొని “ ఇంక మిమ్మజ్ఞేయుంచుట నాకిష్టములేదు ” అని దొరవారనిరి. “ సంతోషము ” అని చెప్పి నే నీవలికి వెడలివచ్చితిని. ఈకథ యంతయు నైదునిమిషములలో ముగిసినది. రామకృష్ణారావుగారు లోపలికిఁ బోయి “ న్యాయాధిపతి తెలివితక్కువవాఁడు గనుక సరిపోయినదిగాని యిటు వంటియవినయోక్తులు పలికినందున కింకొకఁడైన సభాతిరస్కారముక్రింద దండించి యుండఁడా? ” అని తనక్రిందియుద్యోగస్థులవద్ద కేకలు వేసెను. నా

క్షార్యమునకు సంతోషించి, నా కావట కమిత్రుడుగా నుండినయొక న్యాయవాది నాతో వెలుపలికి వచ్చి నన్నా లింగము చేసికొని, మరల మిత్రభావము నుజ్జాపెను. నేను మరలి యింటికిఁ బోవుచుండఁగా నే నాదినమున కారాగృహమునకుఁ బంపబడుదునని నమ్మి వింత చూచుటకయి గుంపులుగుంపులుగా న్యాయస్థానమునకుఁ బోవుచున్న మూఁజనులు దారిపొడుగునను నా కెదురుపడి నావంక నివ్వెఱఁగండి చూడఁ జొచ్చిరి. నేను సభవిడిచి వచ్చినతరువాత నామీఁద మాననష్టమున కయి యభియోగము తేవలసియున్నదని మాన్యాయాధిపతిగారు దండవిధాయికి వ్రాయఁగా, అతఁ డది వ్యావహారికవిషయమయినందున ముందుగా దొరతనమువారియంగీకారము పొంది యభియోగము తేవలసియుండునని బదులు వ్రాసెను. అప్రతిష్ఠ కలిగించినందునకయి నాపయినభియోగము తెచ్చుటకు నెల వియ్యవలసిన దని దొరగారు దొరతనమువారికి వ్రాసికొనిరిగాని వా రంగీకరింపరైరి. ఈలోపల నున్న తన్యాయసభవారును దొరతనమువారును ఇచ్చినపట్టాల నెల్ల మరల నూడఁదీసికోవలసినదని మామండలన్యాయాధిపతిగారి కుత్తురువు చేసిరి. ఆయన నైవారియుత్తరువును చెల్లింపఁగా, క్రొత్తగా నంగీలు కుట్టించుకొని నాలుగునెలలభోగ మనుభవించిన నవీనన్యాయవాదులు తమధనమును పట్టాలునుగూడఁ గోలుపోయి కొంతకాలము నన్నును మావివేకవర్ధనిని శపించుచుండిరి.

ఆకాలమునందు వేశ్యనుంచుకొనివాఁ డగసికుఁ డనియు పోరుషహీనుఁ డనియు భావింపబడుచుండినట్టే లంచములు పుచ్చుకొనివాఁ డప్రయోజకుఁ డనియు బుద్ధిహీనుఁడనియు సరిగణింపబడుచుండెను. అప్పుడు లంచములు స్వీకరింప నొల్లని ధర్మపరులయిన రాజకీయోద్యోగులు సహిత మందందుఁ గొందఱుండుచువచ్చిరిగాని యట్టివారిసంఖ్య యత్యల్పమయియుండెను. లంచములు వైకొనుట యుద్యోగధర్మమని యెల్లవారును దలఁచియుండుటచేత నిచ్చువారుగాని పుచ్చుకొనువారుగాని దానిని తప్పుగాఁ దలఁపకుండిరి. గ్రహస్యమన్నదిలేక బంటుమొదలుకొని మంత్రీవఱకును రాజపురుషులందఱును

బహిరంగముగానే యుక్తోచస్వీకరణము చేయుచుండిరి. దొరలవద్ద క్రింది యుద్యోగములలో నున్నంతకాలమును లంచములు పుచ్చుకొనుచుండినవారే యైనను, తాము స్వతంత్రులయి ప్రాడ్వివాకపదము నొంది న్యాయకర్తలయిన తరువాత ననేకులు లంచములు మానుచుండిరి. 1878-వ సంవత్సరారంభమున పోలూరి శ్రీరాములుగా రనునతఁడు కొంతకాలము రాజమహేంద్రవరమునకు ప్రాడ్వివాకుఁడు (డిస్ట్రిక్టు మునసబు)గావచ్చెను. ఆయనచెల్లెలిని మామండల న్యాయసభలో దొరతనమువారి న్యాయవాదిగా నుండిన చిత్రపు కామరాజు గారికుమారున కిచ్చివివాహముచేసినందున వారిరువురు నాప్తబంధులును పరమ మిత్రులునయి యుండిరి. క్రొత్తగా ప్రాడ్వివాకపదమునకు వచ్చినయాఘాతుఁ డు చిన్నతనమునుండియు చవిగొనుచుండి లంచములు మరగి యున్నవాఁ డగుటచేత నిష్ప డెక్కువయవకాశము కలుగఁగానే తా నచ్చటనున్న కాల ములోనే సాధ్యమైనంతయధికధన్వానము చేయ నిశ్చయించుకొనెను. కాఁ బట్టి యతఁడు వాది, ప్రతివాది, దరిద్రుఁడు, ధనికుఁడు, న్యాయము, అన్యాయము, అని చూడక సర్వభక్షకుఁడైన యగ్నిహోత్రునివలె దన్నుఁజేరినవారి కడనెల్లను ద్రవ్యభక్షణము చేయఁబూనఁగా, ధనంజయునకు ప్రభంజనుఁడు తోడుపడునట్లుగా మహాబలుఁడైన చిత్రపు కామరాజుగా రాయనకు సహాయములయి నిలిచిరి. అందుచేత నాబ్రాహ్మణప్రభువు నిర్భయుఁడయి, ధర్మదేవ తను గోవునుగా మనపూర్వులు వర్ణించియుండుటచేత విపణివీధిలో గోవును విక్రయించునట్లే బహిరంగముగా న్యాయసభలోనే ధర్మమును పాటపాడించి విక్రయింపఁ జొచ్చెను. కాఁబట్టి యాయనకాలములో న్యాయ మెక్కువ పాట పాడినవారిసామేయగుచుండెను. అప్పుడీన్యాయవిక్రయమునకయి వ్యావహారికపరిభాష యొకటి క్రొత్తగా నేర్పడవలసివచ్చెను. ఈపారిభాషిక వ్యవహారశాసనమునుబట్టి న్యాయవాదులకు వాదిప్రతివాదులపక్షమున యుక్తులుచెప్పి వాదింపవలసిన శ్రమయు తప్పిపోయి పని సులభమయ్యెను. వారు వేటువాదముతో పనిలేక యానూతనవ్యవహారశాసనముయొక్కప్రకరణసంఖ్య

ను పేరుకొనుటయే వారివాదమునకుఁ జాలియుండెను. న్యాయాధిపతిగారు వారుదాహరించినప్రకరణబలమును రహస్యమున విచారించి తాముతృప్తిపొందినపిమ్మట వ్యవహారము నేదో యొకపక్షమున తీర్చుచుండిరి. ఆనూతనశాసనములో దశసంఖ్యలును తద్గుణితసంఖ్యలును గలప్రకరణములే కాని వానినడిమియంకెలు గలప్రకరణములేవియు లేవు. వాదిపక్షమున వచ్చినన్యాయవాది “ఏలినవారు 100 వ ప్రకరణమును చిత్తగించి న్యాయము దయచేయింప వలెను” అని వేడఁగా, ప్రతివాదిపక్షమున వచ్చినన్యాయవాది “ఆప్రకరణము పనికిరాదు. ఏలినవారు 150 వ ప్రకరణమును చిత్తగించి న్యాయము దయచేయింప వలెను. ” అని మనవి చేసికొనును. ఆపయి నొకరితరువాత నొకరుగా 150, 170, 180, 190, 200 అని యుభయపక్షముల న్యాయవాదులును నూతన న్యాయశాసనముయొక్క ప్రకరణముల నుదాహరించుచు రాఁగాఁ గడపట నెక్కడనో యొకసంఖ్యకడ పాట నాటికి నిలిచిపోవును. “మంచిది. ఆలోచించెదము. ఆప్రకరణార్థము నీరాత్రి సావధానముగా చిత్తగించి రేపు సభలో తీర్పుచెప్పెదము.” అని చెప్పియాప్రకరణసంఖ్యను వ్రాసికొని యాగ్రంథమునప్పటి కంతటితో ముగించి, మునసబుగారు మఱియొకగ్రంథమునకు దిగి యీప్రకారముగా దినమున కెన్ని యోవ్యవహారములను విచారించి తీర్పుచుండిరి. పెద్దప్రకరణమును జూపి యెక్కువపాట పాడినన్యాయవాది యీరాత్రి యాన్యాయపరిపాలకునియింటికిఁ బోయి యాప్రకరణార్థమును కన్నులకుఁ గట్టినట్టుగా దీపము వెలుతురున విశదముగాఁ జూపినపక్షమున మఱునాఁడాపక్షమునముససబుగారు న్యాయసభలోతీర్పువినిపించుచుందురు. నూతనప్రకరణమునఁగా నూఱురూపాయలనియు, నూటయేఁబదవ ప్రకరణమునఁగానూటయేఁబదిరూపాయలనియు, ఆనూతనశాసనము యొక్కపారిభాషికప్రకరణములన్నియు వాగ్రూపములుగాక ధనరూపము లయినవని నాకు వివరింపవలసిన శ్రమ యియ్యకయీవఱకే బుద్ధిమంతులయిన మాచదువరులు తమంతనే గ్రహించి యుందురు. ఇట్లుగ్ధికారులకు లంచములిచ్చి తాములాభము పొందుచుండుట

కాకాలపు న్యాయవాదులలో ననేకు లలవాటుపడిన వారేయైనను, ఈయ పూర్వ న్యాయాధికారియొక్క వ్యవహారనిష్ఠయప్రకారము వారికి సహితము దుర్భరమయ్యెను. ఇప్పుడు న్యాయాధిపతియే బోసి నోటిపులి యయి సర్వమును దానే గుటుక్కున మ్రింగువాడయినందున, అధికారుల పేరులు చెప్పి యెక్కువ పుచ్చుకొని తక్కువ యిచ్చుచుండువారికి వీసమో పరకోగాని హెచ్చుమిగుల కుండెను. మామునసబుగారు గొప్పగొప్పమొత్తములను స్వీకరింప వలెనన్న యత్యాశచేత వరుస తప్పించి నెద్దమొత్తములుగల వ్యాజ్యములను ముందుగా విమర్శించి తీర్పు నారంభించిరి; అంతేకాక తామున్న యల్పకాలములో నే విశేష విజ్ఞము సంపాదించవలెనన్న దుగాశచేత నేకకాలమునందే రెండుమూడూ వ్యాజ్యములలో సాక్షులవిచారణ చేయుచు, తామొక్కవ్యవహారములో సాక్షులవిమర్శచేయుచు నింకొకవ్యవహారములో సాక్షులవిమర్శ చేయుటకు గుమాస్తాల కప్పగించుచుండిరి; ఒక్కసారిగా నన్ని వ్యాజ్యముల గ్రంథమును సాక్షివాగ్ములములను ప్రతిదినమును జదివి తీర్పులు వ్రాయుట యొక్కరికి దుర్భరముగానఁ దాము కొన్ని వ్యాజ్యముల గ్రంథమును జదివి స్వయముగా తీర్పులు వ్రాయుచు, మఱికొన్నిటిని తమచుట్టమైనచిత్రపు కామరాజుగారి కప్పగించి యాయనచేత చిత్తుతీర్పులు వ్రాయించి తాము వానికి శుద్ధప్రతులను వ్రాసికొనుచు యథేచ్ఛముగా విహరింపఁ జొచ్చిరి. ఇట్లుతఁడు విచ్చల విడిగా లంచములు పుచ్చుకొని ప్రజలను దోచి యన్యాయము చేయుచుండి నను, పయియధికారియైన మామండలన్యాయాధిపతిగా గాయన కేవలన్యాయ మూర్తియనియే భావించుచుండిరి. న్యాయవాది పట్టాలసత్రమును వేసిన వారేనుదొరగారే మాకప్పుడు మండలన్యాయాధిపతిగా నుండిరి.

అప్పు డీయధికారియొక్క దుర్నయము నేలాగుననయినఁదదముట్టింప వలెనని నిశ్చయించుకొని నూవివేకవర్ధని ధర్మస్థాపనదీక్షవహించి కార్యసిద్ధి కలు సాక్ష్యాస్వేషణ ప్రయత్నములో నుండెను. ఇంతలో బాధ నొందిన ప్రజలును వారిపక్షమునఁ బనిచేయున్యాయవాదులు కొందఱును ప్రాడ్వివాక.

శిఖామణియొక్క దౌర్జన్యములనుగూర్చి మొట్టపెట్టుకొన నారంభించిరిగాని వారిలో నొక్కరును తాము లంచము లిచ్చినట్టుగాని మునసబు లంచములు పుచ్చుకొనుచున్నట్టుగాని బహిరంగముగా సాక్ష్యమిచ్చుటకు సిద్ధపడినవారు కనబడలేదు. రాజకీయశాసనములనుబట్టి లంచము లిచ్చినవారును పుచ్చుకొన్న వారునుగూడ సమానముగానే దోషులయి దండనమునకుఁ బాత్రులగుచుండుటచేత నెవ్వరును మేము లంచ మిచ్చితిమని నైకి వచ్చుటకు సాహసించుటలేదు. లంచములనుగూర్చి నాతోఁ బలుమాటు చెప్పుచు వచ్చిన కొందఱు న్యాయవాదులు మాత్రము తాము లంచములిచ్చినట్టు ప్రత్యక్షముగాఁ జెప్పకపోయినను సమయమువచ్చినప్పుడు పయియక్రమములు జరగుచున్నట్లు చెప్పి సాక్ష్యమిచ్చెదమని వాగ్దానముచేసిరి. నేను వెంటనే నామిత్రులైన చిల్లపల్లి బాపయ్యపంతులుగారిని చిర్రాపూరి యజ్ఞన్న శాస్త్రిగారిని మాయింటికి రప్పించి, పయిన్యాయవాదు లావఱకు నాతోఁ జెప్పినదాని నెల్లను మరల వారియెదుటఁ జెప్పించి, మేము మువ్వరమును గలిసి మునసబు లంచములు పుచ్చుకొనుచున్నాడన్న యర్థము నూచన యగునట్లుగా చైత్రమాసపత్రిక కిండ్లీఘన నొకవ్యాసమును వ్రాసితిమి. ఆవ్యాసము పత్రికలోఁ బ్రకటింపఁబడుటకుముందుగా లంచములు పుచ్చుకొను విషయమును మాత్రము విడిచి తక్కిన విషయముల నొకకాకితముమీఁద వ్రాసి చేవ్రాళ్లుచేసి నాకిచ్చెదమని యాన్యాయవాదు లప్పుడొప్పుకొనిరి. ఆవ్రాత్రును బ్రచురపఱుపక నాయొద్దనే యుంచుకొనుటకును సమయము వచ్చినప్పు డాన్యాయవాదులు తర్విరుద్ధముగా సాక్ష్యమిచ్చినప్పుడమాత్రమే నేను ధాని నుపయోగించుటకును నే నొప్పుకొంటిని. నాతోఁ జెప్పిన న్యాయవాదులలోఁ గొందఱప్పుడచ్చట లేనందునఁ దరువాత నందఱును జేరి వ్రాసి చేవ్రాళ్లు చేసికాకితమును నాయొద్దకుఁ బంపెద మనిచెప్పి వచ్చినన్యాయవాదులు వెడలిపోయిరి. వ్రాసిన వ్యాస మచ్చుకూర్పఁబడి ప్రకటనమునకు సిద్ధమయ్యెనుగాని న్యాయవాదులు పంపెదమనివాగ్దానము చేసినలేఖమాత్రము నాకు చేరలేదు. మఱునాఁడు

పత్రిక ప్రకటింపబడు ననఁగా గతసాయంకాలమున నే నాన్యాయవాదుల కడకు వారిమిత్రునినొక్కనిని లేఖనిమిత్తము పంపితిని. వారులేఖను మఱుసటి దినమునఁ బంపెదమని నాకు బదులు పంపి, తా మీవ్యవహారములోఁ దగులు కొనఁగూడదనియు పత్రికావిలే ఖకులు తగులుకొని చిక్కులు పడుచుండఁగా, దాము పయినుండి వేడుక చూడవచ్చుననియు తమలోఁ దామాలోచించు కొనిరట. ఆవార్త తెచ్చినయతఁడు మాటలధోరణిని వారిరహస్యమును నాకడ వెల్లెబుచ్చెను. జరగినమోసమునకు నేనాశ్చర్యవిషాదముల నొందియు నటు త్రమును నిరుత్సాహుడనుగాక మనోవికారమేమియు ముఖచిహ్నములవలనఁ గానరానీక శాంతభావముతో, వారు వేటుగ వ్రాసియియ్యవలసినయా వశ్యకమే లేదనియు, పెద్దమనుష్యుల యెదుటఁ జెప్పియుండుటచేత నాకాసంగతులను దెలిపినవారిపేరులుకూడ పత్రికలో వేసి ప్రకటించెదననియు, అతనితోఁ జెప్పి నట్లుగాఁ జెప్పితిని. అతఁడప్పుడే నాయొద్దనుండి పోయి తనకాపుఁడయినయొక న్యాయవాదితో నే నన్నమాటలు చెప్పెను. అతఁడుతమపేరులు వెల్లడియగు నని భయపడి తక్కిన న్యాయవాదులకడ కాలోచనకుఁ బోయెను. రాత్రి భోజనములయినతరువాత వారు స్వగృహములయందు దొరకరు. వారి నప్పుడు సందర్శింపవలె నన్న పక్షమున వేశ్యాగృహములలోనె వెదకవలెను. తాము వేశ్యలయిండ్లనుండి శృంగారవేషములతో వచ్చుచుండఁగా నాకంటఁబడుట నాకవమానకరమని యెంచి, పగలు పదిగంటలకు నేను పాఠశాలకు నడచిపోవు చుండునప్పుడు నారాక వేచియుండి పాఠశాలములలో తాంబూలములు నమలుచు బోగముదోనియింటినుండి రావలె నని పూర్వము నాకెదురుపడు చుండినమహానుభావులును వారిలోనొకరిద్దఱుండిరి. నాటిరాత్రివారెట్లో నిశా సమయమున కందఱునొక్కచోట సమావేశమయిరి. నడిరేయి రెండుజాముల వేళ నెవ్వరో మావీధితలుపులు గుద్దుచున్నట్టును నన్ను గట్టిగాఁ బిలుచుచున్నట్టును సందడివినబడఁగా, నేను గాఢనిద్రలో నులికిపడి లేచి మేడదిగి వచ్చి తలుపు తీయునప్పటికి మాన్యాయవాదు లందఱును నాకుఁబ్రత్యక్షమైరి. వారు

మహాసత్యసంధులవలెను ధర్మమూర్తులవలెను నటించుచు నన్నఁజూచి, నేనే
మోతమవిషయమున నిష్కారణముగా సందేహపడినట్టు తెలియవచ్చెననియు,
పెద్దమనుష్యులచోటినుండి మాటవచ్చినతరువాత ప్రపంచ మట్టిట్టయినను తప్పి
పోవుట యుండదనియు, ఏమేమో నీతివాక్యములు పలికి తాము వాగ్దానము
చేసినలేఖ నప్పడు వ్రాసి యిచ్చెదమని చెప్పిరి. వారావఱకు వ్రాసి యిచ్చెద
మన్న విషయములను మాత్రమే కాక నాతో వారు జెప్పినమఱికొన్ని విషయ
ములనుగూడ వారిచేత నప్పడు వ్రాయించి పుచ్చుకొని వారి నిండ్లకుఁబంపివేసి
తిని. మనలోని పెద్దమనుష్యులు సహితము సమయము వచ్చినప్పడు బొంకు
టకును వంచించుటకును సంశయింపరని చూపుటకయి యింతకుఁ బూర్వము
నడచిన యొకచిన్నవృత్తాంతము నీసందర్భమునఁ దెలిపెదను.

రాజమహేంద్రవరమున మావీధికి రెండవవీధిలోఁ గొంతచూపరియు
జన్మనియు నయినయొకవైశ్యకాంత యుండెను. భర్త కురూపియు వృద్ధుఁడు
నయియుండుటచేత నాతరుణి కొంత పయియాటల మరగినదయ్యెను. అందు
చేత యువజను లనేకు లామెకు వశ్యులయి యుండిరి. ఆకోమటిజవరాలికిని
పొరుగింట నే వసించియుండిన యొకబ్రాహ్మణయువతికిని జగడముతటస్థించి
నప్పు డావైశ్యాంగన 'నిన్నేమి చేయించెదనో చూడు' మని బ్రాహ్మ
ణాంగనను బెదరించెనట. ఆబ్రాహ్మణయువతి పదునాఁతేండ్లప్రాయముగలది;
అత్తవారియూరినుండి నవగ్రాతములపండుగకు వితంతుమాత పిలుచుకొని
రాగా పుట్టినింటికి వచ్చియుండినది. ఆతరుణు లిరువును తగవులాడిన మఱు
నాడురాత్రి పదునొకండుగంట లయినతరువాత ముగ్గురొరక్షకభటులబ్రా
హ్మణగృహముకడకు వచ్చి తలుపు తట్టి కేకలువేసి యాచిన్నదానిని పేరు
పెట్టిపిలిచిరి. నిద్రలో కేకలు విని యెవ్వరో తలుపువద్దఁ బిలుచుచున్నారని
లేచి వచ్చి తలుపు తీసినయాపడుచును చేయిపట్టుకొని వాండు వీధిలోనికి
లాగి, 'నీవు ఆత్మహత్య చేసికొనఁబోవుచున్నావని మాకు సమాచారము తెలి
సినది; ఆరక్షకస్థానమునకు నడువుము' అని బలాత్కారముగా నీడ్చుకొని

పోయి కొంతదూర మరిగినతరువాత దారిలో నొకయరుగుమీఁద నామెను గూర్చుండఁబెట్టి యామె నెందునకో నిర్బంధింపఁ జొచ్చిరట. అంతట నా చిన్న దానిభాగ్యముచేత నాత్రోవను బోవఁ దటస్థించిన యొక పెద్దమనుష్యుఁ డామెయేడుపువిని చేరరాఁగా భటులు భయపడి పడుచును విడిచిపాటి పోయిరట. తచ్చాఖవాడైనయాబ్రాహ్మణగృహస్థుఁ డాయువతివలన జరగిన వృత్తాంత మంతయు విని యామెను వెంటఁబెట్టుకొని యింటికిఁ గొనిపోయి కొమార్తెనిమిత్త మేడ్చుచున్న తల్లి కప్పగించి ఁోయెను. అట్లు విడిపించి య తరుణిమానమును కాపాడినయా పెద్దమనుష్యుఁడు మఱునాఁడు ప్రాతఃకాలము నేనే నాయొద్దకువచ్చి గతరాత్రిజరగినయారక్షకభటులదౌష్ట్యమును నాతోఁ జెప్పి పత్రికలోఁబ్రకటింపుమని కోరెను. నేనారెండుస్థలములకును బోయి విచారింపఁగా నేను విన్నదంతయు వాస్తవమయినట్లు స్పష్టపడెను. నే నాదుర్మయమునుగూర్చి వివేకవర్ధనిలో వ్రాసిప్రకటించితిని. ఆరక్షకమండలాధ్యక్షుఁడు పత్రికలో వ్రాయఁబడినవిషయమునుగూర్చి విచారణముచేయ నారంభింపగా, నేను విన్నకన్న సంగతులను సరిగాఁ జెప్పితిని; నాతోఁ జెప్పిన స్వేమనుష్యుఁడు తానావిషయమే యెఱుంగననియు, నాతో నేమియు చెప్పలేదనియు, సాక్ష్యమిచ్చెను; ఆచిన్న దానితల్లి తమయింట నేమియునల్లదిఁబోలేదనియు, తనకూతురారాత్రి తెల్లవాటినదాఁక తనయొద్దనే పరుండోయింపననియు, తెలియఁజేసెను; పరిభవపటుపఁబడినయాపడుచు తిన్నె చ్వయను నీలోని కీడ్చుకొని పోలేదనియు, తానింటనుఖముగా నిద్రించుచుంటి ననియు చెప్పెను. అయినను, ఆరక్షకభటాధ్యక్షుఁడు నామాటయందు విశ్వాసము కవాడయి, ఆభటులపేరులు తరువాత నావలనఁ దెలిసికొని వారి ననాగోగ్యకరమైన మన్నె పుప్రదేశమునకుఁ బంపి శిక్షించెను. పిమ్మట మొదట నాతోఁ జెప్పిన పెద్దమనుష్యుఁడు మరల నాయొద్దకువచ్చి, నిజము చెప్పినయెడల స్త్రీలకార్యస్థానములవెంటఁ దిరుగవలసివచ్చునని తానట్లు కల్ల లాడవలసివచ్చెననియు, స్త్రీలవిషయమున బొంకిన నన్యతదోషము లేదనియు, చెప్పి క్షమా

ర్పణముచేసెను. లిఖితపూర్వకమయినసాక్ష్యము లేక పెద్దమనుష్యులమాటలను నమ్మి పని చేయఁ బూనుట యీదేశములో ఔమకరము కాదని నాకప్పుడు మొట్టమొదట బోధపడినది.

ఇంక మరల మనము మనమునసబుగారి వ్యవహారమునకు వత్తము. నా ప్రాణమిత్రులైనబసవరాజుగవరాజుగారు పత్రికానిర్వహణాదులయందు నాకత్యంతసహాయులుగానుండినను, ఆయన కామరాజుగారితోడియల్లుఁ డగుటచేత నేనే యాయన కీవ్యవహారముగో నేమియు పని పెట్టకుంటిని. అయినను గవరాజుగారుమాత్రము బంధుత్వమును బట్టి కామరాజుగారిపక్షమే చేరవలసినవా రయినను న్యాయైకపక్షవలంబముచేతను స్నేహభావముచేతను నాపక్షమునే వహించి యుండి నేనొకవేళ కామరాజుగారికి విరోధముగా పనిచేయు నియమించినను చేయుటకు సంసిద్ధులయియే యుండిరి. మేమాకాలమునందు ప్రజాక్షేమమునిమత్తమయి పనిచేయవలసివచ్చినప్పుడు స్వజాతివాఁడనియు బంధువనియు మిత్రుఁడనియుఁ జూచెడివారముకాము. నేనొకనాఁడు ప్రాడ్వివాకన్యాయస్థానమునకుఁ బోయి ప్రచ్ఛన్నముగా నొకమూలఁ గూరుచుండి యాఘనునివర్తన మంతయు సావకాశముగాఁ జూచి వచ్చితిని. నేను వచ్చితినిని వినియు వివేకవర్ధనిలోఁ దనమీద వ్రాయఁబడినదానిని జదివియు మొదట నతఁడించుకసంచలించెనుగాని లంచములయం దాతీతేటిన దైర్యశాలి యగుటచేతను పట్టణములో నత్యంతప్రబలుఁడుగా నుండిన చిత్రపు కామరాజుగారు తనకుమంత్రియయి సహాయుఁడయి యుండుటచేతను జంకక లంచములకుఁ గొంకక యెప్పటివలెనే వ్యవహారము నడపసాగెను. అంతేకాక వారిరువును తత్పక్షమువారును జేరి నాకు చెఱుపు చేయ యత్నించుచుండిరి. ఉద్యోగస్థులందఱును వారిపట్టగుటచేత నాకప్పుడు సహాయులుగానుండువారు న్యాయసభలలో నెవ్వరును లేరు. బంటు మొదలుకొని ప్రభువువఱకు నెల్లరును ప్రతిపక్షులకే సహాయులుగా నుండిరి. వివేకవర్ధనిని జదివియు మామండల న్యాయాధిపతిగా రెంతమాత్రమును విచారణ చేయక యుపేక్షించి యూర

కుండిరి. మంత్రాంగమును నడపెడిక్రిందియుద్యోగస్థులు ప్రాడ్వివాకు లగు పోలూరి శ్రీరాములుగారు కేవలధర్మమూర్తులనియు వారిపైని దోషాదోషము చేయు మాబోటు లీర్వ్యాపరు లగు నీతిమాలినదుష్టులనియు మామండల న్యాయాధిపతిగారికి దృఢవిశ్వాసము కలుగునట్లు చేసిరి. మండలన్యాయసభలోని యప్పటి రాజసేవకులలో పదిరూపాయల జీతముగల లేఖకుడైన బయపు నేడి వేంకటశోగయ్యగా కొక్కరుమాత్రము నాకుమిత్రులయి నాపక్షమువలంబించి యుండిరి. ఆయనవలననే నాకప్పుడు న్యాయస్థానమునందు జరగు పితం త్రములు కొన్ని యప్పడప్పుడు తెలియుచుండెను. ఈవిధముగా నధికారుల మనసు మనుష్యబలమును మాప్రతిపక్షులపక్షముననే యున్నను సత్యబలమును దైవబలమునుమాత్రమే మాకు సహాయములయి యుత్సాహజనకములుగా నుండెను. దుర్బలపక్షమైన మాకపజయము తప్పక కలుగునని యెల్లవారును బ్రతీక్షించుచుండిన యాకాలములో నీశ్వరుడు మా కొక్కయాధానమును గనఁబఱచెను. చిత్రపుకామరాజుగారు మునసబుగారినిమిత్రము వ్రాసినానిత్తుతీర్పు కాగితములను శుద్ధప్రతులు వ్రాయఁబడినతరువాత చించి వేసి యాముక్కలను చింపి వేయఁబడినయితరమైన కాగితపుముక్కలను గలిపి తమయింటి కెదురుగా నుండిన పాడుదొడ్డిలోని పెంటకుప్పలలోఁ బాటవేయించుచుండిరి. అందులో తీర్పుముక్కలున్నవని మాకప్పుడు తెలియకపోయినను వారియింటి కెదుటింటిలోఁ గాపురమున్న యొక న్యాయవాది వచ్చి వారేవో కాగితపుముక్కలు పాటవేయుచున్నారని నాతోఁజెప్పెను. అవియొందులకైనను బనికి రావచ్చునని తలచి వీధులు తుడుచుదాని కేమైననిచ్చి యాముక్క లెత్తించి తీసికొని రావలసినదని నే నాన్యాయవాదితోఁ జెప్పితిని. అతఁడట్లుచేయించి రెండుబుట్టలతో ముక్కలను మాయింటికడఁ జేర్చెను. ఆముక్క లేమైననతికి చదువఁదగియుండునేమో యని యొకదానితోనొకటి చేర్చి ప్రయాసపడి యతికింపఁ జొచ్చితిని. శ్రమపడి యతికించినవానిలోఁ గొన్ని కర్రగాఱి మొదలైనవారికి వ్రాయఁబడిన యుత్తరములయి యెందునకుఁ బనికిరానివయి.

పోయెను. ముక్కలు సంగ్రహించి తెచ్చిన న్యాయవాది యతికించినవానిలో రెండుకాగితములు చేరి పూర్ణముగా నొకతీర్పుయ్యెను. పడిన ప్రయాసము వ్యర్థమయిపోలేదని నా కప్పు డపరిమితసంతోషము కలిగినది. ఆవ్యాజ్యమును గోలుపోయినవార డొకమహమ్మదీయుఁడు. నాసహపాతియు రెండవతరగతి న్యాయవాదియైన దామరాజు నాగరాజుగారిచేత నామహమ్మదీయునిఁ బిలిపించి మాట్లాడఁగా, అతఁడు కామరాజుగారు లంచ మిచ్చుని తన్నుడిగి నప్పుడు బీదవాడగుటచేతఁ దానియ్య లేకపోయిననియు ప్రతివాదియొద్ద లంచముపుచ్చుకొని మునసబు వానిపక్షమున తీర్పుచేసెననియు చెప్పెను. ఆ సంగతులనే తెలుపుచు మహమ్మదీయునిసత్తుతితో మండలన్యాయాధిపతిపేగ విన్న పమొకటి వ్రాయించి దానిలో వానిచేత వాగ్విలు చేయించి, చిత్తుతీర్పు యొక్క సగముభాగము నందుతోఁ జేర్చికుట్టించి మండలన్యాయసభలోఁ బెట్టించితిమి. నాగరాజుగారియొద్ద లేఖకుఁడుగానుండిన మిర్తిపాటి రామ య్యగా రావిన్న పములోఁ బేర్కొనఁబడిన సాక్షులలో నొకఁడు. ఈవిన్న పము సంగతి తెలియఁగానే మహాతాంత్రికుడైన కామరాజుగా రామహమ్మదీ యుని రహస్యముగాఁ దనయింటికి రప్పించి, వానికి వాజ్యపు మొత్తమునకు ద్విగుణముగాఁ దనమిచ్చి వానియొద్దనున్న తీర్పుముక్కల నపహరించెను. అన్ని రూపాయలొక్కసారిగా చేతఁబడఁగానే యామహమ్మదీయుఁడు పట్టగాని సంతోషముతోఁ దనమిత్రులకు విందు చేసెను. ఈవిందువలన ముక్కలుపోయి నట్టుమాకుఁ దెలిసినది. ఈలోపల మఱియొకనాలుగుతీర్పుల ముక్కలనుగూడ పేమతికి పూర్తిచేసితిమి. ముక్కలు పోయినసంగతి తెలియఁగానే సాక్షి యైన మిర్తిపాటి రామయ్యగారిచేత మహమ్మదీయుఁడు చిత్రపుకామరాజు గారివద్దసాము పుచ్చుకొనితిరిగిపోయి ముక్కలిచ్చివేసెననియు, కామరాజు గారు మునసబుగారికి లంచములు కుడుర్చుచున్నట్టును దీర్పులువ్రాసియిచ్చు చున్నట్టును ఋజువు చేయుటకు తనయొద్ద నాధారము లున్నవనియు, మహమ్మదీయునితీర్పుయొక్క సగముముక్క తనయొద్దనున్నదనియు, మండల

న్యాయసభలో నొకవిన్నపము పెట్టించితిమి. ఇంతలో కామరాజు గారు రామహమ్మదీయునిచేత తనవిన్నపములోనిసంగతు లేవియుఁ దా నెఱుఁగననియు, ఒకన్యాయవాది (దామరాజు నాగరాజుగారు) మోసము చేసి తనచేత నందులో సంతకముచేయించెననియు, తనవిన్నపమును విమర్శింపనక్కఱలేదనియు, మఱియొకవిన్నపమును బెట్టించెను. అందుపైని మండలన్యాయాధిపతి గారు న్యాయవాదిని రామహమ్మదీయునిని బిలిపించి వారు చెప్పినసంగతులను వ్రాసికొనిరిగాని పిమ్మట నేమియుఁజేయక యూరకుండిరి. మిర్తిపాటి రామయ్యగారిచ్చిన విన్నపముపైని మండలన్యాయాధిపతిగారు రామహమ్మదీయునితీర్పుయొక్క సగముముక్కను బుచ్చుకొని, సాక్షుల పేరులను తక్కిన యాధారములను వ్రదర్శింపవలసినదని యుత్తరువొచ్చిరి. నాయొద్ద నింకను తన వ్రాతతో నున్న ముక్కలున్నవని కనిపెట్టి నాయొద్దనున్న ముక్కలనన్నిటిని నిచ్చివేసినపక్షమున నైదువేలరూపాయల నిచ్చెదమని చిత్రపు కామరాజు గారు నాకు సందేశమును బంపిరి. ఆసందేశము నప్పుడు నేను తిరుస్కారభావముతో నిరాకరించితిని. ఇప్పటికైదుతీర్పులముక్కలను మేము పూర్ణముగా నతికింపఁగలిగితిమి. అతికింపఁబడినవానిలో నొక్కతీర్పునుమాత్రము నాయొద్ద నుంచుకొని తక్కిన నాలిగింటి ముక్కలను ఒక్కకాగితపుసంచిలోఁబెట్టి నాయుంగరముతోనే లక్కముద్రవేసి, మిర్తిపాటి రామయ్యగారిని నావెంట మండలన్యాయసభకుఁ దీసికొనిపోయి, ఆముక్కలసంచిని విమర్శదినమువఱకును న్యాయాధిపతి సొంతపెట్టెలోనే యుంచుకొనునట్లు విన్నపము వ్రాయించి, వానిని దొరశాసనము ప్రదర్శింపించితిని. ఇంకను మేము క్రొత్తతీర్పుల నతికించుటకయి పాటుపడుచునే యుంటిమి. పనికిమాలినవని తీసివేసినముక్కలు పోఁగా నింకను బుట్టెడుముక్కలు నాయొద్ద మిగిలియుండినవి. వానిలో నేవైన సరిగా నతుకునేమో చూచుటకయి యాబుట్టను నేను దామరాజు నాగరాజు గారియొద్దనుంచితిని. ఆమఱునాడుఁదయమున జాముప్రొద్దెక్కిన తరువాత నొకరెండవతరగతిన్యాయవాది నాగరాజుగారి యింటి యొద్దనుండి మా

యింటిదారిని బోవుచు వీధిలోనిలువబడియున్న నాతో మాటాడుటలో మున
సబు గారును కామరాజు గారును నాగరాజు గారియింటి కేదోపనిమీదఁదన్నఁ
బంపినట్లు పొరపాటునఁ గొన్ని మాటలు జాఱవిడిచెను. నేనాయనను బంపి వేసి
వెంటనే నాగరాజు గారియింటికిఁబోయి యాముక్కలబుట్టను దీసికొనివచ్చి
నా పెట్టెలోఁబెట్టి తాళము వేసితిని. ముక్కలనిచ్చినచోఁదనకేనూఱురూపా
య లిచ్చెదమని సందేశము పంపిరనియుఁదాను నిరాకరించితినినియు నాగరాజు
గారు తగువాతనాతోఁ జెప్పిరి. అటుపిమ్మట రెండుమూడుదినములలో నాకు
మొదటముక్కలను దెచ్చియిచ్చినన్యాయవాది మాయింటికివచ్చి తనకాదిన
మున న్యాయసభలో పనిలేదనియు బుట్టతీసికొనిపోయి తీర్పుల నతికించెద
ననియుఁజెప్పెను. నే నామాటనమ్మి ముక్కలబుట్ట నిచ్చి వేసితిని. కామ
రాజు గారేదో మాయోపాయము పన్ని ముక్కలబుట్ట నపహరించిరని నాటిసా
యంకాలమే పట్టణములో నొకప్రవాదము కలిగెను. కామరాజుగారు ధన
కాములయినవారికి ధనమిచ్చియు స్త్రీకాములయినవారికి స్త్రీలను సంధిం
చియు వివిధమాయోపాయములచేత స్వకార్యమును సాధించుకొనెడు పరమ
సామర్థ్యముగలవారు. ముక్కలబుట్ట ప్రతిపక్షులను జేరిన దన్న వార్తనాచెవిని
బడఁగానే నేనాన్యాయవాదికడకుఁబోయి యడుగఁగానతఁడాబుట్టలో పనికి
వచ్చుముక్కలేనియు లేనందున వానిని కాల్చి వేసితినిని చెప్పెను. అంత
టితోనన్ని ముక్కలును పోయినవని యెల్లవారును దలఁచియుండిరేగాని నా
యొద్ద నింకొక్కతీర్పు మిగిలియున్నదని నామిత్రులు సహిత మెఱుఁగరు. కా
మరాజుగారు గూఢచారులనుబెట్టి నేనెక్కడెక్కడకుఁ బోవుచుందునో
యెవ్వరెవ్వరితో మాటాడుచుందునో యేమేమిపనిచేయుచుందునో నావర్త
నము సర్వమును గనిపెట్టుచుండెడివారు.

మిర్తిపాటి రామయ్యగారి విన్నపముపైని మండలన్యాయాధిపతిగారు
విమర్శకు జూన్ నెల 26 వ తేది నిర్ణయించి, సాక్షులకాహ్వానములు పంపి,
ఆయావ్యాజ్యముల గ్రంథములు పంపుమని ప్రాడ్వివాకున కుత్తరువు చేసిరి.

విమర్శదినము రాకమునుజే యేలాగుననోకాని మండలన్యాయాధిపతి గారి పెట్టెలోని తీర్పులముక్కలు సిరస్తాదారుగారిచేతిలోనికి వెళ్ళినవి. అత్యంత సమర్థుఁడును పరమతాంత్రికుఁడును మాయోపాయవిశారదుఁడు నైన చిత్రపు కామరాజుగా రాముక్కల నేలాగునైన నపహరింపవలెనని సర్వవిధములఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. అప్పుడు మండలన్యాయసభలో సిరస్తాదారుగా నుండిన రొజారిగోదొరగారివద్ద లంచములవ్యవహారములలో దండకాఖిలేఖ్యరక్షకుఁడైన (Criminal Record-keeper) బొల్లాప్రగడ వెంకన్న గారు మంత్రిగా నుండిరి. ఈమంత్రిమణిగారు నూఱురూపాయలు లంచము మాటాడినప్పుడు పాతికరూపాయలతోనే సిరస్తాదారుని తృప్తిపఱచి తక్కిన ముప్పాతికరూపాయలును తనకప్పుమునకై తానే స్వీకరించుచుండెడి శక్తియుక్తులు గలవాఁడని వాడుక. అనుదినమును నూర్యనమస్కారములు చేయుచు నిష్ఠాపరుఁడయి యుండెడి యీమంత్రిశిఖామణికి మున్నూఱురూపాయ లిచ్చి చిత్రపు కామరాజుగారు తీర్పులముక్కలను తీసివేయుచుట కేర్పాటు చేసిరట. ఈమొత్తములో నిరువదియైదురూపాయలును రెండుసారాబుడ్లును దక్క సిరస్తాదారుగారికి మతేమియు దక్కలేదట. న్యాయసభలో మండలన్యాయాధిపతిగారిసమక్షమునఁ బ్రదర్శింపబడినముక్కలను దీసివేయుట యెట్లా యని గొప్పవిచారముపుట్టినది. ముక్కలను దొంగ యెత్తుకొనిపోయి నట్టు కనబఱుపవలెనని వారు మొట్టమొదట నాలోచించి సరి యనుకొనిరి. అయ్యలోచననుబట్టి తెల్లవాటి విమర్శ యారంభ మగు ననగా 25 వ తేది రాత్రి న్యాయసభాభగనముయొక్క గోదావరివైపున నున్నతలు పొకటి తెఱవబడి, సిరస్తాదారునియొక్కయు నొక లేఖకునియొక్కయు వ్రాత పెట్టెలు పగులగొట్టబడి, కాగితములు చిందరవందఱగా నేలమీఁద చిమ్మి పేయబడినవి. సొమ్ముపెట్టెసమీపముననే యున్న ను దాని నెవ్వరును ముట్టుకోనేలేదు. కామరాజుగారి వ్యవహారముతో సంబంధించిన కాగితములను న్యాయసభాభగనములో దొంగలుపడి యెత్తుకొనిపోయిరని పట్టణమున గొప్ప

ప్రవాదము పుట్టినది. నాఁడు విచారణదిన మగుటచేత సాక్షులును పౌరులును పగలు పదిగంటలు కాకమునుపే సభాభవనమునకుఁ బోయి యుండిరి. సాక్షి నయి యుండుటచేత నేనును మిత్రులతోడ సభామందిరమునకు ముందుగానే పోయియుంటిని. అప్పటికి సభాభవనములో నొక వింత నడుచుచున్నది. అవఱకే సిరస్తాదారుగారును క్రిమినల్ రికార్డుకీపరుగారును వచ్చి యొకగదిలో తలుపులు వేసికొని కూర్చుండి రహస్యముగా నేదో పనిచేయుచుండిరి. నేనును నామిత్రులును తాళముచెవిపెట్టుతలుపుసందులోనుండి యొకరొకరుగా లోపలఁ జూచితిమి. సిరస్తాదారుగారును బొల్లాప్రగడ వెంకన్నగారును ఒక చోటఁగూరుచుండి కాగితపుముక్కల నొకకాగితపుసంచిలో వేయుచుండిరి. వారిపార్శ్వమున దీపము వెలుఁగుచుండెను. ముద్రవేయుటకుఁ గాఁబోలును లక్కకణిక వెంకన్నగారిచేతిలో నుండెను. ఇంతలో న్యాయాధిపతిగారును సభకు విజయంచేసిరి. ఆయన స్వపీతము నధిష్ఠింపఁగానే మిర్తిపాటి రామయ్యగారు వచ్చి తనచేత నర్పింపఁబడిన ముక్కలు మార్పఁబడుచున్న వనియు, వెంటనే తనముక్కలను దనకుఁ జూపవలసినదనియు, న్యాయాధిపతిగారి ముందఱ మొట్టపెట్టుకొనెను. కొంచెముసేపటికి సిరస్తాదారు వచ్చి యతికించి యుండనిముక్కలను గొన్నిటినిదెచ్చి న్యాయాధిపతిగారి బల్లమీఁదఁబెట్టెను. శోధించి చూచి యవితాను కాగితపుసంచిలోఁ బెట్టియిచ్చిన ముక్కలు కావనియు, సిరస్తాదారు ముక్కలను మార్చుచుండఁగా చూచినసాక్షులున్నారనియు వెంటనే విమర్శ చేయవలసినదనియు, మిర్తిపాటి రామయ్యగారు బహువిధముల న్యాయాధిపతిగారిని బ్రార్థించెను. ముక్కలు పోయినందుకుఁ దాముచేయవలసినపని లేదని న్యాయాధిపతిగారు సెలవిచ్చిరి. అంతేకాక మామండలన్యాయాధిపతిగారు మిర్తిపాటిరామయ్యగారినిపిలిచినీ వపకారము నొందిన వాదిప్రతివాదులలోఁ జేరినవాడవు కావు గావున నీవిన్నపమును విమర్శింప వలనుపడదని చెప్పి పంపివేసిరి. మండల న్యాయసభలోని న్యాయ విచారణ నాటి కీర్తిధముగా ముగిసినది. అవఱకు కామరాజుగారును తత్పక్షా

వలంబులును నయమున భయమున బుజ్జగించియు బెదరించియు మిర్తిపాటి రామయ్యగారినే వశ్యుని జేసికొని తమపక్షమునకుఁ ద్రిప్పకోవలెనని కృషి చేసిరికాని సఫలమనోరథులు కాలేకపోయిరి. “బలవంతులతో నేల విరోధ పడియెదవు? ఈపనివలన నీకు వచ్చెడులాభమేమి!” అని యడిగెడివారితో నెల్ల నతఁడు తా నావతికుఁ బొందిన యుపదేశానుసారముగా ప్రజాక్షేమము (Public good) కొఱకని చెప్పచు వచ్చెను. అందుచేత జను లతనిని గొంతకాలము “పబ్లిక్ గుడ్డుగాఁ” డను వినోదనామముతో కోడిగములకుఁ బిలుచుచుండిరి. ముక్కలు దొంగలెత్తుకొనిపోయిరని చెప్పటకయి మొట్ట మొదట రాత్రివేళ తలుపుతెరిచి కాగితములను తాటుమాటుగా పాఠవైచి నను, కాగితములనిమిత్తమే దొంగలు పడిరన్నచో నేరము చిత్రపుకామరాజు గారిమీఁదనో మునసబుగారిమీఁదనో సిరస్తాదారుగారిమీఁదనో మోపఁబడు నని భయపడి వారు తరువాత ముక్కలు పోలేదని పలుకుచు చిత్రపు కామ రాజుగారి వ్రాతతో నున్న పనికిమాలినముక్కలను దెప్పించి గదిలోఁ గూరు చుండి రహస్యముగా వానిని పూర్వపుముక్కలకు మాటుగా నొకకాగితపు సంచిలో వేసి ముద్రవేసిరి. ముక్కలుపోలేదని సిరస్తాదారుగారు కడపట మండలన్యాయాధిపతిగారిముందు పెట్టి చూపినవి యీక్రొత్తముక్కలే. ఈ ప్రకారముగా ముక్కలుపోయినను వ్యవహార మంతటితో పోలేదు.

రాజమహేంద్రపురారక్షక పర్యవేక్షుఁడు (Police Inspector) ఈయన్యాయమునువిని విచారపడి నన్ను మండలారక్షకాధ్యక్షుని (District Police Superintendent) కడకుఁ గొనిపోయి మాటాడెను. ఆరక్షకాధ్యక్షుఁడు జరగినదంతయువివి మనసు కరఁగినవాఁడయి యీ వ్యవహారములో తనచేతనైన పనియంతయుఁ జేసెదనని చెప్పి, న్యాయసభలో జరగిన చార్జి విషయమయి విచారణ జరపుటకు నెలవియ్యవలసినదనియు, పోయినముక్కల విషయమయి సిరస్తాదారునియొక్క యాలోచనమీఁదనే యీపని జరగినట్టనుమానింపఁ దగియున్నదనియు మండలన్యాయాధిపతి స్ఫుత్రమువ్రాసెను.

అట్టివిచారణ యావశ్యకము లేదనియు, వస్తువు లేవియు పోలేదనియు, ముక్కల
చొంగతనమునుగూర్చి తనసిరస్తాదారువిషయమయి సందేహపడుట కవకాశము
లేకము లేదనియునతఁడు బదులువ్రాసెను. అందుపైని మండలారక్షకాధ్యక్షుఁడు
జరగిన సంగతి యంతయు నాచేత వ్రాయించి పుచ్చుకొని నామిత్రుల నొక
రిద్దఱినిగూడ విచారించి తాను వెంటనే కాకినాడకుఁ బోయి మండలదండ
విధాయిశో నడచినకథయంతయు విన్నవించి, సిరస్తాదారుని క్రిమినల్ రికార్డు
కేసును పట్టుకొనుట కయి యాయనయొద్దనుండి యధికారపత్రములను
(Warrants) గొనివచ్చెను. అమటునాఁడు రొజారియోదొరవారును బొల్లా
ప్రగడ వెంకన్న గారును భోజనములు చేసి న్యాయస్థానమునకుఁ బోవునిమి
త్తము బట్టలు కట్టుకొనుచున్న సమయములో నారక్షకభటులు వారియిండ్లకుఁ
బోయి వారినిరువురను బట్టుకొని యారక్షకస్థానమునకుఁ గొనిపోయి కొట్టలలోఁ
బెట్టిరి. ఈసంగతి తెలియఁగానే యూరంతయు నల్లకల్లోలమయ్యెను. ఎల్ల
వారును పురమున నెక్కడఁ జూచినను ఈవిషయమునే ముచ్చటించుచుండిరి.
ప్రతిపక్షులపక్షమువారు తోడనే పరుగెత్తుకొనిపోయి యావైపరీత్యమును
మండలన్యాయాధిపతిగారిశో మనవిచేసిరి. ఆయన యద్భుతపడి సిరస్తాదా
రుని వెంటనే విడిచిపెట్టవలసినదనియు, అతఁడు నిగ్గోషియనియు, అతఁడు
లేకపోవుటచేత న్యాయస్థానకార్యముల కడ్డంకి కలుగుచున్నదనియు, ఆరక్ష
కాధ్యక్షునిపేర లేఖవ్రాసెను. ఆరక్షకశాఖవారు దానిని మన్నింపక యా
సాయంకాలమే వారినిరువురను పడవ యెక్కించి కాకినాడ మండలదండ
విధాయియొద్దకుఁ దీసికొనిపోయిరి. సాక్ష్యమిచ్చుటకు మేమును వారితోడనే
పోయితిమి. మండలదండవిధాయిగారు ప్రథమవిచారణచేసి మావలన సాక్ష్య
ములను గైకొని, రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి చౌర్యము జరగినస్థలమును
జూచి, మండలన్యాయాధిపతిగారివలన వాగ్మూలమును గైకొని, బొల్లాప్రగడ
వెంకన్న గారిని విడిచిపెట్టి సిరస్తాదారుగారినిమాత్ర మంతిమవిచారణనిమిత్తము
మండలదండాధికార్షికాధ్యక్షానమునకుఁ బంపిరి. మామండలదండాధికారియు

న్యాయాధిపతియునయిన వారేనుదొరగా రీవ్యవహారములో సాక్షియయి యుండినందున చెన్న పురి యున్న తన్యాయసభవారు విచారణనిమిత్త మీవ్యవహారమును కృష్ణమండలదండాధికారికార్యస్థానమునకుఁ బంపిరి. అక్టోబరు నెలలో నక్కడ విచారణజరగెను. ఈమూడుమాసములును మాసిరస్తాదారు గారు కారాగృహమునందే యుండవలసినవా రయిరి. మాసిరస్తాదారుగారిస్థితి మిక్కిలి శోచనీయమైనదిగా నుండెను. ఆయన యీవ్యవహారములోఁ బాపిదినలాభ మత్యల్పము. ఆయన కెనమండుగురో తొమ్మండుగురో బిడ్డలు. వీనెలజీతమానెలలోనే యన్న పానములక్రింద వ్యయపడుచుండుటచేత నింట పేదదినములగ్రాసమున కై ననునిలువలేదు. ఆయనస్థితిని విచారించినచో విచారణచేసిన మండలదండాధికారిగారికిని ప్రతిపక్షులమై యున్న మానునుగూడ పరితాపకరముగా నుండెను. విచారణ జరిగినమీఁదట కృష్ణమండలదండాధికారిగా రగు కెల్సాలుదొరగారు సరియైనముక్కలు మండలన్యాయసభలో నర్పింపఁబడినందుకు లేశమైనను సందేహము లేదనియు, అముక్కలుపోయి వానిస్థానమున వేఱుముక్కలు వచ్చుట నిశ్చయమేయైనను సిరస్తాదారే వాని నపహరించినట్టు సాక్ష్యములేనందున నతఁడు నిర్దోషియనియు, వ్రాసి రొజూ రియోదొరగారిని విడుదల చేసిరి.

ఈలోపల మావివేకవర్ధనిలో వ్రాయఁబడినయంశమును జూచి చెన్న పురి దొరతమువా రున్న తన్యాయసభవారికి వ్రాయఁగా, వారు విమర్శ చేసి పర్యవసానము తమకుఁ దెలుపవలసినదని మామండలన్యాయాధిపతిగారి కు త్తరు విచ్చిరి. అప్పుడు మరేడు న్యాయాధిపతిగారు మేలుకొని నన్నును మఱి కొందఱిని పిలిపించి విమర్శ కారంభించిరి. విచారణారంభదినమున మాప్రతిపక్షులైన చిత్రపు కామరాజుగారు మొదలగువారు మహోల్లాసముతో సభకు వచ్చి నవ్వమొగములతో సావజ్ఞముగా నావంకసారెసారెకుఁ జూచుచు నా కెదురుగా కుర్చీల నలంకరించి కూరుచుండిరి. ఈవిచారణలో నేను తప్పక కారాగృహమునకుఁ బంపఁబడుదునని వారికిమాత్రమేకాక మొల్లవారికిని గట్టి

నమ్మకము కలిగి యుండెను. నాయొద్దనుండిన తీర్పులముక్క లన్నియు పరుల పాలయి భగ్నములైపోయినవి; వాని నన్యాయక్రాంతము చేసిన సిరస్తాదారుగారు మండలసభలో నిగ్దోషులుగా నెన్నబడి విముక్తులయిరి; విచారణకుఁ బూనిన మండలన్యాయాధిపతిగారు నాపైని సదభిప్రాయము లేనివారయి ప్రతి పక్షులపక్షము నవలంబించినవారుగా నుండిరి. ఇట్లు నిమిత్తములన్నియు పైకి నాకు ప్రతికూలములుగాఁ గనబడుచుండినను కడపట సత్యము జయింపకపోదని నాకుమాత్రము ధైర్యముండెను. నాయొద్ద నింకొకతీర్పుముక్క మిగిలియున్నదని నామిత్రులకుఁ గాని యమిత్రులకుఁగాని తెలియదు. అన్నిముక్కలట్లు విఫలములయి పోయినప్పుడు డీయొక్కముక్కమాత్రము సఫలమగునని యూహించుట కంత యవకాశము లేకపోయినను, ఇట్లు వెడలునప్పుడు నే నాతీర్పుకాగితమును చొక్కాసంచిలో వేసికొనియే న్యాయసభకుఁ బోయితిని. మండలన్యాయాధిపతిగారు తమప్రక్కనే క్రింద నా కొక్కకుర్చీని వేయించి కూర్చుండ నెలవిచ్చిరి. విచారణయారంభమగుటకు ముందుగా నే నొకకాగితమువూడ నావద్ద కామరాజుగారివ్రాతతో నున్నచిత్తుతీర్పింకొకటియున్నదనియు, ఆవ్యాజ్యపుగ్రంథమును వెంటనే తెప్పించెడిపక్షమున దాని సంఖ్యను దెలిపెదననియు, వ్రాసి న్యాయాధిపతిగారిచేతి కిచ్చితిని. సంఖ్య చెప్పవలసిన దని నావ్రాతక్రిందనే వ్రాసి యాయన యా కాగితమును స్వా చేతి కిచ్చెను. దానియడుగున సంఖ్యను వ్రాసి కాగితమును మరల నేను దొరగారి కిచ్చితిని. ఆయన తత్క్షణమే యొకయుత్తరపు కాగితమునందుకొని దానిపై నేమోవ్రాసి యాలేఖ నొక కాగితపుసంచిలోవేసి జిగురంటించి చెంత నున్న భటుని బిలిచి పరుగెత్తుకొనిపోయి నీ విది ప్రాడ్వివాకసభలోనిచ్చి వారిచ్చినది గొనిరమ్మని యాజ్ఞాపించెను. నాకును దొరగారికిని నడచినయుత్తరప్రత్యుత్తరము లేవో యితరుల కెవ్వరికిని దెలియలేదు. ప్రాడ్వివాకసభ యాయావరణములోనే యుండినందున పోయినభటుఁ డరగంటాలోపలనే యావ్యాజ్యపుగ్రంథమును గొనివచ్చి దొరవారిచేతి కిచ్చెను. అప్పుడు నాజేబు

లోనికాగితమును వైకిదీసి దొరగారిచేతి కిచ్చితిని. దొరతనమువారిస్వీయ వాది యగుటచేత కామరాజుగారివ్రాత యందటకుఁ దెలిసినదిగా నుండెను. నే నిచ్చినచిత్తుకాగితములో హంసపాదములు తుడుపులు ననేకములున్నవి. వ్యాజ్యపుగ్రంథములోనితీర్పు సరిగా దానికి శుద్ధప్రతిగా నున్నది. ఆరెంటిని జూడఁగానే దొరగారికి మునుపున్న యభిప్రాయమంతయు నొక్కసారిగా మాటిపోయినది. ఆయన యాచిత్తుతీర్పునుదీసి కామరాజుగారిచేతి కిచ్చి యిది నీవ్రాతయగునా కాదా యని యడిగెను. ఆక స్తికముగాఁ జూపఁబడుటచే నాలోచించుకొనుట కవకాశములేక చేతులు వడఁక గద్గదస్వరముతో “నా వ్రాతవలెనే యున్నది” అని యాయన బదులు చెప్పెను. “ఇది తప్పక నీ వ్రాతయే. సత్యము నా కిప్పుడు బోధపడినది. (నన్నుఁజూపి) ఇతఁడు స్వీయస్థుఁడు. సిరస్తాదారును మీరును గలిసి యీతనిపై నాకు దురభిప్రాయ మును గలిగించితిరి. ఈవఱకు పోయిన ముక్కలన్నియు నిజమైనవే. ఆ ముక్కలను సిరస్తారునకు లంచమిచ్చి మార్పించినవాడవునీవే. విమగ్ధునిమిత్రము తేపటిదినము నిన్ను దండవిధాయి యొద్దకుఁ బంపెదను. అని కోపముతోఁ బలికి, మామండలస్వీయాధిపతిగారు కాగితమును కలమును గైకొని సిరస్తాదారును క్రిమినల్ రికార్డు కీపరును పనిలోనుండి తొలగించినట్లు వ్రాసి చదివి వినిపించెను. నాటికి సభముగిసినది. నవ్వుమొగములతో సభనుప్రవేశించిన మాప్రతిపక్షులు తొంటియాత్సామును గోలుపోయి యేడుపు మొగములతో సభను విడిచిరి. సత్యము తెలిసినతరువాత సహితము తమపూర్వాభిప్రాయమును మార్చుకోనొల్లని మనవారిలో ననేకులవలెఁ గాక యూరపియనుల సాధారణముగా తాము పడినయభిప్రాయము తప్పని తెలియఁగానే దానిని మార్చుకొందురు. కామరాజుగారు సభనుండి యింటికిఁ బోయి తా మవమానమునుండి తప్పించుకొనుట కింక మార్గములేదని విచారించి తనసోత్తువిషయమయి మరణశాసనమును వ్రాసి ముగించి యారాత్రియే విషముత్రాగి యాత్మ హత్యచేసికొనిరి. నాఁడు తెల్లవారుజామున నాలుగుగంటలకుఁ గవరాజుగారు

మాయంటికి వచ్చి నన్ను లేపి తన్మరణవార్తను దెలిపినప్పుడు నా కతివిస్మయమును విచారమును గలిగినవి. మండలన్యాయాధిపతిగారు రొజారియోగాని బొల్లాప్రగడ వెంకన్న గారినికూడ పనిలోనుండి తొలగింపఁగా, వాఁడు తన్మరణవార్తవారికిని దొరతనమువారికిని విజ్ఞాపనపత్రములను బంపుకొనిరిగాని వానివలనఁ గార్యము లేకపోయెను. సిరస్తాదారుగానుండిన రొజారియోగా రన్న వస్త్రములకు లేక బిడ్డలతో బాధపడుచు యాచించుటకయి నాయొద్దకు సహితము వచ్చుచుండెడి వాఁడు. అల్పకాలములోనే యతఁడు మతిచాంచల్యము నొంది కడపట పిచ్చిపాండ్ర వైద్యశాలలో దుర్మరణము నొందెను. ఉన్న తన్మరణవారు పోలూరి శ్రీరాములుగారినికూడ లంచములు పుచ్చుకొన్నందునకు విమర్శ చేయవలసినదని మండలన్యాయాధిపతి కుత్తరువియ్యఁగా, విమర్శమధ్యముననే యాకస్మికముగా నతఁడును దేహవియోగము నొంది యిహలోకదండనమును తప్పించుకొనెను. ఆయన మరణమునకును గారణ మాత్మహత్యయే యని జను లప్పు డనుకొనుచు వచ్చిరి. ఆయన లంచములమూలమున సంపాదించిన ధన మంతయు నీవ్యవహారములో వ్యయపడుటయేకాక మునుపున్నదికూడ పోయెనట. ఈశ్వరబలముముందటను సత్యబలముముందటను మనుష్యబలమును ధనబలమును గవ్వకును కొఱగావు. ఈశ్వరబలమున్న మున్న పక్షమున పూరిపుడకయు వజ్రాయుధ మగును; ఈశ్వరబలములేనిచో వజ్రాయుధము సహితము పూరికపుడక యగును. ఈశ్వరబలమును సత్యబలమును ధర్మబలమును గలిగియుండఁబట్టియేకదా యెందునకును బనికిరానిదని పెంటలో పాఱవేయఁబడిన చింపిరికాగితపుముక్కై లుత్తమసాధనములయి సాక్ష్యమిచ్చి యిందటిప్రాణములను మానములను ధనమును జీవనమును గొనఁగలిగినవి! లోకములో సత్యబలమును ధర్మబలమునే బలములుగాని యవి లేని యధికారబలమును విత్తబలమును బలములు కావు.

అకాలమునందు శరీరప్రయాసముగాక నాకును గొన్ని కష్టములు వచ్చినవి. మూఱజనుల్ని వానిని గొప్పవారితో వైరము పెట్టుకొన్న నాయవివేక

మున కారోపింపఁ దొడఁగిరి. నే నవలంబించినపక్షము న్యాయపక్షమనియు నీశ్వరప్రీతికర మనియు నాదృఢనిశ్చయ మయినందున నామనశ్శాంతి కెప్పుడును భంగము కలుగలేదు. ఇట్టిచిక్కులలోఁ జిక్కుకొని యున్న కాలము లోనే సెప్టెంబరు నెల 8-వ తేదిని మేము మొట్టమొదట రాజమహేంద్రవరమున సంఘసంస్కారసమాజమును స్థాపించి పని చేయ నారంభించితిమి. ఆసమాజములో మొదట నుపన్యాసము లియ్యవలసినభారము నామీదనే పడెను. ప్రథమోపన్యాససమయమునకు నాప్రియమాతకు వ్యాధి ప్రబలి ప్రాణముమీదికి వచ్చినందున నే నాయుపన్యాసమును కడవఱకును వ్రాయలేక కోంత వాగ్రూపముననే చెప్పవలసినవాడ నైతిని. 1878-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెల 22-వ తేదిని నాపాలనే పడిన రెండవయుపన్యాసము నియ్యవలసినవంతు వచ్చునప్పటికి నన్నుఁ బెంచి పెద్దవానిని జేసి విశ్వాబుద్ధులు చెప్పించి సమస్తవిధములఁ బ్రాణపదముగాఁ గాపాడిన ప్రాణాదికురా లయిన నాప్రియజనని నన్ను విడనాడి లోకాంతరగతురాలయి నన్ను దుఃఖసముద్రములో ముంచిపోయినది. ఆమెయు తరక్రియలు ముగిసినతోడనే యాదుఃఖములోనే నేను కొఱారియోగారివ్యవహారములో సాక్ష్య మిచ్చుటకు బందరు పురమునకుఁ బోవలసినవాడ నైతిని. దుగ్గయపరులదుర్వ్యాపారములను మాన్పుట కయి ప్రయత్నించుటచే నా కెందఱికోనో వైరములు సంభవించెను. గాని యాయల్పాంశము లన్నియు నిచ్చట వివరింపవలసినవి కావు. 1878-వ సంవత్సరాంతమునఁ బ్రకటింపఁబడిన వివేకవర్ధనిలో నిట్లు వ్రాయఁగలిగితిని—

“మే మీపనిని (పత్రికాప్రకటనమును) పూనుకొనుట దేశముయొక్కయు ప్రజలయొక్కయు క్షేమలాభముకొఱకేకాని ధనలాభమున కాశపడి కాదు. శాశ్వతాధికారధూర్వహు లయి యున్న కొందఱిదుశ్చేష్టులను వెల్లడి చేయుట వలన, అట్టివారు మాకు శత్రువులుగా నేర్పడిరి. అయినను ఒకరి యనుగ్రహమున కపేక్షపడిగాని, ఒకరినిగ్రహమునకు వెఱచిగాని పత్రికావిలేఖకత్వము ననుసరించి మాకు విధిగా నేర్పడినకృత్యమునుండి తొలగ్గఁకుండుట మాపూనిక

గాన, కొందఱితో విరోధపడి యైనను జనసంఘమునకు మేలుచేయుఁ గలిగితిమి. గదా యని యానందించుచున్నాము."—మారమున నున్న రాజధానీపరిపాలకులను రాజప్రతినిధిని హిందూదేశరాజ్యకార్యదర్శినిని తుదకు మహారాజచక్రవర్తిని తప్పు తెన్ని దూషించుట నిరపాయకర మయినపనిగాని తాను వసించు తావున నుండు ననుగతదండవిధాయిపైని గాని యారక్షకభటునిపైని గాని తప్పెన్ని వ్రాయుట యనపాయకర మయిన పనికాదు. అయినను తప్పు చేసినప్పు డనుగతదండవిధాయినిగాని మండలదండవిధాయిని గాని యారక్షకభటాధ్యక్షునిగాని ధర్మాధికారినిగాని మఱి యే యధికారినిగాని ఖండింపక మావివేకవర్ధని విడిచిపెట్టి యూరకుండలేదు. వివేకవర్ధనియొక్క యాత్మేషములకుఁ బాత్రులైన యధికారు లనేకు లనేకవిధముల దానిని రూపుమాపుట కయి ప్రారంభదశలోఁ బ్రయత్నములు చేసిరి గాని వారికృషి సఫలము కా లేదు. చిత్రపు కామరాజుగారి వ్యవహారమువంటి వ్యవహారములలో మహాప్రబలు లయినయధికారులే పరాభవము నొందవలసినవా రయినవీఁదట వివేకవర్ధనిపేరే భయంకర మయి దుష్టాధికారులకు గర్భనిర్భేదక మయ్యెను. అటు తరువాత దండవిధిచేత వివేకవర్ధనిని భంజింప విజృంభించినవారు కానరా లేదు. దండోపాయముచేత వివేకవర్ధనిని నిగ్రహించుట యసాధ్యమని తోచినతరువాత కొందఱు బుద్ధిమంతులు సామోపాయముచేత దానిని సాధింపఁ జూచిరి. నా కప్పుడు రాజమహేంద్రవర రాజకీయశాస్త్రపాఠశాలలో నెల కిరువది యైదురూపాయల జీతము. ఆరంభములోనే నెల కిరువదియైదురూపాయల పనిని కరగ్రాహికాగృహస్థానములో నిచ్చునట్లు నేను కోరకయే నా కొకవాగ్దానము వచ్చెను. విమోహకరమైనయాపని నప్పు డంగీకరించియుండినయెడల నే నొకవేళ గొప్ప లాభకార్యధికారిపదము నొందియుందు నేమోకాని నాస్వతంత్రభావమును పారమార్థికచింతను మనశ్శాంతిని తప్పక కోలుపోయి యుండును. నా కప్పు డుపకారము చేయఁ బూనినవారు సచ్చింతతోనే చేసి యుండవచ్చునుగాని వారు వివేకవర్ధని నడచి వేయవలెనను తలంపుతోనే.

నాయం దట్టినిక్లేతుకప్రేమను బూనిరని యెందుచేతనో నాకప్పు ధోకదు రూహతోఁచెను. ఆపని నంగీకరించినపక్షమున నే నెట్టివారికింద కొలువు చేయవలెనో నేనెఱుఁగుదును. మాపాతశాలయందుఁ బరీక్షాసిద్ధులయి నూ నూగుమీసములతోను శృంగారతిలకములతోను జాజుగోఁచులు గలచలువవలు వలతోను స్వచ్ఛందవృత్తిని విహంపమరగినవిద్యార్థు లట్టికొలువులలోఁ బ్రవేశించినయల్పకాలములోనే మీసములు గొఱిగించుకొని ముఖమున విభూతి రేఖలు దీర్చి బిళ్లగోచులుపెట్టి నీరుకావిదోవతులు కట్టుకొని యానవాలు పట్టరానిమాటు వేషములతో చరించుచుండుట నేను దినదినమును జూచుచుండెడివాఁడను. ధనాశచే నట్టిపని కొడఁబడినయెడల వారి యవస్థయే నాకును బట్టునని భయపడి నాహితులు చెప్పినబుద్ధి వినక యాపని నిరాకరించితిని. అప్పుడు కృష్ణామండలములో నుండిన చల్లపల్లి రంగయ్య పంతులుగారును గంజాముమండలములో నుండిన దివాన్ బహదూర్ వల్లూరి జగన్నాథరావు పంతులుగారునుకూడ నిర్వాజమైన సదుద్దేశముతోడనే నా కాశాఖలో మంచిపనులు చెప్పించి నన్నున్నతదశకుఁ దేఁ జూచిరిగాని నేను మొదటినుండియు నధికారిమునందును ధనాన్వనమునందును విశేషకాంక్ష గలవాఁడను గాకపోవుటచేత నే నావిషయమున నంతగా నాదరమును జూపలేదు.

ఆకాలమునందు జరగిన యొక ముఖ్యాంశమునుమాత్రము సంక్షేపించి చెప్పి యీప్రకరణమును ముగించుచున్నాను. నేనును నామిత్రులు కొందఱును గూడి యప్పుడప్పుడు భగవత్ప్రార్థనలు చేసికొనుచుండెడివారముగాని యావఱకు రాజమహేంద్రవరములో వారవారమును మానసికముగా నీశ్వరోపాసనముచేయు సమాజము లేకుండెను. అట్టిసమాజము నొకదానిని స్థాపింప వలసినదని నామిత్రులయిన బుర్రా రాజలింగముగారు నన్ను డిగిరి. ముఖ్యముగా ఆయన ప్రార్థనముమీఁదనే ప్రార్థనసమాజమును 1878వ సంవత్సరములో మొదట మాగృహమున స్థాపించితిమి. అప్పుడు నేనును, బుర్రా రాజలింగముగారును, బసవరాజు గవర్రాజుగారును, ఏలూరి లక్ష్మీనర్ససింహముగారును,

బయలుపైనేడి వేంకటబోగయ్యగారును, కన్నమురెడ్డి ప్రాథమిక పాఠశాల నాయకులు గారును, సమాజముగాఁ జేరితిమి. సమాజముపేరు విని పెద్దమనుష్యులు సహితము పరిహసించువా రగుటచేత మేము ప్రతివారమును ప్రాతఃకాలమున మా మేడపైని తలుపులు వేసికొని కూరుచుండియే ప్రార్థనలు చేసికొనుచుండెడి వారము. అప్పుడు ప్రాథమిక పాఠశాల నాయకులు గారు కీర్తనలు పాడుచుండెడివారు; నేను చిన్న ధర్మోపదేశము వ్రాసి చదివెడివాడను. నేనప్పుడు చేసినధర్మోపదేశములు 1879-వ సం॥ పు వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటింపఁబడినవి. కొన్ని నెలలైనతరువాత మామిత్రులను గొందఱును ప్రార్థనా సమయములయందు రానిచ్చెడువారము. సంవత్సర మైనతరువాత సమాజమును బహిరంగముగా విజయనగరము మహారాజుగారి బాలికాపాఠశాలకుఁ గొనిపోయితిమి. ఇప్పుడీ ప్రార్థనసమాజమునకు స్వకీయమైనమందిరమే యేర్పడియున్నది. ఈప్రార్థనసమాజమెన్నియో సత్కార్యములకును, ఎందఱివర్తనమునో చక్కఁబఱచుటకును, కారణమైనదని నిస్సందేహముగాఁ జెప్పవచ్చును. దీనివలన బాగుపడినవారిలో నొక్కరి నిందుఁ జేర్కొనెదను. మాపట్టణమున నందూరి జగ్గరాజుగారని నియోగిబ్రాహ్మణుఁ డొకఁ డుండెడివాడు. ఆయనకు విధవలతో సంబంధముండెననియు, తనూలమున ధనార్జనము చేయుచుండెననియు, చెడ్డపేరుండెను. ఆయన యొకనాఁ డొకమిత్రునితోఁగూడి ప్రార్థనసమాజమునకు వచ్చి మాప్రార్థనలను ధర్మోపన్యాసమును విని నాటినుండి క్రమముగా ప్రార్థనలకు వచ్చుచుండెను ; తన వెనుకటి దుర్వర్తనమును విడిచి సన్మార్గము నవలంబించెను. అది చూచి విగ్రహారాధకు లాతనితల్లియొద్దకుఁ బోయి దుస్సహవాసముచేత సమాజమునకుఁబోయి నీకొడుకు చెడిపోవుచున్నాడనిచెప్పిరి. సమాజమునకుఁ బోవలదని తల్లి యతనికి బుద్ధిచెప్పఁ జొచ్చెను. అతఁ డొకనాఁడు తనతల్లిని రహస్యముగా బాలికాపాఠశాలకుఁ గొనివచ్చి నేను ధర్మోపదేశము చేయుస్థానమునకు వెనుక తలుపుచాటునఁ గూర్చుండఁబెట్టెను. ఆమె నాటి యుపాసనమునుజ్ఞుఁచి యానందించి ప్రతివారమును తన్నుక్కడకుఁ గొనిపో

మ్మని కొడుకును బతిమాలఁ దొడఁగెను. ప్రార్థనాసమయమునందు వందలకొలది జనులువచ్చి ప్రతివారమును ప్రార్థనలు విని యానందించి పోవుచుండెడివారు. కొందఱు కోమటులు సహితము తమయంగళ్ళను కట్టిపెట్టి వచ్చి యాసక్తితో ప్రార్థనలను వినుచుండెడివారు. ఈసమాజమువలననే పూర్వచారపరాయణులకు సహితము గుడ్డివాండ్రు కుంటివాండ్రు మొదలైన వికలాంగులకుఁ జేసినదే యుత్తమదాన మనుజ్ఞానము కలిగినది. ఈసమాజమూలముననే బీదలకు రాత్రిపాఠశాలలు మొదలైనవి మొదట స్థాపింపఁబడినవి.

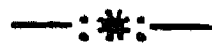

నాలుగవ ప్రకరణము.

ప్రీతునర్వివాహ సంస్కారప్రయాసదశ.

క్రీస్తుశకము 1880-వ సంవత్సరము మొదలుకొని 1890-వ సంవత్సరమువఱకు.

మావివేకవర్ధని సంఘదురాచారసంస్కారకరణమునిమిత్తము మొదటి నుండియు పాటుపడుచుండినట్లు మాచదువరు లీవఱకే తెలిసికొని యుండ వచ్చును. అతిబాల్య వివాహములు, అతివృద్ధవివాహములు, కన్యాశుల్కము మొదయినవానివలనియన్ధములను బోధించుటకయి బ్రాహ్మవివాహము ప్రకటింపఁబడినది. అది చదువుకొనువారి యొక్క వేడుక కొఱకు మాత్రమే యుపయోగపడెను గాని యంతకంటె నెక్కువ ప్రయోజనము దానివలనఁ గలుగలేదు. 2-కరు తా నుపదేశించినదాని ననుష్ఠించి చూపినంగాని కేవలశుష్కపన్యాసములవలనను పుస్తకప్రకటనమువలనను కార్యముండదు. సంస్కారకరణమునం దత్యంతాభినివేశముగల మే మిద్దఱుముగ్ధురము మొట్టమొదట చిన్న చిన్న సంస్కారముల నారంభించి పనిచేసి చూపవలెనని యుద్దేశించుకొంటిమి కాని దానికి మాకు మార్గము కనఁబడలేదు. బాల్యవివాహములను మాన్పవలె నందుమా మేముపనిచేసి చూపుటయెట్లు? మఱొక గొమార్తెలున్నవారొకవేళఁ దమకొమార్తెలకు పదిపండ్రెండేండ్ల ప్రాయమువఱకును పెండ్లిచేయక యట్టెయించినను, అది సంస్కారమెట్లగును? రెండుమూడు నాలుగేండ్లపిల్లలకు వివాహములు మాన్పుటకది మార్గదర్శక మెట్లగును? కన్యావిక్రయ పరాయణులనేకు లెక్కువధనము వచ్చునని తమకూతులను పదుమాడు పదునాలుగేండ్లు వచ్చువఱకు నుంచుచుండ లేదా? రెండుమూడేండ్ల బాలికలకు వివాహము చేసినవారిని, శుల్కమును గ్రహించి తమకొమారితలను వృద్ధులకును వికలాంగులకును కట్టిపెట్టినవారిని, బహిష్కరించెదమని కులమువారు పనిపూనినం

గాని నిజమయిన సంస్కారముజరగదు. కులమువారికిఁ గాని జగద్గురులమనియు ధర్మస్థాపన కర్తలమనియుఁ జెప్పకొనెడు సీతాధిపతులకుఁ గాని యంతటిమగతనము లేదు. రజస్వల లయినతరువాతనే బాలికలకు వివాహములు చేయుట నిజమయిన సంస్కారమును పరులకు మార్గప్రదర్శకము నగును. అప్పుడది చిన్న సంస్కారము గాక పెద్దసంస్కారమేయగును. నాపుత్రికకు రజస్వల లయినతరువాతనే వివాహము చేయుచున్నానని చెప్పి చేయువానిని సహించి యూరకుండక కులమువారు కులమునుండి వెలివేయుదురు. నామిత్రులైన బసవరాజు గవరాజుగారు తమకూతునకు పదునాఠేండ్లు నిండుటకుముందు పూజాయము చేయనని పలుకుచుండెడువారు గాని తమప్రతిజ్ఞను నెఱపి యితరులకు దారిచూపుటకు వారి కాయువు లేకపోయినది. ఆయనయే తగినంతకాలము జీవించియుండుట తటస్థించియుండినపక్షమున, చెప్పినంతపనియు తప్పక చేసితీరెడువాఁడు. జాతినుండి బహిష్కారముండదుగనుక, శాఖాభేదములేక యొక్కొక్కవర్ణములోనివా కొండొరులతో వివాహసంబంధములు చేసికొను నట్లు చేయుదమన్నను, మాకదియు ససాధ్యముగానే కనబడెను. అట్లు చేయుట కర్తవ్యమని యెల్లవారును జెప్పవారేకాని చేయ సాహించువారు కానరాలేదు. చేసెదమనువారున్నప్పుడు చేసికొనెడువారు దొరకలేదు; చేసికొనెద మనువారున్నప్పుడు చేసెడివారు దొరకలేదు; ఉభయులును దొరకనప్పుడు కార్యము కాలేదు. నామిత్రుఁడును నియోగియునైన యొకసంస్కారప్రియుఁడు తనకొమారితలలో నొకతెను పాతశాలలో విద్యాభ్యాసము చేయుచున్న యొకవైదికబాలున కిచ్చెడనని చెప్పెను; చదువునందు తెలివిగల వాఁడును బుద్ధిమంతుఁడు నైనయాబాలకునితండ్రియు తా నాచిన్న దానిని తనకుమారునకు చేసికొనెదనని చెప్పెను. ఇట్లు మాటలలో కొంతకాలము గడచినతరువాత నామిత్రుఁడు స్వశాఖబాలున కిచ్చియే యాచిన్న దానికి వివాహము చేసెను. ఇది యేమని యడుగఁగా నతఁ డన్యశాఖవరున కిచ్చుట తన కిష్టమే యైనను తనభార్య కిష్టము లేకపోవుటచేత స్వశాఖవానికే యియ్యవలసి

వచ్చినదనియు, బీదవారిలో నెవ్వరయిన నొకశాఖవారితో నింకొకశాఖవారు వియ్యమందెడుపక్షమున తాను ధన సాహాయ్యమును జేసెదననియు, చెప్పెను. ఈప్రకారముగానే వివాహోదయందు భూరిసంభావనలు మొదలయిన దుర్వ్యయముల నొకానొకఁడు సంస్కారప్రియత్వము చేతనే మానివేసినను జను లాతనిని లోభియనియే భావించి గేలి చేయుదురుగాని సంస్కారప్రియఁడని యెంచి శ్లాఘనచేయరు. ఆకాలమునందు రాజమహేంద్రవరమునను తత్ప్రాంతములయందును వివాహోదేశుభకార్యములయందు బంధుమిత్రాదులను భోజనము లకుఁ బిలుచునప్పు డందఱిని యజమానుఁడు స్వయముగాఁ బోయి పిలిచి రావలెను. ఒక్కఁడు ప్రతిగృహమునకును బోవుట మిక్కిలికష్టముగా నుండుచు వచ్చెను. స్వయముగాఁ బోయిపిలువక యెవ్వరినైనను బంపి పిలిపించినపక్షమున నెవ్వరును భోజనములకురారు. ఈకష్టమును వారించుటకయి మేము రెండు సభలుచేసి, భోజనములకుఁ బిలుచుటకయి స్వయముగాఁ బోవుటకుమాటుగా నాహ్వానపత్రికలను బంతుట యుచితమనియు తన్ములమున కాలహరణమును కష్టమును తొలఁగుటయే కాక యనేకవిధముల సౌలభ్యము కలుగుననియు బోధించితిమిగాని, అట్లు పూర్వాచారవిరుద్ధమైనపని చేసి చాకలవానిచేతను మంగలివానిచేతను చీట్లుపంచి దొరలవలె భోజనములకు పిలిపించిన యెడల బ్రాహ్మణజాతిగౌరవమే పోవు నని పూర్వనాగరికులు వాదించి మాప్రయత్నము సాగనీయక పోయిరి. ఇంక నట్టివారితో వాదముచేసి యుక్తిబలము చేత వారి నొప్పించుట యసాధ్యమని యెంచి యీనూతనపద్ధతి కనుకూలముగా నున్న వాటమందఱమును జేరి మాలోమేము పత్రికలమూలముననే భోజనములకు పిలుచుకొనుట కేర్పాటు చేసికొని యట్లుచేయఁ జొచ్చితిమి.

మనదేశములో శవములను స్మశానములకుఁ గొనిపోయెడువిధమును, శవములను ఖననము చేసెడువిధమును, నాగరికులచే గర్హింపఁ దగినవిగానున్న వింతగౌరవము కలవారినైనను, ఎంతధనముగలవారినైనను, మరణము కలుగఁగానే రెండు వెద్దురు కఱ్ఱలమీఁదవేసి కట్టి పిల్లలును స్త్రీలును జడిసికొను

నట్లుగా పీఠులలోనుండి తెల లల్లల నాడుచుండఁగాఁ గొనిపోవుటయు, మరణ సమయములయందు బంధువులు తోడుపడి శవములను మోయక ప్రేతపత్నుల నగలఁ దెగనమ్మించి యైన డబ్బిచ్చి పనికిమాలిన యపవిత్రులచేత మోయించు టయు, దహనముగాక ఖననముచేయువారిని తరువాత నక్కలును కుక్కలును పైకిడ్చునట్లుగా కొంచెము లోతునఁ బాతి పైని మన్ను వేసి యూరకుండు టయు, బ్రాహ్మణులలోని యవశ్యసంస్కరణీయములైన దురాచారములు, పట్టణములో నెవ్వరియింటనైన మరణాపద తటస్థించినప్పుడు లౌక్యులు వైదికులు నన్న భేదములేక యెల్లవారును వెంటఁబోవుటకును ప్రేతమును రుద్రభూమికిఁ గొనిపోయి తోడ్పడుటకును నియమము చేసికొనుటకయి కొన్ని సభలుచేసితిమి. మొదట సభకు విజయంచేసిన లౌక్యులలోఁ గొందఱు తమ కది గౌరవావహ మయినపనికాదని కొంతయాక్షేపించి వ్యాఘాతము కలిగింపఁజూచిరిగాని మా వాదము సావధానముగా విన్న మీఁదట ప్రాతికూల్యమునుమాని యట్లుచేయుట కర్తవ్యమని సిద్ధాంతమొనర్చిరి. ఈపని నాచరణమునకుఁ దెచ్చి కొంతమార్పు చేసియుందుముగాని యింతలో మేము వేఱొక గొప్పసంస్కారములోఁ ది యుండుటచేత దీనిని సాధారణముగా వ్యవహారమునకుఁ దెచ్చుట కవకాశము కలుగలేదు. ఈవిషయమయి 1888-వ సంవత్సరములో గవగ్రామజుగారి మరణానంతరమున నేను సభలోఁ జెప్పిన యొకచిన్న యంశము నిందు దాహరించు

చున్నాను.—

“మనలో శవములను రుద్రభూమికిఁ దీసికొనిపోవు విధమునుగూర్చియు, పూర్వేషు విధమునుగూర్చియు, మాలో మే మనేకపర్యాయములు చర్చింపఁ దావిషయములో నేదైన మంచిమార్పు కలుగఁజేయుట కర్తవ్యమని మే మిట్టి అమును నిశ్చయించుకొన్నాము. ఇట్లు జరిగిన కొంతకాలమున కనఁగా 1881: సంవత్సరము నవంబరు నెలలో, ఆయనకు ప్రథమమునఁ బుట్టిన పురుషశిశువు మూడుమాసములు పెరిగి పోవుట సంభవించెను. అప్పు డందఱును మృతశిశువును వాడుకప్రకారముగా పీనుఁగులను మోచు బ్రాహ్మణునిచేతి కిచ్చిపంపి

గోదావరియొడ్డున నిసుకలో పాతిపెట్టింపఁ దలచిరి, కాని యట్లు పాతిపెట్టఁ బడిన శిశువులను కుక్కలును నక్కలును పెల్లగించి పయికిడ్చి తినుచుండఁగా సాధారణముగా చూచుచుండుటచేతను, శవవహనాదుల విషయమయిన యాచారమును నూర్చుట యుచితమని యావఱకే తలచి యుండుటచేతను, ఆశిశువువిషయముననే క్రొత్తమార్పును జేయవలెనని నిశ్చయించుకొని శిశువు పట్టఁ దగిన కొయ్యపెట్టెను చేయించి శిశుక శేబరము నందుంచి మూతకు మేకులు బిగించి దానిని తీసికొనిపోవు నిమిత్తమయి బండికొఱకు పాతశాలలో సహోపాధ్యాయుఁడుగా నున్న యొక మిత్రునకు చీటివ్రాయఁగా నతఁడు తనబండి నిచ్చుటకు వలసపడదని రాత్రి చీకటి పడినతరువాత ప్రత్యుత్తరము వంపెను. అప్పు డద్దెబండి నొకదానిని కుదుర్చుకొని, రాత్రివేళ గవరాజుగా రును నేనును మఱియిద్దఱుమిత్రులును గలిసి యాపెట్టెను బండిలో పెట్టుకొని పోయి వారితోటలోనే యొకచోటఁ బూడ్చివచ్చితిమి. ఆపనిని చేసినందున కాయన నప్పుడు బంసువు లెందఱో యెన్ని విధములచో దూషించిరి; మిత్రులనఁబడువారు సహితము కొందఱు పరిహాసించిరి; బంసుకోటిలోఁ జేరిన యొకతగుమనుష్యుఁడు స్మశానవాటికగా నేర్పఱచినస్థలమును దప్పించి మఱి యొకచోట శవమును పూడ్చినందునకయి పారిశుద్ధ్యశాసనము ననుసరించి మనపురపారిశుద్ధ్యవిచారణసంఘము వారియుద్యోగస్థులచేత దండవిధాయకుని యొద్ద నభియోగమును తెప్పించుటకు సహితము పాటుపడెను. తాము కన్న శిశువును కాకులును గ్రద్దలును నక్కలును కుక్కలును పీకుచుండఁగా చూడ లేక వానికి స్వాధీనము కాకుండునట్లు పాతి పెట్టించుకొన్నప్పుడు లోకులొంత ద్వేషమును వహించుటకు వారి దేమి పడిపోయినదో విచారింపుఁడు.”

ఈ ప్రకారముగా చిన్న చిన్న మార్పులను జేయఁ బ్రయత్నించుచుఁ గ్రమక్రమముగా వితంతు వివాహము మొదలైన గొప్పసంస్కారములకుఁ బూనువలె ననియే నే నుద్దేశించియుంటిని గాని యింతలో నొకమిత్రుని ప్రోత్సాహమువలన ముందుగానే యత్యంతదుఃఖనివారకము నవశ్యాచరణీయమునైన

వితంతువివాహ సంస్కారభారమును పైని వేసికొనవలసినవాడనైతిని. 1874: సంవత్సరమునందు చెన్న పురిలోని ప్రముఖులు స్త్రీపునర్వివాహమును బ్రత్యాహపఱచుటకయి సమాజ మొకటి స్థాపించి పనిచేయ నాగంభించి యన్ని మండలములకును బ్రకటనపత్రికలను బంపిరి. ఆసమాజమునకు శ్రీపల్లె చెంచు రావు పంతులుగారు కార్యదర్శి. నే నప్పుడు నలువదినాలుగు రూపాయ జీతముగల యుపాధ్యాయుడనయి యనామకుడనై యుండుటచేత వా ప్రకటనపత్రికలు నావఱకును జేరలేదు. ఆసమాజము రెండుసంవత్సరములకలము కోలాహలముచేసి విశ్రమించినతరువాత మరల దానిపేరే వినబడలేదు. అది సందడి చేయుచుండిన కాలములో విశాఖపట్టణములోని ప్రముఖులప్రార్థన ననుసరించి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ పరవస్తు వేంకటగంగాచార్యుల వారు పునర్వివాహసంగ్రహ మనుపేరితో స్త్రీపునర్వివాహము శాస్త్రసమ్మతమని 1875-వ సంవత్సరమునం దొక చిన్న పుస్తకమును వ్రాసి ప్రకటించిరి. ఆపుస్తకము ప్రకటింపబడినప్పుడు బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారు నాపేర నిట్లు వ్రాసిరి.—

“విశాఖపట్టణములో నుండెడు శ్రీపరవస్తు వేంకటగంగాచార్యు లయ్య వారలుంగారు నవనాగరికాధీనులై వితంతువివాహము కర్తవ్యమని యొకచిన్న పోత్తముం బ్రకటించిరిగదా. తద్విషయమున మనము మిన్నకుండవచ్చునా? తమకుఁ దోచినట్లు ఖండన వ్రాసిపంపుడీ. నేను నిందస్మత్సభాసదులతో, బట్టెండనపరాయణుండనై యున్నాఁడను. నాస్తికతాహగ్ర్యసోపాన నిష్పష్ట పరులైనవారు దుష్టులుగాక శిష్టు లగుదురా. మనవారి స్వాచారానాదరమును దురాచారనిషేధకరణోపేక్షయు నిట్టిదశకుఁదెచ్చె. మనము నిట్టియెడ మాన మూనుట మానుగాదు. నవనాగరికుల కున్న స్వాతంత్ర్యము మనకును గలదు. జంకనేల? తోచినధర్మము నిక్కముగా వక్కాణించుట కల్లరును స్వతంత్రులు కాబట్టి తాము దురాచారమర్దనమునకు నడుగిడుఁడు. దైవము మనకుఁ దోడ్పడుఁగాక. మనము కించిజ్జాలమని శంకింపంజని లేదు. సర్వజ్ఞుడు

సగవంతుఁ డొక్కఁడే. కానఁ బ్రాచీనాచారదూషకులగు నవనాగరికులు మనకు జ్యులు గాఁ దగుదురు. ఎందువల్లననఁగా వారు స్వోక్తియుక్తి ప్రమాణ వాదులు. మనమో ప్రాచీనమహానుభావనివిష్టకార్యభారులము. కావున మన క్యులచేతను జ్యులమైనను, పరాజయము మనకేనాఁడును గలుగనేరదు. ఒకవేళ మనకంటె విధవావివాహవాదులు బలవంతులైనను మనము భీష్మాను యాయుల మగుదుముగాక. మనప్రతిపక్షులు భార్గవప్రతిభు లగుదురుగాక. ధర్మమే జయము. చింతయేల? మన మందఱము గూడుకొన్నఁ బ్రతివాదులు విత్తమత్తు లైనను మత్తగజంబులు శృంఖలాబద్ధంబులై కందికుందు చందంబున నగుట సిద్ధము. “శ్లో. బహూనా మల్పసారాణాం సమవాయోదురత్యయః, శృణ్వైర్విచ్యతే రజ్జౌ ర్బద్ధ్యంతే తేన దంతినః.” అని యుండుట జగత్ప్రసిద్ధము గద. తమనదు త్తరము ప్రతిక్షణము ప్రతీక్ష్యమాణంబు.”

ఈవిషయమున నటుతరువాత చెన్న పట్టణములో స ద్దడఁగినను, బండ్ల రులోఁ బ్రకటింపఁబడెడు పురుషార్థప్రదాయినీ పత్రికలో నెవ్వరో యప్పు డప్పుడు వ్రాయుచుండెడువారు. పురుషార్థప్రదాయినీలో సౌఖ్యార్థి యను నామముతో నెవ్వరో వితంతువాద్యాహమునుగూర్చి వ్రాసినదానిని నేను వ్రాసినట్లు భ్రమపడి చిత్రనళీయాది బహునాటకకర్తలగు బ్రహ్మశ్రీ ధర్మ పురు రామకృష్ణమాచార్యులవారు యువనామ సంవత్సరములో బల్లారినుండి నా కిట్లు వ్రాసిరి—

“మఱియొకటి విన్నవించెద. డిసెంబరుచూసపు పురుషార్థప్రదాయినీలో నుండఁబోలు, “సౌఖ్యార్థి” యనుపేర విధవోద్వాహము సమంచిత కార్యమని వ్రాసినది మీరేయోయుందురని యూహించుచున్నాను. ఆవిధ వోద్వాహము గుణవంతమైయైనను కాకున్నను, ఇప్పటికిని బహుజనులచే ననాదృతమైయున్నది. మీ రట్టిపని గుణవంతమని వాదింపఁ బూనుకొందు రేని క్రియాసాధన మేమియు లేకున్నను కొందఱచే నేని నిందింపఁబడుట మొకటిప్రాప్తించు. జ్ఞానహీనులగువారు నిందించిన నేకొంతయు పాటి

ల్లదుగావున నేను వారినిందనమును సరకుఁగొన నందురేమో మీరు, పోనిండు. అట్టినిందనేనిం బొంది మీరు సాధించునర్థ మేమి? వలదు. “దేశాభివృద్ధికై లేశమయినఁ బ్రాలుమాలక పాటుపడ నిచ్చఁగలవాఁడ” ననియున్నారగాన దానివలన మఱేమియు సాధించునది లేకున్నను మనము చేయునదియేమో చేయక మానఁగూడదందురా? జనసామాన్యము సమాధానముం బొందియేకదా మీరు దేశాభివృద్ధికిఁ బాటుపడుట. అది లేకున్న నది పాటులోన గొనచేయు దగినదియే కాదు. మీ రిట్టివాదమునకుం బూనుకొనుటవలన నందఱకుఁ గా క్కున్నఁ గొందఱకేని యనిష్టమయియుండునని మున్నె విన్నవించితిఁగదా. అట్లు కొందఱచేనైనను నిందింపఁబడి ఫలసిద్ధిం బొందలేనికార్యమున కేల పూనవలయునో యెఱుంగ. ఆవధరింపుఁడు. కొన్నా శ్శకుముందు చెన్న పురి నుండి యెల్లెడలకు బాబులువచ్చి విధవోద్వాహమున కనుకూలుఁగు వారెవ్వరో వారి నందఱినిఁజేర్చి యొక సమాజమువలె నేర్పడఁజేసినది మీ రెఱుంగుదురుకదా? దానిలోఁ జేరినవారి నందఱుంఁగాంచితిరా? కొందఱినిమాత్రము విడిచిన మిగిలినయందఱును ధనికులును మహాధికారసముపేతులును నగుదురు. అట్టిసమాజ మేర్పడి దాదాపున రెండేండ్లగుచు వచ్చెఁగదా. ఏదీ యెందఱు బాలవిధవలు వారిచే వివాహితలైరి? ఈహిందువు లెట్టివారోకాని ఎట్టి నూతనాచారమునకును నెడమీయరు. కావున నిప్పటి మీవాదముజ్జగించుట సమంచిక కార్యముని యెన్నుచున్నాను. మంచిది. స్త్రీవిద్యయు నిట్టిదేకదా. ఆ స్త్రీవిద్యకు వ్యతిరీక్తముగ వాదించినను గొందఱు దూరెదరుగదా, అట్టి దానికేల వీవు పూనుకొనియుఁజిత్తివని యనియెదరేమో నన్ను మీరు? స్త్రీవిద్యకును విధవావివాహమునకును నెంతయంతరముండుటయు, అవి రెండింటిని నే యేవిధమున జనసామాన్య మెన్నుటయు నెఱింగినమీకు విశేషము లేచ్చ వింపలేను.”

వ్యభిచారభూమిహత్యాదుల కవకాశము లేక బాలవిధవలకు పూను తమ ద్వితీయ వల్లభులతో నిరంతరసౌఖ్య మనుభవించుచుండఁ గాఁ గన్ను లపండువగాఁ గనుఁగొనఁ గలిగెడుభాగ్య మెప్పుడు లభించునా యని పృథగ్యము

లో నే నెంత యభిలషించుచుండినను, స్త్రీపునర్వివాహములు వ్యాపించుటకుఁ దగినకాల మింకను గాలేదని తలచి యుండుటచేత నింతటిగొప్పమార్పున కయి కృషి చేయుటకు నాకు సాహసము పుట్టలేదు. ఇట్లు కొంతకాలము నడవఁగా నొకనాఁడు నాసహపాతియు దేశాభిమానియు నాప్రియమిత్రుఁడు నైన చల్లపల్లి బాపయ్య పంతులుగారు మనము స్త్రీపునర్వివాహము విషయము కృషిచేయవలెనని నాతో నత్యంతాసక్తితోఁజెప్పెను. నాయశక్తతను విచారించి నావంటివాఁడిట్టి మహాకార్యము తలపెట్టిన ప్రయోజనము లేదని యర్థార్థముతోఁచి, నేనాయన నంతగాఁ బ్రోత్సాహపఱుపక చూతమని చెప్పి యుపేక్షింపఁ జొచ్చితిని. ఆయన రెండుమూడు తడవులు మరలమరల నాతో నీవిషయమయి మాట్లాడి, ఒకసారి వైదికులను గొందఱును దనవెంటఁ గొనివచ్చి యీకార్యమునిమిత్తము ప్రయత్నము చేయఁ దగినకాలము వచ్చినదని వారిచేతఁ జెప్పించి, ప్రోత్సాహకరములయినమాటలు చెప్పి నన్నుఁ బురికొల్పుచుండెను. ఇట్లు రెండుసారులు ప్రస్తావము జరగిన మీఁదట మూడవసారి నామిత్రునివంకఁ జూచి “నిన్ను మీయన్నలు విడిచి పెట్టినను బంధువులు బాధపెట్టినను నన్ను విడువక కడవఱకును నాతోనుండి పనిచేసెదవా?” అని ధీరవృత్తితో నడిగితిని. అతఁడణిమాత్రమును సంశయింపక “ఎన్ని కష్టములువచ్చినను తొలగక నిలిచి పనిచేసెదను” అని తత్క్షణమే యుత్తరముచెప్పెను. అప్పుడిది యీశ్వరప్రేరితమైన యాజ్ఞయని నామనస్సునకు పొడకట్టఁగా, ఇంక నేను వేఱుమాటాడక “సభాహ్వన పత్రికను వ్రాసితమ్ము. నేను వ్రాబుచేసి ప్రకటించెదను” అని చెప్పిపంపితిని. అతఁ డాహ్వనపత్రికను వ్రాసితీసికొనిరాఁగా నే నానిమిఁద సంతకము చేసి పట్టణములోని వారికందఱికిని బంపితిని. విశేషసాండిత్యమును విత్తమును తొకికాధికారమును లేనివాఁడను దుర్బలశరీరుఁడను నగునే నీమహాకార్యమును నిర్వహింపఁ గలుగుదునని నేనిందులో నడుగిడలేదు. ఇది యీశ్వర ప్రేరితమును నీశ్వరప్రీతిక్రమమును నందుచే నాకుఁ బరమధర్మమును నన్నదృఢవిశ్వా

సముతోనే సాధ్యాసాధ్యవిచారమును తలపెట్టక నే నీపనిలోఁ బ్రవేశించి తిని. తనకు ధర్మమయినపనిలో శక్తివంచన లేక కృషిచేయుట యొక్కటి యే మనుష్యుని పని; దాని ఫలాఫలముల నియ్యవలసినవాఁ డీశ్వరుఁడుగాన తద్విచారము మనుష్యునిది కాదు. ఈశ్వర ప్రీతికరమయిన సత్కార్యమునం దు యథాశక్తిని గృహిచేసినను ఫలము గలుగకపోయిన పక్షమున మనుష్యుని లోప మేదియులేదు. మనుష్యుఁడు చేయవలసినపనిని జేసిన వాఁడగుటచేత నంతవఱకే యతఁడు క్లాఘూర్తుఁడు. నాయాహ్వనపత్రిక వెలువడఁగానే మా పట్టణములోని వైదికవృత్తిలో నున్న పండితులందఱును నామీఁద ధ్వజ మెత్తి కత్తులు నూలుట కారంభించిరి; పూర్వాచార పరాయణులయిన లౌకికశిఖామణులును వైదికోత్తములును వారికి సహాయులయి నామీఁద దాడిపెడలిరి. అప్పుడు విధవావివాహ మన్న శబ్దమే కర్ణకఠోరమై దుస్సహ మై యెల్లవారికిని హృదయశూలముగా నుండెను. అప్పుడు నాకు స్త్రీ పునర్వివాహవిషయమయి యేమేమి గ్రంథము లున్నవో తెలియవు. ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరులవారి గ్రంథమున్నట్టు తెలియునుగాని నా కప్పు డది లభించినది కాదు. మను స్మృతియు, యాజ్ఞవల్క్యస్మృతియు, పరాశర స్మృతియుమాత్రము నాయొద్దనున్నవి. ఈవిషయమయి తత్త్వబోధినిలోఁ బ్రకటింపఁబడిన యుపన్యాస మొకటియు, పురుషార్థప్రదాయినిలోఁ బ్రకటింపఁబడిన యుపన్యాస మొకటియు, నాకు లభ్యములయినవి. ఈగ్రంథసాహాయ్యముతో నాబుద్ధికిఁ దోచినయుక్తులను శాస్త్రప్రమాణములను గూర్చి, యుపన్యాసము నిమిత్త మేర్పఱుపఁబడిన దినము న్నాఁటికి నాశక్తికొలది నొక యుపన్యాసము వ్రాసి, శ్రీవిజయనగరపు మహారాజుగారి బాలికాపాఠశాలామందిరమున జరగిన మహాసభలో 1879-వ సంవత్సరము అగష్టు నెల 31-వ తేదిని మొట్టమొదటఁ జది వితిని. బాలవితంతువుల దురవస్థనుగూర్చి జాలిపుట్టునట్టుగా వ్రాయఁబడిన, నాయుపన్యాసభాగము బహుజనుల మనస్సులను కరఁగింపఁ గలిగినను, చిగకాలానారబలముచేత శిలాకఠినహృదయులైన పండితులకోపాగ్ని కది యూ

జ్యోధార యయి వారిని మఱింత మండిపడునట్లు చేసినది. ఆదినమున వాడు మెట్లు జరగునో వినవలెననియు, పండితుల విజయమును చూడవలెననియు, బాలవితంతువుల దుర్దశానివారణమునకు గతి యేమైన నేర్పఁజేడియాశ కలుగు నేమో కనవలెననియు, వివిధాభిప్రాయములతో గుంపుగుంపులుగా వేడుక చూడవచ్చిన జనులతో నిండి యయిదాటువందల జనులు పట్టఁదగిన సభా భవన మంతయు క్రిక్కిరిసిపోయినది. నాయుపన్యాసము ముగియఁగానే వృషభముమీఁదికిఁ గుప్పించు వ్యాఘ్రములవలె నామహాసభలోనుండి పండితులనేకులు లేచి భయంకరారావములతో నన్నుఁగవిసిరి. వారిలో శ్రీశంకరాచార్యస్వాములవారియొద్ద పండితులుగాఁ గొంతకాల ముండిన యద్వైపిల్లి కృష్ణశాస్త్రిలుగారు మొదలయినవారు తమ పండిత్య ప్రభావమును గనఁబఱచి నన్ను బహువిధముల దూషించి, నష్టేమృతేత్యాదిపరాశర స్తుతివచనమున కనేక విపరీతార్థములు కల్పించి నాయర్థమును పరిహాసించి, ప్రత్యుత్తరము చెప్పటకు నాకవకాశ మియ్యక, పయివారము నాయుపన్యాసము మీఁద ఖండనోపన్యాసములు వ్రాసి చదివెదమని చెప్పి, నాటికి సభనుండి వెడలిపోయిరి. ఆదినము మొదలుకొని పట్టణములోని ప్రతిగృహమునందును స్త్రీపునర్వివాహవిషయమయిన చర్చలే జరగ నారంభించినవి; జనులేవీధిని జూచినను స్త్రీపునర్వివాహవిషయక ప్రసంగములనే చేయఁజొచ్చిరి. అవఱ కితరవిషయములయందు భూషించువారును నన్నీ విషయమునందు దూషింప నారంభించిరి; నామిత్రులు సహితము నన్ను నిరుత్సాహ పఱుపసాగిరి; వాదము నిమిత్తమయి నేనేగ్రంథము నడిగినను పండితులు నాకొక్కసారి యెరవియ్యక పోవుటయేకాక గ్రంథ నామములయినను నాకు తెలుపక మఱుఁగుపఱుచుచువచ్చిరి. నాపక్షమునఁ గొందఱు మిత్రులున్నను వారప్పు డు నాకుఁ జేయఁగలిగినసాయ మత్యల్పమయియుండెను. మొదటినుండియు నాకత్యంత ప్రోత్సాహకులుగా నుండి నన్నీ కార్యమునందుఁ ప్రవేశపెట్టి పురికొల్పుచున్న బాపయ్యపంతులుగారు మాత్రము సంస్కృతమునఁ గొంత

పాండిత్యము గలవా రగుటచేత నాకు బహు విధముల తోడుపాటుగా నుండిరి. నాకింతలో కాశీ పట్టణమునుండియు కాశీసుట్టమునుండియు బొంబయినుండియు కావలసిన పుస్తకములన్నియు వచ్చినవి. నేనప్పుడు ముప్పది స్త్రీతులకంటె నెక్కువగాఁ గొని తెప్పించినాడను. ఆవియన్నియు పూర్ణముగా చదువుటకు నా కప్పుడవకాశము లేక పోయినను, ఈ శ్వరుడుమాత్రము నాకు సహాయుడయియుండుటచేత నే నక్కడక్కడఁ జూచిన భాగములలోనే నావాదమున కనుకూలములైన ప్రమాణవచనము లనేకము లప్రయాత్నముగా నాకు దొరకెను. ఈప్రకారముగా సత్యబలమును దైవబలమును నాపక్షమంగొనియు కనబడుటచేత ధైర్యము హెచ్చి నేను తాహముతోఁ బనిచేయఁగా, పండితు లుపన్యాసములుచేసిన సభ నాడు నాప్రతివాదమును విన్న మీఁదట వివేకులకందఱకును పండితులవాద మసాగి పైసదనియు స్త్రీ పునర్వివాహము శాస్త్రసమ్మతమనియు నభిప్రాయము కలిగెను. పండితులు నన్ను బహిరంగముగా సభలయం దోడింపలేక బహువిధమాద్యోపాయములు ప్రయోగింపఁ జొచ్చిరి. కొందఱింటింటికిని వీధివీధికిని దిరిగి శాస్త్రజ్ఞానములేని పెద్దమనుష్యులయొద్దను మూఢ జనుల యొద్దను నేను జేసిన వపార్థములనియు శాస్త్రము స్త్రీపునర్వివాహ మంగీకరింపదనియు, “కశాపంచన హస్తాణిజాయంతే వర్ణసంకరాః” అన్న యార్యోక్తినిబట్టి వర్ణసంకర్షము కలిగి లోకము చెడిపోవుననియు, చాట మొదలు పెట్టిరి. కొందఱు మంచిమాటలు చెప్పియు బహుజనద్వేష మశుభదాయకమని భయపెట్టెడియు నయమున భయమున నన్ను మరలీంపఁజూచిరి. కొందఱు నన్ను కష్టాదులగాఁ బిలిపించి వాదములో నోడించి శాస్త్రవిషయమున జనులనుండి గలుగుదున్న యభిప్రాయమును జెడఁగొట్టఁ బ్రయత్నించిరి. అక్కడిపండితులు తమ వాదమునందు నిర్వహింపలేక యితరస్థలములనుండి పండితులను పిలిపించుటకయి ప్రయాత్నించి, ఆవిషయమునను లబ్ధమనోరథులుగాక విశ్వాసపట్టిన మండలమునుండి దంతులూరి నారాయణ గజపతి రాజుగారిచేత నొక స్థానమున గ్రంథమును

వ్రాల్చి తెప్పించి పండితులందఱును దానియందు తమకు తోచినవిషయములనుగూడఁ జొప్పించి పుస్తకములోని సంగతులు మాపక్షమువారి కెవ్వరికిని దెలియకుండ రహస్యముగానుంచి, కాశ్యాది ప్రదేశములయందు చిరకాలము వాసముచేసి మంత్రశాస్త్రప్రవీణుఁడని ప్రసిద్ధి నొంది మహాతంత్రజ్ఞుఁడైన జోష్యుల పేరిచయములగారిలోపల నొకసభచేసి, ఆసభకు స్త్రీపునర్వివాహ ప్రతిపక్షులనుమాత్రమే యాహ్వానముచేసి యందఱునువచ్చి కూర్చున్న తరువాత నన్నచటి కాక స్థికముగా నొక పెద్దమనుష్యునిఁ బంపి పిలుచుకొని పోయి, మైగ్రంథమును జదివి యందలియంశముల కాక్షణముననే యుత్తరము చెప్పవలయునని యడిగి నన్ను పరాజితునిఁ జేయఁజూచిరికాని యీశ్వరానుగ్రహమువలన నేను సమయోచితములైన ప్రత్యుత్తరములను జెప్ప నారంభింపఁగా ప్రజలకు తమమాటలయందు విశ్వాసము చెడుననిభావించి యాపండితులు నాయుత్తరములను వినక కడుపునొప్పియని యొకఁడును కాలునొప్పియని యొకఁడును లేచి పోవఁదొడఁగిరి. అప్పు డాసభామధ్యముననుండి యొక వైష్ణవుఁడు లేచి ముందుకువచ్చి తాను పూర్వాచార పరాయణుఁ డయ్యును దమపక్షమువారు చేయుచుండిన యన్యాయమునుజూచి సహింపలేని వాడయి “వీ ప్రతివాదమును వినియెదమని ప్రతిపక్షినిబిలిపించి చెప్పనారంభింపఁగా నే వినక కడుపునొప్పి యని కాలునొప్పి యని సాకులుచెప్పి తొలఁగఁజూచుట యేమి న్యాయము? ఇదియేమిసభ?” యని యటచుచు సభనుండి వెడలిపోయెను. సభ్యులందఱు సంతర్ధానము నొందినతరువాత పరమతాంత్రికుఁడైన యాచార్యులుగారు నన్నెంటిగాఁబిలిచి నన్ను నాపూర్వులను స్తుతిపాతములతో జ్ఞాఘించి పూనినకార్యమునుండి నన్ను మరలింపఁ జూచెనుగాని యాపండిత సత్తమునికోరిక సఫలము గాక, విధవావివాహవ్యక్తుమును మూలచ్ఛేదము చేయుటకయి దీక్షవహించినసభల కాలయమయి బ్రాహ్మణక్షేత్రాలో శుద్ధశ్రీ యులయిండ్లనడుమ నున్న యీగృహమే తరువాత దైవికముగా విధవావివాహాసవగ్రక సమాజమువారి యధీనమయి పునర్వివాహములు చేసికొన్న నూతన

దంపతులకాపురము కాలయమయి యిప్పటికి నట్లేయున్నది. నేను మొట్ట మొదట నిచ్చిన యుపన్యాసము ప్రకటింపఁబడఁగానే తెలుఁగుదేశమునందంతటను స్త్రీపునర్వవాహవిషయమైన వాదములే ప్రబలి మండనవాదులు నాపుస్తకము నాధారపఱచుచుకొని శాస్త్రమును యుక్తులను జెప్పఁబూనుటయు ఖండనవాదులు బహువిధములఁ బూర్వపక్షములుచేయఁ బూనుటయు కొంతకాలము జరగెను. గుంటూరినుండి భువనగిరి పరదేశి సోమయాజులు గారును, బందరునుండి శ్రౌతము కోటీశ్వరశాస్త్రిలుగారును, చెన్న పురినుండి కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగారును వర్తమాన రత్నాకరవిలేఖకులును, కాకినాడనుండి మందారమంజరీ పత్రికాధిపతియైన యోగిరాల జగన్నాథముగారును, రాజమహేంద్రవరమునుండి వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రిలుగారును, విశాఖపట్టణమునుండి దంతులూరి నారాయణ గజపతిరావు గారును, అల్లూరినుండి దాసు శ్రీరాములు పంతులుగారును, ఇంకను ననేకులును నాప్రథమోపన్యాసముమీఁద ఖండన గ్రంథములనువ్రాసిరి. ఈఖండన గ్రంథములయందలి ముఖ్యాంశములకును రాజమహేంద్రవరమునందలి పండితులు చెప్పిన యంశములకును సమాధానముగా శ్రీవిజయనగరముమహారాజు గారిబాలికాపాఠశాలలో అక్టోబరు నెల 12-వ తేదిని జరిగినమహాసభలో నేను నాద్వితీయవిజ్ఞాపనమునుపన్యసించి ప్రకటించితిని. ఇదిగాక బహుస్థలములయందీవిషయమయి వ్రాయుచువచ్చిన ప్రతివాదులవాదముల కెల్లనుత్తరములను వివేకవర్ధనిలోఁ బ్రకటించుచు వచ్చితిని. తీటిక యున్న స్పష్టితరస్థలములకుఁబోయి యుపన్యాసము లిచ్చుటకును బ్రయత్నించుచు వచ్చితిని. నేను మొట్టమొదటఁ గాకినాడ కొకభానువారమునాఁడుసోయి స్త్రీపునర్వవాహము శాస్త్రసమ్మతమని హిందూ శాస్త్ర పాఠశాలా భవనములో నొక యుపన్యాసముచేసితిని. నాటిసభకు వందలకొలది జనులు వచ్చి విని యానందించిరి. విధవావివాహమునకుఁ బ్రతిపక్షులుగా నున్న తత్పురవాసులగు పండితులు మొదలగువారు తమకు వారముదినములు గడువిచ్చినపక్షమునఁ దా

మూఁపయిభాసువారమునాఁడు ఖండనోపన్యాసము నిచ్చెద మని నెలవిచ్చిరి. వారు చేసెడు పూర్వపక్షములనువిని నాకు తోచిన సమాధానములను జెప్పఁ టి కయి యాయాదిత్యవారమునాఁడు రాజమహేంద్రవరమునుండి నేనక్కడ కుఁ బోయితిని. ఆహ్వానపత్రికల ననుసరించి స్త్రీపునర్వివాహ విధాయకపక్ష వాదులు యుక్తసమయమునకే పాతశాలామందిరమునకుఁ బోయి యుండినను, పండితులు మొదలగువారు తామక్కడకు రామనియు దేవాలయములో సభ చేసెడుపక్షమున వత్తుమనియు వర్తమానము పంపినందున వారి యిష్టానుసారముగా నేనును నాసహాయులును విస్త్వాలయమునకుఁ బోయితిమి. ఆహ్వాన పత్రిక ననుసరించి పలువురు పాతశాలామందిరమునకుఁ బోయిరికాని యచ్చట సభ లేనందున వారిలోఁ గొందఱుమాత్రమే యచ్చటనుండి మరల దేవాలయమునకు రాఁగలిగిరి. అటుతరువాత మిక్కిలియాలస్యముగా సభయారంభింపఁ బడఁగా, విధవావివాహనిషేధవాదులు నేను జేసిన యుపన్యాసమునకు ఖండన మని నాచేఁ జెప్పఁబడనివియుఁ జెప్పఁబడినవియునైన కొన్ని విషయములకుఁ బ్రత్యుత్తరముగా నొకగ్రంథమును జదువ నారంభించిరి. వేదార్థవిచారము ముగియునప్పటికే ప్రొద్దుగ్రుంకినందున స్పృతిభాగమును మఱునాఁడు ప్రాతః కాలమునఁ జదువవచ్చునని నాటికి సభచాలింపఁబడినది. మఱునాటియుదయమునఁగూడ వారు మిక్కిలి యాలస్యముగానే వచ్చినందున స్పృతిభాగము యొక్క యర్థమునుగూర్చి వారు గ్రంథమును ముగించునప్పటికి పదిగడియల ప్రొద్దైక్కినది. నిషేధవాదము ముగిసినతరువాత విధాయక వాదులయుత్తరమును వినవలెనని మొదటనే నిశ్చయింపఁబడినను, విధవా వివాహనిషేధ వాదులు తమ ఖండనగ్రంథముమీఁద విధాయకవాదు లేమియుఁ జెప్పఁగూడదని వాదింప మొదలుపెట్టిరి. అప్పుడు సభలో వారిమాట చెల్లినందున తాము మధ్యాహ్నమున జరుగఁబోవు సభకురామని వారందఱును వెడలిపోయిరి. వారు మధ్యాహ్నము సభకు రామని నిరాకరించుటచేతనే వారివాదము దుర్బలమయినదని యచ్చటనున్న వారనేకు లభిప్రాయపడిరి. మరల మధ్యా

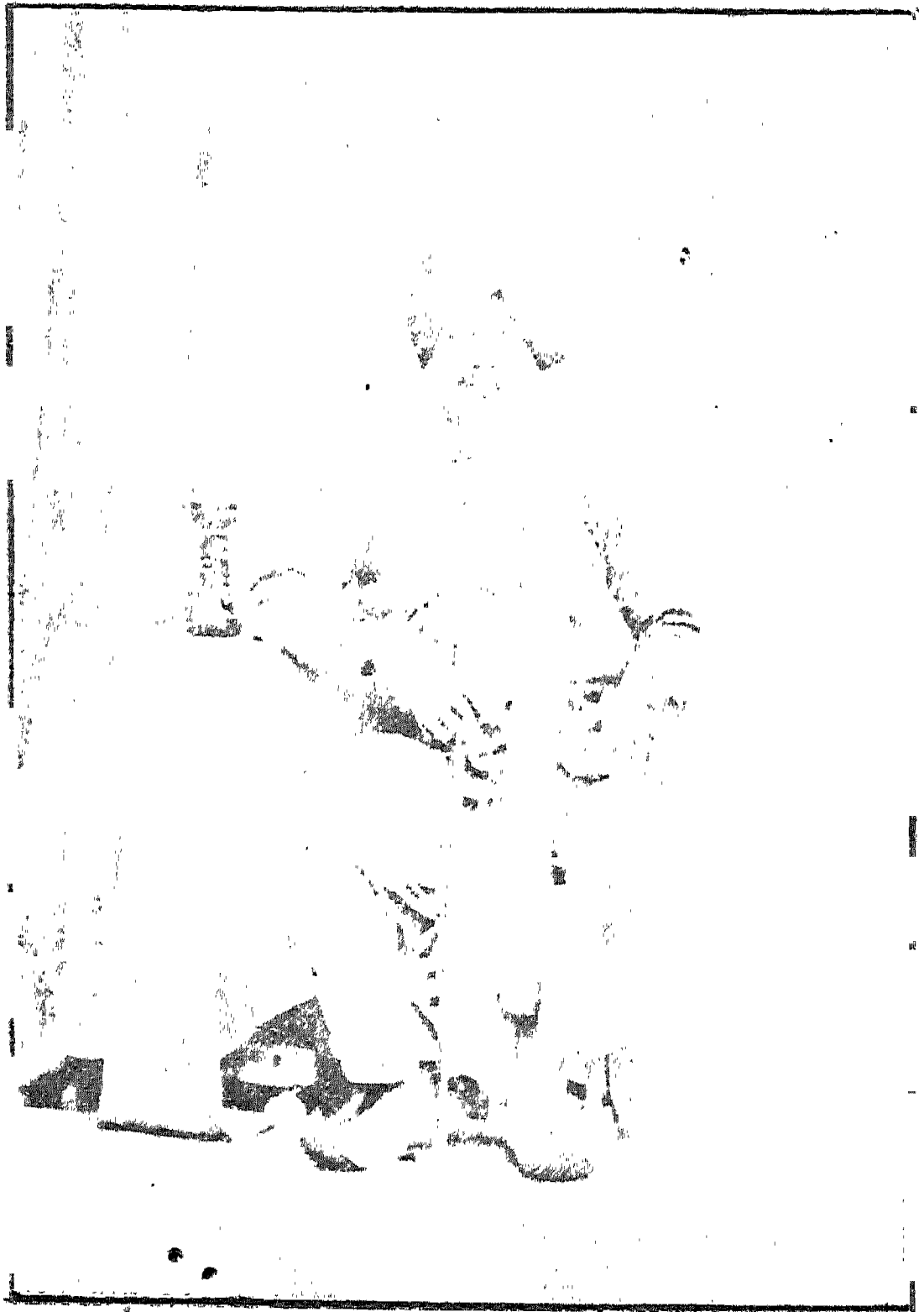

హ్నము సభకూడినపిచ్చుట స్త్రీపునర్వివాహవిధాయకవాదులు తమపక్షమున
 స్థాపించుకొనుటకయి యుపన్యసింపఁ బోవుచుండఁగా బ్రహ్మశ్రీమల్లాది ఆచార్యు
 న్న శాస్త్రీగా రను మహాపురుషు లక్కడకు విజయంచేసి, తమన్యాయైక
 దృష్టి వెల్లడియగునట్లుగా సభాధ్యక్షులతో కొంత ధర్మోపన్యాసము చేసి,
 మధ్యవర్తి లేక వాదప్రతివాదములయొక్క బలాబలములు తేలి సిద్ధాంత మే
 ర్పడదనియు నుభయపక్షములతోను జేరక భగవన్ముఖమునుజూచి నిష్పక్ష
 పాతముగా న్యాయమును దెలుపుటకు సమర్థులయిన తాము మాధ్యస్థ్యము
 చేయుట కంగీకరించెదమనియు సభలో నున్న వారి కందఱికిని భ్రమపుట్టునట్లు
 కొన్నీ తేనెమాటలను జెప్పిరి. నిష్కేధవాదులవాదము నీవఱకే వినియున్నార
 గనుక విధాయకవాదులు చెప్పఁబోయెడియుత్తరముకూడ విని మీకు తోఁ
 చిన యభిప్రాయము నియ్యవచ్చునని సభాసదులు పలుకఁగా, పూర్వోక్త
 మహాపండితులవారు ప్రతిపక్షులు లేకుండ తగవు చెప్పటయొచితము కాద
 నియు వారినిగూడ పిలిపింపవలయుననియు పట్టుదలతో నెలవిచ్చిరి. వారు
 సభకురామని నాటిప్రాతఃకాలమున స్పష్టముగాఁ జెప్పిరియెనని సభాధ్య
 క్షులు శాస్త్రులవారితో మనవిచేయఁగా, వారిని పిలిపించు భాగమును దాము
 వహించెదమనిచెప్పి శాస్త్రులవారు తమశిష్యుని నొక్కనిఁ బంపిరి. ఆశిష్యుఁ
 డు వారందఱును బైలుదేటివచ్చుచున్నాఁగా పదినిమిషములలోనే తిరిగివచ్చి
 వర్తమానముచేసినను, ప్రతిపక్షులు మాత్రము గంటసలోపల రాలేదు. ఈ
 లోపుగా విధాయకవాదుల యుపన్యాసమును వినవలెనని పలువురు తొందర
 పడుచు వచ్చిరి. ప్రతిష్కేధవాదులకు వర్తమాన మంపి వారు వచ్చెదమని
 ప్రత్యుత్తరము పంపినమీఁదట వారి రాకకయి నిరీక్షింపక తొందరపడి
 యుపన్యసింపఁ బూనుట యొచితము కాదని యచ్చన్న శాస్త్రులవారు బహు
 దూరము నొక్కిచెప్పి వారువచ్చువఱకును నాయుపన్యాసము నాపిరి. వారు
 వచ్చినమీఁదట నేను శ్రుతిభాగముయొక్క యర్థవివరణము చేయఁగానే
 శాస్త్రులవారు నిష్పక్షికమైన తమ యభిప్రాయము నిచ్చుటకయి వచ్చు

నప్పు డింటికడ వ్రాసి తెచ్చుకొన్న తమ యభిప్రాయము జదువుటకయి
 గొంఁడిని బెట్టుకొని తెచ్చిన కాగితమును బయికిఁదీసి మడత విప్పి నిషేధ
 వాదుల కనుకూలముగా తమ యాశయమును జదువ నారంభించిరి. అంతట
 సభ్యుల కామధ్యస్థునియొక్క న్యాయపక్షావలంబమును సత్యశీలతయు యో
 గ్యతయుఁ దెలిసి యింక నభిప్రాయము నీయవలదని వారించిరి. మనలో పం
 డితు లనఁబడువారే నీతిమాలి యెంతటి మోసములకును నన్యాయములకును
 లోఁబడుదురో! అప్పుడు ప్రతిపక్షులు తా మేమో చెప్పరాఁగా నుపన్యా
 సము ముగియువఱకును జెప్పఁగూడదని సభాధ్యక్షులు వారిని వారించిరి.
 అప్పుడు కప్పగంతుల రామశాస్త్రిగారు తాను సభలో నుండి విననని లేచి
 పోయెను; ఆయనవెంట నోగిరాల జగన్నాథముగారును మఱి యిద్దఱుముగ్గు
 రును లేచివెళ్ళిరి. తాను జేసిన మోసముచేత సభలో నుండలేక యచ్చన్న
 శాస్త్రిగారును సంధ్యాసమయమయినదని మిషపెట్టి లేచిపోయెను. అంతటఁ
 బ్రతిపక్షులైన బ్రాహ్మణులు కొందఱు యల్లరిచేయవలెనన్న యుద్దేశముతో దేవా
 లయద్వారముకడ తోపులాట కారంభింపఁగా, కావలియున్న యారక్షక
 భటులు వారిని వారించిరి. ఇంతలోఁ జీకటిపడినందున మఱి కొందఱుఁబ
 లఁ బ్రవేశించి యల్లరిచేయ నారంభించిరి. రాజమహేంద్రవరమునుండి కొం
 దఱు విద్యార్థులు నా కంగరక్షకులుగా వచ్చియుండిరి. ప్రతిపక్షులు రాళ్ళు
 రువ్వుట కారంభించి నన్ను మర్దింప యత్నించుచుండఁగా, నాతోడవచ్చిన
 విద్యార్థులు దొమ్ములాటకయి వచ్చినయల్లరిమూఁకతోఁ దలపడి వారికి నాయ
 కుడై యుండిన బ్రాహ్మణుని దిట్టముగాఁ గొట్టుటచేతను తత్పట్టణారక్షక
 భటాధికారియు నామిత్రుఁడైన గుమ్మడిదల మనోహరము పంతులుగారు
 వచ్చి యాయల్లరిమూఁకను కొట్టులోఁ బెట్టింపఁజూచుటచేతను వేగముగానే
 యాదుండగపుబాపనగుంపు చెదరి పలాయనమయ్యెను. ఈ యల్లరిచేత నాటి
 కుపన్యాసము ముగియకుండ నే సభ చాలింపఁబడినది. ఎదుటివాదము వినకుండ
 నల్లరిచేసినందువలన వారిదౌష్ట్యము వెల్లడియగుటతప్ప వారిపక్షమునకు వేఱులా

భము కలుగలేదు. ఇట్లు దౌర్జన్యముచూపి ప్రతిపక్షులు నన్ను మర్దింప యత్నించుట యొక్క కాకినాడలోనే కాదు. నాస్వస్థల మయిన రాజమహేంద్రవరములో సహిత మట్టిప్రయత్న మొకసారి జరగినది. చెన్న పట్టణమునంటి రాజధానీనగరములోనే శ్రీ పునర్వివాహమునుగూర్చి చాకలిపేటలో నే నుపన్యాసమిచ్చుచున్న సమయమునం దచ్చటి వైష్ణవబ్రాహ్మణులు దొమ్మిచేసి నాపయిని బడఁబోఁగా రావుబహద్దూరు శ్రీపనప్పకము అనంతాచార్యులవారు నన్ను తప్పించి తమబండిలో నెక్కించుకొని తీసికొనిరావలసి వచ్చినప్పుడు చిన్న పట్టణములలో మూఢు లిట్టి దౌర్జన్యమునకుఁ గడఁగుట యొకవింత గాదు.

మొట్టమొదట శ్రీ పునర్వివాహసమాజ మని పేరు పెట్టుకొని పనిచేయ నారంభించినవారము నేనును నామిత్రులగు చల్లపల్లి బాపయ్యపంతులు గారును బసవరాజు గవగ్రాజుగారును ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును బయపునేడి వేంకటజోగయ్యగారును కన్న మురెడ్డి పార్థసారథినాయఁడుగారును; చిర్రావూరి యజ్ఞన్న శాస్త్రిగారు కాజ రామకృష్ణారావుగారు కొయ్యరామలింగశాస్త్రిగారు మొదలైనవారుకూడఁ గొందఱు మాలో నటుతరువాత జేరిరి. ఈవిషయమయి తఱుచుగా వాదప్రతివాదములు జరగుచు వచ్చుట చేత విధవావివాహ మన్న శబ్ద మారంభదశయందువలె శ్రుతికటువుగానుండక కొంతకాలములో జనుల కది పరిచితపదమయి సహ్యమయినది. అనేకులు విధవావివాహములు శాస్త్రసమ్మతము లనియు, అవశ్యాచరణీయములనియు, అభిప్రాయము కలుగసాగెను. బాలవితంతువులసంరక్షకు లనేకులు తమవితంతుకన్యలకు పునర్వివాహములు చేయ నుద్దేశించుకొన మొదలుపెట్టిరి. వితంతుకన్యలు దొరకినపక్షమున తాము వివాహమాడెద మని నూశాస్త్రపాఠశాలలోని విధ్యార్థు లనేకులు బైలుదేటిరి. నేనును నామిత్రులగు బాపయ్యపంతులుగారును బోయి యింటింటికిని దిరిగియడుగఁగా తొక్కులయిన బ్రాహ్మణగృహస్థులు ముప్పదిమందికంటె నెక్కువసంఖ్యగలవారు వివాహసమయమునందు తాము భోజనములకు వచ్చెదమని వాగ్దానములు చేసి సమాఖ్యపత్రము

పెద్ద రామకృష్ణయ్యగారు.

మీద వ్రాశు చేసిరి. ఇట్లు కాలక్రమమున శుభసూచకము లనేకములు కావ
వచ్చినను, మే మీపని కారంభించినప్పుడు మాయొద్ద నొకకాసును నిధిగా
లేదు; ఎవరైన పెద్దమొత్తమిత్తు రన్నయాశయు మాకపుడులేదు. ఐనను
గొన్ని వారములలోపలనే నాకు పరిచితులయిన శ్రీబారు రాజారావుపంతులు
గారు శ్రీవైడా రామకృష్ణయ్యగారు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినప్పుడు
నాకు వారితోడి మైత్రిని గలిగింపఁగా, వారప్పు డీపనినిమిత్తమయి ముప్పది
వేలరూపాయల నిచ్చెదమని వాగ్దానము చేసిరి. ఈ వాగ్దానమువలన మాకు
మఱింత యుత్సాహము గలిగి ద్విగుణార్హైర్యముతోఁ బనికి పూనినను, రెండు
సంవత్సరములకు పిమ్మట ప్రథమవితంతువివాహ మగువఱకును పట్టిన సమస్త
వ్యయములను నేనే వహించినాఁడను. “నేను చేసినయుపన్యాసములను ముద్రిం
పించి కొన్నిప్రతులను విక్రయించినను విశేషభాగ మూరక పంచివెట్టినాను;
వాదమునిమిత్తమయి ముప్పదినలువదిస్కృతులను, ఇతరపుస్తకములను గొని
కృషిచేసినాను; బహు స్థలములయందున్న వారితో నుత్తరప్రత్యుత్తరములను
జరపుచు, వలసినప్పుడితర స్థలములకుఁ గూడఁబోయి యుపన్యసించుచు వచ్చి
నాను; వివాహములు చేసికొనెదమని వాగ్దానములు చేసినవిద్యార్థులకుఁ
గొందఱకు పాతశాల జీతములకు సాహాయ్యముచేయుచు వచ్చినాను; బాల
వితంతువు లున్నస్థలములను విచారించి సమాచారములు చెప్పటకును కృషి
చేయుటకును మనుష్యులకు సొమ్మిచ్చుచు వచ్చినాను; బాలవితంతువుల సం
రక్షకులతో మాటాడుటకయి, అమలాపురము, మండపేట, తాళ్లపూడి, కాకి
నాడ, చొడ్డిపట్ల, విఝ్నేశ్వరము, రామచంద్రపురము, షాలకొల్లు మొదలైన
స్థలములకు మనుష్యులను పంపుటయేకాక వీనిలో నొకటిరెండు స్థలములకు
నేనును బోవుచు వచ్చినాను; ఈప్రయాణములలో నొకసారి యొకపల్లెలో
శీతకాలపురాత్రియం దొకమిత్రుఁడును నేనును పశువులపాకలోనిపశువు
లతోఁగలిసి రొచ్చుకంపులో పరుండి నిద్రింపవలసి వచ్చినది. ఈకృషిలో
వాకిక్కడి రాజకీయపాతశాలలోని విద్యార్థులు మొదటినుండియు ముఖ్య

సహాయములుగా నుండిరని చెప్పవలసి యున్నది. ఇప్పుడు వివాహములు చేసికొన్నవారిలో పుటవర్తి శేషయ్యగారును నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారును వైనిజెప్పిన గ్రామములలోఁ గొన్నిటికిఁబోయి కృషి చేసినందునకై నాకృతజ్ఞత నిక్కడఁ దెలుపుచున్నాను." *

మహారాజులు సహితము పూని నిర్వహింప లేకపోయిన యీమహా కార్యభారమును ధనవిద్యాధికారబలము లేని పిన్నవాండ్రము నలుగురైదుగురము వైని ప్రేసికొని శ్రమపడుచుండఁగా, ఇంతలో లోకానుభవమును విద్యాధికారములను నెక్కువగాఁ గలవారయి యీవిషయమున నత్యంతాదరము గలవారు సాయపడి మాకు చేయూతయయి నిలిచిరి. రాజమహేంద్రవరము నకుఁ గ్రొత్తగా న్యాయవాదిగా వచ్చిన న్యాయపతి సుబ్బాగావుపంతులుగారు మాలోఁజేరిరి. కాకినాడకు సబుజడ్జిగావచ్చిన శ్రీ కంచికృష్ణస్వామిరావు పంతులుగారు వాక్సహాయమునుజూపి మాకత్యంతప్రోత్సాహము కలిగింపఁ జొచ్చిరి; మొదటివివాహ మైదాటుమాసములకు జరగుననఁగా ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు రాజమహేంద్రవరమునకు డిస్ట్రిక్టుమునసబుగావచ్చి మాకనేక విధముల తోడుపడఁ దొడఁగిరి; చెన్న పట్టణమునకు చదువునిమిత్తమై పోయియుండిన సోమంచి భీమశంకరముగారు మరలవచ్చి మమ్ముఁ జేరిరి. ఈప్రకారముగా మేము కొంతబలపడి రెండుసంవత్సరములు వాదప్రతివాదరూపమైన వాగ్యుద్ధమును నడపినతరువాత క్రియలేని నిరర్థకవాదములవలనఁ బ్రయోజనము లేదని తెలిసికొని, కష్టపడి యేలాగుననైనఁ గొన్ని వివాహములను జరపవలెనని నిశ్చయించుకొని, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగారును కొమ్ము రామలింగశాస్త్రిగారును బసవరాజు గవరాజుగారును నేనును జేరి యైదుగుర మొకయాంతరంగికసమాజముగా నేర్పడి, మాప్రయత్నముల నితరులతో మాప్రాణమిత్రులతో నైనను జెప్పకుండు

* స్త్రీపునర్వివాహ వ్యాపారముయొక్క భూతవర్తమాన స్థితులు—
జనవరు 1887.

నట్లు మాలో మేము ప్రమాణములు చేసికొని, రహస్యముగా కార్యాలోచనము చేయుట కారంభించితిమి. మేమిప్రకారముగా కార్యములు జరపుటకు కృతనిశ్చయులమయి గూఢముగా పనిచేయుచుండఁటయు, వివాహసమయమున భోజనముల కెవ్వరు వచ్చెదరో తాంబూలముల కెవ్వరు వచ్చెదరో ప్రతిపక్షము పూనక సహాయులుగా నెవ్వరుందురో తెలిసికొనుటకు లక్ష్మీనరసింహముగారిలోపల రెండు సభలు చేయుటయు, తెలిసికొని స్త్రీపునర్వివాహనిషేధపక్షమువారు భయపడి, మాప్రయత్నములు మాటలతోఁ బోక కార్యములకు వచ్చునట్లున్నవని సంచలించి తొందరపడి తమమాంద్యమును విడిచి చుటుకుదనము వహించి తామును సభలుచేసి మాప్రయత్నములకు విఘ్నములు కలుగఁ జేయుటకయి యుపాయముల నాలోచింప మొదలు పెట్టిరి. ఒకదినమునఁ బూర్వాచారపరాయణులయిన తాక్ష్యులును వైదికులును మార్కండేయ స్వామియాలయములో సభచేరి నన్న వక్షమునుండి బహిష్కారము చేయుటకును విధవావివాహముల కేవిధమయిన తోడ్పాటు చూపెదమన్నను వారినందఱిని వెలివేసెదమని వెఱపించుటకును ముందే నిశ్చయించుకొని వచ్చి, తగుమనుష్యుని నొక్కఁనిఁ బంపి నన్నా దేవాలయమునకు రప్పించిరి. ఆసభానాయకుల యనుమతితో మూర్ఖులైన యాపక్షపు బ్రాహ్మణులు కొందఱు సభావసానమునఁ బోవునప్పుడు సందడిలో నన్నుఁ గొట్టవలెనని యుద్దేశించుకొని వచ్చిరట! ఈవార్త యెట్లో విద్యార్థులలో నొకరిద్దఱి చెవిసోకఁగానే సభ యారంభమయిన యరగంటలోపల దేవాలయమంతయు రెండువందల విద్యార్థులతో నిండిపోయినది. వ్హారితో ననేకులచేతులలో కఱ్ఱలుండినవి. కొందఱు విద్యార్థులు ముందుకు తోసికొనివచ్చి సెద్దమనుష్యుల నీవలావలకుఁ దోసి నడుమను నాచుట్టును గూర్చుండిరి. ప్రతిపక్షుల దురాలోచన నాకప్పుడు తెలిసియుండక పోవుటచేత విద్యార్థులప్రవర్తనము నాకప్పు డవినయముగా తోచినది. నావిషయమయి దౌర్జన్యము జరగింపఁదలఁచుకొని వచ్చిన యాదుష్టవిప్రులు విద్యార్థుల సంఖ్యనుజూచి భయపడి

తమకేమి పరాభవము వచ్చునోయని ప్రాద్దుగ్రంథముండే మెల్లఁగా నావలికి జాతీరి. సభవారును మొదట నుద్దేశించుకొని వచ్చినపనిని జరపనేరక తమ యిండ్లకుఁ బోవలసినవా రయిరి. దేవాలయమున కెదురుగానుండిన పత్రికా వహనకార్యస్థానములో నుద్యోగములో నుండినవారును నామిత్రులును నగు కొచ్చెల్లకోట సుందరరామయ్యగారు మేడమీఁద నిలుచుండి దేవాలయములో నడచుచున్నదంతయుఁ జూచుచుండి, నేను వీధిలోనికి రాఁగానే మేడదిగి వచ్చి నన్నుఁ గలిసికొని బ్రాహ్మణులు నావిషయమయి చేయఁదలఁచుకొన్న దుష్టప్రయత్నము తనకుఁ దెలియరాఁగా సమయము వచ్చినప్పుడు పంపి వారిని మద్దించుటకయి టపాలు మోచువారిని పదుగురను సిద్ధముగా నుంచియుంటినని నాతోఁ జెప్పిరి. ఆదినము మొదలుకొని పట్టణములో సంక్షోభమును కత్తావేశములును మఱింత ప్రబలసాగెను.

1880, 1881-వ సంవత్సరములలో మావివేకవర్ధనియు ప్రార్థనాసమాజమును విద్యార్థుల సంఘసంస్కరణసమాజమునుగూడ మహోత్సాహముతో మిక్కిలి చురుకుగాఁ బనిచేయుచుండెను. విరూపాక్షపీఠస్థులైన మాశంకరాచార్యస్వాములవారు విజయనగరమునుండి బైలుదేటి దారిపొడుగునను భిక్షులును పాదపూజులును నైకొనుచు మాగోదావరీమండలమునకు వచ్చుచుండిరి. ఇట్టి యాచార్యస్వాములవారు భిక్షులని పాదపూజలని పేరులు చెప్పి ధనాకష్టము చేయుచుండుటయేకాని సాధారణముగా శిష్యులకు మతబోధ చేయవలెనన్న చింతయే వారికుండదు. వారిలోఁ గొందఱికి మతగ్రంథముల పేరులకంటె భిక్ష్యముల పేరులే యెక్కువగాఁ దెలియును. ఇందునుగూర్చిన పూర్వకథ యొకటిగలదు. ఒక స్వాములవారిొకగృహస్థునియింటికి భిక్షుకు దయచేసి రఁట. భిక్షానంతరమున స్వాములవారు వేదాంతగ్రంథపారాయణము చేసికొందురేమో యని తలఁచి యాయింటిగృహిణి యతీశ్వరునికడకు వచ్చి “స్వామీ! భగవద్గీతలు తెత్తువా?” యని యడిగెనట! ఆపే రాస్వాములవారెన్నఁడును విన్నది కాకపోవుటచేతఁ గొంతసేపాలోచించి యదియు

నేమో భక్త్యవిశేషమని భావించి “అమ్మా! ఇప్పుడు కడుపునిండుగానున్నది. మఱి చందుగడియలసేపు తాళి తీసికొని రమ్మ.” అని యుత్తరము చెప్పెనట! యతీశ్వరులలో ననేకులకు మతవిషయకజ్ఞాన మీరీతిగా నేయుండును. రాజమహేంద్రవరమున జరగుచున్న విధవావివాహప్రయత్నమునుగూర్చి తునియొద్ద నున్నప్పుడే మాస్వాములవారు విని తా మచ్చటకు విజయంచేసి నప్పు డాపనిలోఁ బ్రవేశించినవారి వందతిని వెలివేసెదమని యానతిచ్చినరట! పీతాధిపతుల యర్హకృత్యములనుగూర్చియు, వారు విత్తాపహరణమునిమిత్తము చేయుచున్న యకృత్యములనుగూర్చియు, వారిని స్వకృత్యమునకు మరల్చుటకు శిష్యులు చేయవలసిన కర్తవ్యమునుగూర్చియు, మా వివేకవర్ధని బహువిధముల వ్రాసి ప్రజలకన్నులుతెఱపుట కారంభించినది. ఈస్వాములవారు మగనినివిడిచి లేచిపోయి బహిరంగముగా జగన్నాథపురములో వ్యభిచరించుచుండిన యొక బ్రాహ్మణకులటవలన ధనస్వీకారమునుజేసి యా యిల్లాలివలన భిక్షుగైకొని భార్యను విడిచిపెట్టినందునకయి దానిమగనికి బహిష్కారపత్రికను బంపి యాతనికి శుద్ధపత్రిక నిచ్చుటకయి యధికవిత్తమును లాగఁజూచిరి; రాజమహేంద్రవరమునందు మండలన్యాయసభలో క్రిమినల్ రికార్డుకీపరుగా నుండి యాద్యోగమును బోఁగొట్టుకొని యేఁబదియేండ్లు దాటియున్న బొల్లప్రగడ వెంకన్న గారను వృద్ధగృహస్థు చిరకాలముక్రిందటనే ముట్టుడిగినయేఁబదియేండ్ల వృద్ధాంగనతో వ్యభిచరించినట్లు నేరము మోపి యాయనకు బహిష్కారపత్రికను బంపి విశేషవిత్తము నాకర్షించుటకయి ప్రయత్నించిరి, చిరకాలముక్రిందటనే కులము విడిచి లేచిపోయి తురకపేటలోఁ గాపురముండి బిడ్డలనుగన్న యొక బ్రాహ్మణకులటయొక్కపుత్రుని తమపీతమువద్ద శిష్యునిగా స్వీకరించిరి. ఇవి యన్నియు వివేకవర్ధని వెల్లడించుటచేత రాజమహేంద్రపుర వాసులు స్వాములవారియెడ గౌరవము లేనివారయి మాపురమునకు వచ్చినప్పుడు వారికి భిక్షులు చేయకుండిరి. ఈప్రకారముగా నెవ్వరెవ్వరినో వెలివేసెదమని వేంచేసిన స్వాములవారు మాపురమున భిక్షులుగానక తామే వెలిపడవలసినవారయిరి.

నేనే మధ్యవర్తినిగానున్న సభలో జరపఁబడినయేర్పాటునుబట్టి స్వాములవారు కులటాపుత్రుడైన తమశిష్యునిఁ బీతమునుండి పంపి వేసినతరువాతనే పట్టణములో వారికి భిక్షులుజరగినవి. స్త్రీపునర్వివాహవిషయమైన శాస్త్రమునుగూర్చి సిద్ధాంతనిర్ణయము చేయవలసినదని నేనును న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగారును కాజ రామకృష్ణారావుగారును వ్రాళ్లు చేసి స్త్రీపునర్వివాహ ప్రవర్తక సమాజమువారి పక్షమునఁ బంపిన విజ్ఞాపనపత్రము ననుసరించి జరగినసభలో స్వాములవారిపక్షమున వచ్చినప్రతినిధి యయిన యద్దేపల్లి కృష్ణశాస్త్రిలవారు “స్వాములవారు బహుజనులయిష్టానుసారముగా నడవవలసినవారుగనుక బహుజనులు నేని స్త్రీపునర్వివాహము తమకిష్టమని సంఘవిజ్ఞాపనమును వ్రాసికొన్నచో వారాలోచింతురనియు, శాస్త్ర మెట్లున్నను పూర్వకాలములయందు సహితము దేశకాలానుగుణముగా నిబంధనముల నేర్పఱచుకొనుచుండుట గలదనియు, బహుజనాభిప్రాయమునుబట్టియు దేశమునఁ గలుగుచున్న నష్టములనుబట్టియు నాలోచించి ప్రస్తుతకాలమునకుఁ దగినట్లుగా నిష్పాదు క్రొత్త నిబంధనముల నేర్పఱచుకొనుట కేయాక్షేపమును లేదనియు,” చెప్పి యప్పటికి తప్పించుకొనవలసిన వారయిరి.

1880, 1881-వ సంవత్సరములలో మాప్రార్థనాసమాజముకూడ మహాఁచ్ఛదశయం దుండినది. నేనే దానికి నియంత్రణోపన్యాసకుఁడనుగా నుండెడివాఁడను. నాధర్మోపదేశములను వినుటకు వందలకొలఁదిజనులు వచ్చెడువారు. ఇతరసామాజికులను మహాత్సాహముతోఁ బనిచేసెడువారు. ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు మ్హాయందఱికంఠెను నప్పు డధికోత్సాహమును శ్రద్ధాశుత్వమును భక్తియుఁ గనఁబఱచెడివారు. అప్పటి యాయన వ్యగ్రతను జూచి యాయనవలన దేశమున కెంతో మేలు కలుగునని నే ననుకొనెడివాఁడను. పరిశుద్ధాస్తికమత వ్యాపనమునిమిత్తమయి యాయన యాస్తిక పాతశాల యనుపేరితో నొకపాతశాలను స్థాపించెను. పాతశాలలో స్థాపనమునందు మే మందఱము నేకీభవించియే పనిచేసితిమికాని దానిని నిష్క్రమిషయమయి మాలో నభిప్రాయము

యభేదము కలిగినది. ఆ స్థికపాతశాలయని పేరు పెట్టినప్పుడు సామ్యునిమిత్రము చూడక ప్రథమోద్దేశానుసారముగా దానిలో మొదటినుండియు పరిశుద్ధాస్థిక మతస్థాంతములను బాలరకు నేర్పవలయునని నాయభిప్రాయము. మొదట నే యట్టిపనికిఁ బూనినయెడల పాతశాలకు బాలరంతగా రారుగనుక పాతశాల బలపడిన తరువాత క్రమక్రమముగా పరిశుద్ధాస్థిక మతస్థాంతముల నందుఁ జొప్పింపవలయు నని లక్ష్మీనరసింహముగారి యభిప్రాయము. కొందఱు నాయభిప్రాయముతోను కొందఱాయన యభిప్రాయముతోను నేకీ భవించిరి. ఆపాతశాలాభవనముతోనే విద్యార్థులకును తదితరులకును నుపయోగపడుట కయి యా స్థికమతపుస్తకములను జదివి బోధించుటకయి యొకతరగతి పెట్టఁ బడినది. నూ వితంతువాద్యాహసమాజమును ప్రాథనాసమాజమును ప్రబలు చుండుట చూచి పూర్వాచారపరాయణులయిన బాలికాపాతశాలాకార్య నిర్వాహకులు మాసభలకు బాలికాపాతశాలామందిరము నియ్యకపోవుటచేత ప్రాథనాసమాజము నాయా స్థికపాతశాలలోనే పెట్టితిమి. 1881-వ సంవత్స రము మార్చి నెలలో పండిత శివనాథశాస్త్రిగారు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి హృదయోత్తేజకములయిన యుపన్యాసముల నిచ్చిపోయిరి. ఆయుప న్యాసములవలన నింగ్లీషు చదువుకొన్నవారిలోను విద్యార్థులలోను సత్కా ర్యోత్సాహము హెచ్చినది. విద్యార్థులు తమలోఁ దాము ప్రత్యేకముగా ప్రాథనాసమాజముల నేర్పఱుచుకొని యేకేశ్వరారాధనము చేయసాగిరి. విద్యార్థుల బీదల యుపయోగమునిమిత్తమయి రాత్రిపాతశాలలను స్థాపించి వంతులు వేసికొని రాత్రులుపోయి పనివాండ్రకు పాకములుచెప్పించు వచ్చిరి. ఈపాతశాలలవిషయమయి గర్భాప్రగడ పాపయ్యగారు, తాయి సూర్యప్రకాశ రావుగారు, పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు మొదలయిన విద్యార్థులనేకులు మహోత్సాహముతో పని చేయుచుండిరి. రాత్రిపాతశాల విషయమయి విద్యా ర్థులకును మఱికొందఱు పెద్దమనుష్యులకును కొన్ని తగవులువచ్చి విద్యార్థులు తాము క్రొత్తగా వేటొకపాతశాలను స్థాపింపవలసివచ్చినను, తుదకు

విద్యార్థులపాఠశాలయొక్కటియే యిప్పటికిని నిలిచి నగరపారిశుధ్యవిచారణ సంఘమువారి పరిపాలనము లోనున్నది. తమమరణమువఱకును బసవరాజు గవగ్రామముగా రారాత్రిపాఠశాలకు కార్యనిర్వాహకులుగా నుండి యెంతో శ్రద్ధతోఁ బని చేయుచుండెడివారు. నేనును నామిత్రులును విద్యార్థుల నిట్టి సత్కార్యములకు పురికొల్పి ప్రోత్సహపఱచు చుండెడివారము. రబ్బా ప్రగడ పాపయ్యగారు, పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు మొదలైన విద్యార్థులు ప్రార్థనాసమాజ కార్యములలోను శ్రద్ధాభక్తులు కనబఱచి బీదలకన్న దానము చేయుట మొదలగు సమస్తసత్కార్యములలోను మిక్కిలి శ్రమపడుచుండెడి వారు. ఆస్తికపాఠశాలనుబట్టి ప్రార్థనాసమాజము రెండుశాఖలయినదిగాని యాక్రొత్తశాఖ యప్పుడే యంతరించి మాసమాజమునూత్రమే నేటికిని నిలిచి యున్నది. ఆస్తికపాఠశాల స్థాపింపఁ బడినయుద్దేశ మటుతరువాత సహిత మెప్పుడును నెఱవేఱనే లేదు.

మాశాస్త్రపాఠశాలలోనివిద్యార్థులు ఇన్నీ సుపేటలో నొకబాలికాపాఠశాలను సహితము స్థాపింప నుద్దేశించిరి. అట్లుద్దేశించినవారిలో పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు మొదలయినవారు ముఖ్యులు. విద్యార్థులు పగలు బాలికా పాఠశాలలో పని చేయుటకు వలనుపడనందునను, ధనవ్యయముచేయుటకు శక్తులు కానందునను, వారిపక్షమున నేనాపనికిఁ బూని మిత్రులచేత చందాలు వేయించి యిన్నీ సుపేటలో 1881-వ సంవత్సరమున నొకబాలికాపాఠశాలను స్థాపించితిని. మాశాస్త్రపాఠశాలాధ్యక్షులయిన మెట్కాపుదొరగారు వ్రాయుటచేతఁ గొంతకాల్గము శ్రీ పితాపురపురాజుగా రాబాలికాపాఠశాల నుంచుటకయి తమసత్రము నిచ్చిరి. నేను దానికిఁ గార్యనిర్వాహకుఁడనయి యుండి నేను నగరపారిశుధ్యవిచారణసంఘములో సభ్యుఁడ నగుటచేత మొదటిసంవత్సరము నెలకు పదేసిరూపాయలచొప్పునను, రెండవ సంవత్సరము పదునైదేసి రూపాయలచొప్పునను, మూడవసంవత్సరము మిరువదేసిరూపాయలచొప్పునను, సహాయద్రవ్యము నిప్పించుచు వచ్చితిని. దొరతనమువారును

జేటుగ దానికి సహాయధనము నిచ్చుచుండిరి. దానికి విఘాతము కలిగించుట కయి యోర్వలేనివారు కొందఱు ప్రయత్నము చేసినను వారికృషి సఫలము గాక తరువాత నది దొరతనమువారిచే గైకొనఁబడి స్థిరపడి బాలికా విద్యాభ్యాసమున కత్యంతోపయుక్తమై యున్నది.

కులాచారవిషయములలోను రాజకీయవ్యవహారములలోను గల యనేక దురాచారములను వినోదకరముగా సంభాషణరూపమున వెల్లడిచేసి తన్ములమున దురాచారములను మాన్పుటకయి వివేకవర్ధని కంతర్భాగముగా హాస్య సంజీవని ప్రకటింపఁబడుచుండెను. ఇందుఁ బ్రకటింపఁబడినవానిలో నొకటి యగు వ్యవహారధర్మబోధినిని నామిత్రులు కొందఱును విద్యార్థులు కొందఱును జేరి 1880-వ సంవత్సరమున శ్రీవిజయనగరము మహారాజుగారి బాలికా పాఠశాలలో మొదటఁ బ్రయోగించిరి. అందు న్యాయాధికారుల యొక్కయు న్యాయవాదులయొక్కయుదుశ్చర్యలు పరిహాసరూపమునఁ బ్రకటింపఁబడినవి. వానిని బ్రదర్శించుటవలన నం దభివృద్ధింపఁబడిన దోషములు గలవారిమనస్సులకుఁ గొంత నొప్పి గలిగినను, ఇటువంటిరూపకములను బ్రదర్శించుట కదియే మొదలయినందున నూఱులకొలఁదిజనులు వచ్చి చూచి యానందించిరి. ఇట్టి నాటకప్రదర్శనములవలన జనులకు వినోదము కలుగుటయేకాక యక్రమములు చేయువారు స్థిరపడి తమప్రవర్తనమును దిద్దుకొనుటయు నందువలన నీతివర్ధిల్లుటయుఁ గలుగునుగానఁ గ్రొత్తనాటకములను జేసి నాటకసమాజము నొకదానిని స్థాపింపవలసినదని నామిత్రు లనేకులు నన్నుఁ గోరిరి. వారికోరిక ననుసరించి 1881-వ సంవత్సరములో కడపటి భాగమున నొక నాటకసమాజమును స్థాపించి, ధార్వాడనాటకులు వచ్చి నాటకములాడి విడిచిపోయిన పాకలోనే “చమత్కారరత్నావళి” “రత్నావళి” యను రెండునాటకములు చేసి యాడించితిని. అట్టి నాటకము లాడుట కదియే ప్రథమప్రయత్న మైనను, మొత్తముమీఁద నవి జయప్రదముగానే జరిగినవని యెల్లవారు నభిప్రాయపడిరి. ఈనాటకప్రయోగమువలన సహితము పట్టణములో సంతోభము కలు

గకపోలేదు. ఆ నాటకములయందలి పాత్రములు విస్తారముగా పాఠశాలలోని విద్యార్థులు. నాటకములలో వేషములు వేయుట గౌరవహానికరమని య నేకులయభిప్రాయ మగుటచేత విద్యార్థులసంరక్షకులు తమబాలురచేత వేషములు వేయించినందునకయి నామీద నభియోగము తెచ్చెదమని నన్ను బెడరించిరి. నాటకప్రదర్శనమువలన విశేషలాభము కలుగు ననియు నీతి వృద్ధియగుననియు నేను దలంచి యుండినను, విద్యార్థులు నాటకము లాడుటయందలి యుత్సాహముచేతఁ దమపాఠములయంద శ్రద్ధను జూపునట్లు కనబడినందున నాటకసమాజములయందటుతరువాత నే నంతగా నాదరము చూపుచు రాలేదు.

1881-వ సంవత్సరమునందు మావిద్యార్థుల సంఘసంస్కరణసమాజము సహితము మిక్కిలి యుత్సాహముతోఁ బని చేయుచుండెను. నేను విద్యార్థిని గాకపోయినను సామాజికులలో నొకఁడనుగాఁ జేరి వారు చేసెడి ప్రతిసభకును బోయి ప్రోత్సాహపఱచుచుండెడివాడను. ఈసమాజమునకుఁ గార్యదర్శి పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు. ఆయనయప్పుడు పట్టపరీక్షుతరగతిలోఁ జదువుకొనుచుండెడివారు. ఆసమాజములోఁ జేరినవారు తాము చుట్టలు త్రాగుట పొడుముసీల్చుట మొదలయిన దురాచారములు మానుటకును బోగము మేళముల యాటపాటలకుఁబోవ కుండుటకును సమస్తసంఘసంస్కరణములయందును తోడుపడుటకును ప్రతిజ్ఞలను గైకొనిరి. వారితో నేను సహిత మప్రతిజ్ఞలనుగైకొంటిని. అప్పుడు విద్యార్థులుగానుండి ప్రతిజ్ఞలు గైకొన్న పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు మొదలయినవారు క్రమక్రమముగా తామున్నతస్థితికివచ్చి తాక్యాధికారధూర్వహులయినతరువాత సహితము బాల్యమునందుఁ జేకొన్నప్రతిజ్ఞల నతిక్రమింపక మరణపర్యంతమును పాలించుచు వచ్చిరి. అట్లు ప్రతిజ్ఞాపాలనము చేయుచున్నవారిలో నేనొక్కఁడను. నేను బాల్యమునుండియు ప్రబలమైన వ్యుచేత బాధపడుచున్నవాడను. చుట్ట

కాల్పుటవలన దగ్గుపోవునని యాశపెట్టి నామిత్రులును బంధువులును వైద్యులు కొందఱును నాచేత చుట్టలు కాల్పింపవలెనని బహువిధముల ప్రయత్నము చేసిరికాని యీశ్వరానుగ్రహమువలనను స్వాభావికమైన నా దృఢనిశ్చయ త్వమువలనను వారిహిత బోధనలకు లోబడినవాడనుగాను.*

మార్కండేయస్వామి యాలయములో సభ జరిగినదినము మొదలుకొని మాపట్టణములోని పూర్వాచారపరాయణులలో సంతోభము హెచ్చుటకు ముఖ్యకొన్ని కారణములు కూడ తటస్థించెను. నాయుపన్యాసములవలనను బోధనలవలనను కలిగిన యుత్సాహముచేత విద్యార్థులనేకులు తాము వితంతు కన్యలను వివాహమాడి లోకమునకు దారిమోపెదమని నిశ్చంకముగా ఘోషింప మొదలుపెట్టిరి; వితంతుకన్యలు సహితముకొందఱు తమ డెందములలో నంకురించిన సుఖాశాభీజములు మొలక లెత్తి పయికి లేచి యుత్సాహపలుపఁగా సంతోషచిహ్నములను కనఁబఱుపసాగిరి. ఈ సంబంధమున రాజమహేంద్ర వరమున నడచినయొక చిన్న వృత్తాంతము నిందుదాహరించెదను. జ్యోతిశ్శాస్త్ర విదుడైయు వైదికమార్గోపజీవియైన యొక శిష్టబ్రాహ్మణగృహస్థుఁ డుండెను. పినతండ్రి కూతురగు పదునాఁతేండ్ల ప్రాయముగల యనాధబాల వితంతు వొకతె యాయనయొద్దనుండెను. పిన్న వయస్సుగలదగుటచే నాబాల వితంతువు చీరలు కట్టుచు, రవికలు తొడుగుచు, నగలు ధరించుచు బొట్టు లేకపోవుటచేఁ దక్కు నితరవిషయములయం దించుమించుగా సువాసినివలెనే యుండెను. అప్పటివితంతు వివాహప్రయత్న జనిత సంతోభభీతిచేత సంరక్షకులు బ్రహ్మచారి బాలురకు బలాత్కార వివాహమహోత్సవములు జరప వేగిరపడునట్లే బాలవితంతు బ్రహ్మచారిణులకు వస్త్రాలంకారములను తొలగించి కేశఖండనమహోత్సవములునడప త్వరపడుచుండిరి. ఈసందడిలో మన దైవజ్ఞ శిఖామణి తనవిధవచెల్లెలికి చీరలుమాన్పి వితంతువులుకట్టెడి యంచు లేనిముతుకబట్ట కట్టింపనెంచి యంగళ్లవాడకుఁబోయి యొకముతుకబట్ట కొని

*ఇంతవఱకును చెన్న పురిలో 1902 వ సంవత్సరమునందు వ్రాయఁబడెను.

తెచ్చి “అమ్మయ్యా! నీనిమిత్త మీబట్టతెచ్చితి” నని చెల్లెలిచేతికీయఁ బోయెను. ఆవితంతుబాల దానిని గైకొనక “అన్నయ్యా! నా కిప్పుడు చీరలున్నవి. ఈ బట్టలు వడినెకిమ్ము” అని బదులుచెప్పెను. ఆమాటల కతఁడు మండిపడి “ఇదేమి చేటుకాలమే? విధవలుకట్టుకోవలసిన యీబట్టను ముత్తైదువకిమ్మనెదవు?” అని మందలించెను. “అన్నయ్యా! కోపపడకు. నీభార్యవలెనే ముత్తైదువను కాఁబోయెడు నాకుమాత్ర మీబట్టపనికివచ్చునా?” అని సంశయింపక యాగడుసరిపడుచు ప్రత్యుత్తరముచెప్పెను. ఆమాటల కతఁడు విస్మయపడి గుండెలు బాదుకొనుచు సభాపతులవద్దకు కొంపమునిగిపోయి నేట్టు పరుగెత్తిపోయి తనయింటనుండచిన వైపరీత్యమును విన్నవించి యంగలార్చెను. వారాతని నూటడించి తగిన ప్రతిక్రియ నాలోచించెదమని చెప్పి యప్పటి కింటికిఁ బంపివేసిరి. ఆ చిన్నదానికి పుట్టువెండుకలు తీయించఁ బడెనో వివాహముచేయించఁబడెనో యేమిజరగెనో వినవలెనని దీనింజదువువారికి కుతూహలము కలుగవచ్చును. ఈ రెంటిలో నేపనియు జరగలేదు. ఆ బాలవితంతువు బలవంతముగా శిరోజములు తీయించుటకు లోఁబడునది కామెండెను. అందుచేత బంధుబృందమును శిష్టవర్గమును నాలోచించి నడిమిమార్గము నొకదానిని కనిపెట్టి తమకులగౌరవమును కాపాడుకొనిరి. మనవారు పూర్వాచార పరాయణులగుటచేత నీతిబాహ్యమైన గూఢ వ్యభిచారమునైన నంగీకరింతురుగాని యాచారవిరుద్ధమైన ధర్మవివాహము నంగీకరింపరు. ఇంటనేయుండి వివాహముతోఁ బనిలేక నీమనసువచ్చినవానితో స్వేచ్ఛముగా విహరింపవచ్చుననియు, నీస్వైరిణీవ్యవహారమున కెవ్వరును నడ్డురాఁగలవారుకారనియు, నమ్మఁబలికి కావలసినవా రాయనాధబాలను వివాహప్రయత్నమునుండి విముఖురాలిని జేసిరి. అంకుసాగినపెండ్లి యక్కఱలేదను సామెతను ప్రమాణముగాఁ గైకొని యాయభాగ్యురాలిప్పటికిని కులములోనే యుండి దుర్వృత్తియందు కాలముగడపుచు బహిష్కారబాధలేక కులమును పావనము చేయుచున్నది.

మా ప్రతిపక్షు లనాధబాలికాకేశ ఖండనాదులయందు పాటుపడుచుండఁగా మేము తద్రక్షణోపాయాన్వేషణమునందు నిరంతర కృషిచేయుచుంటిమి. ఇంచుకవిద్యాగంధముగల వితంతువులు కొందఱు తమ్ము నిరంతర వైధవ్య దుఃఖమునుండి తప్పించి కాపాడవలసినదని నాకు తరములు వ్రాసిరి. అప్పుడు నేనును నాతోఁజేరినవారును స్త్రీపునర్వివాహసంస్కారము యుక్త పయస్సుగాని వితంతుకన్యల వివాహముతో నారంభించిన పక్షమున బహు జనరంజకముగానుండి యత్యంత శీఘ్రకాలములో వ్యాప్తికాంచఁ గలుగునని భావించియుంటిమి. ఇట్టి వితంతుకన్యలకు వివాహములు చేసెదమని బైలుదేతినవారుసహితము కొందఁతేర్పడిరిగాని తామిందులో ముందుగా నడుగిడుదుమనువారుమాత్రము కానఁబడలేదు. ఎల్లవారును ముందొక వివాహమైనయెడల తాము రెండవవారముగా నుందుమనెడువారేకాని తామే మొదటివారముగా నుందుమను ధైర్యశాలులు బైలుదేఱలేదు. ముందుగా నెవ్వరైన నీ కార్యమునందు ప్రవేశించుటచూచి వారికి కష్టములు వచ్చినపక్షమున తాము తప్పించుకొని దూరముగా తొలఁగుటకును వారికి కష్టములు రానిపక్షమున తామును ప్రవేశించి సుఖమనుభవించుటకును గోరుచుండుట లోకస్వభావము కదా! ఈసాహసిక కార్యమునందు ముందంజెవేయుట కెవ్వరినైన నొక్కరిని సమ్మతిపఱుచుటకు స్వయముగామాటాడియు, మిత్రులచే మాటాడించియు, మనసుకరఁగునట్లుగా రహస్య లేఖలనువ్రాసియు, నానాముఖముల కృషిచేయుచునే యుంటిమి. అప్పుడు విద్యార్థిగానుండి సర్వవిధముల మాకు సాయపడుచుండినట్టియు, తరువాత మా గోదావరీమండలములో, మండల కర్రగాహి సీరస్తాదారు పదవియందుండి యిప్పుడు కీర్తి శేఖలయినట్టియు, పెద్దిభట్ల వేంకటప్పయ్యగారు పట్టపరీక్షార్థము చెన్న పట్టణమునకుఁబోవుచు పొగయోడ నెక్కుటకయి కాకినాడకువెళ్లి యచ్చటినుండి 1881-వ సం॥ నవంబరునెల నాలవ తేదీన నాపేర వ్రాసినలేఖలోనుండి యొక భాగమును మాయప్పటి కృషిని దెలుపుటకయి యిందుఁ జొందుపఱుచుచున్నాను.

“ గౌరవనీయుడవైన మిత్రుడా !..... నేను పెద్దిభట్ల యజ్ఞన్న గారితో మాటాడినాను. అతడు తనవితంతుసోదరిని స్వశాఖవాడయి వృద్ధి రాదగిన చిన్నవాని కెవ్వనికైననిచ్చి వివాహము చేయుటకు సంసిద్ధుడయి యున్నాడు. శాలుగయిదు మిథునములనుమాత్రము గలదయిన పక్షమున మొదటిగణములోనే చేరుటకు సహితమతడు సంసిద్ధుడయి యున్నాడు. అతడు వెనుకతీయడని మీరు నమ్మియుండవచ్చును. ఆతని మేనమామలును తక్కిన పెద్దలును పయికిమాత్ర మనమ్మతిని కనబఱచునట్లుండురుగాని కడ పట మనపక్షమువారుగానే యుండురని నాకు రహస్యసమాచారము తెలిసినది. ఈయుత్తరము చేరినతత్క్షణమే మీవద్దకు రావలసినదని యజ్ఞన్న గారికి వ్రాయుడు. మీ యొద్దనుండి యుత్తరము వచ్చినతరువాత మిమ్మునోయి కలిసికొని యావశ్యకములైన యేర్పాటులన్నియు చేయుటకీతడు వాగ్దానము చేసియున్నాడు.

నేనొకవ్యాపారి (మాధ్వ) మనుష్యుని భద్రపఱుచుటకుఁగూడ శక్తుడనయినాను. అతడు వితంతువును వివాహమాడును. అతడు సుసూక్ష్మిరవది రెండుసంవత్సరముల ప్రాయమువాడు; సామాన్య పరీక్షయందు తేలికవాడు; ఇప్పుడు ప్రాథమికపాఠశాలలో పదునేనురూపాయల జీతముగల యుపాధ్యాయుడగుచున్నాడు. మీరు వ్రాసెడుపక్షమున, అతడుగూడ మీ వద్దకు వెళ్లి యేనియమముల నతడు నెఱవేర్చవలసియుండునో ప్రస్తావించును. అతడు బీదస్థితియందున్నవాడని నేనెఱుఁగుదును.

నేటి యుదయకాలమున రామకృష్ణయ్యగారిని కలిసికొంటిని. మీతో చేసినవాగ్దానములనే యతడు చేసెను. దృఢముగానుండి స్పృహదలచుచుండని యతడు మనలఁగోరుచున్నాడు. ఆయనవిషయమయి యిక్కడ వ్యాపించి యున్న వాడికనుబట్టి విచారింపఁగా, ఆయన మిక్కిలి యుత్సాహము కలవాడుగానున్నాడు. ఈ స్థలములోని యాతని కులజనులయొక్కయు నితరుల

యొక్కయు ద్వేషయు క్తములైన దూషణలను సరకుగొనక యతఁడు తన పట్టును వదలకుండును. అప్పుడప్పుడొక ప్రోత్సాహకరమైన యుత్తరముతో నాతనిని తాకి పైకిలేపుచుండుఁడు.

ఇంచుమించుగా నొకగంటకాలములో మేము ధూమనాక నెక్కుదుము.*

* "Respected friend,.....

I have spoken to Peddibhotla Yeggenna Garu. He is prepared to give his widowed sister in marriage to any promising youth (of his sect of course). He is also prepared to join the first batch if only it consists of 4 or five matches. You may depend upon it he will not draw back. I have secret information to the effect that his uncles and other elders only put on the appearance of disapprobation, but they will eventually be of our party. Please write immediately on the receipt of this to Mr. Yeggennah to go to you. He has promised to go and meet you and make all necessary arrangements after receiving a letter from you.

I have also been able to secure a మేఘా (Madhwa) man. He will marry a widow. He is about 22 years of age, passed General test, is now a teacher in the Primary School on Rs. 15. If you write to him he will also go to you and propose what conditions he needs to be fulfilled. I know his circumstances are narrow.

* * * * *

This morning I met Mr. Ramakristniah. He made the same promises that he made with you. He asks us to be steady and persevere. He is very zealous judging from the talk afloat about him here. He holds his ground in spite of the malicious reproaches of his caste people and others of this place. Please be touching him up with an encouraging letter now and then.

We shall take steamer in an hour or so."

మిత్రులశేఖ లిటువంటివి పెక్కులున్నను, ముందుపనికయి దీనిని మాత్ర మిచటఁ బ్రచురించుచున్నాను. ఇది యిట్లుండఁగా కృష్ణామండలము లోని తిరువూరు డిప్యూటీ తహస్సీలుదారుగా నుండిన బ్రహ్మశ్రీ దర్శా బ్రహ్మానందముగారు తమతాలూకాలోని యొకగ్రామములో పండ్రెండేండ్ల యీడుగల యొకవితంతు బ్రాహ్మణకన్యయున్నదనియు, తగుమనుష్యులను పంపఁగలిగినయెడల తల్లిని సమ్మతిపఱచి యాచిన్నదానిని వారివెంటఁ బంపు వట్లు ప్రయత్న ముచేసెదమనియు, నాకొక లేఖను వ్రాసిరి. ఈ విషయమయి కొంతయు త్తరప్రత్యుత్తరములు జరగినతరువాత నామిత్రుఁడు తిరువూరినుండి 1881 వ సంవత్సరము నవంబరు నెల యైదవ తేదిని నాకిట్లు వ్రాసెను.

“మీ యుత్తరములు యుక్తకాలములోనే నాకు చేరినవి. ఆబాల వితంతువుయొక్కతల్లి తనగ్రామమును విడిచి బంధువులనుజూచుటకయి పోయి నందున, ఆమెతోమాటాడి యింతకంటె ముందుగా మీకు ప్రత్యుత్తరము పంపలేకపోయితిని. ఆమెతో నేనిప్పడేమాటాడితిని. అక్కడకుఁ దీసికొని పోవుటకు మీ రిక్కడకు మీ మనుష్యులను బంపినతోడనే తన కొమారితను మోవద్దకుఁ బంపెదనని యామె వాదానముచేసినది. ఆచిన్నదానిని వెంటఁ బెట్టుకొనిపోవుటకు నమ్మఁదగినవారును ఋజువర్తనులును దృఢచిత్తులునయిన మనుష్యులను బంపుఁడు. వారు విషయము నత్యంతగహస్యముగా నుంచ వలెను. వారు కపట వేషధారులైనపక్షమున, వారుమనకార్యమునకు భంగము కలిగించుట నిశ్చయము. వారిని నిజముగా మనపక్షోపలంబులనుగాఁ జూ డుఁడు. వివాహము నిజముగా జరగువఱకును వారెందునిముత్తము వచ్చిగో యాపని యిక్కడ నెవ్వరికిని దెలియకుండవలెను. ఈపనినిమిత్తమయి యి ధ్దాతికంటె నెక్కువమనుష్యులను పంపవలదని సీతమ్మ (బాలవితంతువు తల్లి) మిమ్ముకోరుచున్నది. మనప్రయత్నములు కడపట మరల సంపూర్ణభగ్నతను పొందవచ్చునని యామెకూడ తలఁచుచున్నది. వివాహము నిమిత్తమయి తన తిఖితానుజ్ఞను మీకిచ్చుటకుకూడ నామె యొప్పుకొనియున్నది. మీ మను

ఘృణు మీ యొద్దినుండి యుత్తరముతో మార్గస్థులవలె నిక్కడకువచ్చి, మీ విషయమీయినవాసన యిక్కడ నెవ్వరికి నెంతమాత్రమును సోకకుండ నన్ను కలిసికొననిండు. బాలికయొక్క గ్రామమైన రేపూడికి వాక్స్థలమునుండి సహితము పోవచ్చును. మీ మనుష్యులువచ్చి యామెకూతును తీసికొనిపోవు హ్యంతమును గ్రామమునువిడిచి పోవలదని నేను సీతమ్మకు చెప్పితిని. మీ యచింతమమైన యానుకూల్యము ననుసరించి మీ మనుష్యులను బంపుడు.*

* “ Your letters have reached me in time. As the mother of the young widow has left her village and gone to see her relatives, I could not talk to her and send you a reply earlier than this. I have just now talked to her. She promised to send her daughter to you as soon as you send your people here to fetch her there. Please send trustworthy, upright and firm-minded people to escort the girl there. They should keep the thing as a profound secrecy. If they are hypocrites, they are sure to frustrate our object. Please see that they really uphold our cause. No body here should know the purpose for which they come here till the marriage actually takes place. Seetamma wants you to send not more than two people for the purpose. She also thinks that our efforts may, at the end, again prove a total failure. She has also agreed to give you her written permission for the marriage. Let your people come here as travellers with a note from you and meet me without giving the least smell of the matter to any body here. They can go to Repudi, the girl's village, even from this place. I told Sitamma not to leave her village till your men come and take her daughter away. Please send your people at your *earliest* convenience. ”

పయియు త్తరము నాకానెల యెనిమిదవ తేదిని చేరినది. మనుష్యులను నాలుగైదు దినములలోఁ బంపుచున్నానని 10 వ తేదిని బ్రహ్మానందముగారికి లేఖివాసి, నేనావిషయమైన కృషిలో నేయుంటిని. ఈ విషయముయి విశేష శ్రద్ధనువహించి తాము రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినప్పటినుండియు ఆ తూర్పు లక్ష్మీనగసింహముగారు నాకు సర్వవిధముల సహాయముగానుండిరి. పంపవలసిన మనుష్యులవిషయమున నేనాయనతో నాలోచించి, ఆయన తన కార్యస్థానమునందు కొలువులో నుండి మిక్కిలి తెలివిగలవాఁడును సకల విశ్వాసియు నయిన యొకభటునికి సెలవిచ్చి నేను పంపఁదలఁచుకొన్న నా మీత్రునికి తోడుగా వెళ్లుటకయి యాభటుని దయాపూర్వకముగా నావశము చేయఁగా, ఈ కార్యములయం దత్యంతాదరముకలిగి ప్రథమశాస్త్ర పరీక్ష యందు కృతార్థుఁడయి మొదటినుండియు నూనో పనిచేయుచుండిన సోమంచి భీమశంకరముగారిని నాలేఖితో బ్రహ్మానందముగారియొద్ద కానెల 15 వ తేదిని బంపితిని. ఇటువంటి కార్యములలో పేరు వెల్లడియైనచో కార్యశిల గము కలుగును గనుక, ఆచిన్నది యేగ్రామమునందుండెనో, ఆచిన్న దానితల్లి పేరేదో, మేము పంపినమిత్రునకుసహితము చెప్పక రహస్యముగా నేయుంచి, బ్రహ్మానందముగారిని కలిసికొన్న తరువాత కర్తవ్యమును సమస్తమును వాతే చేసెదరనిమాత్ర మాయనతో చెప్పితిని. నామిత్రుఁడు రాజమహేంద్రవర మునువిడిచిన రెండుదినములకు బ్రహ్మానందముగారు వ్రాసిన యుత్తర మొకటి నాకు చేరినది. ఆయన తిరువూరినుండి 14 వ తేదిని వ్రాయఁగా 17 వ తేదిని నాకందిన యాలేఖితో నిట్లు వ్రాయఁబడియుండెను :—

“పదవతేదిగల మీయుత్తరలాభమును వందనములతో నంగీకరించుటకు నేను మిక్కిలి యానందము నొందుచున్నాను. కాని, వెంటనేపోయి తపశ్శీలుదారుగా వినుకొండతాలూకా నొప్పగించుకోవలసినదని యాజ్ఞాపించుచు నిన్నటిదిన మాకస్మికముగా నాకుత్తరువు వచ్చినదని మీకుచెప్పుటకు నేనెంతయు చింతనొందుచున్నాను. నేనక్కడ నలువదిదినము లుండవలసి యు

డును. ఈ గడువుతరువాత నేనిక్కడకు మరల వచ్చుట సంభావ్యము కా
వచ్చును. నేను రేపటిదినము వినుకొండకుపోవుటకయి యీర్ష్యలమును పెంచుచు
చున్నాను. ఆశాభంగమునుపొందక రేపూడికివెళ్లి బాలికత్వంతో మాటాడి
యామెను తీసికొనిపోవలసినదని మీరునుష్ఠులతో చెప్పఁడు.*

ఈ యుత్తరము నాకు చేరుటకు రెండుదినములుముందే మామనుష్ఠులు
బైలుదేటిపోయి నడిదారిలోనుండిరి. మామిత్రుఁడు పోవలసిన గ్రామము మా
పట్టణమునకు నూటయేబది మైళ్లదూరములోనున్నది. అక్కడ కయో
నూర్గములు లేవు; తంతుసమాచార మందదు. అట్టి స్థితిలో నేను నామిత్రుల
తోడ నాలోచించి, ఆచిన్నది వాసముచేయుగ్రామమును తల్లియింటి పేరును
జరపవలసిన కృత్యమును వివరముగాఁదెలుపుచు మామిత్రున కొక లేఖవ్రాసి,
దానికి లక్కముద్రలువైచి, లక్ష్మీనరసింహముగ రే మరల ననుగ్రహించి
యిచ్చిన విశ్వాసపాత్రుఁడైన మఱియొకభటునిచేతికిచ్చి పంపితిమి. ఈ జాబు
చేరులోపల మామిత్రుఁడు గమ్యస్థానముచేరి విచారింపఁగా, బ్రహ్మానందముగా
రావఱకే గ్రామమువిడిచి యుద్యోగాంతరముమీఁద దూరగ్రామమునకుపోయి
నట్లు తెలియవచ్చినది. తాము పోవలసిన గ్రామమేవో, తీసికొనిరావలసిన
చిన్నదెవరో, వారికితెలియదు; తాము వచ్చినకార్యమునైనను వేరొకరితో
చెప్పవల్లకాదు; తుదకు తామెవ్వరో తెలుపనయినను తెలుపవలనుపడదు.
ఈస్థితియందేమి చేయుటకును ఆలోచనపాలుపోక బుద్ధిమంతుఁడును కార్య

*“ I feel very glad to acknowledge with thanks the receipt
of your letter of 10th instant. But I am very sorry to tell
you that on a sudden I received an order yesterday directing
me to take charge of Vinukonda Talq. forthwith as the Ag.
Tasildar there. I shall have to stay there 40 days. Most
likely I may return after this term. I shall leave this
tomorrow for Vinukonda. Please tell your people not to be
disappointed but to go to Repudi, talk to the mother of the
girl and take her away.”

దక్షుండును నగుటచేత తొందరపడి గ్రామము విడిచిగాక మాయత్తరము నపేక్షించి మామిత్రుఁ డా గ్రామములోనే వేచియుండఁగా, మేము పంపిన మనుష్యుండు పోయికలిసికొని 22 వ తేదిని మా లేఖనిచ్చెను. తత్తుణమే పో వలసినగ్రామమునకు వారు మువ్వరును బైలుదేటిపోయిరి. ఆచిన్నదాని తల్లి దండ్రులు ధనికులయి గ్రామాధికారులయిన గొప్పవంశమువారు ; ఈకార్యము తల్లికొక్కతెకుతప్ప బంధువర్గములో నెవ్వరికిని ఇష్టములేదు ; ఆచుట్టుపట్టుల నున్న గ్రామములన్నియు వారిబంధువులతో నిండియున్నవి ; ఈ సమాచారము కొంచెము ప్రైకిపొక్కినపక్షమున మోటుగ్రామములవా రెంత దౌర్జన్య మునకు లెగింతురో యెల్లవారు నెఱిగియుందురు ; ఆ చుట్టుప్రక్కల మా మిత్రునకు సాయముచేయవా రొక్కరునులేరు. ఇటువంటి విషమస్థితిలో నామిత్రుండు కర్తవ్యమును చక్కఁగా నాలోచించి తామెక్కడనుఁ బోవు చున్నారో బండివాండ్రకు సహితము చెప్పక రాత్రి రెండుయామాముల కా గ్రామముచేరి ప్రయాసముమీఁద వారియిల్లు తెలిసికొని చిన్నదానితల్లిని తేపి రహస్యముగా తామువచ్చినపనిని తెలుపఁగా, ఆమె బ్రహ్మానందముగారు రానిదే తాను పిల్లను పంపననిచెప్పెను. నామిత్రుఁడారాత్రి యామె నేలా గుననో బతిమాలి యేమేమోచెప్పియొప్పించి పిల్లదానిని తమవెంట నొంటిగా వచ్చునట్లొడఁబడిచి తెల్లవాఱకమునుపే యాచిన్నదానినితీసికొని బైలుదేటి, యాదిన మేగ్రామములోనుదిగి వంటచేసికొని భోజనముచేయక యట్లునులే తినియుండి, వెనుకనుండి యెవ్వరువచ్చి పట్టుకొందుగోయను భీతిచేత నీధుని ప్రయాణములుచేసి శొన్నిదినములలో తామా చిన్నదానిని సుగతీతిముగా రాజమహేంద్రవరమునకుఁ గొనివచ్చి యిరువదియేడవతేదిని మాయింటికివద్ద చేర్చెను. ఆమఱునాఁడే యీవార్త యూరంతయు పొక్కి యాచిన్నదానిని చూచుటకయి జనులు తీర్థప్రజవలె మాయింటికి రాసాగిరి. అందుచేత శొన్ని దినములు మాయిల్లు తిరుమల వేంకటేశ్వరుని యాలయమువలె వచ్చెడి వా తోను పోయెడివారితోను సందడిగానుండెను. అప్పుడు మేము వరావ్వేషణ

మున క్షుపక్రమించితిమి. ఈవఱకు చెప్పినట్లు మేము వితంతు కన్యానయ ప్రయత్న మారంభించినది మొదలుకొని తల్లిదండ్రులు భయపడి సమస్తప్రయత్నములునుచేసి బ్రహ్మచారులైన విద్యార్థులకు బలవంతపెట్టి వివాహములు చేయనారంభించిరి. అందుచేత నావఱకు వివాహమాడ నిశ్చయించుకొన్న విద్యార్థులకు కొందఱికి వివాహములయిపోయినవి. ఉన్నవారిలో కొందఱున్య శాఖవారగుటచేత పనికిరాకపోయిరి. మిగిలినవారిలోనుండి మంచివాని నొక్కని నేర్పఱుచుట కాలోచించుచుండఁగా, అవఱకు బహు సంవత్సరములు మాయింటనేయుండి విద్యనేర్చుకొని సర్వకలాశాలాప్రవేశపరీక్షయందు తేజి, అప్పుడు విశాఖపట్టణములో నారత్నకశాఖయం దిరువదిరూపాయల పనిలో నున్న యిరువదిరెండు సంవత్సరముల ప్రాయముగల యొకచిన్న వానిభార్య యాకస్మికముగా మరణమునొందుట తటస్థించెను. అతఁడు చిరకాలము నా శిక్షలోనుండి వెరిగినవాడగుటచేత వితంతు వివాహములు మొదలైన క్రొత్త మార్పులయందాసక్తియు నుత్సాహమును గలవాఁడు. నేనాతని కీషమయమున బాబువ్రాయఁగా తా నీచిన్న దానిని వివాహమాడుట కంగీకరించెను. అతఁడు చిన్న వాడగుటచేతను విద్యగలవాడగుటచేతను వృద్ధికాఁదగిన దొరతనము వారి కొలువునందున్న వాడగుటచేతను పలువురాతనికి కన్యనిచ్చెదమని తిరుగుచున్నను వారినందఱిని నిరాకరించి వితంతువును వివాహముచేసికొని బుద్ధి పూర్వకముగా ననేకకష్టములుపొందుటకు సాహసించిన యాతని ధైర్యమును పరోపకార చింతయు నత్యంత శ్లాఘ్యములు. వివాహదినము నిశ్చయింపఁబడినది. వివాహవ్యయముల నిమిత్తమయి పైడా రామకృష్ణయ్యగారు వేయి రూపాయలు మాకిమ్మని నాశము కామరాజుగారికి వ్రాయఁగా వారా మొత్తమును మాకిచ్చిరి. వివాహమునకుఁగావలసిన పరికరములన్నియు సమకూర్పఁబడినవి. అయినను విశాఖపుర మండలారాత్మక శాఖాధ్యక్షుఁడు వరునకు సెలవీయుటకు నిరాకరించినందున వివాహమునకు విఘ్నము సంభవించునట్లు కానబడెను. కాని యనాధరక్షకుఁడైన యీశ్వరుఁడు మా పక్ష

మునందుండుటచేత కడపట సర్వమును సానుకూలమయి ముగిసెను. కొంతకాలము మా గోదావరీ మండలారక్షక శాఖాధ్యక్షుడయి నాయందునుంచి యభిప్రాయము కలిగియుండిన కర్నల్ పోర్సిన్ దొరగారప్పుడు చెన్నపురి రాజధానిలోని యారక్షకశాఖ కంఠకును నధికారి (Inspector General of Police) గా నుండుట తటస్థించెను. నేనాయనకు వ్రాయఁగా నా దొరగారు నాయందనుగ్రహించి వరుసకు సెలవిచ్చి వెంటనే పంపవలసినదని విశాఖపట్టణ మండలారక్షక శాఖాధ్యక్షునకు తంత్రీవార్తను బంపుటయేకాక గోదావరీ మండలారక్షక శాఖాధ్యక్షునకు (Police Superintendent) వివాహ సంబంధమున నేను గోరిన సర్వసాహాయ్యములును జేయవలసినదని యాంతరంగిక లేఖను సహితము వ్రాసిరి. విశాఖపట్టణ మండలారక్షక శాఖా ప్రధానకార్యస్థానావేక్షకుడు (Police Head Quarters' Inspector) ను నామిత్రుడును బ్రహ్మానందముగారి తమ్ముడును వితంతువివాహ విషయమున వరుని ప్రోత్సహపఱచినవాడును నయిన దర్భా వేంకటశాస్త్రిగారు వరుని వెంటఁబెట్టుకొనివచ్చి యుక్తకాలములో రాజమహేంద్రవరము చేరి, అంతవఱకును జనులు పరిపరిలాగుల నూహలుచేయుటయేకాని వరుఁడెవ్వరో నిశ్చయముగా తెలిసికోఁగలిగిన వారుకారు. వరుఁడు గోగులపాటి శ్రీరాములుగారిని తెలిసినతోడనే మాపట్టణములోని యాతని బంధువులు మొదలైనవారువచ్చి వివాహము చేసికోవలదని హితోపదేశములుచేసి కార్యము గానక మరలిపోవుచు వచ్చిరి. వివాహము జరగునని నిశ్చయముగా తెలిసిన తరువాత మా పట్టణమునందు పుట్టిన సంతోభ మింతంతయని చెప్పటకు శక్యముకాదు. ఆవఱకు నిశ్శబ్దముగానుండిన మా పట్టణమంతయును మహా వాయువుచేత సంతోభమునొందిన మహాసముద్రమువలె కలఁగనారంభించినది. ఎక్కడఁజూచినను సభలే; ఎక్కడఁజూచినను వీధులలో గుంపులుగూడి గుజగుజలాడుచుండుటలే; ఎక్కడఁజూచినను కోపవాక్యములే; ఎక్కడఁజూచినను బెదరింపులే.

ఈయాక స్మిక సంక్షోభములో తామంతకుముందు పేరులేక మూలఁ బడియున్న యనామధేయు లనేకులు సుప్రసిద్ధు లయినారు ; వివాహము లో తోరణములు త్రెంపి పెనఁగులాడి చేతులువిటిచి సంభావనలు గొను ఘోషపురుషులు పెద్దసభాపతులయినారు ; ఇచ్చకములాడి యింటింటఁదిరిగి బిచ్చమెత్తుకొను తుచ్చులు సందడిగాతిరిగి సమాచారములు తెచ్చుట కెంతో నెడ్డలయినారు. వీరి యాటోపమునుజూచి నామిత్రులు సహితము కొందఱు నాతో మాటాడుటకే భయపడిరి ; స్త్రీ పునర్వివాహ విషయమయి తమ ప్రాణములనైన నిచ్చెదమని దంభములు పలికి యితరులకు లేఖలు వ్రాసిన వారును, ఆంతరంగిక సమాజములో చేరియున్నవారును సహితము పెండ్లికి వచ్చుటమాటయటుండఁగా మావీధిని నడుచుటకే జంకుపడి కార్యస్థానాదులకుఁ బోవునప్పుడు చుట్టుతిరిగి వేటుదారులఁ బోవువారైరి. పామరులవలని భయ ముచేత మాయింట వంటచేయు బాపకపనికత్తె మమ్మావఱకే విడిచిపెట్టెను ; పురోహితుఁడు మాయింట శుభకర్మలు చేయించుటకయి రాక మానుకొనెను ; బంధువులందఱును నన్ను బహువిధముల నిందించుచు జాతిభ్రష్టునివలె చూడ సాగిరి ; వివాహాదినమున మాయింటమాత్రమేకాక మాయింటిచుట్టును మావీధి సాడుగునను రక్షకభటులు కావలి కావవలసివచ్చినది. ఇటువంటి మహాసంక్షోభములో 1881-వ సంవత్సరము డిసెంబరునెల 11-వ తేదినిరాత్రి రాజమహేంద్రవరములో మొదటి స్త్రీపునర్వివాహము జరిగినది.

ఆవివాహమునకు మొదటినుండియు నాతోనుండి పనిచేసి ప్రప్రథమ మున నన్నీ కార్యమునకుఁ బురికొల్పిన మిత్రుఁడు చల్లాపల్లి - బాపయ్యగారు రానేలేదు. ఆయన పామరజన దూషణమునకు భయపడిగాని యీకార్య మునం దాదరము తగ్గిగాని వివాహసమయమున వచ్చుటకు మానుకోలేదు. ఆయనయన్న లిద్దఱును నాటిరాత్రి యాయనను బలవంతముగా నొక గదిలో పెట్టి తాళమువేసి నిర్బంధించి యీవలకు రానీయకపోయిరి. పెద్దన్నగారు యీన రామబ్రహ్మముగారు పూర్వార్చార పరాయణుఁడును వితంతు వివాహ

విపత్తుఁడునయినను, రెండవ యన్న గారైన రంగయ్యపంతులు గారు నాకు చిర కాల మిత్రుఁడును సంస్కార పక్షానుకూలుఁడును నయినవాఁడే. అయినను బహుజన సంక్షోభ సమయమునందు బంధుజన బహిష్కారమునకు భయపడ కుండుట సామాన్యములకు సాధ్యముకాదుగదా! బాపయ్యగారివలెనే నాకు పరమమిత్రుఁడును మాయాంతరంగిక సామాజికులలో నొక్కరును వితంతు వివాహపక్షమునంద సమానాదాదరముగలవారునునయిన న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగా రారాత్రి వివాహమునకు రావలెనని యెంతో ప్రయత్నము చేసిరి కాని వారు కాపురముండిన యింటివారారాత్రి పెండ్లికిఁబోయినయెడల మరల నీంట నడుగిడనియ్యమని స్పష్టముగాఁ జెప్పినందున రాలేకపోయిరి. ఆయన కప్పుడు స్వగృహముండినయెడలను, ఉండిన యింటివారైన బంధువు లంత నిర్బంధ పలుపకపోయినను, అప్పుడుండిన యుత్సాహమునుబట్టి వారు తప్పక వివాహమునకు వచ్చియుందురు. కొందఱీ ప్రకారముగా ననివార్య ప్రతి బంధములచేతను, కొందఱు స్వాభావిక భీరుత్వముచేతను, రాలేకపోయినను, దైర్యశాలులును దేశాభిమానులునయిన నామిత్రులనేకులు వివాహదినములలో తాంబూలములకు మాత్రమేకాక భోజనములకు సహితము వచ్చిరి. అట్టి యమూల్యసాహాయ్యముచేసి నాకుతోడుపడి నెక్కుకష్టములకు లోనైన వారి యెడల నే నత్యంతకృతజ్ఞత గలవాడనయి యున్నాను. ఇట్టివారిలో నగ్ర గణ్యులయిన యొక్కరినిగూర్చి నేను చెన్న పురిలో 1885-వ సంవత్సర మధ్య మున నేనిచ్చిన రాజమహేంద్రవర స్త్రీ పునర్వివాహ చరిత్రమునుగూర్చిన యుపన్యాసములో నిట్లుచెప్పితిని:—

“వారిలో నాకు మొదటనుండియు పగమాప్తుఁడయి, ఒక్క యీ కార్యమునందు మాత్రమేకాక దేశక్షేమము నిమిత్తమయి నేను చేయవలసె ట్టిన మంచికార్యములలో నెల్లను నాకు కుడిభుజమయియుండి, పయికి పేరు నాదియైనను చాటున నాకంటెను బహుగుణములధికముగా పనిచేయుచు వచ్చుచున్న బసవరాజు గవర్రాజుగారి సాహస చరిత్రమ్ము నిచ్చట ముఖ్య

ఆనంద్ బిల్ న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు.

(ఈనటునుమాకొసంగిన ఆంధ్రపత్రికా సంపాదకులకు మేము కృతజ్ఞులము.)

ముగా శ్లాఘింపవలసియున్నది. పదిమంది యొక్కసారిగా లోకాంతరగతులయినప్పుడు పుట్టునంత సంతోభము ఈ వివాహదినమున వారియింటపుట్టినది. భార్యవంకవారును తన వంకవారునయిన బంధువులొక్కసారిగా గొల్లనగోలపెట్టి మధ్యాహ్న సమయమున మృతునినిమిత్తమయి యేడ్చునట్లేడ్చుచు శపించుచు లేచిపోయిరి. తల్లిదండ్రులు చిన్నతనములో పోయినప్పటినుండియు పెంచి పెద్దవానినిజేసిన పెద్దతల్లి తన్ను విడిచిపోయినను వెనుకతీయక, లోకోపకారము నిమిత్తమయి యెన్నికష్టములు వచ్చినను సహించుకొని యుండి, భార్య దీర్ఘవ్యాధిచేత బహుమాసములు మంచమెక్కియుండి బంధువులురాక బహు బాధలు తటస్థించినను ప్రాయశ్చిత్తమన్న పేరునైనను తీలపెట్టక, ఈ దినమువఱకును పరోపకారకమయిన యీ కార్యమునిమిత్తము వ్యయప్రయాసములను సంతోష పూర్వకముగా వహించుచున్నయా నామిత్రుని నెట్లుశ్లాఘింపవలయునో నేనెఱుఁగకున్నాను. ”

1888-వ సంవత్సరము జూలయి నెలలో నిట్టి మిత్రగత్నమును గోలుపోయిన యభాగ్యము నాకుసంప్రాప్తమయినది. మరణపర్యంతమును నన్నును నేను పూనిన వితంతువివాహపక్షమును విడువక ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోబడకయుండిన మహాపురుషుఁ డీయనయొక్కఁడే. నాకింతటి సహాయుఁడయి యుండియు మాయిరువురివిషయమునను డాక్టరు సత్యనాథముగారు 1885-వ సంవత్సరాంతమున మెయిలు పత్రికకు వ్రాసినప్పుడు తనదినచర్యయందు విధేయత తేటపడునట్లుగా నిట్లువ్రాసికొనిరి:—

“ వితంతు వివాహసంబంధమున నాపేరును వీరేశలింగముగారిపేరును ఉదాహరించుటచే మాయందాయనకెంతో దయకలదని భావించెదను. కాని యీగొప్పకులాచార సంస్కారకార్యమునందు నేనుచేసినపని యత్యల్పమయినదని సిగ్గుపడుచున్నాను. నాసరియైనస్థితి సత్యనాథముగారి కొక వేళ తెలియకుండ వచ్చును. నేను చేసినదంతయు ఈ పక్షము వారితో భోజనముచేయుటయు వీరేశలింగముగారిని ఇతరవిధముగా ప్రోత్సహింపఁబఱచుటయు నే. నేను లేకుండ

వీరేశలింగముగా రింతపనియు తాము చేసియుందురనియు, ఆయన లేకుండు నాయంతట నేనేమియు చేయలేకుందుననియు, ఆయనతోఁ గలిసికూడఁగ పని చెప్పినదానికంటె నధికముగా నిశ్చయముగా నేనేమియు చేసియుండుననియు, నామనోనిశ్చయము.”

గవరాజు గారివలెనే యీ పక్షమునఁజేరి వివాహసమయమున భోజనములు చేసినవారందఱును కొంచెముగానో గొప్పగానో యీవిధమైన శ్రమలకోర్చినవారే. పలువురు మార్గాంతరములేక ప్రాయశ్చిత్తములు చేయించుకొని ఊర్ము విడువవలసిన వారైనను వారిమనస్సులు మాత్రము మాపక్షముననే యుండెను. ఒకరు రాజకార్యముమీఁద గుంటూరు వెళ్ళవలసిన వారయి యక్కడ నీశ్వబ్రాహ్మణులు దొరకకయు కాపురముండుట కిండ్లు దొరకకయు బహు బాధలుపొంది యిష్టములేకయే ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోను గావలసినవారైరి; ఆయన బావమఱుది మఱియొక గారంభదశయందలికష్టముల కన్నిటికి తాళి కొంతకాలము మాలోనేయుండి యెదిగి యీడీటి కాపురమునకు సిద్ధముగానుండిన తన తోడఁబుట్టినపడుచును అత్తవారు తీసికొని పోనొల్లకుండినందున ప్రాయశ్చిత్త మంగీకరింపవలసిన వారయిరి; ఇంకొకరు పెద్దకుటుంబముగల వారగుటచేత తనకొడుకులకును కొమారితలకును సంబంధములు దొరకవన్న భీతిచేత ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనిరి; దూరదేశముపోయి కన్యను తీసికొనివచ్చిన నామిత్రుఁడు సహితము తనమేనమామ కాలముచేసినప్పుడు గత్యంతరములేక ప్రాయశ్చిత్తమున కొప్పుకొనవలసిన వాడయ్యెను. కొందఱు తొందరపడి భయ భ్రాంతులయి యారంభ దశలోనే ప్రాయశ్చిత్తములు చేసికొన్నను, ఇటువంటి భయంకరసమయములో క్షార్మ్యము నిలుపలేక పోయినందుకు నేను వారిని నిందింపను. వివాహములకు బహు సహస్రరూప్యములు గవ్వలవలె వ్యయముచేసి, వివాహములాడిన దంపతుల కాపురముల కిండ్లిచ్చి, మరణసమయమునందు పదివేల రూపాయలిచ్చిన శ్రీమైదా రామకృష్ణయ్య

గారి యంతటి ధైర్యదాత్యశాలి సహిత మీసంక్షోభములో మనస్థైర్యము నిలుపలేక ప్రాయశ్చిత్తము చేసికోవలసి వచ్చినప్పుడు, బయలమిత్రులును బంధుజనులును కులమువారును బహువిధములదూషించి వెఱపించుచుండఁగా, ఇంట ధైర్యమును తెల్లులును బహువిధముల విలపించుచు మనస్సు కలంచుచుండఁగా, మతగురువులు బహిష్కారపత్రికలు పంపి భీతికొలుపుచుండఁగా, సామాన్య జనులు ధైర్యము నిలుపఁగలుగుదురా? ఇంక మరల మనవివాహకథకు వత్తము.

ఈ యనగ్రమునకంతకును మూలమయిన నాప్రాణములకు సహితము కొందఱు దుష్టులెగ్గుతలఁచిరికాని విద్యార్థులును రక్షకభటులును నాకంగరక్షకులుగా నుండుటచేతను, ప్రభువులకెల్లను ప్రభువయిన యీశ్వరుడే నన్ను కాపాడువాడయి యుండుటచేతను, దుష్టులవలన నాకేవిధమైన యపాయమును గలుగలేదు. ఈకార్యములయందు మాకారక్షక శాఖవారివలనఁ గలిగిన సాయ మింతయంతయని చెప్పతరముకాదు. హిందువులయిన రక్షకభటులు సహితము మాకు ప్రతిపక్షులుగానుందురని విన్నవింపఁగా, మామండలారక్షకభటాధికారికరుణించి మాకు తోడుమాపుటకై పయిస్థలములనుండి మహమ్మదీయులను క్రైస్తవులను తగినంతమందిని తాత్కాలికముగా రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బిలిపించెను; మాయింటిచుట్టును తగినంతమంది భటులను కావలియుంచెను; ఏదైన అల్లరిజరగినపక్షమున నాయకులను పట్టుకొనెదమని ప్రతిపక్షుల నాయకులకు ప్రకటనపత్రికలను బంపెను. అందుచేత మాప్రతిపక్షులు భయపడి శిక్షాస్మృతినిబట్టి నేరములగు దౌర్జన్యములు చేయుటకు సాహసింపలేక యితరవిధములచేత మాకార్యభంగముచేయ పోటీపడిరి. అవఱకు పనిలేక సోమరులుగా తిరుగు బ్రాహ్మణవేషధారుల కందఱును మా మూలమున పుష్కలముగా చేతులనిండఁ కావలసినంత పనిదొరకినది. కొందఱు మేము కుదుర్చుకొన్న వంటబ్రాహ్మణుల యిండ్లకుఁబోయి వాండ్రను బెదరించియు లంచములిచ్చియు రాకుండఁజేయుచు వచ్చిరి; కొందఱు వివాహశత్రుమునడుప నిర్ణయించుకొన్న పురోహితులనుపట్టుకొని తిట్టియు భయపెట్టియు

మొగము చాటువేయించుచువచ్చిరి; కొందఱు వీధులమూలలను మా యింటి యెదుటను గూరుచుండి మా యింటికి వచ్చువారిని మాత్రమే కాక మా వీధిని నడచువారిని సహితము పేరులు వ్రాసికొని బహిష్కారపత్రములు తెప్పించి వెలివేసెదమని బెదరించుచువచ్చిరి. ఇటుకంటి దుష్ప్రభుత్వములలో విద్య విహీనులయి వైదికవృత్తియందున్న పూర్వాచారావలంబకులు మాత్రమే కాక యింగ్లీషునందు పాండిత్యముకలిగి పట్టపరీక్షయందును ప్రథమశాస్త్ర పరీక్షయందును కృతార్థులయి మావద్ద విధవావివాహముల కనుకూలముగా చూటాడుచు స్త్రీపునర్వివాహములను తామామోదించినట్లు చేవ్రాళ్లు చేసిన మహానుభావులుకూడ కొందఱుకూడి తామే ప్రధాననాయకులయి తాము చదువుకొన్న విద్యకును పొందిన యున్న తస్థితికినిగూడ నగౌరవము తెచ్చినందున కెంతయు చింతిల్లవలసియున్నది. ఇట్టి మహానుభావులయిన మా పుగములోని బ్రాహ్మణ ప్రభువుల యాలోచనచేత కొందఱు వివాహసమయమున కాగడాలువేయు చాకలివాండ్రను వాద్యములు వాయిండు మంగలివాండ్రను కూడ రాకుండఁజేయుటకయి బహువిధముల ప్రయాసపడిరి. వీరివారి నననేల? తుదకు పెండ్లిలో మేళమునకువచ్చిన వేశ్యలనుగూడ వెఱపించి వారియొద్ద నుండి ధనముతీసికొనిరి.

వేశ్యలనఁగానే సంస్కారపరాయణులు చేసెడు వితంతు వివాహములకుఁగూడ బోగముమేళముల నుంచిరాయని సంస్కారప్రియులకు సందేహము కలుగవచ్చును. వితంతు వివాహపక్షము వారికికార్యదర్శినయి వేశ్యల మేళములకు వెళ్లనని ప్రతిజ్ఞను గైకొన్న నే నీవిషయమునఁ గొంచెము సమాధానము చెప్పవలసియున్నది. వివాహవ్యయముల నిష్కర్తమయ్యి రామకృష్ణయ్యగారు పంపిన వేయిరూపాయలు మాచేతిలోనున్నవి. తెలుఁగుదేశములో మొదటిదైన యీ వితంతువివాహమును మహావైభవముతో జరపవలెనని మా పక్షమువారి యభిప్రాయము. బోగముమేళములేక వివాహమునకు శోభరాదని రామకృష్ణయ్యగారు మొదలయిన వారందఱును, తలఁచియుండిరి.

నేనును గ్రవరాజుగారును మాత్రము భిన్నాభిప్రాయములముయి యుంటిమి. అయినను మాపక్షము వారిలోని యొక్కవ సంఖ్యగల వారి యభిప్రాయమునకు బట్టి బోగము మేళము పెట్టుటకు నిశ్చయింపబడి ముందుగా కొంతసావ్రియఁ బడినది. వివాహము జరగవలసినస్థలము మాయిల్లు; నృత్యగానములు సలఁపుటకయి వేశ్యాంగనలను మాయింటిలోపలి కడుగిడనియ్యనని నేను పట్టు పట్టితిని. మాయింటిలోపల నాది సర్వాధికారము. అందుచేత మావా రూరే గింపు సమయమున బోగము మేళమును పెండ్లిపల్లకిముందు పెట్టుటకు నిశ్చయించి యట్లుగావించిరి. అప్పుడు సహితము నేను పెద్దమనుష్యులకు ముందు వేశ్యలాడుచోటికిఁబోక చూడవచ్చిన గుంపులోఁగలిసి జనులాడుకొను మాటలుచినుచు వేడుక ననుభవించుచుంటిని.

ప్రతిపక్షుల ప్రయత్నములను సరకుగొనక మేమును విచ్చలవిడిగా ధన క్షయముచేసి వారిక్రియలకు ప్రతిక్రియలు చేయుచుంటిమి. వాద్యములు వాయింతుటకై వచ్చుటకు కొందఱుమంగలివాండ్రు తమకులమువారికి ధనపడుచుండినట్లు కనబడఁగా ధనవ్యయమునకు వెనుకతీయక మా పట్టణములోని వాద్యములు వాయించు మంగలివాండ్రెల్ల మేము పెండ్లిలో మేళమునకు పనిర్పితిమి. వీరినందఱిని వెలివేసి తమయిండ్లకు రాకుండఁజేసిన పక్షమున ఊరక ద్దచేయువారు లేకయు శుభకార్యములయందు వాద్యములు వాయించు వారు లేకయు మాకంటె తామే యొక్కవకష్టము పొందవలసివచ్చును గనుక మాప్రతిపక్షులు బుద్ధిమంతులయి యట్టిప్రయత్నమును మానుకొనిరి. పిచ్చుక పయి బ్రహ్మాస్త్రముతోడిగినట్లు మాయూరి ప్రముఖుల్లితమంది యబలలయిన యనాధబాలలమీఁద ధ్వజమెత్తినను, ఈశ్వరుఁడు వారిపట్ల నుండుటచేత ప్రబలులయిన మాయూరిశూరుల యభిమత మీదేఁతినదికాదు. నూతేసి రూపాయలప్పిచ్చియు, భోజనములుగాక నెలకేడేసిరూపాయల చొప్పున జీత మిచ్చి సంవత్సరమువఱకు పనిచేయించుకొనుట కొడంబడికలు వ్రాసియిచ్చియు, వివాహదినములలో దినమునకు నాలుగేసి రూపాయల చొప్పున నియ్య

నొప్పకొనియు, మేము నలుగురు వంటబ్రాహ్మణులను నీళ్లబ్రాహ్మణులను సంపాదించుకోఁ గలిగినారము; ఎంతమంది యాజకులను బెదిరిపెట్టి సాగనంపినను, కట్టకడపట ధైర్యముచేసి వారిమాటవినక వచ్చిన పురోహితునిభార్యను గోదావరిలో పడుటకయి పరుగెత్తించి మరలించినను, నూలు రూపాయలిచ్చి యావివాహములో మంత్రములు చెప్పుటకొక యాజకుని సంపాదించఁ గలిగినారము. ఈ వివాహ మహోత్సవమును జూచుటకయి యారాత్రి మాపట్టణములోని యూరపియనులు సహిత మందఱును దయ చేసిరి. అల్లరిజరగకుండ వారించుటకయి మాయింటిచుట్టను రక్షక ఫిటులఱువదిమంది నిలిచి జాగరూకులయి కావలిగాచుచుండిరి; మండలరక్షక భటశాఖాధ్యక్షుడే (District Police Superintendent) స్వయముగా నుండి తగిన యేర్పాటులు చేయుచుండెను; సంయుక్త దండవిధానకుడే (Joint Magistrate) స్వయముగా రక్షణ క్రమమును విచారించుచుండెను. అందుచేత నాటివివాహము జయప్రదముగా జరగెను. మావంటబ్రాహ్మణులలో నొకఁడు మఱునాఁడు పాటిపోఁగా పోలీసువారతనిని పట్టివెచ్చి పెండ్లి నాలుగుదినములును వంటయు భోజనములును కూఁగానే నాటిని తమయధీనములో నుంచుకొని మరల సాయంకాలము వంటవేళకు తీసికొని వచ్చుచు మాకెంతో తోడుపడిరి.

ఇట్లు ప్రథమ వివాహము నిర్విఘ్నముగా నడచుటయు, అనేకులు తొంబూలములకును భోజనములకును దక్షిణలకును వచ్చుటయు, వాయువేగ మనోవేగములతో మాఘండలమంతయు వ్యాపింపఁగా తమ వితంతు బాలికలకు వివాహము చేయఁదలఁచుకొన్న వారనేకులు మాపట్టణమునకు రాసాగిరి. అందుచేత మొదటివివాహమయిన నాలవ దినముననే రెండవవివాహముకూడ జరగినది. ఇంకను ననేకవివాహములు జరగునని యనేకులెదురుచూచుచుండిరి. వివాహమయిన మఱునాటి యుదయమున వార్తాపత్రికలకును మిత్రులకును మేమీ శుభవార్తను దెలుపుచు బహుస్థలములకు తంత్రీవార్తలను బంపితిమి.

దంపతుల నాశీర్వదించుచు మమ్మభినందించుచు మఱునాటినుండియు నానా ముఖముల తంత్రీవార్తలును లేఖలును రాదొడంగినవి. చెన్నపురినుండివచ్చిన రెండవ లేఖలలోని భాగములను మాత్రమీ సందర్భమున నిందు బొందు పఱచుచున్నాను:—

“ తిరువల్లికేణి—13-వ డిసెంబరు 1881.

* మీ తంత్రీసమాచారము మమ్మందఱిని అత్యంత సంతోషవంతులనుగాఁ జేసినది. మిమ్మును దంపతులను ఈశ్వరుఁడాశీర్వదించునుగాక ! మీయొక్క యవ్యాజమైనట్టియు నుత్సాహవంతమయినట్టియు ప్రయత్నములను సఫలము చేయుట కిప్పటికాయనకు దయవచ్చినది. రాజమహేంద్రవర మిప్పటినుండి జీవవంతమయిన దయినట్లు చెప్పబడవచ్చును. మనరాజధానియొక్క చరిత్ర ములో డిసెంబరు 11-వ తేదీని మిక్కిలి ప్రసిద్ధదినమునుగా మీరు చేసియు

* “ Your telegram has made us all exceedingly happy. May God bless you and the couple ! It has at last pleased Him to crown your earnest and ardent exertions with success. Rajahmundry may henceforth be said to *live*. You have made the 11th of December a very remarkable day in the history of our Presidency. I feel very sorry for not being on the spot to share with you the joy as well as the trouble you must necessarily have undergone.

* * * * *

Are we to have any more marriages soon ? Unless some more are done in the heat there will not be much good forthcoming from one marriage. If you follow up this success and perform four or five more soon, Madras, as some wish me to believe, will follow in the wake of Rajahmundry. I have heard that Avadhani has heard from his brother to say that there are to come off four more marriages this week. I offer my heartfelt prayers to God to make you to telegraph to me this news soon ”

న్నారు. మీరనివార్యముగా పొందిన వారయి యుండవలసిన సంతోషమును శ్రమను మీతోడఁగూడ పంచుకొనుట కక్కడనుండనందుకు నేను విక్కిలి చింతనొందుచున్నాను.....

శ్రీఘ్రముగా మనము మఱికొన్ని వివాహములను జరుపుదుమా? ఈవేడి లోమఱికొన్ని వివాహములు చేయఁబడిన సేతప్ప, ఒకవివాహమువలన నెక్కువ మేలుకలుగఁబోదు. మీరీవిజయము ననుసరించి నాలుగైదు వివాహములను శ్రీఘ్రముగా చేసినయెడల, కొందఱు నన్ను నన్నింపఁజూచునట్లు చెన్నపురి రాజమహేంద్రవరముయొక్క మెలఁకువ ననుసరించును. ఈవారములో మఱి నాలుగు వివాహములు జరగనున్నట్లు అవధాని (వారిలాల వేంకట శివావధానిగారు) తన సోదరునివలన విన్నట్లు నేను వినియున్నాను. ఈపర్తమానమును నాకు శ్రీఘ్రముగా మీరు తంత్రీముఖమున తెలుపునట్లు చేయుటకయి దేవునకు నేను హృదయపూర్వకములైన ప్రార్థనలను సమర్పించుచున్నాను.—

పెద్దిభట్ల వెంకటప్పయ్య. ”

“ చెన్న పట్టణము—12-వ డిసెంబరు 1881.

కొన్ని నిమిషములక్రిందట నాకు చేరిన మీతంత్రీవార్తను చదివి నేను మిక్కిలి సంతోషించితిని. క్రొత్తవివాహదంపతులకు నామనఃపూర్వకములైన యాశీర్వాదములను మీవిరామములేని ప్రయత్నములవలనఁ గలిగిన జయమునకయి మీకు నాయభినందనములను బంపుచున్నాను. మీతంత్రీసమాచారమును డేవిడ్సన్ దొరగారికిని మేష్టరు దొరగారికిని చూపఁగా వారి విశేషమును విని యెంతో సంతోషించిరి. ఒకటి తరువాత నొకటి వేవేగముగా అధమపక్ష శూఙ్ఘవివాహములైనను జరగవలెనని నేను కోరుచున్నాను. ఈ యుద్రేకముచల్లాటనియ్యకూడదు. ఇనుము వేడిగా నుండఁగానే సాగకొట్టి వేగముగా ననేక వివాహములను చేయింపుఁడు. మీతంత్రీవార్తనిచ్చటి స్వదేశభు పెద్దమనుష్యులలో త్రిప్పుచున్నాను. వివాహములకు విరోధమైనసమాజ

మొకటి యిచ్చట నిప్పుడే కాలూసుచున్నది. అది మికేమియు హానిచేయఁ జాలదు. * వల్లూరి జగన్నాథరావు.

వీనిలో మొదటి యుత్తరము వ్రాసిన వేంకటప్పయ్యగారు వితంతు వివాహప్రయత్నములో మాకత్యంత సహాయుడయి, వివేకవర్ధనిలోని యిం గ్లీషుభాగమును వ్రాయుటలో గవరాజుగారివలెనే నాకు తోడుపడుచు, ప్రస్తుతము పట్టపర్తిక్షార్థము చెన్న పురికి పోయియుండి, యెప్పుడువచ్చి మాతో చేరుదునాయని తహతహ పడుచుండినవాడు. ఆయన యనుకొన్నట్లు బహు వివాహము లొకటి తరువాత నొకటిగానగునని ప్రతీక్షించితిమిగాని మాప్రతి పక్షుల యుపద్రవమున కంతరంగములు సంచలింప ననేకులు ముందుకురాలేక వెనుకంజె వేయఁజూచుచుండిరి. రెండవవారయిన బ్రహ్మశ్రీ దివాన్ బహ దూరు వల్లూరి జగన్నాథరావు పంతులుగారు వ్రాసినట్లు చెన్న పురిలోవలె మాపట్టణములో వితంతువివాహ నిషేధక సమాజము క్రొత్తగా నేర్పడక పో యినను మునుపున్న సమాజమే ప్రతిపక్షులమయిన మావిజయమువలన కోప ఘూర్ణితమయి యపజయావమానలజ్జాప్రేరితమయి యుద్రేకించి ద్విగుణోత్సా హముతో సంస్కారపక్షనిర్మూలనదీక్ష వహించి పాటుపడఁజొచ్చెను.

* "I was quite rejoiced to read your telegram which reached me a few minutes ago. I send my sincere blessings to the newly married couple and congratulations to you for the success your indefatigable exertions have brought about. I have shown the telegram to Messrs. Davidson and Master who are much pleased to hear the news. • I only hope that at least half a dozen more marriages will take place in rapid succession. The excitement must not be allowed to cool down. Strike while the iron is hot and have a lot of marriages per formed soon. I am circulating your telegram among the Native gentry here. An Anti marriage association is just now on foot here. It can do you no harm- "

మొదటి వివాహముయిన సాలవదినమున పండ్లెండేండ్ల ప్రాయముగల యొక బాలవితంతువును వెంటబెట్టుకొనివచ్చి యామెతల్లి తనభర్త యొచ్చిన్న దానిని వివాహమునిమిత్తము మాయొద్దకుఁబంపెననిచెప్పెను. మేమామెమాటలు నమ్మి భోజనముచేసి సకలకలాశాలా ప్రవేశపరీక్షనిమిత్తమయి పరీక్షాస్థలమునకు పోబోవుచున్న యొకవిద్యార్థిని తత్త్వణమేరప్పించి వధువునుజూపి యాతఁ డొప్పుకొన్న మీఁదట వివాహము సిద్ధముచేసితిమి. పెండ్లికొమారుఁడు మంగళ స్నానమునకుఁ గూరుచుండు వఱకును మాపురజను లీ వివాహము జరుగునన్న నంగతియే యెవ్వరు నెఱుఁగరు. ప్రతిపక్షులవారు అతఁడు మంగళస్నానము నకుఁ గూరుచుండఁగా చూచి పరుగెత్తుకొనిపోయి పిడుగువంటి యీవాత్త నతనితండ్రితోఁజెప్పిరి. అతఁడును రోదనముచేయుచు పెద్దనెట్టున కేకలుచే యుచు వివాహసమయమున వధూవరులు పెండ్లి పీటలమీఁద కూరుచుండి యున్నప్పుడు పరుగెత్తుకొనివచ్చి పెండ్లికుమారుని లేవదీసి లాగుకొనిపోవుట కయి ప్రయత్నించెను. కాని, మాలోనివారు కొందఱాయనను కౌఁగిటఁ బట్టు కొని యొకగదిలోనికి తీసికొనిపోయి కూరుచుండఁబెట్టి శతమానము ముడిపడు వఱకును మంచిమాటలుచెప్పియోదార్చుచు సమాధానపఱచి తరువాత మెల్లఁగా వావలకు పంపివేసిరి. ఆమఱునాటిరాత్రి యీయిద్దఱు పెండ్లి దంపతులను మహావైభవముతో పెండ్లిపల్లకులలో నూరేగించితిమి. ఆరాత్రిజరిగిన యూరే గింపు మహోత్సవ వైభవము సంస్థానాధిపతుల వివాహములయందుకూడ జరిగి యుండదు. అటువదిమంది పోలీసుభటులతో పోలీసు సూ్యపరింటెండేంఁజే పల్లకులను జనుల యెత్తుడునుండి సంరక్షించుచు పురవీధులలో వెంటనడి చెను. హిందువులలోని తగుమనుష్యులు మాత్రమేకాక మండలన్యాయాధిపతి (District Judge) సంయుక్తదండ విధాయకుఁడు (Joint magistrate) శాస్త్రపాఠశాలాప్రధానోపాధ్యాయుఁడు (College principal) మొదల యైన యూరపియనులు సహితము మహోత్సాహముతో పల్లకులవెంట నడిచిరి. వేలకొలఁదిజను లావేడుకను చూడవచ్చుటచేత వీధు లొకకొననుండి

రెండవకొనవఱకును మనుష్యులతో నిండిపోయి యొకవీధివా రింకొకవీధికి నడుచుట మర్లభమాయెను. నేనుపల్లకివెంట నడవక వచ్చినమూకలోఁజేరి వారెమి శెప్పకొందురో వినుచుంటిని. చిరకాల దురాచారవాసనచేతను ద్వేషైక ప్రధానులైన ఛాందసశిరోమణులవలని భీతిచేతను పల్లకులు వీధులవెంటఁబోవు శుష్పడు కొందఱు తలుపులుమూసికొన్నను, ఆవధూవరులను జూచిన సామాన్యజనులందఱును సంతోషించి యెక్కడఁజూచినను ఆకార్యములను శ్లాఘించుచునే వచ్చిరి.

రెండవ పెండ్లికొమార్తెను తండ్రియనుమతిలేకయే తల్లితీసికొని వచ్చినదని మాప్రతిపక్షు లేలాగుననోతెలిసికొని, ఆతనిచేత మామీఁద దండవిధాయే ఖనియొద్ద నేరముమోపించి మమ్ము శిక్షింపఁజేయవలెనని ప్రయత్నముచేసిరి. కాని వారిదుప్పయత్నములను మేముయుక్తసమయములోనే తెలిసికొని కష్టముమీఁద తల్లివలన సత్యమునుగ్రహించి మెలఁకువపడి ముందుగా మేమేపెండ్లికొమారితత్త్వని పినతల్లినిపంపి యామెభర్తను మాయొద్దకు రప్పించుకొని సభలకక్కకుండ తప్పించుకొంటిమి. ఈవివాహమయిన మఱునాటినుండియు మాభజనుల వలనిబాధ లంతకంతకు ప్రబలసాగినవి. ఈవివాహములను చేయించినవారిని చేసికొన్నవారిని వారితోఁగలిసి భోజనములు చేసినవారినిమాత్రమే కాక వేడుక చూడఁబోయినవారిని సహితము పలువిధముల బాధపెట్ట నారంభించిరి ; ఈ శుభకార్యములయందు కొంచెము సంబంధమున్న వారినందఱిని వారు కాపురమున్నయద్దెయిండ్లలోనుండి లేవఁగొట్టిరి ; కాపురముండుట కెవ్వరు నిండ్లనియ్యకుండిరి ; నూతులలో నీళ్ళుతోడుకొనియ్యకపోయిరి ; నీళ్ళు తెచ్చు బ్రాహ్మణులను తేకుండఁజేసిరి ; శుభాశుభకార్యములకు పురోహితులను బ్రాహ్మణులను రాకుండఁజేసిరి ; దేవాలయములకు పోనియ్యకపోయిరి ; బంధువులు మొదలైనవారిని వారియిండ్లకు పోకుండఁజేసిరి ; కనఁబడినచోట్ల మొగముముందఱనే తిట్టసాగిరి ; మఱియు నింక నెన్ని విధముల దుండగములు చేయఁగలుగుదురో యెన్ని విధముల నాయానపెట్టఁగలుగుదురో యన్ని విధము

లను వారు శ్రమకలుగఁ జేయసాగిరి. అంతేకాక తాముబాధించి యెదురు తమ్మేబాధించుచున్నారని యల్లరిచేసి దొంగయభియోగములు చేయసాగిరి. అల్లరిమూకమాట యటుండఁగా మండలన్యాయసభలో న్యాయవాదిగానున్న యొకబ్రాహ్మణోత్తముఁడే యొకదినమున బొట్టుగోఁకివేసికొని భోజనముచేయ నట్టు నటించుచు తనవెంట కొంతబ్రాహ్మణుల మూకను జేర్చుకొని యొకవిజ్ఞాపనపత్రికతో దండవిధాయకునియొద్దకుపోయి వితంతువివాహ విధాయక పక్షమువారినాయకులు దేవాలయములు దూరి తమ కనేకవిధముల తొందరలుకలుగఁజేయుచున్నారని యేడ్చుచు మొఱపెట్టుకొను నంతటివైచ్యమునకు లోబడెను. ఈపక్షములో చేరినవారు రాజకీయోద్యోగములలో నున్నయెడల వారిమీఁద లేనిపోని దోషములనాలోపించి వారిని పనినుండి తొలఁగింపవలయుననియు మఱియొకచోటికి మార్పవలయుననియు పయియధికారుల కాకాశ రామన్న విన్నపములను పంప మొదలుపెట్టిరి. పాతశాలలో నుపాధ్యాయులుగా నున్నయెడల వారినాకొలుపులనుండి తొలఁగింపవలయునని విశ్వప్రయత్నములుచేసిరి.

ఈప్రకారముగా పూర్వాచార పరాయణులలోని ధూర్తులుచేయు దుండగములకును పెట్టుబాధలకును తాళఁజాలక పిటికిగుండెకలనా రనేకులు ప్రాయశ్చిత్తములుచేసికొని ప్రతిపక్షులలోఁజేరిరి. కొంతఁజూర్యముకలిగి నిలిచిన వారిలో స్వగృహములుగల వారికిని పరగృహములనుండి వెడలఁగొట్టఁబడని బలవంతులకును గాక మిగిలినవారికి నేను మాగృహమునిచ్చితిని. కొటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారికిఁగవరాజుగారు తమ గృహమునిచ్చిరి. వివాహములయిన పెండ్లికొమారితలును పెండ్లికొమాళ్ళును రెండవపెండ్లికొమారితయొక్క తల్లిదండ్రులును తమ్ములిద్దఱును పినతల్లియు మాతామహుఁడును వంటబ్రాహ్మణులు నలుగురును వివాహములలో భోజనములకువచ్చి మాలోఁజేరి ప్రాయశ్చిత్తములుచేసికోక నిలిచిన ముంజులూరి వెంకట్రామయ్యగారును భార్యయు కుమారుఁడును తమ్ముఁడయిన గోపాలముగారును నల్లగొండ కోదండరామయ్య

గారును మాయింటనే యుండవలసినవారయిరి. ఈవివాహములలో నితరుల హట యటుండఁగా నాపితామహిసహితము నన్ను విడిచి మాయింటినుండి లేచి ఖాదుగింటికి కాపురమునకు వెళ్లెను. నేనామెకుఁగావలసిన సమస్తమును సమ హుచ్చుచుంటిని. ఆరంభదశలో విధవావివాహములకు బద్ధశత్రువుగానుండిన భృద్ధురాలయిన యామె కొన్ని దినములలో కొంతమాత్రీ నామీఁది స్వాభావిక ప్రేమచేత నేనుజేసినపని మంచిదేయని నన్ను దూషించెడివారితో వాదింపమొ ధలుపెట్టెను; తరువాత నొకగది ప్రత్యేకముగానిచ్చినపక్షమున వేటుగవంట వేసికొని భుజించెదనని వచ్చి మాయింటనే ప్రవేశించెను; కడపట నాతోఁ గలిసి నూత్తోనే భోజనముచేయుచు 1884-వ సంవత్సరమున మృతినొందు పడుకును వివాహములు చేసికొన్నదంపతుల నత్యంతప్రేమతో నాదరించుచు వచ్చెను. వివాహములయిన కొన్ని దినములలో నే ముప్పదిమందికి శ్రీశంకరా చార్యస్వాముల వారియొద్దనుండి బహిష్కార పత్రికలుకూడ వచ్చినవి. మాయూరిసభాపతులు మొదలైన వారాపత్రికలనుజూచి పరమానందభరితులయి వానినిప్రకటించుటకు శ్రీ విజయనగరము మహారాజుగారి బాలికాపాఠశాలలో సభచేసిరి. ఆసభలో నావఱకిచ్చకములాడుచు చిత్తముచిత్తమని యను గ్రహమును వేచి తిరుగుచుండిన యనామధేయులుకూడ పెద్దలయి తమకంటె నెక్కువ వారిపేరులను గౌరవసూచకమైన “గార” నుమాటమైన చేర్చుకుండ నుచ్చరించి వారిని వెలివేసితిమనియు శుభాశుభకార్యములయందు వారియిండ్ల కెవ్వరును పోఁగూడదనియు వారి నెవ్వరియిండ్లకును బిలువఁగూడదనియు వారిని దేవాలయములకు పోనియ్యఁగూడదనియు మహాజనమధ్యమున కేకలు వేయుచు బల్లలమీఁద నెక్కి గంతులువేసి యటచిరి. ఈ కోలాహలమునకు జడిసి యావఱకు దృఢచిత్తులుకాక యిటునటు నూగులాడుచున్న వారనే ఖలు ప్రాయశ్చిత్తములు చేయించుకొనిరి.

ఈబాధలిక్కడ నిట్లుండఁగా నాకు బహుస్థలములనుండి ప్రోత్సాహ కరములైన యుత్తరములును నభినందన పత్రికలును రాఁదొడఁగినవి. చెన్నప

ట్టణమునుండి యనేకమిత్రులు వెంటనే చెన్న పట్టణము రావలసినదనియు వచ్చి యచ్చట నీవేడిచల్లాటక మునుపే కొన్ని యుపన్యాసములుచేసినపక్షమున తప్పక కొన్ని వివాహములగుననియు నన్నాహ్వానముచేసిరి. వారికోరిక చెల్లించుట కర్తవ్యమనియు తమ్ములమున వితంతువివాహపక్షము బలపడుననియు నాకు తోచిందనున, ఇక్కడ నెవ్వరికి నేబిధమైన యిబ్బందులును గలుగకుండ తగినయేర్పాటులుచేసి, యొకవంటబ్రాహ్మణుని వెంటఁగొని చెన్న పట్టణమునకుఁబోయి యక్కడకొంతపనిచేసి శీతకాలపు సెలవుల కడపట జనవరు 16-వ తేదిని పాతశాల తెఱచుటలోపల మరల రాజమహేంద్రవరమునకు రోనిశ్చయించుకొంటిని. అప్పుడు నల్లగొండ-కోదండరామయ్యగారు తానావఱకు చెన్న పట్టణము చూచియుండక పోవుటచేత చూడవలెనన్న యభిలాష తనకు విశేషముగాఁగలదనియు, వంటబ్రాహ్మణునకు బదులుగా తన్ను తీసి కొనిపోయెడు పక్షమున తానే నాకు వంటచేసిపెట్టెదననియు, నన్నడుగఁగా నేనది యనుగ్రహముగా నెంచుకొని యాయనకోరిక నంగీకరించితిని. అప్పుడు చెన్న పురికిఁబోవ నావిరిబండ్లును నినుపదారులును లేవు. పడవమీఁద కాలువ పయి నొక్కదినము ప్రయాణముచేసి కాకినాడచేరి, అక్కడనుండి వారమున కొక్కసారిపోయెడు పొగయోడలమీఁద సముద్రముపైని రెండుదినములు ప్రయాణముచేసి చెన్న పురిచేరవలెను. కోదండరామయ్యగారిని వెంటఁబెట్టుకొని బైలుదేటి డిసెంబరు నెల 29-వ తేదిని కాకినాడలోఁ బ్రవేశించితిని. పొగయోడ బైలుదేటెడు 30-వ తేదిని గాలివాన యారంభమయ్యెను. అటు వంటి సమయమున సముద్రముమీఁద పోవలదని పైడా రామకృష్ణయ్యగారు మొదలైనవారు నన్ను బహువిధముల ప్రార్థించిరి. ఒక్కసారి నిశ్చయముచేసి కొన్నతరువాత పట్టినపట్టును విడిచెడుస్వభావము కలవాడఁను కాకపోవుటచేత నామిత్రుల హితవాక్యములు వినక మాన్భ్యముతో నాటిమధ్యాహ్న నూగాలి వానలోనే పడనయెక్కి నాసహచరుని తోడఁ గూడ పొగయోడయొద్దకు పోవ బైలుదేటితిని. అప్పుడు జంఝూమారు తము ప్రచండముగా వీచుచు సంతత

భారగా వ్రేవ్వ ముకురియుచు సముద్రతరంగములు పర్వతోపమానములుగా నుండెను. అట్టిభయంకరస్థితిలోనే సముద్రమునం దైదు మైళ్ళు ప్రయాణము చేసి యెంతోకష్టముమీఁద పొగయోడ సమీపమునకుఁ బోగలిగినను, పడవ యోడను తొరసించుట యపాయకరమని యెంచి ధూమనాకాధికారి మన్నెక్కించుకోక నిరాకరించినందున మేముభయములమును ఆశాభంగమునొందిన వారమయి తడిసిముద్దయయి రాత్రి యెనిమిది తొమ్మిది గంటలకు తీరము చేర వలసిన వారమయితిమి. ఈ సమయమున జనేవరు నెల 8-వ తేదిని పెద్దిభట్ల పేంకటప్పయ్యగారు చెన్న పట్టణమునుండి వ్రాసిన యీక్రింది యుత్తర మీ విషయమును గొంత నూచించును.

“వై-ఎల్-నరసింహముగారి యుత్తరమునుబట్టి 30-వ డిసెంబరు స్టీమరుమీఁద మారిక్కడకు వత్తురని మేమెదురుచూచితిమి. సముద్రము తరంగాలు ముగా నుండుటచేత మీరు మరల రాజమహేంద్రవరమునకు పోయినట్లు జయంతి రామయ్యగారి కిప్పుడే యుత్తరము వచ్చినది.

పూర్వాచార పరాయణ సంఘముయొక్క సభలనుగూర్చియు వారి వర్తనలనుగూర్చియు ఆచార్యుని (శంకరాచార్యుని) యొద్దనుండి శాస్త్రప్రమాణావలంబక సంఘముయొక్క ప్రతినిధియైన పుణ్యాత్ముడగు నాగవరపు రామమూర్తిచేత తీసికొని రాఁబడినతరువాతి బహిష్కార పత్రకలనుగూర్చియు సంపూర్ణ సమాచారము నాకు వచ్చియున్నది. వివాహసమయమున నూరక వచ్చినవారిని సహితము చేర్చుకొని సుమారు 31 కుటుంబములు బహిష్కరింపఁ బడినవని తెలిసికొనుటకు నాకానందము కలుగుచున్నది.....పరీక్షయయినతరువాత నేను తత్క్షణమే బైలుదేఱెదను.”*

* “According to a letter from Mr. Y. L. Narasimham we expected you would come down here by the thirtieth December steamer. Mr. Jayanti Ramayya has just received a letter to say that you went back to Rajahmundry finding the sea rough.

చిత్రపుకామరాజుగారి వ్యవహారములో వేశ్యాంగనాసంభోగ సౌఖ్యమున కాశపడి కాగితపుముక్కల నిచ్చి వేసిన న్యాయవాది యిందు దాహరింపఁబడిన నాగవరపు-రామమూర్తియను మహాపురుషుఁడే.

ఆపదలు వచ్చినప్పుడు మేము ధైర్యముతో నిలుతుమో పిటికి పందలమయి ధర్మపక్షమును విడిచి తొలఁగుదుమో శోధించుటకయి యీశ్వరుఁడు పంపిన శోధనలోయనునట్లుగా మమ్మన్నిప్రక్కలను కష్టములే యెదుర్కొన నారంభించెను. స్వాములవారు పంపిన బహిష్కారపత్రికలు పెద్దపులులవలె బెదిరింపఁగా నావఱకు ముందంజెవేయు వారందఱును వెనుకంజెవేసి మా ధైర్యవచనములను చెవినిబెట్టక మాకు విముఖులయి పూర్వాచారపరాయణుల మఱుఁగునకు పలాయితులుకాఁజొచ్చిరి. భయకంపితులయియున్న యిట్టి వారి భయముడిపి వారికి మరల ధైర్యముపుట్టించి వారిని సుముఖులనుజేసి మరల మనవంక కాకర్షించుటకుఁ దగినప్రతిక్రియను కార్యము మించకముందే యాలోచించి ప్రయోగించుట కర్తవ్యమని మాలోనివారు నిశ్చయించి, శంక రాచార్యస్వాములవారిమీఁద మాననస్థమునకయి యభియోగము తెచ్చుటయే దానికి తగినమందని నన్నా పనికి పురికొల్పిరి. మనుష్యమాత్రులెవ్వ రెంతమంది శత్రువులయి యెన్ని విఘాతములుచేయఁ బాటుపడినను మనముపూనినకార్యము మంచిదియు నీశ్వరప్రీతికరమయినదియు నయినపక్షమున ధర్మబలముచేతను దైవబలముచేతను కడపట కార్యసాఫల్యము కాకమానదనియు, విరోధులయప కృతికి ప్రత్యపకృతి యక్కఱలేకయే విజయమునొందవచ్చుననియు, నమ్మిన

I have received full information about the meetings of the orthodox community and their proceedings as also about the subsequent writ of excommunication brought from the Achari by the pious Nagavarapu Ramamurti, delegate of the orthodox community! I am delighted to learn that about 31 families are excommunicated including even those that attended the marriage simply.....I shall start immediately after examination."

వాడనగుటచేత స్వాములవారిపై నభియోగము తెచ్చుటకు నేనొప్పుకొనలేదు. ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు స్వాములవారిపై నభియోగము తెచ్చిరికాని యది కొట్టుపడిపోయినది. ఇది యిట్లుండఁగా విశాఖపట్టణములో ప్రథమ వివాహముచేసికొన్న గోగులపాటి శ్రీరాములుగారి నీవిషయమున దూషించినారని కొందఱిప్రముఖులమీఁద దర్భా వేంకటశాస్త్రిగారు మొదలైనవా రాయనచేత మాననష్టమున కభియోగము తెప్పించి యోడిపోయినందున గొప్పవారితో వైరము సంపాదించుకొనుటతప్ప వేఱు ప్రయోజనము కలుగకపోయెను. సభలకెక్కక యుపేక్షచేసి యూరకుండుటకు మాటుగా సభలకెక్కి యోడి పోవుట మాపక్షమున కధికానర్థదాయకమయినందున క్రొత్తగా వచ్చిన యనర్థమువలని దుష్ఫలములను తొలగించు విషయమున నేనును పనిచేసి యుపర్యభియోగాదుల విషయమయి పాటుపడవలసినవాడనైతిని. స్వాముల వారిపై తేబడిన అభియోగము కొట్టుపడిపోవుటచేత మాప్రతిపక్షులు విజయ గర్వితులయి మాపక్షమువారిని మఱింతలోకువచేసి గేలిచేయసాగిరి. ఏవంకఁ జూచినను కష్టమేఘములును విద్వేషకాలవాయువులును చుట్టుకొని యంధకార బంధురములయి యాదినములు స్త్రీపునర్వివాహ విధాయకపక్షమువారికి దుర్దినములుగానుండెను. ఆవఱకు వితంతువివాహములు చేసెదమని ముందుకు వచ్చినవా రిప్పుడా పేరునైన తలపెట్టక పిలిచిననుపలుకక పలాయితులైరి. అభియోగము కొట్టుపడినతరువాత ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు వైష్ణవ మతప్రవిష్టులయి ప్రాయశ్చిత్తముచేసికొనఁగా, వారు వితంతు వివాహపక్షమున పనిచేసినందుకే ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనిరని ప్రతిపక్షులును పామరులును పలుకఁజొచ్చిరి. వైష్ణవమతప్రవేశమున కావశ్యకమయినందుననే ప్రాయశ్చిత్తమును జేసికొంటిమికాని యదియందుతో నెంతమాత్రమును సంబంధించినది కాదనియు, తాము వెనుకటివలెనే వితంతువివాహముల విషయమున శ్రద్ధవహించెదమనియు, వారు వివేకవర్ధనికి తేఖవాసిరికాని తరువాత వివాహములు జరగునప్పుడుమూత్ర మెప్పుడునురాలేదు. అయినను వివాహములతో సంబంధము

ధించిన సమస్త విషయములయందును యధాపూర్వముగా శ్రద్ధవహించుచునే యుండిరి. వితంతువివాహాలత కవలంబస్తంభమని చెప్పదగిన పైడా రామ కృష్ణయ్యగారే వితంతువివాహ పక్షమును విడిచిపెట్టి ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనఁబోవుచున్నారని యొక ప్రబలప్రవాద మెల్ల యెడలను వ్యాపించెను. అట్టివై పరీత్యము కలుగకుండుటకయి నేను సర్వవిధములఁ బ్రయత్నము చేసితిని. ఈవిషయమునుగూర్చి మాకత్యంతసహాయులయి కాకినాడ యనుగత న్యాయాధిపతి (Sub Judge) గా నుండిన కృష్ణస్వామిరావు పంతులుగారి పేరవ్రాయఁగా వారిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చిరి—

“ కాకినాడ—21-8-82.

మీయుత్తరము నాకండి నేను దానిని పై-రా-కృగారికి చూపితిని. ఆయన మీకు రు. 100 లు పంపినట్టును ఇంకను కొంత యొకటిరెండు దినములలో పంపునట్టును చెప్పిరి. శ్రీరాములవిషయమై తగిన శ్రద్ధ పుచ్చుకొనఁబడును.

పైడా రామకృష్ణయ్యగారు ఆచార్యునియొక్క యధికారమునకు లోఁబడుటకయి తనమనస్సును దృఢముచేసికొన్నాఁడు. విధింపఁబడునట్టియు, నంగీకరింపఁబడినట్టియు షరతులు మీరు పైనివేసికొన్న యుత్తమకార్యమున కత్యంత హానికరములైనవిగానున్నవి. వితంతు వివాహానిధికొఱకు జనులకు విన్నపము పంపుటకయి మీకాలోచన చెప్పుచున్నాను. ఆవిన్నపమున్ని పత్రికలయందును ప్రకటింపఁబడవలెను. మీచేవ్రాలు చేయఁబడిన విన్నపము యొక్క ప్రతినొకదానిని మీరు నాకు పంపినయెడల నేను దానిని హిందూ పత్రికకుపంపి దానిని తనవ్రాతతో బలపఱుచుచు ప్రకటింపుమని పత్రికాధిపతిని గోరెదను. సామ్మపోగుచేయుటకయి ప్రయత్నము చేయవలసినదనియు, పైడా రామకృష్ణయ్యగారింతవఱకును జేసినట్టుగా ముందంత సాహాయ్యమును చేయఁజాలరు గనుక లేకపోయిన యెడల కార్యమునకు భంగముకలుగుననియు నేను చెంచలరావుగారికి వ్రాసియున్నాను. ఆయన కొంతపని చేయునని నమ్ము

చున్నాను. చెంచలరావుగారి ప్రకటనకు బదులుగావచ్చిన యుత్తరములను బట్టిచూడేగా దేశమింకను ఈ సంస్కారమునకు సంసిద్ధముకానట్లు కనబడచున్నది. రాజమహేంద్రవరమునుండి వచ్చిన యొక పెద్దమనుష్యుడు మీ యారోగ్యము సరిగాలేదని నాతో చెప్పినాడు. దీనిప్రధానకారణము మీ యతిమనస్తాప మని నేననుకొనుచున్నాను. మీ దేహస్థితి చెడునట్లుగా మీమేదస్సున కతివిస్తారముగా పనిపెట్టుగూడదు. మీది మిక్కిలి విలువగల యాత్మ. ఈ సంస్కారము పూర్ణముగా మీయొక్కరి కృషివీడనే నిలిచియున్నది. సర్వశక్తుడు మీజీవితమును దీర్చుముగాజేసి, మీకు మీరేర్పఱుచుకొన్న యుత్తమకార్యములో జయమును ప్రసాదించి, అన్నికష్టములను శోధనలను ప్రతిఘటించుటకు మిమ్ము శక్తులనుగాఁ జేయునుగాక యని మీక్షేమమును గోరెడు మిత్రుడైన కే. కృష్ణస్వామిరావుయొక్క సోత్సాహప్రార్థన యయియున్నది. ” *

* “Cocanada. 21-3-82. My dear sir,

I received your letter and showed it to Mr. P. R. K. He told me that he had remitted to you Rs. 100 and that he would remit some money in a day or two. Streeramulu will be taken proper care of.

Mr. P. R. K. has made up his mind to submit to the authority of the Pontiff. The conditions imposed and accepted, are very injurious to the noble cause you have undertaken. I would advise you to appeal to the public for a widow marriage fund. Let the appeal be published in all the papers. If you send a copy of the appeal signed by you, to me, I will send it to the Hindu and ask the editor to support it by an editorial. I have written to Mr. Chenchal Rao that steps should be taken to raise funds, otherwise the cause will suffer for want of money as Mr. P. R. K. could not hereafter render the same amount of assistance as he did up to this time. I hope

పయియు తరములో విధింపబడి యంగీకరింపబడినట్లు చెప్పబడిన మరతులలో ప్రధానమైనది రామకృష్ణయ్యగారికముందు వితంతువివాహముల నిమిత్తమయి ధనసాహాయ్యము చేయకుండుట. శ్రీరాములనుగూర్చి చెప్పబడినయంశము ముందు వివరింపబడును. ఇటువంటి కష్టకాలములయందు సహితము మమ్ము చేయివిడువక రహస్యముగా మాకు బహువిధముల తోడు పడినవారుసహితము కొందఱుండిరి. అట్టివారిలో ప్రథమగణ్యులయి న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు మాకారంభదశనుండియు నాలోచనచెప్పుచు సర్వవిధముల సాయముచేయుచుండిరి. అట్టి సుబ్బారావు పంతులుగారు రామకృష్ణయ్యగారిని ప్రాయశ్చిత్త కర్మమునుండి మరలించు సందేశమును వహించి మాపక్షమున కాకినాడకుఁ బోయి వారితో మాటాడి మాకిట్లు వ్రాసిరి—

“రామకృష్ణయ్యగారీ గాత్రీ బైలుదేటుచున్నారు. రేపు పెద్దాపురములో నిలిచి మఱునాఁడు రాజమహేంద్రవరములో నుండెదనని యాయన చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనుటకుముందు మిమ్మిద్దఱిని చూడవలెనని నేనాయనయొద్దనుండి యొక్క వాగ్దానమును గైకొన్నాను.

---

he will do something. From the manner in which Chenchal Rao's circular was replied and other circumstances, I see that the country is not yet prepared to accept the reform. A gentleman from Rajamandry told me that your health was indifferent. I believe the sole cause of it is your over anxiety. You must not over work your brains to the injury of your constitution. Yours is a most valuable soul. The reformation solely rests on your individual exertions. May the Almighty prolong your life, bless you with success in the noble task you have set to yourself and enable you to withstand all difficulties and trials, is the fervent prayer of your well wisher and friend K. Krishnaswami Rao.”

ఆయనను నిరుత్సాహ పఱచుటకు నా యవచ్ఛక్తిని ప్రయత్నించినాను. (ఇక్కడే కొంతభాగము శిథిలమయినది.).....మనశ్శాంతి లేకున్నాడు. ఆయన ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనవలెను; చేసికొనుట కిష్టములేదు. ఈకార్యమునుండి దేవుడాయనను రక్షించునుగాక! ఈశ్వరుని మాన్యములు దుర్గాహ్యములు. ఇవి వితంతువివాహపక్షమువారికి శోధనదినములు. ఈ పక్షము యొక్క దృఢసహాయులు విడిపోవుచుండఁగా నేను చూచునప్పుడు, మిష్టాలనుండి నన్ను వేటుగానుంచుచున్న యా సన్నదారమును త్రెంపివేసి మీపక్షమునఁ జేరుటకు దేవుడు నన్ను మఱిమఱి పురికొల్పుచున్నాడు. ....”*

పంతులుగారు వ్రాసినట్టుగా రామకృష్ణయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనుటకయి రాజమహేంద్రవరమువచ్చి నన్ను చూచిరి. ప్రాయశ్చిత్తముచేసికొనకుండ మరలించుటకయి యాయనను నేను చెప్పవలసినంత చెప్పితిని. ఆయన యేమిచేయుటకును తోచనివాడయి చిత్తము దోలాం దోళనమునొంద, ఇంకముందు వివాహములు జరగవనియు జరగెడుపక్షమున తాను వాదానముచేసినట్టు సాహాయ్యముచేసెదననియు నాతో చెప్పెను. వివాహములుతప్పక జరగుననియు, అధమ మొక్క సంవత్సరకాలమువేచిమాడవల

---

* “Mr. Ramakrishniah is starting to night. He says he will stay at Peddapur tomorrow and be at Rajahmundry the day after tomorrow. I have taken one promise from him that he should see you both before he takes penance. I have tried all my best to dissuade him.....is so uneasy. He wants to do it and at the same time does not want to do it. God save him from the act. God's ways are mysterious. These are the days of trial for the widow marriage party. When I see the staunch advocates of the cause falling off, God is nerving me more and more to join the side, to break asunder that thin thread which is keeping me separate from you.....”

సినదనియు, అప్పటికి వివాహములయ్యెడు చిహ్నములు కనబడకపోయిన యెడల ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకో వచ్చుననియు, నేను చెప్పితిని. మోమోటముచేత నాముందు ప్రాయశ్చిత్తమును నిలుపుచేసెదనని పలికి నన్ను వీడ్కొని వెడలిపోయెను. అటుతరువాత గంటసేపటికి కొందఱు విద్యార్థులు నావద్దకువచ్చి రామకృష్ణయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొనఁ బోవుచున్నారని చెప్పిరి. నేను వెంటనే వారియింటికిఁబోయితిని. నేను పోవునప్పటికి ప్రాయశ్చిత్తమునకై యేర్పాటుచేసిన మాప్రతిపక్ష నాయకులును కొందఱు వైదికులును రామకృష్ణయ్యగారిని షరివేష్టించియుండిరి. రామకృష్ణయ్యగారానాయకులతో మాటాడిపంపివేసి, నేను మాయింటికి వచ్చిన తరువాత గోదావరిమీఁద పడవయెక్కిపోయి బొబ్బిల్లంకలో ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొని వచ్చి నాఁడే కాకినాడకు వెడలిపోయిరి. ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొన్న తరువాత రామకృష్ణయ్యగారు మాసవ్యయముల నిమిత్తము సొమ్ము పంప మానివేసిరి. నేనీసంగతి నెవ్వరికిని దెలియనీయక వారు సొమ్ము పంపుచుండి నప్పటివలెనే యధాపూర్వముగా సేవకులజీతములు మొదలై నవిచ్చుచు పనులు జరపుచుంటిని.

ఇప్పుడు కృష్ణస్వామిరావు పంతులుగారి యుత్తరములో నూచింపబడిన గోగులపాటి శ్రీరాములుగారి వృత్తాంతమునకు వత్తము. ఆయన వివాహముచేసికొని మరల విశాఖపట్టణమునకు వెళ్లిన యల్పకాలములోనే యూయనకు రక్తగ్రహణి పట్టుకొని యంతకంతకు హెచ్చయ్యెను. జనేవరు నెల మూడవవారములో నతఁడు ప్రాణసంశయదశలో నున్నాడని మిత్రులు నాకు తరములువ్రాసి తంత్రీవార్తను బంపిరి. ఆసమయములోనే మాలో చేయున్న దర్భా వేంకటశాస్త్రిగారక్కడలేక నెలవుమీఁద స్వస్థలమయిన బందరు(Masulipatam)నకు వెళ్లుట తటస్థించెను. అప్పుడు నాకు కలిగిన మనోవ్యాకులతకు పరిమితిలేదు. వివాహమైన నెలదినములలోనే మొదట వివాహముచేసికొన్న పురుషునకేమైన తటస్థించినపక్షమాన జనులు దాని

నీవివాహమున కారోపింతురు; అందుచేత ముందెవ్వరును వితంతువులను వివాహముచేసికొన సాహించుటకే సంశయింతురు. తన్ములమున నేను పూనిన సంస్కారమునకే విఘాతము కలుగవచ్చును. నాకు తంత్రీవార్తయందఁగానే యాతని విషయమయి యధికశ్రద్ధ చేయవలసినదని మిత్రులక నేకులకు లేఖలను వ్రాసి తంత్రీవార్తలనుబంపి, పథ్యపానము లమర్చుటకయి మాపురోహితుఁడైన శ్రీపాద రామసోమయాజులను ముందుగా కాకినాడమీఁదుగా పొగ యోడమీఁదఁబంపి, తరువాత నుపాధ్యాయపదమునందుండి మాలోఁజేరి మాయంటనే యున్న నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారిని పయివారపు స్త్రీమరు మీఁద విశాఖపట్టణమునకుఁ బంపితిని. నేను ప్రతిదినమును తంత్రీవార్తలను బంపి యెప్పటి స్థితి యప్పుడు తెలిసికొనుచుంటిని. కోదండరామయ్యగారు జనవరు నెల 29-వ తేదీని విశాఖపట్టణముచేరునప్పటికే యతని వ్యాధి యీశ్వరానుగ్రహమువలన మరలి యతఁడు స్వస్థతకు వచ్చుచుండెను. విశాఖపట్టణముచేరిన 1882-వ సంవత్సరము జనవరు 29-వ తేదీని కోదండరామయ్యగారు నాకిట్లు వ్రాసిరి.

“ సుమారు పదిగంటలకు నేటియుదయమున నేనిక్కడ సురక్షితముగా ప్రవేశించితిని. మొన్నటిదినము తంత్రీవార్తవలన తెలిసికొనిన దానికంటె శ్రీరాములుగారిప్పుడు మిక్కిలి వాసిగానున్నట్లు నేను కనుగొంటిని. అతని యారోగ్యవిషయమై మీకీవఱకే తంత్రీసమాచారము పంపఁబడినందున నారా కనుగూర్చి తంత్రీయియ్యలేదు. రక్షగ్రహణి యించుమించుగా నివారణమై నది.....నిన్నటి మీతంత్రీవార్త శ్రీరాములకు మిక్కిలి ధైర్యము కలిగించినది. అప్పటినుండి చాలమార్పుగలిగినదని నేను వినుచున్నాను. ” *

* “ I arrived here safe at about 10 o'clock this morning. I found Sriramulu garu to be much better than he was by the telegram the day before yesterday. I did not telegraph to you about my arrival as you were already telegraphed about his health. Dyssentery is almost cured.....Your yesterday's telegram gave Sriramulu much courage. There has been ever since, I hear much change.....”

శ్రీరాములుగారు కొంత స్వస్థపడినతరువాత జనేవరు 31-వ తేదిని బైలుదేశీ ముందుగా రామసోమయాజులు వచ్చివేసెను; వేంకటశాస్త్రిగారు వచ్చు వఱకునునుండి కోదండరామయ్యగారు తిరిగివచ్చిరి. ఆయనరోగము మల్లి కుదురుముఖమునకు వచ్చుచున్నదను వఱకును నాగుండె కుదుటబడలేదు. మిత్రవిషయమయి యెంతో కష్టపడినందుకు కోదండరామయ్యగారికి నాకృత జ్ఞాతను దెలుపుచున్నాను.

మాప్రతిపక్షులు మాకొత్తుడు కలుగజేయుటకును మాయుద్యమములకు విఘ్నములు కలిగించుటకును ఏయే సాధనములున్నవో వానినెల్ల మాయెడల ప్రయోగింపక విడువలేదు. ఆకాలమునందలి రాజకీయోద్యోగులలోని లంచములు మొదలై నయకృత్యముల నణచుటకును కులములోని దురాచారములను మాన్పుటకును సంఘసంస్కారములను దేశమునందంతటను వ్యాపింపజేయుట కును మాచేతిలో వివేకవర్ధనీప్రతిక యమూల్యాయుధముగానుండెను. దానిని రూపుమాపినగాని మాపక్షము దుర్బలముకాదని మాప్రతిపక్షులు తలచి, ప్రతికాప్రకటనమునకు మూలమయిన ముద్రాశాలభాగస్థులను ప్రేరేచి ముద్రాయంత్రము పనిని నిలుపునట్లుచేసిరి. భాగస్థులలో నే నొకఁడను; రెండవ వాఁడయిన నామిత్రుఁడు రాజామంత్రివెగడ దుర్గామల్లికార్జున ప్రసాద రావు బహదూరుగారు కాలధర్మము నొందుట తటస్థించెను; తక్కిన నలుగురును సంస్కారవిషయమున నాప్రతిపక్షుకోటిలోనివారు; వారిలో సరిపల్లె గోపాలకృష్ణమ్మగారు వితంతు వివాహవిపక్షయోధులకు ప్రధాననాయకుఁడు. పూర్వార్చార పరాఘ్నుఁడైన చల్లపల్లి రామబ్రహ్మముగారు నాతోడఁగూడి పనిచేసిన బాపయ్యగారి జ్యేష్ఠభ్రాత; నాళము కామరాజుగారును పండిత మహాదేవుఁడుగారును రామ బ్రహ్మముగారి చేతిలోనుండి యాయన నడిపించి నట్లు నడుచువారు. ఈకడపటివారు నలుగురునుజేరి పని మానిపించిరిగాని ముద్రాశాలను నాయొద్దనుండి తొలగించుటకు శక్తులు కాకపోయిరి. వారు ముద్రాయంత్రమును విక్రయింపవలెనని తమ యభిప్రాయమును దెలుపగా

య 1250 లను వారికిచ్చి ముద్రాయంత్రమును నేనే కొని పని నెప్పటివలె సాగింపఁజేసితిని. నేను వితంతువివాహోద్యమములో మునిగియున్నప్పుడు సహితము మిత్రసహాయమున నిర్భయముగా నితరుల దౌష్ట్యములను వెల్లడించి ధర్మస్థాపనముచేయఁ బాటుపడుచు నేయుంటిని. ఈవిషయమున శ్రీ మైదా రామకృష్ణయ్యగారి లేఖలలోని కొన్ని వాక్యము లిందుదాహరించెదను.

1. “కాకినాడ. 1—10—81.

గొప్పవారికి విరోధముగ మీరువ్రాసిన వ్యాసములలో కొన్నిటిని చదివినప్పుడెల్లను నేనత్యంతకంపమును బొందుచున్నాను. ఈయంశములలో దేనిలోనైనను మీరు చిక్కులలో పడుదురేమోయని నేను భయపడుచున్నాను. మీకనేక శత్రువులున్నారు.....మీకడపటిదానిలో జాన్ సన్ గారి విషయమునను పురపారిశుద్ధ్యసంఘము విషయమునను స్మిత్తుగారి విషయమునను మీవ్యాఖ్యానములను విచారముతో చదివినాను. ఎవరైనను మేము లక్ష్యము చేయమని మీరంటిరి. ఇది జాన్ సన్ గారి సుద్దేశింపఁబడినది. దండ విధాయులతోను దండశాఖాధికారులతోను తగవు పెట్టుకొనవలదని నేను మీకు హితముచెప్పుచున్నాను.....దీని యంతవలనను నేను చెప్పఁదలఁచుకొన్న దేమనఁగా—ఏదినమునైనను మీరు శ్రమలోనికి వచ్చెడు పక్షమున, వితంతుపక్షములో నొక గొప్ప పోషకుని నేను పోగొట్టుకొనవలసివచ్చును. ఆవేడి మీతో పడిపోవును. ” *

* “I get very nervous whenever I read some of the articles of your paper when you attack big men. I fear in any one of the occasions you will get into trouble. You have many enemies.....In your last I read with sorrow your remarks about Mr. Johnson, the Municipality and Mr. Schmidt. You said in it ‘we do not care whoever it may be.’ It is meant for Mr. Johnson. I do not advise you to get into row with Magistrates and criminal Judges.....By all this I mean to say that one day if you get into trouble, I should lose a great patron in widows’ cause. The warmth will fall with you.”

ఇందు పేర్కొనబడిన దండవిధాయకులైన జాన్ సన్ దొరగారే రెండుమాసముల తరువాత జరిగిన వితంతు వివాహసమయమున తాము స్వీయముగావచ్చి యూరేగింపువేడుకను నడపి నాకెంతో సాయముచేసిరి ; డాక్టర్ స్మిత్తు దొరగారిప్పటికిని నాకు మిత్రులయి రాజమహేంద్రవరమువచ్చి నప్పడెల్లను నన్ను చూచి పోవకమానరు.

2. “ కాకినాడ. 26—3—84.

“ మీ క్షేమమును గోరెడు మిత్రుడనుగాను, మీరు అశరణ్యలైబాధింపబడు జాతికి గొప్పయనుగ్రహమును జేయుచున్న గొప్ప సంస్కర్తలయినదీనను కెల్సల్ గారి విషయమైన మీవ్యాఖ్యానములు రుచ్యమైనవికావని మీకు వ్రాసి తెలుపగోరుచున్నాను. మీకు రహస్యమైనట్టికాని బహిరంగమైనట్టి కాని శత్రువు కావచ్చునని నేను భయపడుచున్నాను..... మీరు ప్రజలకు మిక్కిలి విలువ గలవారు. కాబట్టి యిటువంటి గొప్పవారును బలవంతులునైన వారినిగూర్చి వ్రాయకుండు. మేము మిమ్ము పోగొట్టుకొన్న పక్షమున, మేము సమస్తమును పోగొట్టుకొందుము. నన్ను తుమింపుండు.” *

మండల న్యాయాధిపతియైన యీ కెల్సల్ దొరగారు నాకు పరమ మిత్రులయి రాజమహేంద్రవరములోనున్న ప్పడు మాయింటికి వచ్చుచుండుట యేకాక యుపకారవేతనమునుబడసి యింగ్లండునకుఁబోయిన తరువాత సహిత మప్పడప్పడిప్పటికిని నాపేర లేఖలు వ్రాయుచున్నారు.

† “ As a friend interested in you and as you are a great reformer conferring a great boon to the defencelessly afflicted sex, I wish to write and tell you that your remarks about Mr. Kelsal &c.....are not palatable. I fear, you may find a secret or public enemy.....you are to the public a very valuable one. So don't write about great and powerful men like this. If we lose you, we lose every thing. Excuse me.”

ఈయంశము నిచ్చటవిడిచి మరల మనవెనుకటి కథకు పోవుదము. లక్ష్మీనరసింహముగారు తెచ్చిన యభియోగము పోయినతరువాత ప్రతిపక్షులు తమకు సంపూర్ణజయము కలిగినదని విష్ణువీఁగుచు విధవావివాహపక్షము మరల నెప్పటికిని తలయెత్తలేకుండ స్థిరముగాచెడినదని పరమానంద హృదయార విందులయి మిన్నందియుండిరి. మాలోని మహాద్వైర్యవంతులు సహితము మరల వివాహములు కావని యద్వైర్యపడి నిరుత్సాహులయిరి. ఈ సమయములో మామ పాతశాలలోని విద్యార్థులనేకులు పెట్టనికోటగానుండి చేతనయిన సర్వ విధముల తోడుపడినారు; కొందఁలెక్కడకు పొమ్మన్నను పోయి చేయు మన్న పనిని రెండవవారెఱుఁగకుండ చేయుచువచ్చిరి. విద్యార్థులకు మాఱుం దెంత యభిమానముండెనో, వారెంతటి ద్వైర్యోత్సాహములును విశ్వాసమును కార్యనిర్వహణాసక్తియు లోకోపకార చింతయు కలవారయి యుండిరో, యీక్రింది సంగతివలనఁ గొంతతేట పడవచ్చును—

లక్ష్మీనరసింహముగారి యభియోగము పోయినతరువాత శ్రీశంకరా చార్యులవారును వారిని పురస్కరించుకొనియున్న మాపురమువారును మహాో చ్ఛాయదశయందుండి విజయగర్వముచేత మిన్నను మన్నను గానకుండిరి. ఆయభియోగము పోయినమఱునాఁడు శంకరాచార్యస్వాములవారిని మహా వైభవముతో మావీధిని మాగుమ్మముముందఱినుండి గొనిపోయి రాత్రి కరదీ పికాసహస్రములతో రాజమహేంద్రపురవీధులలో నూరేగించిరి; కాని మా యింటికిముందట నల్లరి యేమాత్రమునుచేయక నిశ్శబ్దముగా సాగిపోయిరి. నాఁడే యావార్తను తంత్రీముఖమున కాకినాడకు పంపఁగా నాలేఖను కాకినాడ పురజనులు పల్లకిలోఁబెట్టి యారాత్రియే యూరేగించి గొప్పయుత్సవముచేసి పయిడా రామకృష్ణయ్యగారి యింటిముందునిలిచి యంతటిధనికుని చెల్లుబడి కలిగినవానిని సహితము లక్ష్యముచేయక, ఆయనగుమ్మమువద్ద చప్పటలుగొట్టి కేకలువేసి చేయఁగలిగినంత యల్లరిచేసిరి. ఈయల్లరియే రామకృష్ణయ్యగారి ద్వైర్యమును చలింపఁజేసి యాయనను ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోబడునట్లు చేసి

నది. ఇటువంటి సంతోషదినములలో స్వాములవారు రాజమహేంద్రవరమును విడువక మాపక్షమువారికి మఱింత యవమానముకలుగుటకయి ప్రతిదినమును వాద్యములతో వీధులగుండ నూరేగుచు భిక్షులుచేయుచు కొన్ని మాసము లక్కడనే నిలిచియుండిరి. ఆకాలములో స్వాములవారు విధవావివాహముల నెంతనిషేధించుచు వచ్చినను ఘోటక బ్రహ్మచారులైన వారి శిష్యులుమాత్రము రండలతోడ రాత్రు లమంత్రకములైన వివాహములను రహస్యముగా జరపుచునే వచ్చిరి పాతశాలలోని విద్యార్థులు కొందఱీరహస్యమునుకనిపెట్టి యొకనాటిరాత్రి కాచియుండి యొకబ్రాహ్మణ వితంతువుతో సంసారముచేయుచున్న బ్రహ్మచారిశిష్యుని పట్టుకొని, ఆయనూర్వ దంపతులను వీధిలోనికీడ్చుకొనివచ్చి యెల్లవారికినిజూపి యవమానపఱచిరి. అందుచేత స్వాములవారి శిష్యులకందఱికిని పాతశాలలోని విద్యార్థులమీఁద విద్వేషముపుట్టి వారి బాలురమీఁద నేలాగునైన పగతీర్చుకోవలెనని నిశ్చయము చేసికొనియుండిరి. ఇట్లుండఁగా వారికి సమయము సహితము వెంటనే దొరకెనది. రెండుదినములయినతరువాత పగలు పండ్రెండుగంటలవేళ స్వాములవారి శిష్యులు గోదావరిలో స్నానముచేయుచుండఁగా, పాతశాల విడిచినతరువాత విద్యార్థు లిద్దఱుక్కడకు స్నానమునకుపోయిరి. వారినిచూచి యాస్వాములవారిశిష్యులు పాతశాలంజదువుకొను విద్యార్థుల నందఱినికలిపి తిట్టఁగా, ఎవరు తప్పిదముచేసిరో వారినే తిట్టవలయునుగాని మొత్తముమీఁద తిట్టుట న్యాయముకాదని యొకవిద్యార్థి మందలించినందున వాక్కలహము ముగిరి పిండివంటలు నిత్యమును తిని బిల్గిసియున్న యా శిష్యు లాచిన్నవానిని పట్టుకొని నిష్కరుణులయి క్రూరముగా కొట్టిరి. అప్పుడక్కడనున్న రెండవ విద్యార్థి పాటిపోయి యీ సమాచారమును పట్టణములో చెప్పఁగా, పాతశాలలోని విద్యార్థు లనేకులు కూడుకొని తమతోడిబాలకుని క్రూరముగా ప్రహరించి నందునకయి యాదుండగపు శిష్యులను దండింపవలయునని ప్రతిజ్ఞ చేసికొని గుంపులుకూడి కోపముతో స్వాములవారున్న గృహముముందు వీధిలో తిరుగ

సాగిన్ విద్యార్థుల యాగ్రహమునుజూచి భయపడి యశిష్యులు వీధిలోనికి రాక యింటిలో నడఁగియుండుటయేకాక యిద్దతా రక్షకభటులను సహాయులనుగా తెచ్చుకొని వాకిటిలో కావలియుంచుకొనిరి. విద్యార్థులప్రకారముగా రాత్రిజామువఱకును తిరిగి స్వాములవారిశిష్యు లిల్లువెడలివచ్చు జాడ కానక విసిగి నాటి కిండ్లకుపోయిరి. శిష్యులటుతరువాత సహితము వీధి మొగము చూచుటకు సాహసింపలేక తమకు కావలసిన వస్తువులను గోడచాటుననుండి పొరుగువారిని బతిమాలుకొని తెప్పించుకొని, దాహశాంతికయి మంచిసీరు కావలసిరాఁగా రాత్రి రెండుజాములవేళ నందఱును కట్టుబడుట కొని గుంపుగా బైలుదేటి యారక్షకభటులను వెంటనుంచుకొని గోదావరికి పోయి నీరుతెచ్చుకొనిరి. మఱునాటి యుదయమున యథాప్రకారముగా విద్యార్థులు పాఠశాలకుపోయిరి. ఆమధ్యాహ్నమున వీధులలో విద్యార్థుల సందడి యంతగా కానరాకపోయినందున కొంత ధైర్యముతెచ్చుకొని యా శిష్యులు వీధితొక్క సాహసించి యయిదాఱుగు రొక్కకూటమిగాచేరి బహిర్భూమికి పోవునిమిత్తమయి రెండుమూఁడుగడియల ప్రాద్దుండఁగా గోదావరియొడ్డుననున్న యిసుకతిప్పకేసినడిచిరి. ఈసంగతి యేలాగుననో యొక విద్యార్థికనిపెట్టి తక్కినవారికి సమాచారము పంపెను. ఆశిష్యులును బాహ్య భూమికిపోయి మరలివచ్చుచు గోదావరియొడ్డుననున్న ధాన్యపు పాకలను సమీపించునప్పటికి, వారియెదుట దండధరులవలె కొందఱు విద్యార్థులు కనఁబడిరి. వారు కంటఁబడఁగానే గుండెలు పగిలిపోయి బెదరి ముందుకునడువ కాళ్లురాక బెదరిబెదరిచూచుచు నలుప్రక్కలను చూపునిగిడింపఁగా నానా ముఖముల విద్యార్థులు గుంపులుగుంపులుగా వచ్చుచుండిరి. ఆ సంఖ్యను చూడఁగానే శిష్యులకు మునుపున్న ధైర్యముకూడ మూలముట్టుగ నశింపఁగా నెదిరించుటకు ప్రయత్నముచేయక పిక్కబలముచూపి పాజీపోవుటకు కాళ్లకు బుద్ధిచెప్పిరి. విద్యార్థులు ముందుకువచ్చువారిని పట్టుకొని పాదరక్షప్రయోగములచేత బుద్ధిచెప్పి దాసులమనిపించుకొని యా శిష్యులను విడిచిపెట్టిరి.

ముందుపరుగై త్తినవారి యవస్థనుజూచి వెనుకటివారు తాము వారిదాడి పట్టక ప్రాణరక్షణార్థమయి గోదావరిలోదిగి కంతములోఁతువఱకును పాటిపోయిరి. విద్యార్థులు కొందఱు వారిని వెంబడించిపట్టుకొని నీటిలోముంచి లేవనెత్తి కొన్ని నిమిషములు వారి తలలను మద్దెలలనుగాఁజేసి వినోదించి తమతోడి విద్యార్థి నన్యాయముగాకొట్టిన ఋణమును వడ్డీతోడఁగూడ తీర్చుకొనిరి. మొట్టమొదట దెబ్బలుతిని తప్పించుకొనిపోయిన యిద్దఱుశిష్యులును వాయు వేగమున పరుగెత్తి స్వాములవారి సన్నిధానముచేరి కన్నీటితో పాదములు కడుగుచు హూణవిద్యాశాలలోని బాలురవలన జగద్గురువుయొక్క శిష్యులకు సంప్రాప్తమయిన కష్టపాటును విన్నవించుకొని, అక్కడనున్న రక్షకభటుల తోడ కొన్ని నిమిషములఁగో మరల యుద్ధభూమినిచేరిరి. రక్షకభటు లా శూరులతో రణరంగమును చేరునప్పటి కక్కడ నిన్నూఱుగురు విద్యార్థులకంటె నధికముగాఁచేరియుండిరి. నీటిలోనున్న విద్యార్థు లా రక్షకభటులను జూచి శిష్యులనువిడిచిపెట్టి తాము నీటిలోమునిగి యీది మఱియొకరేవునతేలి యింటికిపోయిరి. చేతిలోనిపాత్రలను నీటిలో పోఁగొట్టుకొని యపాత్రులయి యున్న యాశిష్యులను వెంటఁబెట్టుకొనిపోయి రక్షకభటులు వారిని స్వాముల వారితోఁ జేర్చిరి. స్వాములవారు శిఖాయస్థోపవీతములను విసర్జించినను రాగ ద్వేషాదులను మాత్రము విసర్జింపనందున శిష్యులకు సంభవించిన దుర్దశ నిమిత్తమయి కొంతసేపువిలపించి యావిద్యార్థులను శపించి యూరివారు తమ్మువచ్చి ప్రార్థించి యలుకతీర్చెఱఁగెమోయని వీతమునువిడిచి లేచిపోయెదమని వారికిని వీరికిని సమాచారములు పంపిరి. ఆరాత్రి బడిపిల్లలు స్వాములవారి శిష్యులను కొట్టి చంపిరనియే పట్టణములో ప్రవాదముపుట్టెను. అందుచేత విధవా వివాహములకు ప్రతిపక్షులు గానున్న వారు వీధులలో మొగము చూపుటకే తెగింప లేకపోయిరి. నేనాసమయమున చల్లగాలి ననుభవించుచు మారేవున గోదావరిలోని యొకపడవమీఁదఁ గూరుచుండియుండుటచే స్రోద్ధుపోయి యింటికిఁ గోపువఱకును నాకీవార్తయే తెలిసినదికాదు. ప్రథమాస్త్ర పరీక్షనిచ్చి

స్వామివాదిగానుండి మొట్టమొదట మాలోఁజేరియుండినను ఇప్పుడు శ్రీ పునర్వివాహ నిషేధవాదులకు నాయకుఁడుగానుండిన యొక ప్రబల గృహస్థా సమయమున చల్లగాలికై నేను కూరుచుండినతావున కవతిదూరముననే గోదా వరియొడ్డున కూరుచుండియుండి యెవ్వరోవచ్చి యాశిష్యులవార్తను చెవిలో చెప్పఁగానే యక్షార్థముపుట్టి తన సేవకునిచేతిలోని దీపమునారిపించి తలనిండ ముసుఁగువేసికొని రాజమార్గముననడువక ప్రాణము లఱచేతిలో పెట్టుకొని సందులగుండపోయి యిల్లుచేరి తిరిగిచూచెను. అటువంటిస్థితిలో స్వాముల వారికి ముఖ్యబలముగానున్న వారొక్కరును వారినూరార్చుటకయిన ఆరాత్రి పీతదర్శనమునకురాక, తత్క్షణ మూరువిడిచిపొండని దూరమునుండి లోక గురు వులకు సందేశమును బంపిరి. వారియాలోచనప్రకారముగా మఱునాటి యుదయమున విద్యార్థులు తమ విద్యాశాలనుండి రాకమునుపే స్వాములవారు తమ పీతమును మాపట్టణమునుండి తరలించి పొగయోడకుకట్టిన పడవలో శిష్య బృందముతో తాము నదినితరించి భిక్షులుచేయింపలేక శ్రమపడుచున్న మా పురమువారినికూడ తరింపఁజేసిరి. స్వాములవారు మాపురములో నశ్టేయుండిన యెడల విద్యార్థులు వారిపీతమును గొనిపోయి గోదావరిలో పడవేసేదరనికూడ నొకప్రవాదము పుట్టెను. మొట్టమొదట దెబ్బలుపడిన విద్యార్థి స్వాముల వారి శిష్యులమీఁదను, స్వాములవారి శిష్యులు విద్యార్థులమీఁదను ధర్మసభలలో నభియోగములు తెచ్చిరికాని దండవిధాయకుఁడు జగద్గురుల శిష్యుల కైదేసిరూపాయలు ధనదండనము విధించి ఋజువులైనందున విద్యార్థులను విడిచిపెట్టెను. స్వాములవారికి సంభవించిన యీవిపత్తువలన మా ప్రతిపత్తులకు కొంతగర్వభంగము కాఁగా కొంతకాలము వారు మమ్మధికముగా చాఁచింపకుండిరి.

ఇక్కడమేము మాపాట్లుపడుచుండఁగా, చెన్న పట్టణములోని మా స్నేహితులూరఁకుండినవారుకారు. శ్రీపల్లె చెంచలరావుపంతులుగారును దివాన్ బహదూర్ రఘునాథరావుగారును మాపత్తుమునుబలపఱుపవలెనని యెవ్వరెవ్వరు

మాతో భోజనములుచేసి యేవిధమున తోడుపడుదురో తెలిసికొన్నట్లకయి పత్రికలలో ప్రకటనలు ప్రచురింపఁగా పేరుగలవా రిరువదిముప్పదిమంది భోజనములు చేయుటకు సంసిద్ధులయియున్న ట్టుత్తరములు వ్రాసిరి. హిందూ పత్రికలలో ప్రతిదినమును మూడునాలుగేసి యుత్తరములు ప్రకటింపఁబడుచు వచ్చినవి. ప్రకటింపఁబడిన యుత్తరములలో నధికసంఖ్యవి యంతగా ప్రోత్సాహకరములుగా నుండకపోయినను, ప్రోత్సాహకరములుగానున్న నే యప్పటి మా పనికి చాలియుండునట్లు కనబడెను. మాతో సహభోజనమున కేర్పాటుచేసి మాకు ప్రోత్సాహముకలిగించుటకయి చెంచలగావు పంతులుగారు మమ్మిచ్చుటకురండని యాహ్వానముచేసిరి. నేనాయాహ్వానము నంగీకరించి యీస్వయం సెలవులలో కుటుంబసహితముగా నచటికిఁబోవ నిశ్చయించి నాయభిప్రాయమును వారికిఁదెలిపితిని. తమయుత్తరమును జూచువఱకును బైలుదేజవలదని తంతిసమాచారమును బంపి 12 వ మార్చి తేదిని మైలాపురమునుండి నారు నాకిట్లు వ్రాసిరి—

“ నా ప్రియమిత్రుఁడా !

మీయుత్తరమునకు ప్రత్యుత్తరమైన నాతంత్రీవాగ్ద మీకాశాభంగము కలిగింపదని నమ్ముచున్నాను. మనము పూనినపక్షమునందు గొప్పయాదరము పూనుచున్నట్లు మీరెఱిగిన రఘునాథరావు వారిసాహాయ్యమునుగోరుచు తన మిత్రులకందఱికిని విజ్ఞాపనమును బంపియున్నాఁడు. కాగ్యములలో మనము తొందరపడినపక్షమున ఎవరిసాయము మనకుముఖ్యమో యటువంటి యుపేక్షలు యొక్క సాహాయ్యమును మనము పోగొట్టుకొనవచ్చునని ఆయన తలఁచుచున్నాఁడు. అందుచేత నాతఁడు వచ్చెడు ఏప్రిల్ 30 వ తేది వఱకును మీ ప్రయాణము నిలుపవలసినట్లు మిమ్ము ప్రార్థింపుమని నన్ను కోరెను. మావర్తమానము నన్యధాగ్రహించి, మీకు సహాయముచేయుటకు మేముచేసిన వాగ్దానమును కొంతవఱకు మరలించుకొంటుగా మీరు భావింపగని నేను నమ్ముచున్నాను. ఆయినను మీరు వెంటనేరావలెనని నిశ్చయించుకొన్న పక్షమున,

మీరట్లు చేయవచ్చును. నేను మిమ్ము మాయంటనైనను పెట్టుకొనెదను ; లేదా మీ నిమిత్తమయి ప్రత్యేకముగా నొక యిల్లయినను కుదిర్చెదను. ఎట్లయినను నేను మీతో భోజనముచేసి మిమ్ము బ్రాహ్మణునిగా నంగీకరించుటకు నాకాక్షేపణయుండదు.” *

మాకప్పుడు వేసవికాలపు సెలవులారంభ మగును గనుకను, అప్పుడు పోయినయెడల మఱికొంతకాల మధికముగానుండి యుపన్యాసము లియ్యవచ్చును గనుకను, నేనును మెయిసెలలో పోవుటయే మంచిదనియెంచి యా సెలమొదట ప్రథమవివాహ దంపతులతోడఁ గూడవచ్చెదనని వ్రాసితిని. దానికి మరల 1882 వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 26 వ తేదీని పంతులుగా రిట్లు బదులువ్రాసిరి—

“ప్రియమిత్రుడా!

రఘునాథరావుగారేదో యుపనయనము నిమిత్తము మెయి మూడవ తేదీని స్వగ్రామమునకు వెళ్లి, ఆ నెల 20 వ తేదీవఱకును తిరిగిరారు. మీ సెలవు

* “ My dear friend,

I hope that my telegram in reply to your letter will not disappoint you. Raghoonadharao who, you know, takes great interest in the cause we have taken up, has issued a circular to all his friends inviting their co-operation.

He thinks that if we precipitate matters we may lose the support of many whose aid will be of importance to us. He therefore asked me to beg you to defer your journey till 30th April next. I hope that you will not misconstrue our policy and regard it as a partial retraction of our promise to support you. If you however are resolved upon coming here at once, you may do so, and I will receive you either at my own house, or find a separate lodging for you. In either case, I shall have no objection to eat with you and recognize you as a Brahmin.....”

లెప్పుడు ముగియునో నేనెఱుఁగను. ఆయన లేకుండ నేనేమియు చేయఁజాలనుగనుక, మీరెట్లయినను మెయి 20 వ తేది తరువాత కొంతకాల మిక్కనుండునట్లేర్పాటు చేసికొనవలెను. అయినను మీయానుకూల్యమునుబట్టి పిరిక్కుడకు ముందుగానే రావచ్చును. రఘునాథరావుగారిక్కడ లేకపోవలవచ్చినదని చింతిల్లుచున్నానుకాని యాయన స్థానాంతరగమన మనివార్యమయినట్లు కనబడుచున్నది.”*

ఈ పక్షమునకు మిత్రుడయి విశాఖపట్టణములో మిక్కిలి ప్రబలమగు గానుండిన యొక సంపన్న గృహస్థునిమీఁద నొకమిత్రుని ప్రేరణచేత గోపాటి శ్రీరాములుగా రనాలోచితముగాఁ దెచ్చిన యొక యభియోగములో సంధిచేయవలెనన్న తలంపుతో ముందుగానే నచ్చటికిపోయి మాటాడవలసివారితో మాటాడి, తరువాత ప్రథమవివాహ దంపతులను వెంటఁబెట్టుకొని భార్యాసహితముగా నొక వంటబ్రాహ్మణునితోడ బైలుదేటి, ముందు మారాకను తంత్రీముఖమున చెంచలరావు పంతులుగారికిఁదెలిపి, విశాఖ రేవులో పొగయోడనెక్కి నాలవదినమున చెన్నపట్టణపు రేవుచేరి, చెంచలరావుపంతులుగా రోడమీఁదికి మనుష్యులనుబంపి, మఱు పడమీఁద ఒడ్డునకుఁగొనివచ్చి యక్కడినుండి బండ్లమీఁద తీసికొనిపోయి

MYLAPORE,

* “My dear friend,

26-4-82.

Raghunadha Rao goes to his village for some upanayanam on 3rd May and will not return till the 20th of that month. I do not know when your vacation terminates. Any how you must arrange to stay here for some time after 20th May, as I can do nothing without him. You can come here however before hand according to your convenience. I am sorry that Raghundha Rao has to be absent, but his absence seems to be unavoidable.”

మైలాపురములో కచ్చ పేశ్వరుని యాలయసమీపమున మాకయి యేర్పఱచిన విశాలగృహమునందు ప్రవేశ పెట్టిరి. మాకేవిధమైన లోపమును లేకుండ సమస్తమును సమకూర్చుచు పంతులుగారు మాయెడల నత్యంతాదరము చూపిరి. నేనును సుఖభోజనముచేయుచు పంతులుగారు పంపిన గుఱ్ఱపు బండ్లమీఁద పోయి యక్కడ నుపన్యాసములిచ్చుచు రఘునాథరావుగారి రాకను ప్రతీక్షించుచుంటిని. నేనొకసారి చాకలిపేటలో వితంతు వివాహమునుగూర్చి యుపన్యాసించు చుండఁగా మూర్ఖులయిన వైష్ణవబ్రాహ్మణులు చుట్టుముట్టి నన్ను మర్దింపఁజూచిరిగాని నా మిత్రులైన పనప్పాకము ఆనందాచార్యులు గారు యుక్తసమయములో కనిపెట్టి నన్నక్కడనుండి తొలగించి తమ బండిలో నెక్కించుకొని దూరముగాఁగొనిపోవుటచేత వారిబారినుండి తప్పించుకొంటిని. ఇంకొక్కసారి నేను పెద్దినాయనిపేటలో (Blacktown) నుపన్యాసించుచుండఁగా పండితు లశేకులుచేరి యుపన్యాసాంతమున ప్రశ్నలు వేసి నన్ను పరాభవింపనెంచి, వితంతువు వివాహముచేసికొన్నచో దాని పూర్వభర్తయొక్క శ్రాద్ధము లెవ్వరు పెట్టుదురనియు, ఆశౌచమెట్లు పట్టవలయుననియు, ఇట్టివే యనేక ప్రశ్నములువేసిరి. నేను వానికన్నిటికిని శాస్త్రోక్తములయిన సమాధానములను చెప్పితిని. ఈ విధముగా నన్నోడింప లేక భగ్నమనోరథులయి కడపట “మీకు శాస్త్రములయందు విశ్వాసమున్నదా?” యని ప్రశ్న వేసిరి. “లేదు. ఆత్మసంరక్షణార్థమును శాస్త్ర విశ్వాసముగలవారి నిమిత్తమును నేను శాస్త్ర ప్రమాణములను జూపుచున్నాను.” అనిచెప్పి, పూర్వమొక గ్రుడ్డివాఁడు దీపము చేతఁబట్టుకొని దారినిబోవుచు నీకదియేమి యుపయోగమని దారినిపోవువా రడిగినప్పుడు మీకు దారికనఁబఱుచుటకును చీకటిలో కనఁబడక మీరు నామీఁదఁబడి యపాయము కలిగింపకుండ నన్ను కాపాడుకొనుటకును దీనిని వహించుచున్నానని యుత్తరముచెప్పిన కథను దృష్టాంతము చూపితిని. ఇంకొకసారి తిరువల్లికేణిలో గంగనామంటపమువ్విడ జరగిన పండితసభలో కంచి సుబ్బారావుపంతులు

యేమో మాటలేవు ; పామరజనరంజకములైన పరిహాస వాక్యములే విశేషములున్నవి. ఎందుచేతనోకాని నాకు హాస్యవచనరచనా నైపుణ్యమును పుష్కలముగా ప్రసాదించెను. స్వాభావికమైన యాశక్తిని నే నంతగా మోగింపిన నె కొంతవఱకడఁచుచుందును. అప్పుడు కోపోద్రేకముచేత నా మనోహార వశముగాక హాస్యరసప్రవాహము వెల్లువగా పాటెను. అంత యోగ్యదోషబడిన నిందాగర్భితములైన వాక్యములు సువిచారస్థితియందు వే మోగింపఁ - మఁ దగనివైయున్నవి. అయినను నాయుపన్యాసములను వినుచు ప్రవాహ వేదలు నిదియే యధిక హృదయాకర్షకమైనదని చెప్పిరి. తరువాత పునః ప్రవాహ శాస్త్రసంగ్రహము సుపన్యాసరూపమున వ్రాసి యొక సభలో వినిపించి నచ్చటనే యచ్చొత్తించితిని.

ఈ ప్రకారముగా వివాదములతో మేము కాలముపుచ్చుచుండఁగా, హైదరాబాదు రఘునాథరావుగారు చెన్న పట్టణమునకు విచ్చేసిరి. వారును చెంచలరావు పంతులుగారును గలిసి యావఱకు భోజనములుచేసెదమని శూర వాక్యములు లిఖించిన దేశాభిమానులయిన సంస్కారప్రియులకందఱకును నిర్ణీతమున సంస్కారభోజనముకు దయచేయవలసినదని బహుదినములకు ముందుగానే యాహ్వానపత్రికలను బంపిరి. వానికి బదులు వ్రాయుటకే కొందఱు సంస్కారప్రియులకు శీఠికకాలేదు ; పలువురు కార్యాంతర భారములచేత శామ రాజేకపోయినందుకు విచారములు తెలుపుచు తుమార్పణలు చేసిరి ; సుబ్బజ్ఞానానుండిన గణపతయ్యగారుగొక్కరుమాత్ర మాహ్వానమంగీకరించి రాగలిగిరి. అప్పుడు రఘునాథరావుగారును మిత్రులును కన్తప్రేమ నాలోచించి ప్రార్థనారధిస్వామివారి యాలయమునుండి ప్రసాదమును తెప్పించి మాతోడఁ గూడ విందాగించిరి. ఆవిందుకు వచ్చినవారు వివాహదంపతులుగాక రఘునాథరావుగారును చెంచలరావుపంతులుగారును గణపతయ్యగారును దంపూరి కసయ్యగారును మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారును నేనునుగలిసి సాంఘిక సంస్కారాభిమాన ప్కటప్రవర్తులు. ఈ యాటుగూరితోను విందు జయప్రద

ముగా ముగిసినతరువాత చెంచలరావుపంతులుగారు మాకందఱి
బట్టలను కట్టనిచ్చి, ప్రయాణవ్యయములకయి నూలురూపాయల జరిగి
మిచ్చి, మమ్ము వీడుకొల్పఁగా జూలై నెల నడుమను సుఖముగా విదేశముల
మహేంద్రవరము చేరితిమి. శ్రీరాములుగారికి గర్భాధానముచేసి పుట్టియు
పత్నీ సహితముగా విశాఖపట్టణమునకు మరలఁ బంపి వేసితిని.

ఇట్లు మిత్రద్రవ్యముతో మూడుపక్షములు విందులొనగించి స్వచ్ఛ
విహారముచేసివచ్చి స్వస్థలముచేరి మాయెప్పటి వ్యవహారములలో మ
ప్రవేశించితిమి. పలుచోట్లనుండి వచ్చి బహువిధాభిప్రాయములను
రెక్కువమంది యొక్కచోట కూడినప్పుడు వారిలో నెక మాత్రముండ
దుగదా! అట్టివారిలోఁ గొందఱిని వేలుచేయవలసిన యావశ్యకము
లములోనే సంభవించెను. ఈపక్షములోఁ జేరినవారి కిద్దరును కాపురము
డుట కిండ్లయ్యరు. రానుకృష్ణయ్యగారిక్కడకు వచ్చినప్పుడీచిక్కు వారితో
చెప్పఁగా, వివాహము లాడినవారును తత్సంబంధమును కాపురము లుండుట
కయి యిన్నీ సుపేటలో వారొకగృహమును కొనియిచ్చిరి. నెల కొనిమిదేసి
రూపాయలు జీతము లేర్పఱిచి ముందుగా రెండవ పెండ్లిగొనారిత పుట్టినట్టి
వారిని, తరువాత రెండవ పెండ్లి దంపతులను, ఆయింటికిఁ బంపితిని. రామ
కృష్ణయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్త మంగీకరించినతరువాత ముంజాలూరి వెంకట్రా
మయ్యగారు తనతమ్ముని మాయింటదిగవిడిచి, ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని
భార్యతోను కుమారునితోను మాయింటినుండి వెడలిపోయిరి. నల్లగొండ
కోడండరామయ్యగారు తమతల్లికి జబ్బుచేసినందున జూలయినెలలో ప్రాయ
శ్చిత్తము చేయించుకొనిపోయి బంధుజనములోఁ గలిసిరి. వంటబ్రాహ్మణు
లలో నిద్దఱుకూడ మాయిల్లు విడువవలసినవారయిరి. వారిరువురిలో నొకఁడు
మాస్తలాఘవ విద్యయందు నిపుణుఁడు; ఆతనిశక్తిచేత మాయింట నే వస్తువును
పెట్టి కొంచెమేమఱి యుండినను, ఆవస్తువు నిమిషములో నదృశ్యమగుచు
వచ్చెను; మొదటి పెండ్లిదినములలోనే మొదటి వధువుననుపెట్టిన బంగారు

తైడ మాయమయినది; మాయింటగల చిన్నవస్తువులును నేను ధరించెడు స్త్రములును వెక్కులు మాయింటినుండి తరలిపోవుచువచ్చినవి. ఇంటిదొంతు పట్టుకొనుటకష్టముగదా! అనమానపడి యేమయిననన్న పక్షమున మేము బదులిచ్చిన నూలురూపాయలును పోవునేమోయన్న భయమొకటి, వాడు పాటిపోయిన వంటబ్రాహ్మణుడు దొరకడన్న భయమొకటి, సంవత్సరము తీతమిచ్చెదమని వ్రాసియిచ్చి చేసినప్రతిజ్ఞను నడుమను మీఱకూడదన్న భయమొకటి, మమ్ముబాధింపగా ప్రత్యక్షమయిన రుజువు దొరకువఱకును చూడకలెనని మేమప్పటిస్థితినిబట్టి వానినుపేక్షించుచువచ్చితిమి. ఆబ్రాహ్మణుడు మేము చెన్నపట్టణములో నున్నప్పుడు మా ముద్రాక్షరశాలలో పనిలోనున్న మునిసామి యనువాని కత్తెర మొదలయినవానిని తస్కరింపగా, అతడు దిలోపెట్టి దిట్టముగా కొట్టినందున వంటబ్రాహ్మణుడు భయపడి మునిసామిని తనవెంట తానుంచుకొన్న ముండయింటికి తీసికొనిపోయి యాతని వస్తువుల నిచ్చివేసెను. ఆవస్తువులతోడిపాటుగా పోయినవస్తువులు మావిసహితము కొన్నిదొరకినవి. మునిసామికిజడిసి యాబ్రాహ్మణుడు మమ్మువిడిచి పాటిపోయెను. వివాహములుచేయించి విశాఖపట్టణమువెళ్లిన పురోహితుడును ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని స్వజనమునుచేరెను. ఈ ప్రకారముగా మాయింటనున్న వైజనమంతకంతకు తగ్గిపోయి పలుచబడినది. నేను చెన్నపట్టణము వెళ్లదలచుకొన్నప్పుడు ఏప్రిల్ నెలలో ప్రయాణవ్యయముల నిమిత్తము రామకృష్ణయ్యగారునాకిచ్చిన నూలురూపాయలను ఆమాస వ్యయములక్రింద కర్చుచేసితిని. ఆమాసమునకయిన వ్యయముల నిందు క్రిందజూపుచున్నాను—

రామచంద్రరావు(రెండవ పెండ్లికొడుకు)నకు భోజనమునిమిత్తము	రు.7	0	0
రామచంద్రరావుకు పుస్తకములు	2	0	0
„ స్కూలుఫీజు	6	1	0
„ జంపుఖానా	1	10	0
„ కట్టుబట్టలు	5	1	6

రామచంద్రరావుకు గర్భాధానపుకర్చు	...	...	5	0	0
,, గర్భాధానమునకు బట్టలు...	...	...	8	10	0
వంటబ్రాహ్మణుఁడు శేషయ్యజీతము	...	...	7	0	0
,, శీతయ్యకు	...	...	4	0	0
,, విస్సయ్యకు	...	...	4	0	0
,, శీతయ్యతల్లి తద్దినమునకు	...	...	1	0	0
పెమ్మరాజువారి(రెండవ పెండ్లికొమాల్లెపుట్టినింటివారి)కి నెలజీతము	8	0	0		
,, బట్టలు, జూకే నెట్టుతాను	3	0	0		
థామచంద్రరావుమామగారి కాయలనిమిత్తము, పెమ్మరాజువారికి	5	0	0		
పెమ్మరాజువారినిమిత్తము వైద్యునికి (4 విజిట్లను రు. 2—0—0,					
జైపథములను రు. 9—0—0)	11	0	0		
రామచంద్రరావు మామగారి దహనవ్యయము	...	...	11	0	0
వైద్యునికి నాలుగుసార్లు బండికూలి	...	...	1	6	0
నారాయణమూర్తి నెలజీతము	...	...	6	0	0
శూద్రనౌకరు లక్ష్మయ్యకు...	...	...	1	0	0
అప్పారావు (రెండవ పెండ్లికొమాల్లె తమ్ముఁడు) మూలము	0	6	0		
			98	2	6

ఇప్పటికి మా సమాజమునకు నిధిగా భవనముగలదు; నెల చందాలు లేవు; మాసవ్యయములకయినను రామకృష్ణయ్యగారియొక్కో లేవనందేహము. ఈస్థితినింతను శ్రీకంచికృష్ణస్వామిరావు పంతులుగారియొక్కో ముట్టపెట్టుకోగా వారు పరమదయాళురయి తమ యావచ్ఛక్తిని భారపోసి రామకృష్ణయ్యగారిని ప్రోత్సహపఱచి దివాన్ బహదరు రఘునాథరావుగారిని పట్టచంచల రావు పంతులుగారిని బ్రహ్మీలనుగా నేర్పఱపించి జూకే నెల కడపట సదివేల రూపాయలను చెన్న పట్టణమునకుఁ బంపునట్లుచేసిరి. ఈయేర్పాటువలన నైదా రామకృష్ణయ్యగారి రెండుప్రతిభలును నెఱవేరినవి. ప్రాణుచ్చిత్త కాలము

నందు తానికముందు రాజమహేంద్రవర వితంతు వివాహసమాజము వారికి సొమ్ము చంపననిచేసిన రెండవ ప్రతిజ్ఞయు చెల్లినది.— ఎట్లనగా మాకు చెన్న పట్టణమువారు పంపుదురుగాని రామకృష్ణయ్యగారు స్వయముగా సొమ్మియ్యరు; వితంతు వివాహముల నిమిత్తమయి సొమ్మిచ్చెదనన్న మొదటిప్రతిజ్ఞయు చెల్లినది.— ఎట్లనగా సొమ్మును మాకు చెన్న పురివారే పంపినను సొమ్ము రామ కృష్ణయ్యగారిచ్చినదే. ఈవిషయములో మాకు కృష్ణస్వామిరావు పంతులు గారు చేసిన మహోపకారమును మేమెప్పుడును మఱవజాలము. ఈపదివేల రూపాయలును పంపినకాలములో మరల వివాహములు జరుగునన్న నమ్మకము రామకృష్ణయ్యగారి కెంతమాత్రమునులేదు. సొమ్మును చెన్న పట్టణము పంపినప్పుడు రామకృష్ణయ్యగారు చెంచలరావు పంతులుగారి పేరను రఘునాథ రావుగారి పేరను వ్రాసిన యుత్తరములో రెండుసంవత్సరములలోపల వివాహములు జరగనిపక్షమున తమసొమ్ము తమకు మరల పంపి వేయునట్లును, వివాహములయ్యెడు పక్షమున చెన్న పట్టణపు సమాజమువారు రెండువివాహములకు రెండు వేలరూపాయలను వ్యయపఱచుకొనునట్లును వ్రాసి, వివాహములు జరగెడిపక్షమున వివాహమొక్కంటికి వేయేసిరూపాయలచొప్పున నాయొద్దకు పంపుచుండవలసిన దనియు వ్యయములక్రింద జూకె నెల మొదలుకొని నెలకు డెబ్బది యైదు రూపాయలచొప్పున నాకుఁ బంపుచుండవలసినదనియు వ్రాసిరి.

ఏప్రక్కనుజూచినను కష్టములే కనబడుచు, మరల వితంతు వివాహము లగు నన్న యాశ కవకాశములేక, పూనినకార్య మకాలనాశనము నొందునట్లగుపడుచున్న యాకాలములో ఏలాగునైన కొన్ని వివాహములుచేసి యిటువంటి సత్కార్యవృక్షము మనుష్యకుటిలప్రయత్నములవలన నిర్మూలము కానేరదని లోకమునకు మాపవలెనని మేము మఱింత ధైర్యోత్సాహములతో బహుప్రయాసములకొర్చి పనిచేయసాగితిమికాని మొట్టమొదట మాకృషిసఫలమగునట్లు కనబడలేదు. ఆవఱకు తమవితంతు కన్యలకు వరులను విచారించి వివాహముచేయుఁడని మమ్ము బతిమాలుకొన్నవారి కడకు పోయి మేమే బతి

మాలుకోఁగా మాతో మనసిచ్చి మాటాడక పోవుటయేకాక మామీఁద కోప పడి యట్టియనుచిత ప్రసంగమును చేసినందుకు మమ్ము తిట్టసాగిరి; మఱికోఁ దలు మమ్ము తమయిండ్లలోనికే రానీయకపోయిరి. వేంకటప్పయ్యగారు చెన్న పట్టణమునకు పోవుచు కాకినాడనుండి వ్రాసినయుత్తరములో నుదాహరింపబడిన పెద్దిభట్ల యజ్ఞన్న గారును ప్రాథమికపాఠశాలలో నుపాధ్యాయుఁడైన తాడూరి రామారావుగారును నేను వ్రాసినమీఁదట రాజమహేంద్రవరమువచ్చి నాతోమాటాడి మొదటివారు తమచెల్లెలిని స్వశాఖివాడయిన వైదికవరునకిచ్చి వివాహము చేయుటకును, రెండవవారు స్వశాఖిదియైన మాధ్వవితంతువును వివాహమాడుటకును, అంగీకరించిరి. కాబట్టి యిప్పుడొక వైదికవరుఁడును, ఒకమాధ్వవధువును గావలసియుండిరి. వైదికవరుఁడు మా పాఠశాలలోని విద్యార్థులలో నొకఁడు సంసిద్ధుఁడయియే యుండెను; మాధ్వవధువు సహితము లభించినట్లేయుండెను. ఉమ్మెత్తాల వేంకటపతిరావను మాధ్వగృహస్థుఁడొకఁడు నాతో నావఱకు పలుమాలుమాటాడి 1882-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 24-వ తేది నాకీక్రిందియుత్తరము వ్రాసియిచ్చెను.

“మీరు యిదివరలో వితంతువివాహములు చేయించినారని యిట్టి శాస్త్రోక్తమయ్యి లోకోపకారం జరిగించినందుకు చాలాసంతోషంగా వున్నది. నాకుమార్తె అయిన శనగవరపు లక్ష్మీబాయిమ్మకు భర్తచనిపోయినాడు. దానికి సుమారు 16 సంవత్సరములు వయస్సుకలిగియున్నది. తిగ్గీ వివాహంచేతామని ఆలోచిస్తే నాకు ద్రవ్యోపపత్తిలేదు. నీరసుణ్ణి. దానికిముఖ్యంగా వివాహం చేసుకోవలెనని వుద్దేశంవున్నది. మామతస్తుడయ్యి చిన్నవాడు యెవరైవా మీకుకనిపించి యిందుకు అంగీకరించిిన పక్షమును అతనికి సదరు లక్ష్మీబాయిమ్మను వివాహంచేసి మీరు నాకు కర్పణకుండా జరిగించినపక్షమున నేను చాలాసంతోషిస్తున్నాను గనుక విశదంని వ్రాశినాను. చిత్తగించవలెను. దిలర జూన్ ఆగిరాలసం॥ వుమ్మెత్తాల వేంకటపతిరావు.”

సరిగా కార్యముకావలసి వచ్చునప్పటికి బంధువులకు తెలియుటచేత వేంకటపతిరావుగారును, యజ్ఞన్నగారును, కూడభయపడి యిద్దఱును వెనుక తీసిరి. వేంకటపతిరావుగారి కూతురును, యజ్ఞన్నగారి చెల్లెలును, ఇద్దఱును చదువుకొన్న వారయి నాకావటకే యుత్తరములు వ్రాసియుండిరి. అందుచేత సంగతులను విడిచిపెట్టి యింకస్వయముగా నాబాలవితంతువులతోనే యుత్తర ప్రత్యుత్తరములను జరపి కార్యమును సాధింపవలెనని నేను నిశ్చయించుకొంటిని. ఇద్దఱిలో నొకచిన్నది పెద్దాపురములోనున్నది; ఇంకొకచిన్నది కాకినాడలోనున్నది. నేను వారిపేరనే యుత్తరములు వ్రాసెడుపక్షమున, రహస్యము వెల్లడియయి కార్యభంగము కాకమానదు. వితంతువివాహ సంస్కారవ్యాపనమునం దవ్యాజాదరము గలవారయి నిపుణులై కార్యదక్షులయిన యిద్దఱుమిత్రులీవిషయమున గూఢముగా పనిచేయుటకయి పెద్దాపురమునందొకరును కాకినాడయందొకరును గావలసియుండిరి. ఆకాలమునందు రాజమహేంద్రవరనివాసులయి కార్యదక్షులయి వితంతువివాహ పక్షావలంబులయి మాకత్యంతా ప్తులయిన గుమ్మడిదల మనోహరము పంతులుగారు పెద్దాపురమునందు పోలీసు ఇన్స్పెక్టరుగా నుండిరి; మాపక్షమున శ్రద్ధాశువులయి పనిచేయుచుండిన పెండెకట్ల లచ్చిరాజుగారు కాకినాడ జగన్నాథపురములో నుండిరిగాని పనిచేయవలసిన స్థలమునకు వారియిల్లెంతో దూరమున నుండెను. అయినను ఈయుభయమిత్రులవలనను కార్యముసాధింపవలెనని నేను నిశ్చయించుకొంటిని. ఇంతలో మాపక్షమునం దభిమానముగలవాడయి మేము కృషిచేయవలసిన చిన్నదాని యింటియెదుటనే కాపురముండిన తంజావూరి వేంకటచలపతిరావుగారు లభింపఁగా కాకినాడలో ఆయనవలన కార్యసాఫల్యమును బడయుట కేర్పఱుచుకొంటిని. స్టేట్యూటరీ సివిల్ సర్విస్ సంబంధమున గవర్రాజుగారుచెన్నపురికి పోవలసిన యావశ్యకము తటస్థింపఁగా, ఈ విషయమయి కాకినాడలో పనిచేయుటకును, కొట్టుపడిపోయిన లక్ష్మీనరసింహముగారి యభియోగ సంబంధమైన యుపర్యభియోగ విషయమయి చెన్న

పట్టణములో పనిచేయుటకును, వితంతువివాహపక్షమున నేనాయనను నియమించితిని. ఆయన చెన్న పురికి పోవుచు దారిలో కాకినాడనుండి 1882 సం॥ ఆగస్టు 24-వ తేదీని నాకిట్లు వ్రాసిరి :—

“ నాప్రియ గౌరవనీయమిత్రుడా !

“ ఎల్లారా పొగయోడ నేడిక్కడ ప్రతీక్షింపబడుచున్నది. అందుచే నేను వెళ్ళిపోవుచున్నాను. పై-రా-గారిని, జడ్జినిచూచితిని. నేను డగ్లూము గారినికూడ దర్శించితిని. పై-రా-గారిని కార్మెకల్, చెంచలరావు మొదలైన వారికి తంత్రీవార్తలు పంపునట్లుచేసితిని. సబుజడ్జి అప్పీలులేదని తలచుచున్నాడు. ముందుముందు మనము సివిల్ వ్యాజ్యము తీసికొనిరావచ్చును. డగ్లూముగారును సబుజడ్జియు నాకావిషయమున దీగ్గోపన్యాసములనుచేసిరి. లచ్చిరాజుగారు, రామారావు మొదలయినవారిని చూచితిని. తన్ను స్వశాఖవాని కెవ్వనికైన వివాహముచేయుమని కోరుచు స్వహస్తముతో ఆచిన్నది మీపేర వ్రాసినయుత్తర మొకటి వారియొద్దనున్నది. వివాహమినెలలో జరుపబడవచ్చునని నేను తలచుచున్నాను. రేపుగాని పయి శనివారమునాడుగాని మీయొద్దకు పోవలసినదని నేను పెండ్లికుమారునితోఁ జెప్పితిని. ఆచిన్నది యొక్కపర్యాయము తల్లిదండ్రుల యొద్దనుండి తొలగింపబడిన పక్షమున అప్పుడు తల్లిదండ్రులవద్దకు మరల పోవలెనన్న మోహమునంతను ఆమె మరల్చుకోఁగలదు. ఈవివాహమును గూర్చి నేను సబుజడ్జితో ముట్టాడలేక పోయినందుకు విచారించుచున్నాను. మరల నొక్కవివాహము జరిగింపబడిన పక్షమున, అప్పుడు మఱి కొన్ని జరిగించుట కాశయున్నది. ఈసంగతులు నాతోచెప్పబడినవి.

మంచిది. ఈప్రయాణమువలనఁ గలిగిన ధనకాలనష్టము లఱుండఁగాను, శ్రమయఱుండఁగాను, ఒక్కవిషయమయి నేను రాజమహేంద్రవరమునువిడిచినందుకు చింతనొందుచున్నాను. మిక్కిలి విలువగలవని నేను తలంపవలసినవి యిప్పుడు రాజమహేంద్రవరములో రెండు ఆత్మలున్నవి. అభి శ్రమపడుచు

స్నానము గనుక, మీయారోగ్య విషయమయి నేను ముఖ్యముగా భయపడుచున్నాను. మీకోసమును, నాకోసమును, మనదేశముకోసమును, దేవునికోసమును, దయచేసి మీమేదస్సునకు భారము పెట్టకుండు. ఈపుస్తకమును అపుస్తకమును భాషాంతరీకరింపవలెనన్న తలంపును అధ్యయనము కొంత కాలమువఱకు ననుకట్టిపెట్టుండు. మఱియొవ్వరైనను వివేకవర్ధనిని జరపనిండు. రాత్రి పాఠశాల విషయమైన యల్పవివాదములలో తగులుకొనకుండు. అతడు మంచి దారికి రానేరనివాడైన, పోనిండు.

సంబంధములను కుదిర్చి యావశ్యకమైన పనిచేయుటకు సంపద వెంకన్నగారిని మనము పనిలో పెట్టవలెనని తలచుచున్నాను. దీనినిగూర్చి నేను మైరా గారితో మాటాడినాను. ఆయనకు మీరుకూడ వ్రాయుండు. మీరు చెప్పిన యింకొక మనుష్యుని కనుగొనుటకు నేను శక్తుడను కాలేదు. లచ్చి రాజుగారి కాతని పేరిచ్చినాను.”*

*“Cocanada, 24th August 82.

My dear and respected Friend,

The S. S. Ellora is expected here today. So I shall be off. I saw Mr. P. R. and ‘Judge.’ I also visited Mr. Durham. I caused Mr. P. R. to send telegrams to Mr. Carmichael, Chenchalrow &c. The Sub Judge thinks that no appeal may be filed. We must bring a civil suit by and bye. Mr. Durham and Sub Judge gave me rather long lectures on the subject.

I saw Mr. Lachiraju, Ramarow &c. They have got a letter in the girl’s own writing to you asking you to marry her to some one of her caste. I think the marriage may be performed this month. I told the bridegroom to go to you tomorrow or next Saturday. If the girl is once removed from her parents, then she can resist the temptation to go back to her parents. I am sorry I have not been able to

పయి యుత్తరములో పేర్కొనబడిన చిన్నది పెద్దాపురపుచిన్నది. మా ప్రయత్నములచేత దొరతనమువారు కొట్టుపడిపోయిన లక్ష్మీనరసింహము గారి యభియోగముపైని ఉన్న త న్యాయసభలో ఉపర్యభియోగమును పెట్టిం చిరి. ఆయుపర్యభియోగములో న్యాయమూర్తి ముత్తుసామయ్యగారు శిష్యు లకు బహిష్కారపత్రికలను పంపుటకు శంకరాచార్య స్వాములవారి కధికార మున్నదనియు, ఆయన తన శిష్యులకుమాత్రమేకాక యితరులకుకూడ తెలియు నట్లుగా బహిష్కార పత్రికలను పోస్టుకార్డులమీదవ్రాసి పంపుట తప్పిద మనియు, నిర్ధారణముచేసి యాయపరాధమునకయి జగద్గురువులయిన యాచా

speak to the subjudge about this marriage. If one marriage is celebrated again, then there is hope for more being performed. I have been of course told these things.

Well, apart from the loss of money and time caused by this trip, apart from the trouble, I am sorry to have left Rajahmundry on one account. There are two souls in Rajahmundry whom I should consider most precious. I am particularly afraid of your health, because you overwork yourself. Please don't burden your brain for your sake, for my sake, for our country's sake and for God's sake. Give up for a time at least all idea of translating this and that book. Let some other person conduct the V—. Please do not involve yourself in those shabby quarrels regarding the Night School. If we find him incorrigible never mind.

I think we must employ సంపర వెంకన్నగారు to engage parties and do the needful. I have spoken about it to Mr. P. R. Please also write to him yourself.

I have not been able to find the other man you spoke of. I gave his name to Mr. Lachiraju.

I am yours

hastily

B. GAVARRAJU".

ర్య స్యాములవారి కిన్నూలు రూపాయలు ధనదండనమును విధించిరి. నా మిత్రుఁడు వ్రాసినట్టు నే ననారోగ్యదశలో నుండుటయు నతికష్టపడుచుండు టయు సత్యమేకాని నాకప్పుడుండిన కార్యోత్సాహమే నాచేత ననేకకార్యములను చేయింపఁగలిగినది. వితంతు వివాహ ప్రయత్న మటుండఁగా, నేను క్రొత్తగ్రంథములను రచించుచుంటిని; వివేకవర్ధనియను వారపత్రికను నడుపుచుంటిని; నగరపారిశుధ్యవిచారణ సంఘమునం దెంతో చుటుకుగా పనిచేయుచుంటిని. శాస్త్రపాఠశాలలోని విద్యార్థులు చందాలువేసికొని పుస్తకములను పలకలనుగొని, పగ లెల్ల పాటుపడివచ్చెడు బీదవాండ్ర విద్యాభివృద్ధి నిమిత్తమయి యొకవిద్యాలలో రాత్రిపాఠశాలనుబెట్టి పాటుపడుచుండఁగా ఆ విద్యాలాలాధికారి రాత్రిపాఠశాల తనదేయని పుస్తకములు మొదలయినవానిని స్వాధీనము చేసికొనెను. గవరాజుగారు వ్రాసినమీదట పోయినపుస్తకములను మరల రాబట్టెడు ప్రయత్నమునుమాని, నామిత్రులు మొదలైనవారిచేత చందాలువేయించి పుస్తకాది పరికరములను కొనియిచ్చి, విద్యార్థులు మఱి యొకచోట రాత్రిపాఠశాలను సాగించెడి యేర్పాటునుచేసితిని. గవరాజుగారు తమయుత్తరములో వ్రాసిన సంపర వెంకన్న గారిని వెంటనే పిలిపించి, నాసొంతమునుండి నెలకెనిమిదిరూపాయలు జీతమిచ్చునట్లేర్పఱచి, గ్రామముల వెంట తిరిగిపనిచేయ నియమించితిని. పట్టపరీక్షయందును ఇతర పరీక్షలయందును కృతార్థుఁడయి, మండలన్యాయసభ (District court) యందు సీరస్తాదారు పదమునొంది, కడపట న్యాయవాదియయి, మరణపర్యంతము నన్ను విడువకుండిన దీ గవరాజుగా రొక్కరే. . .

పెద్దాపురమునందు నామిత్రులయిన మనోహరము పంతులుగారుండిరని చెప్పియుంటినిగదా? వితంతు వివాహపక్షమునం దత్యంతాభిమానము కలిగి యుత్సాహముతో పనిచేయుచుండిన యాయన తమ్ముడైన గుమ్మడిదల సాంబ శివరావుగారు రాజమహేంద్రవరమునుండి యాచిన్నదాని నిమిత్తము పనిచేయుటకు తటచుగా నన్ను గారియొద్దకు వెళ్ళుచు, నాయుత్తరముల నాచిన్న

దానికందఁజేయుచు, ఆచిన్న దానియు త్తరములు నాకుచేరునట్లుచేయుచు, నా కెంతో సహాయఁడుగానుండెను. ఈయనయే యొకసారి యాచిన్న దానిని చామర్లకోటలో పడవయెక్కించి తీసికొనివచ్చు నట్లేర్పాటుచేసి పడవనంతను కుదిర్చి యుంచితిమికాని యాప్రయత్నము కొనసాగినదికాదు. ఆచిన్న దాని యింట పనిచేసెడి యొకకుఱ్ఱుది యాచిన్నది వ్రాసిన యుత్తరములను నాకు పంపుటకయి రహస్యముగా మనోహరము పంతులుగారి యింటనిచ్చుచు, నేను వ్రాసి మనోహరము పంతులుగారి యొద్దకు పంపిన యుత్తరములను గొనిపోయి రెండవ కంటివారెఱుంగకుండ నాచిన్న దాని కందిచ్చుచు, ఉండెను. లేత వయస్సులోనున్న జవ్వనులకు నిరంతర వైధవ్యదుఃఖమునకంటె మరణమే మేలుగా నగపడునుగనుక, తా నేలాగుననైన దుస్సహవైధవ్య బాధనుండి బయలబడి సుఖింపఁగోరి యాచిన్న దే తన్నుఁగొనిపోవుటకుఁగల వివిధమార్గము లను మాకుపదేశించినది. ఆమెచెప్పినయుపాయము ననుసరించి తగినంతమందిని పల్లకి మోచువారిని నియమించి, లక్ష్మీనరసింహముగారు దయాపూర్వకముగా నిచ్చిన యిద్దఱు భటులను తోడిచ్చి మామిత్రులయిన నల్లగొండ - కోదండ రామయ్యగారిని మనోహరము పంతులుగారికి వ్రాసియిచ్చిన యుత్తరముతో పెద్దాపురము పల్లకిలోపంపి, ఆచిన్న దానిని రాత్రివేళ సంకేతస్థలములో కలిసికొని పల్లకిలో నెక్కించుకొని తెల్లవారునప్పటికి రాజమహేంద్రవరము తీసికొనివచ్చి నూయింటవిడుచునట్లు తగినయేర్పాటులన్ని యా చేసితిమి. వివాహమగునన్న నిశ్చయముతో నేనావఱకే చెన్న పట్టణమునుండి వేయిరూపాయలను తెప్పించి యాత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారియొద్ద నుంచితిని. ఈ సం దేశమునకయిన వ్యయములను వారే యాసాములోనుండి చేసి నాకు లెక్క వ్రాసియిచ్చిరి. కొందఱు వెళ్ళినచోట నేర్పుతో కార్యములను సాధించుకొనివత్తురు; కొందఱు బుద్ధిమంతులయ్యును నుపాయప్రయోగ నైపుణ్యము చాలక కార్యసాఫల్యమును బొందరు. ఈ సంగతి యేలాగుననో కొంచెము పోక్కి ఆచిన్న దానిబంధువులకు ముందుగా తెలియఁగా వాటి జాగరూకులయి

యుండుటచేతను, అక్కడకుపోయిన మామనుష్యుల తెలివి తక్కువచేతను, ఆయేర్పాటులేవియు సరిగా జరగక వ్యయప్రయాసములకులోనయి మావారు పోయినదారినే వట్టిచేతులతో మరలి రావలసినవారయిరి. నాయుత్తరమునకు బదులుగా మనోహరము పంతులుగా రిట్లువ్రాసిరి.

“ My dear friend,

మీరు వ్రాయించినపుత్తరం అంది అందులసంగతులు విశదపర్చుకున్నాను. యీసారి అయినా మనముతలుచుకున్న కార్యంసఫలంకానందుకు మిక్కిలి విచారించుచున్నాను. యీకాకపోవుట ముఖ్యముగా మీరుపంపిన మనుష్యుల తెలివితక్కువ నడవడికచేతనే అయినట్లు నేను స్పష్టముగా చెప్పగలను. వాళ్ళనడవడిక మీనోటీసులోకి తీసుకునిరావడపు వుద్దేశ్యమేమనగా యిటు మీదట యెప్పటికీ యిట్టివాళ్ళను వుపయోగపర్చకుండురని తలస్తాను. రాత్రి 10-గంటలవరకు కోదండ్రామయ్య వగైరాలను మాయింట్లోవుంచుకుని పిచ్చుట సవారీ బోయీలను వూరిబైట సిద్ధంగావుంచి ఒకరుమాత్రం చిన్నదాని అరుగు మీద పరుండవలసినదనిన్నీ ఒకరాత్రివేళ ఆచిన్నదేవచ్చి లేపుతున్నదనిన్నీ చెప్పివున్నందుకు ఆప్రకారంచేయక యిద్దరు మనుష్యులు వాళ్ళగుమ్మంవద్దకు వెళ్ళి వాళ్ళగుమ్మంయెదట యిటూ అటూ టలాయిస్తూ తలుపుకొట్టినారు. యొక్కడినుంచో తమరు తీసుకునివచ్చిన రెండుపుత్తరాలు వాళ్ళగుమ్మంలో పారవేశినారు. యీసంగతులు అన్నీ ఆగుమ్మంయెదటవున్న వెంకటనర సన్న వగైరాలుచూచి యెవళ్ళో యీలాగునచేసినట్లు నాతో చెప్పినారు. అందుపై వాళ్ళుమేలుకుని వెలుపలికివచ్చి వీళ్ళవేంట మనుష్యులను పంపినారు. అదివరకే అనగా ఆదివారంనాటికే మనపుద్దేశం కాకినాడలో తెలిసినది. ఒకదుర్మార్గుడు ఆదివారం రాత్రి మేము చిన్నదాన్ని రాజమండ్రి తీసుకుని వెళ్ళుతాము జాగ్రతగా వుండవలసినదని చిన్నదాని తండ్రిజేర పుత్తరం వ్రాసినారు. ఆలాగున వ్రాశినా చిన్నది యేలాగుననైనా ఒక రాత్రివేళ వస్తాననిన్నీ ఒకమనిషినిమాత్రం అరుగుమీద పరుండవెట్టవలసిందనిన్నీ చెప్పి

నది. అప్రకారంజరగలేదు. కాకి నాడనుంచి వచ్చినపుత్తరంలో వున్నప్రకారం మనుష్యులు వచ్చినందున యింటివాళ్ళు తెల్లవాళ్లు నిద్రపోలేదు. వైగా ఆ రాత్రి యిక్కడికివచ్చినబంట్లోతులు తాగివున్నట్టు కనపడుతున్నది. ఈ వైస వ్రాసిన సంగతులకు నిదర్శనంగా చిన్నదివ్రాసిన పుత్తరాలు జతపర్చినాను. యేలాగుననైతే నేమి యీపని మేముచేయించినట్టు యింటివాళ్ళు అనుకోకుండా వాళ్ళకు విరోధిగా వున్నటువంటిన్నీ కాకి నాడనుంచి వ్రాసిన వ్రాసినటువంటిన్నీ మనుష్యుడు తనపుత్తరపుసంగతులు నిజంగావున్నట్టు యేర్పడేనిమిత్తం ఆదివారంనాటిరాత్రి యెవరో మనుష్యులచేత అల్లరిచేయించినట్టు అనుకునేలాగున చేయడమైనది. మేముమాత్రము యెవరివల్లనున్ను యిదివర్కు అనుమానింపబడలేదు. చిన్నదానికి మాకుపుత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుగుతూ వున్నవి. చీకటిరాత్రిళ్ళుగాచాచి ఒక మాసంగోజులు పోయినపిమ్మట ముహూర్తం యేర్పర్చి ఒకమనిషిని మీరు నాయొద్దకు పంపినయెడల చిన్నదాన్ని పంపగలనని తోచుచున్నది. నాకు వీలై నప్పుడు పంపినపక్షమున ముహూర్తంకుదిరేవరకూ చిన్నదాన్ని దాచగలరా? ఒకవేళ పట్టుపడినయెడల యుక్తమయిన వయస్సు వచ్చినట్టు స్థిరపరచ గలుగుదురా? వ్రాయించనలెను. కోదండ్రామయ్య వగైరాలను చివాట్లు పెట్టకోరుతాను. ఆచిన్నదానికి యివ్వవలసిన పుత్తరములు యేమైనా వున్నయెడల ఆసంగతి నాకోచెప్పితే నేను Medium ద్వారా అందచేతును. వీళ్ళు గుమ్మంలో పారవేళినపుత్తరములు చిన్నదానికి చిక్కినవి. ఆపుత్తరములు 1-2గోజులలోనే సంగ్రహించి తమ తావుకు పంపించుచున్నాను. యీచిన్నదిగాక 4గురు చిన్నవాళ్ళువున్నారు. వాళ్ళుకూడా నింపాదిమీద సందర్భించగలరని తోచుచున్నది....."

ఈప్రయాణమునకు లక్ష్మీనగసింహముగారి పరిజనుడు పట్టాభి రామ స్వామిగారిచ్చిన యీక్రింది లెక్కప్రకారము ముప్పదిమూడు రూపాయల అతికొలయినవి.

జనం 1కి రు 1-12-0 ల చొ॥ 18 బోయీలకు రు 23-12-0

బండ్లతోతులకు	...	...	...	4	0	0
కోదండ రామయ్యగారికి	...	...	...	5	0	0
కాగడా	...	...	...	0	8	0
చమురు	...	...	...	1	2	0

అందుమీఁద మేము చేసినప్రయత్నమును చిన్న దానిపేరును సమస్తజను
కును వెల్లడి యయిపోయినవి. ఎల్లవారును ఈవివాహమునకు విఘ్నము కలు
గజేయుటకై చేయవలసిన ప్రయత్నముల నన్నిటినిజేసిరి. అయినను మాయ
త్తర ప్రత్యుత్తరముల సంగతిమాత్ర మెవ్వరికిని తెలియక రహస్యముగానే
యుండినది. అందుచేత మేము మఱియొక యుపాయము నాలోచించి మా
కర్తన మెవ్వరికిని భేద్యముకాకుండునట్లు గోప్యముగా నిర్వహించి పరమ నిత్య
బుండును మాకు పరమవిశ్వాసియునయి మాముద్రాశాలలో పనిలోనుండిన
మునిసామిని పెద్దాపురమునకుఁ బంపితిమి. అతఁడెవ్వరికిని ననుమానము కలు
గకుండ మాన్గఱ్ఱనివలె నటించి రాత్రి వారి వీధియరుగుమీఁదనే పరుండి తన
సందేశము నాచిన్న దానికి తెలిపి నేర్పుతో పనిచేసెను. అమావాస్యనాఁడు
రాత్రి రెండుజాములవేళ మబ్బుపట్టి చినుకులు పడుచుండఁగా తనతల్లిడికి తల
నొప్పి వచ్చుటచేత నుపచారములు చేయుచున్న తల్లి మొదలైనవారి నేమ
టించి లఘుశంకకుపోవు మిషమీఁద వీధిలోనికివచ్చి యాచిన్నది మామనుష్యు
నితో తాను వచ్చుటకు సిద్ధముగానున్న సంగతిని తెలిపెను. అతఁడు వెంట
నే యాచిన్న దానిని వెంటఁగొని బైలుదేటి, కొంతదూరము పోయినతరువాత
తానావటకు తీసికొనిపోయిన బట్ట లాచిన్న దానికి కట్టి పురుషవేషమువేసి,
పగలు చూచుకొనివచ్చిన మాటు మూలదారిని గాఢాంధకారములో వానలో
తడియుచు పరుగెత్తి, కొంతదూర మాచిన్న దానిని నడిపించియు కొంతదూర
మెత్తుకొని మోచియు తెల్లవాటునప్పటికి రెండామడలు నడచి, అక్కడ
బండిచేసికొని మఱునాఁడు పగలు రెండుజాములవేళ నామెను మాయింటికిఁ
జేర్చెను.

అచిన్నది యిల్లుదాటిన నాలుగైదునిమిషములకెల్లను తల్లిమొదలైనవారామెతరలిన సంగతి కనిపెట్టి చుట్టుపట్లవెదక నారంభించిరి. ఆమె యిందు నిమిత్తమే పోయినదని వారు గ్రహించి బంధువులతోడను పొరుగువారితోడను పరుగెత్తి యన్ని దారులను వెదకి యెందునుగానక తిరిగివచ్చిరి. అప్పుడు వారందఱును న్యాయవాదులతో నాలోచించి తమ నగలెత్తుకొని పాతీపోయినదని దొంగతనపు నేరము నాలోపించి యాచిన్న దానిమీఁద పోలీసువారి వద్ద ఫిర్యాదుచేసి యామెను పట్టుకొనుటకయి యాగ్రాత్రియే వారంటు పుట్టించిరి. ఆవారంటు నిచ్చినది మామిత్రుడైన గుమ్మడిదల మనోహరముపంతులుగారే. ఆయన వారంటు పట్టుకొనిపోయెడుభటునితో ముందుగా కాకినాడకు పోయి నాలుగైదుదినము లక్కడనుండి రామకృష్ణయ్యగారి యిండ్లలో దేనిలోనైన నాచిన్నది దాచబడినదేమో విచారించి యక్కడలేదని రూఢిగా తెలిసినపిమ్మటనే రాజమహేంద్రవరమునకు పోవలసినదని చెప్పి, రహస్యముగా నాకాదినముననే తెలియునట్లు మనుష్యునిబంపెను. నాకీవర్తమానము పాశ్చాలలో నుండఁగా మఱునాటి మధ్యాహ్నము తెలియవచ్చినది. ఆసమాచారము తెలియఁగాఁగానే నేను సెలవుగైకొని వారంటు తప్పించుటకయి పోలీసు సూ్యపరింటెండెంటుగారి కార్యస్థానమునకు పోఁగా, ఆయన కాకినాడకు పోయినట్టు తెలిసినది. అప్పుడింటికివచ్చి చిన్నదానిని భద్రపఱిచి, పోలీసి స్పెక్టరును గలిసికొని నేను మరలవచ్చు పర్యంతమును చిన్నదానిని వారంటు మీఁద పట్టుకొనకుండునట్లు దిట్టపఱిచి, వెంటనే బండిమీఁద భవశేష్యరము పోయి పడవయెక్కి మఱునాటి మధ్యాహ్నమునకు కాకినాడచేరితిని. అక్కడ విచారింపఁగా సూ్యపరింటెండెంటు ఉప్పుకొటారులను పరీక్షించుటకయి వెనుగుదురు గ్రామమునకుపోయినట్టు తెలిసినది. అప్పుడు చింతమఱింత యెక్కువయయి భోజనములేని విచారమును మఱచి వెనుగుదురు పోవుటకయి ప్రయత్నించుచుండఁగా, పోలీసు సూ్యపరింటెండెం టంతరుముంగే మరలవచ్చి కాలువలోని తమ పడవలోనున్నట్టును, గంటసేపటిలో చామర్లతో

కు పోవనున్నట్టును, వర్తమానము తెలిసినందున, ఆయెండలో పరుగెత్తుకొని పోయి సాయంకాలము నాలుగుగంటలవేళ కాలువమీదిపడవలో దొరగారిని పందర్పించి సంగతి విన్నపించితిని. అతడాచిన్నదానిని పట్టుకొనకుండ పోలీసుకోర్కొగస్తుల కుత్తరువు పంపెదనని చెప్పి నన్ను పంపివేసెను. ఇంక పెండ్లి కొమారుని తీసికొని పోవలసినపని యొకటిమిగిలియున్నది. అందుచేత నే నాదునవద్దనుండి తిన్నగా హిందూపాతశాలకు పోయి యక్కడ సుపాధ్యాయుడగుగానున్న యాతనిని కలిసికొని నావెంటరమ్మని పిలువగా, అతడీ యభియోగవార్తను వినుటవలనను జనులవలని భీతివలనను కొంతజడిసి నావెంటరాకుండుటకయి కొన్ని సాకులుచెప్ప మొదలుపెట్టెను. కాని, నేనన్ని టికిని తగిన పరిహారములుచెప్పి, పాతశాలనుండియే తిన్నగా నే నాతనిని పడవవద్దకు బట్టవంతముగా తీసికొనిపోయి నాగదిలో కూరుచుండఁ బెట్టుకొనగా, తన్ను స్వదూరీణిచి పెట్ట వలసినదని నశఁడనేకవిధముల ప్రార్థించియు నేను పూనికను విడువనందున నామాట తీసివేయలేక నాతోవచ్చి మఱునాఁడు తెల్లవాటిన తరువాత తాను తొడుగుకొన్న యంగీయు తలగుడ్డయు నుత్తరీయమును నాగదిలో నేయుంచి గురుశంకకు పోయివచ్చెదనని నాతోచెప్పి మేడపాడు క్కలు పడవదిగి వెనుకకు పాటిపోయెను. నేనుమాత్రము నాఁడు సుధ్యాయము రెండుగంటలకు రాజమహేంద్రవరముచేరి, ముందుగా తంతివృత్తాంతకార్యస్థానమునకుపోయి పెండ్లికొమారుని చర్యను కాకినాడలోని లచ్చిరాజుగారు మొదలైన మిత్రులకు తంత్రీముఖమునఁ దెలిపి యింటికిఁబోయి మూడవనాఁడు అపరాహ్నమయిన తరువాత మూడుగంటలకు భోజనముచేసి, అప్పుడే రామకృష్ణయ్యగారు మొదలైన మిత్రులకందటికిని వరునిమరలఁ బంపుటను గూర్చి యుత్తరములు వ్రాసితిని. పెండ్లికొమార్తెమీది యభియోగ మామె వివాహము చేసికొనఁబోవుచున్నదన్న ద్వేషముచేత తెచ్చినదయినట్టు కనఁబడుచున్నందున, ఆమెను పట్టుకొనవలదని పోలీసువారికి సూచింపఁపెండ్లెంటు వద్దనుండి వెంటనేయుత్తరువువచ్చెను. తరువాత కాకినాడకు మనుష్యులను

బంపి పెండ్లిజరగకుండఁ జేయుటకయి వివిధమాయోపాయములను పన్నుచున్న
 విరోధుల ప్రయత్నముల కన్నిటికిని ప్రతిక్రియలుచేసి యిదేసమయమున పెండ్లి
 కొమారుని బాధింపనెంచిన ఋణప్రదాతల చేతులనుండి యాతని విముక్తునిఁ
 జేసి పెండ్లికొమారితను జూచి మాటాడిపోవుటకయి తుదకాతనిని రాజమ
 హేంద్రవరమునకు మరల రప్పించితిమి. ఈతనిని ఋణవిముక్తునిఁ జేయుట
 కయి యప్పుడిచ్చినవి యిన్నాఱురూపాయలు. పెండ్లికొమార్తె యిల్లువిడిచిన
 మఱునాఁడు పెద్దాపురములోనివారు మేము యుక్తవయస్సు రానిపిల్లను సం
 రక్షకుల వశములోనుండి దొంగిలించుకొని పోతిమని నేరముమోపి యనగత
 దండవిధాయకుని యొద్ద మామీఁద నభియోగముతెచ్చిరి. ఆదండవిధాయి
 యీయభియోగము వితంతువివాహ సంబంధమున వచ్చినట్లు కనబడుచున్న
 దని మండల దండవిధాయకునకుఁ దెలుపఁగా నతఁ డా యభియోగమును
 తనయొద్దకు రప్పించుకొని విమర్శకయి సంయుక్తదండ విధాయకునియొద్దకు
 రాజమహేంద్రవరము పంపెను. నేను రాజకీయవైద్యుని (Doctor) మా
 యింటికి పిలిపించి యాయనచేత వధువును పరీక్షింపించి యాయనవలన వధువు
 పదునాఁతేండ్లు దాటినదని నిర్ణయపత్రమును (Certificate) పుచ్చుకొంటిని.
 పెండ్లికొమార్తెతల్లి మొదలగు బంధువులు మాయింటికివచ్చి యేడ్చియు కేకలు
 వేసియు బెదరించియు బతిమాలియు బుద్ధులుచెప్పియు వాగ్దానములుచేసియు
 వధువును మరలఁ దీసికొనిపోవుటకయి నానావిధముల పాటుపడిరిగాని వారి
 ప్రయత్నములన్నియు విఫలము లైనందున వారు నిరాశులయి వెనుక మరల
 వలసినవారయిరి.

ఈసమయమునందు మాకు సహాయులయి యుండిన లక్ష్మీనరసింహము
 గారు సెలవుమీఁద బంధరులోనుండిరి ; గవర్రాజుగారు చెన్న పురినుండివచ్చి
 విశాఖపట్టణమునకు మాప నిమిఁదనే పోవలసినవారయిరి. లోకములో కష్ట
 ములమీఁదనే కష్టములు సంప్రాప్తములగును. ప్రథమ వివాహముచేసికొన్న
 గోగులపాటి శ్రీరాములు గారికిని భార్యకును సరిపడలేదనియు, తల్లి యా

చిన్న దానిని తనతోడఁ దీసికొనపోవ సిద్ధముగా నున్నదనియు, ఆపుటకయి వెంటనే సాధనము లాలోచింపవలసినదనియు, పెద్దాపురపువధువును తీసికొని వచ్చుటకయి మేము చేసిన కృషి విఫలమయిన కాలములో విశాఖపట్టణము లోనిమిత్రులయొద్దనుండి నాకు త్తరములును తంత్రీవార్తలును వచ్చినవి. వరుఁడు మొదటినుండియు పట్టణములోనుండి నాచేత శిక్షితుఁడయి యింగ్లీషు విద్యాభ్యాసముచేసిన నవనాగరికుఁడు ; వధువు మొదటినుండియు పల్లెలలో గ్రామ్యజనులలో నుండి విద్యాగంధములేక మోటుదేశములో పెరిగిన మృగప్రాయము లాలు. ఇట్టి యాయుధయులకును ప్రతివిషయములోను భిన్నాభిప్రాయము కలిగి యొకమత్యము లేకపోవుచుండఁగా నింతలో తల్లి కూతురివద్దకు వెళ్లి యామెపక్షమయి యల్లునిఁ దమకు దాసునిగాఁ జేసికొనవలెనని వివాదము లాడుటచేత తగవు లంతకంతకు హెచ్చి కాపురము చెడిపోవునంతటి దుస్థితికివచ్చెను. విద్యాధికుఁడైన వరునకిచ్చి వివాహముచేయుటవలన నీప్రథమ దంపతు లెంతో సుఖవంతులగుదురని నేను భావించితిని. తానొకటి తలఁచినదైవమొకటి తలఁచును. నేను మొట్టమొదటనే యీచిన్న దానిని వివాహమునిమిత్తమయి నావద్దకువచ్చుచుండిన యొక మోటు వానికిచ్చి వివాహము చేసియొందినపక్షమున, ఆదాంశత్యము నిజముగానే సుఖవంతమయి యుండి యుండును. విశాఖపట్టణమునుండి తంత్రీవార్తలు వచ్చిన సమయమునందే చెన్న పట్టణమునుండి తాము బైలుదేలుచున్నామని గవరాజుగారు నాకు తంత్రీవార్తను బంపిరి. నేను వెంటనే కాకినాడకుఁబోయి యాయనయొడ దిగిదు దినమున వంతెనవద్ద వేచియుంటిని. ఆదినమున పొగయొడ కాకినాడ చేరుటకు మిక్కిలి యాలస్యమయినది. మధ్యాహ్నము రెండుగంటల కాయన యొడదిగి పడవలో తీరముచేరునప్పటికి, నేనొడ్డుననుండి యాయనను కలిసికొని విశాఖపట్టణమునుండి వచ్చిన లేఖలను తంత్రీవార్తలనుజూపి శ్రీరాములుగారికిని భార్యకును పొందుపఱుచుటకయి విశాఖపట్టణము వెళ్లవలసి యున్నదని చెప్పితిని. చిరకాలము భార్య మొదలయినవారిని విడిచియుండి

యిల్లెప్పడుచూచి బంధుమిత్రాదులతో నెప్పడు స్వాపసౌఖ్యము ననుభవింపఁగలుగుదునాయను నాత్రముతోనుండియు, ఆవఱకు రెండుదినములనుండి భోజనము లేక తుదార్తుడై యుండియు, నామాటకు మాటుపలుకక తాను తెచ్చినవస్తువులను నాకప్పగించి, మరల పడవనెక్కి యోడదగ్గఱ కైదు మైళ్లు సముద్రముమీఁదపోయి వచ్చినయోడలోనే విశాఖపట్టణమున కాయన వెళ్లెను. పరార్థమయి స్వసుఖత్యాగమిట్లుగదా చేయవలయును ! విశాఖ పట్టణముచేరి దంపతులను సమాధాన పఱచుటకయి తా మక్కడనుండి యెప్పటి సమాచారములప్పడు నాకు తెలుపుచుండిరి.

ఇచ్చట పెండ్లికొమారుడు మామిఁద వచ్చియున్న వ్యవహారము యొక్క పర్యవసానము తేలువఱకును వివాహమును నిలుపవలసినదని నన్ను క్షోరుచుండెను. అంతట వరునియొక్క యన్న గారు రాజమహేంద్రవరము వచ్చి మంచిమాటలచేత నాతనిని తీసికొని పోవలెనని యెన్నోయుపాయములు చేసెనుగాని నాముందఱ నాతనియుపాయములు సఫలములయినవికావు. అటుతరువాత వివాహమగు వఱకును మరల పాటిపోకుండ పెండ్లికొమారునిని కంటికి తెప్పవలె నొకరు విడిచి యొకరముకాచి, 1882-వ సంవత్సరము అక్టోబరునెల 22-వ తేదిని బహు కష్టముమీఁద మూడవ వితంతు వివాహమునుచేసి యీశ్వరానుగ్రహముచేత నిర్వహింపఁగలిగితిమి. ఈవివాహమునకు మాకు మొదటి వివాహమునకంటెను పదిరెట్లు ప్రయాస మెక్కువయైనది. మొదటివలెనే యిప్పడును రక్షకభటులు మాయిల్లు కావలికావలసినవచ్చెను. విశేషవ్యయముచేసి యీ వివాహమును మొదటి దానికంటెను నధికవైభవముతో జరపితిమి. అంతధనవ్యయముచేసినను, ఇంతమంది రక్షక భటులు కావలికాచినను, ఊరేగింపు ఉత్సవసమయమునం దాయుధపాణులయి యా రక్షక భటులు పల్లకిచుట్టును నిండియున్నను దుష్టులు కొందఱు పెండ్లిపల్లకి మీఁద రాళ్లువినరిరి. పిమ్మట మాప్రతిపక్షులు తెచ్చిన యభియోగము విమర్శ మీఁద డిసెంబరునెలలో కొట్టుపడిపోయినది. విమర్శసమయమునందు పెండ్లి

కొమార్తెతండ్రి మాకావటకు వ్రాసియిచ్చిన యుత్తరమును జూపగా, తన్ను గదిలో పెట్టి కొట్టెదమని బెదరించి యాయుత్తరమును బలవంతముగా వ్రాయించి పుచ్చుకొంటిమని చెప్పెను. అభియోగము కొట్టుపడిపోయిన తరువాత నతడు మాయింటికివచ్చి తుమార్పణముచేసి, యీవ్యవహారము నిమిత్తమయి గాజమహేంద్రవరములో నుండవలసివచ్చుటచేత తనకు పదిరూపాయలప్పుయ్యెనని చెప్పగా నేనాపదిరూపాయలు నిచ్చి వేసితిని. వివాహనిర్వర్తన విషయమయిన యేర్పాటులుచేసిన మిత్రులు మొదటి వివాహమునకు వలెనే బోగముమేళమును కుదిర్చి నాకు తెలియకుండ ముందుగా రెండురూపాయలిచ్చితి కాని యీవివాహకార్యనిర్వహణమంతయు పూర్ణముగా నాచేతితోనే యున్నందున ఉరేగింపు సమయమునందు సహితము బోగముమేళము లేకుండఁజేసితిని. ఈ వివాహముతోనే ప్రతిపక్షులగర్వము సగమడఁగెనుగాని తరువాత జరిగిన నాలవ వివాహముతో వారికి పూర్ణముగా గర్వభంగమయినది. ఈవివాహవార్తను మిత్రులకును పత్రికలకును తంత్రీ ముఖమునఁ దెలుపుట కయి నేను వెండినాటిరాత్రి 15 రూపాయలు వ్యయపెట్టితిని. ఈకుఁభవార్తతెలియఁగానే 24-వ తేదిని గవరాజుగారు విశాఖపట్టణము నుండి నాకిట్లు వ్రాసిరి.—

“ప్రియమిత్రుడా!

ప్రార్థించుచున్నాను. నాహృదయపూర్వకములైన సన్నేహాభినందనముల నంగీకరింపుఁడు. చక్కగా చేయఁబడినది! ఈశ్వరునకు వందనములు. నాసంతోష మనిర్వాచ్యమైనదిగానున్నది. ఓర్పుననుస్తకష్టములను గట్టెక్కించునుగదా! కొందఱు మిత్రులు నిరాశనుపొందిరి. వారు మఱివివాహములు జరగవని తలచిరి. వారికముందు వివాహములు జరగుట యసాధ్యమని భావించిరి. వారికందఱికిని మీరిప్పు డాశాభంగము ననుకూలముగా కలిగించినారు. సంస్కారప్రియులని చెప్పఁబడువారియొక్క నిష్కాపట్యమును పరీక్షించుటకయి మఱియొక శోధనవచ్చినది. ఈయవకాశమువలని

లాభమును పొందుటకయి మీరు తప్పిపోరని కోరుచున్నాను. అధను మండ
టిని తాంబూలములకై నను పిలుపుడు. వారిని మీరీవఱకే పిలిచియుండనిపక్ష
మున, వివాహానంతరమునైనను చేయవేడుచున్నాను. పయియాదివారమున
నిర్ణయింపుడు. మనబలమును మరల కుదురుపఱుచుటకు మనశక్తిలో నున్న
సమస్త సాధనములను మనము ప్రయోగించి చూడవలెను. మనము సంగీత
సభను పెట్టవలెను. ఆదివారమునాడుగాని యంతకుముందుగాని యీశ్వ
రేచ్ఛ యున్న యెడల నేను మీతోనుండెదను. పయి బుధవారము నాడిక్కడి
కొక పొగయోడ వచ్చునని నే ననుకొనెదను. ఆదివారమున కాకపోయినను
గురువారము నాడది యిక్కడనుండును. సర్వదయాశుద్ధైన యీశ్వరుడు
మీప్రయత్నములకు జయముకలిగించునుగాక ! ఏదివ్యతిరేకముగానున్నను,
ఈపక్షమీశ్వరునిచేత సంగీకరింపబడిన పక్షమున విజయమునొందునని మన
ము దృఢముగా నమ్మియుండవచ్చును.” *

* “ Vizagapatam, 23rd October 1882.

Dear Friend,

Pray, accept my most sincere and warm congratulations. Well done! Thank God! My joy is inexpressible. You see patience surmounts all difficulties. Some friends dispaired. They thought no more marriages would take place. They thought it was impossible to perform any more marriages. Now you have agreeably disappointed all those. Here is another trial to test the sincerety of the so-called sym. pathisers. I hope you will not fail to make the most of this opportunity. Invite all for betalnut at least. If you *have not invited them already* pray do so after the marriage. Let next Sunday be the day. You see we must try all the means in our power to recruit our strength. You must have a singing party. On or before next Sunday I shall be with you God willing. A steamer is due here next Wednesday I suppose. If not she will be here on Thursday. May the All-Merciful God crown your efforts with success! We may rest assured in spite of anything that if the cause is approved by God, it will succeed.”

“ఈవివాహమయినతరువాత అక్టోబరు 24-వ తేదీని కలకత్తానుండి యీశ్వరచంద్రవిద్యాసాగరులవా రిట్లు వ్రాసిరి.

“దేశముయొక్క మీభాగములో మూడవ బ్రాహ్మణ వితంతువు యొక్క వివాహనిర్వహణమును గూర్చిన సమాచారమునకై నేను మీకెంతయు నుపకార స్మృతి కలవాడనై యున్నాను. ఇక్కడి వితంతు వివాహ విహితులు ఈశుభవర్తమానమువలన మిక్కిలి సంతోషమునుపొందియున్నారు. అదృష్టహీనలైన దుఃఖిభాగినుల పక్షమున మీయొక్క పరోపకార ప్రయత్నములకు నిరంతరవిజయము కలుగునుగాక యనుట

మీసుహృదుడైన యీశ్వర చంద్రశర్మయొక్క సమాహిత ప్రార్థన.” *
కలకత్తానుండి యీశ్వర చంద్ర విద్యాసాగరులవారును, బొంబాయినుండి మహాదేవగోవిందరానెడిగారును, నాతోడనప్పడప్పడుత్తరప్రత్యుత్తరములను జరపుచు శాస్త్రవిచార విషయమున నాసందేహములను దీర్చుచు నాకెంతో సాయముచేయుచుండెడివారు.

ఈవఱకు జరగిన వివాహములు మూడును తౌక్యులుగా నుండు నియోగి బ్రాహ్మణులలోను మాధ్వబ్రాహ్మణులలోను జరగినవి. వైదికులలో మాత్రమింతవఱకు జరగనందున వారది గొప్పప్రతిష్ఠగాఁ జెప్పకొనుచు తమవారిలో

* “ Calcutta, 24th October, 82.

My dear sir, I am very much obliged to you for the information respecting the celebration of marriage of the third Brahmana Widow in your part of the country. The friends of the marriage of Hindu widows here have been exceedingly delighted by this happy news.

May uniform success attend your benevolent exertions on behalf of the unhappy sufferers is the earnest prayer of

K. VIRESALINGAM Esq.,

Rajahmandry.

Yours sincerely,

ISWARA CHANDRA SARMA.

నట్టి వివాహములు చేయించుట యసాధ్యమని దంభములు పలుకుచువచ్చిరి. కాకినాడలో నుత్తమవైదికకుటుంబమునందు జననమొంది చదువుకొన్న యొక బాలవితంతువుండెను. వెంకటప్పయ్యగారు వెనుకమాటాడినది యీచిన్నదాని యన్నగారితోనే. ఈచిన్నది వివాహములు జరగుచుండుట విని తానుగూడ వివాహముచేసికోవలెనని మనస్సులో నెంతో యభిలాషపడుచుండెను. ఆచిన్నదాని యింటియెదుట నున్నయింటిలో తంజావూరి చెలపతిరావుగారను నొక పెద్దమనుష్యుడు కాపురముండెను. ఆయనకు మండలకరగ్రాహికార్యస్థానములో లేఖకోద్యోగము. ఆయన వితంతు వివాహములయందు విశేషాభిమానముకలవాడగుటచే జాలిపడి యీచిన్నది యెంటిగా తమయింటికివచ్చినప్పుడు వివాహవిషయమైన ప్రసంగము తీసికొనిరాగా నామె తనయభీష్టమును దెలియబఱచెను. ఆచిన్నదాని విషయమై పనిచేయవలెనని యాయననే మేమును గోరితిమి. ఆయన యావఱకే తాను పనిచేయుచున్నట్లు చెప్పి మా ప్రార్థన నంగీకరించెను. ఆచిన్నదియొకనాటి ప్రాతఃకాలమునం దొంటిగా నున్నప్పుడాయనను కలిసికొని, ఆరాత్రి నెండ్లివారు తమవీధినుండి యూరగునప్పుడు తనకీవలకు వచ్చుట కవకాశముకలుగుననియు, అప్పుడు తన్ను తీసికొని పోవునట్లేర్పాటు చేసినపక్షమున రాజమహేంద్రవరము వెళ్లుదుననియు, చెప్పెను. ఆయన యట్లే చేసెదననిచెప్పి యప్పుడే మూడవ వివాహముచేసికొన్న మామిత్రునితోఁగలిసికొని పల్లకినిబోయిలను సిద్ధముచేసి, చీకటిపడ్డ తరువాత పల్లకి నొక సంకేతస్థలమునందుంచునట్లేర్పాటుచేసి, చిన్నదానిని పల్లకి వద్దకు తీసికొని పోవనియొనెంచి మనుష్యునినిముందుగా నాచిన్నదానికి చూపెను. ఆరాత్రి తొమ్మిదిగంటల కొకచోట నద్భుతమైన గారడవిద్య (Magic) చూపబడునని ప్రకటనపత్రికలురాగా, చెలపతిరావుగారు దానిని పొగడి ప్రాతాహపటిచి యీచిన్నదానియన్నను మేనమామలను దానినిపోయి చూచుట కొడఁబఱచెను. ఆయన తాను ముందుగా భోజనముచేసి వారియింటికిఁ బోయి తొందరపెట్టి యెనిమిదిగంటలకే భోజనముచేయించి వారిని తనవెంటఁ

గొని గారిడివిద్య ప్రదర్శించు స్థలమునకుఁబోయెను. నాటివివాహము శ్రీవైదా
రామకృష్ణయ్యగారి యింటనే. సుమారు రాత్రి పదిగంటలవేళ పెండ్లియూరే
గింపు వారియింటిముందునుండి సాగెను. నియమింపఁబడిన మనుష్యుఁడును పెండ్లి
పల్లకితో నూరేగింపునకు ముందే నడుచుచుండెను. పల్లకియు సంకేతస్థలమున
సిద్ధముగా నుంచఁబడెను. పెండ్లిపల్లకి తమయింటిముందుకు రాగానే లోపలి
వారు గుచ్చుముచుండఁట నిలుచుండి వేళ్ళలనృత్యగానములను చూచుచుండఁగా,
ఆచిన్నది సందడిలో వెలుపలికివచ్చి తనరాకకయి యెదురుచూచుచుండిన మను
ష్యునివెంట నడిచి పల్లకిలోఁగూరుచుండెను. తత్క్షణమే పల్లకిమోచువా రా
చిన్నదానినిగొని బైలుదేటిరి. తెల్లవాఱునప్పటికాకస్మికముగా పల్లకివచ్చి
మాగుమ్మములోడిగఁగా మేమాచిన్నదానిని లోపలికి తీసికొనిపోయి భద్రము
గా నుంచితిమి. చిన్నది కాకినాడ విడువఁగానే తృతీయవివాహవరుఁడైన
రామారావుగారు నాకు తంత్రీవార్తను పంపిరి. పెండ్లిపల్లకి తమ గుమ్మము
దాటి దూరముగా పోయినతరువాత నా చిన్నదాని తల్లి మొదలయినవారు
లోపలికిఁబోయి చిన్నది కనఁబడకపోఁగా పేరుపెట్టిపిలిచి యిందునందు వెదకి
తొందర పడసాగిరి. కొంతసేపటికి మగవారు గారిడివిద్యనుచూచి యింటికి
వచ్చి స్త్రీలవలన జరగినసంగతివిని యాచిన్నది రాజమహేంద్రవరమే పోయి
నదని నిశ్చయించితి. ఆచిన్నదాని యన్నగారును మేనమామలును కొందఱు
బంధువులును తొక్కోద్యోగములలోనుండి ప్రబలులుగానున్నవారు; పినతం
ద్రులు మొదలైనవారు కొందఱు యజ్ఞాదిక్రతువులుచేసి పండితు లనిపించు
కొనుచున్న శిష్టసంప్రదాయములోని వారుగానున్నారు. ఆచిన్నదాని మేన
మామలారాత్రియే రాజమహేంద్రవరములో తిహళ్ళీలుదారుగానున్న తమ
బంధువైన తణికెళ్ళ జగన్నాథముగారికిని పోలీసువారికిని తంత్రీవార్తలు పం
పిరికాని వారెవ్వరును జోక్యము కలిగించుకొనక యూరకుండిరి. మఱునాఁడు
పడవమీఁద బైలుదేటి చిన్నదానియన్నయు తల్లియు మేనమామలలో నొక
రును రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి బంధువులయింటదిగి మూడవనాటి
మధ్యాహ్నము మాయింటికివచ్చిరి. చిన్నదానితల్లి యింతసేపు రోదనముచేసి

కొమాతినను తమ వెంటగమ్మని బహువిధముల బతిమాలుకొనెనుగాని చిన్నది వారికోరిక చెల్లింపక స్థిరచిత్తురాలయి నిరాకరించెను. అన్న గారేమియు మాటాడక తలవంచుకొని నిలుచుండెను. మేనమామ నన్ను చాటునకుపిలిచి మంచి వరుని విచారించి వివాహము చేయవలసినదని చెప్పి, అంతమూర్ఖముగా నిరాకరించుచున్నదానితో సిగ్గులేక యేలమాటాడెదవని యప్పగారిపైని కేకలువేసి, యప్పను మేనల్లునిని వెంటగొని మాయిల్లు వెడలిపోయెను. ఈ చిన్నదానికి వివాహముచేయ నుద్దేశించి యామె యన్న గారావఱకు నాతో ననేకపర్యాయములు మాటాడి యుత్తరములువ్రాసిన వాడేమైనను, బహిష్కారపత్రికలు వచ్చినతరువాత జడిసి వెనుకతీసి తాను కార్యముచేయుటకు సాహసింప లేక పోయెను. పులవర్తి శేషయ్యయను నొకవైదికవిద్యార్థియుండెను. అతఁడా సంవత్సరము సర్వకలాశాలాప్రవేశపరీక్షకు పోయియుండెనుగాని ఫలితమింకను తెలియలేదు. అతఁడు పరీక్షానంతరమున నన్న గారియొద్దకు గ్రామాంతరము పోయియుండఁగా మనుష్యునిబంపి యాతనిని పిలిపించి యీచిన్నదాని నాతనికి 1883-వ సంవత్సరము జనవరినెల 3-వ తేదిని వివాహముచేసితిమి. ఈ వివాహమునాటికి లక్ష్మీనరసింహుగారు బందరునుండి తిరిగి వచ్చినవాగయి సహాయులయ్యె. ఈవరుఁడు శుద్ధశ్రోతియవంశమునందు పుట్టి వైదికవృత్తి యందున్న యన్నలను తండ్రినికలవాఁడు. దేశాభిమానము కలవాగయి యిట్టి ప్రజాక్షేమ కరములైన కార్యములయందు త్యాగముకలిగి సర్వవిధముల నాకు సహాయులుగానుండిన విద్యార్థులలో నితఁడొకఁడు; తరువాత పదవవితంతు వివాహముచేసికొన్న నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారింకొకఁడు. ఇటువంటి విద్యార్థుల కనేకులకు పాఠశాల జీతములు మొదలయినవిచ్చి యనేకవిధముల సాయము చేయుచుండెడివాఁడను. ఈ యిరువురను తల్లిదండ్రులు స్వగౌరవ కన్యలను బుట్టి వివాహములుచేయఁ బ్రయత్నించినప్పుడు చేసికోక నిరాకరించిన క్షోద్యశాలులు. ఇట్టివారనేకులుండిరికాని వారిలో నెవ్వరును తరువాత వితంతు వివాహములను చేసికొన్నవారు కాక సోవుటచేత వారి నామము లిందుదాహరించుట యనావశ్యకము. ఆకాలమునందు విద్యార్థులు మాకుచేసిన

సాయమును నేనెన్నటికి మఱవజాలను. ఈవిద్యార్థులలో కొందఱు లోకోపకార కార్యకర్థముయి యగ్ని హోత్రములో దూకుమన్నను దూకుటకు వెనుకటియని వారుండిరి; వా రేయగ్రహాత్రమున నెంతదూరముననున్న యేగ్రామమునకుఁ బోయి యెవ్వరితో మాటాడి యేకార్యమును చేసికొని రమ్మన్నను మాఱు మాటాడక చెప్పినట్లు చేసికొనివచ్చుచుండిరి. ఇటువంటివారి తోడ్పాటువలననే మేమశేక కార్యములు నిర్విఘ్నముగా నిర్వహింపఁగలిగితిమి. ఇట్లుకష్టముమీఁద నిర్వహింపఁబడిన యీరెండువివాహములకు నత్యాశ్చర్యపడి పైదారామకృష్ణయ్యగారు మొదలైనమిత్రులు మాకనేకాభినందన పత్రికలనుబంపిరి. రామకృష్ణయ్యగారి యభినందనలేఖలలో నొకదానినుండి కొన్ని పంక్తులిచ్చుట నుదాహరించుచున్నాను.—“ఈయభినందనపంక్తులనుమీకు రాత్రి 11 గంటలకు వ్రాయుచున్నాను.....(చిన్న మనుష్యులైన) మీరును గవర్రాజుగారును మనయద్భుత సాహసికమిత్రుడైన బీ. యే, బీ. య. ల్. లక్ష్మీనరసింహముగారి సాహాయ్యమును దాలుతో ప్రవాహమునకు విరోధముగా పోరాడుచు బ్రహ్మాండమైన పనిలో విజయమొందినారు. దేవునకు వందనములు. దేవుఁడు మీకందఱకు తోడుపడును. నాహృదయవాంఛల కొన్నిటితో మీ కొఱకీలేఖవ్రాసితిని. ఓవీరేశలింగముగారూ! మీపేరును స్థాపించి, యీప్రపంచములో ముందుకు దానిని శాశ్వతము చేసియున్నారు. దేవుఁడు మీకు మంచి యారోగ్యమునియ్య ప్రార్థించుచున్నాను.”*

* “I am writing you these congratulating lines at 11 O' clock in the Night. * * * *

You and Gavarrazu Garu (the little men) have succeeded a monstrous thing fighting against the current with the aid of the shield of our admirably bold friend B.A. B.L. A, Lakshminarasimham Garu. Thank God. God will help you all. With a few of my heart's wishes, I wrote this note for you, You Veerasalingam Garu, you have established your name and immortalized it in this world to come. Pray God give you good health.”

ఈనాలవవివాహమయినపిమ్మట ప్రతిపక్షులు తమప్రయత్నములవలన కార్యము లేదని తెలిసికొని నిరుత్సాహులయి ప్రత్యక్షముగా బాధించుటకును కార్యవిఘాతముచేయ పాటుపడుటకును మానుకొని యుపేక్షాపరులు కాసాగిరి. ఆవఱకు వీరు నాప్రాణములకు సహిత మెక్కు తలచిరి. పిండినొమ్మలు చేసి వాని కీళ్ళలో ముళ్లుగ్రుచ్చి పసుపుతోను పిండితోను మ్రుగ్గులుపెట్టి రాత్రులు మా వీధి గుమ్మముముందు పెట్టుచుండిరి. వీధిలో చేసిన యాప్రయోగముల వలన ప్రయోజనము కలుగకపోగా రాత్రులు నిచ్చెనలువేసికొని మాదొడ్డిలోనికే దుమికివచ్చి దొడ్డిలోనున్న దానిమ్మచెట్టునకే యిపిండిబొమ్మలను కొబ్బరి కాయ ముక్కలను కట్టదొడగిరి. తెల్లవాటినతరువాత మాముద్రాయంత్ర ములోని పనివాండ్రా కొబ్బరిముక్కలను తినుచువచ్చిరి. శత్రువు లెన్నిమా రణ కర్మలుచేసినను భగవదనుగ్రహమువలన నేను సిగపువ్వువాడక యధాప్రకారముగానే తిరుగుచుంటిని. నాకును గవరాజుగారికిని బాల్య మిత్రుండ యైన గాడేపల్లి సుబ్బయ్యగారు కొన్ని మాసముతక్కిందట నన్ను చూచుటకయి మాతోటకు వచ్చినప్పుడు వెనుకటి సంగతులు ముచ్చటించుచు పగలు సహితము నేనొంటిగా వీధిలోనికిపోయి మసలినప్పుడు నేను తిరిగి యింటికివచ్చు వఱకును నాకేమియపాయము సంభవించెనోయని భయపడు చుండెడివారమని చెప్పిరి.

బాలవితంతువులతోను వితంతువుల సంరక్షకులతోను మాటలాడి వారిని ప్రోత్సహపఱచి సంస్కార వ్యాపనముచేయు నిమిత్తమయి నెల నెనిమిది రూపాయలు జీతమేర్పఱచి సంపర వెంకన్నగారిని నియమించితిని చెప్పితిని గదా! ఆయన యీవితంతువుతో మాటలాడితిననియు, ఆవితంతువుతో మాటలాడితిననియు, ఈ సంరక్షకుని ప్రోత్సహ పఱచి యొప్పించితినినియు, ఆసంరక్షకుని ప్రోత్సహపఱచి యొప్పించితినినియు, చెప్పినది అట్టోబారు నెలనుండి నావద్ద మూడునెలలుజీతము పుచ్చుకొనెను. ఆవితంతువుమాట యీ వితంతువుమాట యటుండగా పదునెనిమిదేండ్ల ప్రాయముగల్గెనాయనకూతు

తన తనయింటి వితంతువే నాలవ నెలలో మాయింటికి పరుగెత్తుకొనివచ్చి తనకు పతిభిక్ష పెట్టుమని నన్ను వేడుకొనెను. తండ్రియైన సంపర వేంకన్న గారు కొమారిత వెంటనే మాయింటికి పరుగెత్తుకొనివచ్చి విలపించుచు, మరల తన కొమారితను తనవెంటఁ బంపి చేయవలసినదనియు తనకు వంటచేసి పెట్టుటకు వేటు దిక్కులేదనియు నన్ను వేడుకొనెను. వంటచేసి పెట్టుటకు వేటొక పనికత్తెనైనను కుదుర్చుకోవలసినదనియు లేకపోయినయెడల నుద్యోగములో నున్న కొడుకువద్దను కోడలివద్దను నుండవలసినదనియు హితముచెప్పి పనినుండి తొలగించి కొమారితను మాయింటనే యుంచుకొని యాయన నొక్కనిని మాత్రమే పంపి వేసితిని. మంజులూరి వెంకట్రామయ్యగారు ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొని కుటుంబసహితముగా వెడలిపోవునప్పు డిరువదియేండ్లవయస్సుగల తన తమ్ముని మాయింట దిగవిడిచిపోయిరి. నేనాతనిని మాముద్రాక్షరశాలలో నక్షరములుకూర్చుపనిలోపెట్టి నెలకాటురూపాయ లిచ్చుచుంటిని. గోపాల మను పేరుగలయీతఁడు తనకు వివాహము చేయవలసినదని పలుమాటు నన్ను తొందర పెట్టుచుండెను. అతని కెనిమిదిరూపాయలు జీతముచేసి, నాలుగవ వివాహమయిన యిరువదియేడు దినములకనఁగా 1883-వ సంవత్సరము జనవరు నెల 30-వ తేదీని క్రొత్తగావచ్చిన వితంతువు నాతనికి పెండ్లిచేసితిని. ఆసం వత్సరము గోదావరి పుష్కరసంవత్సరము. ఆవఱకు తలవెండ్రుకలున్న బాల వితంతువులను సంరక్షకులు రాజమహేంద్రవరము తీసికొనివచ్చి గోదావరి తీరమున శిరోజములు తీయించి విరూపిణులను జేయుదురు. ఆయాచారమును బట్టి పదునేడేండ్ల యీడుగల యొకపైదిక వితంతువును తల్లియు నన్నగారును రాజమహేంద్రవరమునకు తీసికొనివచ్చి గోదావరియొడ్డుననున్న సత్రములోదిగి యుండిరి. ఇక తెల్లవాటిన శిరోజములు తీయింతురనఁగా నారాత్రి యెట్లో యాచిన్నది తనవారి నేమటించి తప్పించుకొనివచ్చి నన్ను శరణుఁజొచ్చెను. పూర్వభర్తయుపాధ్యాయోద్యోగములో నుండినవాఁడే యయినను, తన ప్రస్తుతావస్థనుబట్టి తానెంత బీదవాఁడుగానుండిన వానినైనను వివాహము చేసికొని

సంసిద్ధురాలనయి యున్న దాననని యాచిన్నది నన్ను దీనముగా వేడుకొనెను. మా ప్రాతపురోహితుడైన రామసోమయాజులు ప్రాయశ్చిత్తము చేయించుకొని పాటిపోగా, విఘ్నరుడైన చెలుకూరి నారాయణమూర్తియను నతని పురోహితునిగా నేర్పఱచుకొంటిమి. అతఁడు తిన్నగా మంత్రములు వచ్చిన వాఁడు కాకపోయినను మేమతనితోడనే గడపుకొనుచుంటిమి. ఆనమున 28 సంవత్సరముల ప్రాయముగల యాతనిమేనల్లుడొకఁడు అమలాపురము నుండి రాజమహేంద్రవరము మీఁదుగా కాకినాడకుపోవుచు మేనమామనుచూడఁబోయెను. మేనమామ మేనల్లుని వితంతువివాహము చేసికొమ్మని ప్రోత్సాహపఱుపఁగా నతఁడందునకంగీకరించెను. క్రొత్తగా నొకవితంతువు వచ్చినదని విని మాపురోహితుఁడామెను తానైనను వివాహముచేసికోవచ్చుననియు, తనకు సహాయుఁడుగానుండునుగాన మేనల్లునికైనను వివాహము చేయవచ్చుననియు, అలాచింతి తన మేనల్లుని వెంటబెట్టుకొని మధ్యాహ్నము నావద్దకువచ్చి తన యభిమతమును దెలుపఁగా, నేనాచిన్నదానికి వారి నిరువురనుజూపి, యితఁడు పురోహితుఁడు రెండవ యతఁడు వంటబ్రాహ్మణుఁడు వీరిలో నెవ్వరినైన వెండ్లిచేసికొనుట కిష్టమున్నదాయని యడిగితిని. పడుచు వాఁడైనందున రెండవ యతనినే వివాహము చేసికొనెదనని యామెచెప్పెను. నేను వెంటనే శతమానములుచేయించి యారాత్రియే వారికి వివాహముచేసితిని. వివాహమాడిన యతనిపేరు చేబోలు వెంకయ్య. ఆఱవదియైన యీవివాహము 1883-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 13-వ తేదీని నడచినది. వరుఁడావఱకు అమలాపురములో న్యాయవాదిగానున్న పేరివిఘ్నయ్యగారివద్ద వంటబ్రాహ్మణుఁడుగా నుండెను. ఆన్యాయవాది స్థలనిధిసంఘములో సభికుఁడుగానుండి రెండుదినములలో కాకినాడలో జరగఁబోయెడు సభకు తాను వెళ్లునప్పటికి వంటచేసి సిద్ధముగా నుండుటకయి యొకదినము ముందుగా తనబ్రాహ్మణునిఁ బంపెను. ఆబ్రాహ్మణుఁడు నాటియుదయమున పగలు పదిగంటలకు రాజమహేంద్రవరములో పడవదిగి మేనమామను చూచి సాయంకాలము కాకినాడపడవకు పోవలెనని

అలచుకొని వచ్చెనుగాని యింతలో కళ్యాణముతోసికొని వచ్చినందున గోదా
 నీక్షేత్ర మేహిమనుబట్టి బ్రహ్మచారిగా వచ్చినవాడు గృహస్థుడుగా మా
 టు తటస్థించెను. విస్సయ్యగారు కాకినాడ మఱునాడుచేరి యింట వంట
 ప్రయత్నము లేకపోగా మా వంట బ్రాహ్మణుడు రాలేదాయని యచ్చటి
 వారిని విచారించెను. వారు గతరాత్రియే రాజమహేంద్రవరములో మిశ్రా
 హ్మణుని పెండ్లియైనదని చెప్పగా నద్భుతపడి, సభముగిసి స్వగ్రామమునకు
 పోవునప్పుడు మాయింటికివచ్చి నన్ను చూచి వధూవరుల నాశీర్వదించిపోయెను.
 అయిదవ వివాహమునకు వంటబ్రాహ్మణుడు లేచిపోగా నాభార్యయే గో
 దావరినుండి నీళ్లు మోచుకొనివచ్చి వంట మొదలైన పనులెల్లను స్వయముగా
 చేసియెంతో కష్టపడవలసినదయ్యెను. ఈకార్యములయందు నావలెనే నాభార్య
 యు బద్ధాదరముకలదయి సర్వకష్టములను సంతోషపూర్వకముగా సహించి
 నన్ను సరించుచు నహర్మూలముగా యన్న పేరస్వర్థము చేయుచుండెను. నా
 భార్యయొక్క యానుకూల్యమే లేక యుండినయెడల నేనిన్ని కార్యములను
 నిరంతరాయముగా నిర్వహింప లేక యుందునేమో! ఈవివాహము వంటలు
 మొదలైనవి చేయఁగలిగిన శ్రోత్రీయబ్రాహ్మణునకే చేసి వంటబ్రాహ్మణుల
 వలని బెదరింపులను తప్పించుకోఁగలిగితిమి. బ్రాహ్మణులలో వివాహములు
 తఱచుగా జరుగుచుండుటవిని యొక వైశ్యవితంతువు తనకొమార్తెయైన పదేండ్ల
 యీడుగల బాలవితంతువును దీసికొనివచ్చి పరిణయము చేయవలసినదని నా
 పాదములమీఁదఁ బడవై చెను. వివాహము చేసికొనెదనని యావఱకే నావద్ద
 తిరుగుచున్న యిరువదియేండ్ల యీడుగల బోదా శ్రీరాము లనుకోమటిచిన్న
 వానికిచ్చి యాచిన్న దానిని 1883-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 11-వ తేదిని వివా
 హముచేసితిని. ఏడవదియైన యిదియే మొదటివైశ్య వితంతువివాహము. మూడ
 వదియైనమాధ్య వివాహము జరగినప్పుడు పల్లకిచుట్టును రక్షకభటులు కావలి
 యున్నను రాళ్ళురువ్విన కాలము పోయి, ఏడవదియైన యీకోమటి వివా
 హము జరుగునప్పటికి ఒక్కవిద్యార్థుల యొక్క సాయముతక్కు రక్షకభటుల

యొక్క సాహాయ్యముక్కలలేకయే దంపతులను రాత్రివేళ వీధులగుండ నిర్భయముగా నూరేగింపఁగలిగిన కాలమువచ్చినది.

ఈ ప్రకారముగా నెలకును రెండేసి నెలలకును రాజమహేంద్రవరములో వెంబడి వెంబడిగా వివాహములు జరగుచుండుటచూచి, చెన్న పురములోనిమామిత్రులు పల్లె చెంచలరావు పంతులుగారును దివాన్ బహుదూరు భఘునాథరావుగారును వివాహము లెల్ల రాజధానిలో నొకమూల నున్న రాజమహేంద్రవరములో జరగుటకంటె కొన్నియునను రాజధానిలోనే జరగుట యధికాభ్యర్థనీయమగుటచేత నొకటి రెండు వివాహములను చెన్న పట్టణములో జరప వలసినదని నన్నును రామకృష్ణయ్యగారిని కోరిరి. నేను వారి యాజ్ఞను శిరసావహించి వారి యభీష్టమును చెల్లించుటకు కృతనిశ్చయుడనై సాధ్యమైనయెడల నొక రిద్దఱు వధూవరులను సమకూర్చి చెన్న పట్టణములో వివాహము చేయుటకు ప్రయత్నించెదనని వారిపేర వ్రాసితిని. రాజమహేంద్రవరములోని బ్రాహ్మణవిద్యార్థి యొకఁడు క్రొత్తగా పెండ్లి చేసికొని కాలభర్తము నొందెను. అతని యప్పగారు మాయింటి సమీపముననే కాఘముండి యప్పడప్పుడు మాయింటికి వచ్చుచుండెను. ఆమె నొకసారి మీ తమ్మునిభార్య యొక్కడనున్నదని యడుగఁగా గుంటూరు మండలములోని యొకపల్లె యందున్నదనిచెప్పి, తనమాటలుమూత్రము కాక ముటదలి చెల్లెలు సహితము విధవయయ్యెనని చెప్పెను. వారికి వివాహము చేయింపగా దాయని నేనడుగఁగా తనకు ప్రయాణవ్యయములను కొంత బహుదూనమును ఇచ్చెడు పక్షమున పిల్లల తల్లితో మాటాడి యామె నిచ్చుటకీ తీసికొనివచ్చెదనని చెప్పెను. నేనందున కంగీకరించి గారిబత్తమున కయ్యఁగా నామె నాతో చెప్పినట్లు తల్లిని గొనివచ్చెను. తల్లితో మాటాడి యామె యంగీకారమును బడసి యామెను మరల గుంటూరు సమీపముననున్న పల్లూరికి పంపి యిద్దఱు వితంతు కన్యలను బిలిపించితిని. రెండుసారులు పల్లె నందుకును తల్లి వారిని వెంటఁబెట్టుకొనివచ్చి నందుకును నలువది రూపాయలయిసాధి. పిటలముపులను

తీసికొనివచ్చుటకయి ప్రయాసపడిన యామెకు దారిబత్తెముతోడ కూడ నలు
వది రూపాయలనిచ్చితిని. తణుకు చలపతిరావను నతఁడొకఁడును, జేతపూడి
ప్రకాశరావను నతఁడొకఁడును ఇద్దఱు వరులావఱకే మాయింటనుండిరి. ఈ
బాలవితంతువులలో పెద్ద చిన్న దాని వయస్సు పండ్రెండేండ్లు ; ఆమెచెల్లెలి
వయస్సుపదేండ్లు. ఈ వధువుల నిద్దఱిని నాయొద్దనున్న వరులకిచ్చి చెన్న
పట్టణములో వివాహముచేయ నిశ్చయించి అక్కడి మామిత్రద్వయమునకు
నీశుభవార్తను దెలిపి, యిద్దఱు వరులు వధువులు పురోహితుఁడు వంటబ్రాహ్మ
ణుఁడు మొదలైనవారిని వెంటఁబెట్టుకొని భార్యా సహితముగా పొగయోడ
నెక్కుటకు నేను కాకినాడకు వెళ్లితిని. రఘునాథరావుగా రావఱకే
తమ స్వశాఖవారు వంటచేసినఁగాని తాను భోజనముచేయనని నాపేరవ్రాసిరి.
అందుచేత వంటచేయుటకయి నేను కాకినాడలో నున్న సూర్యదంపతులను
గూడఁ బ్రయాణముచేసితిని. నాయుత్తరమందఁగానే చెంచలరావు పంతులు
గారు రఘునాథరావుగారియుత్తర మందు వఱకును రావలదని కాకినాడకు
తంత్రీవార్తను బంపిరి. అందుచేత మేము నాటి పొగయోడను విడిచివెట్టి
వారము దినములు కాకినాడలో నిలువవలసి వచ్చినది. రఘునాథరావుగారి
యొద్దనుండి వచ్చిన యుత్తరమిది.—

“ మైలాపురము, 28-వ మెయి 1888. నాప్రియమైన అయ్యా !

మీ యుత్తరములందిన మీఁదట సమాజ సభ్యులయొక్క విశేషసభను
మేము సమకూర్చితిమి. సభకువచ్చిన 30 సభ్యులలో 18 బ్రాహ్మణులుగా
నుండిరి. వారందఱును వివాహమునకువచ్చి తాంబూలములు పుచ్చుకొనుట
కిష్టముగా నున్నారు. భోజన విషయమయి నిశ్చయముగా శూద్రసభ్యుల
కాక్షేపణ లేదుగాని, అది మనకంత యుపయోగముకాదు. బ్రాహ్మణ సభ్యు
లలో నెఱవేర్ప సులభముగాని పరతులమీఁద తప్ప భోజనముచేయుట కిష్ట
ముగా నున్న వారత్యల్పసంఖ్యాకులు. ఈసంగతులనుబట్టి మద్రాసులో వివా

మాము జరపుట అవివేకమయినట్లు మాకు కనబడుచున్నది. అయినప్పటికిని కొంచెముమంది వచ్చుటతో పనిలేదని మీరు తలచెడు పక్షమున, మీరు రావచ్చును. మేమిల్లుసులభముగా కుదుర్పగలము.” *

ఈ యుత్తరమురాగానే నేనీ వివాహములను చెన్న పట్టణములోనే చేయ నిశ్చయించుకొనియున్నాను గనుక వెంటనే ఇల్లు కుదుర్పవలసినదని ప్రత్యుత్తరమువ్రాసి, జూన్ నెల 2-వ తేదీని “పదుముగ్గురము నేటి ధూమ నౌక లో బైలుదేలుచున్నాము. ఇల్లుకుదుర్పడు” అని తంత్రీవార్తనంపి, మేము పదుముగ్గురమును నాటిపాయంకాలమున పోయెడి సొగయోడలోనే చెన్న పట్టణమునకు బైలుదేటితిమి. దారిలో గాలివానవచ్చుటవలనను, ప్రతికూల వాయువులవలనను, 4-వ తేదీ ప్రాతఃకాలమున నాకేడు గంటలకు చెన్న పురి రేవు చేరవలసిన ధూమనౌక మధ్యాహ్నము రెండు గంటలకు చేరెను. మా

---

* “Mylapore, 28th May 1883.

My dear sir,

On the receipt of your letters, we convened an extraordinary meeting of the members of the Association. 30 members attended of whom 18 were brahmins. They are all willing to attend the marriage and take betel-nut. As regards dining, of course, Sudra members have no objection which is not of much use to us. Of the Brahmin members very few are willing to dine but on conditions which it is not easy to secure. Under these circumstances, it seems to us that it would be unwise to celebrate the marriage at Madras. If you however think that the scanty attendance is of no consequence, you are welcome and we can easily arrange for a house.

Yours truly

R. RAGGONATH ROW'

కొఱ కొడలోని కవ్వరును రాలేదు ; మేమే పడవ మాటాడుకొని యొడ్డంన
 దిగితిమికోని యక్కడ సహితము మానిమిత్త మెవ్వరును వేచియుండలేదు.
 ఇల్లు కుదుర్చిరో లేదో, మేమేమి చేయవలెనో, ఎక్కడకు పోవలెనో, తెలి
 పినదికాదు. అందుచేత మావారినందఱిని అక్కడనే నిలిపి నేనొక్కడను
 దాని సమీపముననే యున్న చెంచలరావు పంతులుగారి కార్యస్థానమునకు
 పోయి మాయవస్థను దెలిపితిని. ఆయన యద్భుతపడి రఘునాథరావుగారు
 తీరమున మీ నిమిత్తము మనుష్యుల నుంచలేదాయని యడిగి, జరగినపనికి
 మిక్కిలి నొచ్చుకొని, తుమార్పణముచేసి, రఘునాథరావుగారి యింటిప్రక్క
 నే యిల్లు కుదుర్పబడెనని చెప్పి, ఆయింటికి మమ్ముఁ గొనిపోవుటకయి
 యొక భటుని నిచ్చెను. మేము గుఱ్ఱపుబండ్లు మాటాడుకొని మైలాపురము
 చేరితిమికాని యిల్లు చేరునప్పటి కాయింటికి బైట తాళము వేయబడియుం
 డినది. పంతులుగారు పంపిన భటుఁడుపోయి బీగము తీసికొనివచ్చి వీధి
 తలుపు తెఱచెను. ఆయిల్లు విశాలమైనదేకాని యింటివారిలో నెవ్వరో చెడ్డ
 వత్తుత్రమందు మృతినొందుటనుబట్టి కొన్ని నెలలనుండి పాడుపటుపబడి
 యుండిన దగుటచేత గబ్బిలములపెంటతోను ఎలుకలు త్రవ్వినమంటి రాసుల
 తోను వాసాగ్నముకాకుండెను. మేమంగడికి పంపి వస్తుసామగ్రిని తెప్పించు
 కొని యిల్లు బాగుచేసికొని వంటచేసికొని భోజనములు చేయునప్పటికి రాత్రి
 యెనిమిదిగంటలయినది. చెంచలరావు పంతులుగారు తమ కార్యస్థానమునుండి
 తిన్నగా మాయింటికేవచ్చి మాత్రేమసమాచారము విచారించి యరగంటసేపు
 వాతో మాటాడుదుఁ గూరుచుండి తమయింటికిఁబోయిరి. నారాకవిని మఱు
 వాటినుండి నన్ను చూచుటకయి మిత్రులు మొదలైనవారు రావొడఁగిరి.
 వారు వివాహమెప్పుడని యాత్రముతో నడుగుచు రాగా నెనిమిదవతేదిని
 జరగవచ్చునని చెప్పుచు వచ్చితిని. వచ్చిననాఁడు రఘునాథరావుగారి దర్శ
 నము కాలేదు. మఱునాటి ప్రొద్దున వారి దర్శనము చేయుటకయి పోయి
 తినిగాని వాకిటనున్న భటులు సమయముకాదని చెప్పినందున వెనుక మరల

వలసినవాడనయితిని. రెండవనాడు మరల చూడబోయినప్పుడు వారి భటులు, రాయలవారు సపములలో నున్నారనియు చూచుటకు సమయముకోదనియు నన్ను లోపలికిపోకుండ వారించినందున నాడును వచ్చినదానినే మరల మాయొంటికిబోయితిని. ఇట్లు రెండు దినములు వృధాకాలహరణమయ్యెను. మూడవనాటి ప్రాతఃకాలమున ననగా 7-వ తేదిని నేనెప్పటియట్ల వారి దర్శనార్థమరుగఁగా కావలిభటులు వెనుకటి సాకులనే చెప్పిరికాని యీసారి తప్పక చూచి మాటాడి మఱిరావలెనని నిశ్చయించుకొని వచ్చితిని గనుక వారి మాటలను గణనచేయక తిన్నగా లోపలికిపోయి మేడయెక్కి వారు కూరుచుండు స్థలముచేరితిని. వారు నన్ను చూచి తమ పీతమునుండిలేచి యెదుర్కుగావచ్చి నన్ను గొనిపోయి యుచితాసనమునందుఁ గూరుచుండఁబెట్టి నా తేమము విచారించి గౌరవించిరి. వారు నారాకను తాము వింటిమనియు తొందరపనులచేత మూడు దినములనుండియు నన్ను చూడలేక పోయినందుకు చింతిల్లుచుంటిమనియు సుపచారవాక్యములు పలికి తుమార్పణముచేసిరి. నేనామాటలయందు దృష్టియుంచక వచ్చిన కార్యవిషయమునందుకొని రేపటి దినము వివాహముజరపుటకు నేను నిశ్చయించుకొంటినినియు ఆహ్వానపత్రికలను వారిపేరఁబంపుట కిష్టపడనియెడల నాపేరనే పంపెదననియు, స్పష్టముగాఁజెప్పితిని. వారించుకనేపాలోచించి కాకితమును కలమును గైకొని యాహ్వానపత్రికను వ్రాసి క్రింద తమ చేవాలుచేసి నాకుదూపి నేనుండఁగానే దానిని ముద్రింపించుటకయి పొరుగున నున్న తమ ముద్రాయంత్రమునకుఁ బంపిరి. పోయినపని యగుటచేత నేను వారిని వీడ్కొని యొంటికి వచ్చితిని. చెంచలరావు పంతులుగారు మాంయిటకి మైలుదూరములోనుండినను ప్రతిదినమును మాయొంటికివచ్చి నాతో మాటాడిపోవుచునే వచ్చిరి. రఘునాథరావుగారు ముద్రింపఁబడిన యాహ్వానపత్రికలను గొన్నిటిని నాయొద్దకుఁబంపిరి. వానిని చూడఁగా క్రింద వారిపేరు కానఁబడలేదు ; ఆపత్రిక వివాహమునకు విజయం చేయుటకు సమాజమువారిచే నెల్లవారును గోరఁబడుచున్నారని పేరులేకుండఁ

బ్రకటింపఁబడినది. పట్టణములోని వృత్తాంతపత్రికలకును మిత్రులకును తగు
మనుష్యులకును వారే యాహ్వానపత్రికలను బంపిరి. పండిల్లు వేయించుట, కడ
శీ స్తంభములను తోరణములను కట్టించుట, పెండ్లికిఁ గావలసిన సమస్తసంభా
రములను సమకూర్చుట, మొదలైనవాని నన్నిటిని రఘునాథరావుగారే తమ
మనుష్యులచేత చేయించిరి; వంటకుఁ గావలసిన పాత్రసామగ్రిని భోజనపదా
ర్థములను పుష్కలముగా సమకూర్పించిరి. చెన్నపురి చేరినతరువాత పెండ్లి
కూతుల తల్లి తన రెండవకొమారితను ప్రకాశరావుగారికిచ్చి పెండ్లిచేయుట
కంగీకరింపనందున నొక్క వివాహము మాత్రమే చెన్నపట్టణములో జరగినది.
వితంతువివాహము జరగుటకు చెన్నపట్టణములో నిదియే ప్రథమమగుటచేతను,
ముందుగానే వార్తాపత్రికలలో నెల్లఁ బ్రకటింపఁబడి యుండుటచేతను, ఈవి
వాహమునకు జను లపరిమితముగా వేడుక చూడవచ్చిరి. పట్టణములోని నెద్ద
మనుష్యులు సహిత మెవ్వరు నెదురుమాడనంత విశేషముగా దయచేసి, యమి
తోత్సాహమును గనఁబటిచిరి; అనేకులు వధూవరులకు కట్నములు దివివించిరి.
లగ్న సమయమునకట్నములక్రింద వచ్చినవి పదు నేడుబట్టలు. నాటిరాత్రి జయ
ప్రదముగాను ప్రోత్సాహకరముగాను లగ్నము నడచినందునకు సంశ్లోషించి
రఘునాథరావుగారు వృద్ధులయినను మరల యశావనము పొడచూపిన వారివలె
నపరిమితోత్సాహముతో సందడించుచు నాలుగుదినములును శుభకార్యము
నత్యంత జయప్రదముగా జరపించిరి. మహా వైభవముతో దంపతుల నొక
తాత్రి యూరేగించిరి; ఒక దినము వధూవరులకు కచ్చాలేశ్వరుని యాల
యమునకుఁ గొనిపోయి వారిచేత నభిషేకము చేయించిరి. కావలసిన యేర్పా
టులన్నియు దివ్యముగా చేయఁబడినందున కెల్లవారును నానందభరితులైరి.
భోజనములకు సహితము విద్యార్థులనేకులును సంస్కార పక్షావలంబులైన
యితరులు కొందఱును వచ్చిరికాని రఘునాథరావుగారు మొదలైన ప్రముఖు
లెవ్వరును రాలేదు. వంటచేయుటకయి మాధ్వదంపతులనే తీసికొనివచ్చితిని
గాన భోజనమునకు రావచ్చునని రఘునాథరావుగారితో విన్నవించితినిగాని

వారు తాము తమబంధువుల యిండ్లసహితము భోజనములు చేయుచుండలేదనియు భోజనములు చేసినంతమాత్రముచేత కలిగెడు ప్రయోజన మేదియు లేదనియు నెలవిచ్చి నాప్రార్థనను మన్నింపరైరి. దీనిని పత్రికలలోఁ బ్రకటింపవలసినదని యుత్సాహవంతులైన సంస్కారోత్సुक తరుణవయోవంతులు నన్ను బలవంతపెట్టిరిగాని వారికోరికకు నేనంగీకరింపలేదు. ఈవివాహమునకు చెన్న పురిలోనైన రు 850 రూపాయలునుగాక వేయింటిలో మిగిలిన 150 రూపాయలును రఘునాథరావుగారు నాకిచ్చిరి. ఈప్రకారముగా 1883-వ సంవత్సరము జూలై నెల 8-వ తేది నారంభింపఁబడిన యీవివాహమహోత్సవము పండ్రెండవ తేదితో సంతోషకరముగా సమాప్తమయినది. వివాహమునకు దయచేసిన రావుబహద్దరు ఆర్జును వారాయణస్వామి మొదల్యారిగారు బెంగళూరుకు రావలసినదని నన్నాహ్వానము చేయఁగా నేనొక్కఁడనువెళ్లి దండులో నుపాధ్యాయులుగానున్న గోపాలస్వామయ్యగారింట దిగి దండులో నొకటియు పట్టణములోనొకటియు వితంతువివాహమునుగూర్చి రెండుపన్యాసములు చేసితిని. అప్పుడు బెంగళూరిలో నుండిన యాటువేల నియోగులందఱును నొకచోటఁగూడి నన్నుఁ బిలుచుకొనిపోయి చందన తాంబూల పుష్ప మాలాదులతో నన్ను సత్కరించిరి. నేనక్కడ రెండుదినములుండి మిత్రులను వీడ్చినిమరల చెన్న పట్టణమునకువచ్చి మావారల నందఱిని వెంటఁబెట్టుకొని ధూమనాకమీఁదపోయి స్వస్థానమును సురక్షితముగాఁ జేరితిని. ఈవఱకు జరిగిన వివాహము లన్నిటిలో దీనికే యధిక వ్యయమయినది. చెన్న పట్టణములో వ్యయపడిన రు 850 లుగాక రాకపోకలకు ప్రయాణముక్రింద రు 331 లయినవి; తరువాత పెండ్లికొమారితకు మాన్యము విడిపించియిచ్చుట కిన్నాము రూపాయలయినవి; గుంటూరికావలనున్న వల్లూరునకు వెళ్లి యీసంబంధమును విడిచిన యామెకు రు 40 లిచ్చితిమి; పెండ్లికొమారితల్లి రెండుసార్లు వల్లూరు వెళ్లి వచ్చినందునకును పెండ్లికూతులను తెచ్చినందునకును రు 40 లయినవి; పెండ్లి

కొమార్తెకు పెట్టిననగల కిన్నులు రూపాయలయినవి. అన్నియుంగలిసి యీ వివాహమునకు మొత్తముమీఁద 1671లు కర్చుపడినవి.

మేము రాజమహేంద్రవరములో చేరిన రెండు మాసములలోపల ననఁగా 1883-వ సం॥ ఆగష్టు నెల 13-వ తేదిని రెండవకోమటి వివాహము జరగినది. ఈవివాహము చేసికొన్నయతఁడు లక్ష్మీనరసింహముగారి కాశ్రేతుఁడయి యాయన సభ (Court)లో బత్తెపు బంట్రోతు (Batta peon)గా నుండుట చేత, ఆయనకోరిక ననుసరించియే యీతనికి వివాహము చేయఁబడినది. ఇది తొమ్మిదవ వివాహము. మఱి నాలుగు నెలలలోపల, ననఁగా 1884-వ సంవత్సరము జూలై 5-వ తేదిని నల్లగొండ కోదండ రామయ్యగారిదయిన పదవ వివాహము జరగినది. ఈకోదండ రామయ్యగారును, నాలవ వివాహముచేసికొన్న పులవర్తి శేషయ్యగారును, దేశాభిమానమును క్షోభ్యోత్సాహములను పరోపకారచింతయుఁ గలవారయి నాకు తోడుపడిన విద్యార్థులలోనివారని నేను వీరినొక్కసారికంటె నెక్కువగా జ్ఞాపించియుంటినిగదా! పులవర్తి శేషయ్యగారు వివాహముయిన సంవత్సరమునందే ప్రవేశపరీక్షయందు తేలుటచేత నేనాతనికి నెలకు పండ్రెండేసి రూపాయలచొప్పున జీతమిచ్చుచు బట్టలు పుస్తకములు మొదలైనవి వేఱుగా నిచ్చుచు నిప్పటికి సంవత్సరమునుండే ప్రథమ శాస్త్ర పరీక్షకు చదివించుచుంటిని. 1883-వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల యందొక వృద్ధవైదిక వితంతువు నావద్దకు వచ్చి తనసంరక్షణములో పదుమూడేండ్లప్రాయముగల వితంతువైన మనుమరాలున్నదనియు, తల్లిదండ్రులు లేని యాచిన్నదానికి వివాహముచేయుటకయి తనకభిలాషయున్నదనియు, వివాహసంతతరమున తానుగూడ మనుమరాలియొద్దనే యుండెదననియు, నాతోఁజెప్పెను. నేను పులవర్తి శేషయ్యగారిని వెంటనిచ్చి ప్రయాణవ్యయములకు కొంత సొమ్మిచ్చి యామెతోఁగూడ తాటిపాకకు పంపితిని. పిల్లను ముత్తవత్సల్లిని రాత్రి జేత నొరులెఱుంగకుండ తీసికొని రాకలసి వచ్చినందునను ఇతరులకు వెల్లడికాకుండ వారివస్తువులను మోచుకొనివచ్చుటకై యాకుగ్రామ

ములో కూలివానిని సంపాదించుట కష్టమైనందునను, లేశమైనను సుశయింపక దురభిమానమునువిడిచి కార్యసాధనమే ముఖ్యప్రయోజనముగాచూచుకొని తానే కావడిని కొన్ని క్రోసులమారము మోచుకొనివచ్చి యీశేషయ్యగారే వారిని మాయంటికిఁదెచ్చి యొప్పగించెను. ఇప్పుడు కోదండరామయ్యగారికిచ్చి వివాహము చేయఁబడినది యీచిన్నదే. వరుఁడైన కోదండరామయ్య ప్రథమశాఖవాఁడు; వసువు వైదికశాఖాసంభవ. శాఖాభేదము విచారింపకచేసిన వివాహములలో నిదియే మొదటిది. ఇంతవఱకును జరగిన వివాహములన్నియు నియోగులలో నియోగులకును, మాధ్వలలో మాధ్వతకును, వైదికులలో వైదికులకును, కోమట్లలో కోమట్లకును, శాఖాభేద మతిక్రమింపక జరుపఁబడుచువచ్చినవి. ప్రథమవివాహము చేసికొన్న దంపతుల కొక్కరికిఁ దక్కతక్కిన వారికందటికి కాపురములుండుటకు గృహము లీయఁబడుచు వచ్చినవి. మొట్టమొదట నిన్నీసుపేటలో కొనఁబడిన యింటిలో దక్షిణభాగము రెండవ వివాహముచేసికొన్న రాచర్ల రామచంద్రరావుగారికిని, ఉత్తరభాగము నాలవ వివాహముచేసికొన్న పులవర్తి శేషయ్యగారికిని, ఇయ్యఁబడినవి. మూడవ వివాహముచేసికొన్న తాడూరి రామరావుగారికి సూర్యరావుపేటలో నొక గృహముకట్టించి రామకృష్ణయ్యగారిచ్చిరి. అయిదవ వివాహముచేసికొన్న ముంజులూరి గోపాలకృష్ణయ్యగారికి శేషయ్యగారియింటిప్రక్కను క్రొత్తగా కట్టింపఁబడిన యిల్లియ్యఁబడినది. ఇన్నీసుపేటలో ముంజులూరి వారివద్ద స్థలముకొని కట్టించిన యింటిలోని దక్షిణభాగ మెనిమిదవ వివాహముచేసికొన్న తణుకు చెలపతిరావుగారి కియ్యఁబడినది; ఉత్తరభాగ మొతని మఱదలికి వివాహమైనప్పుడొచ్చుటకు నిలువయుంచఁబడినది. మాయంటిసమీపమున కొనఁబడిన పేరిచయనులుగారి యింటిలోని యుత్తరభాగ మాటవ వివాహముచేసికొన్న చేబోలు వెంకయ్యగారికిని, దక్షిణభాగము పదవ వివాహముచేసికొన్న నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారికిని, ఇయ్యఁబడినవి. ఏడవ వివాహము చేసికొన్న బోడా శ్రీరాములుగారికి రామకృష్ణయ్యగారు

కాకినాడలోని తమయిండ్లలో నొకదానినిచ్చిరి. తొమ్మిదవ వివాహముచేసి కొన్న నలాది రామయ్యగారికి రామకృష్ణయ్యగారు కాకినాడలో నొకతాటా ఖలయిల్లిచ్చిరి. కోదండరామయ్యగారప్పు డిరువదిరూపాయల జీతముగల యు పాధ్యాయ పదమునందుండి నందున సమాజమునుండి ధనసాహాయ్యమును కోర నక్కఱలేనిస్థితిలోనుండెను. అయినను వివాహమయిన నెలదినముల కాయన క్రిందితరగతిలో చదువుకొనుచున్న తనపెద్దతమ్ముని నావద్దకుఁ దీసికొనివచ్చి విద్యనిమిత్తము సాయము చేయవలెనని కోరెను. నేను ఫిబ్రవరు నెలలో నా లుగురూపాయ లిచ్చితిని; అతఁడు మరల మార్చి నెలలో వచ్చి యడుగఁగా వెనుకటివలెనే నాలుగురూపాయ లిచ్చితిని; మూడవ నెలలోవచ్చి న్నాలుగు రూపాయలు చాలుచుండలేదనియు నెక్కువ యియ్యవలసినదనియుఁ గోరెను. అప్పుడు నేనేప్రిల్ నెల కయిదురూపాయలిచ్చి, యాయనయెడట నేనాపుస్తక ములో పద్దువ్రాసితిని. అదిచూచి యాయన నాతమ్మునికిచ్చినట్లు వ్రాయక నాకిచ్చుచున్నట్లు వ్రాయుచున్నా రేమని యడిగెను. మీచేతికిచ్చుచున్నాను గనుక నేనట్లు వ్రాయుచున్నాను. మీతమ్మున కెందునకనియిచ్చినట్లు వ్రాయను? అని యడిగితిని. మీరు వివాహముచేసికోనివారికి వారి కియ్యలేదా వీరికియ్యలేదాయని కొన్ని పేరులుచెప్పెను. అప్పుడు వివాహనిధిలేదుగనుక నాసొంతములోనుండి యిచ్చుచుంటిని. ఇప్పుడట్టిచ్చుటకు వీలులేదని బదులు చెప్పితిని. అట్లయన నిప్పుడు మంగళగిరి కృష్ణమూర్తికేల యిచ్చుచున్నారని యాయన యడిగెను. చెలపతిరావు వఱదలిని వివాహముచేసికొనట కత డొప్పుకొన్నందునను, ప్రవేశపరీక్షతరగతిలో చదువుకొను చున్నందునను, అతనికిచ్చుచున్నానని బదులుచెప్పితిని. మీయిష్టము వచ్చినవారికిచ్చి మీ యిష్టమువచ్చినట్లు చెప్పుదురని యాయన గొణుగుకొనుచు వెడలి పోయెను.

అతి కష్టపడుచుండుటవలనను, స్వాభావిక శరీరదౌర్బల్యమువలనను, నాదేహస్థితి కొంతచెడి యప్పుడు విశ్రాంతిని కోరునదిగానుండెను. అందుచేత నేను నరసాపుర్ణమునకుఁ బోవఁదలఁచుకొని యక్కడ డిస్ట్రిక్టు మునసబుగా

నుండిన కొమ్ము రామలింగశాస్త్రిగారికి వ్రాసి యిల్లాకటి యద్దెకు పుచ్చుకొని, మాపాతశాల కేప్రిల్ నెల 20-వ తేదినుండి వేసవికాలపు సెలవు లియ్యఁగానే యియ్యవలసిన వారికందతికిని మెయి నెల జీతములు సహితము ముందుగానే యిచ్చివేసి నాభార్యతోను మేము పెంచుచుండిన శ్రీరాములుగారి శిశువుతోను బైలుదేటి నరసాపురము వెళ్లితిని. గోగులపాటి శ్రీరాములుగారు వితంతు వివాహము చేసికొనునప్పటికి ప్రథమకళత్రమువలన నాలుగుమాసముల పురుష శిశువుండెను. నాయందలిగౌరవముచేత తండ్రి యాబాలునకు నాపేరే పెట్టెను. ఆశిశువును మాయొద్దనుంచుకొని పెంచి పట్టపరీక్షయందు కృతార్థుఁడగువఱకును నేనే విద్య చెప్పించితిని. నాదెప్పుడును పనిలేక యూరకకూరుచుండెడు స్వభావముగాదు కనుక నరసాపురములో నున్నప్పుడు సహితము వితంతు వివాహపక్షమున పనిచేయుచు నక్కడి సెంట్రల్ హైస్కూలులో వితంతు వివాహమునుగూర్చి యొక యుపన్యాసమువ్రాసి మెయి నెల 28-వ తేదిని చదివితిని. నేను నరసాపురము వెళ్లఁగానే బందరునుండి రాజమహేంద్రవరము వెళ్లి తిరిగివచ్చిన యీక్రింది యుత్తరము నాకందెను.—

“ అంతరంగికము.

మశూలా.

16-వ ఏప్రిల్ 84.

నాప్రియమైన అయ్యా!

ఏవిషయమునుగూర్చియైనను మీపేర వ్రాయటకు నేను కలముపట్టిన దిదియే మొదటిసారియైనను మనయ సహాయలైనవితంతువులకు దుఃఖమోచనము చేయుటకయి మీరు పూనినపదమునం దాదరము కలవాడనన్న చిన్న హేతువుచేత మిమ్ము “ప్రియమైన” యను విశేషణముతో సంబోధించెడు స్వాతంత్ర్యమును వహించుచున్నాను.

నాయాదరము నింతకుముందే తెలుపనందుకు మీరు నన్ను తుమింతురని కోరుచున్నాను. ఈపట్టణములో నేడైన వితంతువివాహము జరపఁ

బడెడు పక్షమున, వివాహము చేసికొన్న వారికి ఘనమైన ధనసాహాయ్యముతో తోడుపడెడు స్థితియందు మీరున్నారా? ఉన్న పక్షమున నెంతవఱకు? పంపి ప్రశ్నకు తరమును నాకు తెలిపినయెడల, ఈ ప్రశ్నను నేను మిమ్మల యడుగ వలసెనో యందును గూర్చిన యధికవివరములను మీకుఁ దెలిపెదను. నేనీ మండలములోని మండలన్యాయసభ న్యాయవాదిని.

నా పేరు—

చెరువు - సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి,

డిస్ట్రిక్టుకోర్టు వకీలు, మచిలీపట్టణము.

నాయొద్దనుండి ముందుగా నంగీకారమును బడయువఱకును దయచేసి మీరీ లేఖలోని సంగతుల నెవ్వరికిని దెలుపకుండు. మీరు నాస్థితి నెఱుంగు కోరెడు పక్షమున రాజమండ్రి డిస్ట్రిక్టుమునసబును అక్కడ వకీలుగానున్న శిష్టు జగన్నాథశాస్త్రిగారిని అంతకంటె నధికముగాక నేనెవరో తెలిసికొనుటకు మాత్ర మడుగవచ్చును. ఈయు తరములోని సంగతు లితరులకు తెలియఁజేయకుండ నాపరిచితుఁడని మీరు తలఁచిన యేమనుష్యునివలన నైనను నన్ను గూర్చి యేవృత్తాంతమునైనను మీరు పోగుచేయుటకు నాకాక్షేపము లేదు. ఇప్పుడు పడవల సంచారముండి యుండినపక్షమున, స్వయముగా మాటాడుటకు నేను మీవద్దకు వచ్చియుందును. అది లేకపోయినందున, నేను మీతో లేఖాముఖమున ను తరములు జరుపవలసినవ్వాడనఱునాను.” *

* My Dear, Sir, Masula, 16th April 1884.

I take the liberty of addressing you by the epithet 'Dear', tho' this is the first time that I took my pen to write you on any subject, on the simple ground that I sympathise with you for the step you took for relieving our help- less widows. •

వివాహవ్యయములను భరించి వధువున కిన్నూటరూపాయలు నగలు పెట్టెదమనియు, దంపతులు కాపుర ముండుటకయి మున్నూటరూపాయల వెలచేసెడి యింటినిగాని యారొక్కమునుగాని యిచ్చెదమనియు నేను వ్రాసితిని. ఈప్రకారముగా కొన్ని యుత్తరప్రత్యుత్తరములు జరగినమీదట తాను వితంతువివాహమును చేసికొనుటకు సంసిద్ధుడనయి యున్నాడననియు తన బంధువురాలయి ధనికురాలయి యున్న యొకతరుణవితంతువును వివాహమాడుటకు తామేర్పాటు చేసికొంటిమనియు, తనకు ధనసాహాయ్య మక్క

You will excuse me, I hope, for my not expressing my sympathy earlier. If any widow marriage were to be performed in the town, are you in a position to help the party with any substantial pecuniary aid. If so, to what extent? If you let me know the answer to the above question I shall let you know further particulars why I came now to ask of you this question. I am a District Court Vakil of this District.

My Name, Charuvu Subrahmayya Sastri,

District Court Vakil, Masulipatam.

Please don't disclose the contents of this letter to any body there before you take my previous permission. If you wish to know my status you may ask the District Moonsiff of Rajahmundry and Sistu Jagannadha Sastri Garu, a Vakil there, simply to know who am I and no further. Without letting others know of the contents of this letter, I have no objection for your collecting any information regarding me from any person whom you think that he is my acquaintance.

Had there been canal communication, I would have gone up to you to speak in person. As that is now wanting I am obliged to keep letter correspondence with you."

ఊలేదనియు, వివాహముచేసికొనుటకు సంసిద్ధులయియున్న మఱియొక వధూ
వరులకు ధనసాహాయ్యము కావలసియున్నదనియు, ఆయన వ్రాసెను. అందు
మీఁదట మచిలీపట్టణములో నొకటిరెండు వివాహములు జరగు సూచనలు
కానఁబడుచున్నవనియు, అక్కడివారు నన్నాహ్వ నముచేసిరనియు, నేనచ్చ
టికి వెళ్లవలసినదని మీయభిప్రాయమేమో తెలుపవలసినదనియు, ఆలోచన
యడుగుచు నేను వైడా రామకృష్ణయ్యగారికి వ్రాసితిని. ఆయన నాలేఖకు
ప్రత్యుత్తరముగా 1884-వ సం॥ మే నెల 20-వ తేదీని కాకినాడనుండి నా
కిట్లు వ్రాసిరి.

“ కాకినాడ, 20-5-84.

నాప్రియమిత్రుడా!

ఆరోగ్యము నిమిత్తము మీరు వెళ్లియుండిన నరసాపురమునుండి వ్రా
యఁబడిన మీయుత్తరము నందుకొంటిని. మీరు కొంతపేలుగా నున్నారని
నమ్ముచున్నాను- ఒకటి రెండు వివాహములనిమిత్తము మీరు కోరఁబడి నం
దున మీరు మశూలాకు వెళ్లవచ్చునేమో యలోచన చెప్పవలసినదని మీరు
నన్నడిగియున్నారు. అక్కడ పక్షవిద్యేషము విస్తారముగా నున్నందున
అక్కడి పరార్థపరులు కష్టములపాలు చేయఁ బడుదు రని భయపడు
చున్నాను. సొమ్ముతో సహితము తగినంత సాయము చేయవారు మీకక్కడ
నెవ్వరునులేరు. ఇటువంటి స్థితులనుబట్టి మీయారోగ్యము వచ్చుట కనుకూల
ముగా లేదని మీరు వారికి వ్రాసి తెలుపవలెను. వారు తమకు చేతనైనది
శక్తికొలఁగిని తామే చేసికొందురు. వేడి భయంకరముగానుండి నాకు చెఱు
పుచేయుచున్నది. నేను నిర్వేదపడుచున్నట్టున్నాను. కడచిన రెండుమాడు
దినములనుండి యది 110 డిగ్రీలున్నది. కాఁబట్టి యేమి చేయవలసినది మీరె
ఱుఁగుదురు. నావట్టుకు నేను మీయారోగ్యమునుబట్టి మీరు వెళ్లవలసినది

కాదని తలచుచున్నాను. విచర్య యేమో దయచేసి నాకు తెల్పుడు. మీహితుడు—పీ. రామకృష్ణయ్య. *

ఈప్రకారముగా మిత్రులుపోవలదని హితబోధచేయుచుండినను, వ్యాధి బాధచేత దుర్బల శరీరుడనై యుండియున్నను, ఎండలు దుస్సహములయి యతితీక్షణముగా నుండినను, సంస్కారబీజము నితర స్థలములయందు నాటుట కవకాశము కలిగినప్పుడు కృతవ్యవసాయుడనయి ఫలము పొంద నపేక్షింపకయుపేక్షించుట భర్మముకాదని భావించి, రాజమహేంద్రవరమువ్రాసి పుణిహితుని రప్పించి, వచ్చుచున్నానని సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారికి వ్రాసి, బందరుపురమునందలి మిత్రబృందసహాయముచేత నేను వసించుట కనుకూలమైన యిల్లు కుదుర్చుకొని, మండువేసవికాలములో నిసుకదారిని మోటుబండ్ల మీఁద కుటుంబ సహితముగా బైలుదేటి జూన్ నెల ప్రారంభమున బందరునకు ప్రయాణమైతిని. త్రోవపాడుగునను జనులు నాయెడల నేననుకొన్నట్లు ద్వేష

* “Cocanada. 20-5-84. My Dear Friend,

I had duly received your letter from Narsapur to which you went for health : I hope you are better. You have asked me to advise you if you can go Masuly as you are invited for a marriage or 2. There is such a party feeling there, I fear the philonthrophers there will be put to difficulties; there are none to support in funds even sufficiently; in all such circumstances you should write and tell them that your health does not permit you. They will do their best for themselves. The weather has been fearful and it is acting upon me. I feel quite dejected. The last 2 or 3 days it is 110 degrees. So you know what to do. As for my part I don't think you should go on account of your health. Please let me know what is your procedure. Yours truly P .Ramakistiah.”

మునుజూపక యనుకూలురుగానే కనబడుచువచ్చిరి. మేము నరసాపురము
 బైలుదేటి మధ్యాహ్న మొక యూరిసత్రముచేరునప్పటికి మాకంటె ముందుగా
 బండ్లుదిగి వంటచేసికొన్న బ్రాహ్మణకుటుంబమువారు మాచిన్న వాని నన్నము
 సెట్టుటకయి తీసికొనఁబోవవచ్చిరి. నేను మాస్థితిని దెలుపఁగోరి మేమెవ్వఁ
 డో యెఱుఁగుదురాయని యడిగితిని. “ ఎఱిగియే పిలువవచ్చితిమి ; మేమును
 మీకంటె కొంచెము ముందుగా బైలుదేటి నరసాపురమునుండియే వచ్చుచు
 న్నాము” అని వారు బదులుచెప్పిరి. ఆరాత్రి మేము గొల్లపాలెము చేరఁగా
 పలువురు నన్ను చూడవచ్చుటయేకాక యొక పెండ్లివారు మమ్ము వంటచేసి,
 కోనియ్యక మాకు పిండివంటలతో సమస్త భోజనపదార్థములను బ్రాహ్మణుల
 చేత సల్లెములతోఁబంపిరి. శ్రోవలో నెట్లుండినను బందరుపురము మేము
 చేరునప్పటికి నారాకయంతకుముందే తెలియుటచేత మహావాయువుచేత కలఁత
 నొందింపఁబడిన మహాసముద్రమువలె పౌరజనవారిధి యంతయు కలఁగి యల్ల
 క్లలోలముగా నుండెను. తనపట్టణములో గతభర్తృకాపాణిగ్రహణమునకు
 తాను ప్రథముఁడనుగా నుండెదనని నాపేరవ్రాసిన బ్రాహ్మణధీరుఁ డాసంతో
 భమునకు సంత్రస్తుఁడయి బాలవితంతుపరిణయముమాట యటుండఁగా నేను
 వెదకుకొనుచు తమయింటికిఁబోయినప్పు డీవిషయమయి నాతో బహిరంగ
 ముగా మాటాడుటకే భయపడి నన్నొంటిగా చాటునకుఁ గొనిపోయి తా
 నస్సాదు గోగపీడితుఁడయి యుండుటచేత వివాహప్రయత్న మప్పటికి విడిచితి
 ననియు తాను స్వస్థపడి పునఃప్రయత్నము చేసినప్పుడు నాపేర వ్రాసెదనని
 యుఁ జెప్పెను. నేనంతటితో నిరుత్సాహుఁడనయి యాశాభంగము చెందక
 పట్టణమునకు వచ్చినందుకు కొంత పనిచేసి పోవలెనని వివాహ విషయమునఁ
 గొన్ని యుపన్యాసముల నిచ్చుటకు నిశ్చయించితిని. నామొదటి యుపన్యాస
 మును నేను బసచేసిన శ్రీవల్లూరు జమిందారుగారి విశాలసభాభవనమునందే
 చేసితిని. అది యచ్చటి నాప్రథమోపన్యాసమగుటచేత దానిని వినవలె నన్న
 గుత్తగానులముచేతను, నామొగ మెట్లుండునో చూడవలెనన్న యభిలాషచేతను,

మఱికొన్ని హేతువులచేతను, ఉపన్యాస సమయమునకు ముందే వందలకొలది జనులు వచ్చుటచేత సభాభవనమంతయు మనుష్యులతో క్రిక్కిరిసిపోయినది. సభాపతులైన నిష్ఠుల నరసయ్యగారు మొదలైన బ్రాహ్మణులలోని ప్రసిద్ధపురుషులు కొందఱు తమ శిష్యబృందముతోఁ గూడ వేంచేసి, నాయుపన్యాసమును సాగనీయక చప్పటలుగొట్టి యల్లరిచేయ నిశ్చయించుకొనివచ్చియున్నారని నామిత్రులుకొందఱు నాకామహాపురుషులను జూపిరి. ఇటువంటి సభలో శాస్త్రప్రసంగమును చేయఁబూనుట యవివేకమనియెంచి నేనట్టిపనికి పూనక క్రొత్తగా నరసాపురములో నుపన్యసించి వచ్చుటచేత నందలియంశములనే విశేషముగాఁగొని నిర్బంధవైధవ్యమువలనఁ గలుగుచున్న వివిధానర్థములనుగూర్చియు తత్సంకర్శనివారణసాధనములనుగూర్చియు వారు కనియు వినియు నున్న దృష్టాంతములతో తలవంచుకొని నాస్వభావధోరణిని రెండు గంటలసేపుపన్యసించి వారి హృదయములకు తాఁకునట్లుగా ననన్యగతికలైన యనాధకాంతావనపుణ్యకార్యమునందు దీక్ష వహింపవలసినదని ప్రార్థించితిని. మొదట నూహించినట్లెవ్వరును నల్లరిచేయక యెల్లవారును కడవఱకును నాయుపన్యాసమును నిశ్శబ్దముగా వినిరి. జనసమ్మర్దముచేతను, ఆతపతాపముచేతను, నాదేహమంతయు చెమర్చి యాయాసము కలుగఁగా క్రొత్తగాలిలో తిరిగి బడలిక తీర్చుకొనుటకయి నేను మేడమీఁదికెక్కి వీధివైపున పచారు చేయుచుంటిని. అల్లరిచేయఁ దలంచుకొనివచ్చినారన్న బ్రహ్మణోత్తములు తమలో తామీవిషయమయియే మాటాడుకొనుచు నడచిపోవుచు నాకంటఁబడిరి. వారిలోనొకఁడు లోపలినుండి వీధిలోనికి మెట్లు దిగచు “ఈ యుపన్యాస మెట్లున్నదిరా?” అని రెండవవారి నడిగెను. “ఇటువంటిసాధుసభలకు మనము రాకూడదు. ఇటువంటిమాటలు వినుచు వచ్చినయెడల మనబుద్ధికూడ చెడిపోవును” అని యాయన బదులుచెప్పెను. నాఁడు భగవదనుగ్రహమువలన పామరులవలని పరాభవమునుండి తప్పించుకొని బయలుబడఁగాంచితిని.

డివ్యూటీక లెక్కరుపని చేసి యుపకారవేతనమునొంది కర్మిష్టులయి యుండిన వడ్డమన్నాటి వేంకటాచలము పంతులుగా రాపట్టణములో వితంతు వివాహ ప్రతిపక్షులకు ప్రధాననాయకులు. వారు బృందావనపురములో మిక్కిలి పేరుపొంది యెల్లరచే గౌరవింపబడుచుండిన యొక గొప్ప పండితునిచేత నావితంతు వివాహవిషయక విజ్ఞాపనములమీఁద నొక ఖండన గ్రంథమును వ్రాయించిరి. ఆఖండనగ్రంథములోని యుక్తులకు ప్రతియుక్తులూ చెప్పటగాని, చూపినప్రమాణములను ఖండించుటగాని, చేసినసిద్ధాంతములను పూర్వపక్షముచేయుటగాని, సాధ్యముకాదని వారు నమ్మియుండిరి. నేను వేంకటాచలముపంతులుగారి దర్శనార్థమయి యొకనాటి ప్రాతఃకాలమున వారి యింటికి వెళ్ళినప్పుడు వారు లోపల జపము చేసికొనుచుండి నన్ను లోపలికి రప్పించుకొని తమ సరసను పీటమీఁద కూర్చుండఁబెట్టి నాతో చాలసేపు మాటాడిరి. ఆసంభాషణలో వారు శాస్త్రప్రమాణరహితములైన పాడిమాటలతో ప్రయోజనము లేదనియు, శాస్త్రప్రమాణ బద్ధులైన హిందువులకు శాస్త్రార్థ విచారమావశ్యకమనియు, ఆవిషయమయి యొక పండిత సభ జరగుట కర్తవ్య మనియు, నెలవిచ్చిరి. నేనును వారితో నేకీభవించి, పామరజన బహుళమైన సభలో శాస్త్ర చర్చచేయుట నిష్ప్రయోజనమనియు, పండితులును గుణగ్రహణ పారీణులైన పెద్దమనుష్యులును మాత్రము చేరిన చిన్న సభలో శాస్త్రవిషయకవాద ప్రతివాదములు జరపుటయే లాభకరమనియు, జెప్పితిని. వారందున కొప్పుకొని మఱునాటి మధ్యాహ్నమున తమ చావడిలోనే సభ జరపుటకేర్పఱిచి, ఉభయపక్షములలోను జేరిన పెద్దమనుష్యులకుఁ గొందఱికిని విద్వాంసులకుఁ గొందఱికిని, ఆహ్వానములు పంపిరి. నేనును యుక్తసమయమునఁబోయి సభలోఁ గూరుచుంటిని; నాగ్రంథముపై ఖండన గ్రంథముచేసిన శాస్త్రులవారు పండితపక్షమున తత్ప్రతినిధిగా నాతో వాదము చేయుటకయి నాయెదుటను గూరుచుండిరి. ధర్మార్థ విచారమునకు ప్రమాణగ్రంథములేవో, వాని గౌరవతారతమ్య మెట్టివో, అర్థనిర్ణయమెట్లు

చేయవలెనో, అటువంటి ప్రాథమికనిబంధనములనుగూర్చి శాస్త్రులవారును నేనును నేకాభిప్రాయమునకు వచ్చినపిమ్మట మేము శాస్త్రచర్చకుపక్రమించితిమి. కలియుగమునకు పరాశరస్మృతి యొక్కటియే పరమప్రమాణమయినందున తద్విరుద్ధ స్మృతులన్నియు నప్రమాణములనియు, పరాశర సంహితలోని “నష్టేమృతే” యను శ్లోకముయొక్క యథనిష్ఠయ మొక్కటియే ప్రథమకర్తవ్యమనియు, నేను చెప్పఁగా శాస్త్రులవారును నాతో నేకీభవించి ఆశ్లోకమునకర్థము చెప్ప నారంభించిరి. వారు చెప్పఁ బూనిన యర్థము ప్రథమమునఁ జేసికొన్న నియమములకు విరుద్ధమనియు, తన స్మృతిలో పరాశరుఁడు చెప్పిన నిర్వచన మియర్థమును బాధించుననియు, నేను వారు చేసెడి యర్థములను పూర్వపక్షముచేయ నారంభించితిని. ఇట్లు పావు గంటసేపు శాస్త్రార్థవిచారము నడచినపిమ్మట శాస్త్రులవారు తుణకాల మూరకుండి సభవారి వంకఁదిరిగి, “అయ్యా! వీరు తమ జీవితము నిందులో ధారపోసి యీవిషయము విశేషకృషి చేసినారు. నాకు కొంతకాలము గడువిచ్చినఁగాని వీరితో వాదము చేయఁజాలను,” అని యూరకుండిరి. ఆకాలమునం దనేకపండితులతో ననేకస్థలములయం దీవిషయమయి నేను వాదములు చేసితినిగాని తాము యుక్తి చెప్పలేక పోయినప్పుడు తమయశక్తి నొప్పుకొని సత్యమునందాదగము చూపినవారిని వీరి నొక్కరిని దక్క మఱియొక్కరిని నేను చూడలేదు. సాధారణముగా పండితులు వాదములో తాము పరాజయమునొందినను తమ యోటమి నొప్పుకొనక “శేషంకోపేన పూరయేత్” అను న్యాయము నవలంబించి క్రిందఁబడినను తామే గెలిచితిమని కేకలువేయుదురు. ఈశాస్త్రగారి పేరిప్పుడు నాకు స్మరణకు రాలేదు. సూర్యనారాయణశాస్త్రుగారు కాఁబోలును! ఈసభానంతరమున వేంకటాచలము పంతులుగారు తాంబూలూరి సత్కారముచేసి నన్ను వీడుకొల్పిరి. అక్కడి ప్రముఖులవద్ద సలవుగైకొని సకుటుంబముగా నేను రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోయితిని.

శ్రీపునర్వివాహ వ్యాపారముయొక్క భూతవర్తమానస్థితులను గూర్చి. 1887-వ సంవత్సరము జనవరి నెలలో సమాజముయొక్క సంవత్సర సభ యందు నేను చదివినదానిలో “1884-వ సంవత్సరము మెయి నెలలో నేను నరసాపురము వెళ్లియుండినప్పుడు నేనెప్పుడు నెదురుచూడని తావునుండి నాకొకయుత్తరమువచ్చి నాకాశ్చర్యము పుట్టించినది. నేనీపనిమీఁద నరసాపురమునుండి బందరుపోయి తిరిగి రాగానే జూన్ నెలలో సభచేసి యిప్పుడున్న రీతి సమాజమేర్పఱచుటకుఁ బ్రయత్నించినాను. ఇప్పుడున్న రీతిగా మన యీసమాజ మప్పుడేర్పడినదే.” అని చెప్పితిని. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన యుత్తరము వ్రాసినతఁడు పులవర్తి శేషయ్యగారు. నాకాశ్చర్యము పుట్టించుటకు కారణము నేను నరసాపురమునకు బైలుదేలు దినమువఱకును నా యెడల వినయభయభక్తులు కనఁబఱచుచు నాకుపరమభృత్యుఁడుగానుండి యా దినమున సహితమువచ్చి పయినెల జీతమును పాతశాల జీతమును పుచ్చుకొని నన్నురికి సాగనంపినతఁడు నేను లేనిసమయములో నాకాస్మికముగా మాత్రే నేను మొదటపెక్కు సామాజికులతో నిండియుండిన వితంతువివాహ సమాజములో నాసామాన్యమువలన సామాజికులు లేకుండఁజేసిననియు, నేనెదారిని బోవుచున్నానో యెవ్వరికినిదెలియకుండ పాటుపడుచుంటిననియు, మిథ్యాదోషా రోపణములుచేయుచు నుత్తరమువ్రాయుట. ఆయుత్తరములోని కడపటి ప్రార్థనము తమకు నిరంకుశప్రభుత్వముగాక ప్రతినిధిప్రభుత్వము కావలెననుట. అతఁడు బుద్ధిహీనుఁడయి దుష్టులప్రోత్సాహముచేత ననాలోచితముగా నిట్లు వ్రాసినందుకు చింతనొందుచున్నాననియు, నేనుజేసిస్థుని యెల్లరకును తెల్లమేగాన నిరంకుశుఁడేర్పడు సమాజములోఁ జేరి మీరు నాకంటె నెక్కువ పనిచేయుచుండఁగా మాచి సంతోషించెదననియు, నేను రాజమహేంద్రవరమునకు తిరిగి రాగానే సమాజము నేర్పఱచి వివాహవ్యవహారము వారి కొప్పగించెదననియు, బదులువ్రాసి బందరుకుపోతిని. బందరునుండి నేను మరలిరాగానే న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు

మొదలైన మిత్రులతో నాలోచించి, సభాహ్యనపత్రికను బంపి శ్రీపునర్వివాహ పక్షాభిమానులయిన నామిత్రులను వారిమిత్రులను సమగూర్చి 1884-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 22-వ తేదీని క్రొత్తసమాజము నొక దాని నేర్పాటు చేసితిని. ఈ నూతనసమాజము రామకృష్ణయ్య గారును నేనును గవరాజు గారును ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును వ్యాపతి సుబ్బారావు పంతులు గారును జేరి పదునాఱుగురు సామాన్యసామాజికులతో నాగంధముయినది. ఇది పూర్వసమాజముయొక్క యనుబంధమే యయినట్లును సమాజమువారి యాదర్శక్రింద వివాహము చేసికొన్న వారందఱును నిందు సామాజికులయినట్లు పరిగణింపబడునట్లును నేర్పాటుపబడినది. సమాజములో నేడుగురు కార్యనిర్వాహక సంఘముగానుండుటకును, వారిలో నాఱుగురు సామాజికులచేతను ఒకరు వివాహములుచేసికొన్న వారిచేతను ఏదోఒక ఎన్నుకొనబడుటకును, నిర్ణయముజరిగి, శ్రీవైడ రామకృష్ణయ్యగారును నేనును గవరాజు గవరాజుగారును ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును వ్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారును ఆచంట లింగరాజుగారును సామాన్య సామాజికులచేతను సోమండ్రి భీమశంకరముగారు పెండ్లిసమాకులచేతను ప్రధానకార్య నిర్వాహక సంఘముగా కోరుకొనబడితిమి. ముగ్గురినుండియు మున్నెల్లు నన్ను సమాజకార్యదర్శినిగాను, లక్ష్మీనరసింహముగారిని కోశాధిపతినిగాను, గవరాజుగారిని గణకునిగాను, సుబ్బారావు పంతులుగారిని కార్యనిర్వాహక సంఘ కార్యదర్శినిగాను, భీమశంకరముగారిని సహాయ కార్యదర్శినిగాను, ఏర్పఱిచిరి. సమాజమేర్పడిన యాజీవమున నే సమీక్షించుముగా ఒక ఏడనితోను సమాజపుకోశాదునితోను వివాహపక్ష వ్యాపకముచేయుటకులు ముగ్గురుపట్ల మండలములలో సంచారముచేయుమని నన్ను కోరుటకును, నాప్రయోగ వ్యయములను సమాజమువారే భరించుటకును, ఒక నిర్ణయము చేయబడినది.

ఈవఱి కిదియంతయు సరిగానేయున్నదిగాని దీనిని నిర్వహించుటకు ధనము కావలెను. 1882-వ సంవత్సరము జూన్ నెలలో శ్రీవైడ రామ

కృష్ణయ్యగా గనుగ్రహించి పదివేల రూపాయలిచ్చిరి. అయిచ్చినప్పుడు మరల వివాహములగునన్న నమ్మక మాయనకు లేకపోవుటచేత రెండు సంవత్సరములలోపల వివాహములు జరగనియెడల తమసొమ్ము తమకు మరల పంపివేయవలసిదనియు, జరిగెడుపక్షమున వివాహమొకటికి వేయేసి రూపాయలను మాసవ్యయములకు నెలకు డెబ్బదియైదేసి రూపాయలును నాకు పంపుచుండవలసిదనియు, ఆయన యేర్పాటుచేసిరి. మితిపెట్టిన రెండు సంవత్సరములలోపలనే నేనెనిమిది వివాహములు చేయఁగలిగితిని. ఆయనయిచ్చిన యధికారప్రకారము నేను వ్యయముచేసి యుండినయెడల, జరగిన యెనిమిది వివాహములకు నెనిమిదివేల రూపాయలును, 1882-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల మొదలుకొని మాసమునకు డెబ్బదియైదేసి రూపాయల చొప్పున 27 మాసములకును రెండువేలపదు నేను రూపాయలును, మొత్తము పదివేల పదు నేను రూపాయలు కర్చుపెట్టి యీ సమాజమువారికి నేను పదు నేనురూపాయల ఋణము చూపియుండును. అట్లు చేయక నేను మితముగాఁజూచి చెన్నపట్టణపు వివాహమున కొక్కదానికే 1671 రూపాయలు కర్చుపెట్టినను మొత్తముమీఁద నెనిమిదివివాహములకును 5568 రూపాయలు మాత్రమే వ్యయముచేసి మాసవ్యయములకు 1768 రూపాయలుమాత్రమే కర్చుపెట్టి, గృహములు కొనుటకయి వ్యయపఱచిన 1166 రూపాయలును పాత్రసామానులు వైద్యపుకర్చులు మొదలైన వాని క్రిందనయిన 320 రూపాయలును కలుపుకొని యించుమించుగా 8921 రూపాయలు మాత్రమే కర్చుపెట్టి వేయి రూపాయలకంటె నెక్కువగా నిలువచూపితిని. సమాజము క్రొత్తదగుటను బట్టి చంఠాళి మొదలైనవి యేర్పడకపోవుటచేత కొన్ని మాసములవఱకు యథాపూర్వకముగా నేనే మాసవ్యయాదులు జరపుచుంటిని. నరసాపురమునుండి నేనువ్రాసిన యుత్తరమువలన కోషము వచ్చినవాఁడయి సంవత్సరమునర ప్రథమ శాస్త్రపరీక్ష తరగతిలో చదివిన తరువాత పాఠశాలకు పోవుట మానుకొని పులవర్తి శేషయ్యగాకు మండలస్వాయసభలో శేఖకోద్యోగమునందు ప్రవేశించెను.

రఘునాథరావుగారును చెంచలరావుగారును పెండ్లిలో భోజనములు చేయకపోయినను కులమువారయిన మాధ్యులు చెన్న పురిలోని యెనిమిదవ వివాహ సంతరమున వారిని కొంతబాధింప నారంభించిరి. వారి యాచార్యుడైన యుత్తరాది మతస్వామి చెన్న పురికివచ్చి కొంతకాలమచ్చట వాస మేర్పఱచుకొనిరి. వృద్ధురాలైన తల్లియొక్క దీనాలాపములచేతను.....రావుగారి ప్రోత్సాహముచేతను తామొక దుర్బల నిమిషములో ప్రాయశ్చిత్తమునకు లోనుగావలసివచ్చినదనియు, తాము యథాపూర్వముగానే వితంతూర్వాహ పక్షమునకు సాయము చేయుచుండెదమనియు, నాపేర చెంచలరావుపంతులుగారు తమ నిర్వేదమును దెలుపుచు లేఖవ్రాసిరి. ఈవిషయమయి నేను రఘునాథరావుగారిపేర వ్రాసితినిగాని వారు ప్రత్యుత్తరమియ్య ననుగ్రహించిన వారుకారు. ఆసంవత్సరాంతమున శీతకాలపు సెలవులలో నేనీపనిమీఁద మరల చెన్న పట్టణమునకుపోయి రఘునాథరావుగారి దర్శనము చేసితిని. వారు నన్ను చూచి “నేను ప్రాయశ్చిత్తముచేసికొంటినని మీకువ్రాసిన బుద్ధిహీనుడెవ్వఁడు?” అనిపలికి, వీరావేశముకలిగినట్లు దేహముపెంచి తలయాడించి సోత్సాహమైన గంభీరోచ్చైస్వనముతో “మాస్వామి యిప్పుడిక్కడ నే యున్నాఁడు. ఈసమయమునందొక్క పెండ్లివారుకుదిరిరా, వాని యింటియెదుటనే పెండ్లిచేసి వానికి బుద్ధివచ్చునట్లు చేసియుందును” అని పండ్లుగీటుచు పిడుగులు పడుచున్నట్లు వీరాలాపములు పలికిరి. శూరత్వము మూర్తిభవించినట్లున్న వారి యాకారమునుజూచి వారి వాక్స్సారము వినునప్పుడు నాహృదయములో నొకవిధమైన వికారము పొడమి మేను గోగురుపొడువ వీరికున్న యుత్సాహములో నాకు నాలవవంతుండినపక్షమున నే నెంతో పనిచేసి యుండవచ్చునుగదా యని నాలోవాకే లజ్జవొడమఁ దొడఁగెను. ఈసంభాషణము ముగిసిన తరువాతనే నాయనను వీడ్కొని నాలోనే నీవిషయమునే యాలోచించుకొనుచు చెంచలరావు పంతులుగారి యింటికి వెళ్లి వారిదర్శనముచేసి రఘునాథరావుగారి యింటనడచిన సంభాషణమును విన్నవించితిని. ఆయన యనాదరము స్థూచించు ముఖ

భావముతో “ఆయనమాటలకేమి తెండి?” అనిపలికి, నాతో నితరవిషయములను గూర్చి కొంతసేపు ముచ్చటించిరి. ఆయనవద్ద సెలవుగైకొని నేనింటికివచ్చు నప్పటికి కొందఱు విద్యార్థులు నన్ను చూడవచ్చి, మీరు పట్టణము వచ్చెదరని విని యొక వృద్ధ బ్రాహ్మణుఁడు నాలుగైదుదినములనుండి వికృతముగా తిరుగుచున్నాడని చెప్పిరి. ఆయనను నావద్దకు తీసికొనిరండని నేను వారినో జెప్పితిని. మఱు నాటియుదయమున వారావృద్ధుని నాయొద్దకుఁగొనివచ్చిరి. నాని మిత్రమయి విచారించుచున్న కార్యమేమని నేనాయన నడిగితిని. చిత్తూరు జిల్లాలో నొక గ్రామమున నిద్దఱు బాలవితంతువులుగలరనియు, వారికి వివాహముచేయుటకు తల్లిదండ్రులొప్పుకొని యున్నారనియు, ఆయన నాతో చెప్పెను. వారిని వివాహము చేసికొనుటకు వరులున్నారాయని యడిగితేని వరులును సంసిద్ధులయియే యున్నారని యతఁడు పలికెను. “అట్లయినచో నిక నాలస్యమెందుకు? చెంచలరావుగారివద్దకును రఘునాథరావుగారియొద్దకునుపోయివివాహము చేయింపరాదా?” అని నేనంటిని. “వారు మాటలవారేకాని కార్యములవారుకారు” అని యాయన నుడివెను. ఇందులో మీకింత శ్రద్ధమెందుకు? వితంతుకన్యలు మీకేమైన చుట్టములా? అని మరల నడిగితిని. “వారెద్దస్థితి చూచి జాలినొంది మీరు చేయుచున్నది మంచికార్యమనియెంచి లోకోపకారముగావాక్సహాయము చేయవచ్చితిని” అని యాయన పరోపకార చింతఁగల వానివలె పలికెను. “అట్లయినచో మీకు నావలన కావలసిన పనియేమున్నది?” అని నేనడుగఁగా, అయోమార్గవ్యయముల నిమిత్త మిరువదియైదు రూపాయలిచ్చిన పక్షమున తానుపోయి యిద్దఱు పెండ్లికూతులను వారి తల్లిదండ్రులను వరుల నిరువురను గొనివచ్చెదననియు తరువాత వారికి వివాహములు చేయవచ్చుననియుఁ జెప్పెను. అతనిమాటల ధోరణిని ముఖచిహ్నములును చూడఁగా నతఁడు మోసగాఁడు కానట్టు కనఁబడఁగా, మంచిది రమ్మని యాయనను నాబండిలో నెక్కించుకొని చెంచలరావు పంతులుగారియింటికి తీసికొనిపోయి జరగిన కథను జెప్పి యిరువదియైదురూపాయలిమ్మని కోరితిని. ఇట్టివాండ్రు మోసము

చేసి సామ్రాజ్యపహరింతురని యాయన చెప్పెనుగాని సామ్రాజ్యపహరించిన యెడల ఆనష్టమును నేను భరించెదనని పలికి సొమ్మిప్పించి యావృద్ధబ్రాహ్మణు నక్కడి నుండియే పంపివేసితిని. చెంచలరావు పంతులుగారితో కొంతసేపు సంభాషించినతరువాత నాయనను వీడ్కొని బైలుదేటి, తిన్నగా రఘునాథరావుగారి యింటికిఁబోయి యాయనను సందర్శించి “మీరు నిన్న టిదినమున వధూవరుల దొరకినపక్షమున స్వాములవారి యింటియెదుటనే వివాహము జరపించెదమని నెలవిచ్చితిరి. ఈశ్వరుఁడు మీయభీష్టమును శీఘ్రముగానే సిద్ధింపఁజేయునట్లు న్నాఁడు. వధూవరులను గొనివచ్చుటకయి ప్రయాణవ్యయములకిచ్చి యొక మనుష్యుని నేనిప్పుడేపంపించితిని.” అని చెప్పితిని. ఈ కడపటి వాక్యమును ముగించునప్పటి కాయన ముఖము కళావిహీనమయి వైవర్ణ్యము నొందెను. ఆయనచేతులు జోడించి నాకు నమస్కారముచేసి, “ఈపక్షమున పనిచేసినందునకు నేనీవఱకే బహుబాధలుపొందితిని. నేనిక దీనిలో సంబంధము కలిగించుకొనఁజాలను. తుమింపుఁడు” అని స్పష్టముగాఁబలికిరి. నేనప్పటికాయనను వీడ్కొని బండిలో నింటికిఁబోయితిని. నాతోఁ జెప్పినట్లు ముసలాయన నాలుగై దుదినములలో వధువులనిద్దఱిని వారి జననీజనకులను వరులనిద్దఱును తీసికొనివచ్చి నాకప్పగించి తనదారినిపోయెను. ఆయన మరల నాకంటఁబడలేదు. తరువాత విచారింపఁగా నావృద్ధవిప్రుఁడు వధువుల మాతామహుఁడయినట్లు తెలియవచ్చెను. వెనుకటివలె సంతవిజృంభణముగాచేయక మాచేతనున్న వేయి రూపాయలనుమాత్ర మీరెండు వివాహములకును వ్యయపెట్టి నిశ్చయించుకొని ఆవధూవరుల కుటుంబమును బ్రహ్మసమాజ మందిరమునందుంచి, నామిత్రున కావిషయమును దెలిపితిని. చెంచలరావు పంతులుగారును రఘునాథరావుగారును నావద్దకువచ్చి యీవివాహములను చెన్న పట్టణములో జరపవలదనియు, తాము రాకపోయినయెడల తమ పేరుచెడుటయేకాని వివాహపక్షమునకే మియు లాభము కలుగదనియు, అంతేకాక తామిపక్షమును విడనాడినట్లు జనులకు తెలిసినపక్షమున ముఖ్యులు విడిచిరని యీపక్షమునకు నష్టమే కలు

గుననియనూ, అందుచేత తమగుట్టు బైలబడకుండ వివాహములను స్థలాంతరమునఁజేసి తమ్మవమానమునుండి కాపాడవలసినదనియు, ప్రయాణవ్యయములను తాము వహించెదమనియు నన్ను బహువిధములఁబ్రార్థించిరి. నాకప్పటికి వారి కోరిక చెల్లించి వివాహపక్షము నపవాదమునుండి తప్పించుటయే యుచితమని తోచినది. ఈ యాలోచనలలో బహుదినములు గడచిపోయినవి. సెలవులంత ముకావచ్చుచున్నందున నేను పోవలసిన దినములు సమీపించుచుండెను. వివాహము లొక్కస్థలములోనే జరపుచుండుటకంటె జేటుజేటు తావులలో జరపించుట యధికలాభకరము గనుక మీస్థలములో జరపబూనుకొనెదరా యని మేము స్త్రీపునర్వివాహ పక్షాభిమానుల కనేకులకు వ్రాసితిమి. వారిలో బళ్లారి నుండి రావుబహద్దరు సభాపతి ముదల్యారిగారు సమస్తవ్యయములను వహించి తమ పట్టణములో వివాహములను తాము చేయఁబూనుకొనెదమని వ్రాసిరి. నా సెలవులయి పోవచ్చినందున బళ్లారికి వెళ్ళి వివాహములుచేయించి తిరిగి గాజు మహేంద్రవరమువచ్చుట కవకాశముచాలక, నఘావరులు మొదలైనవారిని బళ్లారికిఁగొనిపోయి వివాహములు జరపివచ్చుటకు నామిత్రులయిన మన్నవబుచ్చయ్య పంతులుగారి కొప్పగించి, వేయిరూపాయలను బుచ్చయ్యపంతులుగారి చేతికిచ్చునట్లు చెంచలరావు పంతులుగారితో మాటాడి యేర్పాటుచేసి, నేను మరలివచ్చితిని. ఈప్రయాణమువలన మాక్రొత్తసమాజమునకు ధనముకూర్చి చెన్న పట్టణమునుండి పట్టుకొనిపోవుటకు బదులుగా చెన్న పట్టణములో నున్న వేయి రూపాయలనుకూడ వ్యయముచేసి వట్టిచేతులతో మాయూరుచేరితిని.

1885-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 6-వ తేదిని బుచ్చయ్యపంతులుగారు పెండ్లివారితో బళ్లారికి వెళ్ళినట్లు శ్రీ రఘుపతి వేంకటరత్న మునాయఁడుగారు నాకు తంతివర్తమానమును బంపిరి.* ఆనెల 12-వ తేదిని 15 ఏండ్లు ప్రాయము గల పెద్దవధువును చిత్తూరి సుబ్బారావుగారును, 12 ఏండ్లు ప్రాయముగల చిన్నవధువును జటప్రోలు రామారావుగారును బళ్లారిలో వివాహమాడిరి.

* Marriage-party Pantulu gone for celebration Bellary to-day.

ఇవి రామకృష్ణయ్యగారి ధనముతో మాచే జరగింపబడిన పదునొకండవ పండ్రిండవ వితంతు వివాహములు.

ఇప్పుడు వివాహములు చేయుటకు మాత్రమే కాక ప్రతిమాసమును చేయవలసినట్టి వ్యయములకు సహితము సొమ్ము కావలసియున్నది. న్యాపతి - సుబ్బారావు పంతులుగారును, సీ. నాగోజీరావుగారును, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముచెట్టిగారును, ఇతర సామాజికులును చందాలనొసగి సాయము చేయుచున్నను, మావ్యయములకు వారౌదార్యముతో నిచ్చెడు ధనము చాల కుండెను. అందుచేత చందాలు దయచేయుటకయి మహాజనుల వేడుట యావశ్యకమయినందున, మాసమాజమువారు ధనసాహాయ్యార్థమైన తమ విజ్ఞాపన పత్రముతో నన్ను చెన్నపురి మొదలైన ప్రదేశములకుఁ బంప నిశ్చయించిరి. మాసాతశాలకు వేసవికాలపు సెలవులియ్యబడిన పిమ్మట మాసమాజము వారిచే సమకూర్పబడిన యీక్రింది విజ్ఞాపన పత్రముతో చందాలు వేయించుటకయి నేను సకుటుంబముగా చెన్నపురికి ప్రయాణమయి సోయితిని.—

“ స్త్రీపునర్వివాహము.

ఈక్రింద చెవ్రాలుచేసిన మేము రాజమహేంద్రవర వితంతు వివాహ సమాజపక్షమున మావేడికోలు వ్యర్థముకాదన్న సంపూర్ణ విశ్వాసముతో ధనసాహాయ్య నిమిత్తమైన యీప్రార్థనను హిందూదేశముయొక్క జ్ఞానసంపన్నులయిన మహాజనుల ముందుంచుట కనుజ్ఞ వేడుచున్నాము.

హిందువులలో నిర్బంధ వైధవ్యము వలనియన్గములు చెన్నపురిరాజధానియందును హిందూదేశముయొక్క యితర ప్రదేశములయందును గూడ సర్వపక్షములను అత్యంతోత్సాహముతోను సమర్థతతోను ఈ నడుమనే విమర్శింపబడినందున వానినిక్కడ మరల ననువదించుట మా కనావశ్యకము. హిందూసుందరులయొక్క పునర్వివాహమును శాస్త్ర మంగీకరించుచున్నదని మహా

జనులకు విశ్వాసము కలిగించుటకయి మాచేతనైన దంతయు చేసియున్నాము. ఈశ్వరాశీర్వాదమువలన మేము కడచిన మూడుసంవత్సరములలోపల బాల వితంతువులయొక్క పండ్రెండువివాహములను చేయునంత కార్యసాఫల్యము నింతవఱకు పొందియున్నాము ; సాంఘికకార్యమునకు తాళుటకయి శక్తులను గాఢజేయుటకొఱకు కొంత ధనసాహాయ్యముచేయఁబడెడు పక్షమున, వివాహములు చేసికొనుట కనేక బాలవితంతువులును యశావనపురుషులును నున్నారని చెప్పటకు మేము సంతసించుచున్నాము. హిందూస్త్రీల పునర్వివాహమును ప్రోత్సహింపఁబడుటకయి లంచములిచ్చుపద్ధతిని దేనిని ఆవలంబించుటకు మేము ప్రతికూలురముగా నున్నాముకాని సంఘముయొక్క ప్రస్తుతస్థితిని బట్టి కొంత ధనసాహాయ్యమత్యంతావశ్యకమయినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఈ కార్యములకు విరోధముగా దురాగ్రహము బలముగా నున్నందున, ఈ వివాహములు చేసికొన్న వారు సర్వవిధములైన బాధలకును లోబఱుపఁబడుచున్నారు. వారు తల్లిదండ్రుల యిండ్లనుండి వెడలఁగొట్టఁబడుచున్నారు ; బంధువులచేత విడిచిపెట్టఁబడుచున్నారు ; సేవకులు వారిని విడిచి పోవుచున్నారు ; జనులవద్ద పనిలోనుండుట తటస్థించినపక్షమున, వారు పనులలోనుండి తీసివేయఁబడుచున్నారు. కాబట్టి యట్టివారిని మరల సంసారయాత్రయందు నిలువఁబెట్టుటకయి కొంత ధనసాహాయ్య మావశ్యకముగా నున్నది. మేము కొన్ని సమయములయందు వారికి కాపురములుండుటకయి యిండ్లియ్యవలెను ; రోగసమయములయందు సాయము చేయవలెను ; విద్యచెప్పింపవలెను ; స్వయముగా సంపాదించుకొనుటకు శక్తులగువఱకును వారి జీవనమున కాధారములు కల్పింపవలెను. ఇవిగాక, మేము వివాహవ్యయములను భరింపవలెను ; అపరిమితమయిన జీతములిచ్చి సేవకులను పెట్టవలెను ; పెండ్లి తంతును నడుపుటకయి పురోహితునికియ్యవలెను. ఇంతవఱకు మేమివ్యయములనన్నిటిని అత్యంత దేశాభిమానియూ పరోపకార బుద్ధియు కాకినాడనివాసియునయిన నైడా రావుకృష్ణయ్య సెట్టిగారు మావశముతోనుంచిన దనము (నుమారు

రూ 10,000 లు) నుండియు, ఇతరోదారపురుషులిచ్చిన సహాయధనమునుండియు, భరింపఁ గలిగినారము. మాయధీనములోనుంచఁబడిన ధనమంతయు నించుమించుగా వ్యయపడిపోయినది. ఇంక మాపురోవృద్ధియంతయు మహా జనులవలన మేము పొందెడు ధనసహాయముమీఁద పూర్ణముగా నాధారపడియుండును. రాజాసర్. టీ. మాధవరావుగారు మాకు దయాపూర్వకముగా రూ 500 లిచ్చి, యింకను సాయము చేయుటకయి వాగ్దానము చేసియున్నారు. ఈసరికటసమయమునందు మాకు తమ యుదారహస్తము నొసఁగి మేము పూనియున్న కార్యమును సాగించుటకయి మమ్ము శక్తులనుగాఁ జేయుట కొఱకు దేశక్షేమమును గోరువారి నందఱిని మేము వినయముతో జేఁడుచున్నాము.

చందాలును దానధనములును ఆర్బిత్ నట్ కంపెనీవారిచేతఁగాని, ఈ క్రింద చేవ్రాళ్లుచేసిన యెవ్వరిచేతనైననుగాని స్వీకరింపఁబడి, సంవత్సరమున కొక్కపర్యాయము చందాదారులకు పూర్ణమైన లెక్క చూపఁబడును.*

వితరీతువివాహ ' స్తీ. నాగోజీరావు, బీ.యే.

సమాజము. కే. వీరేశలింగము.

రాజమహేంద్రవరము. ' ఏ. యల్. నరసింహము, బీ, యే., బీ.యల్.

మేయి 1885. , యన్. సుబ్బారావు, బీ, యే., బీ.యల్."

RE-MARRIAGE OF HINDU WOMEN.

* We, the undersigned on behalf of the Widow Marriage Association of Rajahmundry, beg leave to lay before the enlightened Public of India the following appeal for pecuniary aid with the full confidence that we shall not be making it in vain.

"నేను చెన్న పురిచేరినతరువాత చందాల నిమిత్తము గొప్పవారియిండ్లకు బండ్లమోడ తిరుగుచు వచ్చుటయేకాక 1885-వ సంవత్సరము జూలై నెల 29-వ తేదీని బాబుగారి బాలికాపాఠశాలలో సభచేసి రాజమహేంద్రవర శ్రీపునర్వివాహ చరిత్రమునుగూర్చి యుపన్యసించి యుపన్యాసావసానమున చందాలు వేయించుటకై ప్రయత్నించితిని. ఇది చందాల సభయగుటచే పెద్ద మనుష్యుల నేకులాసభకు రాలేదు. వచ్చి నాయుపన్యాసమును విన్న వారు

The evils of enforced widowhood among Hindus have been of late so warmly and so ably discussed from all points of view both in Madras and other parts of India that it is hardly necessary for us to recapitulate them here. We have done our best to convince the public that the remarriage of Hindu Women is sanctioned by the Sastras, and have, with God's blessing, so far succeeded that within the last three years 12 marriages of young widows have been performed, and we are glad to say that there are several young widows and young men who are willing to marry if some pecuniary help is given them to enable them to withstand social tyranny. We are averse to adopting any system of bribery for encouraging the remarriage of Hindu women, but some pecuniary help seems to be absolutely necessary in the present state of society. The prejudice against the movement is so strong that persons contracting such marriage are subjected to all sorts of annoyance. They are driven out of the house, of their parents, are abandoned by their relations, and deserted by their servants; and if they happen to be in private service, their services are dispensed with. It is, therefore, necessary that some pecuniary help should be given to them to start them in life again. We have sometimes to provide them with houses to live in, help them in case of illness, educate them, and provide them with the means of livelihood till they can earn it for themselves. Besides, we

నూలులకొలది యున్న ను చందాల పుస్తకమును పయికి తీయఁగానే యొక్క
 యొక్కరే యావలికిదాటి నూలులకొలది నున్న వారు పదులకొలదియయిరి.
 ఆయున్న వారిలో కొందఱు కొన్ని చందాలను వేసిరి. నేను చదువుకొన్న
 యుపాధ్యాయులకందఱికిని నాయందత్యంతప్రేమ కలిగియుండెను. నేను
 ప్రవేశ పరీక్ష తరగతిలో చదువుకొను చుండినప్పుడు ప్రధానోపాధ్యాయుడుగానుండిన
 శ్రీ చెంగల్వ కుప్పస్వామిశాస్త్రిగా రుపకార వేతనము
 నొంది యప్పుడు చెన్న పట్టణములోనుండి, నేను పట్టణమునకు వచ్చుట విని

have also to incur the Marriage expenses, hire servants at exhorbitant rates and pay the Priest for the performance of the ritual. All these expenses we have hitherto been able to bear from the funds (about 10'000 Rs.) placed at our disposal by that most patriotic and benevolent gentleman, Paida Rama Krishnaiya Chetty Garu of Cocanada and from the contributions of other liberal gentlemen. But the funds placed at our disposal have been nearly exhausted, and our further progress depends entirely upon the pecuniary aid we can secure from the public. Rajah Sir T Madhava Rao, has kindly contributed Rs. 500, has promised more help, and we beseech all the well wishers of the country to give us their helping hand at this juncture and enable us to further the movement we have undertaken.

Subscriptions and donations will be received by Messrs. Arbuthnot & Co., or by any one of the undersigned and full account thereof rendered to the subscribers once a year.

Widow Marriage
 Association,
 Rajahmundry
 May 1885.

C. NAGOJI ROW, B. A.
 K. VEERASALINGAM;
 A. L. NARASIMHAM, B.A., & B.L.
 N. SUBBA RAO, B.A., & B.L.

నన్ను చూడ నభిలషించి నేనెక్కడనుంటినో తెలియక నాటిదినమున నే
సుపన్యసింపఁ బోవుదున్నానని పత్రికాముఖమున నెఱిగి యుపన్యాసభవనము
నకు నన్ను వెదకుకొనుచు వచ్చిచూచి యాలింగనముచేసికొని ప్రియశిష్యుని
తోడి సుఖసల్లాపమునందు కొంచెము నేపుగడపి, అయిదు రూపాయలు చండా
నిచ్చిపోయిరి. నేనీ ప్రకరణమునందు వ్రాసినదానిలో విశేషభాగమిదినము
నఁ జేసిన యుపన్యాసమునుండి కైకొనఁబడినదే. అప్పు డీయుపన్యాసము
నందు పైడా రామకృష్ణయ్యగారినిగూర్చి యిట్లు చెప్పితిని.—

“ఈ వ్యయములన్నియు శ్రీ పైడా రామకృష్ణయ్యగారు మహా
వార్యముతో మాసమాజమునకు దయచేసిన పదివేలరూపాయలతోనే జరపఁ
బడినవి. ఈయన సాహాయ్యమే లేకయుండినయెడల మేమిందులో నొక్క
వివాహమునైనను జేయుటకు సమర్థులమై యుండము. కాబట్టి యీవివా
హములకంతకును మూలాధార మీ మహాపురుషుఁడేయని నిస్సందేహముగా
చెప్పవచ్చును. ఈయన కీమధ్య లక్షయేఁబదివేల రూపాయలు నష్టము వచ్చి
నను, ఇప్పటికిని బహువిధముల నీమహాకార్యమునకు తోడుపడుచు నేయు
న్నాఁడు. ఈ పదివేల రూపాయలునుగాక మొదటి రెండు వివాహములకు
నయిన సమస్తవ్యయములను వహించుటయేకాక, ఈయనయే కొన్ని గృహ
ములను సహితము పునర్నివాహదంపతులు కాపురముండుటకయి సమాజము
వారివశమున నుంచి యున్నాఁడు. పరోపకారశీలుఁడైన యీదయా శాతి
యొక్క యీ యోగ్యదానమును నేను వర్ణింపవలసినపనిలేదు. ఈయిచ్చిన
ధనముపోయినను, తనవులుపోయినను, మఱియేమిపోయినను, ఈయనకీర్తి
యీ భూమండలములో స్థిరముగా నుండకపోదు. నావంటివారు కొందఱు
పనిముట్లవలె కొంత యుపయోగపడినను, ఈకార్యవ్యాపనమున కీఘనుఁడే
ముఖ్యకారణుఁడు.”

ఈయుత్తమపురుషుని దృష్టాంతమునుజూపి సభవారిని సత్కార్యమునకుఁ
బురికొల్పి,

“ఎవ్వరికిని భారముగానుండని యీ యుత్తమకార్యమునకు మీరు తోడుపడెడు పక్షమున, ఇంతవఱకును కాయ కష్టపడి శ్రీమైదా రామకృష్ణయ్యగారి ధనముతో చేసినపనినే నేటినుండి మీధనముతోచేసి చేతనయి నంత కృషిచేసి మీధనము సార్థకపడునట్లు సాధ్యమయినన్ని వివాహములను జేయింపఁ బ్రయత్నించెదను.”

అని వాగ్దానము చేసితిని. తరువాత బండ్లు చేసికొనిపోయి చందాల నిమిత్తము గొప్పవారి గృహములకు తిరుగ నారంభించితిని. శ్రీపితాపురపు రాజుగారి దత్తపుత్రు లిన్నాఱు రూపాయలిచ్చిరి. చెంచలరావు పంతులు గారును రఘునాథరావుగారును చెటి నూతేసి రూపాయలును చందాలు వేసేరిగాని తరువాత వారియ్య ననుగ్రహింపలేదు. సాంబయ్యసెట్టిగారును, రాజరత్నము మొదలియారుగారును, రంగయ్యసెట్టిగారును, నందెరుమ్మాళ్లసెట్టి గారును, ఒకరొకరు ఇరువదియైదేసి రూపాయలు చందాలువేసిరి. ఇరువది, పదునేను, పది రూపాయలు ముగ్గురిచ్చిరి. బండి చేసికొని యొక గొప్ప గృహస్థునియింటికి చందా నిమిత్తము పోయితిని. మహాధనికుడై వితంతు వివాహములయం దత్యంతాదరము చూపుచు నేను పోయినప్పుడెల్ల ప్రత్యు స్థానముచేసి నన్నధిక గౌరవముతోఁ జూచుచుండెడి యాగృహస్థుఁడు చందా నిమిత్తము నేను పోయిన యాదినమునందు నాపేరుగలచీటి లోపలికిపోయిన యరగంటసేపునకు వెలుపలికివచ్చి తాను తొందర పనిమీఁద నున్నట్లు నిలుచుండియే రెండుమాటలుచెప్పి మరల లోపలికిఁబోయెను. ఆయనకు నిజము గా తొందరపనియే యుండి యుండవచ్చును గాని నేను మాత్ర మది గొప్ప యవమానముగా భావించుకొని కోపముతో వెనుక మరలితిని. బాల్యము నుండియు నాది శీఘ్ర కోపోద్రేకమునొందెడు స్వభావము. కార్యాగ్రమయి యొరుల వేఁడు వారికుండవలసిన యొర్పుగాని వారి ననుసరించి తిరుగవలసిన యడఁకువగాని నాయొద్దలేదు. మొదటినుండియు నేను శాసించుటకేకాని యాచించుట కలవాటుపడిన వాడనుగాను. ఏహేతువుచేతనోకాని యీ

శ్వరుడు నన్ను కార్యవాదినిగాఁగాక ఖడ్గవాదినిగా సృజించియున్నాఁడు. ఈయవమానము యాచింపఁబోయినందువలనఁ గలిగిన ఫలముగదా యని మన స్సులో పరితాపమునొంది, యింకముందెవ్వరిని యాచింపఁబోఁగూడదని నిశ్చయము చేసికొని, మఱియెవ్వరియింటికినిబోక యోడనెక్కి రాజమహేంద్ర వరమున మాయింటికి పోయితిని. ఈసారి యైనప్రయాణవ్యయములను మాత్రము నేను పోగుచేసిన చందా సొమ్ములోనుండి పుచ్చుకొని, శేషమును సమాజము వారికిచ్చితిని. రాజమహేంద్రవరములోని మాసామాజికులు నెల చందాల నిచ్చుచుండుటయేకాక వారిలో ననేకులు పెద్ద మొత్తములను సహితము దయచేసిరి. న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు మున్నూట రూపాయలిచ్చిరి; వాడ్రేవు చలమయ్యగారిన్నూట రూపాయలిచ్చిరి; కంచి కృష్ణ స్వామిరావు పంతులుగారును, సీ. నాగోజీరావు పంతులుగారును, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహము సెట్టిగారును, నూతేసి రూపాయలిచ్చిరి. ఏబదిరూపాయలిచ్చిన వారొక్కరును, ఇరువదియైదేసి రూపాయలిచ్చినవారు ముగ్గురును, పదునైదేసి రూపాయలిచ్చిన వారిద్దఱును, పదేసి రూపాయలిచ్చిన వారునలుగురును, ఉండిరి. మావిజ్ఞాపనపత్రికను జదివి సహాయులైన వారిలో బెంగుశూరులోని యున్నత న్యాయసభలోని న్యాయాధిపతి (Judge)యైన ఏ. రామచంద్ర అయ్యరుగారు వివాహమొకటికి నూతేసి రూపాయలు పంపుచుండుటయేకాక, ఆతేసి నెలలకు నూటరూపాయలు చందా నిచ్చుచుండిరి; ఇటీవల రావుబహదూరు ఏ. సభాపతి ముదల్యారిగారు వివాహ మొకటికి నూతేసిరూపాయలచొప్పున బళ్లారినుండి పంపుచుండిరి. ఇట్లు సేకరించిన ధనముతో సమాజమువారు నెలజీతము లియ్యవలసినవారికిచ్చుచు, వివాహములు చేసికొన్నవారికి కావలసిన సహాయముచేయుచు, మిగిలినదానితో వివాహములు చేయుచుండిరి. ఈ సంవత్సరము డిసెంబరునెల 20-వ తేదిని జరిగిన 13-వ వివాహమునకయిన మున్నూట రూపాయలును రామకృష్ణయ్యగారు రహస్యముగా నాయొద్దకుఁబంపిరి. ఈవివాహమునందు వరుఁడు పటా

నేని వెంకయ్యగారు; ఇతఁడు మొదట చిన్న యుపాధ్యాయుఁడుగానుండి పదప కరణముయ్యెను.

వివాహమునిమిత్తము చెన్న పురికిఁగొనిపోఁబడి వివాహము జరగక మరల తీసికొని రాఁబడిన తఱుకు చలపతిరావుగారి మఱదలొకఁడై యొంక ను వివాహముకాక నిలిచియుండెను. అచిన్న దానినిచ్చి వివాహముచేయుట కయి మంగళగిరి కృష్ణమూర్తియను మాధ్వబ్రాహ్మణబాలుని విద్యచెప్పించుచు నేను సంసిద్ధుని చేసియుంచితిని. అతఁడు మాయింటనేయుండి ప్రవేశ పరీక్షతరగతిలో చదువుచుండఁగా, ఆఱు నెలలకు పదుమూడేసి రూపాయల చొప్పున రెండుసారులు పాఠశాలజీతమిచ్చి, బట్టు శుస్తకములు మొదలైన విచ్చి, స్ఫోటకము వచ్చినప్పు డిరువది రూపాయలు కర్చుపెట్టి, వివాహమున కేర్పాటుచేసినప్పుడు చిన్న దానితల్లి స్కార్తురాలయిన తన కొమారి తను మాధ్వనకియ్యనని యాసంబంధమును నిరాకరించెను. తరువాత నాచిన్న వాఁడు ప్రవేశపరీక్షలో మొదటి తరగతియందు కృతార్థుఁడయి, పిలిచి పిల్లనిచ్చిన స్వజాతి కన్యను పరిణయమయ్యెను.

చిన్న దానితల్లి తన కొమారితకు వరునిగా కొమ్మరాజు గోపాలమను పేరుగల స్వశాఖవాఁడైన యొక ని యోగిబ్రాహ్మణబాలుని నావద్దకు తీసికొని వచ్చి వివాహముచేయుమని యడిగినది. అతఁడు చదువుకొన్న వాఁడు కాఁడు; అల్లరిగాతిరిగి తల్లిదండ్రుల మాటవినక లేచివచ్చినవాఁడు. ఈ హేతువులను బట్టి నేనాతనికి వివాహముచేయనని నిరాకరించితిని. అందునైనామె ఆత్మగౌరవమునరసింహముగారియొద్దకు వెళ్లి, ఆయన యొద్దనుండి శ్రీనైఢా రామకృష్ణయ్యగారి కుత్తరము పుచ్చుకొని వరునితోడఁగూడ కాకినాడకు వెళ్లెను. అప్పుడు రామకృష్ణయ్యగారు నాకిట్లువ్రాసిరి.—

“చిన్న పిల్లతల్లి నాయొద్దకువచ్చెను. వివాహము జరుపుటకు నేనుకూడ పోవుకొన్నాను. ఇందునిమిత్తమయి మిక్కిలి ఆవశ్యకముగాను అని వార్యముగా కావలసిన సాధ్యమైనంత తక్కువసొమ్మును దయచేసి నాకు తెలు

పుడు." ఇది అయినతరువాత మనముప్రస్తుతము వివాహములుచేయుట నిలుపవలెను.....

మనమిత్రుడు బి.ఏ,బి యల్ నాకువ్రాసిన యుత్తర మీమె తెచ్చినది. ఈ సెండ్లి మహాలీలోచేయుట కాయనచెప్పెను. మనమాలాగున చేసినయెడల మనకు విస్తారము సొమ్ముకావలెను. ఒకవేళ అక్కడ తిరిగి చిక్కులుండును. ఇది రాజమహేంద్రవరములోనే చేయవలెనని నేనాలోచన చెప్పుచున్నాను. పిల్లవాడును అతగారునుకలిసి మాటాడిరి; ఇద్దఱు ఒప్పుకొన్నారు. మీరెప్పుడు ముహూర్త మేర్పఱచినను వెళ్లుటకతఁడు సిద్ధముగానున్నాడు. మెట్రిక్ క్యులేషన్ పఠకుఁగాని మిడిల్ స్కూలు పరీక్షపఠకుఁగాని చదువుటకు మనమీ కుటుంబమును సంరక్షింపవలెను. అతఁడీపఠకే కొంచెము చదివినవాఁడగుట చేత కడపటిదాని కొక్క సంవత్సరముచాలును.....ఈ వ్యయములకు నేనిచ్చుచున్నానని మీవివేకవర్ధనిలో వ్రాయకుడు. దయచేసి నా పేరు గహస్యముగానుంచుడు." *

* "The mother of the little girl came to me. I also agree to perform the marriage ceremony. Please let me know the lowest amount of money which is most urgently and unavoidably wanting for this. After this we must stop performing marriages more for the present.....Our friend B.A., B.L, wrote me which letter this woman brought-he said to perform this at Masuly. If we do so we want much money and perhaps there are troubles again. I propose to solemnise it at Rajahmundry only.

The boy and mother spoke together-they both agreed-he is ready to go over whenever you fix for it. As the boy is young we must support the family for the study up to matriculation or middle School examination for the latter one year is sufficient as he already studied some thing.....Do not write in your వివేకవర్ధని that I have been paying these expenses. Please let my name be secret."

ఆయన యుత్తరమునకు బదులుగా మున్నూలు రూపాయలు కావలసి యుండునని నేను వ్రాసితిని. అందుమీద 24-వ ఫిబ్రవరి 1886-వ సం॥ కాకి నాడనుండి వారు నాకిట్లు వ్రాసిరి.—

“వివాహ విషయమైన మీయుత్తరము నాకందినది. నేను రు 300 లు మీకు పంపెదను. కాబట్టి వివాహ మారంభించి నాకు తంతివార్త పంపుడు. నేను సొమ్ము పంపెదను.”*

ఈ సదుమను పెండ్లిచేసికొన్న కొందఱవలన కలిగిన కొన్ని చిక్కులను బట్టి యీక్రొత్త పెండ్లికొడుకును పిలిపించి, సంవత్సరకాలము చదువునిమిత్త మయినెల కెనిమిదేసి రూపాయల చొప్పున నిచ్చెడిదితప్ప మావలన ధనము గానియిండ్లుగాని నగలుకాని మఱియేదికాని యపేక్షింపఁగూడదని స్పష్టముగా చెప్పి, యతఁడందున కొప్పుకొన్న మీదట నతనిచేత నుత్తరమువ్రాయించి పుచ్చుకొని, మార్చి నెల మూడవతేదిరాత్రి వివాహమేర్పఱిచి, మండల న్యాయాధిపతి మొదలైన వారి కందఱికి నాహ్వానములు పంపితిని. వారందఱును వచ్చి వేచియుండిరికాని పెండ్లికొమారుఁడు రాకపోవుటచేత పెండ్లి నిలిచిపోయినది. ఈ సంగతులను దెలుపుచు నేను వ్రాసినలేఖ నుత్తరముగా మార్చి నెల 5-వ తేదిని రామకృష్ణయ్యగారు నాకిట్లు వ్రాసిరి.—

“పెండ్లికి లిస్టరుదొరగారు మొదలైనవారిని పిలిచితినిగాని పెండ్లికొడుకు రానందున పెండ్లి జరగలేదని తెలుపుచు మీరువ్రాసిన యుత్తర మందినది. అటువంటి యాశాభంగములు కలుగునని నేనెఱుఁగుదును. ఇల్లా కోరఁగలవాఁడను కానన్న షరతుతో నతని వద్దినుండి మీరుత్తరము పుచ్చుకొన్నట్లు మీయుత్తరములో చెప్పితిరి. మన మిల్లీయక పోయినయెడల,

* “Cocanada, 24th February 1886. My dear friend,

I have received your letter about the marriage. I shall send you Rs 300, so please commence the marriage and telegraph me, I shall despatch the money.”

వారెక్కడనుందురు? మనమతనికేదో యిల్లియ్యవలెనుగాని, మనకు వారవిధేయులుగా నున్న పక్షమున వారు దానిహక్కును కలిగియుండరు. అటువంటి షరతుమీఁద నియ్యవలెను. నాయుద్దేశమిది. అట్లు చేయుఁడు. అతనిని మరలపిలిపించి వివాహమున కేర్పాటుచేయుఁడు. ఈ పెండ్లికూతురు కొఱవను తల్లికొఱకును మనము విశేషవ్యయము చేసితిమి. ఇది మనముచేసినయెడల ముందు వివాహముల నిమిత్తమయి మనము శ్రమపడ నక్కఱలేదు. ఇష్టమున్న యెడల మనము మానివేయవచ్చును. ఇందునుబట్టి యీవిషయమై పెండ్లికొఱవని ఉత్తరమిమ్మని యడుగుటకూడ అవశ్యకముకాదు. అయినను మీరీవఱకే యట్లుచేసితిరికాన పోనిండు. ” *

సిద్ధనాయన వివాహమునకు భంగముకలుగుట కిదియే ప్రథమముకాదు. చెన్న పట్టణమున కొకసారి నేను వెళ్ళియుండినప్పు యెక్కడకూడ నొకవివాహమున కీలాగుననే భంగముకలిగెను. చెంచలరావు పంతులుగారి ముద్రాపత్ర

* “ Cocanada, 5th March 1886. My dear friend,

I have received your letter stating that you have invited Mr. Lister etc., to the marriage, but as the bridegroom disappointed, the marriage did not take place. I know such disappointments will happen. You stated in your letter that you have taken a letter from the man on the condition of not claiming for a house. If we wo'nt give a house, where will they be? We must give him some house, but they will not have possession of it if they be disobedient to us. We must give on such condition. This is my object. Please do so. Please get the man again and arrange for marriage. We have spent much for this bride and her mother. If we do this, we need not take trouble in future for marriages. We can cease if we wish. Owing to this understanding it is not necessary to ask even the bridegroom to give a letter on the subject. However as you had done it, it is no matter.

Yours truly, P. Ramakistiah"

కార్యస్థానము (Stamp office) లో నొకవైష్ణవుఁ డుద్యోగములోనుండెను; ఆయనకు పురుషసంతానము లేక యొక్కతెయే కూతురుండెను; ఆయొక్క కూతురును పతివిహీనయ్యెను. ఆతనియొద్ద నిరువదివేల రూపాయల సొత్తుండెను. చెంచలరావు పంతులవారి ప్రోత్సాహముచేత ఆవైష్ణవుఁడు బాలవితంతువైన తన కొమారితకు పునర్వివాహము చేయుట కంగీకరించెను. ఇంక తగిన వరుఁడు కావలసియుండెను. నావద్దకు వచ్చుచుండెడువిద్యార్థులతో నే నీవిషయము ముచ్చటింపఁగా వారిద్దఱు వైష్ణవవిద్యార్థుల నన్నదమ్ములను నాయొద్దకుఁ గొనివచ్చిరి. వారిలో పెద్దవాఁడు పట్టపరీక్షతరగతిలోను, రెండవవాఁడు ప్రథమశాస్త్రపరీక్ష తరగతిలోను, క్రైస్తవ కలాశాలలో చదువుచుండిరి. వారిలో పెద్దాతనికివివాహముయ్యెనుగాని చిన్నతఁడుబ్రహ్మచారిగానేయుండెను. అతఁడన్న గారియనుమతిమీఁద నాబాలవితంతువును వివాహమాడుట కంగీకరించెను. నేనాతనినిగొనిపోయి చెంచలరావు పంతులుగారికిచూపి వధువుతండ్రిని పిలిపించి యాతనికికూడ చూపినపిమ్మట నతఁడు తనకొమారితనాచిన్న వానికిచ్చుట కొప్పుకొనెను. కొన్ని దినములలోనే ముహూర్త నిశ్చయము వేయఁబడినందున నాటిసాయంకాలము నేనును చెంచలరావుపంతులుగారును వధువుగృహమునకు పోయి, వివాహసన్నాహమంతయు చేసి, మంత్రములు చెప్పటకు యాజకుని నొప్పగించి, వరునావఱకే వారిగృహమునఁబెట్టి, వివాహమగునన్న నిశ్చయముతో మేమిరువురమును మాగృహములకుఁ బోయితిమి. నేను పరుండి నిద్రపోవుచుండఁగా రాత్రి పదిగంటలు దాటినతరువాత వొకమనుష్యుఁడు మాయింటికివచ్చి కేకలువేసి నన్ను లేపి చెంచలరావు పంతులుగారు పంపినయుత్తరము నాచేతికిచ్చెను. ఈవివాహహస్తము దెలిసికొని ముందుగా నెవ్వరో కుంభకోణములో నున్నవరుని మేనమామలకు తంత్రీవార్త పంపిరనియు, వారాచిన్న వానిమీఁద నేదో యభియోగముతెచ్చి పోలీసువారిని వెంటఁగొనివచ్చి పెండ్లి పీటమీఁదఁ గూరుచుండియున్నవరుని బలవంతముగా నీడ్చుకొనిపోయిరనియు, తెల్లవాలుజామున వారువెళ్లెడు పొగబండి

లో నేయెక్కి కుంభకోణమునకుపోయి గోపాలరావుగారు మొదలై నవారితో మాటాడివరునివిడిపించి తీసికొని రావలసినదనియు, ఆయు త్తరములోనుండెను. నేనప్పుడు మన్నవ బుచ్చయ్యపంతులుగారియింట బసచేసియుంటిని. కుంభకోణముపోయి యచ్చటివారితో మాటాడి కార్యసాఫల్యము చేసికొనివచ్చుటకు నాకాదేశభాషయైన యటవము తెలియదు. అందుచేత బుచ్చయ్య పంతులుగారిని ప్రయాణముచేసి, గోపాలరావుగారిపేర నుత్తరము వ్రాసియిచ్చి, ఆయన నారాత్రియే కుంభకోణమునకుఁ బంపితిని. ఆయన రెండు దినములలో పెండ్లికుమారుని విడిపించి తనవెంటఁ దీసికొని వచ్చెను. ఇంత కష్టపడి తీసికొని వచ్చినతరువాత వసువుతండ్రి తనకొమారితకు పెండ్లియోగము లేదనియు, ఉండినపక్షమున నాఁటి రాత్రి సిద్ధమైన పెండ్లిపీటలమీఁది వివాహము తప్పిపోయియుండదనియు, చెప్పి, నేనును చెంచలరావు పంతులుగారును ఎంత చెప్పినను మామాటవినక వివాహము మానివేసెను.

ఈచెన్న పట్టణపు వివాహమువలె పూర్తిగాచెడిపోక మారాజమహేంద్రవర వివాహము తరువాత జరిగినను రామకృష్ణయ్యగారి జీవితకాలములో జరగలేదు. మార్చి నెల 17-వ తేదీని కొంత యింగ్లీతోను కొంత తెలుఁగోతోను రామకృష్ణయ్యగారు నాకీయుత్తరమును వ్రాసిరి.—

“Cocanada, 17th March 1886.

My dear friend,

I am suffering by a boil on the neck for the last 15 days. I have seen our A. L. Narasimham Gar and spoke to him every thing. Please see him. Dont lose Ravi Guruvavadhany's money. I got a letter from him. This correspondence made through Pari Vissayya Gar, pleader at Amulapur—the contents of which are a request to grant time to pay the money for the bond he executed. Please get a copy of the document and send me, or please send to Pari Vissayya Gar to complain

(కడచిన 15 దినములనుండి మెడమీద కురుపుచేత నేను బాధపడుచు న్నాను. నేను మన ఏ.ఎల్. నరసింహముగారిని చూచి సమస్తమును ఆయనతో మాటాడినాను. దయచేసి ఆయనను చూడుడు. రావి గురువావధాని సొమ్ము పోగొట్టకుడు. అతనివద్దనుండి నాకు త్రుమువచ్చినది. ఈయుత్తర ప్రత్యుత్తరములు అమలాపురములో స్లిడ్లైన పేరి విస్ఫయ్యగారిద్వారమున జరిగినవి—దానిలోని సంగతులు వ్రాసియిచ్చిన పత్రపుసొమ్ము చెల్లించుటకు గడువిచ్చని ప్రార్థన. పత్రమునకు నకలు వ్రాయించి నాకు పంపుడు, లేదా వ్యాజ్యము వేయుటకు పేరి విస్ఫయ్యగారికి పంపుడు—ఇక్కడినుండి తెలుగు.)

యీవ్యవహారం విషయమయి విస్ఫయ్యగారు గురువావధానులు గారని పిలిపించి కూకలు నేకనందు గురువావధానులుగారు నావద్దకువచ్చి కొంచెం వాయిదా యివ్వవలగ్నది రూపాయలు యిస్తాననికోరి యీహంశములే గురువావధానులుగారు ఉత్తరంవ్రాశి నాకు యిచ్చినారు. అది కావలగియుంటే మీకు పంపుతాను. దస్తావేజుకు కాపీ తయారు చేయించి విస్ఫయ్యగారివద్దకు పంపి కంప్లయింటు చేయవలెను.

గవర్రాజుగారు నాకు రు. 1000 లు నూరురూపాయలు యివ్వవలగియున్నది. ఆరూపాయలు ఆయనకు పీలు అయినప్పుడు W. M. Association కు యిమ్మని చెప్పకోరుతాను. నువ్వారావు పంతులుగార్కి గవర్రాజుగారికి నా Complements చెప్పకోరుతాను. ఆయనకు తొందరయిచ్చి పుచ్చుకోవద్దు. యెప్పుడు యిష్టంవచ్చియిస్తే అప్పుడు పుచ్చుకొండి.

Yours truly P. Ramakistiah."

ఈయుత్తరము వచ్చువఱకును రామకృష్ణయ్యగారికి కురుపు వేసినట్లే నాకు తెలియదు. రావి గురువావధానుల పత్రముయొక్క నకలు వ్యాజ్యము వేయించు నిమిత్తము తనకు పంపవలసినదని కోరుటచేత, ఈయుత్తరమందిన తరువాత సహితము కురుపపాయకరమైనదని నేను భావింపలేదు. తమ బంధువులను చూచుటకయి యానాము వెళ్ళితిరిగి వచ్చునప్పుడు మూడుదిములుండి,

అత్యుక్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు కాకినాడలో రామకృష్ణయ్యగారిని చూచుట తటస్థించెను. లక్ష్మీనరసింహముగారితో మాటాడితినన్న విషయము నాతో నానటకు పదివేల రూపాయలనిచ్చుటను గూర్చి మాటాడిన విషయమే ఈవిషయమయి మఱునాడాయన మరణశాసనమే వ్రాసియిచ్చెను. ఈవిషయమునుగూర్చి 1837-వ సంవత్సరారంభమున నేను సమాజసాంవత్సరికసభయందు “స్త్రీపునర్వివాహ వ్యాపారముయొక్క భూతవర్తమానస్థితు” లను గుఱించి వ్రాసినదివిదానిలో నిట్లు చెప్పితిని.—

“అటుపిమ్మట రామకృష్ణయ్యగారిక్కడకు వచ్చినప్పుడు తాము, తరువాత నిచ్చిన పదివేల రూపాయలును మొదటి రెండు వివాహములకు ప్రత్యేకముగా చేసిన వ్యయములును కట్టించిన యిండ్లును స్త్రీ పునర్వివాహాభివృద్ధి నిమిత్తమయిచేసిన యితర వ్యయములును కలుపుకొని యిరువదివేల రూపాయలయ్యెననియు, మొట్ట మొదట వాగ్దానముచేసిన మొత్తములో అవిపోగా మిగిలిన పదివేల రూపాయలును వేగిరమిచ్చెదననియుఁ జెప్పి మూలధనము వ్యయపడక వృద్ధివలన సమాజమునకు తోడుపడునట్లుగాఁ జేయుటకై యేమి చేయుట యుచితముగా నుండునని నన్నాలోచన యడిగిరి. అప్పుడు నేనొక సారి నాగోతీరావు పంతులవారియొద్దకును, ఇంకొకసారి ఆచంట లింగరాజుగారియొద్దకును వారితోఁగలిసిపోయి యాలోచించితిమిగాని యప్పుడెట్లుచేయుటనును నిశ్చయింపలేదు. దేశముయొక్క యభాగ్యముచేత నింతలో వారి కవసానదశ సంప్రాప్తమయినందున, ఉద్దేశించిన పదివేల రూపాయలును మరణశాసనములమున నిచ్చి, చేసిన వాగ్దానమును చెల్లించుకొన్నారు.”

రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాసినయుత్తరము నాకందిన రెండుమూడు దినములలోనే యాయన కాలధర్మమునొందుట తటస్థించినది. వారు నాకువ్రాసినయుత్తరములలో నిదియే కడపటిది. ఈయుత్తరమునం దుదాహరింపఁబడిన రావి గురువావధానులకథ నిచ్చట కొంత తెలుపవలసియున్నది. ఆకాలమునందు విత్తంతు కన్యలను తెచ్చెదమనియు, దారిబట్టెములకుఁ గావలయుననియు

చెప్పి, యనేకులు నావద్ద రెండును మూడును రూపాయలు పుచ్చుకొని మోసము చేయుచుండెడివారు. ఈరావి గురువావధానులు నాయొద్దకువచ్చి, అమలాపురము తాలూకాలోని యొక గ్రామములో అక్కచెల్లెండ్రొద్దలు బాల వితంతువులుగలరనియు నూలు రూపాయలు బదులిచ్చినపక్షమున వారితండ్రి ఋణవినుక్తుడయి యాపిల్లలను తనవెంట నాయొద్దకుఁబంపుననియు నమ్మకము పుట్టచెప్పెను. అప్పుడు నేను కోరిన నూలు రూపాయలను నాలవవివాహము చేసికొన్న పులవర్తి శేషయ్యగారిచేతి కిచ్చి, ఈయనవెంట కోనసీమలోని య్లా గ్రామమునకు వెళ్ళి యీనూలు రూపాయలును తండ్రి పిల్లలను తీసికొని వచ్చి యొప్పగించిన తరువాతనిచ్చి యీ బ్రాహ్మణుని తోడఁగూడ నిరువురు బాలవితంతువులను తీసికొని రావలసినదని చెప్పిపంపితిని. గురువావధానులు శేషయ్యగారిని చెప్పిన గ్రామమునకుఁ గొనిపోయి చెలువుగట్టుమీఁద కూరుచుండఁబెట్టి, మీరు గ్రామములోనికి వచ్చినజను లనుమానపడుదురనియు, అందువలన కార్యవిఘాతము కలుగుననియు, రూపాయలు తనచేతి కిచ్చిన పక్షమున తండ్రికిచ్చి యరగంటలోపల పిల్లలతోవచ్చి కలిసికొనెదననియు, చెప్పి నట్టించి తొంబదిరూపాయలుపుచ్చుకొని గ్రామమువంకనడిచి యదృశ్యుడయ్యెను. నామిత్రుఁ డాచెలువుగట్టుమీఁదగంటలకొలఁది వేచియుండి యాతని రాకకానక, గ్రామములోనికిపోయి విచారించి యచ్చట సహిత మతనిజూడ తెలియక, నిరాశచేసికొని యొక్కఁడును మరలి నాయొద్దకువచ్చెను. తరువాత గురువావధానులను పిలిపించి బెదరించి యామొత్తమున కాయనివలన పత్రము వ్రాయించి పుచ్చుకొంటిమికాని యతఁడు సొత్తేమియులేనినిగ్ధనుఁ డగుటవలన రామకృష్ణయ్యగారువ్రాసినట్టు వ్యాజ్యమునకు సొమ్మదండుగ పెట్టక యసలుసొమ్మును వదలుకొని యూరకుంటిమి. ఒక్క యీగురువావధానులు మాత్రమే కాక యితరులుగూడ మమ్ము మోసముచేసినవారును మోసముచేయఁ బ్రయత్నించినవారును పలువురుండిరి. “విశాఖపట్టణమునుండి యొక బ్రాహ్మణుఁడు వితంతుకన్యలను తీసికొని వచ్చెదననిచెప్పి మునిస్వామిని విశాఖప

(షణ్ముఖరాముగా రెక్కడనున్నారో తంతుయిమ్ము. ఆయన కలకత్తాలోనున్నాడా? ప్రత్యుత్తరమున కెనిమిదణాలు కట్టబడినవి.)

అని విశాఖపట్టణమునకు నవంబరు మొదటితేదిని గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికి తంత్రీవార్తనంపి, ఆదినముననే కలకత్తాకుకూడ నీక్రింది తంత్రీవార్తను బంపితిని.—

“ From

K. Veerasalingam
Rajahmundry.

To

L. Shanmukharam Garu
46 Burtola, Barabazar,
CALCUTTA.

Wire the caste and country of the couple.

(వధూవరుల కులమును దేశమును తంత్రీముఖమున తెలుపుము)
విశాఖపట్టణము గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికి పంపిన తంత్రీవార్తకు రెండవ తేది నిట్లు బదులువచ్చెను.—

To

Viresalingam Garu,
Gov. College, Rajahmundry.

From

Gogulapati Sriramulu,
Visagapatam.

Your Telegram just to hand ÷ Shanmukharam at Vizagapatam.”

(మితంతివార్త యిప్పుడేయందినది. షణ్ముఖరాము విశాఖపట్టణములోనున్నాడు.)

ఆదినముననే కలకత్తానుండియు తంత్రీముఖమున నిట్లు ప్రత్యుత్తరము వచ్చినది.

“ To

K. Veerasalingam Pantulu Garu
Rajahmundry.

From

L. Shanmukharam
Calcutta.

Vidikas × Kristnapuram Vizagapatam District × preferable send urgently × Address 48 Burtola, Reply ordinary.

వైదికులు X విశాఖపట్టణ మండలములోని కృష్ణపురము X

ముఖ్యముగా శీఘ్రముగా పంపుడు X నావిలాసము

48 బట్టోలా X సామాన్య ప్రత్యుత్తరమిందు)

ఇప్పుడు మోసము స్పష్టముగా తెలిసినది. అయిదవ తేదిని సామ్మపంపు మన్నానని మోసగానికి తంత్రీవార్తపంపి, ఈలోపల కలకత్తాలోని మిత్రులకును పోలీసువారికిని తంత్రీవార్తలుపంపి, యావంచకుని పట్టించి దండింపఁ జేయవలెనని మొదట నాలోచించితినిగాని ముందు వ్యయప్రయాస ములకు కారణమగునని తలచి యాప్రయత్నమును మానివేసితిని.

“పదిమంది చేరినతరువాత కొన్ని మనస్తాపములును చిక్కులును కలుగక మానవుగాని చేసిన మహాకార్యమును తలచుకొఁగా, అవి యెంతమాత్రమును గణనకు తేరదగినవిగానుండవు. కొందఱు ధనాశాపరులుగానుండి పలు మిషలమీఁద తొందరలు కలుగఁజేయవచ్చును; కొందఱు అవివేకముచేతను కొందఱు దుస్స్వభావముచేతను తగవులాడవచ్చును.”

అని 1885-వ సంవత్సర మధ్యమున స్త్రీపునర్వివాహచరిత్రమునుగూర్చి నేనిచ్చినయుపన్యాసములో వ్రాసియుంటిని. అవివేకముచేత చేయఁబడినవి తునింపఁదగినవిగానుండును; దుస్స్వభావముచేత చేయఁబడినవియు కొంత వఱకు తునింపఁదగినవిగా నుండవచ్చును. కాని లోకోపకారధర్మముల మనియు స్వాధ్యాయగులమనియు చెప్పకొనుచు ధనాశాపరత్వముచేత పలుమిషలమీఁద బుద్ధిపూర్వకముగా చేసెడివారి యకార్యములు మాత్రము తుంతవ్యములుగావు.

1887-వ సంవత్సరారంభమున సమాజమువారిముందు స్త్రీపునర్వివాహ వ్యాపారముయొక్క భూతవర్తమాన స్థితులనుగూర్చి చదివిన యుపన్యాసములో నిట్లు వ్రాసితిని.—

“1884-వ సంవత్సరము జనవరు నెలలో నల్లగొండ కోదండరామయ్య గారి వివాహమగువఱకును సామాజికులకును వివాహములు చేసికొన్నవారికిని

వికమత్యమున కేమియు కొఱతరాలేదు. కోదండ రామయ్యగారి వీవాహము నిమిత్తమయి కన్యను తీసికొని రావలసినదని నేను పులవర్తి శేషయ్యగారిని పంపినప్పు డాయన సంకోచింపక పెండ్లికూతురువారి వస్తువులను సహితము కొంతదూరము సంతోషపూర్వకముగా మోచుకొనివచ్చుట యీ యొకమత్యమున కొకనిదర్శనముగా చెప్పవచ్చును.....

.....కోదండ రామయ్యగారి వివాహమయిన రెండుమూడు మాసములలో కొన్ని కలహకారణములు గలిగినవి. లోకములో వైరమునకును శేరములకును ఏవికారణములుగానుండునో తెలిసినవారికీ వైరమునకుఁ గల కారణమును తెలుపవలసిన పనియుండదు. ”

ఈ కారణము ధనాశయని నాయాశయము. ఈవితంతువివాహ ప్రయత్నమునకు నేను పూనినప్పుడు పామరులును పూర్వాచారపరాయణులు నయిన విపక్షులవలనిదూషణములకును బాధలకును నేను సంస్థితుఁడ నయితినిగాని స్వపక్షములోనివారు నాకు తొందరలిచ్చి నన్ను బాధింతురని స్వప్నా వస్థయందును దలఁపలేదు. అందులోను ముఖ్యముగా నావలన బహులాభములనుపొంది లోకోపకారార్థమే తాము సర్వకష్టములకును తోనుగా నున్నట్లు పలుమాఱు పలుకుచుండువారు నా కాయాసము కలిగింతురని నేను బొత్తిగానే తలఁపలేదు. అన్నియు మనము తలఁచుకొన్నట్లు జరగవు. మనుష్యుఁడు తానొకటి తలఁచిన దైవమింకొకటి తలఁచును. నేను నరసాపురము వెళ్లియుండినప్పుడు 1884-వ సంవత్సరము మెయి నెల 6-వ తేదిని పులవర్తి శేషయ్యగారు నాకు వ్రాసిన యుత్తరమునకు 8-వ తేదిని నేనిచ్చినప్రత్యుత్తరములో నతఁడు వ్రాసిన యుత్తరము స్వబుద్ధిచేతఁగాక పరుల ప్రోత్సాహముచేత వ్రాయఁబడినదని నేను వ్రాసితిని. (అతని యుత్తరమును నాప్రత్యుత్తరమును ఏలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు నామీఁద తెచ్చిన మాననస్థపు వ్యాజ్యములో దాఖలు చేయఁబడి నాయొద్దకు మరల రాలేదు.) అతని నాయుత్తరము వ్రాయునట్లు ప్రోత్సాహపటించినవారు కోదండరామయ్యగారిని నేను నమ్మితిని. అయినను

నేనది మనెస్సులో నుంచుకొని నే నాయనకపకారము చేయుటకుఁగాని సమయమువచ్చినప్పుడు చేతనైన సాయము చేయకుండుటకుఁగాని యెప్పుడును తలఁచుకోలేదు. ఇది జరిగిన రెండుమూఁడు మాసములలోనే క్రొత్త సమాజమును స్థాపించిన యిరువది దినములలోపల నీయన కప్పుడుండిన (యిరువది రూపాయల జీతముగల) యుపాధ్యాయపదము పిల్లలతో నెప్పుడు నఱచుచు విశేషవాగ్ద్యయము చేయవలసినదగుటచేత నీయన శ్వాసకోశములకు సరిపడ లేదన్నప్పుడు నేనీయనకు మాముద్రాశాలలో కార్యనిర్వాహకోద్యోగమియ్యవలెనని సహితమెంచితిని. 1884-వ సంవత్సరము జూలయినెల 11-వ తేదిని కోదండరామయ్యగారు నాకిట్లువ్రాసిరి.—

“ఈనడుమ మీరు నన్ను ముద్రాశాల కార్యనిర్వాహకునిగా నియమింప నుద్దేశించినట్లు యన్-సుబ్బారావుగారు నాతో చెప్పచున్నారు. రేపటి మధ్యాహ్నమునుండి నానేర నర్పించుటకు నాకాక్షేపణలేదు. ఉద్యోగము నిచ్చి, పనిచేయవలసిన గంటలను జీతమును నిర్ణయింప దయచేయుదురని కోరుచున్నాను. (Mr. N. Subbarao tells me that you the other day proposed to employ me as the manager of the Press, I have no objection to offer my services from tomorrow after noon. I hope you will be good enough to make the appointment and fix the working hours and pay.”)

ఈయన కీయవలసిన జీతముకాని, పనిచేసెడు గంటలుకాని, మాపని కనుకూలపడనందున నేనీయన కీయుద్యోగమియలేదు. మావీధినినున్న చయ నులుగారి యిల్లు కొన్నప్పుడు నేనందు మూడు కుటుంబముల నుంచఁదలఁచి ముందుగా నీయన కోరుకొన్న భాగముననఁగా వంటయిల్లును భోజనముల యిల్లును పడకగదియు నున్న భాగము నీయనకిచ్చి, యొక భాగములో తణుకు చెలపతి రావుగారి కుటుంబమును, చావడి భాగములో చేబోలు వెంకయ్యగారి కుటుంబమును, కాపురముంచితిని. కోదండరామయ్యగారు తానున్న యిల్లు భాగముచేయించుటకయి కావలెనని కోరుచురాఁగా మార్చి నెలలో 6 రూపా

యలును, క్రొత్తసమాజము స్థాపింపబడిన తరువాత జూలయి నెలలో రు. 5-5-0లును, సెప్టెంబరు నెలలో రు. 25-0-0లును, అక్టోబరు నెలలో రు. 15-0-0లును, మొత్తము రు. 51-5-0 లిచ్చితిని. ఈయనయొక్క యింటికి తక్కు సరిపటుచుకొనుటకయి మఱియొక్కరియింటికిని నేనేమియు నియ్యలేదు. బీదవాడయ్యును చేబోలు వెంకయ్య తనకిచ్చినచావడి భాగమును తానును భార్యయు కష్టపడి బాగుచేసికొని గదు లేర్పటుచుకొని స్వయముగానే వాసార్హముగా చేసికొనెను. ఇట్లయ్యును నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారు దీనినంతను మఱచిపోయి, 1886-వ సంవత్సరమునందును 1887-వ సంవత్సరమునందును గోదావరి వఱదలు విశేషముగావచ్చి ప్రవాహము వీసులలో ప్రవేశించి యిండ్లకు కొంత నష్టము కలుగజేసినప్పుడు యుక్తసమయములో కొంచెము బాగుచేసికొనకపోవుటచేత కోదండరామయ్యగారున్న యింటివీధిగోడ కొంతకూలగా తాను సమాజముయొక్క కార్యనిర్వాహక సంఘమునకు సహాయకార్యదర్శిగా వచ్చినతరువాత నేను తనయందుగల ద్వేషముచేత తనయొక్క బాగుచేయింపక పోవుటనుబట్టి యది చెడెనని నాచింద దోషాదోషము చేయుచు నన్ను దూషించుచు 1888-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 15-వ తేది కార్యనిర్వాహక సంఘమున కొక విజ్ఞాపనము పంపెను. అవిన్న పమానెల 28 తేదిని విచారణను వచ్చినప్పుడు నేనాయనయింటి మగమ్మతు నిమిత్తమయి యిచ్చినసొమ్ము లెక్కలను, సొమ్ముచేకొన్నందున కాయన నాకిచ్చిన స్వీకార పత్రములను సభవారి ముందు పెట్టగా వారీకింది నిర్ణయమునుచేసిరి.—

“Read Mr. Kothandaramiah's letter of 15th February 1888, The managing committee records its regret at the tone of his letter. Mr. Kothandaramiah has been heard and it is resolved that he has not proved that Mr. Viresalingam neglected to repair his house.” (1888-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి నెల 15-వ తేది నెల కోదండ రామయ్యగారి లేఖచదువబడినది. కార్యనిర్వాహకసంఘ మాయన లేఖ యొక్క భాషనుగూర్చి తన చింతను తెలుపుచున్నది. కోదండ రామయ్య

రు చెప్పినదివిని, తనయింటిని మరమ్మతు చేయుటకు వీరేశలింగముగా రశ్రద్ధ నిట్టాయన బుజువు చేయలేదని నిర్ధారణము చేయబడుచున్నది.)

P. Srinivasa Rao, (పి. శ్రీనివాసరావు) *Chairman.*

K. Viresalingam, (కె. వీరేశలింగము)

N. Kothandaramiah, (ఎన్. కోదండరామయ్య)

B. V. Jogayya. (బీ. వీ. జోగయ్య)

B. Gavarraju, (బీ. గవర్రాజు)

చేసిన నిర్ధారణముల క్రింద నప్పుడున్న కార్యనిర్వాహక సంఘమువారి
 కందఱును వ్రాళ్లు చేయుచుండుట యాచారమగుటనుబట్టి యానిర్ధారణముతో
 కోదండరామయ్యగారు సహితము వ్రాలుచేసిరి. ఈగృహవిషయమైన కోదండ
 రామయ్యగారి చర్య ముందు కొంతమాపబడును. ఆరెండుసంవత్సరములలోను
 కోదండరామయ్యగారి ప్రవాహము వెనుకనున్న కోదండరామయ్యగారి యింటిలోనికి
 వచ్చినట్లే ముందువైపుననున్న చేబోలు వెంకయ్యగారియింటిలోపలికిని వచ్చెను.
 వెంకయ్య యుక్తసమయములలో తగిన బాగుచేసికొనుచు వచ్చినందున
 నాతనియింటికంత యపాయము కలుగలేదు. ఇన్నీ సుపేటలో నేనుకొన్న
 స్థలమునం దిల్లుకట్టబడిన తరువాత తఱుగు చేలపతిరావుగారి కుటుంబము నచ్చ
 టికి పంపినేసి, యానడిమియింటిలో పదుమూడవ వివాహము చేసికొన్న
 పటా నేని వెంకయ్యగారి కుటుంబము నుంచితిని. రామకృష్ణయ్యగారు కొక
 సారి రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చినప్పుడు కోదండరామయ్యగారు తనకా
 యిల్లుచాలదని యాయనతో మొట్టపెట్టుకొఁగా రామకృష్ణయ్యగారును నేనును
 గలిసిపోయి చూచినప్పు డాయిల్లదొడ్డికి యిచ్చిన పక్షమున విశాలముగా
 మండునని యాయన నాతోఁ జెప్పిరి. మంగళవారపు పేటలో కొన్న స్థల
 ములో నిల్లుకట్టిన తరువాత పటానేని వెంకయ్యగారి నచ్చటికి పంపినేసి యా
 యిల్లదొడ్డికి యిచ్చెదనని నేను చెప్పితిని.

విద్యలేని మూఢులు పలువురుచేరి చేయుదానికంటె విద్యాధికుఁ డొక్కఁడు చేయువాని శతగుణము లధికముగానుండును. మనదేశములో యా చ్చావృత్తి హేయముగా నెంచబడకుండుటయు పాటుపడక కూరుచుండుట గొప్పయని తలఁపబడు చుండుటయు, చిరకాలాగతాచారము లగుటచేత కాయకష్టపడక నిరుద్యోగముగా కూరుచుండి స్వోదరపోషణార్థ మితరులను వేడి ధనార్జనముచేయుట లాఘవమని యెవ్వరును భావింపకున్నారు. అందు చేత నెల్లవారును ధనాకర్షణమునకు వెరవున్న పక్షమున నేయుపాయముచేత వైనను సాధ్యమైనంత డబ్బు లాగవలయుననియే యత్నించుచుందురు. వికలాంగులుగాక యవయవపటుత్వముగల వారందఱును పాటుపడవలసిన వారే యనియు పాటుపడ నొల్లనివారికి ధనదానముచేసి సోమరితనమును ప్రోత్సాహపఱుచుట పాపమనియు నామతము. నేను పాటుపడెడివాఁడను ; ఇతరులు పాటుపడవలసినవారని తలఁచెడివాఁడను. కాయకష్టమువలనిగౌరవము నెఱుంగని ముంజులూరి గోపాలముగారు (పంచమ వివాహవరుఁడు) జాకానెల జీతము పుచ్చుకొన్న తరువాత తాను ముద్రాశాలలో పనిచేయననియు, (ద్వితీయవివాహవరుఁడు) రామచంద్రరావునకును (చతుర్థవివాహవరుఁడు) శేషయ్యకును ఇచ్చుచున్నట్లే తనకును నెలకెనిమిదేసి రూపాయలచొప్పున నియ్యవలెననియు నన్నడిగెను. వారి రువురును చదువుకొనుచున్నారు గనుక నిచ్చుచున్నాననియు, చదువులేక దృఢకాయుఁడవైయుండియు కష్టపడనొల్లని నీ కూరక యియ్యననియు నేను దృఢముగాఁ జెప్పితిని. ఎట్లియ్యరో చూతమని యతఁడును బండతనముచేసెను ; దేవుఁడిచ్చిన యవయవముల నుపయోగింప నొల్లక యొడలు దాచుకొనఁదలఁచినవాఁడు తత్ఫలమనుభవింపవలసినవాడే యని నేనును సొమ్మియ్యకుంటిని. తాను పుచ్చుకొన్న జీతపుసొమ్మయిపోయిన తరువాత తిండికి లేక రామకృష్ణయ్యగారి యొద్దకు కాకినాడకు పోయి యతఁడు తన యవస్థను చెప్పుకొనెను. ఆయనయతనికి కొన్ని రూపాయలిచ్చి పంపివేసి, తరువాత నన్ను రాజమహేంద్రవరములో కలిసికొన్నప్పుడు మన

లో చేరినవారు చెప్పినమాటవిననివారయినను కష్టపడుచున్న యెడల సాయము చేయు చూడ వలెనని చెప్పెను. కాయకష్టపడఁగల దృఢశరీరు లుద్యోగము చెప్పినను చేయక సోమరితనమున కాలము గడప నిశ్చయించుకొన్నప్పు డట్టి వారికి ధనదానముచేత సంతృప్తి కలిగింపఁ జూచుట నానియమములకు విరోధమయినందున మీరుచెప్పినను మీధనములోనుండియైనను నేనియ్యనని మోమాటములేక ఖండితముగాఁ జెప్పితిని. ఈవిషయమున 1883-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల 9-వ తేదిని ఆయన నాకిట్లు వ్రాసిరి.—

(ఆముంజులూరి చిన్నవాఁడు మీరు కోరినట్లు యుక్తముగా నడుచుకోక పోయినయెడల, నెమ్మదిగా మీరతఁడు దానిని చేయునట్లు చేయవలెను. అతఁడు విధేయుఁడయి మిమ్ము ప్రీతునిజేయవలయును. అప్పుడు మీ శక్తిలో నున్నదంతయు నతనికి మీరే చేయుదురనుటకంటె ఎక్కువగా నేదియు నేను పాగ్దానము చేయలేదు. వారు మిన్నెట్లు బాధించుచుందురో నే నెఱుఁగుదును. వారికి మీరు మీచేతనైనంతచేయుదురనియు మీస్థితిని పిత్రుచితమైన దానినిగాచేసికొంటిరనియు నే నెఱుఁగుదును. నేను సంబంధము కలిగించుకొను). *

ఇట్లు వ్రాసినను రామకృష్ణయ్యగా రతనికి రహస్యముగా సామ్రాజ్యముచుండిరి. వారు వ్రాసినట్లనేకులప్పుడప్పుడు సొమ్మునుగూర్చి నాకు తొందర కలుగఁజేయుచుండుట వాస్తవమే. అడిగినదెల్ల నిచ్చుటకు నేను రామకృష్ణయ్యగారివలె ధనికుఁడనుగాను ; ఒకవేళ నేనియ్యఁగలిగినను వారికోరికయనుచితమని నేనుకొన్నప్పు డిచ్చెడువాఁడనుగాను. నాదగ్గఱ నొక్కగొప్ప లోపముగూడఁగలదు. ఇతరులడుగునది న్యాయమైనదికాదని నేను భావించి

---

* “If that Moonjoolury boy does not act decently as you wish, you must make him do it quietly. I did not promise any thing more than he should obey and please you and then you will do for him your best. I know how they will be bothering you. I know you will do your best for them and you have made your position a parental one. I shall not interfere”

నప్పుడు నెమ్మదితో వారిని సమాధానపలుపఁజూడక పెద్దగొంతుకతో వారు
దురాశాపరులనియు వారడిగినదియనుచితమైనదనియు నామనసులో నున్న
దానిని మొగమోటలేక మొగముమీఁదనే స్పష్టముగా ననివేయుట. నేనీ
ప్రకారము నిర్దాక్షిణ్యముతో పలుకువాడనైనను, ఎవ్వరికైనను నిజమైన కష్ట
ము వచ్చినప్పుడు వారదుగకయే వారికి నాచేతనైనసానుమంతయుఁ జేసెడి
వాడను. కొన్ని మాసములైనతరువాత ఈ గోపాలము గారిభార్యకే మనూరి(పోట
కము) రోగమువచ్చెను. అప్పుడతనియసహాయస్థితిని కనిపెట్టి వెంటనే యతని
ఘంటికిపోయి, పథ్యపానములుచేసి పెట్టుటకు నాలుగు రూపాయలిచ్చి
యొక్కబ్రాహ్మణస్త్రీని నియమించి, అయిదురూపాయలిచ్చి రాత్రిందివములు
గోగియొక్క కనిపెట్టుకొనియుండుటకయి యొకసూద్ర స్త్రీనిపెట్టి, కావలసిన
పదార్థములు కొనియిచ్చి, ఆగోగిస్నానముచేయువఱకును నేను ప్రతిదినమును
పోయి చూచుచుంటిని. గోపాలము చచ్చిపోవ విధము లేవలమూఁత్రముచేత నే
కలిగినదగుటచేత నాతనిదిక్షమింపదగినదే. రాజమహేంద్రవరములో నున్న
వారు నాకు తొందర కలుగఁజేయును వచ్చినట్లే కాకినాడలో నున్న వారు
రామకృష్ణయ్యగారికి తొందర కలుగఁజేయుచువచ్చిరి. నామీఁద నేరములు
చెప్పటకయి యచ్చటివారు రామకృష్ణయ్యగారి మొద్దును వెళ్లనట్లే, రామ
కృష్ణయ్యగారిమీఁద నేరములు చెప్పటకయి యచ్చటివారు నామొద్దుకు
వచ్చుచుండిరి. నేను సామ్యియ్యక వారిని తృప్తిపొందింపలేదు ; ఆయన
సామ్యిచ్చియు వారిని తృప్తి పొందింపలేదు. ఏదవనితండు వివాహము చేసి
కొని కాకినాడలోనున్న బోడా శ్రీరాములు రామకృష్ణయ్యగారు తాను
కోరిన విత్తమియ్యక పోవుటచేత భార్య నక్కడ విడిచి నామొద్దుకు పరు
గెత్తుకొనివచ్చి రామకృష్ణయ్యగారి మీఁదనే మేమోచెప్పెను. నేనితని విషయ
మయి యాయనకువ్రాయగా 1885-వ సంవత్సరము జూలయినెల 2-వ తేదీని
నారు నాకిట్లు వ్రాసిరి.—

“ I have got your letter about Sreeramulu. What he said is all lie. So you must tell him to go to Cocanada back & there is no use of threatening by running away like this and also tell him to come to me and ask me. ” (శ్రీరాములనుగూర్చి మీయుత్తరము చేరినది. అతడు చెప్పినదంతయు అబద్ధము. కాబట్టి కాకి నాడకు తిరిగి వెళ్లవలసినదనియు, ఈలాగున పాటిపోవుటవలన బెదరించిన ప్రయోజనములేదనియు, మీరతనితో చెప్పవలెను. నావద్దకువచ్చి నన్నుడుగు మని కూడచెప్పడు). రామకృష్ణయ్యగారిని బెదరించినప్పుడాయన మంచి మాటలతో వారి నాదరించి ధనమిచ్చెడువాడు; నన్ను బెదరించినప్పుడు నేను కోపవాక్యములుపలికి యనాదరముచూపి యేమియు నియ్యకుండెడి వాడను. మాయరువుర స్వభావములలోను గలభేదమిది.

చదువంతగాలేని మూఢులవలన ధనవిషయమయి మాకు చిక్కులు కలుగుచువచ్చినను వారియాశలత్యధికములయినవి కానివిగాను, అవి యత్యల్పముతోనే తృప్తిపొందునవిగాను, ఉన్నవని యొప్పుకొనవలసియున్నది. ఇంకవిద్య నేర్చినవారిలోనోయివి విపరీతములుగానుండినవి. వారియాశలకు పరిమితిలేదు; సామాన్యలాభముచేత వారికి తృప్తిలేదు. వారిలో కొందఱు స్వప్రయోజన పరత్వమును సహితము పరోపకారార్థమే యయినట్లు చూపగల శక్తిమంతులు. రామకృష్ణయ్యగారి వలనను సమాజము వారివలనను ధనస్వీకార మధికముగాచేసినవారును చేయ ప్రయత్నించినవారును చదువులేక సంపాదించుకో శక్తిలేనివారిలోకంటె చదువుకలిగి సంపాదించుకో శక్తిగలవారిలోనే యధికముగానుండిరి. ఇటువంటి విషయములనుగూర్చి చెప్పట నాకును వినుట యితరులకును హృద్యముకాకపోయినను కొందఱు మహానుభావు లిప్పటికిని విషయములను విపరీతముగా పత్రికలలో తెలుపుచుండుటవలన సత్యము లోకమునకు తెలియుటకయి యొకటిరెండు సంగతుల నిచ్చటఁ బేర్కొనవలసివచ్చినందుకు చింతిల్లుచున్నాను. మూడవవివాహముచేసికొన్న రామారావుగారికి

మున్నూ రురూపాయల యిల్లిచ్చెదనని నేను వాగ్దానముచేసితినిగాని, తెప్పించిన సొమ్మంతయు వివాహమునకే వ్యయపడినందున చెప్పినట్లుచేయలేకపోతిని. నేను రామారావుగారి యెదుటనే నాయశక్తతను రామకృష్ణయ్యగారికి తెలుపఁగా నిల్లుతామిచ్చెదమనిచెప్పిరి. 1885-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో రామారావుగారు మీరు వాగ్దానముచేసి దాదాపుగా మూడు సంవత్సరములయినను రామకృష్ణయ్యగారిప్పటికిని చేసిన వాగ్దానము చెల్లింపలేదనియు, ఆయనకు వ్రాసివెంటనే యిల్లిప్పింపవలసినదననియు, నాకు వ్రాసిరి. నేనానెల 13-వ తేదిని ఇతరవిషయములతోడిపాటుగా నీవిషయమునుగూర్చి రామకృష్ణయ్యగారికి వ్రాసితిని. ఆయన నాకు పంపిన ప్రత్యుత్తరము చూడుడు—

“ Cocanada, 16th September 1885

My dear Sir,

Yours of 13th Inst was duly to hand; I now reply for the present about T. RamaRow's subject. Though the human creation is alike in this world, yet there is individually ample selfishness; that appetite is much in him. I have done him good & gave him good many things and many times much money than you and I said we would give him. There is nothing due to him in any shape and he was many times overpaid; all that he wishes to ask is not at all due to him; or can it be even met from mercy or charitable side. However, to be asked by one, if possible, to get is not unnatural for any one; So, he does. Here I will state a few of my deeds to him,

	Rs. A. P.
1. He with his mother owed me before his marriage as I remember about	100—0—0
2. After his marriage, according to his request, gave him a house situated on a large piece of ground, fit for building 2 houses more at least, this house is exchanged with another house of mine which cost me above	500—0—0

	Rs.	A.	P.
3. On his request and with that of his mother- in-law, I paid her	350	0	0
4. I paid him for his sundry debts nearly ...	30	0	0
5. I think, I paid him several times some sundry moneys and some sundry things	50	0	0
6. I lent him a carriage and a pony costing	125	0	0
7. I gave his mother on his request once may be more than	300	0	0
8. I paid him and his mother for some ceremonies	50	0	0
	<u>Rs. 1505</u>	<u>0</u>	<u>0</u>

I never promised him another house again. I thought we must give a house, whether it may be you promised or I thought of giving. So I built a house here which cost me nearly Rs. 2,000 and it has a large piece of ground at the time of building this house. I told him the portion I am building to suit for 2 families and I told him I would give him a portion of it & the other portion, I will make it available for any other W. M. Couples and in the yard I will build or houses will be built for these married couples. So I am willing and will be willing to give him the portion, but cannot give him the whole house. If he does not like it, as you say you promised him Rs. 300, I will give him this sum and he can buy another house and we should only give him that money, when he actually buys the house with the usual conditions—that the house purchased for the family and with the condition that it cannot be mortgaged or sold. I hope you will see now, we have done very much kindness and he is in every way better off by God's favour than any one else. Please tell him now he must be satisfied for the present and reconcile him with

laws of contentment and in every way all the promises are fulfilled and above promises much is done to him and you have not to give him money or a house except as I said above the sum of Rs. 300 for a house, if he buys one separately without wishing to take the portion of the house we offer. We have done our best and more than our best is done to him. I have built this house so conveniently with a wish for the accommodation of the members of this association, because no houses are available here for the members when they come here and go to Madras and other places or come here from other places to go through this. In such a case, how can I sacrifice my big wish and give this large property to one family alone. I cannot give away things like that. With best wishes,

Yours truly

P. RAMAKISTIAH."

(మీ 13-వ తేది యుత్తరము సరిగా నాచేతికందినది. నేనిప్పుడు ప్రస్తుతము టీ. రామారావు గ్రంథమునుగూర్చి బదులిచ్చుచున్నాను. ఈ ప్రపంచములో మనుష్యసృష్టి యేకవిధముగానే యున్నను, ఒక్కొక్క మనుష్యునకు విస్తారము స్వార్థపరత్వమున్నది; ఆయాకలి యితనియం దధికముగా నున్నది. నేనతనికి మంచిచేసియున్నాను; అనేక వస్తువులను, నేనును మీరును ఇచ్చెదమన్న దానికంటె పెక్కు రెట్లెక్కువసామును, అతనికిచ్చితిని. ఏరూపమునను అతనికి బాకియున్న దేదియులేదు; అతనికి బహుగుణము లధికముగా నియ్యబడెను. అతడెడనుగ కోరునది యంతయు ఎంతమాత్రము అతనికి బాకియున్నదికాదు; దయ, లేక, దానపక్షముచేత సహితము అది యియ్యబడతగినదికాదు. అయినను, పొందుట సాధ్యమైనయెడల ఎవరిచేత నైనను అడుగబడుట యెవరికిని అస్వాభావికముకాదు; ఆలాగుననే యతడెడ చేయుచున్నాడు. అతనికి నేనుచేసిన కార్యములను కొన్నిటిని నిక్కడ చెప్పుచున్నాను.

రు. అ. పై.

1. అతని పెండ్లికిముందు నా జ్ఞాపకమునుబట్టి ఆతఁడను తల్లియు బాకియున్నది సుమారు } 100-0-0
2. పెండ్లితరువాత అతని కోరికప్రకారము అధమము మఱి రెండిండ్లు కట్టతగిన పెద్దస్థలములోనున్న ఒక యింటి నతనికిచ్చితిని; ఈస్థలము ఈ మొత్తమునకంటె నా కెక్కువగా తగులుబడియైన మఱియొక యింటితో మార్పుకొనబడినది. } 500-0-0
3. అతని యొక్కయు అత్తగారి యొక్కయు కోరికపైని నేనతని యత్తగారికిచ్చినది. } 350-0-0
4. ఆయన చిల్లర అప్పలకై నేనిచ్చినవి దాదాపుగా } 30-0-0
5. కొంత చిల్లరసొమ్ము చిల్లరవస్తువులు పెక్కుమారులు నేనిచ్చుచువచ్చినవి. } 50-0-0
6. నేనెరువిచ్చినబండి గుఱ్ఱము వెల. } 125-0-0
7. అతని కోరికమీఁద తల్లికొక పర్యాయమిచ్చినది (ఎక్కువేకావచ్చును). } 300-0-0
8. కొన్ని కర్మలనిమిత్తమయి అతనికిని అతని తల్లికిని ఇచ్చినవి. } 50-0-0

1505-0-0

అతనికి మఱియొక యిల్లిచ్చెదనని నేనెప్పుడును వాగ్దానము చేయలేదు. మీరు వాగ్దానముచేసినదైన నేమి నేనియ్యఁదలఁచుకొన్నదైన నేమి నున మొక్క యిల్లియ్యవలెనని నేను తలఁచితిని. అందుచేత రు. 2,000 లు నాకు తగులుబడియైన యిల్లు నేనిక్కడ కట్టితిని; ఈయిల్లు కట్టసమయమునందు దీనితోచేరి పెద్దస్థలమున్నది. నేను కట్టుచున్న యీభాగములు రెండుకుటుంబములకును

బములకు తగియుండునని నేను చెప్పియుంటిని. దానిలో నొక భాగమియన
కిచ్చెదననియు, రెండవభాగము నెవరైన వేరొక వితంతువివాహ దంపతుల
కుపయోగపడునట్లు చేసెదననియు, ఈవివాహ దంపతుల నిమిత్తము దొడ్డిలో
నేను కట్టెదను లేక యిండ్లు కట్టబడుననియు, నేనీయనకు చెప్పితిని. అందు
చేత ఈభాగము నీయనకిచ్చుటకు నేనిప్పుడిప్పుడడుచున్నాను. ముందును ఇప్పు
పడియెదను కాని యిల్లంతయు నేనీయనకియ్యజాలను. ఈయన కది యిప్పుడు
లేనిపక్షమున, మీరు రు. 300 లిచ్చుటకు వాగ్దానముచేసినట్లు చెప్పుచున్నారు
గనుక, ఆసాము నేనీయనకిచ్చెదను ; ఆయన వేరేయిల్లు కొనుక్కోవచ్చు
ను. నూమూలు షరతులతోననగా—తాకట్టు పెట్టుకొనుటకుఁగాని అమ్మ
కొనుటకుఁగాని హక్కు లేకుండ కుటుంబనిమిత్తమే యుపయోగపడునట్లు—
ఈయన సరిగా యిల్లు కొన్నప్పుడు మాత్రమే మనమీసామీయన కియ్య
వలెను. మనము మిక్కిలి యెక్కువ యుపకారముచేసి యున్నామనియు,
ఈశ్వరానుగ్రహమువలన ఈయన ప్రతివిధముచేతను ఇతరులందఱికంటెను
మంచిస్థితిలో నున్నాఁడనియు, మీరిప్పుడు మాతురని నేను కోరుచున్నాను.
ఇప్పటిదానితో ఈయన తృప్తి నొంది యుండవలెననియు, సంతోషి భగ్యము
లతో సమాధానపడవలెననియు, ప్రతివిధముచేతను వాగ్దానములన్నియు నెఱ
వేర్పఁబడినవనియు, వాగ్దానములకంటె నధికముగా నీతనికి చేయఁబడెననియు
మన మిచ్చెదమన్న యింటిభాగమును పుచ్చుకొనుట కిప్పుడులేక నేఱుగా
నొక యిల్లు కొనిెడు పక్షమున నేను వైని చెప్పినట్లుగా నింటికొఱకు రు 300
రూపాయలు తప్ప సామ్యముగాని యిల్లుగాని మీరియ్యవలసిన పనిలేదనియు,
దయచేసి మీరీయనతో చెప్పుడు. మనచేతనైనదంతయు చేసియున్నాము,
మనచేత దానికంటె నెక్కువగా నీయనకు చేయఁబడినది. వారిక్కడకువచ్చి
చెన్న పట్టణమునకును ఇతర స్థలములకును పోవునప్పుడుగాని యితర స్థలముల
నుండి దీనిగుండపోవుట కిచ్చట కిచ్చట వచ్చునప్పుడుగాని సామాజికుల కిక్కడ
వేఱుగృహములు లభ్యములుకావు గనుక ఈసంఘముయొక్క సామాజికులకు

ససతిపడవలెనను కోరికతో నే నీయింటి నెంతో యనుకూలముగా కట్టించి యున్నాను. అట్లయియుండఁగా, ఈ పెద్ద సాత్తు నొక్క కుటుంబమునకు మాత్రమే యిచ్చి నా పెద్ద కోరిక నెట్లు నేను బలిపెట్టఁగలను? ఈప్రకారముగా నేను వస్తువుల నిచ్చివేయఁజాలను. ”

ఈ యుత్తరము వచ్చువఱకును రామకృష్ణయ్య గారిత సామీయన నిమిత్తము వ్యయపెట్టిరని నాకు తెలియదు. ఇక్కడ రాజమహేంద్రవరములో నొక్కొక్క వరుని విషయమున నింతింతసాము వ్యయపెట్టుటకు సమాజము వారియొద్ద ధనమునులేదు ; ఉన్నను ధనమును విచ్చలవిడిగా వ్యయముచేయనుచేయరు. సమాజస్థాపనమయిన 1884-వ సంవత్సరమునం దిచ్చిన యిరువదిరూపాయలునుగాక, 1885-వ సంవత్సరమునందు సమాజమువారి కోదండరామయ్యగారికి భార్య నగల నిమిత్తము రు. 80-0-0లును, భార్య ప్రసవము నిమిత్తము రు. 10-0-0లును, ఏప్రిల్ మెయిసెలలకు నెల కాతేసి రూపాయల చొప్పున రు. 12-0-0లును, సెలవుమీదనున్న ఆగస్టు, సెప్టెంబరు, అక్టోబరు, నవంబరు నెలలకు నెలకు పదేసి రూపాయల చొప్పున రు. 40-0-0లును మొత్తము నూటనలువదిరెండు రూపాయలు (రు. 142-0-0) సమాజము వారిచ్చిరి. ఈయన వివాహనిమిత్తము వ్యయపడిన రు. 454లలో రు. 110ల పయి చిల్లరనగలుమాత్రమే యీయనభార్య కప్పుడు పెట్టఁబడినవి. ఇన్నూరు రూపాయల ప్రాప్తికి రావలసిన మిగత మొత్తము నగలనిమిత్త మియ్యఁబడినదిగాని యీయన నగలు చేయించి పెట్టినట్లు కనఁబడదు. భార్య యొక్క ప్రసవము నిమిత్తముపోయి కాకినాడలోనుండిన కాలములో నచ్చటి వ్యయములను రామకృష్ణయ్యగారు భరించిరి. కోదండరామయ్యగా రీకాలములో నిరువదిరూపాయలు జీతముగల యుపాధ్యాయపదమునం దుండిరి. ఈవఱకు నేను జెప్పినట్లు కొంచెము వైరకారణము కలుగఁగానే నాకు విరోధులుగా నున్న పెద్దమనుష్యులు కొందఱు తమయొద్ద కాలోచనకు పోయిన యొకరిట్లు వరుల సాహాయ్యముతో తక్కినవరులను తమయొద్దకు

బిలిపించుకొని నాపయిని దోషారోపణములు చేయుచు సమాజమువారికి విన్నపములు పంపునట్లు వారిని పురికొల్పజొచ్చిరి. రాజమహేంద్రవరములోనున్న వారిలో నొకరిద్దఱు మాత్రము బాల్యమగుటచే యుక్తయుక్త వివేకము లేక వారిదుర్బోధనలకు లోబడి వారు వ్రాయించియిచ్చిన యుత్తరములను సమాజమువారికిఁ బంపిరి. వారిలో నొక్కరైన తణుకు చెలపతిరావుగారు తన వివాహములో నియ్యబడిన కట్నములను తనకియ్యలేదు గనుక నాయొద్దనున్న బట్టలను తనకిప్పింపుమని సమాజమున కొక విన్నపమును బంపెను. సమాజమువా రావిన్నపమును వెంటనే నిరాకరించిరిగాని యటుతరువాత నతఁడు తన్ను ప్రోత్సహపఱిచి విన్నప మిప్పించిన వారి పేరులుచెప్పి తుమార్పణముచేసిన మీఁదట నాయొద్ద నిలువయున్న నాలుగు బట్టలను అతనికిచ్చి వేసితిని. అతని వివాహమునకు చెన్న పట్టణములో 17 బట్టలు కట్నములు చదివింపఁబడినవి. వధూవరులకు మధుపర్కములు మొదలయినవానికి పెండ్లిలో కావలసిన వస్త్రముల నన్నిటిని మేమే యక్కడకొనియిచ్చితిమి. కట్నములిచ్చిన 17 బట్టలలో కొన్ని చీరలు; కొన్ని పంచెలు; కొన్ని యొక్కవ వెలగలవి; కొన్ని తక్కువ వెలగలవి. వీనిలో మంచిబట్టలను రెంటిని చెన్న పట్టణములో వధూవరులకిచ్చితిని : ఒకచీర వరుని మఱదలికిచ్చితిని; ఒకచీర నాభార్యకిచ్చితిని; రెండువస్త్రములను వివాహమునకువచ్చిన రామారావుగారికిని ఆయన భార్యకును (మూడవ వివాహదంపతులు) ఇచ్చితిని; సామాన్యపు బట్టలు రెండు మావెంటవచ్చిన మునిసామికిని అతనిభార్యకును ఇచ్చితిని; ఒకబట్టను చెలపతిరావు మఱదలిని పెండ్లియాడు తలంపున మాతోవచ్చిన ప్రకాశరావుగారికిచ్చితిని; రెండుబట్టలు కాకినాడ వచ్చిన పిమ్మట బోడా శ్రీరాములకును అతనిభార్యకును (ఏడవ వివాహదంపతులు) ఇచ్చితిని; రెండు మంచి వస్త్రములను రాజమహేంద్రవరము వచ్చిన తరువాత గర్భాధానసమయమున వధూవరులకిచ్చితిని. ఇవి పోగా మిగిలియున్న నాలుగు బట్టలను సమయము వచ్చినప్పుడు వధూవరులకుచ్చుటకయి నాయొద్ద

నిలువయుంచితిని. ఈకట్టుములలోని బట్ట యొకటియైనను నేనుమాత్రము పుచ్చుకొనలేదు. ఈతనిని ప్రేరేచిన పెద్దమనుష్యులపేరు లిచ్చట పేర్కొనుట యనావశ్యకము. నాకు రెండువిధములుగా శత్రువులనేకులేర్పడి నాకు కీడు వేడుచుండెడువారు. అందొక తెగవారు వితంతు వివాహ ప్రతిపక్షులుగానుండి నన్ను ద్వేషించువారు; ఇంకొక తెగవారు వివేకవర్ధనిలో నేను తమయకార్యములను బయలబెట్టుచు వచ్చుటచేత నంతస్తాపమునొంది వ్రేటుపడ్డ పాములవలె పగతీర్చుకొనుటకు సమయము ప్రతీక్షించుచుండెడివారు. ఈకడపటి తెగవారు మాసామాజికులలో సహిత మొకరిద్దరుండిరి. వీరి కార్యలను సూచించుచు నాస్త్రిపునర్వివాహభూతవర్తమానస్థితులను గూర్చి యుపన్యాసములో నిట్లు వ్రాసితిని.—

“ఉన్న యొకమత్యమును చెడఁగొట్టుట యెట్టివారికిని సులభముకాని చెడినదానిని మరల కూర్చుట సాధారణముగా సాధ్యముకాదు. అట్లు నాటఁబడిన వైరవిషబీజము మెల్లమెల్లఁగా నంకురించి వివాహముచేసికొన్న వారికే కాక సామాజికులలో నొకరిద్దటికిఁగూడ తన విషవాయువును బట్టి యీ మహాకార్యమునకు భంగకరమయిన దుష్ఫలములను కొంతవఱకుఁ గలుగఁజేసి నందునకయి యెంతయు చింతిల్లుచున్నాను. ఒక సత్కార్యమునకు విఘ్నము కలుగఁజేసెడి యవకాశము కొంచెము లభింపఁగానే దానిని సందుచేసికొని గోరంతలు కొండంతలుచేసి ద్వేషాన్నిని ప్రజ్వలింపఁజేసి కార్యవిఘాతమయినప్పుడుచూచి సంతోషింపవలెనని కనిపెట్టుకొనియుండు మహానుభావులు లోకములో ననేకులుందురు. అట్టివారి దుర్బోధలు విని చెడిపోక బీటలు వాలుచున్న యొకమత్య దుర్గమును స్వలాభముకొఱ కెల్లవారును శాంతిసుధతోనతికింపఁ జూతురని నమ్ముచున్నాను. యుక్తకాలములో నట్లుచేయక పోయినయెడల కార్యము మించినతరువాత పశ్చాత్తాపపడిన ప్రయోజనము లేక స్వయంకృతదోషఫలము ననుభవింపవలసివచ్చును.”

వివాహములయినవారిలో విద్యాధికులుకాని వారు తమకు కష్టములు కలుగుచున్నవని యితరులతో సంతగా చెప్పకొనుచుండక పోయినను విద్యాధికులలో కొందరు తమకు కలిగిన యల్పకష్టములను కోటిగుణితముగా చాటుకొనుచు వీరివారియొద్దకు పోయి సదా మొట్టపెట్టుకొనుచుండెడివారు. వారు పడ్డ కష్టములు వారు ఘోషించుకొనుచుండినంత విశేషమైనవి కావని నేను చెప్పగలను. వారికేవిధమయిన కష్టములను కలుగకుండఁజేయుటకయి నేనును నామిత్రులును మా చేతనైనదంతయుఁ జేయుచుంటిమి. ఈవివాహములు చేసికొన్నవారిలో నావటకెవ్వరికిని సొంతయిండ్లులేవు. అట్టివారికందఱికిని కాపురముండుట కిండ్లీయఁబడినవి; అందుచేత మాయిండ్లలోనుండి లేచి పొండని వీరికి తొందర యిచ్చువా రెవ్వరునులేరు; పనిచేయుటకయి సేవకు లియ్యఁబడిరి: వారు ప్రతిదినమును మంచినీళ్లిచ్చుచుండుటయేకాక కావలసినప్పుడు వంటసహితముచేసి పెట్టుచుండిరి. భోజన వ్యయములుమాత్రమే కాక చదువుకొనువారికి పాఠశాలల జీతములును పుస్తకములును బట్టలును వేటుగా నీయఁబడుచువచ్చినవి; వ్యాధులు వచ్చినప్పుడు వైద్యపుకర్చులను, శుభాశుభకార్యవ్యయములను, సమాజమువారే భరించుచుండిరి. ఎవ్వరిక్తనఁ గొంచెము కష్టము వచ్చిన పక్షమున నేనును గవగ్రాజుగారును బోయి విచారింపుచు కావలసిన సాయమునంతను జేయుచుంటిమి. అప్పుడు మాతో మాటాడనివారొక రిద్దరుండినను వారికి కష్టము వచ్చినప్పుడు సహితము మేముపోయి తోడుపడకుండలేదు. ఆకాలమునందు పులవర్తి శేషయ్యగారు మాయింటికిరాక నాతో సంతగా మాటాడుకుండిరి. నేనొకదినమున పనిమీఁద నెక్కడికోపోయి పగలు పదునొకండు గంటలకు భోజనము నిమిత్తము నడిచి యింటికిఁ బోవుచుంటిని. బజారులో నన్ను దూరమునుండిచూచి యతఁడు తా నెక్కివచ్చుచుండిన బండిలోనుండి దిగివచ్చి నాపాదములఁబడి యేడువఁజొచ్చెను. నేనతనిని లేవఁదీసి యేల యేడ్చెదవని యడుగఁగా కొంచెముకాలము క్రిందట ప్రసవమయిన తనభార్యకు నూతిక కనఁబడి జబ్బుగా

నున్నదనియు తాను వైద్యుని నిమిత్తము వెళ్లుచున్నాననియు, నతఁడు చెప్పెను. వైద్యుని నేను తీసికొనివచ్చెదననిచెప్పి, భార్యవద్ద నుండుటకయి వచ్చిన బండిలోనే యతనిని మరల నింటికిఁ బంపివేసి, నేను మిక్కిలి బడలి యున్నను వెనుక తిరిగి వైద్యునియింటికి నడిచిపోయి, యాయనను వెంటఁ గొని తిన్నగా నిన్నీసుపేటకు శేషయ్యగారి యింటికిఁబోయి తగిన చికిత్సలు చేయించి, పిమ్మట నింటికి భోజనమునకుఁబోయితిని. నేను భోజనముచేయఁ గానే గవరాజుగారి యింటికిఁబోయి యాయననుగూడఁ దీసికొని మరల నిన్నీసుపేటకుఁబోయితిమి. మేమిరువురమును రాత్రి యెనిమిది గంటలవఱకును శేషయ్యగారియింటియొద్ద నున్న పిమ్మట గవరాజుగారు నన్ను మాయింటికి తీసికొనివచ్చి, నాది దుర్బలశరీరమగుటచేత జబ్బుచేయునని భయపడి నన్ను రాత్రి మరల రాకుండునట్లు వేడుకొని యొప్పించి, తానింటికిఁబోయి భోజనముచేసి తిరిగి యిన్నీసుపేటకుఁ బోయెను. విధివశముచేత శేషయ్యభార్య కాలవశము నొందెను. అప్పుడు పుట్టిన యాపురుషశిశువును బహుసంవత్సరములకు తరువాత నాతఁడు తాను కాలధర్మము నొందునప్పుడు నాకొప్పగించెను. నేనాపిల్లవానిని నాయొద్ద నుంచుకొని పెంచి విద్యచెప్పించితిని. అతఁ డిప్పుడు వివాహముచేసికొని తనకు కలిగిన పురుషశిశువుతో సుఖముగా మా తోటలోనే యున్నాఁడు.

మిత్ర సాహాయ్యముతో కృషిచేసి నేను రాజమహేంద్రవరసుక్షేత్రమున విత్తనమువేసి మొలిపించిన విశ్వస్తావివాహనవలతాంకురమునకు పట్టుకొమ్మయయి నానాముఖముల తీగలు సాగించిన శ్రీనైడారామకృష్ణయ్యగారు బాలవితంతువుల యభ్యర్థముచేత 1886-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 28-వ తేదిని ప్రాతఃకాలమున స్వగృహులగుట తటస్థించెను. ఈయన మరణమునుగూర్చి నేను 1887-వ సంవత్సరారంభమున చెప్పినమాటలనే నిచ్చట మరలఁ జెప్పుచున్నాను. “శ్రీ పునర్వివాహప్రయత్నమునకెల్లను రామకృష్ణయ్యగారు ప్రాణముగా నుండెడివారు: అటువంటివారు లోకాంతరగతు

లగట చేత మన సమాజము ప్రాణములేని బొందెవంటిదైనది. ” ఆయన తనమరణమునకు ముందు కొంచెముకాలము క్రిందట రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి నప్పడు మొదటి రెండు వివాహములకును ప్రత్యేకముగాచేసిన వ్యయములును తరువాత నిచ్చిన పదివేలరూపాయలును కట్టించిన యిండ్లును స్త్రీ పునర్వివాహాభివృద్ధినిమిత్తము చేసిన యితర వ్యయములును కలుపుకొని యిరువదివేల రూపాయలయ్యెననియు, మొట్టమొదట నిచ్చెదనని వాగ్దానముచేసినముప్పది వేలరూపాయలలో నీయిరువదివేలరూపాయలును పోగా మిగిలిన పదివేల రూపాయలును వేగిరమే యిచ్చెదననియు, చెప్పినప్రకారముగా మరణమునకు నాలుగుదినములు ముందు తమ సమ్ముఖముననుండ తటస్థించిన యాత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారిని సమాజపక్షమున ధర్మకర్తను (Trustee)గా నేర్పఱచి యుద్దేశించుకొన్న పదివేలరూపాయలను మరణశాసన మాలమున సమాజమునకిచ్చి చేసినవాగ్దానమును పూర్ణముగా చెల్లించుకొనిరి. ఆయన వ్రాసిన మరణ శాసనములు రెండును నిందుక్రింద పొందుపఱుపఁబడుచున్నవి :—

I.

“I, Pyda Ramakrishniah of Cocanada, son of Pyda Chelamayya, do hereby entrust you with two Hundies executed by Rajah Venkatadri Apparow Bahadur Garu on the 3rd March 1886 to the value of Rs. 10,000 (Rupees ten thousand only) and request you to act as trustee for Widow Marriage Association so that you may use the interest to be realised from the above sum in the support of remarried widows and their husbands and their children and for bringing about widow marriages ; but not a single pie should be spent from the principal. I further request that you should do this business to the best of your ability and discretion for the improvement of the widow marriage cause and that you should make such arrangements that the object might be carried on in perpetuity even after your demise.

18th March 1886,
COCANADA.

}

P. RAMAKRISHNAYYA.”

(కాకినాడనివాసియు పైడా చెలమయ్యకు మారుడునైన పైడా రామ కృష్ణయ్య అనెడి నేను 1886-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 8-వ తేదీని రాజా వెంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరుగారివలన రు. 10,000 (పదివేలరూపాయలు మాత్రము)లకు వ్రాయబడిన రెండు హుండీలను మీశశముచేసి పయి మొత్తమువలన వచ్చెడు వడ్డీని వివాహముచేసికొన్న వితంతువులయొక్కయు వారి భర్తలయొక్కయు వారి బిడ్డలయొక్కయు పోషణము నిమిత్తమును వితంతు వివాహములను జరపు నిమిత్తమును మీరుపయోగించుటకయి వితంతు వివాహ సమాజమునకు ధర్మకర్త (Trustee)గా పనిచేయుటకు మిమ్ము వేడుచున్నాను; కాని అసలులోనుండి యొక్క దప్పిడికూడ కర్చుచేయబడకూడదు. అంతేకాక వితంతువివాహపక్షాభివృద్ధి నిమిత్తమయి మీయావచ్చుక్తిని బుద్ధిని వినియోగించి మీపనిచేయవలెననియు మీమరణానంతరము సహితము శాశ్వతముగా నాయుద్దేశము జరుగుటకయి తగినయేర్పాటులు చేయవలసినదనియు మిమ్ము వేడుచున్నాను.)

ఈమరణశాసనములో వితంతువివాహసమాజ మన్నచోట రాజమహేంద్రవరమనికాని, ధర్మకర్త యన్నచోట ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారనికాని, వ్రాయబడలేదు. వితంతు వివాహసమాజ మొక్కటియే యుండుటచేత వేరుగ రాజమహేంద్రవరమనుట యనావశ్యకము; తమపేరు చేర్పవలసినదని లక్ష్మీనరసింహముగారు రామకృష్ణయ్యగారికి వ్రాసిరికాని లేఖ చేరులోపలనే యాయన మరణమునొందుట తటస్థించెను.

II.

"I, Pyda Ramakristniah, son of Chalamayya Garu, residing at Cocanada Godavery District, do hereby make a will as regards the property herein below described in the following way.

As I have various properties, I am obliged to make various wills but the wills will not contradict one another and each will have its force.

The houses together with sites herein after mentioned and situate at Cocanada and Rajahmundry will be given to the persons named herein in perpetuity to be enjoyed by them from generation to generation without the power of alienation either by sale, mortgage or otherwise and further that the occupants should be liable to be ejected if they behave improperly. The houses that are in my name, the houses and sites that are in the name of Kandukuri Veerasalingam Pantulu Garu, Kotikalapundi Rameswara Row Garu and any other, for the sake of the Widow Marriage Association will be transferred by the Widow Marriage Association to the several persons mentioned below with the conditions above stated.

18th MARCH 1886.

P. RAMAKRISTNIAH."

(చెలమయ్యగారి కుమారుడైనై గోదావరిమండలములోని కాకినాడ లో నివసించుచున్న పైడా రామకృష్ణయ్య అను నేను ఈక్రింద వివరింపఁ బడిన సొత్తు విషయముయి యీక్రిందిరీతిగా నిందువలన మరణశాసనము చేయు చున్నాను.

“ నాకు వేలువేలు సొత్తులున్నందున, వేలుపలు మరణశాసనములను చేయవలసిన వాడనగుచున్నాను, కాని మరణశాసనము బ్రాకగాని నొకటిని బాధింపక దేని కది తన బలమును కలదయి యుండును.

ఈక్రింద పేర్కొనబడినట్టియు కాకినాడలోను రాజమహేంద్రవరములోను ఉన్నట్టి గృహములు స్థలములతోఁగూడ ఈక్రింద పేర్కొనబడిన వారికి విక్రయమువలనఁగాని తాకట్టువలనఁగాని యితర విధముగాఁ గాని యన్య క్రాంతముచేయుట కధికారము లేకుండ ఒక తరమునుండి యొక తరమునకు శాశ్వతముగా వారనుభవించుటకు ఇయ్యబడును ; అంతేకాక వారి యోగ్యముగా ప్రవర్తించినయెడల వారియందున్న వారు వెడలఁగొట్టబడుటకు

తగినవారుగా నుండవలెను. వితంతువివాహ సమాజమువారికొకట నాపేరిట నున్న యిండ్లును, కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు కొటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారు మొదలైనవారి పేరిటనున్న యిండ్లును స్థలములును వితంతువివాహ సమాజమువారిచేత ఈక్రిందచెప్పబడిన వేటువేటు మనుష్యులకు పయిని చెప్పబడిన షరతులతో సంక్రమింపజేయబడును.)

ఈ మరణశాసనముతో జత పలుపబడిన 19-వ తేదిగల పట్టికలో నిక్కడ నున్న వారిలో మొదటి వివాహమును కడపటివివాహమునుచేసికొన్న వారిపేరులు తప్ప తక్కిన వివాహములు చేసికొన్నదంపతుల పేరులు దాహరింపబడివారివారి వశములోనున్న యిండ్లు వారికియ్యబడునట్లు వ్రాయబడినది. నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారును చేబోలు వెంకయ్యగారును కాపురమున్న యిల్లు మూడుభాగములుగా భాగింపబడి దక్షిణభాగము కోదండరామయ్యగారి యధీనములోను, ఉత్తరభాగము వెంకయ్యగారి యధీనములోను, నడిమిభాగము పటానేని వెంకయ్యగారి యధీనములోను, ఉండినవి. వారివారి కియ్యవలసిన భాగములను వివరించునప్పుడు రామకృష్ణయ్యగారు తమ మరణ శాసనాను బంధపట్టికలో” 7 Nallagonda Kodanda Ramiah Garu and his wife Subbamma Garu (నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారు ఆయనభార్య సుబ్బమ్మగారు) నాసొమ్ముతో కొటికలపూడి రామేశ్వరరావుగారి పేరిటకొన్న చెయినులుగారి సత్రములో దక్షిణవైపు భాగము దానికింద స్థలము అనగా యీ కోదండరామయ్యగారి భుక్తంలోవున్న యిల్లు స్థలము” “8. Chebolu Venkiah Garu, and his wife Venkamma Garu (చేబోలు వెంకయ్యగారు ఆయన భార్య వెంకమ్మగారు) సదయలోగిటిలో వుత్తరం వైపుభాగము స్థలము అనగా యీ వెంకయ్యగారి స్వాధీనములోవున్న ఇల్లు స్థలము.” అని వ్రాసి, దానికింద “7, 8 Remarks ఈయిల్లుయావత్తు రెండు సమభాగములువేసి వకభాగము కోదండరామయ్యగారికిన్ని, రెండవభాగము చేబోలు వెంకయ్యగారికిన్ని కియ్యవలసినది.” అని

యొక యనుశాసనమును లిఖించిరి. ఇందువలన నిప్పుడు పదుమూడవ వివాహముచేసికొన్న పటానేని వెంకయ్యగారికిని ఆయనభార్య సుబ్బమ్మగారికిని కాపురముండుట కిల్లు లేకుండపోయినది. ఈపటానేని వెంకయ్యగారు ప్రాథమిక పరీక్ష (Primary Examination) యందు కృతార్థుడయి యెనిమిదిరూపాయల జీతముగల యుపాధ్యాయ పదము నందుండెను.

పూర్వోక్తానుబంధ పట్టికలో రామకృష్ణయ్యగారు తాడూరి రామా రావుగారి యింటినిగూర్చి “3 Taduri Ramarow Puntulu Garu and his wife Seetamma Garu (తాడూరి రామరావుపంతులుగారు ఆయన భార్య సీతమ్మగారు) శ్రీపితాపురపు రాజాగారివద్ద సూర్యారావు పేటలో నేను కొన్న లోగిలి స్థలము అనగా యీరామారావుగారి స్వాధీనభుక్తంలో వున్న ఇల్లు స్థలంలో కొంతభాగం—యిందునుగురించి రిమార్కుచూచేది” అని వ్రాసి దానికింద “సూర్యారావుపేటలో మేకరోడ్డున చేరివున్న పెంకుటియిల్లు విడ్కోమారేజిస్ కుటుంబములవారు కాపురములు వుండడముకు రెండు భాగములుగ విభజించడమైనది. ౧ వుత్తరం వయిపువాటా వక భాగం. ౧ దక్షిణవయిపువాటా వకభాగం. ౧ యీరెండు భాగములలో తాడూరి రామారావుగారికి ఆయనకు యిష్టమయిన వకభాగమున్ను, నడవా నున్న ఆయన కిందను యేర్పర్చడమైనది. ఇదివరలో ఆయనకు రు. ౪౦౦-౦-౦ కిమ్మతుగల యిల్లు యిస్తానని వాగ్దత్తంచేసి వుండడమైనది. యెక్కువ కిమ్మతుగలదిన్ని నడవ కలుపుకుని యెక్కువభాగము అయినప్పటికిన్ని రామారావు గారికి వుండడముకు యేర్పర్చడమయినది.....

౧ పయిన వ్రాసినప్రకారం వకభాగము రామారావుగారు పుచ్చు కోవడముకు యిష్టము లేనియెడలనున్న ఆయన వేరే యిల్లు కొనుక్కుంటా నని కోరినయెడలనున్న ఆయనయందు నాకు వుండే దయచేత ఆయన వేరే యిల్లు కొనుక్కోవడపు తరుణం తటస్థమయినప్పుడు నాకుమార్లు ఆయనకు

రు. ౧౦౦-౦-౦ అయిదువందలరూపాయాలు నగదుయిచ్చి ఆయనకు యిస్తానన్న భోగముకూడా నాకుమాళ్లవశంలో వుండగలందులకు యేర్పర్చడమైనది.” అని యనుశాసనమును చేర్చిరి.

రామకృష్ణయ్యగారి మరణానంతరమున వారు వితంతువివాహసమాజమువారి పక్షమున వ్రాసియిచ్చిన మరణశాసనములను రెంటిని ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు తీసికొనివచ్చి సమాజమునకిచ్చిరి. ఆయన సమాజమువారి కోశాధ్యక్షుడయినందున తెచ్చిన మరణశాసనములు రెండును లక్ష్మీనరసింహముగారియొద్దనే యుంచబడెను. 1886-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 31-వ తేదీని జరిగిన సమాజముయొక్క కార్యనిర్వాహక సంఘమువారి సభలో నీ క్రిందినిర్ధారణము చేయబడినది.

“5. That the wills executed by late Ramakrishniah Garu in favour of the Association be registered.” (సమాజమున కనుకూలముగా గతించిన రామకృష్ణయ్యగారిచే చేయబడిన మరణశాసనములు లేఖ్యారూఢములు చేయబడవలెను.)

ఈ నిర్ధారణముక్రింద నగ్రాసనాసీనుడుగానుండిన మాకర్లసుబ్బారావు నాయుడు బీ. ఏ., బీ. ఎల్., గారిచేతను, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారి చేతను, బసవరాజుగవరాజుగారిచేతను, నాచేతను, న్యాయపతిసుబ్బారావు పంతులుగారిచేతను, వ్రాల్లుచేయబడెను. నాడు జరిగిన యీ కార్యనిర్వాహక సంఘసభలో పయినివ్రాల్లుచేసినవారు మాత్రమేకాక సోమంచి భీమశంకరముగారును ఆచంట లింగరాజుగారునుకూడ నుండిరి.

మఱియాలుదినముల కనఁగా 1886-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ 9-వ తేదీని లక్ష్మీనరసింహముగా నగ్రాసనాసీనులుగానుండి జరిపిన కార్యనిర్వాహక సంఘ సభయం దీక్రింది నిర్ధారణములు చేయబడినవి.

“3. That as soon as funds permit a house be built in the vacant site bought at Innespeta at a cost of between two and

three hundred rupees for making provision for the residence of Pataneni Venkiah at Rajahmundry." (తగినంతసొమ్మో చేతికి రాగానే పటానేని వెంకయ్య నివాసముకొఱకు రాజమహేంద్రవరములో ఇన్నీసుపేటలో కొన్న కాలీ స్థలములో ఇన్నూటు రూపాయలకును మున్నూటు రూపాయలకును మధ్యగానున్న వ్యయముతో ఇల్లు కట్టించవలెను.)

"5. That Mr. B. Gavarraju be authorised to execute a rent deed on behalf of the Association to N. Kodandaramayya at a rent of 6 Rs. a year for his half share of the house in Old Taluq. cutcherry street with a condition that the house should be under the control of the Assn, for one year at the least and the engagement should thereafter be terminated by two months' notice on either side."

(ఇల్లు అధమ మొక సంవత్సరమువఱకును సమాజమువారి స్వాధీనము లోనుండి తరువాత నీయొడంబడిక యుభయపక్షములలో నెవ్వరిచేతనైనను రెండుమాసముల నివేదన పత్రికతో నంతమయ్యెడు షరతుతో పాతతాలూ కాక్షచేరి వీధిలోనున్న యింటిలోని యాతని యర్థభాగముకు సంవత్సరమున కాటురూపాయలిచ్చునట్లు ఎన్. కోదండరామయ్యగారికి సమాజమువారి పక్షమున అద్దె చీటివ్రాసి యిచ్చుటకు బీ. గవర్రాజుగారి కధికారమియ్యబడినది.)

"6. That after the execution of the rent deed, Mr. A. L. Narasimham be authorised to divide the above house according to the will of P. Ramakrishnayya."

(అద్దె చీటివ్రాసిన తరువాత పీ. రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసన ప్రకారముగా పయియింటిని భాగించుటకు ఏ. ఎల్. నరసింహముగారి కధికారమియ్యబడినది.)

రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనాను సారముగా నిల్లు రెండు భాగములుచేసి యిద్దరికీ యిచ్చినతరువాత వారు పటానేని వెంకయ్యగారి కాపు

రమున కియ్యనిపక్షమున నతఁడిట్లు లేక చిక్కులుపడవలసివచ్చుననియు, ఇప్పుడే యిల్లదైకియ్య మనెడు పక్షమున మూడవ నిర్ధారణ ప్రకారముగా నతని కిట్లు కట్టించి యిచ్చవలయును యథాప్రకారముగా నతనిని నడిమిభాగములోనే యుంచి గృహవిభాగము తరువాత చేయవచ్చు ననియు, ఇల్లిచ్చెదమనెడు పక్షమున సంవత్సరకాలమదైకు పుచ్చుకొని యతని నందులో కాపురము పెట్టి యీ సంవత్సరములోపల నిల్లుకట్టించి యియ్యవచ్చుననియు, ఉద్దేశించి యీ కడపటి యయిదాటు నిర్ధారణములు రెండును చేయఁబడినవి. వితంతువివాహ పక్షమునం దభిమానముగలవాఁడును పెద్దాపురములో ప్రాడ్వివాగుఁడు (Dt. Miff) గా నున్న వాఁడును అయిన మల్లారిరావు పంతులుగారు కోదండరామయ్య గారికి తనకార్యస్థానములో రు.15లు జీతముగల లేఖకోద్యోగము నిచ్చినందున ఆయన యక్కడకు పోవునప్పుడు పూర్వోక్త నిర్ధారణానుకూలముగా నిల్లదై కిచ్చుట కంగీకరింపఁగా నదై చీటివ్రాసిపుచ్చుకొని యథాపూర్వముగా పటా నేని వెంకయ్యగారి కుటుంబము నందుంచితిమి. పిమ్మట లక్ష్మీనరసింహము గారిట్లు రెండుభాగములుచేసి కోదండరామయ్యగారి కర్థభాగమిచ్చిరి.

ఏప్రిల్ నెల 3-వ తేదిని చేయఁబడిన నిర్ధారణ ప్రకారముగా మరణ శాసనములను రెంటిని గొనిపోయి లేఖ్యరూఢము చేయించుటకయి సమాజ సహాయకార్యదర్శియైన సోమంచి భీమశంకరముగారు లక్ష్మీనరసింహము గారి యొద్దకుపోయి యడుగఁగా, పదివేలరూపాయల మరణశాసనమును తన యొద్దనే యుంచుకొని మిగిలిన మరణశాసనము నొక్కదానినే నరసింహము గారిచ్చినందున భీమశంకరముగా రొక్క మరణశాసనమును మాత్రమే 1886-వ సంవత్సరము మెయి నెల 6-వ తేదిని సహాయలేఖ్యరూఢాధికారి (Sub Registrar) యెదుటఁ బెట్టవలసినవాడయ్యెను. లక్ష్మీనరసింహముగారు జూన్ నెల 26-వ తేదిని సహాయలేఖ్యరూఢాధికారి కార్యస్థానమునకుపోయి మరణశాసనము , రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాసి యిచ్చినట్లు సాక్ష్యమిచ్చెను.

ఆమఱునాడనఁగా 1886-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 21-వ తేదిని జరిగిన సమాజకార్యనిర్వాహకసంఘమువారి సభలో—

"4. That the secretary, N. Subbarau Pantulu, be authorized to present the will of P. Ramakrishniah Garu before the Sub Registrar of Rajahmundry." (పీ. రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనమును రాజమహేంద్రవర సహాయ లేఖ్యరూఢాధికారి ముందర్పించుటకు కార్యదర్శియైన ఎన్. సుబ్బారావు పంతులుగారి కధికారమియ్యబడినది.)

అని మిగిలియున్న రెండవ మరణశాసనమును లేఖ్యరూఢము చేయించుటకై నిర్ధారణము చేయబడినది. ఈనిర్ధారణముక్రింద న్యాయపతి సుబ్బారావు పంతులుగారును, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారును, నేనును, సోమంచి భీమశంకరముగారును, బసవరాజు గవరాజుగారును, మాకర్ల వెంకట సుబ్బారావు నాయఁడుగారును, వ్రాళ్లుచేసితిమి. ఈసభలోనే పెద్దాపురము పోవుటకు ప్రయాణవ్యయముల నిమిత్తము కోదండరామయ్యగారు చేసిన విన్నపము నిరాకరింపబడెను. ఆత్మూరి-లక్ష్మీనరసింహముగారు రామకృష్ణయ్యగారి పదివేల రూపాయల మరణశాసనమును లేఖ్యరూఢార్థమియ్యక పోవుటకును, ఇయ్యక పోవలెనని నిశ్చయించుకొన్నను పైకి చెప్పక లేఖ్యరూఢము చేయింపవలసినదని కార్యనిర్వాహక సంఘమువారు చేసిన నిర్ధారణము క్రింద వ్రాలుచేయుటకును గల కారణము కొంత వివరింపవలసియున్నది. సత్య ప్రకటనార్థమయి నే నీవివరములు చెప్పవలసివచ్చినందున కెంతయు చింతిల్లుచున్నాఁడను. నేను సోమంచి తరగతియందు చదువుకొనుచుండినప్పుడు రాజమహేంద్రవరమున దొరతనమువారి మండల పాఠశాలలో ద్వితీయోపాధ్యాయుఁడుగా నుండిన యాయనయొద్ద మాపాఠములు కొన్ని జరుగుచుండుట చేత నాకాయన గురువు; ప్రియశిష్యుఁడనగుటచేత నాకాయన బ్రహ్మసమాజ సిద్ధాంతములను బోధించుచు, నేను మాయింట చేసెడి విద్యార్థుల సభలకు వచ్చుచు, నన్ను ప్రోత్సహింపరుచుచుండెడివారు. నాయనందాయన కప్పు

దుండిన సదభిప్రాయము తేటపడుటకయి నేను క్రొత్తగా నారంభించిన వివేక వర్ధనికి చూదాను పంపుచు 1875-వ సంవత్సరము నవంబరు 14-వ తేదీని ఐరంపురమునుండి వ్రాసిన లేఖలోని మొదటి రెండు వాక్యముల నుదాహరించుచున్నాను.

"I am very glad that the sparks of Public spirit which were found in you when I was at Rajahmundry have now taken a flame. Every one that looks to public interest must assist you to the best of his ability in the successful carrying out of your laudable object,"

(నేను రాజమహేంద్రవరములో నుండినప్పుడు మీయందు కనబడిన జనహితబుద్ధి జ్వలనకణము లిప్పుడు జ్వాలగా నయినందుకు నేనెంతయు సంతసించుచున్నాను. ప్రజాక్షేమమును గోరెడు ప్రతిమానవుఁడును మీ శ్లాఘ్యమయిన యుద్దేశమును జయప్రదముగా కొనసాగించుటకు తన యావచ్చుకొని మీకు తోడుపడవలయును.)

ఎప్పటివో చిన్న తనమునాటి కథల నటుండ నిచ్చినను, ఈయన నాయందు బాల్యమునందుండిన వాత్సల్యము నే కనబఱుచుచు మరల తాను రాజమహేంద్రవరము వచ్చినతరువాతకూడ నేను పూనిన స్త్రీ పునర్వివాహ దీక్షయందు నాకెన్ని విధములనో సాయపడుచుండెను. అయినను నాకు నెయ్యమునకంటె న్యాయము ప్రియతరమైనది. న్యాయమునకు గురువుతో గ్రుద్దులాడవలెనన్న న్యాయము ననుసరించి యిప్పుడాయనతో నేను ప్రతిఘటింపవలసివచ్చినది. నేనాకాలములో వితంతు, వివాహ విషయమున విశేషముగా పాటుపడుచుండినను, పురపారిశుద్ధ్య విచారణసంఘకార్యములలోను, పత్రికా నిర్వహణములోను, గ్రంథరచనలోను, దౌర్జన్య నివారణ ప్రయత్నములోను, ఉపన్యాసకరణములలోను, పూర్వగ్రంథ ప్రకటనములలోను, కూడ సమానముగానే పాటుపడుచుండెడి వాఁడను. నేను ప్రకటించుచుండిన వివేకవర్ధని పత్రిక దుష్టవర్తనముగల వారికందటికిని గర్భనిర్భేద

కముగానుండెను. నేను చెన్న పురికి చందాలు పోగుచేయుటకై వెళ్ళియుండి నప్పుడు నామిత్రులైన బసవరాజు గవరరాజు గారు నరసాపురమునుండి 1885-వ సంవత్సరము మేయినెల 28-వ తేదీని విశేషవర్ధనినిగూర్చి నాకిట్లు వ్రాసిరి.

"I am doing my best for V. I am afraid we must employ a clerk to keep accounts & carry on correspondence. Without a clerk it is impossible for you or any body else to do this petty work. I think with a little system both the paper and the Press may be made to pay themselves at least. The paper is not very regular. But in course of time with another press it is quite possible to make the paper more regular." (విశేషవర్ధనినిగూర్చి నాచేతనైనంత చేయుచున్నాను. లెక్కలుంచుటకును ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములను జరపుటకును మనమొక లేఖకుని నెట్టవలెనని నేను భయపడుచున్నాను. లేఖకుఁడు లేక యీచిన్న పనిని చేయుట మీకుఁగాని మఱియే యితరునికిఁగాని సాధ్యము కాదు. కొంచెము క్రమపద్ధతితో పత్రికయు ముద్రాయంత్రమునుకూడ అధమము తమంత పొట్టపోసి కొనునట్లు చేయవచ్చునని నేను తలచుచున్నాను. పత్రిక యంతక్రమముగాలేదు. కాని కొంత కాలములో నింకొక ముద్రాయంత్రముతో పత్రిక నిప్పటికంటె నెక్కువ క్రమముగా చేయుట మిక్కిలి సుసాధ్యమే."

ఇతర విషయములకయి ధనము కావలసి యుండుటచేత మితవ్యయము నపేక్షించి రాజమహేంద్రవరములో నున్నప్పుడు లెక్కల పనిని ఉత్తర ప్రత్యుత్తరముల పనినికూడ నేనే చేయుచుండెడివాఁడను. ఇంకొక ముద్రాయంత్రము కావలెనని యాయన వ్రాయఁగానే వెంటనే తగిన యేర్పాటుచేసి కొత్త ముద్రాయంత్రము నొకదానినికూడ నప్పుడే (1885-వసం॥) తెప్పించితిని. మా విశేషవర్ధని పేరు చెప్పిన లంచములు పుచ్చుకొనువారును, అక్రమములు చేయువారును, భయకంపితులగుచుండిరి. ఉన్నత న్యాయసభ వారొకసారి

యితర మండలములలో లంచములు పుచ్చుకొనుట కలవాటుపడి యాతిజేతిన యొక ప్రాడ్వివాసుని మారాజమహేంద్రవరమునకుఁ బంపిరి. ఈయనలంచ ములు పుచ్చుకొనెడిరీతి పూర్వము పోలూరి శ్రీరాములుగారు పుచ్చుకొను మండిన దానికంటె భిన్నమైనదిగా నుండెను. ఈయన సాక్ష్యము మొదలైన వానిని క్రమముగా పుచ్చుకొని, తీర్పు చెప్పఁబోవు సమయమున నుభయపక్ష ములవారినుండియు వారియ్యతగినంత మొత్తమును లంచముగా తెప్పించి తన యొద్ద నుంచుకొని, గ్రంథమునంతను న్యాయవృష్టితో చదివి, ఏదిన్యాయపక్ష మో కనుగొని యాపక్షమువాఁడు పదిరూపాయల నిచ్చినను దానితోనే తృప్తి నొంది వానిపక్షమే తీర్పుచెప్పి, యన్యాయపక్షము వాఁడెన్నఱు రూపాయలిచ్చినను ఆమొత్తమును తిరిగి యిచ్చివేసెడివాఁడు. అందుచేత నాతని తీర్పును చూచినవాఁడెవ్వఁడును న్యాయముతెప్పిన తీర్పుని చెప్పఁ జాలఁడు. అటువంటి ప్రాధుని లంచములను మాన్పవలెనని మావివేకవర్ధని పనిచేయఁ బూనెను. ఇతనివిషయమయి వ్రాయఁబడిన హాస్య సంక్షేపనిలోని సంభాషణలు చదివి కొన్నాళ్లు లంచములుమానివేసి యాటుసెలలు సెలవుపుచ్చు కొని తనపని మఱియొకచోటికి మార్చుకొనఁ బ్రయత్నించెనుగాని యున్నత న్యాయసభవారాతని ప్రార్థన నంగీకరింపనందున మరల మాపట్టణమునకే రావలసినవాడయ్యెను. రెండవసారి వచ్చినపిమ్మట నల్పకాలము శుద్ధవర్తనుఁ డయియుండి తనయింటి కెవ్వరిని రాకుండఁజేయుటకయి భటులను కావలి యొందెను. అయినను లంచములు మరిగి ధనార్జనమున కలవాటుపడిన హస్తము చిరకాలము రిక్తదశలో నుండఁచాలదు గనుక శీఘ్రకాలములోనే యతఁడు రహస్యముగా నధర్తధన స్వీకారమునకు చేయి చాప నారంభించెను. వెంటనే మావివేకవర్ధని విజృంభించి తనలేఖనీకృపాణోపేతమైన చేతినిచాచి యన్యాయ పదేశముగా వ్రాయుచు లంచములకయి చాచెడి యాతనిచేతిని ముడిపింప పోరాడఁదొడఁగెను. వివేకవర్ధనిధాటికి తాళఁజాలక యతఁడు మరల సెలవు

గైకొనిపోయి యేమేమో ప్రయత్నములుచేసి మరల మాయూరికి రాకుండ తప్పించుకొనిపోయెను. ఇట్టి వివేకవర్ధని తొంటిలోకహితకార్యశూరత్వమును దౌష్ట్యనివారణదీక్షాపరత్వమును విడిచి శాంతమయి స్వపక్షరక్షణ పరాయణ త్వమునకు మాత్రమే కడఁగుచున్నదని యిటీవల నపవాద మొకటి కొంచెము తలయెత్త నారంభించినది. వివేకవర్ధని స్వపక్షమువారి యక్రమములను వెల్లడింపక పక్షపాతము వహించుచున్నదని కొందఱు మిత్రులు నాతో నేయనిరి. మాపత్రిక స్వపక్షము వారన్న హేతువుచేత వారి దుష్కృత్యములను కప్పి పుచ్చుటకయి బుద్ధిపూర్వకముగా నెప్పుడును ప్రయత్నింపలేదుగాని బహు జన్మార్థదాయకములుకాని అల్పదోషముల నుపేక్షించుచు వచ్చెను. ఒకానొకప్పుడు కొందఱియకార్యములను వెల్లడింపకపోవుట తటస్థించినను, అలోప మజ్ఞానముచేత నైనదేకాని మనఃపూర్వకమైనదికాదు. అల్ప దోషముల నుపేక్షించుచు వచ్చుటచేత నొకానొకరు నిర్భయులయి కొంతవఱకు యథేచ్ఛముగా సంచరించుచు వచ్చుటయుఁగలదు. అయినను భ్రమ ప్రమాదాదులు మనుష్య సామాన్యములగుటచేత మావివేకవర్ధని మాత్రము సర్వసామాన్యములైన మానుష దౌర్బల్యములు లేనిదనిచెప్ప నెవ్వరు సాహసింపఁగలరు? ఉండనిండు. దాని తాత్కాలిక విషమావస్థను దలఁచి యుదారచిత్తులగువారు తదపరాధములను క్షమింతురుగాక!

ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు లంచములు పుచ్చుకొనువారు కాక పోయినను, తమన్యాయశుభ్ధలో పనియున్నవారి యొద్దనుండి న్యాయమైన వెలలకంటె మిక్కిలి తక్కువవెలలకు ధాన్యము మొదలైన తమకుఁ గావలసిన పదార్థములను గైకొనుచుండిరి; తాము పూనినకార్యముల నిమిత్తమయి చందాలువేయించి కక్షి దారులవలన ధనస్వీకారముచేయుచుండిరి; తమయింట పనిచేయు సేవకులకు తమ కార్యస్థానములలో పనులిచ్చి వారిన్యాయమయినపని నితరులచేత చేయించుచుండిరి; తాము బంధుమిత్రాదులను చూడ

గ్రామాంతరము పోవలసివచ్చినప్పుడు దారిలోఁగాని తత్సమీపమునఁగాని యేదైనా స్థలవివాదముగల వ్యాజ్యమున్న దేమో విచారించి దానిని స్వయముగా చూడవలెననిచెప్పి తమకును తమ కుటుంబమునకును పల్లకులమీఁద రాక పోకల కయ్యెడు కర్చులను వ్యాజ్యదారులవలన పుచ్చుకొనుచుండిరి. ఆయన మిత్రపక్షానురక్తియు, సత్కార్యసాహాయ్యకరణాసక్తియు, కార్యతంత్ర ప్రయోగశక్తియు, విశేషముగాఁ గలవారే యయినను దాంభిక వర్తనాపేక్షయు సర్వజన ప్రియాచరణకాంక్షయు నాయనయందు ముఖ్యలోపములు గానుండెను. 1886-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 31-వ తేదిని ప్రకటింపఁబడిన వివేకవర్ధనిలో దంభాచార్య విలసనమును ప్రహసనముయొక్క ప్రథమ భాగము ప్రచురింపఁబడినది. దానిలోని ముఖ్యపాత్రములు దంభాచార్యులును, మిత్రుఁడు జంబుకేశ్వరశాస్త్రియు, స్వామి శాస్త్రియు. అందు వర్ణింపఁబడిన లక్షణముల వంటివిరెండుమూడీయనయందుండినవి. అందలిరెండు మూడుభాగముల నిందుఁ జూపుచున్నాను—

“స్వామి—ధాన్యము నాలుగురోజులలో వస్తవి. యిప్పుడు కొత్త ధాన్యము పుట్టి యిరవైరెండు రూపాయల కమ్ముతూవుంటే నేనుపుట్టి పదహారు రూపాయలుచొప్పున పదిగరిశల ధాన్యముకు జట్టియిచ్చినాను. వాళ్లకు మన ఆఫీసులో క్యవహారంవుండబట్టి ఆధరకు యిచ్చినారు కానండి లేకపోతే యిరవైరెండురూపాయలకు చిల్లిగవ్వ తక్కువ యివ్వరు. మన ధాన్యం చేరే వరకూ మీరు వాళ్లవ్యవహారం ఫరిష్కరించకూడద్దు. వాళ్లజుట్టు మనచేతిలో నుంచి తప్పిపోతే మళ్లీ ధాన్యంరావు. ధాన్యం వచ్చేదాకా మీరు పోస్టుపోసు చేసి తిప్పుతూవుండవలెను. మీకన్ని ధాన్యము అక్కరలేకపోతే మనం బజారులో యిరవయిరెండు రూపాయలకాడికి యెవరికైనా అమ్మివేయవచ్చును.

జంబు—స్వామిశాస్త్రీలుగారు సప్లయిలు మహా బాగా చేయిస్తారు. మాకుకూడా యీధరకు రెండుగరిశల ధాన్యము యిప్పిస్తురా.

దంభా—మాధాన్యములో మీరు కోరినరెండు గరిశలూ కొన్నధరకు నేను యిప్పిస్తాను లెండి. మాన్వంతవాడుకకు అన్ని ధాన్యం అక్కరలేదు. ఈస్వామి శాస్త్రుర్లుగారు మనకన్ని వస్తువులూ యీప్రకారం చవకగా యిప్పిస్తారు. మనండబ్బయిచ్చి కొంటాముగాని లంచాలు పుచ్చుకోము.

* * * * *

దంభా—యేమిపనిలేదండి మేమిప్పుడు వేదాలనుగురించి మాట్లాడుతూవున్నాము. మన వేదాలు దైవదత్తాలను దానికి సందేహములేదు. ఆదరించే ప్రభువులులేకను కిరస్తానీ విద్యచేతనూ వేదశాస్త్రాలు నశిస్తూవున్నవి. భీమరాజుగారూ! మనంవేదం వ్యాపించే ప్రయత్నం చేయవలెనండీ. మనవేదాలలో వెప్పిన వజ్రాశ్రమాచారాలు యేలాగునయినా నిలువపెట్టవలెను.

భీమ—చిత్తము ఆలాగేచేతాము. నావంతు చందా నేను యాభయి రూపాయలు యిస్తాను. అధికారులు మీరు తలపెడితే నాలుగు ఘడియలలో వెయ్యి రూపాయలు పోగవుతవి.

* * * * *

దంభా—(లేచి) రాఘవాచార్యులుగారూ! దయచెయ్యండి. అడియేందాసుణ్ని.—అయ్యా! మేము కొంచెము రహస్యము మాటాడుకోవలెను. లోపలికి వెళుదుమా?—ఆచార్యులుగారూ! లోపలికి దయచేస్తారా?

రాఘ—అక్కరలేదండీ. తమరుచెప్పిన కార్యం మీగన్న ప్రకారం జాగ్రతపెట్టించినాను. ఈకాలములో పరమభాగవతాగ్రేసరులు అధికారంలోవున్నవారిలో మీరొక్కరు కనపడుతూ వున్నారు. మీద్వాదశోధ్య పుండ్రాలు చూచినా తులసితావళాలు చూచినా నాకు బహు సంతోషమవుతున్నది. మీరు తిరుమణి మహత్యము విన్నారు కాదండీ?

* * * * *

దంభా—అవచ్చే ఆయన రివరెండుకారు దొరగారు. స్వాములవద్ద నేను యేలాగు ప్రవర్తిస్తానో తమరే చిత్తగిస్తారు—హూణుడు వస్తూవు

న్నాడు. తమరంతా దయచెయ్యవచ్చును....(తనలో) ఈ ముండాకొడుకు కూడా నామాలు కడిగి వేయక మునుపేవచ్చినాడే. వీళ్లనందరినీ సాగనంపి వీడి వద్ద యేదో యుయోపాయం పన్ను తాను.

కారు—(ప్రవేశించి) తహశీల్దార్ ! వీరిని యెవరినీ పంపించవద్దు. వీరికి సత్యమతం కొంచెం బోధింతాము. మీవేదాలు సత్యమైనవి కావనిన్నీ బైబిలు వక్కపే సత్యవేదమనిన్నీ, కృష్ణుడు జారత్వమూ చోరత్వమూ చేసిన పాపి అనిన్నీ, రత్నకుడయిన యేసుక్రీస్తును కొలిస్తేనేకాని ముక్తిలేదనిన్నీ, జాతిబేధాలు పనికిమాలినవనిన్నీ, నిన్న మీరు మాయింట్లో చెప్పిన మాటలు వీరితో యెప్పుడయినా చెప్పినారా?"

ఆయన దీనిని చదివినతరువాతగూడ యధాప్రకారముగానే 'నాతో మాటాడుచుండిరి. రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనములను నాకాయన చూపినప్పుడు మఱి యిద్దఱు ముగ్గురు బ్రహ్మీలనుకూడ తమతో చేర్చుకొని పనిచేయుండని నేను చెప్పిన హితవచనముల కాయనయామోదించినట్లే మాటాడిరి. రామకృష్ణయ్యగారి మరణమునుగూర్చి యేప్రిల్ నెల 7-వ తేది ప్రకటింపఁబడిన వివేకవర్ధనిలోని వ్యాసముఖో నే నాయనతో మాటాడిన మాటల యర్థమిచ్చెడు వాక్యములే యుండినవి. ఇవి ఇట్లుండఁగా మెయి నెల మొదటి వారము తుదను సత్యకామియను పేరితో నొకరు వివేకవర్ధని కిట్లువ్రాసిరి—

“మహారాజశ్రీ వివేకవర్ధనీయెడిటరుగారికి.

అయ్యా, పైడా రామకృష్ణయ్యగారి చావునుగురించి వ్రాసిన వివేకవర్ధనిలో ఆయన కొత్తగాయిచ్చిన ఫదివేలరూపాయలనుగురించి యీ మాటలు కనపడుతూవున్నవి.

“అంతేకాక కార్యాంతరముమీద మాడిష్టిక్రమనసపుగారయిన ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహము గారక్కడకుపోయి యుండఁగా ఫదివేలరూపాయల ప్రోమెస్సరీ నోట్లను వారిచేతికిచ్చి, ఆసాము వ్యయవెట్టక దానిమీది

వడ్డిని పునర్వివాహముల నిమిత్తమయి వినియోగ పఱచుచుండ వలసినదని యేర్పఱచినారు. అంత సామొక్కరి వశమున నుండుట టేమకరముకాదు గనుక లక్ష్మీనరసింహముగారు తగుమనుష్యులను మఱియుగ్గురు నలుగురినికూడ ట్రస్టీలనుగా తమతో చేర్చుకొని యాధనము స్థిరముగా దాతయుద్దేశప్రకారముగా వినియోగపడుటకు తగినమార్గమును సమాజమువారితోఁ గలిసి యాలోచించి యేర్పఱుతురని నమ్ముచున్నాము. అట్లుచేయుట సమాజమువారికి మాత్రమేకాక లక్ష్మీనరసింహముగారికిని మిగుల టేమకరము. ఒక్కరెంత మంచియుద్దేశముతో భనవృద్ధినిమిత్తమయి పనిచేసినను దైవవైపరీత్యమువలన నష్టము సంభవించినయెడల దాతయొక్క మనోరథము విఫలమగుటయేకాక యాపనోచేసినవారికి నిందయువచ్చును. తాము మంచి యుద్దేశముకలవారయినను తమపుత్రులు మొదలైన వారట్టి సచ్చింతగలవారు కాకపోవచ్చును. కాబట్టి నిత్యేపధారులు పలువురయి యుండుట యుభయ పక్షములవారికి సర్వవిధముల శ్రేయస్కరము. విశేషధన మొక్కరి చిత్తవృత్తి ననుసరించి యుండుటకంటె పలువుర యాలోచనకు లోబడియుండుట టేమకరము కాకపోవేవునా? కాబట్టి బుద్ధిమంతులగు లక్ష్మీనరసింహముగారు మఱియొక విధముగా నాలోచింతురని మేము భావింపము.”

అయితే యీపూర్ణోవున్న వక పెద్దమనిషి వీరేశలింగంగారు ఆసొమ్ము తమకు కావలెనంటూవున్నారని వాడుక చేస్తూవున్నాడు. ఆమాటలలో యేమయినా నిజం వున్నదేమో మీపత్రికద్వారా తెలియచెయ్య కోరుతాను. చిత్తగించవలెను.

మీవిధేయుడు, సత్యకామి.”

ఈయుత్తరమును నేను దీనికిచ్చిన యీక్రింది ప్రత్యుత్తరమును మెయి 19-వ తేది వివేకవర్ధనిలో ప్రకటింపబడినవి.—

“సత్యకామిగారు చెప్పినమాటలను వాడుకచేయుచున్న పెద్దమనుష్యుడు కేవల స్వప్రయోజనపరుడయి యేదో దురుద్దేశముతో పయి ప్రవా

దమును వేయుచున్నాడేకాని, ఆ పెద్దమనుష్యునిమాట లెంతమాత్రమును సత్యములుకావు. వివేకవర్ధనిలో ప్రకటింపబడిన అర్థమువచ్చెడు మాటలనే నేనొకసారి మహారాజశ్రీ ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారితో ఆయన క్షేమమును సమాజముయొక్క వృద్ధియు కోరి చెప్పియున్నాను. ఆయన యిట్టిచెడు బ్రహ్మీలలో నాపేరక్కఱలేదని కూడ నేనప్పుడాయనతో చెప్పియున్నాను. ఈవిషయమయి యెవ్వరికయిన సందేహము కలిగియున్న పక్షమున, ఆలక్ష్మీనరసింహముగారినే అడిగి సత్యమును తెలిసికోవచ్చును. ఆయన యీవిషయమయి అసత్యమాడఁ బోరుగనుక, సత్యమందఱికిని వెల్లడికాక మానదు. ఈవిషయమయి నాయుద్దేశమేమో మాసమాజముయొక్క కార్యనిర్వాహక సభి కులకందఱికిని తెలిసియున్నది. ఈధనము తనవశమునందుండవలెనని కోరుట వలన దానిని కాపాడుట మొదలయినదనియందు కష్టములును ఉత్తరవాది త్వమును కలుగుటయేకాని యెవ్వరికి నేవిధమయిన లాభమును కలుగదు. ఎవ్వరయినను దాతయుద్దేశప్రకారము మూలధనమును ముట్టుకొనక భద్రముగా కాపాడి దాని వృద్ధిని సమాజమువారి కొప్పగింపవలసిన వారేకాని మనసు వచ్చినట్లు వినియోగపఱుపవలసినవారుకారు. ఇంతకంటె నేనిప్పుడధికముగా తెలుపవలసినదిలేదు.

కందుకూరి - వీరేశలింగము.

పయి యుత్తరము వచ్చినతరువాతను, అది నాయభిప్రాయముతో పత్రికలో ప్రచురింపబడు లోపలను, 1886-వ సంవత్సరము మెయిసెల 9-వ తేదిని ఒక చిత్రకథ నడచినది. లక్ష్మీనరసింహముగారిమిత్రుఁడు సభకుపోయి నప్పుడెల్లతోడి న్యాయవాదులు మొదలైనవారాయనను “జంబుక శాస్త్రిగారు దయచేసినారా? జంబుక శాస్త్రిగారూ! విశేషములేమి?” అని పిలిచి హేళన ముచేయ నారంభించిరట! ఆయనయు కలహప్రియులైన కొందఱు పెద్దా మనుష్యులును లక్ష్మీనరసింహముగారి యొద్దకుపోయి దంభాచార్యవిలసనము

మిమ్ముద్దేశించియే వ్రాయఁబడినదనియు, చేతకానివారివలె మీరూరకుండుట పొరుషము కాదనియు, ఆయనను పురికొల్పి ప్రోత్సాహపఱిచిరఁట! వారి మాటలనైన కొపావేశము గలవాఁడయి నెలనైనెనిమిది దినము లూరకున్న తరువాత నాకస్త్రీకముగా దంభాచార్య విలసనమును కలిగియుండిన వివేక వర్ధనిని బుద్ధిమంతులందఱును చేరి యాలోచించిన యద్భుతవిధమున లక్ష్మీ నరసింహము గారు దగ్ధముచేయించిరి. రెండవనాఁడు నేను మాపత్రిక ప్రకటన కర్తచేత వ్రాయించిన లేఖనుబట్టి యాయద్భుతవిధము దీనిం జదువువారికి తేట పడవచ్చును—

“మహారాజశ్రీ ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహం చెట్టియార్ గారికి. వివేక వర్ధని పత్రిక ప్రింటర్ అండు పబ్లిషరు కూరెళ్ల రామయ్య విన్న సములు.

యీనెల ది 9 తేదిని సాయంత్రము వివేకవర్ధని పత్రికను గడకుకట్టి దానికి పాతచెప్పన్న చీపురున్నకట్టి వివేకవర్ధనిలో ప్రచురంచేయించిన వాడినిన్ని చేసినవాడినిన్ని వివేకవర్ధనినిన్ని బంగారయ్యమేడ అనే స్థలమందు తగులవెడుతామనిన్ని యిష్టం వున్నవారు వచ్చిచూడవలసినదనిన్నీ మీ కోర్టు ప్రెస్సాఫీసుల నవుకర్లు కొందరున్న మీయిలాకా మనుష్యులున్నా అనేకవిధములైన దూషణమాటలు వుపయోగిస్తూ పత్రికకున్న పబ్లిషరుకున్న పత్రికాధికారికిన్ని అవమానము (insult) పరువునష్టము (defame)న్ను, చేయడపు వుద్దేశ్యముతో యీబస్టిలో వీధులవెంట టముకు వేయిస్తూ ఆపనిమీవుత్తరువు ప్రకారము జరిగిస్తూవున్నట్టు ప్రచురంచేసినారు. యిందునుగురించి నేను న్యాయశాస్త్రప్రకారము చర్య జరగించతలచినాను గనుక యీవిషయములో మీకు యంతవరకు యిలాకావున్నదిన్ని (నాలుగు) 4 రోజులలోగా తెలియ చేయగోరుతాను.

చి త్తగించవలెను.

ది 11 మేయి 1886 సం.

రాజమండ్రి

కూరెళ్ల రామయ్య,

ప్రింటర్ అండు పబ్లిషరు.

దానికి లక్షీనరసింహముగా కింగ్గీషున నీక్రింది ప్రత్యుత్తరమును బంపిరి.—

" Sir,

In reply to your registered letter dated 11th Inst and which reached me on the 12th inst, I have to say that on enquiring I find that what is stated in the letter is not true.

I have further to inform you that the letter under reply contains libellous and defamatory statement and I learn that yourself and one or two of your men have been making such disparaging statement, and that unless sufficient apology is made within a fortnight from this day, I shall be compelled to proceed against you and your men according to law.

Rajahmundry, }
16th May 1886. }

I have &c.,
A. L. NARASIMHAM."

(అయ్యా! 11-వ తేదిగలట్టియు 12-వ తేదిని నాకు చేరినట్టియు మీ రిజిస్టరు ఉత్తరమునకు బదులుగా ఆయుత్తరములో చెప్పబడినది నిజము కాదని నేను విచారణమీద కనుగొన్నట్లు నేను చెప్పవలసియున్నది. అంతేకాక నేను బదులిచ్చుచున్న (మీ) యుత్తర మపవాద గర్భితమయినట్టియు మాననష్ట కరమయినట్టియు వచనమును కలిగియున్నదని నేను మీకు తెలుపవలసియున్నది. మీరును మీమనుష్యు లొకరిద్దఱును అట్టి పరిభవకరమైన మాటలను చెప్పుచున్నారని నేను వినుచున్నాను. ఈదినఘోష మొదలుకొని పక్షములో పల చాలినంత క్షమార్పణము చేయనిపక్షమున, మీమీదను మీమనుష్యుల మీదను న్యాయశాస్త్రప్రకారము నేను చర్య జరపవలసిన వాడనగుదును. రాజమహేంద్రవరము. 16-వ మేయి 1886.

ఏ. ఎల్., నరసింహము.)

వైదూని కింగ్గీషుననే యీక్రింది ప్రత్యుత్తరము పంపబడినది.—

" To

M. R. Ry, A. L. NARASIMHAM GARU,
Rajahmundry.

Sir,

In reply to your answer of the 16th instant I beg to inform you that I fail to see that my letter contains any 'libellous and defamatory statement' and that I am not aware, of any 'such disparaging statements' whatever it may mean and that the expression 'one or two of your men' conveys no idea to my mind and that I am not consequently prepared to make an apology and that you may 'proceed according to law' against whomsoever you may please.

I remain Sir,

Yours etc

K. RAMAYYA "

20th MAY 1886.

(అయ్యా, మీ 16-వ తేది ప్రత్యుత్తరమునకు బదులుగా నాయుత్తరములో 'అపవాదగర్భితమైనట్టియు మాన నష్టకగమయినట్టియు వచనము' ఏదియు నాకు కనబడలేదనియు, దాని యర్థమేమయినను 'అట్టి పరిభవకరమైనచూట' లేవియు నాకు తెలియరాకున్నవనియు, 'మీమనుష్యులొకరిద్ద' అన్న వచనమునకు నామనస్సున కర్థమగుచుండలేదనియు, మీకిష్టము వచ్చిన యెవరిమీఁదైనను మీరు 'న్యాయశాస్త్ర ప్రకారము చర్యజరప' వచ్చుననియు, నేను మీకు తెల్పుచున్నాను.

20-వ మేయి 1886.

కే. రామయ్య.)

మా పత్రికా ప్రకటనకర్త వివేకవర్ధనీదహన విషయమయి లక్ష్మీ నరసింహముగారి కుత్తరమువ్రాసిన మఱునాఁడు వెలువడిన 12-వ మేయి. 1886-వ సంవత్సరపు వివేక వర్ధనిలో దంభాచార్య విలసనముయొక్క ద్వితీయ భాగమును, ఆయన యద్భుతచర్య నొకదానిని తెల్పుచు వ్రాయబడిన

యొక చిన్న వ్యాసమును, ప్రకటింపబడినది. అవ్యాసములోని మొదటి భాగము నిందుఁ బొందుపఱచుచున్నాను.—

“మా డిస్ట్రిక్టు మునసపుగారి అద్భుత చర్య—రాజమహేంద్రవరపు డిస్ట్రిక్టు మునసపుగారైన మహారాజశ్రీ ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహముగారు తమ యింట పనిచేయుచున్న గోలకొండ-అమ్మన్నయనెడు చాకలివానికి వెనుక తమ కోర్టులో బంట్లోతు పనియిచ్చినారు. వాడువారియింట పనిపాటలుచేయుచుండి, గతసంవత్సరముమార్చి నెలలో ఒకనాడు లక్ష్మీనరసింహముగారి పడక గదిలో మంచముమీదనున్న వెండిమట్టెలజతను ఎత్తుకొనిపోయినాడు. అందు మీద లక్ష్మీనరసింహముగారు తమబంట్లోతయిన బాలికెట్టివెంకన్నచేత పోని మీద ఫిర్యాదుచేయింపఁగా ఏప్రిల్ నెలలో రాజమహేంద్రవరము కొండవడ్డాసు మేజిస్ట్రేటుగారువానికి నెలదినములు ఖయిదుశిక్షను విధించినారు. ఆ మఱునాడే మునసపుగారు వానినిపనినుండి తొలగించి బరతరఫ చేసినారు. అటుతరువాతవాడు స్వగ్రామమయినబందరుకు వెళ్లి కొన్ని మాసములుండి మరలి వచ్చి లక్ష్మీనరసింహముగారి ననుసరించుచు మగలవారియింట పనిపాటలుచేయుచుండెను. ఈప్రకారముండఁగా లక్ష్మీనరసింహముగారు వానికిపూర్వపూనామ ధేయమునుతీసివేసి వీరన్నయనునూతననామకరణముచేసి, ఈక్రాంతపేరుతో బరతరఫయిన అమ్మన్నకే యేప్రిల్ నెల మధ్యనుఆక్టింగుగా బంట్లోతుపనిని మరలనిచ్చినారు. అబదిలీపని యీమాసారంభముతోనయిపోయినందున వానికి మరలనొకబదిలీబంట్లోతుపనినిచ్చినారు. కొంగతనముచేసినందునకయి తానే శిక్షపేయించిపనితీసివేసి పయియధికారులకు తెలియఁజేయకుండ మరలపని నిచ్చుటయేకాక, ప్రజలకన్నులుగప్పటకును పేయియధికారులను క్షమింపఁజేయుటకును మునుపున్న పేరునుగూడ వీరన్నయనిమార్చివేసినారు. గొప్ప పరీక్షలయందుఁగృతార్థులయి దేశోపకారము నిమిత్తముపనిచేయుచున్నట్లందఱికిని తోచునట్లు ప్రవర్తించెడి యిటువంటివారే యిట్టియక్రమములు చేయుచుండఁగా తగినంతవిద్యలేక రాజకీయాధికారములను జేయువారెట్టియక్రమములకు లోబడరు?..... ”

పయిదానితోఁ బ్రకటింపఁబడిన రెండవదంభాచార్యవిలసనములోనుండి కూడరెండుభాగము లిందుఁబొందుపఱుపఁబడుచున్నవి.—

“ జంబు—.....మొన్న మీయింటిలో జరిగినవివాహానికి బోగం వాళ్లకు యిరువై లాముప్పయిలూ వసూళ్లు వెయ్యమని నిర్బంధపెట్టివేయించి, ఆసొమ్ములోపాయికారీని మీరుపుచ్చుకున్నారని కన్నెర్రగావున్నదిగనుక బెంచిమేజస్టీక్రిట్లువాళ్లు నేరస్థులనిచెప్పరు.

దంభా—వసూళ్లు వేయించినాను గాని నేను లంచాలుపుచ్చుకోలేదు. బంధువులయింటికి వెళుతూయేదోడ్గలంచూస్తూ ననిమిషపెట్టి తనకు వకసవారీ తనపెళ్లానికివకసవారీ తనవెంటసహాయంగావచ్చే బంధువుడికివకసవారీపెట్టి రోనూ పోనూ వందేసిరూపాయలు ప్రయివేటుగా పుచ్చుకుంటూవున్నమున సపులను యేమిచేసినారు? వాళ్లుస్థలంచూడడమనేకంకలుపెట్టి ప్యార్టీలవద్ద బోలెడేసిరూపాయలు రహస్యంగాపుచ్చుకుంటూవుంటే చూస్తూపూరుకున్నారకాని నేనుబోగంవాళ్లకు వసూళ్లు వేయించినానని నామీదకక్షకుడుతారా?!”

* * * * *

దంభా—శాస్తుర్లుగారూ! నామనస్సులో వక్కసంశయంబాధిస్తూవున్నది. ఇంతాచేసినా ఆవైష్ణవులునన్ను ప్రాయశ్చిత్తముఅనేపేరులేకుండా తమలోచేర్చుకుంటారో లేదో!

జంబు—మహారాజులాగుచేర్చుకుంటారు. రాఘవాచార్యులకు మన కచేరీలో పనివున్నదిగదా? ఆతనివ్యవహారం ఫరిష్కరించకుండా తొక్కివెడుతూవుందురూ. తరువాత నేనుమాటాడుతాను.

దంభా—రాఘవాచార్యులు మహాచెడ్డవాఁడు. ముందుగాతనకార్యం చేయించుకుని తరువాత వైష్ణవులు కలిసి రాలేదని చెప్పేటట్టుగా వున్నాడు. మనంకార్యంచెయ్యకపోతే దొరకుఅర్జీయిస్తాడేమో! మనంఆనెస్టుమ్యానులము కామనిదొరకు వక వేళసందేహంకలుగవచ్చును.

జంబు—మీరు హానెస్తుమ్యానులుకాక లంచాలు పుచ్చుకుంటారా యేమిటి? కక్షిదార్ల వద్దపశువులకు గడ్డి కూరలూ పాలనిమిత్తంతివులువంట చెరుకూధాన్యాలూ అపరదినుస్సులూ యీలాగంటివి తెప్పించుకోవడం లంచంకాదుగదా? రొట్టెంగాపుచ్చుకోవడం లంచంగాని వాడుకనిమిత్తం రెండుమంచాలు పుచ్చుకున్నా పెట్టెలు పుచ్చుకున్నా లంచంకాదు.”

ఈ ప్రకారముగా మావ్యవహారమంతకంతకు ముదురచొచ్చినది. లక్ష్మీ నరసింహముగారావఱకు బ్రహ్మసమాజసిద్ధాంతములయందు సంపూర్ణవిశ్వాసము కలదనిచెప్పచు మాప్రార్థనాసమాజమునకప్పుడప్పుడు వచ్చుచుండెడివారు. శంకరాచార్యస్వాములవారిమీఁద తాముతెచ్చినయభియోగముకొట్టుఫడిపోయిన తరువాత స్తార్తులుతమయింటికి కర్మలుచేయించుటకు రాకపోగా వైష్ణవులను చేరదీసి ప్రాయశ్చిత్తముచేయించుకొని తత్తముద్రాధారణమునొంది మధ్యవైష్ణవునకు నామములు మెండన్నట్లు ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములను తులసి పూసల తావళములను గండభేరుండంచుబట్టలను ధరింపజొచ్చెను ; ఈ నడుమనే జాతిభేదమువలని యనర్థములనుదెలుపుచు క్రైస్తవచార్యప్రేరణమున నొక యుపన్యాసమిచ్చెను; స్తార్తులనుకూడకూడగట్టుకొనివచ్చుటకయి యాకస్తికముగా వేదములయందపరిమిత విశ్వాసమునొంది వేదపాఠశాలపెట్టి వితంతు వివాహప్రతిపక్ష నాయకుల వేదపాఠశాలతో దానినిచేర్చిరి. వైదికముద్రాయంత్రమును వైదికపుస్తకభాండాగారమును స్థాపించుటకయిచందాలు సమకూర్చినవిధమును వివరింపక నీతిపరులుమెచ్చదగినది కాదనిమాత్రమిచ్చటచెప్పట చాలును. దంభాచార్యవిలసనములోనిందుఁబేర్కొనఁబడినదానిలో విశేష భాగము వాస్తవముగాజరిగినసంగతులే. ఉన్నమాటయన్న నులుకు వేసికొని వచ్చునన్న సామెతనందఱు నెఱుఁగుదురుగదా ? వివేకవర్ధనీదహన సంస్కార విషయమయి జరిగించినపనికభియోగముతెప్పించి తుదముట్టగ్రంథమునడపుటకు నేను నిశ్చయించుకొనిదానికిఁగావలసిన సాక్ష్యమునంతను సేకరించి సాధన సామగ్రితో సర్దిదిద్దుఁడనయియుంటిని. ఇంతలో మాయభయుల మిత్రులును

స్వల్పవిషయములను గూర్చి మిత్రులు గానుండినవారు రచ్చకెక్కితగవులాడుట ధర్మముకాదనియు, ఈయంతఃకలహములవలన ప్రతిపక్షులకు మతోంత్రాలోకు వగుననియు, మేముపూనినమహాకార్యమునకు నష్టముకలుగుననియు, అనేక విధములమాకు హితబోధచేసిగుమ్ముసమాధానపలుపపాటుపడిరి. తానుతొందర పడి చేసినపనికి తుమార్పణము చేయుట కాయనయొప్పుకొనెను. మిత్రులందఱు ను నొకచోటసమావేశమయి మిత్రసమక్షమున లక్ష్మీనరసింహముగారిచేత వివేక వర్ధనీ దహనవిషయమయి జరిగినదానికి చింతిల్లుచున్నాననియు దాని నిమిత్తముతుమార్పణము వేడుచున్నాననియు చెప్పించెదమనియు జరిగినదానిని మఱచి పోయిదానినంగీకరించి మరల యథాపూర్వముగా మిత్రభావముకలిగి యుండవలసినదనియు మధ్యవర్తులయిన స్నేహితులునాతోఁజెప్పిరి. నేను మొదటినుండియు పట్టినపట్టువిడువని మూర్ఖస్వభావముకలవాడనగుటచే తిఖిత పూర్వక మైనతుమార్పణముచేసినఁగాని సంధిపాసఁగ నేరదని నేను స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. ఇట్లు మమ్ముల నుభయులనుసమాధానపఱచి సంధిచేయపాటుపడిన వారిలో ముఖ్యులు మహారాజశ్రీన్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు. కొంత కాలమివిధముగా రాయబారములు జరిగినపిమ్మట కడపట లక్ష్మీనరసింహము గారు 1886-వ సంవత్సరము 6-వ ఆగష్టు తేదిని ఈ క్రిందితుమార్పణ లేఖను బంపిరి.—

“మహారాజశ్రీ శ్రీవివేకవర్ధని పత్రికాధిపతిగారికి.

అయ్యా!

మార్చి నెల 11 తారీఖుగల వివేక వర్ధనిలోనిహాశ్యసంజీవనియందునుండు సంగతులు ఒక్కరివిషయమయి ఉద్దేశించివ్రాయబడినట్లునా స్నేహితులు కొందఱునాతో చెప్పినమీదట అగ్రహమువచ్చి మెయి నెల 9 తారీఖున నదకు వివేకవర్ధని దగ్ధవిషయమయి జరిగించినపనికి విచారిస్తూవున్నాను. మరిన్ని అప్పుడునానవుకర్లుకొందరు మిమ్మునదూషించినట్లు మీరు తెలియచేసినారు.

అట్లా చేయడంయంతమాత్రమూ నా ఉద్దేశముకాదు. వారినిమందలించడమైనది. వారుకానిమరియితరులుకాని ఆసమయమునందు మిమ్మునగాని మీపత్రికనుగాని చూపించినయెడల అందుకు అపాలజీచేయుచున్నాను. మీవివేకవర్ధనిలో ఆదరిమిలాప్రచురింపబడిన హాశ్యసంజీవనివలె సర్వసామాన్యముగా అందరికి వచ్చించునటుల ఉన్నయడలయవరికి బాధకరముగానుండదు గనుక ఆప్రకారముగా ముందునుండునని తలుస్తూవున్నాను.

6 ఆగష్టు 1886-వ సం॥

తమ విధేయుడు

ఆ. ల. నరసింహము.

దంభాచార్యవిలసనములోని రెండవభాగమునందుండిన విషయము లెంతసర్వసామాన్యముగానుండినవో మొదటిభాగమునందలివియునంత సర్వసామాన్యముగానే యుండినవి. రెండుభాగములలోను దంభాచార్యుఁడు మునసబుగాఁగాక తహశీలుదారుగాఁజెప్పఁబడినది. మొదటి భాగములోని వన్నియు తహశీలుదారుఁడుచేసినట్లే చెప్పఁబడినవి; రెండవదానిలో కొన్ని యెవ్వరో డిస్ట్రీక్టు మునసబుచేసినట్లు తహశీలుదారునినోట పలికింపఁబడినవి. ఈరెంటికిని గల వ్యత్యాసమింతే. ఈరెంటిలోను విషయములట్టిలోపములు గల వారు తప్పుద్దేశించియే వ్రాయఁబడినవని భావింపవచ్చును. ఇంక చేసిన క్షమార్పణము వివేకవర్ధని యంగీకరించి యీ విషయమయి తాను వ్రాయఁదలఁచు కొన్నదానిని వ్రాయవలసియున్నది. వివేకవర్ధని మనల తీవ్రముగా వ్రాయక సౌమ్యముగా వ్రాయవలసిన చిత్తును న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులు గారే వ్రాసి దానిని లక్షీనరసింహముగారికి చూపి యాయన సరియన్నమీదట మరలఁదెచ్చి నాకిచ్చిరి. ఇదియంతయు జరగుటకుఁ గొంతకాల మాలస్యమయినందున 1886-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల 8-వ తేదివఱకును క్షమార్పణ పత్రము స్వవ్యాఖ్యానముతో వివేకవర్ధనియందు ప్రకటింపఁబడలేదు. అందు చేత నీలోపల సెప్టెంబరునెల 6-వ తేదిని జరిగిన స్త్రీపునర్వివాహ సమాజము

యొక్క కార్యనిర్వాహక సంఘమువారి సభయందు చేయబడిన యీ క్రింది నిర్ణయముల కేమియు నాక్షేపణచెప్పక యామోదించి లక్ష్మీనరసింహముగారి వానిక్రింద తమ చేత్రవాలుచేసి సమాజమువారి యధికారము నొప్పుకొనిరి.

“ 2. That Mr. Pida Ramakrishnayya's allowance of Rs. a month to Prabhala Mahalakshmi be continued to her out of his funds by Mr. A. L. Narasimham. (ప్రభల మహాలక్ష్మికి నెల 2 రూపాయలచొప్పున పైడా రామకృష్ణయ్యగారిచ్చుచుండిన జీతమాయ నిధిలోనుండి యామెకు ఏ ఎస్. నరసింహముగారిచే నియ్యబడుచుండ వలెను.)

3. That an additional allowance of Rs. 4 a month as well as Medical charges be paid to Saladi Ramayya for August and September out of Pida Ramakrishnayya's funds (నెలకు 4 రూపాయలచొప్పున నెక్కువ జీతమును వైద్యపు కర్చులను పైడా రామకృష్ణయ్యగారి నిధిలోనుండి శ్రావణ భాద్రపదమాసములకు సలాది రామయ్యకియ్యబడవలెను.)

5. That a grant of Rs. 15 be paid to S. Ramiah in lieu of certain jewels (girdle and vessel) due to him and other matter out of Pida Ramakrishnayya's funds. (అతనికియ్యవలసిన కొన్ని నగలకు (ఒడ్డాణముపాత్ర)ను ఇతర వస్తువులను బదులుగా పైడా రామకృష్ణయ్యగారి నిధిలోనుండి రు. 15ల సహాయధనము సలాది రామయ్యకియ్యబడవలెను.)

6. That a grant not exceeding Rs. 200 be made to S. Ramiah for building a tiled house at Cocanada on the site given by Pida Ramakrishnayya out of his funds. (పైడా రామకృష్ణయ్యగారిచే కాకినాడలో నియ్యబడిన స్థలమునందు పెంకుటిల్లు కట్టించుకొనుట కాయననిధిలోనుండి సలాది రామయ్యకు రు. 200లకు మించకుండ సహాయద్రవ్య మియ్యబడవలెను.)”

పయి నిర్ధారణములనెల్ల నంగీకరించి క్రిందవ్రాలు చేయుటయేకాక లక్ష్మీనరసింహముగారు వీనినెల్లను జరపిరి. తరువాత 1886-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరునెల 8-వ తేదిని లక్ష్మీనరసింహముగారి తుమార్పణ పత్రమును వివేక వర్ధని యీక్రింది తన వ్యాఖ్యానముతోను మొదటినుండియు జరగిన యుత్తర ప్రత్యుత్తరములతోను ప్రకటించినది.—

“మార్చి 31-వ తేదిని మెయి నెల 12-వ తేదిని వివేకవర్ధనియందుఁ బ్రకటింపఁబడిన దంభాచార్యవిలసనమువలన కొందఱికి మనస్సునొచ్చినదని విని చాల విచారించుచున్నాము. హాస్య సంజీవని యుద్దేశమును పలుమాఱు మాపత్రికయందు వెల్లడించియున్నాము. హాస్య సంజీవనిలోనుండు పురుషులు కల్పితములు; అందులో నొక్కరియందారోపింపఁబడియుండు విషయములు కొందఱివి కొన్ని గాను, మఱికొన్ని మఱికొందఱివిగాను, కొన్ని కేవల కల్పితములుగాను, ఉండును. దానియొక్క యుద్దేశ మెవరియందైన నట్టి లోపము లున్న పక్షమున, అట్టివానిని వారువారు దిద్దుకొనుటకేకాని మఱియొకందునకుఁ గాదు. కాఁబట్టి యెవ్వరును అందులో వ్రాయఁబడినవన్నియు తమ కొక్కరికే చెందుననికాని, తమరి నొక్కరినే యుద్దేశించి వ్రాయఁబడినవనికాని, యెంచ కుందురని నమ్ముచున్నాము. ఆప్రకారముగానే మార్చి 31-వ తేదిని మెయి 12-వ తేదిని దంభాచార్యవిలసనమును పేరిట ప్రకటింపఁబడిన హాస్య సంజీవనిలో నొక్కొక్కపురుషునియం దారోపింపఁబడిన విషయములన్నియు నాయొక్క పురుషునకే చెందునని యెంచుటయు న్యాయముకాదు. అట్లవి యన్నియు తమయొక్కరి విషయమే యుద్దేశింపఁబడినవని యెవ్వరును తలఁప కుందురనినమ్ముచున్నాము.”

ఈ ప్రకారముగా బహుమాసములనుండి రాజుచున్న వివాదాన్ని పూర్ణముగా చల్లాటి పోయినందున లక్ష్మీనరసింహముగారిక నిర్భయముగా తమ మనసు వచ్చినట్టు వ్యవహారము నడపవచ్చును. తమ తమ దౌర్జన్యము లను వివేకవర్ధనిలో వెల్లడించుచు వచ్చుటచేత నాకు శత్రువులయిన వారందఱు

ఱును లక్ష్మీ నరసింహముగారి కాలోచనచెప్పట కిప్పుడు ముంఁగులయిరి. ఈ యభినవ మిత్రులు కొందఱు వివేకవర్ధనీ దహనవిషయమయి మొట్టమొదట నేమియు నెఱుంగననిచెప్పి తరువాత నొప్పుకొని తుమాన్వణము వేడుకొనుట యవమానకరమని యాయనను వరిహాసముచేసి, పగతీర్చుకోవలెనని పురికొల్పఁ జొచ్చిరి. రామకృష్ణయ్యగారిచ్చిన పదివేల రూపాయలతో నే భాగమును వివాహములకుపయోగపడుకుండఁ జేసినపక్షమున ముందు వితంతు వివాహములు జరగవనియు, అట్లు చేయుటయే పగతీర్చుకొని నన్ను సాధించుట యనియు, లక్ష్మీనరసింహ ప్రభృతు లావఱకీ యాలోచించిరి! ఆహా! ఇదియేమి యజ్ఞానము! వివాహములు నిజముగానే జరగక పోయినందుడల నాశేషి యవమానము? పగతీర్చుకోఁ దలఁచినయెడల నాకపకారము చేయఁజూడ వలెనుగాని నేను పూని పనిచేయుదున్నానన్న హేతువుచేత లోకోపకారకమయిన యనాధరక్షణ కార్యమునకు హాని కలుగఁజేయఁ జూచుట దేమి న్యాయము? ఇది యవివేక విలసనమయినను స్వప్రయోజన పరత్వముచేత వితంతు వివాహములు చేసికొన్నవారు కొందఱీ యనాలోచిత వ్యవహారమునకు సహాయులయిరి. కర్తవ్య నిశ్చయము వివేకవర్ధనీ దహనకాలమునకు ముందే చేయఁబడినను తదనంతర వ్యవహారభీతిచేత నింతకాలము కార్యాగంభము విలంబముచేయఁబడెను. పదివేలరూపాయలవలన వడ్డెడివడ్డెనంతను మీకే పంచిపెట్టుచుండెదనని యాశపెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారు రాజమహేంద్రవరములోనున్న వితంతు వివాహవరులను తనలోఁ జేర్చుకొని, వారిని గుమికూర్చి, రామకృష్ణయ్యగారు వ్రాసియిచ్చిన మరణశాసనముతో “వివాహములు చేసికొన్న వితంతువులయొక్కయు వారి భర్తలయొక్కయు వారి బిడ్డలయొక్కయు పోషణము నిమిత్త” మన్న దాని నీవఱకు వివాహములుచేసి కొన్నవారికి మాత్రమేయని యొక నూతనాగ్ధము కల్పించి, అవఱకు వివాహములు చేసికొన్నవారిలోఁగూడ దూరమునం దుండుటచేత బల్లారిలోనున్న వారి నిరువురను విడిచిపెట్టి, అవఱకు వివాహముకాని వారినికూడ నొకరిని

దులొ చేర్చుకొని, “ వితంతు వివాహములను జరుపు నిమిత్త ” మని వ్రాసిన కథనే బొత్తిగా నెత్తుకోక, ఈవఱకు వివాహములు చేసికొన్న వారి కోపణమునకును చిల్లిన వ్యయములకును మాత్రమే వడ్డీని ముఖ్యముగా వ్యయము చేయవలసినదని తనతో రామకృష్ణయ్యగారు రహస్యముగా చెప్పినన్ని నవసృష్టి నొకదానిని బ్రలుదేఱదీసి, వారిచేత కొన్ని నిధురణములు చేయించి, వానిని 5-వ అక్టోబరు తేదీగల తమ ప్రకటన పత్రముతో నితర స్థలముల యందుండిన వరులకు తరువాతఁ బంపిరి. ఈకూటమిలో నాకు ప్రతిపక్షులయిన కోదండ రామయ్యగారును పులవర్తి శేషయ్యగారును చేరుట వింత కాదుగదా! లక్ష్మీనరసింహముగారి చేతిక్రింద పనిలో నుండిన వారగుటచే రాచర్ల రామచంద్రరావుగారును తణుకు వెంకటచలపతిరావుగారును తప్పుక చేరవలసినవారే. వీరలగుటచే ధనాశయేత చేబోలు వెంకయ్యగారును పటానేని వెంకయ్యగారును చేరిరి. ఒక్క మంజులూరి గోపాలకృష్ణయ్యగారిందు చేరకపోయిరికాని దానికి కారణము రామకృష్ణయ్యగారాఁలు గూఁపాయళ్ళిచ్చుచుండఁగా నది తగ్గిపోవుననియే, కాని పారిమార్గిక చింతకాదు. ఈకాగితములను మొదటి వివాహమాడిన గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికి పంపినప్పుడాయన వ్రాసిన యుత్తరముతోడఁ గూడ నిందు ప్రకటించుచున్నాను.

NOTICE.

To

The ex-officio members of the Widow Marriage Association, Rajahmundry.

Late Mr. Pyda Ramakrishniah at the time of his death appointing me as Trustee for Rs. 10,000 which he left at the time for the benefit of the people married under the auspices of Widow Marriage Association at Rajahmundry clearly expressed in his words to me that the interest alone of the said sum should be spent primarily for the support and con-

tingencies of the already existing families. In order to carry out the original intention of the Testator, I now desire you all to give your opinion on the subject.

5th October, 1886, }
RAJAHMUNDY. }

A. L. NARASIMHAM,
Trustee to Mr. P. Ramakrishnayya
W. M. Funn

To

Gogulapati Sriramulu Garu

మహారాజశ్రీ లేటు వైడా రామకృష్ణయ్యగారు తాను చనిపోక
సమయమున రాజమహేంద్రవరం శ్రీ పునర్వివాహ సమాజములో చేరి వివా
హమును చేసికున్న వారికి ఆత్మార్థి లక్ష్మీ నరసింహముగారిని బ్రష్టిగాయేర్పర్చి
యిచ్చిన పదివేలరూపాయలకు వచ్చే వడ్డీ కర్చు పెట్టుటకు ముఖ్యమయినవిధులు.

(1) పదివేలరూపాయల వడ్డీ మాత్రము యివివరలో వున్న పండ్రెండు
కుటుంబములవారికి సమానముగా పంచి యియ్యవలసినది.

(2) ఆయా కుటుంబమువారికి వంశ పరంపరా యియ్యవలసినది.

(3) ప్రతి సంవత్సరముగాని అర్థ సంవత్సరముకు వకసారిగాని యియ్య
వలసినది.

(4) యీ కుటుంబములలో యేకుటుంబముగాని వకటి నిస్సంతు అయ్యే
పక్షముకు ఆ కుటుంబము వంతుకు వచ్చే వడ్డీ ధనము యీ పండ్రెండు
కుటుంబముల వారిలో తక్కినవారు సమానముగా పంచుకోవలసినది
గాని నిస్సంతు అయిన కుటుంబముయొక్క వారసులకు చెందకూడదు.

(5) చెరుగూరి నారాయణమూర్తి పురోహిత్యము జరుపుతూ మతవిషయ
మైన కర్తవ్య క్రమముగా అన్ని కుటుంబములవారికీ జరుపుతూ
పున్నంతకాలము ఆయన జీవితకాలము యావత్తు మేనేజింగు కమిటీ
వారువారి ఫండులోనుంచి సహాయము చెయ్యనికాలము సంభవించిన

యెడల ఆకాలములో నెల 1-కి ఆరు రూపాయలచొప్పున నదరు పండ్లెండు కుటుంబములవారి మీద సమానముగా యేర్పర్చి నదరు ఆరు రూపాయలు యియ్యవలసినది.

1886-ర సంవత్సరంకు వచ్చేనట్టి ధనములో సలాది రామయ్యకు యిల్లు కట్టుకు నేనిమిత్తం రెండువందల రూపాయలున్న దేవాలయపు హక్కు- నిమిత్తం తణుకు వెంకటచలపతి తెచ్చిన అసలు వ్యాజ్యపు కర్చులకు మాత్రము అయిన ధనమున్న మినహాయించి తక్కిన ధనము సమముగా పండ్లెండుభాగములచేసి నదరు కుటుంబములలో యెవరికి అయినా కొంత సొమ్ము యీవర్కు కర్చుపడినయడల నదరు సొమ్ము వారి భాగములో మినహాయించి తక్కినసొమ్ము యియ్యవలసినది. నదరు వ్యాజ్యం గెలిచినయెడల వచ్చే పరిహారము పండ్లెండు కుటుంబములవారూ సమానముగా పంచుకొవలయును.

నదరు పండ్లెండు కుటుంబముల యజమానుల పేరులు (1) గోగులపాటి శ్రీరాములు, (2) రాచలక్ష్మ రామచంద్రరావు, (3) తాడూరి థామరావు పంతులు, (4) పులవర్తి శేషయ్య, (5) మంజులూరి గోపాల కృష్ణయ్య, (6) సలాది రామయ్య, (7) బోడా శ్రీరాములు, (8) చేబోలు వెంకయ్య, (9) తణుకు వెంకట చలపతి, (10) నల్లగొండ కోదండరామయ్య, (11) పతా నేని వెంకయ్య, (12) వల్లూరి ముత్తమ్మగారి కొమాల్లె పున్నమ్మకాగల పెనిమిటి.

యీవిగున వ్రాల్లుచేసినవారు వై విధులకు సమ్మతించినారు.

(1) రాచలక్ష్మ రామచంద్రరావు.

(2) పులవర్తి శేషయ్య.

(3) తణుకు వెంకటచలపతిరావు.

(4) పున్నమ్మ సంపత్కురాలు వల్లూరి ముత్తమ్మ.

- (5) చేబోలు వెంకయ్య.
- (6) నల్ల గొండ కోదండ రామయ్య.
- (7) పతానేని వెంకయ్య.

20—10—86

To

VIZAGAPATAM,

A. L. Narasimham Chetty Garu,

*Trustee to the Widow Marriage Fund of Mr**Pyda Ramakrishnayya Garu who is now dead,*

Sir,

It is with many thanks I received your notice and the Telugu enclosure yesterday at about 4 p. M. desiring my opinion as to the distribution of the interest that may arise from the principal of Rs. 10,000 left by the above mentioned revered well-wisher of the Widow Marriage movement of Rajahmundry at the time of his death, among the already existing married couples equally, in accordance with the original intention of the Testator,

From your notice it appears that there is no evidence between you and the testator when he clearly expressed his words to you to the above effect. It is also quite evident from the notice he has left no will in writing in order to carry out his intention. If you conscientiously say that his intention was such at his death and if you mean to do justice to his intentions bearing in your mind that the Almighty alone is a searcher of your heart and He is a sole witness between you and the testator, I see no reason why you have undertaken the task of collecting opinions from the ex-officio members of the Widow Marriage Association Rajahmundry.

If the intention of the testator was such as you honestly feel to be you should have carried out his intention whether the ex-officio members agree or not. Now that you have begun to collect the opinions and the conditions laid down in the Telugu enclosure regarding the equal distribution of interest among the 12 families seem to have been subsequently formed after mature consideration on the basis of pure selfishness, I doubt if the intention of the testator as you or the conditions say, was true. The conditions say that the portion remaining unclaimed by reason of the extinction of issue in any one of the twelve families must be distributed equally among the rest. For instance if half a dozen families are destitute of issue at any time which God in His boundless mercy may forbid, to claim the distribution of the ownerless portions among the rest is a *pure selfishness* in my opinion. What is it then if you do not call it selfishness? Granting that the opinion of the testator at his death was true, we as well-wishers of the movement are bound to consider whether he formed that opinion in a state of mental peace or agony. It is quite plain he formed the same just before his death when he was in great agony. If we formed that opinion in that painful state, can we give effect to his intention in such a way that the movement should suffer? We should also take into consideration how anxious he was in a state of good health for the welfare and progress of the movement. I hope I will not be contradicted if I say that there is not one at least at present so enthusiastic as he in the list of the so many members. As it is quite evident that he was a sincere well wisher of the movement (of course including the already married couples), we will have to consider whether the movement will suffer or not by carrying out his intention at his death. If the interest should be distributed only among the existing twelve families, can we celebrate any more

marriages in future? I say decidedly no. • Because in the first place we have got no funds at the disposal of the Association to perform the marriages. Supposing we get funds after a good deal of difficulty only for the celebration of the marriages don't we naturally expect that the future married couples would also raise questions as to the means supplied to the already married couples. If we say there are no such means for them how can we expect that they will embrace the movement in the face of so many social sufferings and in the absence of the so many facilities that are being enjoyed by the already married couples. You know that the country is not so far enlightened that the people will take up reform voluntarily. Therefore some means should be provided to all the married couples either before or in future in accordance with the requirements, so far as may be within the power of the association till the movement becomes a general one. Otherwise there is a chance of restricting the cause. The well-wishers of the cause should not depend on the present strength of the members alone. Ultimately these members may become extinct one by one. Therefore we should make our movement a living one and not a dead one.

In conclusion I say that the principal should be lodged in a safe bank in the name of more persons than one, that the interest should be added yearly or half yearly to the principal, that expenditure if necessary should be incurred from the interest and never from the principal. If necessary due help must be given from the interest alone to the married couples reasonably supposed to have been helpless. If there is sufficient interest accumulated due proportion after proper deduction of expenditure may be spent for marriages.

If extra fund may be secured for the purpose of the association from the outside of the enlightend public by means

of subscriptions and donations, it may be safely added to the accumulated principal of the late Mr. Pyda Ramakrishnayya Garu whose name will be borne in the minds of the future widows relieved from the misery of widowhood with great respect and love. If such a noble object as this were to be realised the movement will be kept continually moving on whether we all have the fortune of seeing the progress of the movement or not. Let our minds engage in the relief of so many helpless widows whose sufferings I cannot even imagine and let God make us all as unselfish as the late Mr. P. Ramakrishniah who spent away more than Rs. 30,000 for the cause. By this distribution as you propose in accordance with the opinion of the testator as you say, I am sure laziness will be fostered in the married couples. By deprivation of this, they should look up to their own exertion and support. Of course if they reasonably fail due help must be given in time from the fund. I hope you or any one of the agreed members will not take offence for my sincere opinion as a well wisher of the movement. Let us all forget all difference of opinion if sprung up in our minds through our own fault and strive to do our best for the furtherance of the cause. I know how valuable services you and the signatories have rendered to the cause hitherto. Please push on the movement with the same spirit and drive away cheerfully selfishness and malice,

Yours truly,

G. SRIRAMULU.

గోగులపాటి శ్రీరాములుగారింగ్గీ ఘనో వ్రాసినదానినంతను తెలుగులో భాషాంతరము చేయుటకంటె నందలి సారాంశమును మాత్రము సంక్షేపముగా చెప్పట మన యిప్పటి కథకు చాలియ్యఁడునని యెంచి యట్లు చేయుచున్నాను—

‘దాతయొక్క ప్రథమోద్దేశ ప్రకారముగా ఫని వేలరూపాయల మీది వడ్డీని ఈవఱకు వివాహముచేసికొన్న వారిలో సమానముగా పంచిపెట్టుటను గూర్చి నాయభిప్రాయమడుగుచు ప్రకటన పంపినందు కనేక వందనములు చేయుచున్నాను. మీప్రకటననుబట్టి దాత మీతో నెప్పుడట్లు స్పష్టముగా చెప్పెనో సాక్ష్యము కనబడదు. మగణకాలమునం దాయన యుద్దేశమదియో యని మీరు మనఃపూర్తిగాచెప్పి స్వసాక్షియైన యీశ్వరుఁడు సాక్షిగా మీరాయుద్దేశమును నెఱవేర్చుదలచుకొన్న పక్షమున, మీరిప్పుడు వివాహములు చేసికొన్న వారి యభిప్రాయములను పోగుచేయుటకేల పూనుకొన్నారో నాకు కారణము కానరాకున్నది. దాతయొక్క యుద్దేశమదియని మీరాత్మ సాక్షికముగా నమ్మినయెడల, వివాహములు చేసికొన్న వాకొప్పుకొన్నను ఒప్పుకొనకున్నను కూడ మీ రాయన యుద్దేశమును నెఱవేర్చి యుండవలెను. వడ్డీని పండ్లెండు కుటుంబములలో సమానముగా పంచుకొనుటను గూర్చి నిబంధనలుగల తెలుఁగు లేఖ ననుసరించి మీరిప్పు డభిప్రాయములను పోగు చేయ నారంభించుటనుబట్టి యది స్వప్రయోజన పరత్వము నాధారము చేసి కొనిదీర్ఘాలోచనమీఁద తరువాత నేర్పఱుచుకొన్న దైనట్లు కనబడుచున్నది; దాతయొక్క యుద్దేశమదియగునాకాదాయని నాకు సందేహము కలుగుచున్నది. ఈ పండ్లెండు కుటుంబములలో నేదైన నొకటి నట్టపడినయెడల దాని వంతుకూడ తక్కినవారు సమముగా పంచుకోవలెనని యిఁక చెప్పుచున్నవి. ఎప్పుడైనను అటు కుటుంబములు నట్టమగుట తటస్థించిన పక్షమున (సర్వదయాపరమార్థమున యీశ్వరుఁడట్టి వై పరీత్యము పుట్టనండఁ జేయును గాక!), వారి భాగములన్నియు మిగిలినవారికి రావలెనుట నా యభిప్రాయములో శుద్ధ స్వప్రయోజన పరత్వము.

వడ్డీని పండ్లెండు కుటుంబములలో మాత్రమే పంచిపెట్టుచువచ్చిన పక్షమున ముందు మనము వివాహములుచేయఁ గలుగుదుమా? వివాహములు చేయుటకు మాత్రము సొమ్ము పోగుచేయఁ గలిగినందుడల, క్రొత్తగా వివాహ

ములు చేసికొన్నవారు వైనుకటివారికున్న సదుపాయములు తమకు కావలెనని కోరరా? మీకు మాత్రము లేవనెడుపక్షమున, కష్టములకోర్చి సాయమేమియు లేకుండ వారు మనపక్ష మవలంబింతు రని యెట్లు ప్రతీక్షింపవచ్చును? ముందు పెండ్లి చేసికొన్న ను వెనుక పెండ్లి చేసికొన్న ను తమ శక్తిలో నున్నంత వఱకు సమాజము వారందఱికిని కష్టసమయమునందు సాయము చేయవలెను. ఈ పక్షముయొక్క తేమమునుగోరువారు దీని పురోవృద్ధిని చూడవలెనుగాని యిప్పటి సంఖ్యనుమాత్రమే చూడఁగూడదు. ఇప్పుడున్న వారొకరి తరువాత నొకరుగా నశించి పోవచ్చును. కాబట్టి మనమి యుద్యమము జీవించునట్లు చేయవలెనుగాని చచ్చిపోవునట్లు చేయఁగూడదు.

సాము నొక్కరికంటె నెక్కువమంది పేరిట సురక్షితమైన ధనా గారములోనుంచి, వచ్చినవడ్డి నాటునెలలకో సంవత్సరమునకో యొక్క పర్యాయమసలులో చేర్చుచు, ఆవశ్యకమయినప్పుడు నిజముగా రిక్తస్థితిలో నున్నవారికి మాత్రము వడ్డిలోనుండి కావలసిన సాయముచేయుచు, ఈవ్యయములు పోగా వడ్డిలో మిగిలినదానితో వివాహములు జరపుచుండ వలెనని నాయభిప్రాయము.

రామకృష్ణయ్యగారి యభిమతాను సారమని మీరు చెప్పెడు ప్రకారముగా వడ్డిని పంచిపెట్టుటవలన వివాహములు చేసికొన్నవారిలో సోమరి తనము పెంపుచేయఁబడును. వారు స్వకాయకష్టమును నమ్ముకొనియుండవలెను. స్వయంకృషిచేసినను శక్తులు కానప్పుడు మాత్రమే వారికి సాయముచేయవలెను. స్వప్రయోజన పరత్వమును మాత్సర్యమును సంతోషపూర్వకముగా మనస్సులనుండి పాఱదోలి, దయచేసి యీ యుద్యమమును వెనుకటి సచ్చింతతోనే ముందు నడిపింపుడు.'

ఈయనకును తరువాతి యిచ్చటి మా పెండ్లికొడుకులకును గల తారతమ్యము వైదానివలన తేట పడవచ్చును. తగిన యుద్యోగములలో నున్న కోదండరామయ్యగారు శేషయ్యగారు మొదలైనవారీ నూతనపథక మేర్ప

ఊచి వివాహములకు లేకుండ వడ్డినంతను తామే పంచుకొని మ్రింగవలెనని విధులేర్పఱుచుకొనుట తాము చదువుకొన్న విద్యకును తాము ఘోషించు కొనుచుండిన స్వార్థ పరిత్యాగ కథనమునకును అవమానకరము. వివాహములు కాకుండఁజేసి నాకృషికంతరాయము కలిగింపవలెనన్న మహోదార చింత తోడనే యీపన్నగడ పన్నిన మహానుభావులకు పయిరీతి హితవాక్యములు రుచించునా? ఇంతకు సాహసించినవారు మఱియెంతకు సాహసింపరు? అటు తరువాత లక్ష్మీ నరసింహముగారు రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనములో పేర్కొనబడిన వితంతువివాహ సమాజము రాజమహేంద్రవరసమాజమే కాదని చెప్పనంతటి సాహసమునకు కడంగిరి. ఆ మరణశాసనము యొక్క ఘూలము మాట యటుండఁగా దాని ప్రతిలేఖ (నకలు) సహితము సామాజికులలో నెవ్వరియొద్దనులేదు. అందుచేత కార్యనిర్వాహకసంఘము వారిచే లక్ష్మీనరసింహముగారు కూడ వచ్చి యుండిన డిసెంబరు 19-వ తేది సభలో

“4. That printed copies of P. Ramakrishnayya's Rs. 10,000 instrument be circulated among the members of the managing committee.” (పైడా రామకృష్ణయ్యగారి పదివేల రూపాయల లేఖ్యముయొక్క యచ్చు ప్రతులను కార్య నిర్వాహకసంఘముయొక్క సామాజికులలో చూపబడవలెను.)

అని నిర్ధారణము చేయబడినది. ఈ నిర్ధారణానుసారముగా లక్ష్మీ నరసింహముగా రామరణశాసనమును తమ వైదిక ముద్రాశాలలోనే ముద్రింపించి సామాజికులకు బంపిరి. ఆయనకూడ వచ్చియున్న 1887-వ సంవత్సరము జనవరి 2-వ తేదిని జరిగిన కార్యనిర్వాహక సంఘమువారి సభలో నీక్రింది నిర్ధారణములు చేయబడినవి.—

“4. That whether the W. M. Assn. referred to in Mr. Pida Ramakrishniah's wills is the Widow Marriage Association whose head quarters is at Rajabmundry be discussed

at a special meeting of the managing committee. (వితంతువివాహ సమాజమేని పైడా రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనములలో చెప్పబడినది రాజమహేంద్రవరము ప్రధానస్థానముగాఁగల వితంతువివాహ సమాజముగు నాయని కార్యనిర్వాహక సంఘముయొక్క విశేష సభయందు చర్చింపఁ బడవలెను.)

5. That a special meeting of the managing committee be convened to discuss the question "what is the best way of administering Mr. Pida Ramakrishniah's Widow Marriage Fund. (పైడా రామకృష్ణయ్యగారి వితంతువివాహ నిధి నుపయోగించుట కేదియు తమమార్గమన్న ప్రశ్నను చర్చించుటకయి కార్యనిర్వాహక సంఘము యొక్క విశేష సభను సమకూర్పవలెను.)

6. That a special meeting of the managing committee to consider the above two questions be convened at 4 P. M. on the 9th instant at the Innespeta School house, and the members of the Assn. residing in this town be requested to attend this meeting." (పయిరెండు ప్రశ్నలను చర్చించుటకయి 9-వ తేది సాయం కాలము 4 గంటలకు ఇన్నీసుపేట పాఠశాలలో కార్యనిర్వాహక సంఘము యొక్క విశేషసభ సమకూర్పబడి, ఈపట్టణములో వాసము చేయుచున్న సమాజము యొక్క సభ్యులు పూర్వోక్త సభకు వచ్చునట్లు ప్రార్థింపఁ బడవలెను.)

పయి నిర్ధారణ ప్రకారముగా 9 తేదిని సభ సమకూర్పఁ బడెనుగాని నాటిదినము లక్ష్మీ నరసింహముగారు రానందున సభ 18-వ తేదికి విలంబింపఁ బడెను. ఆ 18-వ తేదిని సహితము లక్ష్మీనరసింహముగారు సభకు రాలేదు. నాఁడాయన లేకయే సభ జరపబడెను. ఆసభకు కార్యనిర్వాహక సంఘము వారుగాక మఱి 19 గురుసామాజికులువచ్చిరి. అందఱి యభిప్రాయములను వైకొన్న మీదట నీక్రింది నిర్ధారణలు చేయబడినవి—

‘ Resolved,

1, that “Widow Marriage Association” referred to in Mr. Pida Ramakrishniah’s will relating Rs. 10,000 fund is the Widow Marriage Association whose Head quarters is at Rajahmundry. (పదివేలరూపాయల నిధినిగూర్చి పైడా రామకృష్ణయ్య గారి మరణ శాసనములో చెప్పబడిన “ వితంతు వివాహసమాజము ” రాజమహేంద్రవరము ప్రధానస్థానము గాఁగల వితంతు వివాహ సమాజమే.)

2. That such portion of the interest accruing on the said Fund be spent in affording the already married people, the present priest, Valluri Punnamma, her future husband and children such help as they may severally need and the balance in bringing about and defraying cost of future marriages.” (వారివారికి వేఱు వేఱు గాకావలసివచ్చెడు పూర్వోక్తనిధినుండివచ్చెడి వడ్డీ యొక్క యటువంటి భాగమును ఈవఱకు వివాహములయినవారికిని, ఇప్పటిపురోహితునకును, వల్లూరిపున్నమ్మకును, ఆమెభావిభర్తకును, బిడ్డలకును, కర్చు పెట్టి మిగిలినదానిని ముందు వివాహములునడపి వానివ్యయములకును కర్చు పెట్టవలసినది.)

ఈ సభముగిసినతరువాత నాటిసాయంకాలమే మాపట్టణములోని వితంతువివాహసమాజమిత్రులును తేమకాంతులునుసభచేసి, దానికినన్నగ్రామనాసీనునిగాఁజేసి, పాఠశాలలపరీక్షకులైన (Inspector of Schools) సి. నాగోజిరావు పంతులుగారు కర్తవ్యనిర్దేశముచేయఁగా రాజమహేంద్రవరశాస్త్రపాఠశాల ప్రథమోపన్యాసకులైన (First Lecturer, Rajahmundry College) సి. సుందరరావు పంతులుగారనుమోదింపఁగా నైకకంఠ్యముతో పయినిర్ధారణలయర్థమిచ్చెడు నిర్ధారణలనేచేసిరి. ఆ సంవత్సరముజరిగిన వితంతు వివాహసమాజముయొక్క సామాన్యసభ యొక్కదినమునఁగాక 1887-వ సం॥ జనవరి 15, 16, 22-వ తేదీలను మూడు దినములుజరిగినది. సకల జనాకర్షకమైన వితంతువివాహనిధిసంబంధవిషయతర్కమున్నందున, ఆసభ

లకు పట్టణములోని ప్రముఖులందఱునుదయచేసిరి. మొదటి రెండు దినముల యందును లక్ష్మీనరసింహముగారే యగ్రాసనాసీనులుగాఁజేయఁబడిరి. ఆ సభ లలో శ్రీ పునర్వివాహ వ్యాపారముయొక్క భూతవర్తమానస్థితులనుగూర్చి నేనిచ్చినయుపన్యాసమును, ఇతరులిచ్చినయుపన్యాసములును, చదువఁబడిన పిమ్మట క్రొత్త సామాజికులనుచేర్చుకొనుటయు, కార్యనిర్వాహక సంఘము నేర్పఱుచుటయు, కార్యదర్శియొక్క సాంవత్సరిక వృత్తనివేదనమును వినుట యు, సమాజవిధులనుకొన్నిటిని మార్చుటయు, తప్ప విశేషవిషయము లేవియు చర్చింపఁబడలేదు. మూడవనాటిసభముఖ్యమైనది. అందు లక్ష్మీనరసింహము గారితో సంబంధించిన యంశములు చర్చింపఁబడవలసియున్నందున దానికి పారసీ-శ్రీనివాసరావు పంతులుగా రగ్రాసనాసీనులుగాఁచేయఁబడిరి. ఆ సభ యందీక్రిందినిర్ణయములుచేయఁబడినవి.—

Resolved,

“2. That the trustee Mr. A. L. Narasimham, be requested to associate with him two other trustees for the best administration of late Pida Ramakrishniah's Fund of Rs. 10,000. (కీర్తి శేషులయిన పైడా రామకృష్ణయ్యగారి పదివేలరూపాయల నిధియొక్క యుత్తమ కార్యనిర్వహణముకొఱకు తమతోఁగూడ మఱి యిద్దఱు ధర్మకర్తలను జేర్చుకొనుటకు ధర్మకర్తయైన లక్ష్మీనరసింహముగారు కోరఁబడవలెను.)

3. That of the two trustees that are to be associated with him, one be elected by the ex-officio members from among themselves and the other be selected by the present trustee from among the members of the Widow Marriage Association, Rajahmundry, whether ex-officio or not. (ఆయనతో చేర్చుకోఁబడవలసిన యిద్దఱు ధర్మకర్తలలో నొకరు వివాహములు చేసికొన్నవారిచేత తమలోనుండి కోరుకొనఁబడవలెను : రెండవవాఁడు వివాహము చేసికొన్న

వాడయినను కాకపోయినను రాజమహేంద్రవర వితంతు వివాహ సమాజ సామాజికులలోనుండి ప్రస్తుత ధర్మకర్తల చేత నేర్పఱపబడవలెను.)

4. That the trustees be requested to communicate their proceedings quarterly to the Secretary, Widow Marriage Association, Rajahmundry. (ధర్మకర్తలు తమ చర్యను మూడుమాసముల కొక పర్యాయము రాజమహేంద్రవర వితంతు వివాహ సమాజకార్యదర్శికి తెలుపుచుండ కోరబడవలెను.)

5. That the phrase 'Widow Marriage Association' referred to in Mr. Pida Ramakrishniah's will relating to Rs. 10,000 is the Widow Marriage Association whose Head Quarters is at Rajahmundry. (పదివేలరూపాయల నిధినిగూర్చి పైడా రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనములో చెప్పబడిన వితంతు వివాహసమాజ మన్న పదము రాజమహేంద్రవరము ప్రధానస్థానము గాఁగల వితంతు వివాహ సమాజమే.)

6. That such portion of the interest accruing on the said fund as may be necessary in the opinion of the trustees be spent in affording already married couples, the present priest, Valluri Punnamma, her future husband and children such help as they may severally need and the balance if any in bringing about and defraying cost of future marriages. (ధర్మకర్తల యభిప్రాయమునుబట్టి యావశ్యకముగా కనబడిన పూర్వోక్తనిధినుండి వచ్చెడు వడ్డీలోనియంతభాగమును ఈవఱకు వివాహమయినవారికిని, ప్రస్తుత పురోహితునకును, వల్లూరి పున్నమ్మకును, ఆమెభవిష్యద్భర్తకును, బిడ్డలకును వేరువేరుగా కావలసివచ్చెడు సాయమును చేయుటయందు కర్చుపెట్టి, ఏమైన నున్న యెడల మిగిలినదానిని ముందు వివాహములను నడపి వాని వ్యయములకు కర్చుపెట్టవలెను.)

7. That the trustee or trustees be requested to take the advice of the Widow Marriage Association on all important matters in the disbursements they make out of the sums realized in the way of interest on Mr. Pida Ramakrishniah's Fund, (వైడా రామకృష్ణయ్యగారి నిధినుండి వడ్డీ రూపమున వచ్చెడు సొమ్ములో నుండి వారు చేసెడు వ్యయములలో ముఖ్యమైనవాని విషయము నందెల్లను వితంతు వివాహ సమాజముయొక్క యాలోచన కైకొనుచుండుటకు ధర్మకర్తగాని ధర్మకర్తలుగాని కోరబడవలెను.)

8. That the Association record its sense of gratitude for and appreciation of the valuable services rendered by Mr. A. L. Narasimham (now leaving Rajahmundry for Gooty) to promote the widow marriage cause." (ఇప్పుడు గుత్తికి వెళ్లుటకయి రాజమహేంద్రవరమును విడుచుచున్న ఏ. ఎల్. నరసింహముగారు వితంతు వివాహోపక్షాభివృద్ధికయి చేసిన విలువయైన సాహాయ్యమును గుర్తెఱిగి తన కృతజ్ఞతా భావమును సమాజము లిఖించుచున్నది.)

పై వానిలోని 1, 3, 4, 5, 6, 7, నిర్ధారణములకు తమయభిప్రాయము నియ్యక లక్ష్మీనరసింహముగారు గోపనముచేసికొనిరి. సభావసానమున లక్ష్మీనరసింహముగారులేచి “సామాజికులారా! నేను మీయాలోచన నడుగుచుండెదను గాని దానిననుసరించినడుచుకొనుటకు నేనుబద్ధుడనుగాను.” అనిసెలవిచ్చిరి. ఆయనగుత్తికి వెళ్లునప్పుడు రాజమహేంద్రవర సాంగచతుర్వేదసభకని చందాలు చేర్చికొన్న వైదిక ముద్రాయంత్రమును విక్రయింఁగి, రు-1500 లు చందాలు పోగుచేసి తన్ని మిత్తమయికొన్న వైదిక పుస్తక భాండాగారమును పురజనులును చందాదారులును కొనిపోవలదని మొట్టపెట్టుచున్నను వినక తమవెంటఁ గొనిపోయిరి. మాసమాజము మరల క్రొత్తగా నేర్పడిన తరువాత జరగిన మొదటి సంవత్సరసభయందే రామకృష్ణయ్యగారిని సమాజమునకు (President) అధ్యక్షునిగాను, నన్ను (Vice-President) ఉపాధ్యక్షునిగాను, యవజ్జీవము

నేర్పటిచి, ప్రతి సంవత్సరసభయందును తక్కిన కార్యనిర్వాహకసభ్యులను కోరు కొనునట్లు నన్ను వేటుగకోరనక్కఱలేకయే నేనుకాశ్వతముగా కార్య నిర్వాహకసంఘసభ్యుఁడుగానుండునట్లు నిర్ధారణముచేసిరి. నాకట్టికాశ్వతాధికారి పదము లేకుండునట్లు చేయవలసినదని లక్ష్మీనరసింహముగారు గుత్తికిపోవుటకు ముందు తామొకవిజ్ఞాపనమును సమాజమునకుఁబంపిపోయిరికాని సమాజము వారాయనకోరికను నిరాకరించిరి. 1887-వ సంవత్సరము నవంబరు నెల 22-వ తేదీని తానుపులవర్తి శేషయ్యగారిని నల్లగొండ కోదండరామయ్యగారిని అధికధర్మకర్తలను (additional trustees) గా తనతోఁజేర్చుకొన్నట్టుతన నిర్ణయపత్రమునుబంపి, లక్ష్మీనరసింహముగారు రామకృష్ణయ్యగారినిధిధనమును సంవత్సరమునకు నూటికాఱురూపాయలవడ్డిచొప్పున నీలపల్లిగ్రామముమీఁద బదులిచ్చుటను గూర్చి సమాజమువారి నాలోచన యడిగెను. కార్యనిర్వాహక సంఘమువారు 1888-సంవత్సరము జనవరు నెల 19-వతేదీని జరిగిన తమ సభలో క్రిందినిర్ధానములుచేసిరి.

“2. That the proceedings of Mr. A. L. Narasimham Garu, trustee of Mr. P. R. W. M. fund, associating with him Messrs. Seshiah and Kothanda Ramiah as additional trustees be approved. (శేషయ్యగారిని కోదండరామయ్యగారిని అధిక ధర్మకర్తలనుగా తనతోఁజేర్చుకొనుచు పైడా రామకృష్ణయ్యగారి వితంతు వివాహానిధి ధర్మకర్తయైన ఏ. ఎల్. నరసింహముగారు చేసినచర్య సమీక్షింపఁబడినది.)

3. That the committee think it is not desirable to invest P. R. W. M. Fund on Nilapalli at 6 p.c. they consider it safe it should remain in Govt, securities,” (నూటికి ఆఱు వడ్డికి రామకృష్ణయ్యగారి వితంతు వివాహ నిధిని నీలపల్లిమీఁద పెట్టుట కరణీయముకాదని సంఘమువారు తలఁచుచున్నారు; దొర తనమువారి పత్రములలో నుండుటయే తేమకరమని వారెంచుచున్నారు.)

కొన్ని మాసములయిన తరువాత లక్ష్మీనరసింహముగారు నీలపల్లిమీఁద ఋణమిచ్చుటవలని లాభములను దెలుపుచు సమాజమువారికి మరల వ్రాసిరి. కార్య నిర్వాహక సంఘము వారావిషయమున 1888-వ సంవత్సరము జూన్ నెల 10-వ తేదిని జరిగిన తమ సభలో మరల నీక్రిందినిర్ధారణముచేసి యాయ నమర బంపిరి.—

“ 1, Read Mr. A. L. Narasimham Chettiar's proposal to invest the late Pida Ramakrishniah's fund on Nilapalli at 6 p.c.—The committee re-affirm the resolution No. 3 passed in their meeting of the 29th January last. The committee do not consider it expedient to invest P. R. W. M. fund on immoveable property in preference to Govt. securities,” (నూటి కాలు రూపాయలవడ్డికి గతించిన పైడా రామకృష్ణయ్యగారి నిధిని నీలపల్లిమీఁదఁ బెట్టుటకయి ఏ. ఎల్. నరసింహముగారుచేసిన కర్తవ్య నిర్దేశము చదువఁబడి సంఘము వారు కడచిన జనెవరు 29-వ తేదిని తమసభయందుచేసినమూఁడవ నిర్ధారణమును మరల దృఢీకరించుచున్నారు. పైడా రామకృష్ణయ్యగారి నిధిని దొరతనమువారి పత్రములనుండి తీసి స్థిర ద్రవ్యముమీఁద పెట్టుట యుచితమని సంఘమువారు భావింపరు.)

లక్ష్మీనరసింహముగారు నీలపల్లిమీఁద నప్పిచ్చు ప్రయత్నము నందుమీఁద మానివేసిరిగాని 1890-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 5-వ తేదిని తద్దనమును సభా పతి ప్రతి యంత్రములలో పెట్టుటనుగూర్చి మరల వ్రాసిరి. దానిపైని కార్యనిర్వాహక సంఘమువారు 1890-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 10-వ తేదిని జరిగిన సభలో నిట్లు నిర్ధారణముచేసిరి.—

“ 1, Read Mr. A. L. Narasimham Garu's letter dated 5th Feb. about investing P. R's fund of Rs. 10,000 in Mills &c., This committee in its resolutions dated 29th January and 10th June 1888 did not approve of the then proposal of Mr. A. L. Narasimham to invest Mr. Pida

Ramakrishniah's fund of 10,000 Rs. on the mortgage of Nilapalli Estate. The committee is of opinion that the present proposal of A. L. Narasimham to invest it in Mr. Sabhapathi Moodaliar's mills on his personal guarantee is less safe than the former and resolves that the investment should remain in government securities as at present.

- The committee notes with regret the form in which Mr. A. L. Narasimham, trustee on behalf of the association and no other, seeks its advice. The committee wishes to be informed why Mr. A. L. Narasimham has chosen the mode of treating it in the face of the resolutions passed at the general meeting on the 22nd January 1887 at which he himself was present."

(వైడా రామకృష్ణయ్యగారి పదివేలరూపాయల నిధిని యంత్రములమీఁద పెట్టుటనుగూర్చిన 1890-వ సం॥ ఫిబ్రవరి 5-వ తేదిగల ఏ. ఎల్. నరసింహముగారి యుత్తరము చదువఁబడినది.

• ఈ సభవారు 1888-వ సం॥ జనవరి 29-వ తేదియు జూన్ 10-వ తేదియుగల తమ నిర్ధారణములలో రామకృష్ణయ్యగారి రు. 10,000ల నిధిని నీలపల్లిసొత్తుయొక్క ఆధి (తనఖా) మీఁద బదులిచ్చెడి యప్పటి లక్ష్మీనరసింహముగారి కర్తవ్యనిర్దేశమునే సంఘము వారనుమతింపకపోయిరి. దానిని సభాపతి మొదల్యారిగారి స్వీయప్రాతిభావ్యముమీఁద నాతని యంత్రములలోఁ బెట్టుటనుగూర్చిన లక్ష్మీనరసింహముగారి యిప్పటికర్తవ్య నిర్దేశము పూర్వపు దానికంటెను తక్కువ టేమకరమని సంఘము వారభిప్రాయపడుచు, ఆనిధి ప్రస్తుతమున్నట్టుగా దొరతనమువారి పత్రములలోనే యట్టే యుండవలెనని నిశ్చయించుచున్నారు.

- సమాజ పక్షమున ధర్మకర్తయయి యంతకంటె భిన్నుఁడుకాని ఏ. ఎల్. లక్ష్మీనరసింహముగారాలోచన యడిగిన రీతిని సంఘమువారు చింతతో

నిరూపించుచున్నారు. తానుగూడ స్వయముగానుండఁగా 1887-వ సం 22-వ జనవరున జరిగిన సామాన్య సభయందు చేయఁబడిన నిర్ధారణముల ననాదరించి లక్ష్మీనరసింహము గారు సమాజముపట్ల నిట్లు వ్యవహరించెడి పద్ధతి నేల చేకొన్నారో సంఘమువారు తెలిసికొనఁ గోరుచున్నారు.)

ఇది యిట్లుండఁగా కార్యనిర్వాహక సంఘమువారిక కోమటి వివాహము జరగ నున్నప్పుడు 1889-వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి 31-వ తేదీన జరిగిన సభలోఁ జేయఁబడిన యీక్రింది నిర్ధారణమును,

“ 2. That the trustees of Mr. Pida Ramakrishniah's fund be requested to contribute Rs. 50 for the celebration of the proposed Banya Marriage.” (ఉద్దేశింపఁబడిన కోమటి వివాహమును జరుపుటకు రు. 50 లు సాయముచేయుటకయి పైడారామకృష్ణయ్యగారినిధిధర్మకర్తలు ప్రార్థింపఁబడుచున్నారు.)

ఆ సంవత్సరమే మేయినెల 25-వ తేదీన జరిగిన తమ సభలో చేయఁబడిన యీక్రిందినిర్ధారణమును,

“ 5. That the trustees of the P. R. W. M. Fund be requested to pay from the first July the salaries of the priest and cook out of the interest of the said fund, as the association cannot find means to pay them.” (వారిజీతము లిచ్చుటకు సమాజమువారు ధనమును బడయఁజాలకున్నారగునక, పురోహితునియొక్కయు వంటబ్రాహ్మణునియొక్కయు జీతములను పూర్వోక్తనిధియొక్క వడ్డీలోనుండి జూలయినెల మొదటి తేదీనుండి యిచ్చుటకు పైడారామకృష్ణయ్య వితంతువివాహనిధిధర్మకర్తలు కోరఁబడుచున్నారు.)

ఇటువంటి వంటివే మఱికొన్ని నిర్ధారణములను, లక్ష్మీనరసింహముగారికి పంపిరిగాని యాయన దేనిని సమాదరింపలేదు. రామకృష్ణయ్యగారు తన మరణ

కాసనములో తామిచ్చిన ధనముయొక్క వడ్డీని వివాహముల నిమిత్తమయి కూడ వినియోగింపవలసినదని స్పష్టముగ విధించినను, ధర్మకర్తగారు నాలుగు సంవత్సరములనుండి వడ్డీ నవ్యవస్థితముగా కలవారికిని లేనివారికిని పంచిపెట్టుచున్నను దానిలోనుండి యొక్క కాసునైనను వివాహముల నిమిత్తము వ్యయ పెట్టి నొల్లకపోయిరి; వివాహములు చేసికొన్నవారు తమ సమాఖ్య పత్రములో సమాజమువారియ్యనప్పుడు పురోహితుని జీతమును తమ భాగములలో నుండి యిచ్చుకొనునట్లుండబడిక వ్రాసికొన్నను దానిని సహితము ధర్మకర్తలయ్య నొల్లకుండిరి. సమాజమువారియొక్క ప్రార్థనలనెల్ల లక్ష్మీనరసింహము గారిట్లు గణనకు తేకపోవుచురాగా, 1891-వ సంవత్సరము జనవరు 25-వ తేదీని జరిగిన తమ సాంవత్సరిక సామాన్య సభయందు సమాజమువారి క్రింది నిర్ధారణములను చేసిరి.—

“That this meeting records its regret that the resolutions No. 4, 5, 6, 7 of the General Committee at its annual meeting held on the 22nd January 1887 have not been respected and carried out by the trustee Mr. A. L. Narasimham Chettiar and regrets to find that he continues to distribute the interest of Pida Ramakrishniah's widow marriage fund *equally* among the remarried couples *in spite of* the above resolutions and that he has not contributed *anything* towards the celebration of marriages after the death of Mr. P. Ramakrishniah or towards the pay of the priest and cook. (1887-వ సంవత్సరము జనవరు 22-వ తేదీని జరిగిన సామాన్యసంఘముయొక్క 4, 5, 6, 7 సంఖ్యల నిర్ధారణములు ధర్మకర్తయైన లక్ష్మీనరసింహముగారిచేత గౌరవింపబడి జరపబడనందుకు ఈ సభవారు తమ విచారమును తెలుపుచున్నారు; పైదారామకృష్ణయ్య వితంతు వివాహానిధియొక్క వడ్డీని పయినిర్ధారణలకు విరోధముగా ఆయనయింకను పునర్వివాహదంపతులకు సమానముగా పంచిపెట్టు

చు నేవచ్చుచున్నట్టును రామకృష్ణయ్యగారిమరణానంతరమున వివాహములు జరపునిమిత్తముగాని పురోహితునియొక్కయు వంటబ్రాహ్మణునియొక్కయు జీతమునిమిత్తముగాని యేమియుసాయముచేయకున్నట్టును కనుగొనుటకు చింతిల్లుచున్నారు.)

“5, That Mr. A. L. Narasimham Chettiar be addressed on the subject for the last time and further action in the matter be left to the decision of the managing committee.” (ఈ విషయమయి కడపటిసారి లక్ష్మీనరసింహముగారికి వ్రాసి, యీవిషయములో ముందుజరిగింపవలసినచర్య కార్యనిర్వాహక సంఘమువారి నిర్ణయమునకు విడిచిపెట్టబడుచున్నది.)

ఈ కడపటి నిర్ధారణప్రకారముగా కార్యనిర్వాహక సంఘమువారు న్యాయసభలకుఁబోయి యేదోయొకవిధముగా వ్యవహారనిర్ణయమును పొంది యుందురుగాని ధనాభావముచేత నట్టిపనిజరగలేదు. సమాజముదుర్బలస్థితి యందుండుటను గనిపెట్టి లక్ష్మీనరసింహముగారు స్వతంత్రించియానిధిని దొరతనమువారి పత్రములనుండి తొలగించి, ముందుగా వాణిజ్యధనాగారమునఁ (Commercial Bank) బెట్టి, తరువాత నాధనమునక్కడనుండి తీసిదానితో చిత్తూరుమండలము నందొక గ్రామమునుగొని, ‘రాజా’ యనుబిరుదు నామముతో తన్నుఁబిలుచుకొనుచు తనమరణపర్యంతమును పదికుటుంబములకు సంవత్సరమునకు మున్నూఱు రూపాయలు పంపుచుండిరి. ప్రధమవివాహముచేసికొన్న గోగులపాటి శ్రీరాములుగారికి మొదటినుండియు భాగమునియ్యమానివేసిరి; పులవర్తి శేషయ్యగారు కాలముచేసినతరువాత నాతనివంతియ్యమానివేసిరి. శేషయ్యగారికుమారుని నేను చేరఁదీసి విద్యచెప్పించి పెంచుచుండుటను బట్టి యతనిభాగమియ్యనక్కఱలేకపోయినది. ఒకవేళ లక్ష్మీనరసింహముగారాచిన్న వానిభాగమని నెలకు రు. 2-8-0 లు పంపుచుండియుందురనుకొన్నను, అంతఁ చిన్న మొత్తముతో నెవ్వరాయేడేండ్ల శిశువునకన్న వస్త్రములిచ్చి పెంచి విద్య

చెప్పింపఁబూనుకొందురు? మరణకాలమునందు తాముసదుద్దేశముతోనిచ్చిన పదివేలరూపాయల ధనము వివాహకార్యములకుఁగాని తల్లిదండ్రులను గోలు పోయి యగతికులయిన శిశువుల పోషణమునకుఁగాని యుపయోగపడక గడించు భర్తను పోగొట్టుకొని దుఃఖిపడు రాచర్లరత్నమ్మకువలెనే రాజమహేంద్ర వర పురపారిశుద్ధ్యవిచారణసంఘ కార్యనిర్వాహకుండయి నెలకు నలువది రూపాయలుగడించు, నల్లగొండ కోడండరామయ్య గారికిని నెలకు రు 2-8-0ల చొప్పున భరణముక్రింద నుపయోగపడునని రామకృష్ణయ్యగారు స్వస్సావధానమున నను దలఁచియుందురా? వివాహములకయి కాసయిన నియ్యకవచ్చిన వడ్డినంతను దురాశచే తామే యనుభవింపవలెననుకొన్న పుణ్య పురుషులకారు 2-8-0 లచొప్పున ననుభవించు భాగ్యము సహితము చిరకాలముండినది కాదు. లక్ష్మీనరసింహముగారి లోకాంతరగతితోనే వడ్డిమాత్రమేకాక యా నిధియంతయు సమూలముగా నంతరించి, యీనడుమను నష్టమయిన రెండు కుటుంబముల యంశములనుగూడ పాళ్లుపేసి పంచుకొను శ్రమకూడ వారికి తప్పిపోయినది.

- ఇక మన సమాజవృత్తాంతమునకు వత్తము. 1886, 1887 సంవత్సరములలో సమాజము వారొక్క వివాహమునైనను చేయఁగలిగినవారుకారు. 1887-వ సంవత్సరాంతమున కార్యనిర్వాహక సంఘమువారి కార్యదర్శి శ్రీ న్యాపతి సుబ్బారావుపంతులుగారు తమ కార్యనివేదన పత్రికలోని యాదాయ వ్యయపట్టికలోఁ జూపిన ప్రకారముగా నేను తిరిగి పోగుచేసికొని వచ్చిన రు 742-12-4 లును, సమాజమువారు నెల చందాలమూలమునను దాన ధన రూపమునను పోగుచేసిన రు 1585-4-0 లును, (మొత్తము 2328-0-4) నెల జీతములక్రిందను వివాహ దంపతులకిచ్చిన ధనదానములక్రిందను (1888 సం॥ 1-వ జనవరిన నిలువయుండిన రు 212-13-4లుగాక) వ్యయపడినవి. రామ, కృష్ణయ్యగారు మరణము నొందునప్పటి కాయన మరణశాసనానుసారముగా నిద్దఱిద్దఱికి పంచిపెట్టవలసినవి రాజమహేంద్రవరములో రెండిండ్లుండినవి

అయిండ్లను పంచిపెట్టటకు కార్యనిర్వాహక సంఘమువారు ఆత్మూరి లక్ష్మీ నరసింహముగారిని నియమించిరి. ఆవఱకే రెండుభాగములుగానున్న పులవర్తి శేషయ్యగారుండిన యిల్లు పంచిపెట్టవలసివచ్చినప్పుడు చావడి యరుగు తన భాగములోనిదని రాచర్ల రామచంద్రరావుగారును, తన భాగములోనిదని శేషయ్యగారును, తగవుపెట్టఁగా సమాజమువారే బదిరూపాయలు రామచంద్రరావుగారికిచ్చి యరుగు శేషయ్యగారికిప్పించిరి. ఆవఱకు మూడుభాగములుగానుండిన కోదండరామయ్యగారుండిన యిల్లు కోదండరామయ్యగారును చెబోలు వెంకయ్యగారును కాపురముండిన భాగము లాప్రకారముగానే యుంచఁబడి నడిమిభాగము రెండుగా విభాగింపఁబడి కోదండరామయ్యగారి యింటితోఁగలిసిన దక్షిణభాగము కోదండరామయ్యగారికిని, వెంకయ్యగారి యింటితోఁగలిసిన యుత్తరభాగము వెంకయ్యగారికిని, పంచియియ్యఁబడినవి.

ఈలోపల సమాజమునకు కొన్ని విపత్తులు సంభవించినవి. 1888-వ సంవత్సరము ఏప్రిల్ నెల 19-వ తేదిని ద్వితీయ వివాహవరుఁడైన రామచంద్రరావు లోకాంతరగతుఁడయ్యెను; ఆనెల 23-వ తేదిని చతుర్థవివాహవరుఁడైన శేషయ్య భార్య శేషమ్మ పరలోక గతురాలయ్యెను; ఆమాసమునందే ప్రథమ వివాహవరుఁడైన గోగులపాటి శ్రీరాములు కైస్తవమత ప్రవిష్టఁడయ్యెను. శ్రీరాములుగారికిని భార్యకును పడక పోయినట్లును తన్ని మిత్తమయి 1882-వ సంవత్సరము సెప్టెంబరు నెలలో గవర్రాజుగారిని విశాఖపట్టణము పంపినట్లును వెనుకనే చెప్పఁబడెను గదా! అప్పుడాయన చేసిన సంధి కొన్ని శూసములే నిలిచినది. శ్రీరాములుగారి భార్యను తీసికొని యామెతల్లి 1883-వ సంవత్సరము జనవరు నెలలో తనయూరికి కొనిపోవలెనని రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను. నేను తల్లిని కూకలువేసి యామెను స్వగ్రామమునకుఁ బంపి వేసి కూతును నాయొద్దనే యుంచుకొని శ్రీరాములకు వ్రాసి సమాధానపఱిచి యాచిన్నదానిని మరల గవర్రాజుగారి వెంట భర్తవద్దకు విశాఖపట్టణము పంపితిని. ఆయన కొంతకాల మక్కడనుండి వధూవరు లిద్ద

ఋను అనుకూలముగా నున్నట్లు కనబడినపిమ్మట త్తిరిగి రాజమహేంద్రవరమునకువచ్చెను. ఆతనిభార్య యావత్సరాంతమున భర్తనువిడిచి, మరల రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చెను. నే నామెను కొంతకాలము నాయొద్ద నుంచుకొని బుద్ధులుచెప్పి యొప్పించి 1884-వ సంవత్సరము జనవరి నెలలో మరల భర్తవద్దకు పంపితిని. ఇట్లెన్నివిధముల ప్రయత్నముచేసినను తుదకీదాంపత్యము పొసఁగుపాటునకు రాలేదు. భార్య భర్తల కిరువురకునూ శీఘ్రకాలములోనే మరల స్థిరవియోగము తటస్థించెను. భార్య కడసారి పుట్టికొనింటికిఁబోయి మరల రాకున్న తరువాత నాతఁడు విశాఖపట్టణములో నొంటిగానుండి వంటచేసికొని భుజించుచు వేళకు కార్యస్థానమునకుఁబోయి పనిచేసి వచ్చుచుండెను. భార్య జీవించి యున్నవానికి మరల వివాహముచేయనని నాప్రతిజ్ఞయగుటచేత నే నాతనికి పునర్వివాహ ప్రయత్నము చేయలేదు. విశాఖపట్టణములో వితంతు వివాహము చేసికొన్నవాఁ డితఁడొక్కఁడేకాని సాయము చేయుటకు వేరు కుటుంబములేదు. ఈతఁడీ ప్రకారముగా బహు సంవత్సరములొంటిగా కష్టపడి కడపట 1888-వ సంవత్సరమునందు కైస్తవమత ప్రవిష్టఁడయ్యెను.

1888-వ సంవత్సరము జూలయినెల 6-వ తేదిని కొమ్మరాజు గోపాలముగారి వివాహము జరిగినది. ఈతనికియ్యఁబడిన వధువు వల్లూరి పున్నమ్మ. వివాహము నిమిత్తమయి రామకృష్ణయ్యగారే మున్నూరు రూపాయలు తమ మరణమునకు ముందిచ్చియుండిరి. ఆ మున్నూరు రూపాయలలో నిన్నూరు రూపాయలు వధువు నగలకైతదను, నూరురూపాయలు వివాహవ్యయముల క్రిందను, కర్చు పెట్టఁబడినవి. రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసన ప్రకారమిట్లా వఱకే యుండినది. నెల కెనిమిదేసి రూపాయలచొప్పున సంవత్సరకాల మిచ్చుట తప్ప మఱేమియు నియ్య వాగ్దానము చేయలేదనియు తాను మఱేమియు నడుగఁగలవాఁడను కాననియు వరునిచేత వ్రాయించి పుచ్చుకొని

దానిని సమాజమువారికి పంపినమీదటనే నేనీ వివాహముచేసితిని. రామ చంద్రయ్యగారు బెంగుళూరినుండి పంపిన నూలురూపాయలును నెల కొనిమిదేసి చొప్పున నీవరునకీయబడినవి. పయి కష్టములు సంప్రాప్తమయిన తరువాత నేను వ్రాసిన యుత్తరమునకు లక్ష్మీనరసింహముగారు గుత్తినుండి 26-8-88-వ తేదీని నాకిట్లు బదులువ్రాసిరి.

“My dear friend,

Your tender and pathetic appeal to my conscience has almost put me out of my senses. I do not know what to do. Before I reply I ask our Heavenly Father to teach me and instruct me what I shall do in the matter. I am unable to solve the problem. I look up to Him for assistance and guidance. You know I have no interest. I should do what justice requires. But you have tied down my hands. I can only do what my colleagues advise me to do. Any split will lead to unnecessary unpleasantness. Can not you send for Seshayya and Kothandaramayya and make any arrangement? Speak to them gently. Show your earnestness. If you then come to any arrangement, I shall gladly accept it, provided it does not touch the principal. As to the management or spending of the interest I leave it to you three. Consider the best arrangement and I shall gladly follow it. To your suggestion I have some remarks to offer,

You say “Make an earnest appeal to your conscience and see whether it tells you to be giving Rs. 3 or 4 every month to those who are not in need of it and who get Rs. 15 or so monthly or expects you to support only those that are really in need of help and to relieve, as far as possible, those wretched creatures whose lives would be made of continued misery if we don't lend our helping hand?”

This touches me very much. But how to remedy the evil. It is only Ramayya that is paid Rs. 4-0-0 a month. I think that he deserves it. Now the others are paid at Rs. 2-8-0 a month. Can you draw a line to whom this should be paid and to whom this need not be continued. Take the other side of the question. No doubt some may not require assistance. But every one wants or pleads for assistance. Sreeramulu of Cocanada sends a telegram for immediate assistance. He sends letter for urgent necessity. How we to determine and who is to determine? He wanted Rs. 50 by wire. Of course I could now easily reply "No more than fifteen you can get." Chalapathi Row sends a number of letters for his wife's medical assistance. His letters, you will see, show that he is in great need and that he would otherwise severely suffer. What reply could I make if there is no rule or system? Now I can say "adjust, no more than Rs. 15-0-0. Venkayya sends letter. Money is required for his child, send more money. Kothandaramayya writes my house is uninhabitable. Unless send some hundred rupees, he says, it will fall down and cause irreparable loss. Dear friend how to reply. Place yourself in that position and see what answers you could make. If you want for one year I shall delegate my powers and see if you can make better arrangement. I do not like to be bothered by their various applications. I want to give my undivided attention to Vedam...."

(నాప్రియమిత్రుడా! మృదువుగాను మనసు కరగనట్టుగాను నా యంత రాత్మకు చేసిన మిత్రప్రార్థన నన్నించుమించుగా మతిలేనివానినిగా చేసినది. ఏమిచేయవలెనో నేనెఱుంగను. ఈ విషయములలో నేనేమిచేయవలెనో నాకు నేర్పి యుపదేశించుటకయి నేను ప్రత్యుత్తరమిచ్చుటకు ముందు మన స్వర్గ మునందున్న తండ్రిని (దేవుని) వేడుకొనుచున్నాను. ఈసందిగ్ధాంశము నిద

మిథ్యమని నిర్ణయించుటకు నేను శక్తుడనుగాకున్నాను. సాయముకొఱకును దారి చూపుటకొఱకును నేనాయనకయి చూచుచున్నాను. నాకిందులో లాభము లేదని మీరెఱుఁగుదురు. న్యాయము పేక్షించుదానిని నేను చేయవలెను. కాని మీరు నాచేతులను కట్టిపెట్టియున్నారు. నాసహకారులు చేయుమని చెప్పినదానిని మాత్రమే నేనుచేయఁగలను. మాలోని విభాగ మనావశ్యకమయిన యప్రియమునకు కారణమగును. శేషయ్యను కోదండరామయ్యను పిలిపించి మీరేదైన నేర్పాటు చేయలేరా? వారితో శాంతముగా మాటాడుఁడు; మీయేకాగ్రతను కనఁబఱుపుఁడు. అప్పుడు మీరేదైన నేర్పాటునకు వచ్చిన పక్షమున, మూలధనమును ముట్టునది కాదేని నేను దానిని సంతోషపూర్వకముగా నంగీకరించెదను. కార్యనిర్వహణ విషయముగాని వడ్డిని వ్యయపెట్టు విషయముగాని నేను మీ ముగ్గురికి విడిచిపెట్టెదను. ఉత్తమమైన యేర్పాటు నాలోచింపుఁడు, నేను దానిని సంతోషముతో ననుసరించెదను. మీరు చేసిన సూచన విషయమయి నేను కొన్ని వ్యాఖ్యానములను చేయవలసియున్నది.

‘మీ యంతరాత్త కేకాగ్రమయిన విన్నపముచేసి, అది యావశ్యకము లేనట్టియు నెలకు పదు నేను రూపాయలో యెంతో సంపాదించుకొనునట్టియు వారికి ప్రతిమాసమును మూడు నాలుగురూపాయ లిచ్చుచుండుమని చెప్పినో నిజముగా సాయము కావలసినవారికి మాత్రమే తోడుచూపి మనము సహాయ హస్తము నియ్యకపోయినయెడల నెవ్వరి జీవితములు నిరంతర ధుఃఖ భాజనములుగా చేయఁబడునో యటువంటి యగతికులను సాధ్యమైనంతవఱకు దుఃఖ విముక్తులనుగార్ జేయుటకై మిమ్మెదురు చూపునో చూచుఁడని మీరు చెప్పుచున్నారు.

ఇది నామనస్సును మిక్కిలి విస్తారముగా తాఁకుచున్నది. కాని, యీయనర్థమునకు ప్రతిక్రియ చేయుటయెట్లు? నెలకు నాలుగురూపాయ లిచ్చుట యొక్కరామయ్యకు మాత్రమే. అతఁడు దాని కర్హుడని తలఁచుచున్నాను. ఇప్పుడు తక్కినవారికి నెలకు రు. 2-8-0 ల చొప్పున నియ్య

ఇడుచున్నది. ఇది యెవ్వరికియ్యబడవలెనో యెవ్వరికిముందియ్యబడ నక్క-
 అలేదో మీరొకగీతను గీయఁగలరా? ఈప్రశ్న మయొక్క రెండవవైపు
 పుచ్చుకొనుఁడు. నిస్సంశయముగా కొందఱికి సాయమక్కఱలేక పోవచ్చును.
 కాని ప్రతిపురుషుఁడును సాయము కావలెనని కోరుచున్నాఁడు. వెంట నే
 సాయముకావలెనని కాకినాడలోని శ్రీరాములుతంత్రీవార్తపంపుచున్నాఁడు.
 అవిలంబ్యమైన యవశ్యకతకొఱ కతఁ డుత్తరము పంపుచున్నాఁడు. మన
 మెట్లు నిర్ణయింపవలెను? నిర్ణయించువారెవరు? తంత్రీముఖమున నతఁ
 డేదిరూపాయలు కావలెననెను. “ నీకు రాఁగలిగిన 15 కంటె నెక్కువ
 రాదు? అని నేనిప్పుడు సులభముగా చెప్పఁగలిగితినిగదా! తన భార్య
 యొక్క వైద్యసాహాయ్యముకొఱకు చెలపతిరావెన్నో లేఖలు వ్రాయుచు
 న్నాఁడు. అతఁడులేని స్థితిలో నున్నాడనియు మఱియొక లాగైనచో నతఁడు
 మిక్కిలి బాధపడుననియు నతని యుత్తరములు చూపుట మీరు కనుఁగొన
 వచ్చును. విధిగాని పద్ధతిగాని లేనిపక్షమున నేనేమి యుత్తరమియ్యఁ గలు
 గుదును? “ 15 రూపాయలకంటె నెక్కువలేదు. సరిపఱుచుకో ” అని నే
 నిప్పుడు చెప్పఁగలను. తన బిడ్డ నిమిత్తము సొమ్ము కావలెను పంపుమని
 వెంకయ్య వ్రాయుచున్నాఁడు. ‘ నా యిల్లు వాసయోగ్యము కాకున్నది.
 నూలురూపాయలు పంపనియెడల, అది పడిపోయి యప్రతికారమైన నష్ట
 మును కలిగించును ’ అని కోదండరామయ్య వ్రాయుచున్నాఁడు. ప్రియ
 మిత్రుఁడా! ఎట్లు ప్రత్యుత్తరమియ్యవలెను? ఆస్థితియందు మీరుండి మీ
 రేమి ప్రత్యుత్తరము లియ్యఁగలుగుదురో చూడుఁడు. మీరు కోరినయెడల
 సుంపత్సరకాలము నాయధికారములను మీకిచ్చెదను. మీరింతకంటె మంచి
 యేర్పాటుచేయఁ గలుగుదురేమో చూడుఁడు. వారి వివిధ ప్రార్థనలతో
 బాధింపబడుట నాకిష్టములేదు. నాయవిచ్చిన్న మైన యవధానమును వేద
 మున కియ్యఁ గోరెదను.)

లక్ష్మీనరసింహముగారు కోపమువచ్చినప్పుడు తొందరపడి యనాలో చితముగా పనిచేయువారయినను, స్వభావముచేత శాంత సమయమునందు న్యాయముచేయుటయందే దృష్టిగలవారు. ఇప్పుడాయన యెటుచేయుటకును పాలుపోని విషమావస్థయందు తగులుకొనియుండిరి. సమాజమువారి నిర్ధారణానుసారముగా తనతోజేర్చుకొన్న ధర్మకర్తలకు వ్యతిరిక్తముగా న్యాయ మార్గమునకు మరలు నంతటి ధైర్యము కలవారు కాకుండిరి. ఈ యధిక ధర్మకర్తలన్న నో సామాన్య లాభము నిమిత్తము స్వలాభమును వదలుకొను నంతటి యవివేకులు కానందున వారు సూచింపబడిన యేర్పాటునకు వచ్చుట యసాధ్యము.

1888-వ సంవత్సరము అక్టోబరు నెల 17-వ తేదిని కోదండరామయ్యగారి ద్వితీయ వివాహము జరిగినది. క్రొత్తగానియ్య నక్కటలేక యాయన కిల్లివఱకే యుండెను; నగలును ప్రథమభార్యవే యుండినవి. ఈయన సమాజముతోడిసంబంధములేక తనవివాహమును తాను స్వతంత్రముగా చేసికొనెడ నని చెప్పినను, కార్యదర్శియొద్ద బదులని పుచ్చుకొని మరల తీర్చని రు 75ల సమాజ ధనముతోనే వివాహవ్యయములు నడచినవి; సమాజమువారి వంట బ్రాహ్మణుఁడును పురోహితుఁడును వంటను వివాహతంత్రమును నడపిరి. తన వివాహమును తానే స్వతంత్రముగా చేసికొంటినని వ్రాసి లక్ష్మీనరసింహముగారి ద్వారమున సభాపతి మొదల్యారిగారు పెండ్లియొకటికి సమాజమున కిచ్చెదమని వాగ్దానముచేసిన నూలురూపాయలును కోదండరామయ్యగారే తెప్పించుకొనెను; రామచంద్రయ్యగారిచ్చెడు నూలు రూపాయలును తనకే పంపుమని వ్రాసెనుగాని యాయన తన సహాయధనమును సమాజమునకే యిచ్చెను.

తన యింటిలోని యొక భాగమునకు గోదావరివఱదచేత కొంతచెలుపు కలిగిన తరువాత రామకృష్ణయ్యగారి మరణశాసనానుసారముగా మూడు భాగములుగానుండిన యింటిని రెండుభాగములుగా ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహము

గారు పంచియిచ్చినను పంచి యియ్యనే లేదనియు, గోదావరివటదలవలన
 తనయింటి భాగమునకు నష్టము కలుగుటయు వెంకయ్య తన భాగమును వృద్ధి
 చేసికొనుటయు చూచి కోదండరామయ్యగారిల్లు క్రొత్తగా పంచిపెట్టుడని
 కోరెనేకాని యిల్లు పంచియియ్యలేదనుట వాస్తవము కాదని కార్యనిర్వా
 హక సంఘమువారు నిర్ధారణము చేసినపిమ్మట తన వ్యవహారమును సామాన్య
 సంఘమువారి ముందు పెట్టవలసినదని దూషణోక్తులతో నుత్తరము వ్రాసియు,
 సామాన్య సంఘమువారు కార్యనిర్వాహక సంఘమువారి తీర్పునే స్థిరపటి
 చిన్న తరువాత న్యాయసభలకుఁ బోయెదనని బెదరించియు, తాను బదులు
 పుచ్చుకొన్న సొమ్ము తీర్పనక్కఱలేదని కారణము చెప్పకయే తగవు పెట్టియు,
 తనకు ధనమియ్యక పోయినయెడల పునర్వివాహ పక్షమును విడిచి ప్రాయశ్చిత్త
 ముచేయించు కొనెదనని భయపెట్టియు, ఉన్న సమాజమునకు విరోధముగా
 నత్యల్పకాలములోనే నశించిన యింకొక సమాజమును స్థాపించియు, తనకు
 ధనసాహాయ్యము చేయనివారిని తన పక్షమున మాటాడని వారిని దూషిం
 చుటకయి వార్తాపత్రిక నొకదానిని బైలుదేఱఁదీసియు, కోదండరామయ్య
 గారును, ప్రతిపక్షుల ప్రేరణముచేత నల్పాంశములనుబట్టి మఱియొకరిద్దఱును
 అవిచారమూలకములయిన తొందరపనులుచేసి నాకును సమాజమువారికిని
 కొంత శ్రమ కలుగఁజేయుచు వచ్చిరికాని యట్టివానినెల్ల నిచ్చట వివరించుట
 యనావశ్యకము. అంతేకాక యవి సువిచారపూర్వకములుకాని బాలవిచేష్టి
 తములగుటచే నా పేక్ష్యములను తుంతవ్యములనయియున్న వి. కొందఱు ధనాశ
 చేతనే లబ్ధమనోరథులుకాక యిట్టి తొందరలను చూపుచువచ్చిరి. అట్టివారు
 తామే స్వాగ్ధపరిత్యాగులయిన పరార్థపరులయినట్లు నటించుచు తామడిగి
 నంత యియ్యకపోవుటచేత తమ నిమిత్తమయి చందాలిచ్చి పాటుపడుచుం
 డిన పుణ్యపురుషులను సహానుభూతిలేనివారని నిందింపఁ దొడఁగిరి. ఇక్కడి
 యీవితంతువివాహ సమాజములో రాజమహేంద్రవరములో ప్రముఖులుగా
 నుండినవారు ముక్కాలు మువ్వీసము చేరియాండిరి. ఈయైదు సంవత్సరము

లలో సామాజికులుగా నుండినవారిలో 27 గురు పట్టపరీక్ష (బీ.యే.) యందు కృతార్థులయిన వారుండిరి; ఇరువురు శాస్త్రోపాధ్యాయ (యమ్. ఏ.) పట్టి మునొందినవారు. సామాజికులలో న్యాయవాదులు, రాజకీయోద్యోగులు, వర్తకులు మొదలయినవారుండిరి. ఇంతమంది ఘనులుండినను పూర్వోక్తము లైన రెండునుగాక యైదుసంవత్సరములకాలములో క్రొత్త వివాహమొక్క టియే జరిగినది. వెనుకటివానికి వలెనే దీనికిని రామకృష్ణయ్య గారిచ్చిన యిల్లే శరణమయినది. 1889-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 29-వ తేదీని జరిగిన యీ కోమటివివాహదంపతులకు కాకినాడలోని (తాడూరి రామారావుగారి యింటితో(జేరిన) రామకృష్ణయ్యగారిచ్చిన యిల్లియ్య నిశ్చయింపఁగా బ్రాహ్మ ణులున్న యింటిలో కోమటులుండుట యననుకూలమని తాడూరి రామారావు పంతులుగారు మొట్టపెట్టి సమాజమువారి యనుమతితో నూతనదంపతుల కాపురమునకయి యిల్లు కట్టించుకొనుటకు మున్నూటు రూపాయలిచ్చి యా యింటి భాగమును తాను స్వాధీనము చేసికొనెను. ఇంకముందు నూతన దంపతుల కిచ్చుటకు సమాజమువారివద్ద నిండ్లులేవు; ఇండ్లు కట్టించి యిచ్చుట కయి ధనములేదు. మాసమాసమునకు చందాలిచ్చి కూర్చినధనమును సేవకుల నెలజీతములకును వివాహము లాడినవారికిని నిచ్చుచుండుటవలనిఫల మత్పత్తి యు దూషణములును తప్ప వేటులేదని కొందఱి మనస్సులకు తోచినందున వారు చందాలిచ్చుట మానుకొనిరి. అందుచేత సంవత్సరమున కాటు రూపా యలిచ్చుట భారముగానుండునని సామాజికు లియ్యవలసిన చందాధన మాటు రూపాయలనుండి మూడు రూపాయలకు తగ్గింపబడినది. అమూడురూపా యలిచ్చుట సహితము కష్టముగా కనబడినందున మూడొక్కటిగా చేయఁ బడినది. ఆయొక్క రూపాయ సహిత మనేకులు క్రమముగా నియ్యకుండిరి. అందుచేత సేవకుల నెలజీతము లిచ్చుటయే సమాజమువారికి దుర్భరమయి నందున, వారు పురోహితుని వంటబ్రాహ్మణుని తొలగించి వారిదారి వారిని చూచుకొండనిరి. దీనినిబట్టి సమాజమువారికి లెక్కలుంచవలసిన భారమును

తగవులు తీర్పవలసిన భారమును తప్పిపోయినందున, 1892-వ సంవత్సరము మొదలుకొని సమాజమువారు సంవత్సరమున కొక్కపర్యాయము 'దేశీయ సంఘ సంస్కరణ సభకు ప్రతినిధుల నేర్పఱుచుటకయి చేయు సభలుతప్ప వేఱు సభలు లేక విశ్రాంతి సుఖము ననుభవింపజొచ్చిరి. వివాహములను వాసాంతసాముతో నామనసువచ్చినట్లు నేనే సమాజమువారి యాదరణము క్రింద చేయజొచ్చితిని. 1892-వ సంవత్సరములో రెండు వివాహములును 1893-వ సంవత్సరములో రెండు వివాహములును, ఈప్రకారముగా 1907-వ సంవత్సరమున నేను చెన్న పట్టణమునకు వెళ్లినప్పటికి పది వివాహములు చేసితిని. ఈవివాహదంపతుల కిండ్లిచ్చు పద్ధతినిగాని నగలుపెట్టు పద్ధతినిగాని నేను పెట్టుకోలేదు. మట్టెలు, మంగళ నూత్రములు, నూతనవస్త్రములు, తాంబూలాదులు, వాద్యములు, భోజనములు మొదలయినవానిక్రింద నూఱు రూపాయలకు మించకుండ వ్యయముచేయ నిశ్చయించుకొని యాప్రకారముగా చేయుచుంటిని. నాకు ధనము కావలసి వచ్చినప్పుడెల్లను నామిత్రులయిన వ్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు ప్రీతి పూర్వకముగా నాకు బదులిచ్చి నేనిచ్చినప్పుడు వడ్డీ గైకొనక యసలుమాత్రము పుచ్చుకొనుచుండెడివారు. ఇరువదియేడవ వివాహముచేసి నేనిక్కడనుండి చెన్న పురికిఁబోయితిని. అక్కడ ముప్పదియైదవ వివాహము జరగుచుండఁగా ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహము సోమ యాజులుగారు నన్ను చూడవచ్చిరి. అప్పుడు నేనాయనతో ప్రసంగవశమున ధనము లేకపోవుటచేత సత్కార్యములు సాగక నిలిచిపోవనియు, అప్పటికి రామకృష్ణయ్యగారి ధనముతో చేయఁబడినవానికంటె ద్విగుణముగా వారి ధన సాహాయ్యము లేకయే చేయఁబడినవనియు, ప్రస్తావించితిని. ఆయన వధూవరులకు కట్నము చదివించి సంతోషించిపోయెను. తేరగా ధనము వచ్చునన్న యాశ లేక పోవుటచేత నిప్పటివరుల కతృప్తిలేదు. ధనార్థముగా నాకు వారివలన పీడలేదు. రాఁగారాఁగారా వివాహవ్యయమును నూటినుండి యేఁబదికేని, ఏఁబదినుండి యిరువదింటికేని, దింపినాను. ఇప్పుడు చేయుచున్న కొన్ని వివాహములకు వ్యయములను వరులు రామే భరించుచున్నారు.

ప్రయాస దశయని చెప్పబడిన 1881కిని 1890కిని నడుమనుండిన యీ పది సంవత్సరములలోను నేనితర విషయములయందును చుఱుకుగా పని చేయుచునే యుండెడివాడను. ప్రతిదినమును పగలు పదిగంటలకు పాఠశాలకుఁ బోయి సాయంకాల మైదుగంటలవఱకును పనిచేసి వచ్చుచుండెడివాడను. నేను తీవ్రమైన యుబ్బసపు దగ్గుచేత బాధపడుచుండినను పాఠశాలకుపోయి బాలురకు బోధింపని దినము లత్యల్పముగానుండెను. విద్యార్థుల సంఘములకుఁ బోయి యుపన్యాసములిచ్చి వారిని సత్కార్యములకు పురికొల్పుచుండెడివాడను. ఇన్నీసుపేట పాఠశాలయొక్కయు పట్టణ పాఠశాలయొక్కయు కార్యనిర్వాహక సంఘములలో నొక్కడనుగానుండి పనిచేయుచుండెడివాడను. మహమ్మదీయ విద్యాసంఘమునకు సహితము మహమ్మదీయుల ప్రార్థన మీఁద నేనేకార్యదర్శిగానుండి వారి విద్యార్థుల భోజనగృహమును నడపుచుండెడివాడను. పురపారిశుద్ధ్య విచారణ సంఘములోను (Municipal Council), తాలూకా స్థలనిధి సంఘము (Taluq Board)లోను, మండల స్థలనిధి సంఘము (District Local Fund Board)లోను, సభ్యుడనుగానుండి పనిచేయుచుండెడివాడను. పురపారిశుద్ధ్యసంఘ సభ్యుడనుగానుండి యాకాలమునందా సంఘములోనుండిన యుత్తీర్ణ గ్రహణాదిదౌష్ట్యముల నడచివేయుటకయి సర్వవిధముల ప్రయత్నముచేసితిని. సభ్యులలో లంచములు పుచ్చుకొనువారి నామముల పుటాక్షరములనే పాత్రముల పేరుల మొదట పెట్టి పారిశుద్ధ్య సంఘప్రహసనమును వ్రాసి వివేకవర్ధనిలో బహు పత్రికల యందు ప్రకటించితిని. అప్పటి పారిశుద్ధ్యసంఘ సభ్యులలో కొందఱు వేఱు జీవనాధారము లేనివారయి లంచములవలననే సుఖజీవనము చేయుచుండిరి. ఆకాలములో పౌరులయొక్క ప్రతి విజ్ఞాపన పత్రమునకును సభ్యున కియ్యవలసినది యింత, కార్యస్థాన కార్యనిర్వాహకున కియ్యవలసినది యింత, ఆలోగ్య పరీక్షకున కియ్యవలసినదియింత, తుదకు తరువును దెచ్చెడి భటున కియ్యవలసినది యింత, అని మూల్యప్రమాణములే యేర్పడియుండెను. సభ్యులు

దీప స్తంభముల నుపయుక్తస్థలములయందుఁ గాక శమ యిండ్లముందటనే వేయించుకొనుచుండిరి; దీపముల గుత్తదారుఁడు వీధులలోని దీపములలోనుండి తగ్గించి చమురును సభ్యుల కొండటి యిండ్లలోని దీపములకు పోయవలసి వచ్చుచుండెను. బాటలు బాగుచేయుటకయి యేటేట నియ్యఁబడు ప్రజల సొమ్ములో విశేషభాగ మీదుష్టుల సంచులలోనికే పోవుచుండెను. ప్రబలులైన ప్రజలు నిర్భయముగా తమ వీధియరుగులను పెంచియు, ఇండ్లను ముందుకు జరపికట్టియు, స్థలము నాక్రమించుకొని వీధు లంతకంతకు సన్న మగునట్లు చేయుచుండిరి. పారిశుద్ధ్యశాసనవిధు లొక్క బీదలను మాత్రమే బాధించుచుండెనుగాని ధనికులు శాసన విధులనే బాధించుచుండిరి. పారిశుద్ధ్య పీఠారణ సంఘమువారి యధికారములోనున్న ధర్మ వైద్యశాలలో ధనము కావలసినంత వ్యయపడుచుండినను రోగులకు పథ్యపానములు తిన్నగా జరగక యాధనములో సగపాలు వైద్యశాలా సహాయులనఁబడెడి యల్పద్యోగీయులపాలగుచుండెను. ఈయక్రమములనన్నిటిని సాధ్యమైనంతవఱకు మాన్పుటకయి పాటుపడఁ జొచ్చితిని. ఈవిషయములలో జరగిన రెండుమూఁడు కార్యములను మాత్ర మిందుదాహరించెదను.

రోగుల కెట్లు పథ్యపానములు పెట్టుచుండిరో పరీక్షించుటకయి యాసమయమునందు నేనొకదినమున ధర్మవైద్యశాలకుపోయితిని. అప్పుడు రోగులకు లెక్కలలో చూపఁబడినట్లు పాలును కొట్టెయుఁగాక గంజయు మెతుకులును పెట్టఁబడుచుండెను. నేను పరీక్షించి రోగులను ప్రశ్నించుచుండుటమాచి యొక సేవకుఁడుపరు గెత్తుకొనిపోయి వైద్యశాలా ప్రధానసహాయుడైన రంగయ్యనాయనిని దీసికొనివచ్చెను. అతఁడువచ్చి తనగుట్లు బయలఁబడునని తలుపులులోపల వేయించి నన్నులోపలకురాక వెలుపలనుండ వలసినదని నిషేధించెను. నేను వైద్యశాలను విడిచిపోయి యాతని చగ్గను పురపారిశుద్ధ్యసంఘమువారికి తెలియఁబఱచితిని. అందుచేత నతఁడు నాపైని ద్వేషముపూని యొక నాటిరాత్రి యొక పెద్దమనుష్యునియింట జరగిన సభలో

నావంక కన్ను లెఱ్ఱచేసి చూచుచు నేదో దౌర్జన్యము జరిగించుట కుద్యుక్తుడయి యేుండినట్టు కనబడెను. ఆసంగతిని కనిపెట్టి మమ్ము తాంబూలములకు పిలిచిన గృహస్థుని మనుష్యులాతనిని పట్టుకొని బలవంతముగా వెలుపలకు లాగుకొనిపోయిరి. అతఁడారాత్రి మద్యపానమువలని మత్తులోనుండి నట్టు నాకు కనబడినది. నాటిరాత్రి జరిగిన వృత్తమును సహితము నేను పారిశుద్ధ్య సంఘమువారికి తెలియజేసితిని. అందుమీఁద వారా వైద్యశాలా సహాయుని మందలించి మఱియుకచోటికి మార్పవలసినదని చెన్న పట్టణము వైద్యశాలా ముఖ్యాధికారికి వ్రాసిరి. మావైద్యశాలాధికారి (Civil Surgeon) తన క్రింది యుద్యోగస్థునికి తోడుపడి యతఁడు నన్ను లోపలికి రాకుండఁజేయుట యయుక్తముకాదని యతని వర్తనమును పోషించెను. అప్పుడు నీ. నాగోజీరావు పంతులుగారు పురపారిశుద్ధ్య సంఘమున కధ్యక్షుఁడుగా నుండెను. నేను చెన్న పట్టణమునకు వితంతువివాహ సమాజపక్షమున చందాలు పోగుచేయుట కయి పోయియుండినప్పుడు నాగోజీరావు పంతులుగారు 1885-వ సంవత్సరము మేయి నెల 19-వ తేదిని నాకిట్లు వ్రాసిరి—

" 19th May 1885.

RAJAHMUNDRY.

My dear Viresalingam Garu,

I am in receipt of your letter from Madras and I am glad to hear that you are all right now. I hope you will succeed in raising money in Madras for the Remarriage Association here with or without the help of big wigs in Madras,.....

Rangiah Naidu has tendered an unqualified apology now and though some were anxious that his apology should be accepted at once and that the Surgeon General should be requested not to transfer him from here, it was resolved at

my instance that the matter should be postponed till the apology was referred to you. A mahajarnama signed by about four hundred people was also presented to me requesting that Rangiah should be retained here. If you are willing to accept the apology tendered now, I shall not insist on his transfer as the man begs very hard to be saved. In reply to the Civil Surgeon's letter, the Surgeon General says you had every right to go and that Rangiah Naidu had no business to interfere with you in any way." (మీరు చెన్న పట్టణమునుండి వ్రాసిన యు త్తరము నాకందినది. మీరారోగ్యము కలిగియున్నారని విని సంతోషించుచున్నాను. చెన్న పట్టణములోని గొప్పవారియొక్క సాహాయ్యముతోగాని సాహాయ్యములేకకాని యిక్కడి పునర్వివాహ సమాజముకొఱకు సొమ్ము సమకూర్చుటలో మీరు లబ్ధమనోరథులగుదురని నేను కోరుచున్నాను.....)

రంగయ్య నాయఁడిప్పుడు నిర్ణయమైన తుమార్పణమును చేసియున్నాఁడు; అతని తుమార్పణము వెంటనే యంగీకరింపఁ బడవలసినదనియు ఇక్కడి నుండి యతనిని మార్పకుండునట్లు సర్జను జనరల్ ప్రార్థింపఁబడవలెననియు కొందఱు త్కంఠులయియుండినను, నాకోరికపైని తుమార్పణమును మీకు తెలిపెడు వఱకును ఈవిషయము నిలుపుచేయఁబడవలసినదని నిర్ధారణ చేయఁబడినది. రంగయ్య నిచ్చట నుంచవలసినదని కోరుచు సుమారు నన్నాఱుగురు వ్రాళ్లుచేసిన సంఘ విజ్ఞాపన మొకటికూడ నాకు పంపఁబడినది. ఇప్పుడు చేయఁబడిన తుమార్పణము నంగీకరించుటకు మీరివ్వపడినపత్కమున, అతఁడు రక్షింపవలసినదని మిక్కిలి ధీనముగా వేడుచున్నందున నేనతనిని మార్పు విషయమయి పట్టుపట్టను. సివిల్ సర్జనుయొక్క యు త్తరమునకు బదులుగా సర్జన్ జనరల్ వెళ్లుటకు మీకధికారము కలదనియు మిమ్మాటంక పెట్టుట కేవిధముచేతను రంగయ్య నాయనికి పనిలేదనియు చెప్పుచున్నాఁడు.)

ఈ రంగయ్య నాయఁడు రాజమహేంద్రవరములో నిల్లు కట్టుకొని కుటుంబముతో నాసయిచేయుచుండెను. అతని నక్కడనుండి మార్చినయెడల

క్రొత్తగా కట్టుకొన్న యిల్లువిడిచి క్రొత్త స్థలమునకు పోవలెను. నేనాతని తుమాడ్చుణము నంగీకరించి యాతనిని రాజమహేంద్రవరములోనే యుంచ వచ్చునని ప్రాసీతినిగాని రాజధానీ వైద్యశాలాధికారి యతని నన్యస్థలమునకు పంపి వేసెను.

ఒకదినమున నేను భోజనముచేసి పగలుపదిగంటలవేళ పాతశాలకు పోవు చుండఁగా పట్నాల వీరేశలింగమును స్వర్ణకారుఁడొకఁడు నాలుగయిదేడుగులు రాజవీధిలోని స్థలమాక్రమించుకొని పునాదులు (అస్థిభారము) ముందుకు జరపి గోడ తేవఁదీయుచుండెను. ప్రాతగోడయానవాల్లింకను స్పష్టముగా కనబడు చుండెను. నేనదిచూచి యక్కడనిలిచి లోపలనున్న గృహపతిని పిలిపించి యిట్లక్రమముగా స్థలము నాక్రమింపఁగూడదనియు, పని నిప్పుడు నిలుపుచేసి స్థలము నిమిత్తము పారిశుద్ధ్య విచారణ సంఘమువారికి విజ్ఞాపనపత్రిక పంపు కొని వారిచ్చినపక్షమున నిప్పుడు కట్టుచున్న రీతిగాను ఇయ్యని పక్షమున మునుపున్నరీతిగాను కట్టుకొనవలసినదనియు, చెప్పితిని. అతఁడు నామాట కొప్పుకొని పనిమానిపి పనివాండ్రనింటికి పంపి వేసెను. నేను పాతశాలలో పని చేసి సాయంకాల మయిదుగంటలకు మరల నాదారినే యింటికి పోవుచుండు నప్పటి కాయింటిపని మరల నారంభింపఁబడినది. ఇది యేమనియడుగఁగా నతఁడు తానుపోయి యావిభాగపుపారిశుద్ధ్యసంఘసభ్యుల నడుగఁగా నిది మీవిభాగములోనిదికానందున దీని నాపుటకు మీకధికారము లేదనియు తమ విభాగములోని దగుటచేత మనసువచ్చినట్టు చేయుటకు తమకే స్వాతంత్ర్య మున్నందున పెట్టుకోవచ్చునని నెలవిచ్చిరనియు చెప్పెను. నేనీవిషయమయి మఱునాఁడు సభవారికి జ్ఞాపిక పంపితిని. ఈజ్ఞాపిక సభలో విచారణకువచ్చు టకు లోపలనే యిల్లు కట్టించి పూర్వపుగుఱుతు లేవియు లేకుండఁజేసిరి. ప్రధానసభ్యులలోనే యీవిధముగా నాక్రమణము జరగుటనుగూర్చి నేను సభ లో మాటాడునప్పు డాస్వర్ణకారుని కాలోచనచెప్పిన యా విభాగసభ్యులు మాటాడక మానముధరించి తామేమియు నెఱుఁగనట్టారకుండిరి. ఆసభ్యులిరు

పురిలో నొక్కరు మండలసభలో న్యాయవాది. ఆక్రమణము తీసి వేయించుటకు సభలో నిర్ధారణము చేయఁబడినది. ఆనిర్ధారణాను సారముగా సభవారి పక్షమున నేనుపోయి మనుష్యులచేత నాక్రమించుకొన్న పెణకను రంపముతో కోయించివేసి, వీధియరుగులను ఒక యరుగుమీఁదనున్న గదిని గడ్డపాటలతో త్రవ్వించివేసితిని. స్థలము పోయినదానికంటెను ధననష్టికంటెను నెక్కువగా క్రొత్తగా కట్టించుకొన్న యింట గృహప్రవేశోత్సవము నడపఁబోవుచున్నప్పుడు కట్టినయింటిని పడఁగొట్టించుట యశుభసూచకమని విలపించి, యతఁడాసభ్యులనుతిట్టి మొదటనే నాహితబోధ విననందుకు పశ్చాత్తాపపడెను. ఆ సభ్యులకు తానుముందుగా నిరువదియైదు రూపాయలిచ్చిననియు, నేనాటంక పెట్టినమీఁదట వారు మరల డెబ్బదియైదు రూపాయలు కైకొనిరనియు, అతఁడప్పుడు నాతో చెప్పకొని దుఃఖించెను. అర్తుల దుఃఖ నివారణచేయు విషయమున సాధారణముగా నాది జాలిగుండెయేయనినను, వారు దుర్నీతి పరులయినప్పుడు కఠినమయి దయమాలినదగును. అతని విలాపమును గృహము యొక్క దుస్థితియు చూచినప్పుడు మనస్సులో నాకు నిజముగానే విచారము కలిగెను. ఇప్పుడు త్రవ్వ పడఁగొట్టుటచే నెగుడుదిగుడైన భాగమును తిన్నగా సమసూత్రముగా కట్టించుకొనుటకయి పారిశుద్ధ్య సంఘమువారికి విజ్ఞాపన పత్రమును పెట్టుకొమ్మని యతనితోఁజెప్పితిని. అతఁడు పంపుకొన్న విజ్ఞాపత్రముపైని వారాతని కోరిక నంగీకరించిరి.

ఆకాలమునందు పండామామయ్యయని రాజమహేంద్రవరములో నొక ప్రసిద్ధపురుషుఁడుండెను. అతఁడు పడుచుతనములో నెటువంటి సాహసిక కార్యములకును వెనుకతీయక యెల్ల వారల మనస్సులకును భీతి కొలుపువాఁడయి యుండెనుగాని యిప్పుడు కాలముమాటినందునను గతవయస్కుఁడయినందునను తొంటి దుడుకుతనమును మాని సాధువర్తనఁడయి ముసల్మనిపులివలె నుండెను. అతనికి నంగళ్లవాడయైన ప్రధానరథ్యయందొక యిల్లును కొట్లును నుండెను. అతఁడు తనయింటి యరుగులను పెంచికట్టెను. అదియెఱిగియు

కొందఱాతనికి వెఱచి యూరకుండిరి. అయింటి సమీపముననే వాసము చేయుజారును పారిశుద్ధ్య సంఘములో సభ్యులునయిన నాశము కామరాజు గా రాయాక్రమణమును నాకుఁ జూపఁగా నే నాయాక్రమణమును తీసివేయించుటకయి జ్ఞాపికపెట్టితిని. మాపట్టణములోని యొక గృహస్థుఁ డాయాక్రమణమును తీసివేయింపవలదని సభ్యులతో ననేకులతో చెప్పినందున వారాక్రమణమే జరగలేదని చెప్పఁ దొడఁగిరి. ఈవిషయ మొకనాఁటిప్రాతఃకాలమున జరిగిన సభలో విచారణకు వచ్చెను. నే నాదినమున సభకు కొంచె మాలస్యముగాపోవుట తటస్థించెను. నాఁడధ్యక్షప్రతినిధి (Vice President) సభకు రానందున సభ్యులలో నొక్కరైన మెట్కాపుదొర (శాస్త్రపాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులు)గా రగ్రాసీనత్వమును వహించిరి. నేను సభకుపోవునన్న టికివిషయమే విచారింపఁబడి నిర్ధారణమునకు సిద్ధముగానుండెను. నేను పోవుచునే యప్పుడు చర్చింపఁబడుచున్న విషయమేమని యడుగఁగా, పండా మామయ్య యరుగువిషయమనియు సభ్యులలో నధిక సంఖ్యా కులారాక్రమణము లేదనుచున్నారనియు దొరగారుచెప్పిరి. నేను లేచి ‘యీసభ్యులలో నాక్రమణము లేదన్న వారెవరు?’ అని బిగ్గరగా నడిగితిని. సభ్యులెవరును మోటాడక మూకీభావమును వహించిరి. “ఇది యాక్రమణమయినందుకు సందేహము లేదు. నేను స్పష్టముగా నెఱుఁగుదును. మీరేమిచెప్పెదరు?” అని అవటకారాక్రమణము లేదన్న వారి నడిగితిని. వారిలో కొందఱాక్రమణమున్నయెడల తీసివేయింపవచ్చుననిరి; కొందఱేమియు పలుకక మానముద్రధరించిరి. అంతట నరుగులు తీయించివేయవలసినదన్న నిర్ధారణమును వ్రాసి చదివి, నీతి లేక యన్యాయపక్షము వహించెడు సభ్యులను గర్హించుచు మెట్కాపుగారు మాటాడిరి; ఆక్రమణమున్నట్లయిన యావటకే నిశ్చయముగా నెఱుఁగును. వితంతు వివాహాది విషయములలో కొందఱు నాతో నేకీభవింపకపోయినను, లంచములు పుచ్చుకోక న్యాయపక్షావలంబులయిన సభ్యులందఱును నన్ను నాయకునిగా నంగీకరించిరి. ఆక్రమణము తీసివేయవలసినదని నిర్ధారణము జర

గినను, ఆయాక్రమణమును తీసివేయించుట గొప్ప కష్టముగానుండెను. ఆరోగ్యపరీక్షకుఁడు (Sanitary Inspector) మొదలైన పారిశుధ్యసంఘమువారి సేవకులు తామా యాక్రమణమును తీయించివేయ లేమనియు తామాయరుగు ముట్టుకొన్న పక్షమున తల బద్దలు కొట్టెదనని మామయ్య దుడ్డుకట్టి చేతఁ బట్టుకొని యరుగుమీఁద కూరుచుండి దరిచేరనీయక పోయెననియు సభవారికి విన్న పము పంపుకొనిరి. దానిపైని సభవారా యాక్రమణమును తమ సేవకుల సాహాయ్యమున తీసి వేయించుటకు నన్ను నియమించిరి. నేను కొందఱి సేవకులతో గడ్డపాటలు పాటలు పట్టించుకొనిపోయి నేనెదుట నిలుచుండి యరుగు త్రవ్వించుట కారంభించితిని. మామయ్య లోపలినుండి వెలువలికివచ్చి నన్ను చూచి “ యధికారులే యిట్లు నిలుచుండి యిట్లు త్రవ్వించుచుండఁగా బక్కవాండ్రము మే మేమిచేయఁగలము ? ” అని పలికి మరల లోపలికిపోయెను. నేనరుగు త్రవ్వించివేసి యింటికి పోయితిని.

ఈప్రధానరథ్యలోనే పడఁగొట్టబడిన యగసాలియింటి కెదుటివైపున కొంచెము దూరములో నొక స్థలమునుగొని దానిలో నిల్లుకట్టించుకొనుటకయి దానికిముందు రథ్యప్రక్కనున్న యేడడుగుల స్థలము తనకిమ్మని గుడిసేవ వెంకటరత్నముగారు పారిశుధ్య సంఘమువారికి విన్న పము పంపిరి. ఆయన ధనవంతుఁడును చెల్లుబడి గలవాఁడును నగుటచేత నాయన విన్న పము విచారణకువచ్చి నప్పుడు సభ్యులలో ననేకు లాస్థలము నియ్యఁదలఁచి యెంత స్థలమియ్యవచ్చునో తెలుపుటకు నన్ను ముఱి యిద్దఱు సభ్యులను ఉపసంఘముగా నేర్పఱిచిరి. నేనా సభనుండియే వారి నిరువురను వెంటఁగొని యాస్థలమునకువచ్చి చూచి, స్థలము వంకరగానున్నందున వంకర తీరునట్లు దాని కొననుండి సమ రేఖగీచినచో రెండవకొన నేర్పడెడి యడుగునరస్థలమును మాత్రమే యియ్యవచ్చుననియు, రథ్యల ప్రక్కల విశాలముగా స్థలముండుట యావశ్యకమనియు, ఈనడుమనే కొంచెముతావు కలుపుకొనెనన్న హేతువుచేత బీదవాఁడైన

కంసాలియిల్లు కోయింభి యరుగులుత్రవ్వించిన మనము ధనికుడయిన యాయన
 కే న్యాయమునుబట్టి యిప్పు డధికస్థలము కలుపుకొన ననుజ్ఞ యియ్య వచ్చు
 ననియు, చెప్పఁగా నాతోడిసభ్యులు నాతో నేకీభవించి నేను వ్రాసిన నివేదన
 పత్రముమీఁద వ్రాళ్లుచేసిరి. అప్పుడు చెంతనున్న వెంకటరత్నమునాయఁడు
 గారు తాను ముందున్న స్థలము కలుపుకొని రథ్యప్రక్కను మేడ కట్టుటకయి
 యేర్పాటుచేసికొని తదనుసారముగా నిల్లుకట్ట నారంభించితి ననియు, ఆస్థల
 మియ్యకపోయినయెడల వేయఁబడిన పథకమంతయు చెడిపోయి విశేష నష్టము
 కలుగుననియు, ఏలాగుననైన ననుగ్రహించి యాస్థలమిప్పింప వలసినదనియు
 ప్రార్థించిరి. ఆయన వేడికోలునకు మొగమోటపడి నాతోడివా రిరువురును
 కొంచెము మెత్త పడిరిగాని నేనుమాత్రము దృఢముగానుండి స్థలమియ్య వలను
 పడదనియు, మీస్థలములోనే మేడకట్టుకొనుట కేర్పాటుచేసికోక వైస్థలము
 నపేక్షించినందువలనఁ గలిగెడు నష్టమును మీరుభరింపవలసినదేయనియు, మొగ
 మోటపడక చెప్పి వేసితిని. అందుమీఁద నాయఁడుగారు పారిశుద్ధ్య సభా
 ధ్యక్షులయిన నాగోజీరావు పంతులుగారి యొద్దకుపోయి జరగిన సంగతి విన్న
 వించిరి. ఆయన సభనుండి యింటికిపోవుచుండఁగా మార్గమధ్యమున నెక్కిన
 బండి యొక్క చక్రము విరిగిపోయినందున, ఇంటికాయన నాయఁడుగారి
 బండిలోనే యెక్కి పోవలసినవారైరి. నాయఁడుగారి విన్నపమును విన్నమిఁ
 దట దాక్షిణ్యపడి నాగోజీరావు పంతులుగారు నాటి సభవారి యుద్దేశ మా
 స్థలము నాయఁడుగారి కియ్యవలయుటయేయనియు మీ నివేదనపత్రము సభ
 వారిముందు పెట్టఁబడినప్పుడు వారిచ్చుటకంట్లే ముందుగా మీరే మాట
 దక్కించుకొనుట బాగుండుననియు, నాకు తరము వ్రాసిరి. సభవారెంత స్థల
 మియ్యవలెనో నిర్ణయించుటకు మాకధికారమిచ్చిరనియు, ఆనిర్ణయవిషయమున
 మాతీర్పే సునిశ్చితమైనదిగా నుండవలెననియు, మాతీర్పు సభవారెట్లు మార్చి
 దరో చూచెదననియు, నేను ప్రత్యుత్తరమిచ్చితిని. దానిపైని నాగోజీ
 రావు పంతులుగారిక పెనఁగులాడిన ప్రయోజనము లేదని నాయఁడుగారితో

చెప్పివేయఁగా, ఆయన వెనుకకు జరపి మేడను తమస్థలములోనే కట్టుకొనిరి. సభవారి యనుమతినిపొంది నాయఁడుగారిప్పు డాస్థలములో మేడముందు పందిరి వేసికొనియున్నారు. న్యాయవిషయమున మొగమోటపడక మిత్రుని మాటనైనను నేను నిరాకరించుచుండెడువాఁడను.

నాగోజీరావు పంతులుగారు పాఠశాలల పరీక్షకులయి రాజమహేంద్ర వరము ఇడిచి నప్పడప్పటి యుపకరగ్రాహి (Sub-Collector) యయిన హామైట్టు దొరగారు పారిశుద్ధ్య సంఘాధ్యక్షత్వమునకై ప్రయత్నించిరి. మాశాస్త్ర పాఠశాలలో ప్రధానోపాధ్యాయులైన మెట్కాపు దొరగారును బృతీయోపాధ్యాయులైన సుందరరావుగారును, నేనును ముగ్గురము పారి శుద్ధ్య విచారణ సంఘములో సభ్యులముగా నుండెడివారము. కొంచెము కాలముక్రిందట నిన్నీసుపేట పాఠశాలలోనిచ్చిన యొక యుపన్యాసమునందు సుందరరావుగారు యూరపియనులను మిక్కిలి నిరసించుచు మాటాడిరి. అందుచేత నాతఁడు యూరపియనులను లక్ష్యముచేయని స్వతంత్ర బుద్ధిగలవాఁ డని నేను భావించియుంటిని. ఒకనాఁడు మెట్కాపు దొరగారు పారిశుద్ధ్య విచారణ సంఘాధ్యక్షత్వమునకు హామైట్టుగారి పేరు నిర్దేశించుచు నొక కాగితమువ్రాసి దాని కనుమోదించి క్రింద వ్రాలుచేయుటకయి నాయొద్దకు తీసికొనివచ్చిరి. దొరతనమువారు స్థానిక స్వప్రభుత్వము నిచ్చుటవలని ప్రయో జనము సభ్యులు స్వతంత్రముగా పనిచేయుటకొరకనియు, దండనాధికారము గలవా రధ్యక్షులయినప్పడు సభ్యులు స్వతంత్రులయి నిర్భయముగా వర్తించుట పొసఁగదనియు, అందుచేత సభ్యులు దండనాధికారము తేనివారి నె యధ్యక్షునిగా కోరుకొనుట నాయభిమతమనియు, కాబట్టి నేనిందులో వ్రాలుచేయక పోవుటయేకాక నియామక దినమునందు నేను వ్యతిరేకముగా మాటాడెదననియు, చెప్పితిని. నేనన్నమాట తిరుగువాఁడను కానని యెఱిఁ గినవారయి నన్ను విడిచి దొరగారు కాగితమును సుందరరావుగారి యొద్దకు తీసికొనిపోఁగా, ఆయన తన స్వాతంత్ర్యమును విడనాడి మాటుమాటాడక వెంటనే దానిమీఁద వ్రాలుచేసెను. అధ్యక్షుని నియమించుకొను దినమువచ్చి

నష్టము సభలో దండవిధాయకుడైన హామ్యేట్టు దొరగారిని కోరుకొనక
యధ్యక్షత్వమునకు వేటొకనిని కోరుకొనవలసినదని నేను చెప్పితినిగాని సభ్యు
లుపకరగ్రాహిగారి యభీష్టమునకు వ్యతిరేకముగా నడచునంతటి ధైర్యశాలులు
కానందున వారినే యధ్యక్షునిగాఁ గోరుకొనిరి. కరగ్రాహక కార్యములలోను
దండనీతి ప్రయోగకార్యములలోను విశేషకాలము గడపవలసినందునను తఱు
చుగా రాజకార్య విషయమున గ్రామాంతర సంచారము చేయవలసినందునను
పుర పారిశుద్ధ్య విచారణ సంఘకార్యములలో తగినంత శ్రద్ధచేయుట కవ
కాశములేనివారయి హామ్యేట్టుదొరగారు పారిశుద్ధ్యసంఘ వ్యవహారములను
చక్కఁబెట్టుటకయి తమ పక్షమున నొక్క ప్రతినిధి నేర్పఱుపఁగోరి సభ్యు
లలో నట్టిపనికెవరు సమర్థులని మెట్కాపు దొరగారి నాలోచనయ్యడిగిరి.
వారు సుందరరావుగారిని పేర్కొనక నాపేరు చెప్పిరి. అందుమీఁద
హామ్యేట్టు దొరగారు నన్నడుగఁగా నుద్యోగనియామకములు మొదలు
గాఁగల సమస్తవిషయములలోను నాకు సర్వస్వాతంత్ర్యముల నిచ్చినఁగాని
నేనాసని నంగీకరింపనంటిని. ఆయనయందున కొప్పుకొని సభ్యులయనుమతితో
తమయధికారముల నన్నిటిని నాకు సంక్రమింపఁజేసెను. నేను యథాశక్తిని పని
చేసి ముఖ్యవిషయములలో నెల్లదొరగారితో నాలోచించి యాయన యంగీకార
మును బడయుచు లంచములు మాన్పుటకును కార్యస్థాన వ్యవహారము లవిలంబ
ముగాను యథాక్రమముగాను జరుపుటకును పన్ను లవిషయమున మార్పులుచేసి
యాయమును వృద్ధిపఱుచుటకును పాటుపడితిని. అంతకు పూర్వమిండ్ల పన్ను
లెక్కువగానుండివలసినవారికి తక్కువగాను తక్కువగా నుండవలసిన వారి
కెక్కువగాను కట్టఁబడి యుండెను. నేను ప్రతిగృహమును తిరిగిచూచి తక్కువ
పన్నులున్న కొందఱు ధనికులయిండ్లకు హెచ్చుచేసి యెక్కువపన్నులున్న
కొందఱు బీదలయిండ్లకు తగ్గించి. యంగడివీధినున్న కొట్లపైని న్యాయమైన
పన్నులు విధించి మొత్తముమీఁద పారిశుద్ధ్య సంఘమునకుధనాగమ మెంతో
హెచ్చునట్లుచేసితిని. సరిగా నెలకు పదేసిరూపాయలును అంతకంటె నెక్కువ

గాను అద్దెలు వచ్చుచుండిన కొట్ల కావటకు నెలకొనిమిదణాలద్దె రాఁదగినట్లు నిర్ణయించి కట్టిన పన్నులను పెంపుచేయుటచేత ముఖ్యముగా నీధనాగమము హెచ్చినది. ఈపన్నుల విషయమయిన మూర్ఛుచేసినతరువాత వితంతు వివాహవిషయమున నాకు ప్రతిపక్షులుగా నుండిన వైదికులు తమకు పన్నులు హెచ్చుచేయఁబడునని భయపడితిమనియు నట్లు జరగక కొన్ని విషయములలో తగ్గింపఁబడి న్యాయము జరగెననియు తమతోఁచెప్పినన్ను జ్ఞాపించిరని చల్లపల్లి రంగయ్యపంతులుగారు నాతోఁజెప్పిరి. హామెట్లు దొరగారిచ్చట న్నుండి మార్పఁబడి వెళ్లనున్న సమయమునందు 1886 సంవత్సరము 17-వ సెప్టెంబరున నాకిట్లు వ్రాసిరి.—

"I must tender you my sincere thanks for the assistance you have given me and the untiring energy you have displayed in connection with the Municipality during the last few months, I am convinced that you are the best man to fill the post of Chairman, but you see a system of free election by ballot does not always result in the best men being returned." (కడచిన కొన్ని మాసములలోను పారిశుధ్య విచారణసంఘ సంబంధమున మీరు నాకుచేసిన సహాయమునకును మీరు కనఁబఱచిన విరామములేని శక్తికిని నా హృదయపూర్వకములైన వందనములను మీకు సమర్పింపవలసియొన్నది. అధ్యక్షుపదమును పొందుటకు మీరు ప్రశస్తతములని నేను జాతనిశ్చయఁడనయియున్నాను కాని గుళికాపాతముచేత స్వతంత్రవరణము చేయుపద్ధతి యెల్లప్పుడు నుత్తమపురుషులే నిర్ణయింపఁబడుటలో పర్యవసిరిపదని మీరు కనుగొనుచున్నారు.)

ఈప్రకారముగా దొరగారి జ్ఞానునను పడసినంతమాత్రముచేత నెల్ల విషయములయందును నేనాయన యిష్టానుసారముగా వర్తించు ఛుండినట్లు మీరు తలఁపఁగూడదు. కొన్ని సమయములయందాయన చెప్పినదానికి ప్రత్యక్షవిరుద్ధముగాచేసి, మీరు చెప్పినది తప్పని నిర్భయముగా మొగముమీఁదనే

య నేడివాడను. నావ్యర్తనమువలన ముందురాగల ఫలమును లేశమును విచారంపక స్వదేశీయుడైనను విదేశీయుడైనను హిందువైనను యూరపియనైనను లక్ష్యముచేయక నేను మంచిదనుకొన్న దానిని మొగము ముందట ననివేయునట్టియు నిర్భయముగా చేయునట్టియు తొందర స్వభావము నాకురాగల లోపములలో నొకటి. ఈవేగిరపాటువలన మనవారిలో కొందఱు నాకప్పుడప్పుడు ద్వేషులగుటయు సంభవించుచువచ్చెను. అధ్యక్షులను కోరుకొను స్వాతంత్ర్యమియ్యఁబడుటకు పూర్వము పురపారిశుధ్య విచారణ సంఘములకు మండల కరగ్రాహు లధ్యక్షులుగాను, ఉపకర గ్రాహులు మొదలైనవారధ్యక్ష ప్రతినిధులుగాను, ఉండుచువచ్చిరి. రాజమహేంద్రపుర పరిపాలక సంఘమునకు పకరగ్రాహి యధ్యక్ష ప్రతినిధిగానుండిన కాలములో జరిగిన యొక సభలో విచారణీయములైన ముఖ్యాంశము లనేకములుండెను. కొన్ని యంశములు చర్చింపఁబడి నిర్ధారణములు చేయఁబడినతరువాత నప్పటికే కాలాతీతమయినందున దొరగారు నిర్ధారణములపుస్తకముతో వ్రాలుచేసి సభనువిడిచి వెడలిపోయిరి. అప్పుడు మిగిలియున్న కొన్ని యంశములను గూడ నీసభలోనే చర్చించి నిర్ధారణములుచేసి మఱి యిండ్లకు పోదమని నేను సభ్యులతోఁజెప్పితిని. కార్యస్థాన కార్య నిర్వాహకుఁడన్ని నిర్ధారణములను దొరగారు చేసియే పోయిరనిచెప్పెను. మాయభిప్రాయములను గైకొనక తమ మనసువచ్చినట్లు నిర్ధారణములు వ్రాసిపోవుటకు దొరగారికేమియధికారము కలదని నేను పలికితిని. సభ్యులందఱును నేనన్నది న్యాయమని తలఁచినను దొరగారు చేసినదానిని మార్పుట కెవ్వరికిని చొరవలేకుండెను. సభవారి యనుమతితో నేను సాహసించి యగ్రాసనా సీనత్వము వహించి, దొరగారు కోపపడుదురని కార్య నిర్వాహకుఁడు మొట్టపెట్టుచున్నను వినక మార్పవలసిన నిర్ధారణములనుమార్చి వానిక్రింద నావ్రాలుచేసితిని. సభ ముగియఁగానే కార్యనిర్వాహకుఁడు నిర్ధారణముల పుస్తకమును తీసికొనిపోయి నేనుచేసిన దుండగమును దొరగారికి విన్నవించి పుస్తకమును జూపెను. దొరగా రామార్పులనుజూచి మంచిదనిపలికి

పుస్తకమును మరల నిచ్చివేసెను. ఆయన కాలవిలంబమున కోర్వకయావట కున్న యాచారమునుబట్టి తమకు తోచిన నిర్ధారణములను వ్రాసిపోయిరే కాని యట్లు చేయుటలో వారికి లాభమేదియులేదు. సభ్యులలో ననేకులు దొరగారి యభిప్రాయ మేదో మాయభిప్రాయమదేయని తలయూచువారే కాని తమ స్వతంత్రతను చూపువారు కాకుండిరి. సభ్యులే యాలోచించి తమ స్వతంత్రోభిప్రాయము నిచ్చువారయిరేని, అధికారులు వారిసాయమును సం తోష పూర్వకముగా పొందుచుండెడివారే. స్వతంత్రించి నిర్భయముగా నధికారుల యభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకముగా తమ యభిప్రాయమును తెలుపలేని లోపము మనవారియందే విశేషముగానున్నది. దీనికి నిదర్శనముగా నొక్క సంగతినీ చూపెదను.

నాదేహ మస్వస్థముగా నున్నందున రాజమహేంద్రవరములోనే జరగిన యొక తాలూకా సంఘ (Taluk Board) సభకు నేను పోలేక పోయితిని. సభ ముగిసినతరువాత కొందఱు సభ్యులు నన్ను చూడవచ్చిరి. ఏమేమి విశేషములు జరగినవని నేనడగినమీదట వారిలోని విద్యాధికులే యొకరు దొరగారు మమ్మడిగి మాయభిప్రాయములను గైకొన్నారా యేమేమి నిర్ధారణములుచేసిరో మాకు తెలియనిచ్చిరాయని నాకు తరమిచ్చెను. అట్లు జరగనిచ్చుట మీదేతప్పిదమనిపలికి నేనూరకుంటిని. ఆపయినెలలో జరగిన సభలో వారు మొట్టసెట్టిన మోబర్లీ దొరగారే యగ్రాసనాసీనులయియుండిరి. ఒక విషయమున దొరగారికిని నాకును నభిప్రాయభేదము కలిగి కొంత వివాదము నడచెను. దొరగారు తమ యభిప్రాయమును సభ్యులకు తెలుగులో వివరించి తెలుపవలసినదని సభలోనున్న తహశీలుదార్లతో చెప్పిరి. వారట్లు చేసిన పిమ్మట దొరగారి యభిప్రాయముపైఁ గల యాక్షేపణలను తెలుగులో నేను సభ్యులకు తెలిపితిని. దొరగారు నేను చెప్పినదాని కు తగముచెప్పిరి; దానికి నేను ప్రత్యుత్తరముచెప్పితిని. ఈప్రకారముగా కొన్ని నిమిషములు నడచిన తరువాత దొరగారు తమపట్టునువిడిచి నాయభిప్రాయ ప్రకారముగానే నిర్ధార

ణముచేసిరి. అటుతరువాత సభ్యులయొక్కయు ముఖ్యముగా నాయొక్కయు నభిప్రాయమును గైకొనకుండ నొక్క నిర్ధారణమునైనను దొరగారు చేయలేదు. ఒక్క పురపారిశుద్ధ్యవిచారణసంఘ వ్యవహారములలోనే కాక తాలూకా సంఘ (Taluk Board) వ్యవహారములలోను మండల సంఘ (District Board) వ్యవహారములలోను కూడ తగినంత శ్రద్ధచేయుచు నే యుండెడివాఁడను. సభాధ్యక్షుఁడుగాని యధ్యక్షప్రతినిధిగాని రానప్పడు నేన్నగాసనాసీనత్వము వహించుటయుఁగలదు. 1888-వ సంవత్సరము మెయిసెల 29-వ తేదిని జరిగిన గోదావరీ మండల సంఘ (District Board, Godavari) సభలో 15 గురు సభ్యులుండి వారిలో నిరువురు తహశీలుదారు లుండినను, ఆగ్రాసనాధి పత్యమునకు నన్ను నియమించిరి.

ఈసమయమునందు నేను రెండు పాఠశాలలకు కార్యనిర్వాహక సంఘ సభ్యుఁడనుగా నుండుటయేకాక యిన్నీ సుపేట బాలికా పాఠశాలకు కార్య నిర్వాహకుఁడనుగా నుంటిని. బాలకుల పాఠశాలలోవలె బాలికల పాఠశాలలో బాలికలు జీతము లియ్యక పోవుటచేత దానిని భరించుట యెక్కువ కష్టముగ్గా నుండెను. ఈపాఠశాలను నేను చందాలమూలమునను పురపారిశుద్ధ్యసంఘము వారును దొరతనమువారును వేటువేటుగానిచ్చు సహాయద్రవ్యము వలనను భరించుచుంటిని. ఇట్లుండఁగా 1885-వ సంవత్సరము మార్చి నెల 3-వ తేదిని రాజమహేంద్రవర పురపరి పాలకాధ్యక్షుని యొద్దనుండి నాకీ క్రిందియుత్తరము వచ్చినది.—

“In their order No. 292 dated 19th February 1885 reviewing the budget of the Rajahmundry municipality for the year 1885-86, the Govt. have disallowed the payment of salary grant to your school for next year from the municipal funds and said that salary grant to Girls' Schools will, under G.O. No. 206 dated 31st January 1885, be paid in future from Provincial funds. I have therefore the honor to inform you

that no salary grants will be paid to your School from the commencement of the next official year out of the Municipal funds.' (1885-86, సంవత్సరమునకు రాజమహేంద్రపుర పరిపాలక సంఘముయొక్క యాయవ్యయ గణనపట్టికను విమర్శించుచు 1885-వ సం॥ 12-వ ఫిబ్రవరి 292-వ సంఖ్యగల తమ యుత్తరువులో దొరతనమువారు మీపాఠశాలకు నగర పారిశుధ్య విచారణసంఘమువారి ధనములోనుండి జీతముల సహాయద్రవ్యమునిచ్చుటను నిషేధించి, బాలికాపాఠశాలలకు జీతముల సహాయధనము 1885-వ సం॥ జనవరి 31-వ తేది 206 సంఖ్యగల దొరతనమువారి యుత్తరువునుబట్టి యికముందు రాష్ట్రీయ ధనములోనుండి యియ్యబడునని చెప్పియున్నారు. కాబట్టి పయి వ్యావహారిక సంవత్సరారంభమునుండి పుర పరిపాలక సంఘ ధనములలోనుండి మీపాఠశాలకు జీతముల సహాయద్రవ్య మియ్యబడదని నేను మీకు తెలియజేయుచున్నాను.)

ఈయుత్తరము వచ్చిన శీఘ్రకాలములోనే చెన్నపురి రాజధానీ విద్యావిచారణకర్తగారు రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చుట తటస్థింపఁగా, నేనాయనను కలిసికొని మాపాఠశాలవిషయమై మాటాడి యాయనచేత బలముగా మాబాలికాపాఠశాల కనుకూలముగా వ్రాయించిన మీఁదట దొరతనమువారు విశేషవిషయముగా మాపురపరిపాలక సంఘ ధనములోనుండి యధాపూర్వముగా సహాయధన మిచ్చునట్లుత్తరువుచేసిరి. నాకు మొదటినుండియు స్త్రీవిద్యయందధికాభిమానము. స్త్రీలస్థితి బాగుపడినఁగాని దేశము బాగుపడదని నానమ్మకము. ఇట్లు బాలికాపాఠశాల స్థిరపడిన పిమ్మట వారవారమును ప్రకటింపబడు వివేకవర్ధని తోడిపాటుగా సతీహితబోధినియను స్త్రీలకుపయోగించు మాసపత్రిక నొకదానిని మూడుసంవత్సరములు నడపి స్త్రీల నిమిత్తమయి సత్యవతీ చరిత్రము, చంద్రమతీ చరిత్రము, సత్యసంజీవని, పత్ని హిత సూచని, దేహారోగ్య ధర్మబోధిని మొదలగు పుస్తకములను రచించితిని. ఈసమయమునందు మాయూరి ప్రార్థన సమాజమునందు వారవారమును

జరిగెడు సభలలో నేను తఱచుగా ధర్మోపన్యాసములు చేయుచుండెడివాఁడను. 1881—90 సంవత్సరములకు నడుమను పయినిజెప్పిన పుస్తకములను గాక చమత్కార రత్నావళి, రాగమంజరి నాటకముల నింగ్లీషునుండియు రత్నావళి మాళవిక్యాగ్ని మిత్రనాటకములను సంస్కృతమునుండియు తెలిగించి, ప్రహ్లాదనాటకము దక్షిణగోగ్రహణము, సత్య హరిశ్చంద్రనాటకము అను రూపకములను, కొన్ని నాటక కథలను, ప్రహసనములను, ఆంధ్రకవ్యల చరిత్రమును రచించితిని. ఇవిగాక వితంతువివాహవిషయమునను, ఇతర విషయమునను, పెక్కుపన్యాసములు వ్రాసి ప్రచురించితిని ; పూర్వకవిప్రణీత గ్రంథములను కొన్నిటిని సంస్కరించి ప్రకటించితిని.

ఆకాలమునందు మాపట్టణములో బాలురవిద్య యత్యధమస్థితియందుండెను. సునిర్మితములయిన సభలయొక్క పాలనముక్రిందనుండి చక్కగా నడపఁబడుచుండిన రెండు పాఠశాలలకును పోటీగా ధనార్జనాభిలాషచేతను కీర్తికామిత్యముచేతను కొందఱు బుద్ధిమంతులు నీతిమతధర్మబోధన మొనర్చెదమనియు సద్విద్య గఱపెదమనియు సులభ జ్ఞానదానముచే బీదల కుపకారముచేసెదమనియు పలుమిషలుపెట్టి యాస్తికపాఠశాలయనియు మహారాష్ట్రపాఠశాలయనియు స్వదేశాభిమానిపాఠశాల యనియు పెద్ద పెద్ద పేరులుపెట్టి క్రొత్త క్రొత్త పాఠశాలలను పెట్ట మొదలుపెట్టరి. ఇట్టి పాఠశాలలకెల్ల మొట్టమొదట దారి చూపినది నేతిబీరకాయవలె సార్థక నామము వహించిన యాస్తికపాఠశాల. ఈనూతన పాఠశాలలపోషణమునకయి నిధిలేదు, చందాలులేవు, దానధనములేదు. ఉపాధ్యాయులజీతములకు విద్యార్థు లిచ్చెడు నెలజీతములే యాధారము. ఇతర సుస్థిరపాఠశాలలనుండి విద్యార్థులనుసాధ్యమైనంత యెక్కువమందిని తమపాఠశాలకా కర్షించుటకయి పన్నిన యుపాయములు విద్యార్థుల వలన తక్కువజీతములను గ్రహించుట, తోడి బాలుర నెక్కువమందిని తెచ్చిన వారివల్లన జీతములు గైకొనకుండుట, బాలురను తగనితరగతులలో చేర్చుకొనుట, మొదలైనవి. బాలురవలన గ్రహించెడివి క్రమముగాఁ గైకొనవలసిన వానిలో నర్థాంశమునుచతుర్థాంశమును అష్టమాంశమును షోడశాంశమును మాత్రమేయుం

డినను ప్రకటితములగు లెక్కలలో నిండు మొత్తములను, గుప్తములగు లెక్కలలో నిజమైన మొత్తములను, వేసికొని, వచ్చిన సొమ్ములో కార్యనిర్వాహకుని భాగము పోగా మిగిలిన దాని నుపాధ్యాయులు వంతులవరుసను బంచుకొనుచుండిరి ; ఉపాధ్యాయులకు ముట్టెడు మాసవేతనములెనిమిదులును పదులును పదునైదులును మాత్రమే యయినను, ఇరువదులును ముప్పదులును నలువదులును ఏబదులును నైనట్లు లెక్కలలో చూపబడి వారివలన నా పెద్ద మొత్తములకాదానికలుగైకొనబడుచుండెను; ఈ పెద్ద పెద్దజీతముల నిచ్చుటకయి కార్యనిర్వాహకులు తమచేతి సొమ్మును వ్యయపెట్టుచున్నట్లు చూపి దొరతనమువారివలన సహాయద్రవ్యముగా విశేషవిత్తము గైకొనబడుచుండెను. ఇట్టి యనుచిత కార్యములచేత నుపాధ్యాయులే నీతిమాలిన వారయినప్పుడు వారి శిష్యులైన విద్యార్థులేమి నీతిమంతులగుదురు? ఇట్టికుతంత్ర ప్రయోగములవలన నీతినిమాత్రమే కాక విద్యను సహితము విద్యార్థులు కోలుపోవుచుండిరి. ఇవియన్నియు సర్వజన విదితములైన బహిరంగ రహస్యములేయైనను వానిని స్థాపించుటమాత్రము దుర్లభము. ఈవిధమున విద్యకును నీతికిని నీళ్లు విడుచుచున్న విద్యార్థులకంటె వారి సంరక్షకులలో నధిక సంఖ్యాకు లెక్కువవివేకులు కాకుండిరి. వారు తమ బాలురను క్రమ శిక్షుగల పాఠశాలలకుఁ బంపక యెక్కడ తక్కువ జీతములు చేకొనబడునో యెక్కడ బాలురెక్కువ తరగతులలో చేర్చుకొనబడుదునో యక్కడికే తమ సంరక్ష్యులను బంపుచుండిరి. అందుచేత నప్పుడు మాపట్టణములోని విద్యయొక్కయు విద్యార్థులయొక్కయు స్థితి దుస్థితికి వచ్చి శోచనీయమైనదిగానుండెను. కాబట్టి విద్యాభివృద్ధిని గోరువారికిని దేశాభిమానముగలవారికిని బాలుర నీతిపరులఁగావింప కాంక్షించువారికిని విద్యమానదుస్థితిని తొలగించి సుస్థితిని నెలకొల్పఁబూనుట యనివార్య ధర్మమయియుండెను. అప్పటి విద్యావిషయకవిఘ్న లిప్పటివలె కఠినములుగాక యవ్యవస్థితములై యుండినందున విగత ధార్మిక విద్యాలయములను నియమునొందించుట ఋజుమార్గవర్తనులకు శక్యముకాకుండెను. అందుచేత పాఠశాలా కార్యనిర్వాహక సంఘమున కధ్యక్షులయిన మెట్కాపు దొరగారును సంఘ

సభ్యులయిన యస్మదాదులును ఏవిధముచేతనైనను పాతశాలలనన్నిటి నొక్కటిగాఁజేర్చి యొక్క కార్యనిర్వాహక సంఘముయొక్క యధికారము క్రిందికిఁ దెచ్చి విద్యను బాగుచేయవలెనని నిశ్చయించుకొని, ప్రతిపక్ష పాతశాలలవారు కోరిన నియమములనే యంగీకరించి, వారు చెప్పిన జీతములమీఁద వారి పాతశాలలలోని యుపాధ్యాయులఁ దీసికొనుట కొప్పుకొని, వారి పాతశాలాధికారియైన యేలూరి లక్ష్మీనరసింహముగారి నే ప్రధానోపాధ్యాయ పదమునందు నిలిపి, పాతశాలల నన్నిటి నొక్కటిగాఁ గలిపి యొక్క సభవారి కార్యనిర్వాహకత్వమునకు లోబఱుపఁ గలిగితిమి.

ఇట్లు కలుపఁబడిన యీనూతనోన్నత పాతశాలనిమిత్తము మందిరము కట్టుటకై పట్టణమధ్యమునందొక విశాల స్థలమును బేరమాడి క్రయనిర్ణయము చేసికొనుటకు సంసిద్ధులమయి యుంటిమి. ఇటువంటి మంచిస్థలము సులభ క్రయమునకు పోవుచున్నదని తెలిసికొని, దానిని తాను సంపాదించవలెనని నిశ్చయించుకొని, మాసీమకు తహశీలుదారుఁడుగానున్న బుద్ధిమంతుఁడు తత్క్షణమే యాక్షేత్ర స్వామిని తనయొద్దకు పిలిపించుకొని, ఆభూమిని తనవారి పేర వ్రాయించుకొనెను. ఆయన శక్తి సామర్థ్యాదుల నెఱిగిన మావారం దఱును చేతఁజిక్కినస్థలము పోయినదని విచారించుచు నిరాశులయి, యటువంటి ప్రబుద్ధుని హస్తగతమైన భూమియొక్క పునరావాప్తి యసాధ్యమని భావించి, ఉత్తర కర్తవ్యమును నాకు విడిచిపెట్టి యూరకుండిరి. పోయిన భూమిని మరల రాబట్టుటకయి యుపాయము నాలోచించి నే నుపకర గ్రాహిగారి యొద్దకుపోయి మాటాడి యాయనచేత నొత్తుడుకలిగించి పులిసోటఁ బడ్డ గోవును విడిపించి తెచ్చిన ట్లానేలను మరల పాతశాలా కార్యనిర్వాహక సంఘమువారి యధీనమగునట్లు చేసితిని. ఇప్పుడు బోధనకళాశాలా భవనము కట్టఁబడి యున్న స్థలమిదియే.

దుర్బలశరీరుఁడనయ్య వ్యాధిబాధితుఁడ నయ్య నప్పడిన్ని విధముల పాటుపడఁగలిగిన నేనిప్పుడు తొంటి జవసత్వములను గోలుపోయి కోరిక

తెప్పటివలెనే యున్నను కార్యములకు సమర్థముగాకయున్న నాప్రస్తుత వస్థను దలచుకొఁగా, పూర్వపు వీరేశలింగముగాక తచ్చాయావిగ్రహము మాత్రమే నిలిచియున్నదేమో యన్నట్లు తోచుచున్నది. తొల్లిటి క్రియా శక్తిలో కొంతయయినను నాకీశ్వరుఁడు మరల ప్రసాదించునుగాక !

ఇన్ని విషయములలో నే నత్యంతోత్సాహముతో పని చేయుచుండిన కాలములో నాయుత్సాహమునకు భంగకరమైన వైపరీత్య మొకటి తటస్థించెను. మిత్రభావముతోనే కాక గురుభావముతో నేను చెప్పినదాని నెల్ల శిర్షసా వహించి చేయుచు, నాకు కుడిభుజమయి యుండి నేను పూనిన సమస్త సత్కార్యములలోను తోడుపడుచు, స్వభావ దుర్బలుఁడనైన నన్ను శ్రమ పడకుండ సదాకంటిని తెప్పవలెఁ గాచుచు, వాగ్దానములుచేసినవారును ప్రతి జ్ఞులు పలికినవారును అందఱును విడిచినను తానుమాత్రము నన్ను విడువకుండిన బసవరాజు గవర్రాజు గా రాక స్మికముగా 1888-వ సంవత్సరము జూలయి నెల 16-వ తేదిని లోకాంతర గతులయిరి. అటువంటి సుగుణనిధియైన మిత్రరత్నము యొక్క మరణముతో నాకావఱకున్న కార్యోత్సాహము సగము తగ్గిపోయినది. సదారోగ పీడితుఁడనగుచుండిన నేను చిరకాలము జీవింపననియు, నేను పూనిన మహాకార్యమును నాయనంతరమునం దాయన ధైర్యోత్సాహములతో నిర్వహించుననియు, నేను దృఢముగా నమ్మియుంటిని. అట్టి నాయాశ యకాలవినాశము నొందఁగా నేను విరక్తుఁడనయి, పురపరిపాలక సంఘము లోను స్థానికనిధి సంఘములలోను నాసభ్యత్వములకు పరిత్యాగ పత్రికలను బంపి తదధ్యక్షులు నన్ను విశుభ నొల్లకున్నను వలదని యాపనులనెల్ల నొక్క మాటుగా మానుకొంటిని. గవర్రాజుగారు తనమరణమునకు నాలుగయిదు మాసములకు ముందొకనాఁడు నాయొద్దకువచ్చి నాజీవచరిత్రమును వ్రాయుటకయి సాధనముల నిమ్మని నన్నడిగెను; నేనాయనను నిరుత్సాహపఱచి యిప్పుడా ప్రయత్నమును మాని నామరణానంతరమున నేమయిన వ్రాయఁదగియుండిన చో వ్రాయవచ్చుననిచెప్పితిని. ఈసంభాషణము జరిగిన కొన్ని మాసములలోనే

నా జీవచరిత్రమును వ్రాయనెంచిన మిత్రుని జీవచరిత్రమును నేనే యాయన స్మృతిని శాశ్వతపఱచుటకయి చేయఁబడిన పురమహాజనుల సభలోవ్రాసి చదువవలసినవాఁడనై తిని. నేను వ్రాసిన సంతేప చరిత్రమువలన నీమహాపురుషునిగుణసంపదకొంతవఱకు తేటపడవచ్చును. ఈయనస్మృతి స్థిరీకరణార్థమయి దాదాపుగా మున్నూఱురూపాయలు చందాలు వేయఁబడినవి; వేసినవారిలో కొందఱు తక్కు మిగిలిన వారందఱును తాము వేసిన చందాలను సంతోష పూర్వకముగా నిచ్చిరి. వచ్చిన సొమ్ముతో నాది కొంతచేర్చి మున్నూట యేబదిరూపాయలకు నిజరూపపరిమాణముగల చిత్రాకృతిని వ్రాయించి రాజమహేంద్రపురమందిరమునందుఁ బెట్టించితిని. ఎవరివలన మదుద్దిష్ట కార్యనిరంతర వ్యాప్తియు లోకోపకారమును కలుగునని నేనాశపడియుంటినో యట్టి వారిలో నకాలమరణము నొందుట కీయన ప్రథములు; ఈయనయనంతరము నాతరువాత నిరంతరాయముగా నత్యంతోత్సాహముతో లోకోపకారకార్యమును నడుపుదురని నేను ప్రతీక్షించిన రెండవవారయిన సత్తిరాజు మృత్యుం జయరావుగారును వీరివలెనే యకాలమరణమునొంది నాయాశకు భంగము కలిగించిరి; ఆరంభింపఁబడిన సత్కార్యము నవిచ్ఛిన్నముగా జరపి లోకమునకు మేలు చేయుదురని నేనాశపడినకడపటివారయిన దేశిరాజు పెద బాపయ్య గారును పయి యిరువురివలెనే యకాలమృత్యుదేవతవాతం బడిరి. వీరు మువ్వరును పట్టపరీక్షాసిద్ధులు; దేశాభిమాన మాననీయులు; సత్కార్యానుష్ఠాన దీక్షాపరులు; స్వార్థపరిత్యాగులు; పరోపకారరతులు; తాము సత్యము లని నమ్మినవాని నాచరణమునకుఁ దెచ్చుట్లయం దుత్సాహమును ధైర్య సాహసములును కలిగిన కార్యశూరులు. వీరు మువ్వరును యశావనమధ్యమున స్వకృత్యాచరణారంభదశలోనే స్వగర్జస్థులయిరి. ఈలోకములో మంచిపదార్థములు చిరకాలముండవు కాలబోలును! ఆహ! ఈశ్వరేచ్ఛా విచిత్ర ప్రభావముల నేవ్వరు గ్రహింపఁగలరు!

ప్రకటనలు.

ప్రకటననియమములు.

1. మాకు 2800 మంది చందాదారులు కలరు. ప్రతిగ్రంథముయొక్క 4000 ప్రతులు అచ్చువేయించుచున్నాము. మాగ్రంథములు స్త్రీలు, పురుషులు చదువుదురు. మాపుస్తకములు కొన్ని యూనివర్సిటీ పర్మిట్లకు నియమించియున్నారు. కొన్ని పాఠశాలలలో పఠనీయములుగా ఏర్పరచి చదివించుచున్నారు. ఈగ్రంథమాలకుగల వ్యాపకము మరి యేగ్రంథమునకును, ఏగ్రంథమాలకునులేదు. కావున దీనియందు ప్రకటనలు వేయువారికి అత్యంతలాభకారియని మేము వేరుగ వ్రాయ నక్కరలేదు.

2. ప్రతిగ్రంథముయొక్క చివర కొన్ని ప్రకటనలు వేయుదుము. ఈ ప్రకటనలు కేవలము భాషావిషయకములు మాత్రమే అయియుండును. మందులు మొదలగునవి మేము ప్రకటించము. ఆంధ్రభాషలోని స్మృతులు, కావ్యములు, నాటకములు, నవలలు, ప్రహసనములు, దేశచరిత్రములు, వారపత్రికలు, పక్షపత్రికలు, మాసపత్రికలు మొదలగు వానినిగురించి ఏమి తెలిసికొవలసివచ్చినను, ఒక్కచోట చప్పున గనుపడునటుల చేయఁ దలచినారము. కావున గ్రంథకర్తలు, ప్రతికాధిపతులు తమ తమ గ్రంథములను, పత్రికలను, ఇందు ప్రకటించి ఎక్కువలాభమును బడయుదురని నమ్ముచున్నాము.

3. మాప్రకటనముల తమ పత్రికలో వేయు ప్రతికాధిపతుల ప్రకటనలు మాపుస్తకముల చివరనుచితముగా వేయఁగలవారము.

4. ఇతరులు ఒకసారి ఒకపుట ప్రకటనవేయుటకు రు. 10-0-0 లు ఈయవలెను. అరపుటకు రు. 6-0-0 లు. ఒక్కసారి నాలుగుపుటలు వేయువారికి రేటు తగ్గించబడును. అరపుటకన్న తక్కువ ప్రకటన తీసికొనబడదు.

5. మాకు ప్రతిదినము క్రొత్తక్రొత్త చందాదారులు వచ్చుచున్నందునను, మాగ్రంథములు ఆంధ్రభాషలో శాశ్వతముగ నుండునని గనుకను ఇందొకసారి ప్రకటన వచ్చినయెడల అది భాషలో శాశ్వతముగ నుండును. వారపత్రికల, మాసపత్రికలవలె అప్పుడు మాత్రము చదివి ఆవలఁ బారవేయునట్టివి మాగ్రంథములుకావు. గనుక వీనియందు ప్రకటన వేయువారికి మిక్కిలి లాభముండు నని చెప్పవచ్చును.

మేనేజరు - విజ్ఞానచంద్రిక,

చింతాద్రిపేట, మదరాసు.

విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కుడిపో.

మా చందాదారులలో ననేకులును, చందాదారులు కానివారలలో పెక్కుమందియు తమకే గ్రంథము కావలసినను మాగ్రంథములతో పాటు పంపవలసినదిగా గోరుచు ఉత్తరములు వ్రాయుచున్నారు. మావద్ద 'లేవు' 'లేవు' అని వ్రాయుటకు విసుగుగానున్నది. కాబట్టి ఆంధ్రభాషా సేవకు సమకట్టిన మావిధి మేము నెరవేర్పవలెననియెంచి యితర గ్రంథము లేవయినను మేము పంపుటకు పూనుకొని "విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కుడిపో" యను పేరుతో నొక పుస్తకాలయమును, విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాలకు ఉపాంగముగా స్థాపించినాము. సంస్కృతములోని స్తృతులు, పురాణములు, నాటకములు, కావ్యములు, ఆంధ్రములోని ప్రబంధములు, నాటకములు, నవలలు, వచనకావ్యములు చరిత్రలు మున్నగు ఎట్టి గ్రంథము కావలసినను మాకు వ్రాయునెడల మేము సప్లయి చేయుదుము. మంచి పుస్తకములు నిజమైన వెలలకే ఇయ్యబడును. గ్రంథములపేర్లు, చిరునామాలు పూర్తిగా విశదముగా తెలియులాగున వ్రాయవలెను. ఉత్తరములుఇంగ్లీషునగాని తెలుగులోగాని వ్రాయవచ్చును.

చింతాద్రిపేట } ఆ. లక్ష్మీపతి, బి.ఎ., ఎం.బి., సి.ఎం.,
మద్రాసు. } మేనేజరు.

1911 సంవత్సరం

విజ్ఞానచంద్రికా పరిషత్.

పఠనీయ గ్రంథములు.

వెల.

1. గజేంద్రమోక్షము (బమ్మెరపోతరాజకృత భాగవతములోనిది) ప్రతిపద టీకా తాత్పర్యములతో
అచ్చువేయబడినది. } 0 6 0
2. హిందూమహాయుగము, ఇది హిందూదేశచరిత్ర
యొక్క ప్రథమభాగము. ఇందు మన పూర్వుల
నిజమైన చరిత్ర వీరరసపూరితముగ వర్ణింపబడినది. } 1 0 0
3. ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరునిజీవితము. 0 8 0
4. పదార్థవిజ్ఞానశాస్త్రము (Physics) 1 5 0
5. కలరా. (Cholera) 0 6 0

ఈ గ్రంథములు కావలసినను, పరిషత్ విషయమయి ఏమి తెలిసికొనవలసినను మాకు వ్రాసికొనవలెను. మొట్టమొదట ప్రకటించిన నోటీసులో రాజశేఖర చక్రితనుగూడ నియమించియుంటిమి. కొని గ్రంథములు లేనందున దానిని పరీక్షా గ్రంథములలోనుండి తీసివేసినాము. అచ్చు అయిన దరఖాస్తుఫారములు గలవు. వలయువారికి పంపబడును.

సెక్రటరీ - విజ్ఞానచంద్రికా పరిషత్,

చింతాడిపేట, మద్రాసు.

హిందూ సుందరి.

ఇది ప్రత్యేకము స్త్రీలకొఱకు ప్రచురింపఁబడు మాస పత్రిక. విదుషీమణియగు శ్రీమతి మొసలిగంటి రామాబా యమ్మగారు దీనికి సంపాదకురాలు. ఇందు పాతివ్రత్యము, దైవ భక్తి గృహిణీధర్తములు, శిశుపోషణము, గృహనిర్వాహక విధులు మొదలయిన స్త్రీల కత్యంతోపయుక్తములగు విష యములు పండితులగు నారీమణులచే వ్రాయఁబడుచుండును. పురాణకథలు, నవీనచరిత్రలు, ప్రహసనములు, పద్యములు, ఉపన్యాసములు, సాధ్వీమణుల జీవితములు ఇందు విశేషముగ నుండును. కుట్టుపనులు నేర్చుకొనువిధము, పూలచెట్లబెంచు రీతి, ఉపాధ్యాయుఁ డక్కర లేకుండ విషయము బోధపడునర్థ సరసముగా బొమ్మలతో వ్రాయఁబడును. మంగళహారతులు, కీర్తనలు, పాటలు మొదలగునవి యుండును. ఈవిషయ మావిష య మననేల అతివలకత్యంతావశ్యకములగు పలువిషయము లిం దుండును. చదువనేర్చిన ప్రతి స్త్రీయొక్కచేత నుండఁదగినది.

 ఈ కార్యాలయమునందు స్త్రీలవశ్యముగా పఠించ వలసిన అనేక గ్రంథములు సరసమైన వెలకు దొఱకును.

చిరునామా :—

S. SITARAMIAH Esq,

Kanteru, Krishna Dt.

స. శీతారామయ్యగారు

కంతేరుపోస్టు, కృష్ణాజిల్లా.

ఆంధ్రపత్రిక.

మంచికాగితము !

పెద్దయాకృతి !!

చక్కని అచ్చు !!!

బహుచవుక !!!!!

ఈ పత్రిక బాంబాయినుండి వెలువడుచున్నది. సకల దేశ సమాచారములతోను, చిత్రపటములతోఁగూడిన దేశభక్తుల చరిత్రతోను నిండి చదువుటకు మహాయోగ్యముగానుండును. ఈపత్రిక నన్ని యాంధ్రపత్రికలకంటె చవుకయని నన్నిటికంటెను పత్రబాహుళ్యమునందేగాక విషయబాహుళ్యమునందును సాటిలేనిదై, ఒకసారి చదివినవారి నెల్లప్పుడు నాకర్షించుచు ప్రతివారము తప్పక వెలువడుచు పెక్కండ్రు మహాపురుషుల మన్ననలను బొందుచున్నది. ప్రతి యాంధ్రుడు నాంధ్రపత్రికను తప్పక చదివి తీరవలయును.

చందా సం॥ ౧-కి రూ. 2 2 0 లు మాత్రమే.

చిరునామా :—మేనేజరు, ఆంధ్రపత్రిక

కోర్టు, బాంబాయి.

నాపాభిమానులారా!

ఇప్పుడు సంపుటములుగా ముద్రింపఁబడియున్న రావుబహదూరు కరిదుకూరి-వీరేశలింగము పంతులుగారి పుస్తకములు పది సంపుటములును విక్రయమునకు సిద్ధముగానున్నవి. 26 పౌనుల గ్లేజుకాగితముమీఁద ముద్రింపఁబడి కాలికొగ్గుడ్డతో నిండుగా బైండుచేయఁబడిన సంపుటములు ప్రత్యేకముగా నీ క్రింది వెలలకు దొరకును.

		రు. ఆ.
1	సంపుటము. ప్రహసనములు.	2. 8
2	,, నాటకములు.	2. 8
3	,, భాషాంతరీకృత నాటకములు.	3. 0
4	,, వచనప్రబంధములు, పద్యకావ్యములు.	3. 0
5	,, స్త్రీలకు పఠ్యోగించు కథలు.	3. 0
6	,, స్త్రీలకు పఠ్యోగించు పుస్తకములు.	4. 0
7	,, ఉపన్యాసములు.	2. 0
8	,, ఉపన్యాసములు, జీవనచరిత్రములు.	3. 0
9	,, సాహిత్యప్రకృతిశాస్త్రగ్రంథములు.	3. 0
10	,, కవిచరిత్రములు.	3. 8

అంచెకూలి కొనువారే పెట్టుకొనవలయును. ఈసంపుటములపై గిల్టక్షరములు వేయఁబడియున్నవి. సంపుటములన్నియు మొత్తముగాఁ గొనువారికి సంపుటములు పదియు నిరువది (రు. 20-0-0) రూపాయలకే యియ్యఁబడును. విడిపుస్తకములుకూడ దొరకును. వలయువారు రావుబహదూరు కందుకూరి-వీరేశలింగము పంతులుగారు రాజమహేంద్రవరము అని ప్రవాసికొనవలయును.

సావిత్రి.

హిందూదేశ స్త్రీలకు మహాపయోగమగునట్లుగా కాకినాడయందు శ్రీమతి పులుగుర్త లక్ష్మీనరసమాంబగారిచే ప్రకటింపబడుచున్న మాసపత్రిక. ఇందుదేశాభివృద్ధికొఱకుఁ బాటుపడు విద్యావతుల జీవితములు, పటములు, పాతివ్రత్యము, సతీధర్మములు, గృహనిర్వాహకత్వము, శకుపోషణము, చరిత్రాత్మకమైన స్త్రీలజీవితములు, పద్యగ్రంథములు, ప్రహసనములు, ఉపన్యాసములు, పాటలు మున్నగు పలువిషయము లిందుఁ బ్రచురింపఁబడుచుండును. విద్యాధికులగు స్త్రీలు, పురుషులుగూడ నీపత్రిక నుపవిశేషకులుగనున్నారు. విద్యనేర్చుకొనుచున్న చిన్న బాలికలకును, విద్యావతులగు స్త్రీలకును తక్కినవయస్సుగల, నుపయోగించుపిషయము లిందనేకములుండును. దీనిని ప్రతివారు చదువగోరి స్వల్పమగుచందా యేర్పగుపఁబడినది. సంవత్సరమునకు పోస్టుఖర్చులతో రు. 1-0-0 మాత్రమే

ఆంధ్ర కేసరి.

ఇది ప్రగమనశీలమైన యొకవార పత్రిక.

జనోపయోగకరములగు సంగతులు నిర్భయముగ బోధించును. ఆంధ్రవిద్యాసముల లోకోపయోగశీలతయు, భాషామృతయు ప్రశంసనీయములు. భాషాభివృద్ధియు దేశాభివృద్ధియుగోరువారు ఈపత్రిక తప్పక చదువవలయును. సంవత్సరమునకు చందా అంచనాతో రు. 3-0-0

యన్. గున్నేశ్వరరావు బ్రదర్స్, రాజమండ్రి.

దేశమాత.

ఇది యొక వారపత్రిక. సంవత్సరమునకు చందా మూడురూపాయలు. బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు యీ పత్రికను ఆధిపతి. ఇందు విదేశ వృత్తాంతములు, స్వదేశవార్తలు, చిత్రకథలు, హాస్యములు, ప్రకృతికాస్త్రవిషయములు మొదలగునవి ప్రకటింపబడుచుండును. కావలసినవారు రాజమహేంద్రవరము పత్రికాధిపతిగారికి వ్రాసికొనవలయును.

మ నో ర మ.

ఇది బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారిచే బ్రచరింపబడు తెలుగు మాసపత్రిక. ఇందు వినోదములు దేశమునకు మతమునకు మహాపాకారము చేసి కీర్తిశేషులయిన మహాపురుషుల జీవనచరిత్రలు సృష్టియందలి వైచిత్ర్యములను దెలియ జేయు మహాద్భుతములు, రసవంతములై మృదుపద సంద్యుక్తములై యొప్పునాటకములు నూతన కల్పనలతో నిండియుండి చదివిన కొలది చవులుగొల్పు చక్కనికథలు, చిత్రకల్పనలతో రచించిన చిత్ర వచన కావ్యములు (Novels) ప్రచరింపబడు చుండును. ఈమాసపత్రికను జదివిన వారందఱు దీనిని భాషాప్రాధిమ్యగల పత్రికలలో నొకటియనియుఁ బండితులకుఁ బామరులకు స్త్రీలకు బాలురకు నత్యంతోపయుక్త మనియునీతి దాయకమనియుఁ దలంపకపోరు. చందా సంవత్సరమునకు మూడు రూపాయలు, వలయువారు “మనోరమ పత్రికాధిపతిగారికి రాజమండ్రి” యని వ్రాసిన బడయగలరు.

ప్ర చం డ పాం డ వ ము.

చదువఁదగినది !

లేక

ప్రదర్శింపఁదగినది !!

క ర్ణ ప ర్వ ము.

ఇది ‘విమలాదేవి’ గ్రంథకర్తలగు మహారాజశ్రీ బాలకవి, భోగరాజు నారాయణమూర్తిగారిచే రచింపబడిన మనోహరమైన యొక నాటకము. ఇందలి ప్రతిపద్యమును వీరరసస్ఫురితమై చదువరుల కత్యుత్సాహమును గలిగించును. స్థలీ మృదుమధుర గోభితమై దనర్థముమండును. కర్ణుని వీరాలాపములును, కర్ణిశ్వభామల వినాదమును వర్ణనాతీతములు. ధర్మజ కృష్ణార్జునుల సంభాషణయు యుక్తియుక్తమై కడుంగడు నాశ్చర్యమును గలిగించును. ఆయాఘట్టములను జదువునపుడు చదువరులకు మైమరపు గల్గించును. బాలురు పైతము ప్రదర్శింపవచ్చును. దీనివెల 0-8-0 లు మాత్రమే. ఆరు పుస్తకములఁ గొనువారి కొక గ్రంథము బహుమానము. వలయువారు, గ్రంథకర్త గారికి బగంపురము వ్రాసికొనవలెను.

ఈ శ్వర వాదిని

సంవత్సరపుచందా రూపాయన్నర మాత్రమే.

ఇయ్యది సంఘముత సంస్కరణైక వ్యాసములును, మహాపురుషుల జీవితములును, ధర్మోపదేశములును, నీతివచనములును కలిగి మహావాక్యవళులతో నొప్పుచు చెన్న పట్టణమునుండి వెలువడు యాంధ్రమాసపత్రిక.

మ-రా-రా-శ్రీ, దుగ్గిరాల- వి. సూర్యప్రకాశరావుపంతులుగారు, బి. ఏ.

„ „ „ గోపేటి - కనకరాజుపంతులుగారు, బి. ఏ., బి. యల్.

„ „ „ రా - వెంకటశివుడుపంతులుగారు, బి. ఏ., యల్. టీ.

„ „ „ తేకుమళ్ల - రాజగోపాలరావుపంతులుగారు, బి. ఏ.

„ „ „ చిలుకూరి-వీరభద్రరావుపంతులుగారు, మున్నగుప్రసిద్ధయాం

ద్రలేఖకులచే నిండలి వ్యాసములు వ్రాయబడుచుండును. ఉదారయధ్యాత్మిక విశ్వజనీనధర్మమును లోకమున వ్యాపింపజేసి పరమేశ్వరుని పితృత్వమును, మానవజ్ఞోటియొక్క భౌతృత్వమును ఆంధ్రదేశమున నెలకొల్పప్రయత్నించు పత్రిక యిది యొక్కటియే గావున సత్యమతాన్వేషణల యొక్కయు, సదాచారప్రతిష్ఠాపనా కౌశలులయొక్కయు, యాదరణమునన్ని పరమేశ్వరునిపై భారమునువైచి మేమిపనికి బూనితిమి. గావున దేశాభిమానులెల్లరును మాపత్రికను పోషింతురని నమ్ముచున్నాము.

ఉత్తరప్రత్యుత్తరములును, వ్యాసములును, పత్రికలును, విమర్శనమునకు నంపబడుగ్రంథముల నీక్రింది విలీనమునకే పంపబడవలయును. అగ్గిజా తపాలచీటి సంపువారికి మాదిరిపత్రిక నుచితముగా పంపబడును.

ఇట్లు,

నెం. కి అగ్గురుసాహెబు వీధి,

ట్రిప్లికేట్, చెన్న పట్టణము.

ఇ - సుబ్బకృష్ణయ్య,
'ఈశ్వరవాదిని' పత్రికాధిపతి.

పక్షపత్రిక !

చందా రు 1-4-0

చౌకశ్చపత్రిక !!

వసుంధర

వి. పి. గా 1-6-0

మంచిపత్రిక !!!

2 గ్రంథములుచితము.

చందాదార్లుగ జేరువారికి

రు 1-4-0 విలునగల గ్రంథము లుచితము !

ఇది మచిలీపట్నమునుంచి క్రమముగా పటములతోను ఉపయోగకరములగు సంగతులతోను ప్రచురింపబడు పక్షపత్రిక !

ఇందుచిత్రకథలు, ప్రజలపక్షమున వ్యాసములు, వినోదములు, విపరీతములు, హైకోర్టుతీర్పులు, బజారుధర్మములు, వృత్తాంతములు, వ్యవసాయ, వర్తిక, కృషి, కర్మవిద్యలనుగురించి అనుభవనీయములు వ్రాసిన వ్యాసములు, ప్రశ్నలు సమస్యలు, చిక్కుప్రశ్నలు, చిన్న నవలలు, ప్రహసనములు, పాల్ల మొట్టు చర్చలు, గ్రామఉద్యోగులకు, ఉపాధ్యాయులకు, వర్తకులకు, విద్యార్థులకు, వుపయోగించుచట్టములు, విధులు, యింకననేక విషయములు తేట తేలుగు మాటలతో ప్రచురింపబడును. ఈపత్రికయొక్క యుపయోగమును కనిపెట్టి యనేకజమిందార్లు, ధనవంతులు పోషకులైరి. ఇందు మహాపురుషులు, గుల్ల గోపురములు, కోటలు, నదీప్రవాహములు మున్నగు చిత్రపటములుకూడ ప్రచురింపబడును.

మిక్కిలి యుపయోగకరమగు పత్రికయని యనేకప్రముఖులు, పత్రికలు వాక్రుచ్చియున్నారు.

మాపత్రికకు చందాదార్లుగా జేరుప్రతివారికిని యీక్రింది గ్రంథములు బహుమతిగా పంపుటకు తీర్మానించితిమి.

1. సుబ్బానోదయము :—నాటకము. 1-కి రు 0-8-0

2. పంచాంగము :—28 సం॥ రములకు. 1-కి రు 0-1-0

3. సీతావసంతము :—16 ప్రకరణముల నవల 1-కి రు 0-12-0

ఈమూడును పోస్టుఖర్చులు మేముభరించిపత్రిక సం॥ రము పంపుపద్ధతిని రు 1-6-0ల వి.పి.గా పంపెదము. లేదా రు 1-4-0 మనిఆర్డరుచేయవచ్చును.

చిరునామా :—

మేనేజరు, వసుంధరపత్రిక మచిలీపట్టణము.

శ శి లే ఖి.

16 సం॥ లనుండి వారమునకు రెండుసార్లు వంతున ముద్రింపబడుచుండు యీ తెనుగు వార్తాపత్రిక ౧౯౧౦ సం॥ ఆగస్టునుండి దినదినము, వారమునకు ముమ్మారు ప్రచురింపబడుచున్నది. చందావివరము.

ది న ప త్రి క కు.

పోషకులకు సం॥ నకు ... .. రు. 25-0-0.

చ ం దా దా రు ల కు.

సం॥ నకు పోస్టేజి సహా ... .. రు. 14-0-0.

ఆరు నెలలకు ... .. రు. 7-0-0.

మూడు నెలలకు ... .. రు. 3-8-0.

ఒక నెలకు ... .. రు. 1-4-0.

వారమునకు ముమ్మారు పత్రిక చందా.

సం॥ నకు ... .. రు. 7-0-0.

6 నెలలకు ... .. రు. 3-8-0.

3 నెలలకు ... .. రు. 2-0-0.

ఇంతకుతక్కువ కాలమునకు చందా పుచ్చుకొనబడదు. దీనిలో ఇండియావిషయమై ఇంగ్లాండు పార్లమెంటులో జరుగు చర్చలు, కాంగ్రెస్, ప్రొవిటేషల్, జిల్లా, కౌన్సిల్స్, వైస్రాయి, గవర్నరుచేయు ఉపన్యాసములు, గొప్పవారి జీవితములు, కోర్టులో విచారింపబడుచుండు సివిల్ క్రిమినల్ దావాల తీర్పులు, యుద్ధములు మొదలగు విశేషములు జరిగినపుడు తత్సంబంధములగు టెలిగ్రాములు జాబులు, దూది, బంగారము వెండి గవర న్మొంటు పత్రములు బాంకిష్టేర్లు మొదలగువాని ధరలు, నీతిమత విద్యావిషయములతో సంబంధించిన ఉపన్యాసములు, శాసన నిర్మాణసభలో జరుగు చర్చలు ప్రశ్నోత్తరములు వ్రాయబడు చుండును. దీని జదివిదూచినచో ఇట్టి తెనుగు పత్రిక యింకొకటిలేదని సారసజ్ఞులకు విశదమగును.

ఇట్లు

గట్టుపల్లి - శేషాచార్యులు,

శశిలేఖ ఆఫీసు, జార్జ్టౌన్, మద్రాస్.

ప్రశ్నలుతెక్కున.

త్వరపడుడు.

శ్రీకలాలాభిలాషకకావ్యమాలిక.

ఇందు, భాషాభివృద్ధికి సాధనములగు కావ్యనాటకాదులు, నిఘంటు వ్యాకరణాదులు, శాస్త్రచరిత్రాదులు, ప్రకటితములగును.

ఇందలి పుస్తకములన్నియుం గొననొప్పుకొనువారు శాశ్వతపు చందాదారులు. పుస్తకములు పంపినపుడు వెలియిచ్చి పుచ్చుకొనుటయెకాని, ముందే చందా యియ్యనక్కఱలేదు. ప్రవేశరుసుము రు 0-4-0 ఇది దరఖాస్తుతో పంపవలెను.

క్రొనుసైజు గ్రంథములు, అంచెకూలిగాక, ౧౦౦ పుటలకు 0-4-0 చొప్పునను, డెమిసైజువి ౧౦౦ పుటలకు 0-6-0 చొప్పునను, చందాదాతలకిచ్చెదము.

రు ౧౦౦ లకు తక్కువకాని ధనసాహాయ్యముచేయువారు నిత్యప్రోషకులు. రు ౨౫ లకు తక్కువకాని ధనసాహాయ్యముచేయువారు నిత్య సహాయకులు. వారికి మాకావ్యమాలికా పుస్తకములన్నియు నిచ్చుచు, వారిపేర్లు ప్రతిపుస్తకమందును ప్రచురపరుతుము.

బహుమానములు

౧౫ గురు చందాదారులను చేర్చువారికి మాకావ్యమాలికా పుస్తకము లన్నియును, ౪ గురిని చేర్చినవారికి కోరిన పుస్తక మొకటియును, బహుమానముగా ఇచ్చెదము.

అచ్చుపడినపుస్తకములు.

అంచెకూలిగాక.	పైవారికి.	చందాదారులకు.
తెలుగుసంధ్యావందనము.	0-2-0.	0-1-6.
మానవవిధి. (సంవాదము.)	0-0-6.	0-0-3.
కన్యకాంబికావిజయము. (నాటకము.)	0-8-0.	0-6-0.
బిల్హణీయము. (నాటకము.)	0-8-0.	0-6-0.
పారిజాతాపహరణము. (నాటకము.)	0-8-0.	0-6-0.

విశాఖపట్టణము, }
1910 సం॥ }

మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రి,
శ్రీకలాలాభిలాషకసమాజాధిపతి.

వచనభాగవతము

శ్రీమన్నారాయణాంశ సంభూతుడైన వేదవ్యాసమహాముని సంస్కృతభాషను రచించిన శ్రీమద్భాగవతమును బమ్మెరపోతనామాత్యుడు గద్యపద్యాత్మకముగా రచియించుట లోకప్రసిద్ధముగదా. అయ్యది పద్య బహుళము గావున నందఱకును దానియర్థము గోచరింపకుండుటవలనను, మూలముకంటె గొన్ని విషయము లధికముగాఁ జేర్పఁబడి యుండుటవలనను సులభతైలిని దెనుఁగున వచనకావ్యముగ సంస్కృతానుసారముగా రచియింపఁ జేసి ముద్రించి ప్రచురించుట యీ కాలమున నవశ్యమని తలచి శ్రీకాళహస్తి లోనుండు బ్రహ్మశ్రీ, శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రిగారిచే మూలము నకుఁ గొంచెమేనియు భేదము లేకుండ సులభతైలిని వచనముగాఁ దెనిగింపఁ జేసి ముద్రించి ప్రచురింపఁ బూనితిమి.

నవమస్కంధమువఱకు రెండుసంపుటములుగను, దశమైకాదశద్వాదశ స్కంధము లొక్కసంపుటముగను మూడుసంపుటములుగా 1911 సంవత్సరము జనవరి, మే, సెప్టెంబరు నెలల కడపట మూడుపగ్యాయములుగాఁ బ్రకటిం చెదము. డెమ్మిరి పుటలనెఱుఁగిన మేలైన కాగితములమీఁద మంచి యత్నగ ములతో ముద్రించి దృఢమగు కాలికొబ్బెండు కట్టించి చందాదారులు నున్న గువారికిఁ బంపుదుము.

చందానిబంధనలు.

పోషకులకు ... రు. 12-0-0

చందాదారులకు ... 6-0-0

1910 సం॥రం డిశంబరులోపల మూల్యమంతయుఁ బంపువారు పోస్తేజి ప్రత్యేక మియ్యనక్కఱలేదు. పుస్తకమంతయు ముద్రించినసిమ్మట వెల సుమారు రు 7-8-0 కాఁగలదు.

నూతనముగ ముద్రింపఁబడ్డ గ్రంథములు.

రంగనాథరామాయణము.—వ్రాతప్రతులను ముద్రితప్రతులనుజూచి బ్ర॥శ్రీ, వైఖరి, సుందరరామాయ్యగారు పరిష్కరించియున్నారు. బ్ర॥శ్రీ

నాగపూడి. కుప్పస్వామయ్య, బి. ఏ. గారిపీఠిక యిందుగలదు. చక్కనిప్రతి
రు. 2-8-0.

రాఘవపాండవీయము.—ఇది టీకాదులతో అనేకములగు ప్రతుల
జూచి ముద్రింపబడ్డది. బ్ర||శ్రీ, శతఘంటము. వేంకటరంగశాస్త్రిగారి పీఠిక
యిందున్నది. ప్రతి 1-కి రు. 1-8-0.

కళాపూర్ణోదయము.—మంచికాగితములమీద తప్పలసవరించి పెద్ద
క్షరములతో ముద్రించినారము. రాజశ్రీ, కట్టమంచి. రామలింగారెడ్డి, ఎం.ఏ.
గారు విపులముగ పీఠికను వ్రాయుచున్నారు. 1-కి రు. 1-8-0.

వసుచరిత్రము.—అనేక వ్రాత ప్రతులజూచి చక్కగ బ్ర||శ్రీ
శొంతి. భద్రాద్రిగామశాస్త్రిగారు పరిష్కరించిరి. 1-కి రు. 2-8-0. శ్రేష్ఠ
మగు (అనగా పెదర్వెలు) కాకితము ప్రతి 1-కి రు. 4-0-0.

అప్పకవీయము.—తప్పులులేకుండ మంచికాగితములమీద చక్కగ
ప్రకటించినారము. 1-కి రు. 1-6-0.

రామకర్ణామృత—ఆంధ్రపద్య తాత్పర్యసహితము, చక్కనికూర్పు
1-కి రు. 1-4-0

భగవద్గీతలు.—ప్రతిపద టీకాతాత్పర్య విశేషార్థ సహితము, మేలు
కాకితములు, చక్కనికూర్పు. 1-కి రు. 1-8-0.

వేమనపద్యములు, చక్కని కూర్పు.	...	...	1-కి 0-4-0.
రుక్మిణీకల్యాణము, సటీక.	„	...	1-కి 0-6-0.
సుమతిశతకము,	„	„	1-కి 0-2-0.

ఇవి మొదలుగాగల సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు అనేకములు మాయొద్ద
నున్నవి. పోరినచో కొత్త క్యాటలాగుల పరిశీలనము. మాముద్రాక్షరశాల
యందితరుల అచ్చుపనులను అతివేగముగ సులువైన చార్జీలకు చేసియిచ్చెదము.

వావిళ్ల - రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

323, తండియార్ పేట

బ్రాంచీ.—రంగుజమండ్రి.

192, ఎస్.ప్లగేడ్, చెన్నపురి. ఈ.

ఆయుర్వేదమార్తాండ, భిషజ్మణి
పండిత డి. గోపాలాచార్యవారిచే ఆంధ్రీకరింపబడిన ఆయుర్వేద గ్రంథములు

మూ ధ వ ని దా న ము.

(అనేక వ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయములతోడను, చరక సుశ్రుత వాగ్భటాదుల మతములతోడను వ్రాయబడినది.)

1. వైద్యుల సహాయము లేకయే సులభముగ వ్యాధులను గుర్తించునటుల జేయుటయందు దీనినిమించిన గ్రంథమింకొకటి లేదు.

2. జ్వరము, అతిసారము, పాండు, సంజు, మొదలగు 100 ప్రధాన వ్యాధులయొక్కయు, వాని అంతర్భూతములగు 1000 రోగములయొక్కయు పుట్టుటకు కారణములను, అవి గాబోవు లక్షణములను, వాని నిజస్వరూపములను, విశేషముగ వ్యాపించు రీతులను, వానిసంఖ్యాభేదములను, సాధ్యా సాధ్య లక్షణములను, వ్యాధులు కుదరవనుటకు సూచించెడు ఉపద్రవములను, ఇట్టియనేక విషయములనన్నింటిని ఈగ్రంథము విపులముగ సూచించుచున్నది. ఈ గ్రంథము సంస్కృతమున గల మధుకోశ, ఆతంకదర్పణము, పంజిక, మొదలగు వ్యాఖ్యానముల ననుసరించియు భాషాంతరీకరింపబడినది. సామాన్యముగ వ్రాయబడిన ఆంధ్రీకీకలవలెగాక అనేక విషయములతో నిమిడియున్నది. సంస్కృతమురానివారికిని, ఆంధ్రీభాష సామాన్యముగవచ్చినవారికిని, వైద్యసామాన్యులకును మిక్కిలి యుపయోగము.

దీనివెల పోస్టుఖర్చులుగాక రు 3-0-0.

ఆ యు ర్వే ద ము.

ఆయుర్వేద వైద్యము ఏకాలమునుండి ఆరంభమైనది. అందు ఏయే విషయములు గలవు, వాని విభాగములు, శస్త్రవైద్యముయొక్క అభివృద్ధి, ప్రకృతకాలమున మనభరతఖండమున నాయుర్వేద మెట్లభివృద్ధియగుచున్నది, ముందుకెట్లు అభివృద్ధికి దెచ్చుకొనవలెనను విషయములు చక్కగచర్చించబడియున్నవి. దీనివెల పోస్టుఖర్చులుగాక రు. 4-4-0.

ఆయుర్వేదమార్తాండ, భిషజ్మణి

పండిత డి. గోపాలాచార్యులు, ఎ. వి. యస్.,

ఆయుర్వేదాశ్రమం, 55, ఆచారప్పకోవీధి, జూబ్లీహిల్స్, మదరాస్.

వీరేశలింగకవిచరిత్రము.

పెద్ద యక్షరములతో 359 పుటలుగలది. మంచి పద్యములుగలవు. అందఱును జదివి చూడఁదగినది. ఆర్ట్స్ క్లబ్ పేపరు మీద ముద్రింపఁబడిన 3 ప్రతిబింబము లిందుగలవు.

వెల వి.పి. కర్చులతో రు. 1-3-0 లు మాత్రమే.

అడ్రెసు. — లోలేటి-వెంకటసుబ్బారావు,

ఆర్యాపురము.

రాజమహేంద్రవరము.

నిత్యనుసంధాన గ్రంథము.

ఆంధ్రప్రతిపదార్థతాత్పర్యసహితమైనది.

ఇట్టి సంపూర్ణగ్రంథమును మేము ప్రఖ్యాతికెక్కిన పండితులతో విచారించి ఉపయుక్తములగు అనేక అంశములను చేర్చి ముద్రించినాము. ఇందు శ్రీజయంతిలోనగు తిరునక్షత్రాది విశేష దినములందనుసంధింపఁదగిన తిరుమొఱ్ఱలకును తిరుప్పావైస్వాప దేశార్థములతో నాలాయిరము నందలి కొన్ని ముఖ్యమగు తిరుమొఱ్ఱలును, వీనికన్నిటికిని పూర్వాచార్య వ్యాఖ్యానములను ఉద్దేశించి మొదలగువానిని అనుసరించి రచింపఁబడినది. మంచి క్లబ్ కాగితములలో ముద్రించి ప్రకటింపబడియె. రంగురంగుల అంతులు (Marble dipping) గలిగి, కితాను బైండు చేయఁబడినది 728 పుటలుగలవు. నిత్యతిరువారాధనమునకు మిగుల యనుకూలము. కొద్దిప్రతులే నిలవయున్నవి. వెల రు. 2-4-0 మాత్రమే చరమోపాయ నిర్ణయం వెల రు. 0-4-0

చిరునామ : — రా. శ్రీనివాసరామానుజయ్య

7 మొదటి నారాయణ వీధి మింటుబిల్డింగ్స్ పోస్టు, మద్రాసు.

ఆంధ్ర గ్రంథములు.

శ్రీప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వరవిజయవిలాసము	...	...	2—0 —(
మిత్రవిందాపరిణయము (రసవత్తరమగుప్రబంధము)	...	...	1—0 —(
చంద్రాంగదచరిత్రము (ప్రౌఢకావ్యము)	...	...	1—0 —(
బిల్వేశ్వరీయకృతివిమర్శనము	...	...	0—4 —0
శృంగారశైషధము	...	...	0—10—0
విజయవిలాసము.	...	...	0—4 —0
వై జయంతీవిలాసము	...	...	0—6 —0
బిల్వణీయము	...	...	0—4 —0
ప్రియదర్శిక నాటకము	...	...	0—6 —0
ఉషానాటకము	...	...	0—10—0
శాకుంతలనాటకము	...	...	0—12—0
సారంగధరచరిత్రము (చక్కనిప్రతి)	...	...	1—4 —0
ఆముద్రితగ్రంథచింతామణి మయూఖము విద్యాధులకు మిక్కిలి యుపయోగము.			7—0 —0
సటీకా ఘరిశ్చంద్ర నళోపాఖ్యానము	...	...	3—0 —0
భక్త్రహరి నీతిశతకము (పుష్పగిరితిమ్మనది.)	...	...	0—4 —0
భక్త్రహరి (సంస్కృతము, ఏనుగు లక్షణకవి పద్యములు అథ తాత్పర్యములుగలవు. అందమగుబైండు.			2—0 —0
కుమారీశతకము చక్కనిఅచ్చు	...	...	0—2 —0
దాశరథీశతకము	...	...	0—4 —0
సుమతిశతకము	...	...	0—2 —0

 ఇంక ననేక గ్రంథములు గలవు.

విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కుడిపో,

చింతాద్రిపేట, మద్రాసు.

మానవసేవ.

మతసంఘ పరిశ్రమ భాషావిషయములఁ జర్చించు

సచిత్రమాసపత్రిక.

రాజమహేంద్రవరము

పత్రికా సంపాదకులు :—కందుల శ్రీమన్నారాయణ. నాళము కృష్ణారావు.
భూమండలమున మన భరతఖండము తక్క తక్కిన దేశములెల్ల నాగ
రికాగ్రగణ్యములై సమస్త సౌఖ్యములతోఁ దులతూగుచు భూలోక స్వర్గ
ములో యన భాసిల్లుచున్నవి. నిన్న మొన్న టివఱకును గన్నులు దెరువని
విదేశీయులు తమ గాఢనిద్రనుండి మేల్కొంచి యొక్క పెట్టున మహా
న్నతదశ నందుచున్నారు.

అనేక శతాబ్దములకు బూర్వమే లోకపూజ్యులగు మహర్షులచేతను,
జగద్విఖ్యాతయశులగు చక్రవర్తులచేతను, దేశభక్తులగు ప్రజలచేతను ప్రకా
శించుచు సకలలోకగురు సీతము నధిష్ఠించిన మన భరతవర్షము నేడు కళా
విహీనమై యధఃపతితమగుచున్నది.

అశేష శేముషీ దురంధరు లహోరాత్రములు శ్రమపడి సముపార్జించిన
జ్యోతిశాస్త్రము గగన కుసుమమైనది. వైద్యశాస్త్రములు మందునకై న
గానరాకున్నవి. శిల్పములు స్వల్పములై నవి. చేతిపనులు చేజారిపోయినవి.

అజ్ఞాన వ్యాధిగ్రస్తమై ప్రాణమాత్రావశిష్టమైయున్న మనదేశదేహ
మును సమయ సముచితోపాయ సిద్ధౌషధ సేవనంబున నారోగ్య భాగ్యయుక్త
ముగఁ జేయక కతిపయకాల ముపేక్షించితిమేని యపాయము సంభవించును.
కావున మన యార్యసన్మతమును సముద్ధరింపవలయును. మనయాచారముల
సంస్కరించుకొనవలయును. ప్రకృతి శాస్త్రముల బలపరచుకొనవలయును.

ఇచ్చిధమున మానవసేవ సేయవలయుననియె యీ 'మానవసేవ'ను నెల
కొల్పినారము. మానవసేవయే దేశసేవయ్యే, దేశసేవయే, యీశ్వరసేవయ్యు
గావున దీనిం జేపట్టి మీపట్టివలెఁ బోషించుభారము మీపయిం బెట్టినారము.

64 పుటలను గలిగి; చిత్రపటో శోభితమై విలసిల్లు నీపత్రిక సర్వజన
సులభముగ నుండునట్లు సంవత్సరమునకు రు 5 లు మాత్రమే చందా నేర్పరచి
నారము. అభిమానులకు రు 5 లు; పోషకులకు రు 10 లు; రాజపోషకులి
యాదరము వార్షి యనుగ్రహాధీనము.

శ్రీమదామలకమ్మ
విజ్ఞాన చంద్రికా మండ్లి.

20

గ్రంథ విమర్శనము.

ఈమండలి సంపాదకునిపేర గ్రంథకర్తలనేకులు తమ గ్రంథములను విమర్శనార్థమయి పంపుచున్నారు. అట్టివారికి సంపాదకుని యభిప్రాయములను ఉత్తరముల మూలకముగాఁ దెలియపఱచుచుంటిమి. ఇట్లు ప్రత్యేకముగాఁ దెలియఁబఱచుటకంటె మాగ్రంథాంతమునందు ప్రకటించుట గ్రంథకర్తలకును భాషాభివృద్ధికిని అనుకూలమగునని యెంచి యింతటి నుండి ఈమండలివారు మూడుమాసముల కొకసారి తెలుఁగు గ్రంథములను విమర్శించి, తమగ్రంథముల చివరను బ్రకటించుటకు నిశ్చయించుకొని యున్నారు. కావున తమ గ్రంథముల విమర్శనకు పంపు గ్రంథకర్తలందఱును 'మానేజరు విజ్ఞాన చంద్రిక చింతాద్రిపేట, మద్రాసు.' అనువారికి పంపుకొనవలయును.

ఇట్లు,

ఆ. లక్ష్మీపతి, బి.వీ, ఎం.బి., సి.ఎం.,

మేనేజరు.